

**Գիրքը հրատարակվում է
ԳԱԼՈՒՍԾ ԳՅՈՒԼԲԵՆԿՑԱՆ
Հիմնարկության հովանավորությամբ**

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITY

Г. АЧАРЯН

**ПОЛНАЯ ГРАММАТИКА
АРМЯНСКОГО ЯЗЫКА**

В СРАВНЕНИИ
С 562
ЯЗЫКАМИ

СЕМАНТИКА, ЛЕКСИКОЛОГИЯ,
СИНТАКСИС

Н. ATCHARYAN

**UNIVERSAL GRAMMAR
OF ARMENIAN**

IN COMPARISON
WITH 562
LANGUAGES

SEMANTICS, LEXICOLOGY,
SYNTAX

ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN UNIVERSITY PRESS

ЕРЕВАН – 2005 – YEREVAN

ՀՐԱՋՑԱ ԱՃԱՌՑԱՆ

**ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ**

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹՅԱՄԲ

562

ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ

**ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ**

ՀՏԴ 809.198.1
ԳՄԴ 81.22
Ա 501

**Տպագրության պատրաստեցին
և խմբագրեցին՝**

«Իմաստաբանություն»

«Բառաքնություն» պրոֆ. Ս. ԳԱԼՍՏՅԱՆ

«Շարահյուսություն» պրոֆ. Ն. ԲԱԴԻԿՅԱՆ

1

Աճառյան Հրաչյա

Ա 501 Լիակատար քերականություն Հայոց լեզվի (Համեմատություն՝ 562 լեզուների): -
Եր.: ԵՊՀ Հրատ., 2005, 352 էջ:

Հատորը ընդգրկում է Հր. Աճառյանի անձնական արխիվի այն ամբողջ նյութը, որի Հիման վրա վերջնական ձևավորում պիտի ստանային «Լիակատար քերականության» վերջին երեք հատորները: Դրանք, ըստ նախնական պլանավորման, պետք է նվիրված լինեին իմաստաբանության (8-րդ հատոր), բառաքնության, այդ թվում նաև բառակազմության (9-րդ հատոր) և շարահյուսության (10-րդ հատոր) խնդիրների աճառյանական լուսաբանմանը: Հատորում պահպանված է նյութի բաշխումը ըստ նշված երեք բաժինների:

194517

4602020100

Ա ————— 2005 թ.
704(02)06

SVCCS7285

ԳՄԴ 81.22

ISBN 5-8084-0697-8

© ԵՊՀ Հրատարակչություն, 2005 թ.
© Հր. Աճառյան, 2005 թ.

**ՀՐԱՉՅԱ ԱՃԱՌՅԱՆԻ «ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ»
ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ «ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ,
ՇԱՐԱՅՅՈՒԽՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՏՈՐԸ**

Հր. Աճառյանը իր կյանքի վերջին տարիներին վատառողջության և տեսողության խիստ վատթարացման պատճառով զրկված էր աշխատելու հնարավորությունից և ինչպես մյուս լեզվաբանական աշխատությունների, այնպես էլ «Լիակատար քերականության» տպագրության պատրաստելն ու հրատարակելը հանձնարարել էր կատարելու իր գիտական ժառանգորդին՝ ակադեմիկոս Էդ. Աղայանին, որի մեղվաջան աշխատանքի շնորհիվ լույս տեսան նախնական պատմավորմամբ 10 հատորներից 7-ը՝ 8 գրքով՝ նախատեսվածից փոքր-ինչ փոփոխված հաջորդականությամբ: Ըստ որում՝ Էդ. Աղայանը հարկ է համարում նշելու, որ եթե տպագրված հատորների նյութերը «հիմնականում ավարտված էին և հրատարակության համար կարիք ունեին միայն մասնակի լրացումների», ապա «վերջին երեք հատորները (շարահյուսություն, բառաքնություն, իմաստաբանություն) ներկայացնում են անմշակ նյութեր» («Լիակատար քերականություն. ներածություն», էջ XVII):

Համալսարանի հրատարակության կողմից առաջարկություն ստանալով նախապատրաստելու 8–10-րդ հատորների նյութերը Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության հովանավորությամբ հրատարակելու նպատակով և խոր ակնածանքով ձեռնարկելով այդ գործը՝ մենք, առաջին հերթին, Հր. Աճառյանի դստեր՝ Քնարիկի միջոցով պարզեցինք, որ հեղինակի անձնական արխիվում պահպանվել են նշված բոլոր երեք բաժինների մեքենագրված օրինակները՝ տարբեր ձեռագրերով կատարված որոշ հավելումներով և ուղղումներով:

Սիածամանակ մեզ տրամադրվեցին նաև «Բառաքնություն» և «Շարահյուսություն» բաժինների ձեռագրերը, մեծ մասը հենց իր՝ Հր. Աճառյանի ձեռքով գրված, մյուսները՝ նրա հանձնարարությամբ մեր վաղամեռիկ երջանկահիշատակ ընկերոջ, երկար տարիներ Հր. Աճառյանի կամավոր ու անշահախնդիր օգնական Գրիգոր Գարեգինյանի կողմից ջանասիրաբար ու հատիկ-հատիկ արտագրված: «Իմաստաբանություն» բաժնի հեղինակային ձեռագրերը չգտնվեցին ցայսօր:

Հր. Աճառյանի ձեռագրերը բանասիրական ու տեքստաբանական հատուկ ուսումնասիրության են արժանի, բայց այդ մեր այսօրվա նպատակից դուրս է:

Հայտնի է, որ բազմավաստակ հայագետը «Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի» բազմահատոր մենագրության վրա աշխատել է շուրջ քառասուն տարի, և մեր ձեռքի տակ եղած ձեռագրերը՝ «ստանդարտ» թղթերի երկծալ պատառիկները, անտող և տողավոր տետրերի էջերն ու բազմագույն կազմերը, իր՝ մոմաթղթով բազմացված աշխատությունների չօգտագործված էջերի հակառակ «ազատ» երեսները և նույնիսկ՝ «Արմատականի» առաջին հրատարակության

հերթական հատորը համծնելիս բաժանորդներից ստացված բաժանորդագրի (1 ռուբլի) ստացականները և՛, իրենց վրա կրում են այդ չորս տասնամյակների տառապանքների և արարումների կնիքը: Դրանք աճառյանական լեզվաբանության ստեղծման կենդանի վկաներն են:

Սեքենագրվելուց առաջ Զր. Աճառյանի ձեռագրերը էջակալվել են, բայց, ցավոք, նյութերը ըստ բովանդակության խստիվ չբաշխելով ըստ երեք թեմաների (իմաստաբանություն, բառաքնություն, շարահյուսություն): շատ են նաև ներբաժնային խախտումները, որի պատճառով նույնիսկ նույն վերնագիրը կրող մասերը մեքենագրելիս հայտնվել են տարբեր տեղերում:

Մի բան ուրախալի էր. բնագրերի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ, բարեխտաբար, վերջին երեք հատորների բոլոր մասերը չէ, որ «ամնշակ նյութեր են»: Դրանց զգալի մասը՝ հաճախ ամբողջական թեմաներ, բաժիններ, հեղինակի կողմից վերջնականապես մշակված ու մաքուր արտագրված են, պատրաստված հրատարակության, կամ էլ արդեն մախնապես հրատարակված ի համառոտումը, ընդարձակումը կամ վերաշարադրանքն են, թեև բավականին շատ են նաև տարբեր ժամանակներում բազմաբնույթ թղթերի ու թղթիկների վրա Զր. Աճառյանի ձեռքով կատարված դիտարկումներն ու քաղվածքները՝ գրավոր, հաճախ նաև բանավոր տարբեր աղբյուրներից, հշումները, կոնսպեկտներն ու պլանները...:

Սեքենագրության համար էջանշված ձեռագրերի թեմատիկ ոչ լիակատար խմբավորումն ու դասդասումը նկատի ունենալով՝ մենք շատ հատվածների ու դիտարկումների տեղափոխություն-վերաբաշխում ենք կատարել՝ միաժամանակ համեմատելով ձեռագրերի հետ, հասկանալի է՝ առանց հեղինակային որևէ փոփոխության: Եվ եթե, այնուամենայնիվ, խստագույն անհրաժեշտության դեպքում պատահականորեն բաց թողնված բառի հավելում, վերնագրի վերականգնում կամ նշում է կատարվել, այդ արվել է անկյունավոր փակագծի՝ [] մեջ, ինչպես էդ. Աղայանը՝ Զր. Աճառյանի մահից հետո իր հրատարակած հատորներում:

Զրաշյա Աճառյանի կատարած աշխատանքի գիտական արժեքը ըստ էության բնութագրված և գնահատված է առաջին հերթին նրա գիտական ժառանգորդի և մեր երախտաշատ ուսուցչի՝ ակադեմիկոս էդ. Աղայանի և շատ ուրիշների կողմից (տես, հատկապես, «Լիանդատար քերականության» «Ներածությունը»), և մենք դրան չենք անդրադառնա:

Այս հատորի ընթերցողները պետք է նկատի ունենան հետևյալ մի քանի հանգամանքները:

ա. Տեսության մեջ Զր. Աճառյանը, Մ. Աբեղյանի նման, պաշտպանում էր այն տեսակետը, որ ածանցները, ինքնին վերցրած, աննշանակ՝ իմաստ չունեցող մասնիկներ են, բայց միայն տեսության մեջ: Սույն հատորի համապատասխան բաժիններում նա նշում է բազմիցս, որ «մասնիկները բազմազան նշանակություններ ունեն», ու մանրամասնաբար նկարագրում է դրանց առաջացման հիմնական ուղիներից մեկը՝ նյութական նշանակությամբ բառերի և արմատների վերածումը բառակազմական նշանակություն ունեցող մասնիկների՝ ինչպես հայերենում, այնպես էլ աշխարհի մի շարք այլ լեզուներում: Միաժամանակ հավաստի բազմաթիվ օրինակներով Զր. Աճառյանը ցույց է տալիս, որ, բառերի նման, ածանցները ևս կարող են լինել մեմիմաստ և բազմիմաստ:

Սիայն կարելի է ափսոսանք հայտնել, որ մա չհասցրեց ավարտել ու ամփոփել հայերենի կոնկրետ ածանցներին վերաբերող իր դիտարկումների բաժինը, բայց այդ վիճակում էլ այդ նյութերը արժեքավոր են, ու մենք զետեղում ենք դրանք հատորում որպես հավելված՝ վերադասավորելով տվյալները ըստ ածանցների սկզբնատառերի այբբենական կարգի:

բ. Բառապաշարի և հատկապես առանձին բառերի գործառական առանձնահատկությունների ու խոսքում ձեռք բերած լրացուցիչ նրբերանգների (դրական, բացասական ևն) մասին Հր. Աճառյանի դիտարկումների մի մասը կատարված է նկատի ունենալով իր ժամանակի՝ խորհրդային Հայաստանի լեզվամտածողությունը և լեզվավիճակը: Այսօրվա ընթերցողը հեշտությամբ կկողմնորոշվի, որ **տերտեր, բուրժուա, պարոն** և նման բառերի մասին ասվածները լավագույն վկայություններն են այն բանի, թե աշխարհայացքի և հասարակական վերաբերմունքի փոփոխությունները ինչպես են ազդում բառիմաստի զգայական երանգավորման վրա՝ հաճախ պատճառ դառնալով նաև իմաստափոխության:

գ. Հր. Աճառյանը կարողանում էր լեզվաբանական ամենախրթին խնդիրները ներկայացնել բյուրեղյա պարզությամբ և չէր սիրում խաթարել համատեքստը տմարույծ դժվարըմբռնելի գիտական եզրերով (տերմիններով): Բայց ներկայացվող հատորի նյութերից շատերը գրվել են ավելի քան կես դար առաջ, և, բնական է, որ օգտագործված եզրերի մի մասը հեղինակին ճիշտ հասկանալու համար լրացուցիչ մեկնաբանության կարիք ունի:

1. Արմատ-ը Հր. Աճառյանը գործածում է և՛ արդի նշանակությամբ (կարդ-ալ, տ-կար, մտ-ավոր ևն), և՛ որպես ածական՝ արմատական իմաստով («արմատ բառ»)՝ հաճախ վերջին նշանակությամբ նաև բուն՝ **արմատական** բառը դնելով: Բայց **արմատ-ը** Հր. Աճառյանի լեզվում ըստ տեղի նշանակում է նաև **մախազադափար, քնիմաստ, առաջնային նշանակություն** (ետիմոն) («արմատ գաղափար»):

2. Այսօրվա **երկրորդական բառակազմական ձևույթ**, աբեղյանական **ածանց**, իմաստով Աճառյանը գերադասում է գործածել **մասնիկ**, տեղ-տեղ էլ՝ **ածանց**: Բայց **ածանց-ը** այս հատորում, **արմատ-ի** նման նաև ածական է («ածանց բառ» = ածանցավոր բառ): Հաջորդ նշանակությունն է՝ **ոչ առաջնային, բաղադրյալ, մախատիպ հիմք ունեցող, ուրիշ միավոր(ներ)ից առաջացած՝ կազմված**, այդ թվում նաև **քարդ** (որի մեջ ածանց առհասարակ կարող է չլինել) կամ **բուն ածանցավոր**՝ բառակազմական վերջին քայլում ածանցով բաղադրված («... արմատ բառերի դեմ ոչ ոք ոչինչ չունի, բայց ածանց բառերը շարունակ քննադատվում են»): Այս վերջին նշանակությամբ գործածված են նաև ածանցական, **ածանցյալ** ևն: (Հմմտ. նաև Էդ. Աղայանի դիտարկումը **քարդություն** եզրի մասին. «Լիակատար քերականություն...», հ. III, էջ VII):

3. Հր. Աճառյանը այս հատորում ևս **հնչյուն** իմաստով գործածում է **ծայն** եզրը և նրա բարդ ու ածանցավոր բաղադրությունները, ինչպես որ հրատարակված 6-րդ և մյուս հատորներում (ծայնաբանություն, ծայնախոսություն ևն): Այս հատորում երբեմն երևում է նաև **հնչյուն** եզրը: Բայց **ծայն** բառը այս հատորում գործածված է նաև **հնչյունախումբ, բառի հնչյունական ձև** նշանակություններով («**հարթ** ծայնը ունի երկու իմաստ...»):

Չենք կասկածում, որ ուշադիր ընթերցողը առանց լուրջ դժվարության ըստ համատեքստի կկողմնորոշվի, թե որ իմաստով է գործածված համապատասխան եզրը:

Մի քանի խոսք ձեռագիր-բնագրերի ուղղագրության վերաբերյալ: Նախ պետք է հիշենք պրոֆ. Էդ. Աղայանի դիտարկումը, որ «սույն աշխատության վրա հեղինակը աշխատել է տասնյակ տարիներ, որի հետևանքով և ժամանակի կնիքը մնացել է նրա լեզվի վրա» («Լիակատար քերականություն», «Ներածություն», էջ XXXVI)՝ ավելացնելով միայն, որ ասվածը վերաբերում է հատկապես ուղղագրությանը: «Լիակատար քերականության» այս հատորի հեղինակային պահպանված ձեռագրերը (որոշ դիտարկումներ արված են արևմտահայերեն՝ ենթադրաբար Նոր Նախիջևանում ուսուցչության տարիներին) մեր ուղղագրության կեսդարյա վայրիվերումների կենդանի վկաներն են: «Բառաքնություն» և «Շարահյուսություն» բաժինների ձեռագրերի մի մասի ուղղագրությունը, բնականաբար, գրաբարյան է: Այս բաժինների՝ տպագրության համար պատրաստ ձեռագիր հատվածները, մասնավորապես՝ 1940-ից հետո գրվածները (այդ դժվար չէ որոշել մեջբերված օրինակների աղբյուրների լույս տեսնելու թվականների հիման վրա), նաև Աճառյանի հանձնարարությամբ արտագրվածները, շարադրված են նոր՝ բարեփոխված ուղղագրությամբ:

Սկզբնաղբյուրներից մեջբերումներ կատարելիս և օրինակներ դուրս գրելիս Յր. Աճառյանը, որպես սկզբունք, պահպանում է բնագրի ուղղագրությունը, բայց մեջբենագրված տեքստում այն կատարողը ձգտել է բոլորը, հաճախ թյուրիմացաբար նաև գրաբարյանը, վերածել նոր ուղղագրության: Ավելորդ է ասել, որ մենք պարտավոր էինք գրաբարյան բոլոր օրինակներում և մեջբերումներում վերականգնել բնագրի՝ գրաբարյան ուղղագրությունը, ինչ որ արել ենք՝ հաճախ համեմատելով և ճշգրտելով դրանք ըստ սկզբնաղբյուրների (Աստվածաշունչ ևն):

Յր. Աճառյանի հեղինակային խոսքը բերվում է լույս տեսած մյուս հատորների ուղղագրությամբ:

Հավատում ենք նաև, որ ժամանակակից գրասերը՝ բարձր դասարանի աշակերտ լինի, ուսանող, ուսուցիչ, հայերենի մասին գրված գրքերը սիրով ընթերցող, թե Յր. Աճառյան-լեզվաբանով հետաքրքրվող, նրանից սովորել ձգտող ասպիրանտ ու գիտնական-հայերենագետ, ներկայացվող հատորում կգտնի հայոց լեզվի իմաստաբանությամբ, բառապաշարին, բառակազմությամբ և շարահյուսությամբ վերաբերող արժեքավոր ու օգտակար շատ բան:

**Ս. ԳՎԼՍՅԱՆ
Խ. ԲԱԴԻԿՅԱՆ**

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ի Մ Ա Ս Տ

Ինչպես բառի ձևը անփոփոխ չի մնում միշտ, այլ ժամանակի ընթացքում ենթարկվում է չարունակական փոփոխության, նույնպես և բառի իմաստը կամ նշանակությունը:

Լեզվաբանության այն ճյուղը, որ զբաղվում է այն հարցով, թե՞ ա) առարկաներն ու գաղափարները ինչ ձևով անուն են ստացել լեզվի մեջ և բ) բառերի իմաստը կամ նշանակությունը ինչ օրենքներով զարգանում ու փոփոխվում է ժամանակի ընթացքում, կոչվում է **իմաստաբանություն** կամ **իմաստագիտություն** (sémantique կամ sémasiologie):

Սահմանների այսպիսի բաժանումը ենթադրել է տալիս երկու տարբեր գիտություն, մին՝ բառերի հնարման գիտությունը, մյուսը՝ իմաստների փոփոխության: Բայց շատ հաճախ այս երկուսը նույնանում և միանում են իրար հետ: Օրինակ՝ Լոր քաղաքավարության պահանջների համաձայն «կինս» ասելու տեղ ասում ենք **ընտանիքս**, սրանով մի կողմից «կին» գաղափարի համար ստեղծեցինք մի բառ և մյուս կողմից **ընտանիք** բառի իմաստը փոխելով՝ դարձրինք «կին»: Երկու երևույթներ նույնացան և միացան:

Նույնիսկ շատ հասարակ մի բառ, որ մեզ համար շատ սովորական իմաստ ունի, կամ կարծում ենք, որ ունի, հարուստ է բազմաթիվ նշանակություններով. օրինակ՝

Գլուխ՝ մարդու, կենդանու. գրքի, սարի, փողոցի, սոխի, կաղամբի, սանդուղքի, իլիկի, նաև կարող է դառնալ ածական և նշանակել «զլխավոր, ընտիր, վարպետ, տեղյակ» և այլն, դարձյալ՝ «հերթ, անգամ, յուրաքանչյուր» նշանակությամբ գործածված:

Բանալ–ը կարելի է գործածել շատ ու շատ բառերի համար, որոնք ներկայացնում են տարբեր երևույթներ. ինչպես՝ դուռը բանալ, բանալիով բանալ, գիրքը բանալ, ախորժակ բանալ, հանդեսը բանալ, արևը բացվել, եղանակը բացվել, ծաղիկ բանալ, հաշիվ բանալ, խոսք բանալ, ժողովը բանալ, միտքը բանալ, աչք բանալ, ճամփա բանալ, երես բանալ, լեզուն բացել...

Ինչպես անկախ բառերը, նույնպես և մասնիկները բազմազան նշանակություններ ունեն և կարելի չէ նրանք մի գծի տակ դասավորել: Օրինակ, առնենք **–ություն** մասնիկը, որ մեր լեզվի մեջ ամենից շատ գործածված մասնիկն է և ըստ երևույթին նշանակում է «վիճակ կամ հատկություն» (ինչպես՝ հիվանդություն, քաջություն): Բայց այս երկու հիմնական նշանակություններից դուրս, ինչքան տարբեր նշանակություններ ունի նա: Այսպես, կարելի է հիշել՝

- 1) գործ. ինչպես՝ քննություն, մեկնություն, բացատրություն, բժշկություն....
- 2) գործի արդյունքը. ինչպես՝ գրություն, աշխատություն, թողություն....
- 3) հավաքական իմաստ, ամբողջություն. ինչպես՝ ընկերություն, մարդկություն, ազգաբնակչություն, ուսանողություն, բանվորություն և այլն:

Առնենք մի ուրիշ սովորական մասնիկ՝ **«թի»**, որ գործածում ենք «բնակիչ» իմաստով. ինչպես՝ գյուղացի, քաղաքացի, կարնեցի, վանեցի, երևանցի. պոլսեցի: Բայց բացի այս սովորական նշանակությունից որքան տարբեր երանգ է ստանում նա և ինչքան տարբեր իմաստներ ստեղծում. Հմմտ.՝ դրացի, աքացի, Հայեցի, բերանացի, մտացի, բառացի...

Կան մասնիկներ էլ, որոնք գործածում ենք իբրև Հնից մնացած ավանդական մի բան, առանց գիտակցելու նրանց նշանակությունը, ինչպես՝ տես-իլ, մթ-ալ, Հավատ-արիւմ և այլն:

«Անոց մասնիկը ունի զանազան նշանակություններ. ինչպես՝

- 1) տեղ, վայր. օրինակ՝ փայտանոց, գործանոց, աշխատանոց, Հարդանոց, գերեզմանոց, ածխանոց, մթերանոց, մսավաճառանոց, պահականոց...
- 2) Շոր կամ զգեստեղեն. օրինակ՝ գոգնոց, փաթեթոց, գլխանոց, թիկնոց. օթոց, կրծանոց, ձեռնոց...
- 3) Զանազան գործիքներ. օրինակ՝ Հովանոց, սղոց, խարտոց, մատնոց, ակնոց, Հատոց...
- 4) Արժեք կամ չափ. օրինակ՝ երկուսանոց, երեքանոց, տասանոց, արշինանոց, կոպեկանոց...
- 5) Գիրք կամ մատյան. օրինակ՝ շարակնոց, գործոց (առաքելոց):

Մասնիկների գործածության (այն է՝ կցման) եղանակն էլ Հաճախ որոշ չէ: Ընդհանրապես ասում ենք, օրինակ, թե **«ություն»** մասնիկը կրում է ածականի վրա. այդպես են, օրինակ՝ մեծություն, լայնություն, Հաստություն և այլն, բայց մյուս կողմից ունենք՝ ուսուցչություն, Հայրություն, մսավաճառություն, վաճառականություն... Ասենք թե սրանք էլ կազմված են ածականաբար առնված գոյականներից: Իսկ ի՞նչ է **«մասսություն»**, որ պիտի լիներ «իմաստություն»: Այսպես նաև շատ ուրիշ մասնիկներ:

Մասնիկները երբեմն կցվում են առանձին և երբեմն էլ՝ մի ուրիշ մասնիկի հետ միասին, և այն ժամանակ ստացվում է նշանակության տարբերություն կամ երանգ:

Հմմտ., օրինակ՝

Հաջորդություն և Հաջորդականություն,
մահացու և մահկանացու,
անհամեմատ և անհամեմատելի,
անհավատ և անհավատալի:

Մասնիկը նույնն է, կցվում է միևնույն արմատին, բայց արմատը կարող է ըմբռնվել ներգործական կամ կրավորական. ըստ այսմ բառը ստանում է տարբեր իմաստ:

Օրինակ՝ սպանություն նշանակում է թե «չարագործի գործած Հանցանքը» և թե «ղատապարտյալի կրած մահվան պատիժը»:

Օրինակ՝ Ո՞վ կազմակերպեց Պապ Թագավորի սպանությունը, Մուշեղ Մամիկոնյանի սպանությունը: Կամ՝ Մուրթուշահի սպանությունները չափ ու սահման չունենին:

Ժամանակի ընթացքում մասնիկն էլ կարող է իր նշանակությունը փոխել:

Օրինակ՝ -ելի մասնիկը սկզբում նշանակում էր «գործող անձ», Հևտո դարձավ «գործածը», որ նախորդի բոլորովին հակառակն է: Այսպես՝ ատելի նշանակում էր «ատող»։ Հմմտ.՝ Մտթ., Ե., 44. «Բարի արարչք ատելեաց ձերոց»: Այս գործածության արդյունք են՝ Հոսելի, ունելի, ինչպես նաև՝ Հոտոտելիք, չոչափելիք, տեսանելիք, ճաչակելիք, լսելիք և այլն բառերը: Իսկ -ելի մասնիկն ունեցող բառերի մեծագույն մասը այժմ հակառակն է. ինչպես՝ ատելի, փոփոխելի, ուտելի, սիրելի և այլն: Անտարբեր իմաստ ունեն՝ հայելի, գործելի «ածուլս» և նմանները:

Այս բոլորի արդյունքը լինում է այն, որ երբ մեկը հորինում է մի նոր բառ՝ արդի պայմանների պահանջմամբ, հաճախ ուշադրություն չի դարձնում իմաստին, ընտրում է մի որևէ մասնիկ, բավական է որ ձևով դուրեկան, կոկիկ մի բառ ստացվի:

Այսպես, երբ 1945 թ. կարիք եղավ ուսու. ПОСОЛ «ղեսպան» բառի կողքին ստեղծել ուսու. ПОСЛАВНИК բառի համազորը, Գ. Ղափանցյանը Հնարեց ղեսպանորդ ձևը, որ անցավ լրագրության և բառարանների մեջ «երկրորդական պետության ղեսպան» նշանակությամբ: Ուշադրություն չդարձվեց այն հանգամանքի վրա, թե ինչ նշանակություն ունի -որդ-ը և ինչպիսի բառերի վրա է դրվում (Հմմտ.՝ նախորդ, հաջորդ, հետևորդ, տասնորդ, հարյուրերորդ, որսորդ և այլն):

ԲԱՌԻ ԻՄԱՍՏԸ

Շատ անգամ մարդիկ գործածում են մի բառ՝ առանց իմաստը իմանալու կամ մի անորոշ և ընդհանուր իմաստով, և կամ երբեմն էլ՝ անճիշտ: Օրինակ՝ ամենքս էլ ասում ենք զահրումար, զահր զխկում և գիտենք, որ վատ կամ անարգական բառեր են: Բայց չգիտենք, թե սրանք պարսկերեն բառեր են և նշանակում են zahr-i māh «օձի թույն», zahr-i zaqqūm «թույն դափնիվարդի» (oléandre), որ, ըստ մահմեդականների, դժոխքում աճող մի բույս է, և որի դառն և թունավոր տերևներով պետք է ապրեն մեղավորները:

Մրիկայ բառը ՆՀԲ մեկնում է «գող, ավազակ, մարդասպան», բայց սրանք իրարից տարբեր բաներ են: Պոլսում այս բառով հասկանում էինք «կանանց Հևտ լպիրչ հարաբերություններ ունեցող մարդ», իսկ Կովկասում այժմ սրանից մեղմ իմաստ ունի: Որովհետև բառի ծագումը հայտնի չէ, ուստի բուն իմաստն էլ հայտնի չէ: (Ընկ. Գևորգ Զահուկյանը ենթադրում էր, թե դա ասորերեն փոխառություն է, ինչպես ցույց է տալիս այ վերջավորությունը, և կապում էր արար. sārīq «գող» բառի Հևտ. սակայն ասորերեն բառարանում նման բառ չգտա»*):

Նման բաներ են նաև ուսեբրեն նախալ. սվոլըչ և այլ բառեր, որոնք գործ ենք ածում առանց ճիշտ իմաստը իմանալու:

Իմաստի զարգացման հետաքրքիր օրինակ է ներկայացնում արար. Allah «Աստված» բառը, որից կազմված են մի քանի բառեր և ձայնարկություններ: Սրանք արարերենից անցել են պարսկերենին և թուրքերենին և սրանց միջոցով էլ՝ Ժողովրդական Հայերենին: Այսպես՝ Allah-'ālim, բառացի նշանակությունը՝ «Աստված գիտուն», այն է՝ «Աստված է իմանում», որից՝ «ես չգիտեմ, կարծում

* Ակադեմիկոս Գ. Զահուկյանի Հիմնավորումը տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմություն. նախազրային չրջան», էջ էջ 460, 464, 479, 481, 484 (Մ. Գ.):

ևմ, կարծեմ» (ումկ. ալլահալեմ ձևով). ռուս. Бог знает, երբեմն էլ արհամարհական ձևով՝ черт его знает «սատանան գիտե նրան» (այն է՝ «չգիտեմ»); Māšāllah (հյ. մաշալլահ). որի բուն նշանակությունը՝ «ինչ որ Աստված կամենա», բայց գործածվում է իբր գովասանական բացականչություն «bravo!, կեցցես» իմաստով:

Inšallah «եթե Աստված կամենա». այս է բառի բուն նշանակությունը: Բայց հետո փոխվելով դարձել է հաջողություն բարեմաղթելու ձև, իբր ռուս. дай Бог «մաղթում եմ, հաջողություն եմ ցանկանում, տա՛ Աստված, առաջ Աստված»: Հյ. կրքոտ ձևով ասում են նաև իշալլահ:

Bārakallah. Պարսից Ատրպատականի թուրքերի գործածած ձևն է, որի բուն նշանակությունն է «օրհնեալ Աստված, Աստված օրհնի» և հետո իմաստի դարգացմամբ՝ «bravo, կեցցես» և այս վերջին իմաստով գործածվում է նաև Կովկասի Հայոց և Հատկապես Ղարաբաղցոց մեջ:

Yállah, բուն նշանակությունը՝ «ո՛վ Աստված», հետո դարձել է բացականչություն «օհ, դեհ» իմաստով. որ է՝ «Հայդա». գործածվում է նաև նախատական իմաստով՝ «գնա՛, դո՛ւրս, դո՛ւրս կորիք»:

Լատիներեն album (չեզոք ձևն է albus «սպիտակ») բառը՝ նախապես նշանակում էր սպիտակ ներկված մի տախտակ, որի վրա արձանագրում էին թանաքով մագիստրատների անունները, տոները և այլն. վերջում դարձավ ամեն տեսակի ցուցակ:

Լատիներեն calx «կիր», որից calculi «խիճի կտորտանք», որոնցով երևիսաներին հաշիվ էին սովորեցնում, որից և calculus «հաշիվ»:

Հնիս. bhrātēr եղբայր բառը շատ լեզուների մեջ (ինչպես և հայերենում) պահված է, միայն հունարենում դարձել է ἀδελφός, որի բուն նշանակությունն է «միափոր, համարզանդ, միևնույն արգանդից»: Սրա նման է նաև թրք. qardaş, ավելի հին՝ qarəndaş, որ կազմված է qarən «փոր»+daş կից «միասին» բառերից. սրա իգականն էլ լինում է qəz-qardaş «քույր» (բառացի՝ «աղջիկ-փորակից»):

Ենթադրում եմ, որ այս բառակերպ արդյունք է այն ժամանակի, երբ հայրը մեկ էր լինում և ունենում էր մի քանի կանայք, որոնցից ծնված զավակները՝ թեև համահայր, բայց զանազանվում էին միմյանցից իբրև համամայր կամ ոչ-համամայր: — Ջեղջման արդյունք է. իբր՝ եղբայր կամ քույր համամայր:

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Կառափն նշանակում է «գլուխ», որից ունենք կառափնատել. այս բառը այժմ նշանակում է «գլխատել», որից էլ կաղմել ենք կառափնատ «կախաղան». բայց Մրկ. Ժբ, 4 կարդում ենք, Դարձեալ առաքեազ առ նոսա այլ ծառայ, և ղնա կառափնատեցին և արձակեցին անարգեալ:

Սրանից երևում է, որ կառափնատել չի նշանակում գլխատել, թեև ասել-«կտրել» բայի հետ է բարդված, այլ՝ գլխին խփել: Մինչդեռ Մտթ. իէ, 33-34 կարդում ենք. Եւ եկեալ ի տեղին անուանեալ Գողգոթա, որ է տեղի կառափնոյ: Այստեղ էլ կառափել նշանակում է «գլխատել», թեև չկա -ատել բայը:

Մորթել – ծագում է **մորթ** բառից, և բուն նշանակությունն է «մորթազերծ անել, կաշին հանել»։ այս է նախնական իմաստը. Հետո դարձել է **սպանել, փողոտել, ինչպիսի իմաստով գործածվում է այժմ**։

Cabinet կաբինետ ֆրանսերեն բառը ծագում է cabine «սենյակ» բառից, որի նվազականն է, բայց ստանալով գանազան երանգներ, դառնում է «առանձնասենյակ, գրասենյակ, գիտնականի աշխատանոց, մինիստրների կաբինետ» և վերջապես՝ «տնային արտաքնոց»։

Անգլերեն closet-ը «ներքնասենյակ» փոխ է առնված ֆրանս. clos, close «փակ տեղ» բառից, իսկ նրանից կաղմված է անգլերեն water-closet, որ նշանակում է «ջրով արտաքնոց»՝ կաղմված water «ջուր» և closet բառերից։

Ֆրանս. chanter «երգել». փխբ. «Հիմար-Հիմար խոսել», ինչ.՝ qu'est-ce que vous chantez? «ինչ ես Հիմար-Հիմար դուրս տալիս»։ Նաև՝ «մեկին խաբել, խարդախել», որից և chantage «խարդախանք», որ գործածական է նաև ռուսերենում և սրանից էլ՝ chantagiste «խաբերա»՝ երկուսն էլ ռուսերենի միջոցով անցած այժմ Հայերենին։

Գրբ. դուլել (նաև՝ դուլել) «խմել» բառը կաղմված է պահլ. dōl-ից, որ և արար. delv «ջրհոս կենդանակերպը»։ բուն նշանակությունը՝ ջրի դուլը, հատկապես՝ ջրանիվ. որ գետի Հոսանքի և ջրհորի վրա շինված է և էջի կամ ձիու միջոցով ջուր է հանում պարտեզներում։ Գործելու ժամանակ փայտի չորությունից սա ճոռոմ է, և այդ ճոռոցը ջրի Հոսելու ձայնի Հետ շատ դուր է գալիս ջրասեր, ջրակարոտ գյուղացուն։

Քուչակի մեջ մի այսպիսի տող էլ կա.

Քու ձայնդ անուշ կուգայ քան զջրի տալապ։

Նույնը դարձյալ նշանակում է տան մեջ պահարան, որի իմաստի հարաբերությունը դժվար է գտնել։

Իմաստի տարտամություն։ Ամենահայտնի գրողների մոտ անգամ գտնում ենք երբեմն այնպիսի տեղեր, որոնց իմաստը պարզ. հասկանալի չի լինում։ Օրինակ՝ Սմբատ Շահազիզի մի Հայտնի բանաստեղծության մեջ («Երագ») կարդում ենք.

Ես լսեցի մի անուշ ձայն,
Իմ ծերացած մոր մոտ էր,
Փայլեց նույն ուրախության,
Բայց ափսոս որ երագ էր։

Ինչ է նշանակում «Իմ ծերացած մոր մոտ էր»։ Ուտանավորի շարունակությունից գիտենք, որ Հեղինակը երազում տեսել է իր ծերունի մորը, մայրը երգել է, առուն էլ այդ միջոցին Հոսում էր, ինքն էլ լաց է եղել, մոր համբույրն էլ է զգացել և Հետո երագից արթնացել է։ Բայց մոր մոտ էր ի՞նչ է նշանակում. ի՞նքն էր արդյոք մոր մոտ, թե ձա՞յնն էր մոր մոտ։ Եթե ինքն էր մոտ, պիտի ասեր՝ մոտ էի, իսկ եթե ձայնն էր մոր մոտ, պիտի ասեր՝ իմ ծերացած մոր ձայնն էր։

Գուցե ասվի, թե տաղաչափության արվեստին առավելություն տալով՝ Հեղինակը արհամարհել է քերականական օրենքները, բայց այդ էլ չի կարելի ասել, որովհետև ոչ մի արվեստ չկա: Առաջին տողի հանգն է **ձայն**, երրորդ տողի հանգն է **ուրախություն**, որոնց մեջ միայն **ն** բաղաձայնն է հանգ, իսկ երկրորդ և չորրորդ տողերի հանգն է միևնույն էական բայը՝ **էր**:

Սրա նման է արևմտահայ գրողներից Պետրոս Դուրյանը, որ համարվում է լավագույն բանաստեղծը: Սրա ամենից նշանավոր մի բանաստեղծության մեջ («Տրտունջ») կարդում ենք.

Ո՛հ, նոքա ամենքը զիս ծաղրեր են...

Աստուծո ծաղրն է աշխարհն ալ արդեն...

Ի՞նչ է նշանակում «աշխարհը Աստուծո ծաղրն է». արդյո՞ք Աստված մարդկանց ծաղրելու համար է ստեղծել աշխարհը, թե աշխարհն է Աստծուն ծաղրում: Ուրիշ խոսքով՝ Աստուծո ծաղրն է, թե Աստուծուն ծաղրանք է, հայտնի չէ:

Մի ուրիշ տեղ էլ («Դամբանական ի մահ Վարդան Լուսինյանի») Դուրյանը ասում է. «Ջրսենք, թե տիեզերք Աստուծո մը ծաղրն է». բայց այնտեղ էլ նույն երկդիմությունը:

Նույն «Տրտունջ»-ի մեջ կարդում ենք՝

Ելենել աստղերու սանդուղքն անալի:

Այստեղ անալի բառը անհասկանալի է, անչուշտ «առանց աղի-անալի» բառը չէ, որովհետև սանդուղքը աղի չի լինում, որ սա անալի լինի: Ընթերցողները իրարից անկախ հասկանում են «անեկանելի», բայց այդ էլ ճիշտ չէ, որովհետև եթե սանդուղքը անեկանելի էր, ինչպես Դուրյանը հանկարծ բարձրացավ և ասաց.

Ողջուն քեզ Աստված դողդոջ էակին...

Ըստ իս նշանակում է «անհատակ, շատ խոր», և ծագում է **ալք** «խորք, հատակ» բառից: Այսպես եմ մեկնել Արմ. բռ., Ա, 58: Եվ նրանից շատ տարիներ առաջ Շուշում հրատարակած* մեր Դուրյանի տաղերի մեջ:

Սխալ իմաստ: Նուպա «րոպե» – օրինակ՝ ո՛հ, ի՛նչ երջանիկ նուպա էր այն (Մի-րաս, Չգրված օրենք, 446): Թող լինի այնպես, ինչպես նուպաս կը թևկաղրի (անդ, 526). Ամեն օր, ամեն ժամ, ամեն նուպա ավելանում է միշտ (անդ, 529):

* 1903 թ. Շուշում ես և իմ ընկեր Ավետիս Տեր-Հարությունյանը հրատարակեցինք Պետրոս Դուրյանի տաղերը, առաջարկելով, Դուրյանի կենսագրությանը և դժվար բառերի բացատրանով: Այդ տեղ գտնվում է և անալի բառը, այս բացատրությանը: Գիրքը տպվեց թողոքական հայ [Մահտեսի Բարսեղյանի] փոքրիկ տպարանում: Գիրքը տպված երեկոյին ընկերս ստացավ հարյուր օրինակ՝ իբր հոնորար, նույնքան էլ ես պիտի ստանայի, բայց նույն գիշերը Հրդեհ պատահեց տպարանում, և բոլոր գրքերը այրվեցին: Ընկերս այդ գրքերը տարավ Նոր Նախիջևան, ուր վաճառեց բոլորը: Մի օրինակ այդ գրքից ուղարկել եմ Վիեննայի Մխիթարյանների վանքը:

Հ. Աճառյանը տպարանատիրոջ անվան փոխարեն կետեր է դրել (Ս. Գ.):

* * *

Ռազմիկը, հանկարծ սովորելով գրական աշխարհաբարը և բառերի իմաստի համար ուրիշ առաջնորդ չունենալով, եթե ոչ իր լեզվական զգացողությունը, միայն սխալ իմաստներ հնարեց և յուրացրեց:

Էջմիածնում մի քահանա գալով գյուղից, հրավիրում են նրան սենյակ.

- Տե՛ր հայր, նե՛րս արի:

- Այո՛, այո՛, մանավանդ սա ձին կապեմ գամ:

Ի՞նչ իմաստ ուներ այդ քահանայի բերանում մանավանդ բառը:

* * *

Գյուղում կատարված ինչ-որ բռնարարության քննության համար Երևանից մի դատական մարմին է գնում. մի գյուղացի, հարցաքննության ենթարկվելով, ասում է.

- Ի՞նչ պիտի լինի, պարզապես «զեկուցեց»:

Այս «զեկուցեց» բառը գյուղացու բերանում հայտնի է, թե ինչ էր նշանակում: (Հաղորդեց ինձ Մանուկ Աբեղյանը, որին պատմել էր նույն դատական քննիչը):

Նոր Բայազետցի Ազո անունով մի գրող կար, որ Հորիզոն թերթի մեջ զանազան հոդվածներ էր գրում: Այս անձը Էպիդորոս և վարդապետ բառերի նշանակություններ ճիշտ չէր իմանում և իր հոդվածների մեջ հաճախ չփոթում էր իրար հետ:

Վերջին օրինակը ցույց տվեց, թե հատկապես օտար բառերի իմաստը անհայտ կամ անորոշ է մեր ժողովրդի համար: Շատերը կոնկրետ բառի իմաստը չգիտեն և կարծում են, որ նշանակում է «համառոտ» (խոսքի համար): Մինչև անգամ մեր համալսարանից մի ուսանող մի օր ասաց ինձ. «Երևանից մինչև Քանաքեռ յոթը կիլոմետր է. բայց կոնկրետ ճանապարհ էլ կա, որ հինգ կիլոմետր է»:

Իմ աղջիկը (Քնարիկ) տասներորդ դասարանի աշակերտ եղած միջոցին իր մի շարադրության մեջ գրել էր. «Մաքսիմ Գորկուն ձերբակալեցին Պետրոպավլովսկոյ բանտում»: Ուրեմն նա չգիտեր ձերբակալեցին բառի իմաստը և կարծում էր, թե նշանակում է «բանտարկել»:

Իմաստի նոր երանգ է տալիս երբեմն բառի միջին ձայնավորի ջնջումը: Սրինակ՝ գրաբար ասվում է աշակերտ, և այս ձևը մնում է դպրոցի «աշակերտ» իմաստով, իսկ ա ձայնավորը ջնջելով՝ ստացվում է աշկերտ, որ նշանակում է «խանութի աշկերտ»: Այս իմաստը թեև բարբառային, բայց անցնում է նաև գրականին, հատկապես՝ արեւմտահայ գրականում: Այսպիսի բառեր են.

վերանալ – վերնալ,

փոխանորդ – փոխնորդ (առաջինը մի անձ՝ տեղակալն է, իսկ երկրորդը՝ փոխելու նոր սպիտակեղեն)

չատանալ – չատնալ,	ավերիլ – ավրել,
սովորել – սորվիլ,	նեղանալ – նեղնալ,
համարել – համրել,	համարիչ – համրիչ,
հավանիլ – հավնիլ	բանավոր – բանվոր,
ճանապարհ – ճամփա,	վայելել – վայլել,
այլ – ալ (էլ):	

ԲԱԶՄԻՄԱՍՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՄԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ

Polysémie ասելով հասկանում ենք մի բառի մի քանի տարբեր նշանակություններ ունենալը. այս երևույթը չպետք է շփոթել համանունություն (homonymie) հետ: Երկուսի տարբերությունն այն է, որ polysémie նույն բառն է, որ իմաստի դարձացմամբ հասել է այս աստիճանին, իսկ համանունները բոլորովին տարբեր բառեր են, բոլորովին տարբեր իմաստներով, որոնք իրար հետ ամենևին կապ չունեն և միայն ձայնական օրենքների պատճառով հասել են նույն ձևին: Առաջինը պատկանում է իմաստագիտությանը, երկրորդը՝ զուտ ձայնաբանական է: Այսպես՝ երբ ֆրանսերեն սէն ձայնը 10 տարբեր գրչություն ունի, 10 տարբեր նշանակություն և ներկայացնում է 10 անկախ բառ, homonymic է, իսկ երբ opération բառը նշանակում է

- 1) աստիճան՝ վիրաբուժական գործողություն,
- 2) աստիճան՝ ելևմտական գործողություն,
- 3) աստիճան՝ թվարանական գործողություն,
- 4) աստիճան՝ զինվորական գործողություն, սա polysémie է:

Բառարանը լիքն է այսպիսի օրինակներով:

Երբ տեղի, կլիմայի կամ հանգամանքների փոփոխությամբ որևէ բան փոխվում է, նրա անունը մնում է հաճախ անփոփոխ, բայց ստանում է նոր նշանակություն: Այսպես՝ հճ. դավոյ, որ տավար բառն է, նշանակում է «այծի և ոչխարի հոտ»: Տավարի նախիրը Կիլիկյան լեռների վրա այլևս գոյություն չունենալով՝ նրա տեղ անցել է ոչխարի և այծի հոտը:

Ըստ այսմ՝ մեր այսօրվա ամենասովորական բառերը, ինչպես՝ հաց, չափիկ, կոշիկ, ձվածեղ և այլն և այլն, կարող էին բավական տարբեր բաներ նշանակել. բան ինչ որ այժմ հասկանում ենք:

Ֆրանսերեն boulevard (հին bollewerk՝ Նոյանդականից անցած) նշանակում էր նախ քաղաքի շուրջը շինված մարտկոցների վրա հողալից հարթ տեղերը: Ավելի ուշ, երբ այդ մարտկոցները ֆնջվեցին և վերածվեցին լայն ճանապարհների և հասարակական վայրերի, բառը մնաց նույնը, բայց ստացավ ճեմելիք, ծառուղի նշանակությունը:

Polysémie-ի համար շատ հետաքրքրական օրինակ է ֆրանսերեն bureau, որի նշանակությունները չղթայաչար՝

- 1) bure կոչված բրդե հասարակ կտոր (ծածկում են սեղանը),
- 2) սեղան, որ նույն սփռուցով ծածկված է,
- 3) գրելու հատուկ որևէ սեղան,

- 4) սենյակ, ուր գտնվում է այդ սեղանը,
- 5) այդ սենյակում կատարված գործերը,
- 6) անձինք, որ զբաղվում են այդ գործերով,
- 7) վարչական բաժանունը:

Նշանակությունների աճումը կարող է կատարվել զանազան ուղղություններով: Մի որևէ երկրորդական իմաստ կարող է ինքը դառնալ կենտրոն, և այստեղից կսկսեն ծնունդ առնել նորանոր իմաստներ.

օրինակ՝ bordeau ...

Լատիներեն materia դարձավ maderia և նշանակում է՝ 1. շինության փայտ, 2. կղզին, ուր կար շատ անտառ՝ շինանյութով հարուստ, կոչվեց Մադեյրա (Madeira), 3. գինին:

* * *

Գերմանացի պարոներ, նստած իր բազկաթոռում, լրագիր է կարդում: Ներս է մտնում սափրիչը և բարեկրկն պարոնին, ասում է,

Morgen – (բարի լույս):

Պարոնը պատասխանում է.

Morgen – (Աստծու բարին):

Սափրիչը հանում է իր ածելին և մոտենում է պարոնին, սափրելու համար: Պարոնը բխմամտոր հետ շարժելով՝ ասում է.

Morgen – (վաղը):

Սափրիչը հարցնում է. – (վաղը):

Morgen – Պարոնը պատասխանում է. – (վաղը):

Սափրիչը հավաքելով իրերը գնում է դեպի դուռը և խոնարհ ողջույնով ասում է.

Morgen – (մնաք բարով):

Պարոնը պատասխանում է.

Morgen – (երթաք բարով):

Այս անակղոտի մեջ morgen բառը գործածված է 6 անգամ, 5 տարրեր իմաստով:

* * *

Բազմիմաստության հետ չպետք է չփոթել համանուն բառերը: Տարրեր իմաստով դանազան բառեր կարող են նույն ձևին հասնել, բայց ձևի նույնությունը ծագման նույնություն չի նշանակում: Այսպես՝ հայ. սառն «իր մեծացրած աշակերտը» և սառն «կաթսա» իրարից տարբեր ծագում ունեն և հետևաբար առանձին բառեր են, ուստի չենք կարող սառն-ը բազմիմաստ մի բառ համարել: Նույնպես Սվեդիայի բարբառով բիւք նշանակում է «1. համբույր, 2. պահք, 3. սոխի զոխ»: Բայց սա ոչ թե բազմիմաստ բառ է, այլ այդ երեք տարրեր իմաստները տարբեր ծագմամբ տարբեր բառեր են: Այսպես՝ «համբույր» իմաստով առաջանում է պառք բառից, «պահք» իմաստով առաջանում է պահք > պաք բառից, «սոխի զոխ» իմաստով առաջանում է պոկ բառից:

Polysémie-ից տարբերացում: Բազմիմաստությունը պատճառ է դառնում, երբևէ, երկդիմությունից խուսափելու համար զանազան իմաստներից մեկը պահելու և մյուսի համար տարրեր ձև հնարելու: Այսպես՝ Հայերեն լեզվի նշանակում է իրր գոյական «ընդապարկի հյուի» և իրր ածական՝ «դառն»: Այս երկուսը իրարից զանազանելու համար շատ բարբառներ լեզվի ձևը պահում են միայն երկրորդ իմաստով. իսկ առաջին իմաստի համար հնարել են լեզույք ձևը:

ԲԱՌԵՐԻ ՆԱԽԱՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յուրաքանչյուր լեզվի մեջ բառերը ներկայանում են մեզ որոշ նշանակությամբ, որ ավանդությունը հասցրել է մեզ: Սակայն յուրաքանչյուր ավանդություն անհրաժեշտ չէ որ լինի ստույգ, այսինքն՝ ներկայացնի իրողության հարազատ և հնագույն վիճակը: Մյուս կողմից գիտենք, որ բառերի ինչպես ձևը, նույնպես և նշանակությունը մշտապես կայուն վիճակի մեջ չեն: Այս երկու հանգամանքները ստիպում են մեզ մտածել բառերի նախանշանակության մասին: Ինչ միջոց ունենք բառերի այդ նախանշանակությունը երևան հանելու:

Եթե լեզուն ունի հնագույն գրականություն, առաջին միջոցը, բնականաբար, այդ հնագույն գրականությունը պրպտելով բառերի ավելի հին նշանակությունը իմանալն է: Եթե վաղել բառը գրաբարի մեջ նշանակում է «ցատկել», ուրեմն այս է նրա նախանշանակությունը, իսկ արդի «ընթանալ» իմաստը նոր է առաջացել:

Երկրորդ միջոցն է պատմությունը կամ մանավանդ քաղաքակրթության պատմությունը: Ոչ մի միջոց չպիտի բացատրել մեզ բորդո (bordo) «չառագույն կարմիր» բառի ծագումը, եթե այդուստ չիմանայինք, թե Ֆրանսիայում կա Bordeaux քաղաքը՝ նշանավոր իր գինիներով, և «չառագույն կարմիրը» ծագել է այդ գինու գույնից:

Պատմական տվյալներն են, որ բացատրում են մեզ. թե, օրինակ՝ ալալատ «ապարանք» բառը ծագում է Հռոմի Պալատինյան սարի անունից: Այս սարի վրա ներոն կայսրը մի ոսկյա ապարանք կառուցեց, որ և լեռան անունով կոչվեց palatium, հետո նույնը, ընդհանրանալով, նշանակեց «արքունիք», «թագավորական պալատ» և այս իմաստով տարածված է բազմաթիվ լեզուների մեջ, ինչպես՝ հուն. παλάτιον, իտալ. palazzo palais, ֆրանս. Palast, ռուս. палата և այլն:

Լատ. Cohors նշանակում էր «բակ, տավարի համար առանձնացրած տեղ», հանրապետության ժամանակ դարձավ «գլխավորների մի խումբ», ուչ Հռոմեական շրջանում՝ «կայսրների գլխավորական հետևորդ խումբ», որից էլ՝ «պալատ, արքունիք» (ֆրանս. cour և այլն) (Wundt, Völkips, I, 438):

Լատ. salarium ծագում է sal. «աղ» բառից, որ փոքրարժեք բաների համար իրր փոխանակության միջոց էր ծառայում. հետո՝ «գործավորի փոքր վարձ», հետո՝ գլխավորի վարձը, վերջապես՝ ընդհանրապես «վարձ, վճար»:

Բայց ամեն լեզու չունի հին գրականություն և եթե ունենա էլ, ոչ մի գրականություն չի կարող հասնել լեզվի հնագույն վիճակին: Միևնույն ժամանակ պատմությունը և քաղաքակրթության պատմությունը ունեն որոշ սահման, և չի կարելի այդ սահմանից այն կողմ ելած երևույթների բացատրությունը որոնել այդ գիտությունների մեջ:

Ուստի անհրաժեշտ է ունենալ տարբեր միջոցներ էլ Հասնելու Համար բառերի Հնագույն վիճակին: Այդ միջոցներն են ստուգաբանությունը, արմատների քրն-նությունը և Համեմատական լեզվաբանությունը, որոնք, եթե հիմնված լինեն ձայնաբանական Հաստատուն օրենքների և տրամաբանական ուղիղ դատողու-թյունների վրա, կարող են Հասցնել մեզ որոշ ճշմարտության:

Հնագույն Հնդկվրոպագետների մեջ շատերը կային, որ ամեն գնով աշխատում էին գտնել բառերի նախանշանակությունը: Ըստ այդ գիտունների՝

Հնխ. patr «Հայր» ծագում էր pā «պահել, պահպանել» արմատից և նշա-նակում էր «տան, ընտանիքի պահպանը».

māter «մայր» ծագում էր ma «արտադրել, ստեղծել» և այն արմատից և նշանակում էր «արտադրող, ծնող».

dhughtēr «ղուստը» ծագում էր dhugh «կաթ, կթել» արմատից և նշանակում էր «ընտանիքի Համար կաթ կթողը».

bhrātēr «եղբայր» ծագում էր bher «կրել, բերել» արմատից և նշանակում էր «կրող, պահող» (որ հոր մահից Հետո մորն ու քույրերին պիտի պահեր).

stēr «աստղ» ծագում էր stēr «ցրվել» արմատից և նշանակում էր «երկնքի երևաին սփռված»:

Այս բոլորը Համարվում են սխալ, և այժմ այս ստուգաբանություններից ոչ մեկը չի ընդունվում: Բոլոր նման դեպքերում չգիտությունը խոստովանելը իմաստնագույն ելքն է:

ԲԱՌԻ ՈՒՐՏԱՔԻՆ ՁԵՎԻ՝ ԵՎ ԻՄԱՍՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեև մենք մանրամասն քննեցինք և Հաստատեցինք, որ բառի արտաքին ձևի և նրա իմաստի միջև որևէ կապ չկա, բայց դա արձատական բառերի Համար էր, այսինքն՝ այն առաջին պայմանական նշանների, որ նախնական մարդիկ մեզանից մի քանի տասնյակ Հազար տարիներ առաջ Հատկացրին առարկաներին ու գա-ղափարներին: Բայց այնուհետև, երբ արդեն մի առարկա կամ մի գաղափար ստացավ իր պայմանական նշանը, դա նրա Հետ կապվեց այնպիսի Հաստատուն կապով, որ մարդիկ անընդունակ դարձան մեկը առանց մյուսին ըմբռնելու: Երբ անում ենք ջուր և Հասկանում ենք ծանոթ Հեղուկը, այս երկուսը իրար Հետ արդեն այնքան ամուր կապված են, որ այլևս մեզ Համար ջուր ձայնը դադարել է պայմանական նշան լինելուց և մի բնական կոչում է դարձել: Այս Հանգամանքից բխում է՝

1) Ինչքան էլ որ բառի ձևը ձայնապես փոփոխվի, նա կապված է իր նշանա-կությամբ Հետ, և այդ նշանակությունը մնում է անփոփոխ. ջուր, ջուր, ճուր, ճիւր և այլ բոլոր ձևերի Համար էլ (ամեն մեկը իր տեղում և այսինչ ժամանակ) «ջուր» նշանակությունը նույնն է:

2) Ամեն մի ածանցական գաղափար, որ առաջանում է առաջին ձևից, անհրա-ժեշտարար կապված է նրա Հետ և այլևս ոչ թե պայմանական նշան է, այլ ունի տրամաբանական կապ իր կազմիչ մասերի Հետ:

Եթե գիր գրելու հեղուկը կոչվում է **Թանաք**, այդ հեղուկը պարունակող ամանն էլ պետք է կոչվի **Թանաքաման**: Այն կարելի է բոլորովին մի նոր պայմանական նշանով կոչել **կաղամար**, բայց ոչ բնավ՝ **Ջրաման**, որովհետև բառը այս դեպքում կապված պիտի լինի **Ջրի** գաղափարի հետ:

Սրա համար է, որ արմատ բառերի դեմ ոչ ոք ոչինչ չունի, բայց ածանց բառերը չարունակ քննադատվում, ընդունվում ու մերժվում են: Բացի սրանից, որչափ ժամանակ որ մարդիկ ըմբռնում են այդ կապը, ձևական նույնությունը պահում են երկուսի մեջ, ինչպես՝ գյուղ-գյուղացի, խանութ-խանութպան:

3) Կարող է պատահել, որ բառի արմատական ձևը անհետանա լեզվից: Այդ ժամանակ, բնականաբար, ածանց ձևի և մայր ձևի միջև կապը կտրվում է, և ածանց ձևը կարող է համարվել անկախ գաղափար:

Օրինակ՝ մեր բարբառներում հայել բառը ջնջված է, բայց կա նրանից ածանցված հայելի բառը, որ դարձել է հայլի, հիլե, խիլի են: Հին հայերը անշուշտ զգում էին հայել և հայելի բառերի կապը, բայց նոր բարբառները չեն կարող զգալ այդ և հիլի կամ խիլի արմատ գաղափար է նրանց համար: Այսպիսի խզումը ածանց բառի և արմատ գաղափարի միջև պատճառ է դառնում, որ ածանց բառը ավելի անձուկ կապերով կապվի ածանց գաղափարի հետ և լինի նրա անհրաժեշտ պայմանական նշանը: Այսպես են վերի հիլի և այլն ձևերը: Նույնպես են նաև՝ րնթևունուլ, ըմբոյսենի, հնոց, անդունդ:

4) Կարող է բառի նշանակությունը, հետզհետև զարգանալով, բոլորովին հեռանալ առաջին նշանակությունից, և այն կապը, որ գոյում էր բառը իր առաջին նշանակության հետ, բոլորովին կտրվել, բայց դրա համար ոչինչ չի փոխվում, և բառի նոր նշանակությունը կապված է մնում բառի հետ: Օրինակ՝ plume հավի փետուրն է, հետո եղել է գրիչ, հիմա էլ՝ գրչածայր: Առաջինի և երկրորդի մեջ կապ կար, բայց վերջին նշանակությունը այլևս չի կապվում plume գաղափարի հետ. սակայն շարունակում է իր գոյությունը՝ իբրև նոր պայմանական նշան:

Միևնույն ժամանակ խզումը միջոց է տալիս ածանց բառին՝ զարգանալու ազատորեն և ստանալու բոլորովին նոր առում:

Օրինակ՝ լատիներեն *captivus* «գերի» բառը ամեն մի լատինախոս անձի համար ածանցյալ էր և սերտորեն կապված *capere* «բռնել», *captus* «բռնված» բառերի հետ: Այս բառերի կապակցությունը չէր թողնում, որ «գերի» իմաստը կորչի կամ ձևափոխվի: Բայց նորալատին լեզուների մեջ *capere* «բռնել» բառը գործածությունից վերացվեց, որով և երկուսի կապը խզվելով՝ *captivus* «գերի» բառը ազատ մնաց: Այն ժամանակ «գերի» իմաստը փոփոխելով՝ վերջապես դարձավ «թշվառական, ողորմելի, վատ», այսպես՝ իտալերեն *cattivo* «վատ», ֆրանսերեն *chétif* «չնչին», պրով. *cheti* «վատ»:

Գերմ. *schlecht* և *schlicht* նշանակում էին «հարթ, պարզ, հասարակ» և կապվում էին *schlichten* «հարթել, ողորկել» բային, սրանցից *schlicht*-ը, կապված մնալով *schlichten* բայի հետ, իր իմաստը պահում է մինչև այժմ, բայց *schlecht* ձևով բաժանված լինելով՝ նախ հատկացվեց «հասարակ» ժողովրդին՝ ռամիկին, հետո ստացավ «վատ» իմաստը:

Որովհետև մարդիկ խոսում են իրարից մի բան հասկանալու և ոչ թե զանազան աննպատակ ձայներ հանած լինելու համար, ուստի և ամեն լեզվի մեջ էլ

Լականն ու կարևորը բառի իմաստն է, իսկ ձայնը երկրորդական նշանակություն ունի: Առանց իմաստի բառ չկա, այլ աղմուկ: Սր.¹ Ի, օ ձայները արդի Հայերենի մեջ ուրիշ բան չեն, ԼԹԵ ոչ աղմուկ, որովհետև զուրկ են որևէ նշանակությունից: Բայց ուրիշ լեզուների մեջ կարող են դառնալ բառ՝ Հենց որ որևէ զանազանություն ստանան: Այսպես՝ գրաբարի մեջ Ի-ն բառ է, որովհետև նշանակում է «մեջ, դեպի», ուսերենի մեջ նույնպես բառ է, որովհետև նշանակում է «և, ու»: Օ ձայնը ֆրանսերենի մեջ բառ է, որովհետև նշանակում է «ջուր»: Տաճկերենի մեջ նույնպես բառ է, որ նշանակում է «նա» և այլն: Սրանից հետևում է, որ ԼԹԵ երկու բառ միևնույն իմաստն ունեն, ըստ որում ձայնով տարբեր են, հոմանիշ են:

Սրանից հետևում է նաև, որ, ԼԹԵ մի ձայն ունենա մի քանի իմաստ, այնքան բառ է, որքան իմաստ ունի: Այսպես՝ Հայ. Հարթ ձայնը ունի երկու իմաստ (տափակ և դարձան), ուստի երկու տարբեր բառ է (Հարթ և Հարդ): Ոմանք այս բանը ավելի առաջ տանելով, ուսուցանում են, որ միևնույն բառի նշանակության տարբերություններն էլ առանձին բառեր են, տարբեր բառ է մարդու գլուխ և տարբեր բառ է սոխի գլուխը, մարդու աչքը կամ կամրջի աչքը (Vendryes, La langage, 208):

Նշանացի խոսակցությունը մի լեզու է, որ իմաստ ունի, բայց ձայն չունի, սակայն այստեղ էլ ձայնի տեղ ձեն է, որ իմաստին մարմին է տալիս: Եթե Հնարավոր լիներ խոսելու միջոցին ամեն առարկա և ամեն գործողություն ուզած ժամանակ և ուզած արագությամբ մատնանիշ անել, ձայնավոր լեզուն չէր ծնվի: Բայց որովհետև այդ անկարելի է, ուստի մարդիկ էլ Հնարել են այդ ձեր՝ իրեն հաղորդակցության միջոցներից ամենակարճը և ամենակատարյալը:

Յուրաքանչյուր բառ մի գաղափարի արտահայտություն է, ուստի բառը չկա, ԼԹԵ գաղափարը չլինի նախապես: Հնագույն ժամանակներում, երբ մարդիկ ղեռ վայրենի էին և գաղափարների կողմից էլ չատ աղքատ, իրենց լեզուն էլ չատ աղքատ էր: Քանի առաջադիմեցին, այսինքն՝ քանի նորանոր գաղափարների տիրացան, իրենց լեզուն էլ այնքան հարստացավ: Հին լեզուներից ամենահարուստն անգամ չունի և չի կարող ունենալ այն բառերը, որոնք մի նոր քաղաքակրթության արդյունքն են, ինչպես՝ չոգենավ, չոգեկառք, երկաթուղի, հեռագիր, հեռախոս, հեռաձայն, հեծանիվ, մանրադետ և այլն:

Հոգերանությունը սովորեցնում է մեզ, Թե գաղափարների ըմբռնումը նյութական պատկերների միջոցով է հասնում մեր մտքին և ոչ Թե վերացական դատողությամբ: Նույնիսկ ամենավերացական գաղափարներ արտահայտող բառերը ամեն լեզվի մեջ էլ կազմված են չատ նյութական թանձրացյալ գաղափարներից: Օրինակ Հայերեն ըմբռնողություն, վերացականություն, հասկացողություն, զգացում և այլն բառերը, որոնք բացարձակ վերացական գաղափարներ են, ծագում են բուն «ձեռք», վեր «բարձր տեղ», հասնել, գալ թանձրացյալ գաղափարներից: Ըմբռնել ասելով հասկացվում է մի Լակ, որ ձեռքը՝ բուռը, երկարելով բռնում է գաղափարը, ըմբռնում է: Այսպես նաև մյուսները:

Յուրաքանչյուր առարկա անվանելու համար ուրեմն պետք է ունենանք այն պատկերը, որ վերարտադրի մեր Հիշողության մեջ այն առարկայի գաղափարը: Բայց չափազանց երկար և Թերևս ավելորդ ծանրաբեռնություն կլիներ լեզվի համար Հնարել այնպիսի անուններ, որոնք առարկայի ամբողջ պատկերը, այսինքն՝ նրա ամբողջ արտաքին ու ներքին բովանդակությունը, ներկայացնեին իրենց մեջ:

Այս պատճառով մարդիկ աշխատել են գտնել առարկայի ներքին ու արտաքին բովանդակությունից կամ նրա գործածությունից մի այնպիսի գիծ, որ ամենից ընտրողը համարվեր և դրանով էլ կարողանար վերհիշել տալ մեզ նույն առարկան: Օրինակի համար, Հայ. կայծքար բառը ներկայացնում է մեզ մի առարկա, մի շատ կարծր քար՝ սպիտակ կարմրաչորթ գույնով, կոտրելիս ձևացնում է սուր ծայրեր, և այս պատճառով վայրենիները այն գործ էին անում իբրև զենք: Այս քարը, ընդհարվելով ուրիշ մի կարծր մարմնի, կայծեր է արձակում, որի համար էլ գործ են անում իբրև կրակ հանելու գործիք:

Այս բոլոր հիշվածները՝ ձևը, գույնը, քարի տեսակը, հատկությունը և գործածությունը, շատ կարևոր բաներ են, բայց այդ բոլորի մեջ ամենաընտրողը կայծ կամ կրակ հանելու հատկությունն է, հետևաբար և շատ լավ ընտրություն է արված, երբ առարկան կոչված է կայծքալու: Կարելի էր անչույտ նկատի առնել նրա մյուս հատկությունները և, օրինակի համար, կոչել կարծրաքար, սրաքար, զինաքար և այլն: Բայց այս բոլորը այնքան հարմար անուններ չէին լինի, որովհետև ուրիշ շատ քարեր էլ կան, որոնք կարծր են կամ սուր են և կամ զենքի համար կարող են գործածվել և այլն:

Ֆրանսերեն *sauterelle* «մարախ» (մորկխ) ծագում է ցատկել բայից: Թեև միայն մարախը չէ, որ ցատկում է, այլ լուռն և այլն: Բայց, որովհետև մարախի գլխավոր հատկանիշը ցատկոտնելն է, իսկ լվինը՝ արյուն ծծելը, ուստի մարախն է այդպես կոչվել:

Թեև առարկաներն ամեն տեղ նույն հատկություններն ունեն, բայց մարդիկ ամեն տեղ էլ պարտավոր չեն նույն հայացքով մոտենալ առարկային: Այս է պատճառը, որ միևնույն առարկան կարող է մի տեղ մի տեսակ կոչվել, մի ուրիշ տեղ՝ ուրիշ տեսակ, կամ ընդհակառակը, այսինչ պատկերով մի տեղ ըմբռնել այսինչ առարկան, մի ուրիշ տեղ՝ ուրիշ առարկա: Բնական է, որ այս զանազան անունների մեջ մեկը հաջող, մյուսը նվազ հաջող եղած լինի: Բայց այս բոլորը չի խանգարում ընավ, որ մենք, այնուամենայնիվ, միևնույն առարկան պատկերացնենք մեր մտքի մեջ: Այս իրողությունը ճշմարիտ է ոչ միայն ժողովրդական հասարակ բառերի, այլև նույնիսկ գիտական արվեստական բառերի համար: Օրինակ՝ ճանապարհորդական միևնույն գործիքը կոչվում է ֆրանս. *biciclette* կամ *vélodipède*, գերմ. *Rade*, Հայ. հեծանիվ: Առաջինը կազմված է լատ. *velox*, ֆրանս. *véloce* «արագ» և *pedis* «ոտք» բառերից, ուստի բուն նշանակում է «արագոտն» կամ «ոտնարագ», և այնչափ հաջող բառ չէ: Ավելի լավ է *biciclette*, որ բուն նշանակում է «երկանվակ» և ներկայացնում է առարկայի ավելի հաջող պատկերը՝ իր երկու անիվներով: Գերմաներեն *Rade*, որ բուն նշանակում է «անիվ», կիսատ պատկեր է և կարող է հարմարվել ամեն տեսակ անիվի: Լավագույն բառը հայերենն է, որ ներկայացնում է մեզ անիվը, որի վրա հեծնում են մի տեղ գնալու համար:

Հուն. կատուն կոչվում է *αἰλουρος* «պոչ չարժող», մինչդեռ մեզ համար պոչ չարժողը չունն է և, փոխարևարար, նաև չողոքորթ, քծնող, կեղծավոր մարդը:

Այսպիսի բառակազմության ժամանակ երբեմն պատահում են այնպիսի ձևեր, որոնք անբավարար, նույնիսկ ծիծաղելու լինելու չափ անհաջող են լինում: Օր. ռուս. «կզակը» կոչվում է *подорожок*, որ բուն նշանակում է «միրուսի տակը»:

Իրոք որ կզակը միրուսի տակն է: Բայց ոչ ոք չի անդրադառնում, թե որքան անհաջող է այս բացատրությունը. նախ՝ որ միրուս ունենալը անհրաժեշտ պայման չէ կզակ ունենալու համար, և կզակը ավելի առաջ է, քան միրուսը, երկրորդ՝ երևյալները և պատահիները միրուս չունեն, բայց կզակ ունեն, երրորդ՝ բնավ ի նկատի առնված չէ իզական սերունդը, և մի կնոջ մասին էլ խոսելիս՝ ծիծաղելի ձևով պետք է ասենք՝ «այս կնոջ կզակը», այսինքն՝ «այս կնոջ միրուսի տակը»: Բայց այս բոլորը ոչ մի նշանակություն չունի, որովհետև բառը պայմանական մի նշան է, և բավական է, եթե այդ նշանով այն գաղափարն է հասկացվում:

Պատկերներ ստեղծելու և միևնույն ժամանակ լեզուն նորանոր բառերով չձանրարեցնելու միջոց է փոխաբերությունը (métaphore), որ գաղափարների զուգորդությամբ ներկայացնում է մեզ այս կամ այն առարկան: Օրինակ՝ մարդու կամ ոչխարի գլուխ ասելուց հետո՝ փոխաբերությամբ ասում ենք՝ կաղամբի գլուխ, շաքարի գլուխ, սոխի գլուխ, սխտորի գլուխ, դրամագլուխ, գորգի կամ բանակի գլուխ, մարդու կամ անասունի աչք ասելուց հետո՝ փոխաբերությամբ ասում ենք՝ կամուրջի աչք, դարակի աչք, խանութի աչք, կշեռքի աչք, հացի կամ պանիրի աչք, պատուհանի աչքերը, կացնի կամ ուրազի աչքը և այլն:

Որչափ հետաքրքրական է, որ երբ ասում ենք կամուրջի աչքը. սրանով փոխաբերությամբ մենք կամուրջի չենքը նմանեցնում ենք մի մարդկային գլխի. նրա վրայի աղեղնաձև կամարները, կարծես, մարդկային կոր ունեքն են, որոնց տակ փայլող աչքերն էլ՝ կամուրջի բացվածքները: Այսպիսի պատկերներն են նաև գետի ճյուղը, խաչխաչի կաթիլ, լեռան լանջը, լուսնի բակը, սեղանի ոտքը, պտուկի ոտքը, աթոռի մեջքը, գրքի կողքը, տետրակի չապիկը, հրավառության ձեռքը և այլն:

Պատկերների և փոխաբերությունների արդյունք են, հատկապես, անձնական և տեղական հատուկ անունները՝ Արուսյակ, Հրաչյա, Լուսիկ, Մանիչակ, Շուշանիկ, Թուխժամ, Ոսկեհատ, Վարդգես, Կորյուն, Վարդուհի և այլն, որոնք սքանչելի պատկերներ են: Հատուկ անուններից հիշենք մի քանի գեղեցիկ օրինակներ, ինչպես՝ Երկնիստ (Կարնո գյուղերից), որ իբրև թե լեռան լանջի երկու կողմերը նստած է, Ձիթհող (Կարնո գյուղերից), որի հողը ձևի գույն ու փափկություն ունի, Կամարակապ (Ակնա գյուղերից)՝ կամար կապած և այլն:

Այս հանգամանքից է ծագում այն երևույթը, որ ձայնը չարունակ փոփոխվում է լեզուների մեջ, իսկ իմաստը չատ քիչ փոփոխության է ենթարկվում: Հնագույն սերունդները չէին նկատում ձայնի մեջ եղած փոփոխությունները, րայց դրանք, թեև չատ փոքր, սակայն նույնպես էական են, որ դարեր հետո կազմում են ահագին տարբերություն և պատճառ են դառնում նոր լեզուների ձևացման:

Analogie-ն [համաբանություն, նմանակություն] նույնպես ոչ միայն պատճառ է դառնում ստեղծելու բառի մեջ ձայնական ձևափոխություններ, այլ նոր հոլովում, նոր խոնարհում, նոր մասնիկ...

Ֆրանսերեն omnibus ունի լատիներեն ծագում, նշ. «բոլորին» (լատ. հոգ. տր. հոլով): Կար մի տեսակ կառք, որ կոչվում էր un carrosse omnibus, որից, առաջին բառը կրճատելով, եղավ omnibus, երբ հնարվեց automobile-ը, և սա բունց omnibus կառքի տեղը, կոչվեց նրա օրինակով autobus. հիմա էլ չինվում է aerobus. և այսպես՝ հոգ. տր.՝ bus մասնիկը դարձավ փոխադրական միջոց կազմող մի մասնիկ (Marouzeau, Lk ling., էջ 84):

Գերմ. sehr «չատ հույժ» առաջանում է Հրգ. sêr «ցավ» բառից և բուն նշանակում է «ցավագին». ցավը ըմբռնելով իբրև ուժեղ տպավորություն, բառի իմաստը անցել է «ուժգին»-ի (Wundt, Volkerps. I, p մաս, էջ 505):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԸ

Ինչպես որ ձայնական փոփոխությունները ունեն իրենց ժամանակը և մանավանդ՝ Հաջորդական կարգը, նմանապես և իմաստի փոփոխությունները:

Ֆրանսերեն Bordeaux բառը քաղաքի անուն է. նա կոչվում է այսպես, որովհետև չինված է ջրի ափին (Ֆր. bord ափ, ափեր և eau ջուր, սեռ. d'eau ջրի): Այս բառի երկրորդ և երրորդ նշանակություններն են «գինու մի տեսակ, որ պատրաստվում է այդ քաղաքում» և «թունդ կարմիր գույն»: Այս երեքից առաջինը իրոք էլ նախավորն է և հիմնականը, առանց որի մյուս երկուսը չպիտի լինեին. բայց մյուս երկուսից էլ առաջինը (գինին) ավելի առաջ է, քան թունդ կարմիրը: Բորդոյի գինին, ունենալով թունդ կարմիր գույն, ստացվել է երրորդ Հերթին այս իմաստը: Եթե մի օր Հնարվի ինչ-որ մի սպեղանի, որ թունդ կարմիր գույն ունենա կամ բորդոյի գույնով պատրաստվի, և Հնարողը այն սպեղանին կոչն բորդո, այդ կլինի չորրորդ իմաստը՝ ըստ Հերթի:

Թուղթ բառը երկու իմաստ ունի Հայերենում. 1) այն նյութը, որի վրա գրում ենք, 2) գիր, գրություն, նամակ:

Իմաստաբանորեն ո՞րն է սրանցից նախնականը:

Բոլոր բառարաններն էլ առաջին իմաստը դնում են նյութը, որից Հանում են «գրվածք, գրություն, նամակ» իմաստը: Այսպես են Հայկադյանը, Առձևունը և Արմատականը: Սակայն ճիշտ չէ այս:

Թուղթ բառը երկրորդ իմաստով գործածված է մեր մեջ Հենց Ե դարից՝ «Պաւլոսի առաքելոյ առ Կորնթացիս թուղթ առաջին և թուղթ երկրորդ»: Իսկ առաջին իմաստով գտնում ենք նախ Վրք., Հց., Ժբ.՝ «Եղբարքն որ գիտէին գործել թուղթ» (Ժբ դար):

Թուղթը Հնարված էր չինացիների մոտ շատ վաղ ժամանակ: Ն. Բ. 123 թվին Գայ Լուն՝ նախարար երկրագործության, Հանձնարարեց թղթի չինարարությունը Ձինաստանում: Շատ ավելի ուշ՝ 8-րդ դարում միայն, սկսեց տարածվել Արևմտյան աշխարհում Հետևյալ ձևով:

751 թվին, չինացիք արչավեցին Սամարղանդի վրա, որ պատկանում էր արաբներին: Արաբները դուրս եկան նրանց դեմ, չինացոց դուրս քչեցին և բռնեցին նրանցից գերիներ: Գերիների մեջ կային թուղթ չինոզ վարպետներ, որոնց արաբները օգտագործեցին Սամարղանդում թղթի գործարան բանալու Համար: 794 թվին մի գործարան էլ Բաղդադում բացվեց, որից Հետո թղթի գործածությունը տարածվեց ամբողջ Արաբական խալիֆայության մեջ: 9-րդ դարից Հասել են մեզ բազմաթիվ արաբերեն ձեռագրեր՝ գրված թղթի վրա: ԺԱ դարի վերջում թղթի գործածությունը Հասնում է Պոլիս և տարածվում է 13-րդ դարի կեսից սկսած, ավելի ուշ անցնում է Իսպանիա, Սիցիլիա, Անգլիա և 17-րդ դարումն էլ՝ Ամերիկա:

Եթե ոչ 9-րդ, գոնե 10-րդ դարում թղթի գործածությունը մտած պիտի լինի Հայաստան, որովհետև արդեն 976 թվից ունենք թղթե մի ձևագիր. որ պահվում է մեր Մատենադարանում (№ 2679):

Այս բոլոր ասվածներից երևում է, որ Ե դարում Հայաստանում և առհասարակ Արևելքում թուղթ չկար դեռ, և հետևաբար թուղթ բառի առաջին և նախնական իմաստը ոչ թե թուղթ նյութն է, այլ «գրություն, զրվածք»:

Քննությունից երևաց նաև, որ իմաստի ժամանակը որոշելու համար ընդհանուր դատողությունները քիչ են, և հարկավոր է նաև դիմել պատմությանը:

ՀԱԿԱՌԱԿ ԻՄԱՍՏ

Ինչպես բառի ձևը ժամանակի ընթացքում հետզհետև փոփոխվելով հասնում է մի այնպիսի ձևի, որ առաջինի և վերջինի միջև եղած նմանությունը բոլորովին անհետանում է, նույնպես և բառի իմաստը:

Որևէ բառ գործածության մեջ կարող է երբևէ ստանալ բոլորովին հակառակ նշանակություն, և այս բանը լինում է՝ 1) ծաղրի կամ կատակի միջոցով, 2) փոխարևրությամբ կամ այլաբանությամբ և կամ իմաստի աստիճանական զարգացմամբ: Առաջինը անմիջական է. երկրորդը ձևանում է ժամանակի ընթացքում:

Օրինակ, երբ հասարակ խոսակցության մեջ գործածում ենք խելոք, դու չառ քաջ ես և այլն ծաղրական ձևով, դրանք դառնում են հակիմաստ բառեր: Այսպես՝ Հայտնի է Նելոք Դավիթը, որ, անչուչտ, նշանավոր մի պարզամիտ մարդ է եղել, և որի անունը այժմ գործ է ածվում «ապուշ» իմաստով:

Նույնպես՝ երբ ասում ենք՝

— Այս ինչ տեղը գնացել է և կամ այս ինչ բանը արել է և և այլն...

— Հա՛, ինչպես չէ, գնացել եմ, արել եմ և այլն... այս բոլորը, ծաղրական ձևով գործածված, դառնում են հակիմաստ բառեր. հա նշանակում է «ոչ» և այլն:

Երկրորդ կարգի հակիմաստ բառերը ավելի դժվար է ճանաչել, որովհետև հակառակ իմաստներից մինը կամ մյուսը ստիպված է տեղի տալու: Այնուամենայնիվ հակառակ իմաստով են՝

Փր. apprendre սովորել և սովորեցնել.

Փր. chasser «վտնդել» և «որսալ» (ա-ն դուրս են անում, ք-ն՝ ձեռք բերում).

Փր. défendre արգելել և պաշտպանել.

լատ. venio, անգլ. come «գալ»-սանս. gaččhāti երթալ.

լատ. plumare «փետրազարդել» - ֆր. plumer «փետրատել»

գերմ. köpfen «գլխատել» (մինչ ձևը ցույց է տալիս «գլուխ դնել»).

Փր. sentir, անգլ. smell, հոլ. ruiken, ֆր. flairer թե «հոտ արձակել, բուրել» է և թե «հոտ առնել, հոտոտել».

Փր. voyant «լավ տեսնող» և «լավ տեսանելի».

անգլ. hateful «ատող, ատեցող» և «ատելի, ատեցյալ».

Փր. vue «տեսողություն» և «տեսարան».

լատ. aspectus, անգլ. sight «նայվածք» և «երևույթ»:

Այսպես և Հայերեն՝ ատելի, գործելի՝ թե «ատող և ատեցյալ» և թե «գործող և գործված» (Հին Հայերենում):

Արաբական մի բարբառում՝ *balā* «առանց», որից *balha* «այո՛, անշուշտ» (MSL, 23, 340):

Հակառակ իմաստը արտահայտվում է երկու ձևով.

1) բացասական ձևով. 2) Հականիչ ձևով. այսպես՝

մեծ – բացաս.՝ ոչ մեծ, Հակ.՝ փոքր,

փոքր – –»– ոչ փոքր, «մեծ»,

երկար – –»– ոչ երկար «կարճ»,

կարճ – –»– ոչ կարճ «երկար»:

Առաջին դեպքում դրվում է որևէ ժխտական մասնիկ, երկրորդ դեպքում դրվում է բոլորովին նոր բառ:

Ժխտական մասնիկներն են ոչ, չ, ան, ապ, տ, դժ, որոնցից միայն առաջինն է, որ գործածվում է իբրև և զուտ բացասական, մյուսները բռնում են բացասականի և Հականիչի միջին տեղը:

Օրինակ՝ անմիտ, տգեղ, տգետ, ապերախտ, դժգույն և այլն:

Բացի սրանցից՝ Հակառակ իմաստը կարող է սաստկացվել կամ տկարացնել զանազան օժանդակ բառերով, ինչպես՝ ոչ մեծ, ոչ այնքան մեծ, ոչ չատ մեծ, ոչ չափազանց մեծ. փոքր – բավական փոքր, չատ փոքր՝ նույնիսկ կրկնությամբ՝ ոչ այնքան մեծ և ոչ այնքան փոքր:

Բառը երբեմն զարմանալի և նույնիսկ անտեղի կերպով փոխում է իմաստը:

Օրինակ, թրք. *yeşil* «կանաչ» բառը փոխառվել է լատիներենի մեջ *yeşili* ձևով, բայց ոչ միայն նշանակում է «կանաչ», այլև «կապույտ» (Adjarian, Etude sur la langue laze, 645): Նույնի կրկնությունը տեղի է ունեցել նաև ինդոնեզական լեզվախմբի մեջ, ուր ըստ Brandsteter, «կանաչ» և «կապույտ» բացատրվում են միևնույն բառով, թեև ժողովուրդը այս գույները չի չփոխում իրար հետ (BSL, № 77, էջ 214):

Բրտտոն լեզվով *glas*՝ «կանաչ» և «կապույտ»:

Ազգագրական զանազան սովորություններ պատճառ են դառնում բառին մի նոր իմաստ տալու: Այսպես՝ արաբները երգվելու ժամանակ փոխադարձաբար բռնում էին իրար աջ ձեռքը. այստեղից էլ արաբերենի մեջ *yamin*, որ նշանակում է «աջ», ստացավ նաև «երդում» նշանակությունը (Կամուս, Գ., էջ 722):

Հականիչը երբեմն միջին աստիճաններ էլ ունի, ինչպես՝

տաք – զով – սառը,

բավ – միջակ – վատ,

Հարուստ – բարեկեցիկ – աղքատ:

Երբեմն երկու բացասական է դրվում.

Այդ բանը մեզ թվաց ոչ անկարելի՝

Անկարելի չերևաց:

Հաճախ Հայտնի չէ, թե ինչպես է ստացվել Հակառակ իմաստը:

Օրինակ՝ լատիներեն *valetudo* 1. «առողջություն», 2. «հիվանդություն»: Ֆր. *tranchee* «խրամատ, փոս» իմաստով է, հիմա Հասկացվում է «թումբ» իմաստով (Carnoj, La sciece du mot, էջ 161):

Սրան հակառակ ֆր. motte «Հողաթումբ» դարձել է անգլ. moat «փոս, խրամ» (անգլ. էջ 161): նույնպես անգլ. ditch «փոս, խրամ» նույն բառն է, ինչ որ հսլ. dijk և թր. digue «թումբ» (անգլ. 161): Ֆր. hote և հուն. ξένος թե հյուր-ն է և թե հյուրներնկար (էջ 162): Միջին դարում ֆր. aumônier «ողորմություն ստացող»-ն էր, հիմա՝ «բաշխողը» (էջ 162):

Այս կարգի հակառակ իմաստները բացատրելու համար Carnoy-ը (էջ 160) ասում է, թե հակառակը բուն զաղափարի լրացուցիչն է, և մեկի մասին խոսել անկարելի է՝ առանց նաև մյուսի մասին մտածելու:

Այսպես՝ երբ ասում ենք «ղատարկ», մտածում ենք միաժամանակ «լիք»-նի մասին, և երբ մի որևէ զգացմունքի մասին է խոսքը, անշուշտ նրա առարկան էլ միասին է մտածվում: Երբ այսպիսով երկուսը միասին ներկայացնում են մտքին, չահագրգռվածությունը ուր որ հակի, բառն էլ այդ իմաստը կստանա:

ԲԱՌԵՐԻ ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆՈՑ ՎԵՐԱՑԱԿԱՆ

Ամեն մի վերացական զաղափարի խորքը նյութն է: Բառը իր ստուգաբանությունը կամ ծագումը կորցնում է. եթե մի պատկեր է, մոռացվում է և ընդունվում է իբրև բնական:

Ստուգաբանն է միայն, որ կարող է բառի ծագումը գտնել, և այդպես է, որովհետև մեզ ծագումը հարկավոր չէ, այլ իմաստը:

Այսպես՝ anecdote հն. նշանակում էր «չհրատարակված», հիմա հաղարներ կան տպված. բառը շարունակվում է մնալ.

gymnastic – gymnos «մերկ» բառից, բայց հիմա հատուկ չոր ունեն:

Ellipse-ի այս սովորությունը չափազանց ընդարձակվում է օրեցօր մանավանդ եվրոպայում:

Բույսերի անուններ՝ reine claud (կանաչ սալոր է)՝ Ֆրանսուա Ա-ի կնոջը ի պատիվ. ռուս. ренокла.

dahlia (զեղեցիկ ծաղիկ է) – չվեղացի բուսաբան Dahl-ի անունով.

napoléon – տանձի տեսակ:

Ֆիզիկայից՝ նշանավոր ֆիզիկոսների անունով.

ampère,

volte:

Նկարների և երկասիրությունների անուններ. ինչպես՝

Rubens, Raphael, Վերգիլիոս, Բաֆֆի:

Ավտոմոբիլների տեսակներ՝ ըստ ֆաբրիկանտների.

մի ford, մի citroën, մի benz և այլն:

Գոյականը կարող է դառնալ ածական: Օրինակ՝

պղինձ (աման),

ռսկի (ղրամ),

արծաթ (ղրամ) և այլն:

Հետո ենթադրվում է գոյականը ջնջված և նորից գոյականը դառնում է գոյական՝ այլ իմաստով. այլևս պղինձ նշանակում է ոչ թե «պղինձ», այլ որևէ կաթնա, գդալ («փայտյա»):

Ինչ որ ասացինք բառի համար իբրև մի ամբողջություն, նույնը պետք է հասկանալ նաև մասնիկների համար. որոնք միացած են բառին: Սրանք էլ կարող են ժամանակի ընթացքում փոխել իրենց նշանակությունը, որով առաջանում են հետևյալ երևույթները.

1) Միևնույն մասնիկը հնապես ուրիշ բան էր նշանակում, այժմ ուրիշ իմաստ ունի:

2) Միևնույն մասնիկը միևնույն ժամանակ տարբեր իմաստներ ունի: Օրինակ՝ աչակերտություն նշանակում է թե՛ «աչակերտ լինելու վիճակը» և թե՛ «աչակերտները ամբողջը միասին վերցրած, աչակերտներ». ուրիշ խոսքով –ություն մասնիկը ա. ղեպքում վերացական է, բ. ղեպքում՝ հոգնակի [հավաքական]:

3) Միևնույն մասնիկը տարբեր ղեպքերում տարբեր իմաստ ունի: Օրինակ՝ տանձենի «տանձի ծառ», այծենի «այծի կաշի», քաղքենի «քաղաքի բնակիչ»: Կամ –որդ մասնիկը որսորդ, բաժանորդ, հաջորդ, երկրորդ բառերի մեջ:

Սրա համեմատ էլ միևնույն մասնիկը տարբեր լեզուների մեջ կարող է տարբեր նշանակություններ ստանալ. այսպես՝ փետուր (լատ. *pluma* = ֆր. *plume*) բառից կազմելով բայ՝ ստանում ենք՝ Հայերեն փետրիլ և ֆրանսերեն *plumer* «փետուրները պոկել», իսկ լատիներեն՝ *plumarc* «փետուրներով զարդարել»:

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ԵՎ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Նշանակության փոփոխությունը կարող է լինել արդյունք մասնավոր մի պարագայի և կամ ընդհանուր մի վիճակի, օրինակ՝ լատ. *moneta* և *pecunia* բառերը երկուսն էլ ստացել են «ցրում» նշանակությունը: Առաջինը *Iuno moneta* աստվածուհու անունից է: Ցանոնը Արամազդի քույրն ու կինն էր, որը մի անգամ հայտարարեց Հռոմայեցիներին, թե երկրաչարժ պիտի լինի: Հռոմայեցիք տվին նրան *moneta* «ծանուցող, հայտարարող» տիտղոսը (լատ. *moneo* «հայտարարել, հիշեցնել, ծանուցանել» բայից), և նրա տաճարն էլ կոչվեց *moneta*: Հետո այս տաճարում սկսեցին դրամ կտրել, որով *moneta* բառը ստացավ «դրամահատություն» և հետո՝ «դրամ» նշանակությունը: Սրանից առաջացան իտալ. *moneta*, ռուս. *монета* (մանեթ), իսպ. *moneda*, ֆր. *monnaie*, անգլ. *money*, գերմ. *münze* «դրամ» բառերը:

Իսկ *pecunia*-ն հնիս. բառից է, որ նշանակում էր «արջառ, տավար»: Արջառը, լինելով հարստության գլխավոր նյութը և վաճառականության առարկան, ստացավ հետո «ապրանք, դրամ» իմաստը, և այս վիճակը շարունակում է լատիներները:

Առաջինը մի մասնավոր դիպվածի արդյունք է, երկրորդը՝ մի տնտեսական երևույթ. առաջինի բացատրությունը կտա մեզ բառի պատմությունը, երկրորդին՝ գաղափարի պատմությունը (Wundt, *Völkerps.*, I մաս, էջ 431):

Կարող է նաև բոլորովին կորչել առաջին նշանակությունը և մնալ միայն երկրորդական նշանակությունը: Այսպիսով բառի ու նրա երկրորդ նշանակության միջև ոչ մի կապ չի մնում. ինչպես՝ **երեց** նշանակում էր՝ 1. տարիքով մեծը, 2. քահանա: Ըստ որում, Հին ժամանակ տարիքոտ անձանց էին բնորոշում քահանա: Հիմա ոչ **երեց** «մեծ» նշանակությունն է մնացել ժողովրդի մեջ, և ոչ էլ մեծերին քահանա բնորոշող սովորությունը, բայց մնում է **երեց** «քահանա» նշանակությունը և թերևս ավելի հաստատուն կերպով, քան թե **երեց** նշանակելը նաև «մեծ»:

Այսպիսի ձևափոխության օրինակներ են՝ volume գրքի «հատոր» (առաջ գլանի պես ոլորելուց), անգլ. book «գիրք» (առաջ hêtre ծառի փայտի կտոր էր), papier «թուղթ» («աղալ», եղեգն էր papyrus), gazette «լրագիր» (Հիմա մի վեներտիկյան sou-ի չեն ծախում), banque «ղրամատուն» (Հիմա չուկայում մի հասարակ սեղան չէ), banqueroute «սնանկ» (էլ սեղան չեն կոտրում, այլ շատ ուրիշ պատիժ են տալիս), candidat «թեկնածու» (այլևս սպիտակ չեն համարում), cuivre «պղինձ» (էլ Կիպրոս կղզուց չի գալիս), mousseline «կտորը» (այլևս Մուսուլից չի գալիս), լուսնոտ «դիվահար» (այլևս չեն համարում «լուսնի արդյունք»):

(Whitney, La vie-du Lang. էջ 65): Այսպիսի դեպքերում մեկը, որ չի քննում կամ միջոց չունի քննելու նշանակության ծագումը, անշուշտ պիտի կարծե, թե այդ նշանակությունը բառի հիմնական իմաստն է, և չպիտի էլ կասկածի նրա մասին:

ՈՒՆՊԱՏՄԱՆԱԿԱՆԸ ԵՎ ՊԱՏՄԱՆԱԿԱՆԸ

Հաճախ պատահում է լեզվի մեջ, որ նախապես անպայմանական բառերը վերածնում են պայմանականի:

Այս դեպքերն են՝

1) Լեզվի ածանց բառերը, ենթարկվելով պայմանական փոփոխությունների, այնքան անճանաչելի են դառնում, որ իրենց արմատի հետ ունեցած կապը աներևույթ է դառնում, և մարդիկ, չկարողանալով գտնել այդ կապը, համարում են պայմանական: Այս երևույթը տեղի է ունենում հատկապես, երբ հին լեզուներից առաջանում են նոր լեզուները: Օրինակ, ունենք՝

լտ. vervex «ոչխար», որից vervecarius «հովիվ»՝ դարձած ժող. լտ. berbix և berbiciarius, որոնց մեջ ածանցման զգացմունքը կա, բայց սրանից՝ ֆրանս. brebis և berger այնքան տարբեր են իրարից, որ այլևս կարծես ածանցը չէ brebis բառի, և նոր պայմանական ձև է: Նմանապես լտ. decem «10» և undecim «11», որոնցից՝ ֆրանս. dix «10» և onze «11», որոնք ոչ մի տառով կամ զույնով իրար նման չեն և դարձել են առանձին պայմանական բառեր:

2) Արմատից ածանցված դանադան բառերը, որոնց կապը բնորոշելի է քանի արմատը կա, արմատի ղեղձամբ բաժանվում են իրարից և դառնում են անկախ, ինչ՝ հ. գդալ և դուռն, երկուսն էլ հնիս. doru «փայտ» արմատից: Ընդու այսպես նաև ֆր. abricot «ծիրան» և precoce «կանխահաս», որոնք միևնույն բառերն են:

3) Ածանցման կանոնները կորցնում են իրենց այժմնականությունը, Հետևաբար մարդիկ չեն կարող զգալ ածանցների կազմությունը, ինչպես՝ **ընտիր** – **րնդ դիր**:

Սրանց համաձայն, Հնդեվրոպական շատ բառեր, որ ածանց են եղել, այժմ համարվում են արմատ, ինչպես՝ հայր, մայր և այլն: Այն լեզուները, որոնք ունեն շատ արմատ բառեր, ինչպես և շատ փոխառություններ, մեծագույն տոկոսով պայմանական են: Իսկ նրանք, որ ունեն շատ ածանցական ձևեր, պայմանականությունը տոկոսը իջեցրած են լինում: Առաջին կարգին են պատկանում չինարենը իր արմատներով ու տոներով, երկրորդին՝ հունարենը: Բայց այս երկրորդ խումբն էլ վտանգի տակ է այն տեսակետից, որ գաղափարների փոփոխությամբ ածանցը անիրական և անհամապատասխան կդառնա, օրինակ՝ **φερπύλα** և հայերեն թանաք կամ մելան:

Կա նաև այն հանգամանքը, որ ածանցները կորցնում են իրենց սկզբնական գաղափարը և նորից դառնում են պայմանական, օրինակ՝ ռուսերեն **զաքազ, նաքազ, աուկազ** և այլն:

Մարդկանց համար բառը մի նշան է, որ սովորությամբ այնպես է կապված գաղափարի հետ, որ մին առանց մյուսի չի կարող ըմբռնվել: Բայց մարդու համար ոչ մի արժեք չունի, թե ինչպես է կազմված այդ բառը, որ ինքն ամեն օր գործածում է: Օրինակ՝ **ի՞նչ են քար, ծառ, փայտ** բառերը, **ի՞նչ է** նրանց ծագումը:

Հազվագյուտ Հետաքրքրությունը օժտված մարդիկ միայն կուզեին իմանալ այդ բառերի ծագումը: Հաճախ մարդիկ ավելի գոհ են լինում, երբ չեն իմանում որևէ բառի ծագումը, որովհետև ծագումը իմանալու դեպքում գտնում են տրամաբանության պակասը:

Օրինակ՝ ռուսերեն **подбородек** «կզակ» բառը շատ սովորական և բնական մի բառ է նրա համար, որ չգիտե բառի ծագումը, բայց հենց որ բացատրենք, թե դա նշանակում է իրապես «միրուսի տակ», տեսեք, թե որքան հիմար և անմիտ է դուրս գալու: Այսպես են նաև օտար բառերից շատերը, որոնց համար ոչ մի առարկություն չկա, բայց հենց որ նույնը թարգմանաբար կաղմենք մեզ ծանոթ մի լեզվի (օր. հայերենի), իսկույն անմիտ և ծիծաղելի պիտի երևան:

Երբ մեզ տրված են լինում մի ինչ-որ բառի գնչուերեն, պարսկերեն և ֆրանսերեն ձևերը համեմատության համար, մենք աշխատում ենք գտնել նրանց հնագույն վիճակը (այն է՝ սանսկրիտ, Հին պարսկերեն և յատիներեն համապատասխան ձևերը), որպեսզի ավելի ճիշտ լինի մեր կատարելիք համեմատությունը: Այսպես էլ երբ մենք ուղում ենք քննել որևէ բառի հարաբերությունը իր նշանակության հետ, պետք է առնենք այդ նշանակության հնագույնը և այդ միայն համեմատենք բառի հետ: Հակառակ պարագային սխալներն ու թյուրիմացությունները անխուսափելի են: Այսպես, օրինակ, **հրեշտակ** նշանակում է. «այն հրեղեն էակները, որոնք երկնքում կանգնած են Աստուծո ծառայության համար»: Եթե այս լինել բառի առաջին նշանակությունը, անշուշտ **հրեշտակ** բառի առաջին երկու ձայների մեջ պիտի սկսենք փնտրել **հուր** բառը: Բայց վերի իմաստը երկրորդական առում է միայն՝ քրիստոնեության ժամանակ ստեղծված: Բառի հնագույն իմաստն էր «պատգամավոր». օրինակ [հրեշտակ տեառն, հրեշտակք ան]։ Այս իմաստը գտնելուց հետո՝ պարզվում է մեզ համար հայ. **հրեշտակ** և պհլ. [*frēštak] բառերի հարաբերությունը: Պատարագ բառը նշանակում է քրիստո-

նեական մի արարողություն՝ ի հիշատակ հաղորդության առաջին երեկոյին: Ձեռք առնելով այս իմաստը և փնտրելով պատարագ բառի մեջ, մենք ոչ մի ճշմարիտ արդյունքի չենք հասնի, որովհետև այս նշանակությունը ետին քրիստոնեական շրջանում ձևացած մի առում է միայն: Պատարագ-ի առաջին նշանակությունն է «նվեր, ընծա», և այս իմաստն է, որ կարող է և պետք է որևէ հարաբերություն ունենա պատարագ բառի հետ:

ԻՄԱՍՏԻ ՀԱՐԱՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Փիլիսոփայական ճշմարտություն է. թե բնության մեջ ոչինչ չկա բացարձակ, և ամեն ինչ հարաբերական է:

Այսպես է նաև լեզվի մեջ:

Երբ մեկին հարց տանք, թե ինչ է նշանակում **մեծ**, նա պիտի պատասխանի, թե ինչ որ փոքր չէ, մեծ է: Բայց ինչպես փոքր և մեծ իրար հետ համեմատած, նույնպես և ամեն մեկը իրեն վերաբերող առարկայի համեմատ՝ բաղմամբով տարբեր աստիճաններ ունեն: **Մեծ** է փիղը, **մեծ** է քաղաքը, **մեծ** է աշխարհը, **մեծ** է տիեզերքը: Սրանցից յուրաքանչյուրի մեջ **մեծ** բառը տարբեր իմաստ ունի:

Այս տարբերությունը կոչվում է իմաստի **հարաբերականություն**:

Իմաստի հարաբերականությունը հատուկ չէ միայն ածականներին, որոնք այս դեպքում ամենից ավելի օժտվածներն են, այլ նաև՝ բայերին և նույնիսկ գոյականներին, գերանուններին և մակբայներին:

Ասում ենք՝ **մարդը սլացավ**. գնդակը սլացավ. ժամանակը սլանում է. երկրագունդը սլանում է տիեզերքի տարածության մեջ և այլն, և այս բոլոր **սլացումները** տարբեր բաներ են: Ասում ենք **քար** և **կարող ենք** հասկանալ փողոցում ոտքի տակ պատահած մի կտոր **քար**, կամ գերեզմանի վրա հաստատված մի **քար** և կամ լեռան լանջին կանգնած մի **քար** և այս բոլոր **քարերը** էպես տարբեր-տարբեր բաներ են:

Ասում ենք **մենք**, և այս բառի տակ կարող ենք հասկանալ երկու հոգի, որ խոսում են, մի քաղաքի ամբողջ բնակչությունը, մի երկրի ամբողջ ժողովուրդը կամ ամբողջ մարդկությունը:

Օրինակ՝ Ես ու եղբայրս գնում էինք, երբ մենք հասանք մեր տան առաջ... Մենք՝ երևանցիքս, այժմ խմելու ընտիր ջուր ունենք: Մենք՝ հայերս, նոր ենք մտնում կուլտուրական կյանքի մեջ: Մենք ներկա մարդկությանը նայում ենք անցյալ ու ապագա դարերից...:

Ասում ենք **այստեղ** և **կարող ենք** հասկանալ մի միլիմետր տարածություն կամ ամբողջ տիեզերքը: Օրինակ՝

Այստեղ պետք է մի միջակետ դնել:

Այստեղ՝ այս սենյակում, մոծակ չկա:

Այստեղ՝ այս քաղաքում, շատ տաք է:

Այստեղ՝ այս երկրում, տպագրությունը չի զարգացած:

Այստեղ՝ տիեզերքի այս անհուն տարածության մեջ.

արևը և բոլոր արևները մի-մի չնչին կետեր են:

Դերանունը կարող է փոխարինել նաև ուրիշ մասունք բանինների և կամ նույնիսկ մի ամբողջ նախադասություն կամ նախադասությունների, օրինակ՝ Ինձ արգելվում է քայլել, որովհետև դա ազդում է ոտքիս վերքին (դա = քայլելը)։

Բանակ կոչվածները հավաքվեցին. նրանք մարմնացած ուրախություն ու ժպիտ էին (նրանք = բանակ կոչվածները)։

Եվ-ր, ու-ն, իսկ-ր չաղկապում են համադաս անդամներ և նախադասություններ. դրանք համադասական չաղկապներ են (դրանք = եվ, ու, իսկ)։

Կոմունիստական մանիֆեստը վերջանում է այսպես. «Պրոլետարներ ըլոր երկրների, միացե՛ք»։ դա ամբողջ աշխարհի աշխատավորությունն նշանաբանն է (դա = ամբողջ նախադասությունը)¹։

Հաճախ բառի իմաստը ընդհանրանում և անորոշ է դառնում, և այդ բանը կարող է լինել ըստ տեղի և ժամանակի։ Օրինակ՝

սիրտ, այժմ անորոշ իմաստ ունի, երբ ասում ենք սիրտս դառնում է, սիրտս խառնում է, սիրտ չունեմ։

մանուկ. գրաբարում թե՛ փոքրիկ երեխան է, թե՛ պատանին և թե՛ երիտասարդը (ըստ ժամանակի)։

տղա, արևմտահայերի համար փոքր-ն է, արևելահայերի համար մեծ-ն է։

Իմաստի հարաբերականությունը որոշելու համար մենք ունենք երկու միջոց.

1) Համեմատություն, երբ երկու նման առարկաներ հիշվում են միասին, և երևան է հանվում մեկի տարբերությունը մյուսից. Արչակը Լևոնից մեծ է։

2) Կապակցություն, երբ բառի հետ անմիջապես հիշվում է նրան վերաբերող բառը, և այդ երկուսի կապակցությունը միտքը իսկույն ըմբռնվում է (առանց այլ միջոցների) իմաստի հարաբերական աստիճանը. մեծ քար, Մասիսը մեծ է, փողոցի քար, գերեզմանի քար։

Նույնիսկ երկրորդական տրամաբանական կապը, որ ստեղծվում է ածանցված բառի և նշանակության միջև, կարող է կորչել, և բառը կդառնա անտրամաբան կամ նույնիսկ հակառակ տրամաբանությունը։ Բայց դարձյալ նա իր զոյությունը չարունակում է։

Օրինակներ՝ ռուս. чернила «թանաք» կաղմված է «սև» բառից, և հարմար է անշուշտ, երբ թանաքը սև է. բայց ասում են և «կարմիր թանաք»։

Հյ. Զաղացք միայն ջրի համար է, բայց հիմա ասում ենք՝ քամու Զաղաց, կրակով Զաղաց, ձեռքի Զաղաց և այլն։

Ֆր. les mûes sont rouges quand elle sont vertes.

Ֆր. la rivière court dans son lit (փոխանակ հանգստանալու էր անկողնում)։

Ֆր. la tête de la rivière la bouche (իրարից չատ հեռու են գլուխը և բերանը)։

Գետը մարդ է, ունի tête, branche, bras, côté. մի տեղում իմաստները հետզհետե չատանում են, մի ուրիշ դեպքում իմաստները հետզհետե կրճատվում են (ինչպես ֆր. croissant «մահիկ», բայց միայն յուսինը չէ, որ կահի)։

¹ Օրինակները բաղված են Գ. Սևակի «Քնարի մասերի ուսմունքը» աշխատությունից. էջ 234։

ՆՈՐ ԻՄԱՍՏԻ ՏԱՐԱԾՈՒՄԸ

Նոր իմաստի տարածման միջոցներն են.

1) **Նմանողություն**, երբ մեկը հնարում է կատակով, հեգնանքով, սրախոսությամբ և այլն մի նոր առում կամ իմաստ, որ իր սրությամբ ու շաղկրությամբ արժանի է դառնում, հենց սրանով էլ տարածվում է: Լսողները խելույն յուրացնում են նույն դարձվածք և կրկնում են իրենք էլ. այսպես նոր իմաստը տարածվում է:

2) **Մանուկների միջոցով**: Երբ մի բառ փոխաբերությամբ ստանում է մի նոր իմաստ, և այս իմաստը ուրիշի գործածական է, մանուկները փոխանցմամբ լեզուն ստանալու ժամանակ չեն յսում առաջին անգործածական կամ նվազ գործածական իմաստը և միայն երկրորդն են սովորում: Սրանով էլ հինը ջնջվում է, և նորը անցնում է հաջորդ սերնդին: Այսպես ֆր. *saoul* նշ. «կուշտ, հագեցած», որ պատկերավոր մի դարձվածքով սկսվեց գործածվել հարբածների համար, իբրև թե՝ «գինով հագեցած»: Հների համար պատկերը պարզ էր, և որոնք որ գործ էին ածում այդ բառը «հարբած» իմաստով, գիտեին, որ այդ բառը մի տեսակ *euphémisme* է. բայց մանուկները լսելով միայն այս իմաստով, բառը կապեցին նոր զաղափարի հետ, և առաջինը իսպառ մոռացվեց:

Ամեն նորմոծության համար կարող ենք ասել, որ ունի երեք խավ. ա՝ հները, 60–90 տարեկան մարդիկ, որոնք գործ են ածում միայն հին ձևեր և նոր ձևեր անգիտանում են. բ՝ միջին սերունդ, 30–60 տարեկան անձինք, որ հավասարապես գիտեն թե հին և թե նոր ձևերը. գ՝ նոր սերունդ, մինչև 30 տարեկան պատանիներ և երիտասարդներ, որոնք գործ են ածում միայն նոր ձևեր և անգիտանում են հինը: (Jespersen, Mankind, Wation..., էջ 28):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Բառի [ձայնական] փոփոխության և իմաստի փոփոխության մեջ երեք էական տարրերություն կա.

1) Մինչդեռ բառերի ձայնական փոփոխությունը հարատև է և գործում է շարունակ, նշանակության փոփոխությունը շատ ավելի սահմանափակ է: Հնյս. *dékon* բառը այսօր հարյուրավոր ձևեր է ընդունել զանազան ժառանգ լեզուների մեջ, բայց նրա նշանակությունը («տասր») մնում է ամեն տեղ անփոփոխ և անշուշտ այդպես էլ պիտի մնա:

2) Բառերի ձայնական փոփոխությունները ընդհանուր են. մի որևէ ձայնական օրենք, որ գործում է այսինչ չրջանում, ընդհանուր է լեզվի բոլոր բառերի համար և չգիտի բացառություն: Իմաստի փոփոխությունները բոլորովին մասնական բնույթ ունեն: Օրինակ՝ Սեոյեջի մեջ (Բուլթանիա) ծառ նշանակում է «ձիթենի», և Սվեդիայի մեջ պտուղ նշանակում է «ձիթապտուղ». երկուսի մեջ էլ ընդհանուր բառը մասնավորի է վերածվել: Բայց այս մասնավորացման օրենքը ոչ միայն ընդհանուր չէ նույն բառերի համար ուրիշ բարբառներում. այլև նույն զավառականների մեջ՝ ուրիշ նման բառերի համար:

3) Զայնական փոփոխությունները կույր են և, իբրև արդյունք բնական՝ բնախոսական պայմանների, չեն ենթարկվում բնավ մարդկային գիտակցական գործունեության: Իմաստի փոփոխությունները, ընդհակառակը, հոգեբանական են և մեծապես ենթակա մարդկային գիտակցական գործունեության, խորհրդակցության և կամավոր փոփոխության: Ըստ այսմ՝ բառերի ձայնական փոփոխությունը միշտ ենթակա է կանոնավոր օրենքի, և բացառիկ դեպքերը մասնավոր պարագաներ են: Իմաստի փոփոխության մեջ ընդհակառակն է, և դեռ չի կարելի գտնել այնպիսի ընդհանուր օրենքներ, որոնք կառավարեն իմաստափոխությունը:

4) Երբ մի բառի հնչումը փոխվում է, միշտ նախորդը ջնջվում, և նոր ձևն է բռնում նրա տեղը. մարդիկ չգիտեն մինչև անգամ թե այսինչ բառի նախկին ձևը (ավելի ճիշտ՝ բազմաթիվ ձևերը) ինչ էին:

Այսպես՝ Հնխ. dēkōr ձևից մինչև հայերեն տաան եղած բոլոր միջին ձևերը մեզ անծանոթ են: Բայց այսպես չէ նշանակության փոփոխությունը: Կարող է պատահել, որ մի բառ մի նոր նշանակություն ստանա, և հին նշանակությունը բոլորովին կորչի: Օրինակ՝ զզուել հին հայերենում նշանակում է «հարստահարել», նոր հայերենում ստացել է «զարչել» իմաստը: Առաջին իմաստը հիմա բոլորովին կորել է, և գործածական է միայն երկրորդը: Բայց սրանք բացառիկ երևույթներ են: Ընդհանրապես բառը իր առաջին իմաստը պահում է երկրորդ, երրորդ և այլ նշանակությունների հետ կողք-կողքի:

5) Երբ բառի նախկին հնչական վիճակը տեղի է տալիս միշտ նորին, ուրեմն և ամեն մի ժամանակ էլ բառը միայն մի ձև ունի, իսկ իմաստը, հետզհետե զարգանալով, կարող է հասնել տասնյակների, որոնք միասին և միաժամանակ գոյություն ունեն: Այս վիճակը կոչվում է բազմանշություն (polysémie):

ԻՄԱՍՏԻ ՓՈՓՈՒՄՈՒԹՅԱՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այն բոլոր փոփոխությունները, որոնք առաջանում են բառերի իմաստի մեջ, կարող ենք բաժանել երեք մեծ խմբի.

1) Իմաստի փոփոխություններ՝ համաձայն բառի գործածության նախադասության մեջ:

2) Իմաստի փոփոխություններ, որոնք առաջանում են նշանակած առարկայի փոփոխության պատճառով (կույտուրական փոփոխություն):

3) Իմաստի փոփոխություններ, որոնք առաջանում են բառի գործածությունը մի ընկերական միջավայրից մի ուրիշ միջավայր փոխադրելու պատճառով (սոցիալական փոփոխություն):

Այս երեք պատճառները անվերծանելի են, այսինքն՝ չունեն ոչ մի ընդհանուր կողմ, և նրանք միությունը կայանում է միմիայն արդյունքի միության մեջ, որ է նախորդից տարբեր մի իմաստ:

Առաջին կարգի փոփոխությունները թվով մեծ չեն: Որոշ բառեր, համաձայն նախադասության կազմությանը, ստանում են իսկականից տարբեր մի առում, որ հետո սովորական դառնալով՝ գալիս է նույնիսկ ջնջելու առաջինը: Այսպես՝ մարդ

ասելով Հասկանում ենք առհասարակ «մարդ էակը», կամ մի կնոջ բերանում՝ «ամուսինը»: Բայց երբ ասենք մարդ չկա, մարդ եկավ, Հասկանում ենք «որևիցե ոք»: Այս կարգի նախադասությունների մեջ մարդ գոյականը դառնում է անորոշ անուն: Այսպես են նաև գոթ. *manna*, գերմ. *Man*, անգլ. *man* և վերջապես լատ. *homo* «մարդ», որ ֆրանսերենի մեջ այս անորոշ իմաստով դարձել է *pas*: *Rien, personne* սովորական գոյականներ են դրական իմաստով. գործածվելով ու բացասականի հետ, ստացան բնականաբար բացասական իմաստ, որից հետո ու-ն, ավելորդ դառնալով, վերոհիշյալ դրականները վերածվեցին բացասականի: Այդպես նաև հայերեն բան մ'ալ, նշանակում է դրական իմաստով «այլ սա մի բան», բայց գործածվելով բան մ'ալ չկա, բան մ'ալ չեմ տար և այլ նման բացասական նախադասությունների մեջ, բնականաբար, ստացել է բացասական իմաստ, և այժմ երբ ասում ենք՝

- Ի՞նչ կուզես:

- Բան մ'ալ,- Հասկացվում է «ոչինչ, ոչ մի բան»:

Իմաստի տարբերությունը կարող է առաջանալ խնդրառությունից. օրինակ՝ ելնել բայը կարող է նշանակել թև դուրս գալ և թև բարձրանալ, ինչպես՝ տնից ելավ նշանակում է տնից դուրս եկավ. իսկ ծառը ելավ նշանակում է ծառը բարձրացավ:

Այս չփոփոխյալն առաջն առնելու համար է, որ ելնել բառը առաջին իմաստով ցնցել են և նրա տեղ դրել են դուրս գալ: Ասում են ոչ թև տնից ելավ, այլ տնից դուրս եկավ, մինչև անգամ ասում են դուրս եկավ դուրս, որ է՝ դուրս ելավ: Սրա նմանությունը՝ ներս եկավ ներս, փոխանակ ասելու՝ ներս եկավ:

Երկրորդ կարգի փոփոխությունները ավելի բազմաթիվ են: Բառի նշանակած առարկան զանազան պատճառներով փոխվում է, բայց բառը, մնալով նույնը. Հատկացվում է դարձյալ նոր առարկային: Հին ժամանակ գրիչը սագի փետուր էր և այս պատճառով էլ կոչվում է ֆրանս. *plume*, գերմ. *Feder*, ռուս. *перо*: Այնուհետև սագի փետուրը վերացվեց, և նրա տեղ եկավ երկաթե գրիչը, առարկան փոխվեց, բայց նույն լեզուների մեջ բառը չարունակում է իր գոյությունը՝ տարօրինակ հարաբերություն մտցնելով առարկայի և նրա անվան միջև:

Ֆր. *orgate* և իսպ. *horçata* զովացուցիչ խմիչքներ են, որոնք պատրաստվում են առաջինը նուշի, երկրորդը *chufa* կոչված հունդի թուրմից, բայց երկուսն էլ առաջանում են «գարի» բառից, ըստ որում, հին ժամանակ այդ երկու տեսակի խմիչքներն էլ պատրաստվում էին գարիով. հետագայում գարին բոլորովին վերացավ, բայց բառերը դեռ չարունակում են իրենց գոյությունը:

Լատ. *cohors* նախապես նշանակում էր «ցանցով պատած մի տեղ, ուր տավար են պահում»: Հանրապետության ժամանակ նշանակեց «ձիավոր զորաց մի խումբ», կայսրության շրջանում դարձավ «կայսերական չքախումբ», որից անցավ «պալատ» իմաստին (ֆր. *court*) և այստեղից էլ՝ «մեծարանք, սիրաբանություն»:

Այսօր մենք չափ բան ըմբռնում ենք այն իմաստով, որ մեզ հասել է գործածությունը, և կարծում ենք, թե բառի հետ առարկան էլ նույնն է եղել միշտ: Բայց որքան սխալվում ենք: «Հաց» կոչում ենք ամենօրյա այն ուտելիքը, որի պատրաստությունը և ձևը անշուշտ հնագույն ժամանակներից սկսած մինչև այժմ

տարբեր-տարբեր է եղել, բայց միշտ էլ հաց ենք կոչել և կոչում ենք: Այսպես նաև ամեն մի առարկա՝ թե նյութական և թե վերացական:

Իմաստի փոփոխությունների ամենամեծ թիվը պատկանում է միջավայրի փոփոխությանը: Այս ընդհանուր բառով հասկանում ենք ոչ միայն իրապես տեղը կամ վայրը, այլև բոլոր ընկերական խավերը, դասակարգերը, արհեստակցությունները և այլն: Քանի ընկերությունը ապրում է վայրենական կյանքով, նրա հասարակական կազմակերպությունն էլ միատեսակ է: Բայց երբ զալիս ենք գիտությունն ու քաղաքակրթությունը, ընկերության մեջ առաջանում են բազմատեսակ բաժանմունքներ, և ամեն մեկը դրանցից ունի իր շահերը, իր պահանջները, իր պայմանները, իր գաղափարները և իր հասկացողությունները: Սրանց համեմատ էլ զանազան է լինում լեզվի ըմբռնողությունը: Միևնույն բառը հաճախ ուրիշ զուեմավորում է ստանում կրոնավորի, իշխանավորի, զինվորի, արհեստավորի, գրականագետի ու երկրագործի բերանում, նույնպես նաև՝ երիտասարդի կամ ծերի, տղամարդու կամ կնոջ բերանում: Միևնույն operation բառը վիրարույթի համար նշանակում է «անդամահատություն», զինվորականի համար՝ «պատերազմական գործողություն», ելեմտագետի համար՝ «դրամական գործածություն», մաթեմատիկոսի համար՝ «թվարանական չորս գործողությունները», զինվորի համար՝ «զինքների խառնուրդ» և այլն:

Քանի բառը մի ընդարձակ շրջանից անցնում է մի ուրիշ նեղ շրջան, նրա իմաստն էլ այնքան ամփոփվում է և ընդհակառակը՝ մի բառ քանի նեղ շրջանից անցնում է մի ավելի լայն շրջան, նրա իմաստն էլ այնքան ընդարձակվում է: Ամեն մի խմբակցություն լեզվի ընդհանուր բառերը օգտագործվում է իր մասնավոր պայմանների համեմատ: Այսպիսով՝ բառերը գտնվում են երկու հակադիր ուժերի շարունակական ազդեցության ներքո, մի կողմից՝ ստանալով ընդհանուր և միօրինակ իմաստ ընդհանուր ընկերության համար, մյուս կողմից՝ մասնավոր և անջատ մի իմաստ մասնավոր խմբակցությունների համար: Այս երկուսից առաջինը, այն է՝ ընդհանուրը, ավելի ուժեղ է, տեական և փոփոխությունների նվազ ենթակա, ըստ որում՝ համայնքի մեծության համեմատ անհատի դերը դառնում է չնչին և նորամուծությունների դեմ հակազդեցությունն ու դիմադրությունը՝ ավելի ուժեղ, իսկ երկրորդը, այն է՝ մասնավորը, ավելի տկար և ենթակա շարունակ փոփոխվելու, ըստ որում՝ անհատի դերը ավելի ուժեղ է, և համերաշխության դժգոհմունքն էլ պահանջ է դնում շուտ հարմարվելու: Բայց հենց որ բառը մասնավոր շրջանի մեջ ստացավ իր նոր զուեմավորումը, արդեն պատրաստ է փոխառություն դառնալ նաև մյուս խմբակցությունների մեջ տարածվելու, և որքան այդ շրջանը լինի ազդեցիկ կամ ուժեղ, բառի տարածումն էլ կլինի ավելի արագ ու ապահով:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու և մասնավոր իմաստի փոխարեն ընդհանուր իմաստ ստանալու գեղեցիկ օրինակ է ֆրանս. arriver-ը: Այս բառը սկզբում գործածական էր նավաստիների շրջանում՝ «եղերքին մոտենալ» (rive «եզերք» բառից), որ է «հասնել»: Նավաստիներից բառը անցավ ընդհանուր լեզվին, բայց այստեղ այլևս նշանակում է ոչ թե միայն նավի ժամանելը, այլ ընդհանրապես «հասնել»: Շատերը այս կարգի բառերի մեջ տեսնում են բանաստեղծական մի սլոտեր, և այդ, իհարկե, միշտ կլինի, եթե մեկնենք ընդհանուր լեզվից: Բայց, ինչպես ասացինք, բառը նախապես ընդհանուր լեզվի սեփական-

նություն չէր, այլ առանձին լեզվի, և նավային լեզվի համար «եզերքին մոտենալը» ոչ մի բանաստեղծական պատկեր չի ներկայացնում, այլ իրերի պարզ բացատրությունն է:

Նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք հատուկ անունից են կազմված, դարձյալ մասնավորից ընդհանուրին անցնելու ճանապարհով են տարածված: Օրինակ՝ **բոյկոտ** բառը: 1880 թվին՝ իռլանդական ազգային շարժման ժամանակ, Boycott անունով իռլանդացի մի կալվածատեր, հակառակ կանգնելով շարժմանը, դատապարտվեց իռլանդացի հարևաններից, որոնք որոշեցին ամեն մի հարաբերություն կտրել նրա հետ: Այդ օրից կազմվեց անգլ. to boycott բառը իռլանդական ազգային կուսակցության մեջ: Այս մասնավոր շրջանից անցավ անգլերեն ընդհանուր լեզվին և այստեղից էլ՝ ուրիշ եվրոպական լեզուների, ինչպես՝ ֆրանսերեն boycott, գերմաներեն boycotten և հայերեն **բոյկոտի ենթարկել**, որ և ավելի ընդհանուր իմաստ ունի, քան ուներ Իռլանդիայի ազարակներում այն ժամանակ: Նույնը ենթադրելի է նաև nicotine (Nicot – եղավ ծխախոտ ներմուծողը), և galvanisme (հնարեց ֆիզիկոս Galvani) և այլն:

Մասնավորից ընդհանուրի անցնելու դեպքում կատարվում են երբեմն իմաստի այնպիսի փոփոխություններ, որոնք զարմանալի են: Լատ. lecur «foia» բառը, որ ընդհանուր է շատ հնդեվրոպական լեզուների մեջ, կորել է բոլոր նորալատին լեզուների մեջ: Նրա տեղը անցել է ficutum բառը, որ նշանակում է «թուզով լցրած»: Լատին խոհարարների լեզվով դա մի կերակուր էր, որ պատրաստվում էր foie «լցնելով թուզով», այնուհետև այս բառը խոհարարների լեզվից անցավ ընդհանուրին, և ինչ-որ կերակուրի անունը դարձավ մարմնի մի գործարանի անուն:

ՆՄԱՆՈՂՈՒԹՅԱՄԲ ԱՆՎԱՆՈՒՄ

Անկարելի չէր մարդու համար այն բոլոր առարկաները, որոնք չըջապատում էին նրան, անվանել առանձին-առանձին արմատ բառերով: Բայց դա ինչպիսի ծանրաբեռնություն պիտի լիներ մարդկային մտքի համար: Նվազագույն ճիգի օրենքով մարդը մտածեց ուրեմն թեթևացնել իր բոլոր զանազան միջոցներով: Այդ միջոցներից առաջինն է նմանողությունը անվանումը:

Ամեն մի առարկա կարող է մի ուրիշ առարկայի հետ նման գծեր ունենալ. կարող էր ուրեմն մարդը վերցնել այդ նման գիծը և նրանով էլ անվանել՝ ավելացնելով, իհարկե, տարրերիչ հանգամանքը:

Այսպես՝ ֆրանսերեն chien de mer – հայերեն «ջրչուն, ծովային խոզ», գերմաներեն Meerschwein, «գետնախնձոր» – pomme de terre, հայերեն սղոցի առամները, սեղանի ոտքը, գետի ճյուղը, շնքի թևը:

Ապագայում կարող է տարբերիչ բառը ջնջվել և բառը պահում է դարձյալ իր իմաստը: Օրինակ, ֆրանսերեն pomme de terre կամ պարզապես pomme (գետնախնձոր), երբ խոհարարի լեզվով խոսենք:

ՍԵՌԸ ԴԱՌՆՈՒՄ Է ՏԵՍԱԿ

Զիապանը, խոսելիս երբ ասում է «անասունս», հասկանում ենք «ձի», իսկ երբ հողագործն է ասում, հասկանում ենք «նզ»:

Անգլերեն bird (թռչուն) որսորդների լեզվով նշանակում է «կաքավ»:

Տղան՝ ֆրանսերեն garcon-ը, անգլերեն boy նշանակում է «ծառա». հունարեն ἄλογον «անասուն» > «ձի»:

Մաշին (machine) ասելով հասկացվում է «locomotive», «վելոսիպեդ», «ավտոմոբիլ», «կարի մեքենա», «պրիմուս», և այլ որևիցե մեքենա, որ սովորական է խոսողների համար:

Նշանակությունները այսպես զարգանում են ըստ արվեստի, նաև՝ ըստ տեղի. ինչպես՝ Թատրոնում ունենք balcon, parterre, baignoire, paradis...

Հուն. ὄρνϑ (թռչուն) և Հայ. հավ «թռչուն», այժմ «poule»:

Ֆրանս. labourer (աշխատել) նշանակում է «հերկել»:

Փոխառությունների ժամանակ բառը տարբեր առումով կարող է անցնել մի ուրիշ լեզվի. ինչպես՝ ֆրանսերեն solide «ամուր» > գերմաներեն solid «լուրջ», moderne «արդի», գերմաներեն «մոդայի»:

ՏԵՍԱԿԻՑ ՏԵՍԱԿ

Անգլ. corn բառը, որ նշանակում է «ցորեն», Սկանդինավիայում դարձել է «հաճար», Ամերիկայում՝ «նզիպտացորեն»:

Հնիս. perqu նշանակում է «կաղնի», և այս բառն է լատ. quercus, գերմ. Ferch և այլն: Բայց անգլ. fir, որ նույն բառն է, ստացել է «նզենի, սոճի» նշանակությունը:

Այս ձևափոխության ճամփան ընդհանուրից մասնավորի անցնելն է. կաղնի-ի վրա այլևս չեն նայում իբր կաղնի, այլ բարձր անտառային ծառ, որով և անցնում են մի ուրիշ տեսակի, որ նույնպես անտառային բարձր ծառ է, ցորենին նայում են իբրև հացահատիկ և այլն:

ՏԵՍԱԿԸ ԴԱՌՆՈՒՄ Է ՍԵՌ

Լինում է այն դեպքում, երբ այդ տեսակը նույն սեռի մեջ ամենասովորականն ու հաճախ պատահածն է. ինչպես՝ Մրդ. «ճունջուղ» նշանակում է ընդհանրապես թռչուն, որովհետև ամենասովորական թռչունը ճնճղուկն է նզել: Այսպես է նաև իսպան. pajarо «թռչուն», որ լատ. passer «ճնճղուկ» բառից է առաջանում:

Պրս. gul, և նրա նմանությունը Թավրիզի բարբառով վարդ, նշանակում է ընդհանրապես «ծաղիկ»: Այսպես նաև հարավսլավական լեզուներում roza նշանակում է «ծաղիկ»: (Carnoy, La mot, էջ 117): Նորմանդիայում pommier «խնձորենի» է կոչվում ամեն տեսակի ծառ (անդ, էջ 117):

ԲԱՌԻ ԻՄԱՍՏԻ [ՓՈՈՎԵԼԸ ՏԵՂԱՓՈՈՒԹՅԱՄԲ]

Բառերի իմաստը փոխելու ձևերից մեկն էլ տեղի փոփոխություն կամ փոխանակություն է: Ամենքս էլ առավոտը իրար տեսնելիս ասում ենք «բարի լույս», իսկ երեկոյան և գիշերը՝ իրար ճանապարհ դնելիս՝ «լույս բարի»:

Մահճակահանները իրար բարեկելիս ասում են՝ «սալամ ալալքում», իսկ նրա պատասխանն է՝ «ալալքում սալամ»:

Ինչքան տարրեր արտահայտություններ են հայերեն ո՛չ թե և թե ոչ. ինչպես՝
Ո՛չ թե դու ես բերել, այլ ես:

Թե ոչ՝ քեզ տնից դուրս կաննմ:

Տաճկերենում սուլթան բառը, երբ նախադաս է անունից, նշանակում է «թագավոր, սուլթան», իսկ երբ ետադաս է, դառնում է «թագուհի». օր. Սուլթան Ահմեդ, Սուլթան Սուլեյման, բայց Վալիտե Սուլթան «Մայր թագուհի»:

Պարսկերենում միրզա, որ բառացի նշանակում է «իշխանուհի», անձնանունից առաջ դրված, հասարակ պատվանուն է, ինչպես՝ Միրզա Հուսեյն, Միրզա Կարապետ և այլն, իսկ երբ հետադաս է, ցույց է տալիս «արքայորդի»: Օր. Ֆաթալի շահի որդին էր Աբբաս միրզան, որ ոռոսաց դեմ շարունակեց պատերազմը մինչև լիակատար պարտվելը. Մեհմեդ-Ալի շահի որդին էր մանկահասակ «Ահմեդ միրզան», որ հետո գահ բարձրացավ:

Ռուսերենում թվական ածականը դնելով գոյականից առաջ՝ նշանակում է ճիշտ թիվը, իսկ հետադաս՝ ցույց է տալիս մոտավոր թիվը:

Ռուսերենում տարրեր խոսքեր են՝ собака у меня և у меня собака. առաջինը նշանակում է «չունեմ ինձ մոտ է», իսկ երկրորդը՝ «չուն ունեմ»:

Ֆրանսերենում կան մի քանի ածականներ, որոնք նախադաս և ետադաս տարրեր իմաստ են ստանում: Այսպես են՝ bon, grand... Տաճկերենի մեջ sultan նախադաս արական է, ետադաս՝ իգական:

Այս կարգի օրինակներ հայերենում. կոչեցյալ՝ նախադաս նշանակում է «հռչակավոր, հենց այդ բանի համար կանչված», ինչպես՝ կոչեցյալ բժիշկ Կարապետյանը... ետադաս՝ «անունով միայն, անարժեք»՝ Բժիշկ կոչեցյալ Կարապետյանը:

Այսպես է նաև անվանի բառը, որ ռամիկ լեզվով ետադաս նշանակում է «անունով», ինչպես՝ Անվանի բժիշկ է: Կարապետ անվանի մի տղա կար:

Նույնպես և բարդ բառերի մեջ՝ լուսահողի – հոգեկույս, արժանապատիվ – պատվարժան:

ՄԱՍՆԱՎՈՐԻՑ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ

(extension կամ génération, généralisation)

Աջ «սրբի ձեռք». ընդհանրապես աջ ձեռքը լինելու պատճառով ստացել է այս իմաստը: Բայց կա մինչև անգամ ձախի համար ասված աջ. օրինակ՝ Ասաց վասն

Լուսավորչի Աջոյն. գայո որ Լուսավորչի Աջ ասես, աջո՞յ Աջն է թէ ձախոյ. մեք ասացուք թէ աջոյ Աջն է. Առաք. պտմ. 320. (զլխատառ գրվածները նշանակ. ձեռք, մանրատառ՝ «աջ»):

Պրսկ. čarkūši բուն նշանակում է «քառակուսի». այս բառով Հասկացվում էր առաջ «զինու մի տեսակ քառակուսի աման», բայց ավելի Հետո ընդհանրանալով՝ զինու ամեն աման կոչվեց:

Մասնավորից ընդհանուր իմաստ անցնելուն շատ Հարմար են բայերը: Օրինակ՝ առնել բայով ասում ենք՝ առնել (մեկի տվածը), առնել (գնել), մի դեղ առնել. սուրճ առնել, ցուրտ առնել, սիրտը առնել, զլուխն առնել գնալ, մի տոմսակ առնել..., և այս բոլորի մեջ խնդիրն է, որ երևան է Հանում բայի իսկական իմաստը, ապա թե ոչ միայն բայով շատ անորոշ Հասկացություն կկազմվեր:

Vauxhall Լոնդոնի մի արվարձան էր, որ ծառայում էր իբր զրոսավայր: Երբ առաջին անգամ երկաթուղի գցեցին. առաջին կայարանը այստեղ էր. մասնավորը դառնալով ընդհանուր՝ նրա անունը տարածվեց բոլորի վրա, որից և ոուսերեն ВОКЗАЛ «վակզալ»:

Մասնավորից ընդհանուրին անցնելու լավ օրինակներ են Ֆրանսերեն pas, mie, goutte, point բառերը, որոնք բնապես նշանակում են «քայլ, փշրանք, կաթիլ, կետ», իսկ այժմ Հասարակ և ընդհանուր բացասական բառեր են:

Նախապես ասել են՝

je ne marche pas	չեմ առնում մի քայլ (անգամ),
je ne vois point	չեմ տեսնում մի կետ (իսկ),
je ne mange mie	չեմ ուտում մի փշրանք (իսկ),
je ne bois goutte	չեմ խմում մի կաթիլ (անգամ),

ապա այդ գոյականները վերածվել են բացասական նշանի, և ընդհանուր առումով ասվում է, օրինակ, je ne bois pas ես չեմ խմում, je ne marche point ես չեմ քայլում բնավ և այլն:

Ընդհանրացման ավելի խոշոր օրինակներ են՝

ռուս. крестьянин «քրիստոնյա», այժմ՝ «գյուղացի».

ֆրանս. commère «կնքամայր», այժմ՝ «կին որևէ».

բարբո. մի կաթ «մի փշ», բուն՝ «մի կաթիլ».

դուրս (բուն՝ դռան առջև), այժմ՝ ամեն բանի Համար.

Հուն. ἐνδοχ «տանը, ի տուն», այժմ՝ ամեն բանի «մեջ»:

Թավրիգում «վարդ» ասելով Հասկանում են «ամեն մի ծաղիկ». այսպես և տեղացի Թուրքերը (gül), պարսիկները (gol), Հարավային սլավոնները, ինչպես՝ սլովեն. roža, խորվաթ. rožica «ծաղիկ», որոնց սահմանակից գերմանացիք էլ չգիտեն blume բառը և ունեն միշտ rose, այսպես և մերձակա իտալացիք:

Այսպիսի փոփոխություններ լինում են անասունների անունների մեջ, բույսերի, մարմ...՝

Մի Հատկանիշ ամբողջի տեղ.

օր. ամուսնանալ ասելու փոխարեն՝

Հայ. պսակվել = Հուն. στεφανώνομαι, Թրք. էվլենմէք.

Ֆր. obtenir la main de quelqu'un (ձեռքը սեղմելուց).

* Մեքենագրված օրինակում այստեղ 65-րդ էջը բացակայում է (Ս. Գ.):

լատ. conjugium, հուն. συζευεω ποιεῖσθαι.

լատ. uxorem ducere, հուն. εις οἶμον ἄγεδαι, իսպ. casar.

հայ. կին ածել (աղջիկը իր տունը բերելուց) .

անգլ. wedding (պայման կնքելուց) .

հուն. ἄλοχος (մեկ անկողին պառկելուց) .

լատ. confarreatio, ֆր. conduire à l'autel (եկեղեցական կարգից) :

Մասնավորը դառնում է ընդհանուր: Օրինակներ. Moka-ն մի քաղաք է, որ-տեղից լավ սուրճ է դուրս գալիս, բայց ամեն տեսակի սուրճ moka է կոչվում:

Ֆր. panier էր այն ուռի-ից չինված կողովը, որի մեջ հաց էին դնում. ընդ-հանրացմամբ ամեն կողով հետո կոչվեց panier:

Ռուս. КОМНАТА «սենյակ» է, լատ. caminata «վառարանավոր», այն սենյակը, ուր վառարանն է չինված. հետո ընդհանրացել է:

Գերմ. behenken «նվիրել» նշանակում է բուն «բաժակում լցնել», իմա՝ «խմն-լու բան տալ» (Klunge, էջ 418), հետո ընդհանրացած:

Ֆր. saison «եղանակ». ծագում է լատ. satis «ցանկ» բառից, ուրեմն հարմար է միայն այն եղանակին, երբ ցանքն է լինում. հետո դարձավ՝ «տարվա բոլոր եղանակներին», և հետո էլ ավելի ընդհանրանալով՝ «ամեն բանի ժամանակին»:

Ֆր. arriver «եկերք» բառից է. և սկզբում միայն նավի համար էր. այժմ ամեն բանի համար՝ «հասնել»:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐԻՑ ՄԱՍՆԱՎՈՐ

(restriction կամ spécialisation)

Ընդհանուր անունը հատկացվում է մասնավորին, երբ այդ մասնավորը խո-տողի համար կարևորագույն նշանակություն ունի, և երբ վստահ է, որ անշուշտ պիտի հասկանան: Այս միջոցին տեսակը հատկապես ճշտել ավելորդ նեղություն է լինում, և մոտավոր բառն էլ բավական է: Օր.՝ երբ ազգարակում տերը հրա-մայում է «անասուններին» ներս տանել, իսկույն հասկացվում է, որ դաշտի կո-վերի համար է խոսքը: Իսկ երբ մի հովիվ կամ մի կառապան է խոսում, հաս-կանալի է, որ խոսքը ոչխարի կամ ձիու մասին է: Երբ ասում են opération, ամեն մի մասնագետ իր ուղած ձևով է հասկանում. (բժիշկը՝ վիրահատություն, ելե-մրտագետը՝ դրամական, ռազմագետը՝ կովի հարձակում, անտառաբույծը՝ կրտ-րեկիք ծառերը, մաթեմատիկը՝ խնդիր լուծել: Նույնպես՝ saison սրճարանատերի համար, villa ունեցողի համար, չոր կարողի և այլն) և այսպես շատ բառեր:

Մի գյուղացու համար եկեղեցին, Զաղացքը, գետը, առուն, սարը մասնավոր գաղափարներ են դարձած: Այսպես նաև մի նշանավոր քաղ, ծառ, լճակ և այլն, և այս անունները որպես տեղի հատուկ անուն են գործածվում, որովհետև, մի հատ լինելով, չեն կարող չփոթվել: Այսպես նաև երբ գյուղացիք իրար պատահելիս հարցնում են՝ «գյուղ ես գնում». հասկացվում է իրենց այսինչ գյուղը:

Այս գործածությամբ է, որ հին հույները և լատիները քաղաք ասելով հաս-կանում էին Աթենք և Հռոմ, վրաց. քաղաքը թիֆլիսն է:

Այսպիսի բաներ շատ սովորական են հատուկ անունների մեջ. և շատ անգամ միևնույն բառը դանազան լեզուներով տարբեր տեղեր է նշանակում. օրինակ՝

Monastir, Münster, Montreux, Moûtiers – բոլորը «վանք» են, Napoli, Νέα πολι, Ենի շևհիր, НОВОПОΛ, «նորաքաղաք», Նեվշեհիր և այլն – բոլորը «նոր քաղաք» են, Anatoli, Xorasan – «Արևելք» են, Vindo-bonna (=Vienne) կելտական լեզվով «սպիտակ քաղաք» է, որ այլուր դարձել է Բելգրադ, Բելի գորոդ, Հիբ շահիր և այլն:

Կոտորիչ կարող է չատ բան նշանակել, բայց հասկանում ենք ընկույզի, չաքարի կամ կաղինի կոտորիչ:

Ունեյի՝ միայն կրակի մաշա:

Հյուսիսային Իտալիայում «ծառ» ասելով, որ ընդհանուր անուն է, հասկացվում է «չազանակենին» (BSL 33, № 100, էջ 95), որովհետև գլխավոր ծառը չազանակենին է:

«Հաց» բառի իմաստը Հայտնի է ամենքիս, բայց որովհետև նա մեր հիմնական սնունդն է, ուստի նա ստացել է «ճաշ, ուտելիք, ընթրիք» իմաստները, օր.՝ ասում ենք՝ Հաց կերե՞լ ես = «ճաշե՞լ ես», իրիկնահաց = «ընթրիք», Հաց տվեց = «ճաշ տվեց, Հացկերույթ սարքեց»: Եվ այս բանը ոչ միայն այսօր ենք ասում, այլ հնուց էլ Հայտնի է: Օրինակ՝ Անդէն իսկ ի Հացին քարչին գալիսն Արգամայ» – Նոր. Բ. 48 (Ճաշի վրա Հենց Արգամի միբուսն են փետում):

Արկէ՛ք Հաց՝ Ծն. ՈԳ, 31 (այսինքն՝ սեղան բացեք), սրանից էլ ունենք Հաց-կերույթ, ուր ոչ միայն Հաց են ուտում, այլև բազմատեսակ կերակուրներ. մեծահաց «մեծ Հացկերույթ, խրախճան». Պատրաստից է առնել ուրախութիւն կոչնոց ընկերաց, մեծահաց գործից է Բ. 28, ուր են «կոչանք կամ գինեբրուք»: Այսպիսի ձևեր անըմբռնելի են, օր., ուսաց, ուր չի կարելի ասել՝

xaṛās Համապատասխանում է գրբ. երկան իշոյ ձևին: Սկզբում այդպիսի ջաղացքը էշով էին պտտացրել: Բայց այժմ Պարսկաստանում xaṛās է կոչվում ամեն ջաղացք, լինի դա էշով պտտացրած, ձիով, թև եզով (Գևորգ Դպիր, Պրս. բառ, Պոլիս, 1826, էջ 179 ր):

ԻՄԱՍՏԻ ՄԵՋ ԶԳԱՑՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միայն քաղաքագետներն ու գիտնականներն են, որ իրենց գործածած լեզվի մեջ զգուշանում են դնել այնպիսի մի ձև, որ Հայտներ իրենց ներքին զգացմունքը (Համակրանքը կամ Հակակրանքը) տրված Հարցի վերաբերմամբ: Առաջինների այս զգուշությունը նենգամտության, երկրորդներինը՝ գիտական սառն ու ճիշտ վերաբերմունքի պատճառով է: Բայց, սրանցից դուրս, ամեն ոք էլ իր խոսակցության կամ լեզվի մեջ անհրաժեշտորեն դնում է մի այնպիսի ձև, որով Հայտնում է, թե ինքը ինչ վերաբերմունք ունի դեպի այդ Հարցը: Առանց զգացության լեզուն մի մեռյալ մարմին է և չի ծառայում իր նպատակին, որ է՝ մտքերի ու զգացմունքների կենդանի արտահայտիչը լինել երկու խոսակիցների միջև:

Այս վերաբերմունքը կոչում ենք **զգայնություն**:

Զգայնությունը ըստ բովանդակության երեք տեսակ է՝ Համակրանք, Հակակրանք և չեզոք վերաբերմունք:

* Մեքենագրված օրինակում բացակայում է 7 տող (Ս. Գ.):

Այսպես՝ երբ ասում ենք **Թերևս**, հայտնում ենք մեր համակրանքը, գուցե՝ հակակրանքը, կարելի է՝ չեզոք է:

Ըստ ձևի զգայնությունը արտահայտելու համար կան հետևյալ եղանակները.

1) Զգայնության արտահայտության ամենահասարակ ձևը **խոսողի տոնն է**. միևնույն այդ կամ ոչ բառը կարելի է արտասանել սրտով, խանդազին, ուրախությամբ, հաճույքով կամ տխրությամբ, ակամա, դառնացած, բարկացած, լիասիրտ, կեսերևան, հեղնությամբ, քնքշությամբ, իսկույն կամ երկար սպասելուց հետո և այլն, և այլն: **«Ինչ բախտ»**. կարելի է հասկանալ թե լավ (բարեբախտություն) և թե վատ (դժբախտություն) իմաստով:

2) **Գործածության տեղը կամ հարակից բառերը**

Կան բառեր, որոնք առանձին վերցրած կամ հակակրական են և կամ չեզոք. բայց գործածվելով այսինչ կամ այնինչ բառի հետ՝ փոխում են իրենց զգայնության տեսակը: Այսպես՝

մահապարտի աթոռը	—	հայրապետական աթոռ.
ճառագայթներ	—	հույսի ճառագայթներ.
վայրենի ձիթենի	—	վայրենի բնազդներ.
անձրևի կաթիլ	—	թույնի կաթիլ.
գետը հոսում է	—	զաղափարները հոսում են.
չար բախտ	—	բարի բախտ.
հաջող պատահումը	—	դժբախտ պատահումը.
բարեհաջող պայմաններ	—	դժբախտ կամ վատ պայման.
լավ սովորություն	—	վատ սովորություն:

Լտ. tempestas նշանակում է ընդհանրապես «ժամանակ». բայց հետո՝ «լավ եղանակ, պայծառ օր» և՝ «վատ եղանակ, փոթորիկ», որից ֆրանսերեն tempête՝ «փոթորիկ»:

Առանձին գործածված՝ այս կարգի բառերը լինում են. նույնիսկ առանց որևէ տոնի, համակրական կամ հակակրական և կամ չեզոք:

Համակրական են՝ [հակակրական՝]

Բախտ ունես. Բախտ չունես:

Ճաշակ ունի. Ճաշակ չունի:

Տեսք չունի. Տեսք «զեղեցիկ» (հմտ. լատ. formosus, իսպ. hermoso, սանսկ. rúpavant — բուն նշանակ.՝ «ձև ունեցող», հետո՝ «զեղեցիկ», ինչպես հայ. ձևավոր):

3) Առանձին բառեր, որոնք հենց իրենց նշանակությամբ էլ համակրական են կամ հակակրական: Այսպես, երբ մի կուսակցական խոսում է իր կուսակցության և կամ հակառակ մի կուսակցության մասին, և կամ երբ մեկը խոսում է գիտության և տգիտության մասին, օրինակ՝

Մեր կուսակցության մարտիկները, խմբակները, եռանդը...

Նրանց ոհմակը, չայկան, նրանց ինտրիգները...

Տրված օրինակները ցույց են տալիս իմաստի համակրական կամ հակակրական և չեզոք գործածությունը միևնույն բառի համար, միևնույն ժամանակ: Բայց ավելի հետաքրքրական են իմաստազիտության տեսակետով այն բառերը, որոնք լեզվի զարգացման ընթացքում տեղափոխել են իրենց իմաստը զգայության տեսակետից և մեկից անցել մյուսին:

Այսպիսի փոփոխությունները կարող ենք դասավորել Հետևյալ ձևով.

1) Իմաստի Հակառակությունը առաջանում է Հանգամանքների և դեպքերի բերմունքով:

Օր.՝ ազգասեր «իր ազգը սիրող» Համակրական բառ է, բայց այն չարաչաՀկու Հետևանքով, որով ժամանակին դանադան մարդիկ ազգասիրական դիմակի տակ ուտում էին ազգային դրամները, բառը այսօր ստացել է Հակակրական իմաստ:

Ֆրանսերեն *précieuse* «Թանկագին» ստացել է ծաղրական իմաստ, րոտ որում, ԺԵ դարում այս անունով մի խումբ տիկիները լեզվի ու արտաքին ձևերի մեջ գործ էին դնում ծիծաղելի նորելուկ ձևեր:

Ֆրանսերեն *jésuite* «Հիսուսական կրոնավոր», Հայերեն ճիզվիտ, եզվիտ նշանակում է «խարդախ, խարերա, խորամանկ, նենգամիտ»:

Հուն. *πειράω* նշան. «փորձել», երկրորդարար՝ «կովի ժամանակ Հարձակման փորձ կատարել Թշնամի բանակի կամ բերդի վրա», ավելի Հետո՝ «կովի վրա», որից առաջացան *πειρατής*, Ֆրանս. *pirate* «ծովահեն», բուն՝ «փորձող»:

Արաբ. *hikāyat* նշան. «պատմություն»: Ըստ որում, Հաճախ պատմությունները լցված էին լինում սուտ ու անհավատալի դեպքերի նկարագրությամբ, ուստի Հեքիաթ նշան.՝ «սուտ ու մտացածին պատմություն»:

Հայ. դեղ նշանակում էր խոտ, բայց որովՀետև խոտերը Հին ժամանակ գործածվում էին իբրև բժշկական միջոց, ուստի ստացավ «դեղ, դարման» իմաստը և Հետո էլ, որովՀետև այդ դեղերը, ի չար գործ դրվելով, Հաճախ մահացու էին դառնում, ուստի դեղ նշանակեց «Թույն» և դեղել՝ «Թունավորել»:

«Զարգացած» բառը վատ իմաստով է առնվում այժմ:

2) Իմաստի Հակառակությունը առաջանում է ժողովրդական Հոգեբանություններից կազմակերպության փոփոխության և դասակարգային շերտավորության պատճառով. ինչպես՝

Հին ժամանակ ազնվական, իշխան, բուրժուա, արիստոկրատ, (*bourgeois, aristocrate*), տերտեր, տիրացու, պատվելի, վարժապետ, պարոն Համակրական բառեր էին, իսկ գեղջուկ, գյուղացի, շինական, ռամիկ, բանվոր և այլն՝ Հակակրական բառեր: Այսօր կարգերի փոփոխությամբ առաջինները դարձել են Հակակրական, երկրորդները՝ Համակրական:

ԱրՀևստների մեջ բախկալ, փինաչի, դալլաջ նախատական բառեր են, այսպես նաև Ֆրանս. *chimiste* (քիմիկոս), *architecte* (ճարտարապետ), *épicier* (բախկալ), պորտ. *tratante* (վաճառական) նշանակում է խաբեբա:

Ֆրանս. *charlatan* նշանակում էր նախապես «Հասարակական վայրերում դեղորայք վաճառող կամ ատամ քաշող». այժմ ընդհանուր դարձած բառ է «չառլատան, խարերա» նշանակությամբ:

3) Ազգային Հակառակության և կրոնական տարբերության պատճառով. ինչպես՝ Թուրք, Հույն, լազ, քուրդ, դադախ, Հրեա, Զհուգ:

Այս զանազան եղանակներով ու պատճառներով առաջացած ղգայական երևույթները Հետևյալներն են.

1. Քաղաքավարական բացատրություն կամ պարկեշտարանություն (*euphemisme*).

2. Քնքանք կամ փաղաքական լեզու.

3. Իմաստի բարձրացում կամ աղնվացում, որոնց հակառակներն են.
4. Նախատական կամ արհամարհական լեզու.
5. Ստորացում:

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐԱԿԱՆ ԲԱՑԱՏՐՈՒԹՅՈՒՆ ԿԱՄ ՊԱՐԿԵՇՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (euphémisme)

Ամոթ համարված բառերի տեղ մի ուրիշ ձև դնելն է. օր. կինս ասելու փոխարեն՝ նշանածս, քույրդ, ընտանիքս:

Ֆրանսերեն épouse, որ է «կին», ծագում է լատիներեն sponsa «նշանած» բառից. նույնպես անգլերեն bride թե՛ նշանած է, թե՛ կին:

Հմմտ. ոտաշոր,

փափուկ տեղեր,

բամբակ:

Ֆրանս. gorge՝ կնոջ ստինքների համար, հայերեն՝ կուրծք: Ամերիկայում smoking room, barber, men's waiting room, lavatory և այլն՝ «արտաքնոց»:

Ղրբ., Շմխ. սոխ բառը ջնջված է, ըստ որում տեղական թրք. այդ ձևը նշանակում է այլ բան: Նոր Նախիջևանում պատահել է մեկին, որ ղզուչացնում էր գործածել Հյ. պղղիկ, որովհետև ուսերենով վատ իմաստ էր դուրս գալիս, պետք էր ասել փոքր (և իրոք այս է նոր Նախիջևանում ընդունված ձևը): Սրան ի հաստատումն գտնում եմ այժմ Ашмарин, Матер., 382 տրված մի նկատողություն, ըստ որում, աղբր. թրք. säksän 40 բառը ջնջված է և փոխանակված պրս. heštab բառով, և չուվաչ xuy «ինքր» բառը ջնջված է լեզվից նույն պատճառով:

Ամենանվիրական համարված բառերը կարող են իմաստից իմաստ անցնելով հասնել մի շատ անպարկեշտ նշանակություն: Օրինակ, երբ. dbir բառը, որ նաև հայերենի մեջ փոխառնվելով՝ դարձել է դաբիր, նշանակում է «երրայական տաճարի երրորդ մասը, սրբություն սրբոցի վերջին սենյակը, որ համարվում էր վայր աստվածխոսության, և ուր քահանայապետը միայն մուտք ուներ»: Նույն է արար. >չ>δubur «յետույք. նստոյ տեղի»: Երկուսի էլ ընդհանուր իմաստն է «հետեր»:

Հյ. դաստառակ, որ հին հայոց մեջ նշանակում էր «Քրիստոսի անձնուղործ նկարը», որ ինքր. թաչկինակի վրա նկարելով, ուղարկել էր Եղեպատի Արզար թագավորին. պաշտվում էր իբր ամենամեծ սրբություն, և այժմ ևս Խտալիայի իտալական մի եկեղեցում իբրև սրբություն պաշտվում է, դարձել է պոլսահայ բարբառում դասդառազ «մասն վարտեաց որ զառական ծածկէ»:

ԻՄԱՍՏԻ ՄԵՂՄՈՒԹՅՈՒՆ

Ներկա քաղաքավարական ձևերի մեջ ամենից զգալին է փափուկ լեզվի ձևը, որ մենք կոչեցինք այս վերնագրով: Օրինակ՝ չենք ասում կամ անհարմար ենք գտնում ասել «սուտ եք ասում», այլ՝ «ձեր ասածը չի համապատասխանում ճշմարտության». կոպիտ է ասել՝ «քնած է», և պետք է ասել մեղմ ձևով՝ «հանգրստանում է»:

Իմաստի մեղմությունը այնքան բազմազան ձևեր է ստանում, որ անհնարին է դասավորել և մի ընդհանուր կանոնի տակ դնել: Երբեմն այդ մեղմությունը չափազանցություն է հասնում:

Արևմտահայ գրող Եղիա Տեմիրճիպաշյանը, որ անձնասպանությամբ վերջ տվեց իր կյանքին (1908 թ.), իր խելագարության շրջանում հոգվածներ էր գրում «Արևելք» թերթում (թե՞ «Բյուզանդիոն»), որոնց մեջ «թշնամիներ» էր որոնում: Մի հոգվածում գրում է. «Կեղրոնականի տեսուչ պր. Մոստիշյանն ալ ինձ ծաղրած լինելու երևույթն ունենալ կթուի կարծես». ամբողջ չորս անգամ մեղմացրել է ծաղրելու գաղափարը.

1. Ոչ թե՛ ծաղրելու, այլ՝ ծաղրած լինելու, որ արևմտահայ լեզվի մեջ առաջինի մեղմ ձևն է.

2. Երևույթն ունենալ, որ իրականությունից շատ ցածր է, փոխանակ ասելու՝ ծաղրել.

3. Կթուի և ոչ թե՛ է.

4. Կարծես, բոլորովին ենթադրական:

Մեղմ արտահայտության սովորական մի ձև է, հատկապես արևմտահայոց մեջ, ֆրանսերենի նման զործածել անցյալ անկատարի ձևը, փոխանակ ներկայի:

Օրինակ. փոխանակ ասելու՝ «խնդրում եմ ձեզ ընդունել իմ առաջարկը», ասում են. «կուզեի խնդրել ձեզ, որ ընդունեիք իմ առաջարկը»:

ՀԵՓՆԱՆՔ (Ironie)

Պատկերավոր բացատրության երկրորդ գիծն է հեգնանքը: Ժողովուրդը սիրում է իր խոսակցության մեջ դնել զվարճալի բացատրություններ: Օրինակ՝

Ֆրանսերեն *Galetas* նշանակում էր Պոլսի Ղալաթիա թաղը և այնտեղի մեծ աշտարակը, որ Պոլսի ամենաբարձր շենքն է. հեգնանքով *galetas* դարձավ «աղբատի ողորմելի բնակարան»:

Երևելի՛ մարդ... (գեղ մտքով):

ԴՐԱԿԱՆԸ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ

Հակառակ իմաստ ստացած բառերի մեջ հետաքրքիր են նրանք, որոնք դրականից վերածվել են բացասականի. այսպես՝

Ֆրանս. *pas, point, rien, personne, jamais*, որ նշանակում են՝

ոչ. բնավ. ոչինչ, ոչ ոք, երբեք, նախապես դրական բառեր էին:

Pas «քայլ» բառից է *personne*. նշանակում է ստուգել, պարզապես «անձ», *jamais* նշանակում էր «մի ժամանակ»:

Այսպես նաև *չ*. ունենք բնավ, ամենևին, երբեք, ոգի, որոնք ոչ մինը բացասական միտք չունեն ի բնե:

Գերմ. մի բարբառում *jawohl* նշանակում է այո, իսկ սրանից *awol*՝ «ոչ» (MSZL, 23, 340):

Ամերիկյան baka'iri լեզվով բացասականով կազմված հականիշ բառեր, ինչպես՝

kxura լավ, kxura-pa վատ.

iwaye հեռու, iwaye-pa մոտ:

(Steinen, 403)

Երկու լեզուների կամ զանազան բարբառների համեմատությամբ կարելի է գտնել նրանց գոյությունը: Օրինակ՝

Նոր Նախիջևանի հայոց բարբառով ջումալ նշանակում է «տգեղ, տձև, այլանդակ». այս բառը ծագում է արար. jamāl «գեղեցիկ» բառից:

Հայերենից օրինակներ տալու համար հիշենք Խրեմյան Հայրիկին. այս նշանավոր գործիչը ժողովրդի կողմից ստացել էր զգվական Հայրիկ տիտղոսը: Երբ կաթողիկոս եղավ, Հայրիկ բառը այնպես սովորական դարձավ, որ այլևս նշանակեց կաթողիկոս և հաջորդ կաթողիկոսներին էլ կոչեցին հայրիկ, ինչպես Իզմիրյան Հայրիկ և այլն:

Ինչպես ձայնական դրությունը կարող է այնպես լինել, որ բառի ստուգաբանությունը անորոշ մնա, նմանապես բառի իմաստը կարող է այնպիսի աստիճանի հասնել, որ նշանակությունը անորոշ մնա: Գր. Հասակ բառը նշանակում է թե բարձրություն և թե տարիք: Հին հայերենում կարդում ենք.

Իսկ արդ ո՞ր ի ձէնջ առ հոգալ իւրում յաւելուլ կարիցէ ի հասակ իւր կանգուն մի (Մտթ., Զ. 27):

Բայց միևնույն ժամանակ ունենք. վասն հասակի տղայութեան նորա: Մատաղ հասակաւ (Եւս. պտմ. և քր.):

Այսօր էլ ասում ենք բարձրահասակ և մեծահասակ (առաջինը բարձրության համար, երկրորդը տարիքի համար), ինչպես և մանկահասակ: Միևնույն ժամանակ ասում ենք կարճահասակ (բարձրության համար), իսկ փոքրահասակ (տարիքի համար):

Գուցե այս անորոշության համար է. որ հասակ բառը ջնջվել է բարբառներից, և նրա փոխարեն գործածվում է տարիք և բոյ (վերջինը թուրքերենից փոխառյալ):

ՍԱՍՏԿՈՒԹՅՈՒՆ

Expressif լինելու պահանջի լավ օրինակներից մեկն է բացասականը: Հնիս. ձևն էր ne, որ պահում են սանսկ. na, հայ. և լիթ. ne, գոթ. ni: Այս բառը չատ կարճ էր և անարտահայտ: Բացասականը այնպիսի մի արտահայտություն է, որ բնապես պահանջում է սաստկություն, ուժգնություն: Խոսողը միշտ ցանկություն ունի տպավորություն թողնելու իր խոսակցի վրա, ուստի զանազան ձևերով սկսեցին զորացնել այս բառերը. գերմանականում և լատինականում ավելացրին «մի» բառը, իբր «ոչ մի», որով կազմեցին լտ. noenum, գերմաներեն nein (neen): Իսկ այս լատիներեն noenum ձևն էլ, չատ գործածվելով, եղավ nōn, որ կորցրեց իր արտահայտչությունը: Ֆրանսերենը ստիպվեց նոր ուժ տալու համար ավելացնել ուրիշ փոքր բառեր, և եղավ non pas, non point, այժմ էլ pas

դարձավ թույլ, և զորացրին նոր ձևերով, pas du tout, absolument pas, կամ ինչպես արգոտներեն՝ tu penses, s'il sat venu!, որ է՝ «չի եկել»:

Այսպես ուրեմն սաստկացումը ու թուլացումը չարունակ կրկնվող երևույթներ են:

ԳԳՎԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Քնքշանք կամ փաղաքշական լեզու

Սիրված երևույթ է խոսակցության մեջ զործածված բառերին տալ մի մեղմ ու սիրելի արտահայտություն, որոնց առաջին և սովորական միջոցը նվազական մասնիկով կաղմված բառերն են, որ, ըստ այսմ, փաղաքշական են, ինչպես՝ թաթիկ, տոտիկ, աչիկ, հացիկ...

Ֆրանսերեն շատ բառեր լատինականի նվազականից են, ինչպես՝ oreille (ականջ), soleil (արև), taureau (ցուլ), mulet (ջորի), cochon (խոճկոր); ganou (ծունկ) և այլն: Օրինակ՝ soleil-ը լատիներեն sol բառի նվազականն է, որ հիմա իր նվազական իմաստը կորցրել է:

ԻՄԱՍՏԻ ԲԱՐՁՐԱՑՈՒՄ ԿԱՄ ԱՋՆՎԱՑՈՒՄ

Ինչպես կա լեզուների մեջ ստորացում, նույնպես կա և բարձրացում:

Ֆրանս. marichal, որ ղինվորական բարձրագույն աստիճանն է, առաջանում է գերմ. marahscale «ձիապան» բառից. (Հ. գերմ. marah «ձի» + schalk «ծառա»): Ձիապանը դարձավ ախոռի տեսուչ, Հետո՝ պատերազմական հրամանատար, Հետո՝ մարչալ: Ֆրանսերեն marquis, որ բնապես նշանակում էր սահմանապահ, Հետո եղավ իշխանական մի աստիճան:

Եպիսկոպոսը՝ բուն «վերատեսուչ», եղավ մեծ կրոնական աստիճան. երեց՝ պարղապես «մեծ», Հետո եղավ քահանա, իտալ. duomo (բուն՝ լատ. domus «տուն») – հիմա՝ մայր եկեղեցի:

Ֆրանսերեն pionnier-ը՝ բուն նշանակությունը՝ «Հետևակ զինվոր», որ ցույց էր տալիս այն հասարակ զինվորները, որոնք, բանակի առաջից գնալով, ծանր ու դժվար աշխատանքով հարթում էին ճանապարհները: Այնուհետև սկսեց նշանակել այն առաջին զաղթականները, որոնք, անտառները կտրտելով, շեներ ու քաղաքներ հիմնեցին նոր աշխարհում: Իրենց այս գեղեցիկ գործը բարձրացրեց իրենց արժանիքը, և բառը ստացավ իմաստի ազնվացում:

Bravo-ն միջազգային բառ է դարձել և նշանակում է «կեցցե». ծագում է իտալ. bravo «քաջ» բառից, և այսօր էլ՝ լատ. barbarus «բարբարոս» բառից: Իտալական bravi-ները իրենց քաջագործությունը արժանացան ժողովրդական համակրանքի, մոռացվեց, որ նրանք ավազակներ էին, և «բարբարոսը» դարձավ «քաջ, կեցցե»:

Minister-ը, կազմված minor բառից, իբր «փոքրագույն», նշանակում է «ծառայող»։ Փրանսիական պալատում պաշտոնյայի անուն դարձավ և վերջապես հասավ նախարարի պաշտոնին։

Ազնվացման ձևերից նախատական բառերը՝ սիրելիների ու մտերիմների հետ խոսակցության ժամանակ կարող են դառնալ փաղաքշարար գործածվածներ։ Այսպես՝ ֆրանսիացի մայրը երեխային գուրգուրելիս ասում է *monstre, vaurien*, ուսանողները և աշակերտները իրենց ընկերներին անվանում են *cochon, salaud, chameau*։ Նման բառեր են նաև *bon bougre, pauvre diable*¹։ Գերմանացի մայրը իր մանուկին անվանում է «ոչլոտիկա»։ Նույնպիսի ձևեր են հայոց մեջ շան որդի, սատկես դու, լակոտ։

Կամ երբեմն էլ, ասելու, բայց իբր թե չասելու ձևով, բացասական՝ չմեռնես դու, չսատկես դու, մերդ չմեռնի....

ՆԱԽԱՏԱԿԱՆ ԿԱՄ ԱՐՀԱՄԱՐՀԱԿԱՆ ԼԵՁՈՒ

Հակառակն է *euphémisme*-ի՝ բերան – ունիս, պառկել – չնթռել, ուտել – լափել, որդի – լակոտ....

ՍՏՈՐԱՑՈՒՄ ԿԱՄ ՀՈՍԵՑՈՒՄ

Կյանքի հասարակ երևույթներից մեկն է այն, որ ամեն բան, չարունակ գործածվելով, հետզհետե մաշվում և ի վերջո անպետք է դառնում ու դեն ձգվում։ Այսպես է նաև լեզվի մեջ՝ որոշ դեպքերում։ Ներածություն, ձայնարանություն ու ձևաբանություն մեջ մենք արդեն տեսանք այս երևույթը բառերի ու մասնիկների նկատմամբ։ Շատ հաճախ գործածվող բառերը կրում են տարօրինակ սղումներ ու կրճատումներ, որոնք չի կարելի սովորական ձայնարանական օրենքներով բացատրել, նմանապես երկրորդական բառերը իրենց շատ հաճախ գործածության պատճառով վերջ ի վերջո վերածվում են պարզ մասնիկների։ Այս բոլորը պատկանում է բառի ձևի մասին, որ նրա արտաքին կողմն է։

Բայց նույն երևույթը տեսնում ենք բառի ներքին կողմի, այն է՝ նշանակության մեջ։ Ուրեմն որոշ բառեր, որոնք, այսպես ասած, ունեն բարձր ու ճոխ նշանակություն, հաճախակի գործածությամբ հետզհետե կորցնում են իրենց նշանակությունը, բարձրությունը և դառնում են հասարակ։ Այս հանգամանքը պատճառ է դառնում մի կողմից նոր սաստկություն, քնքշանք, հեզնանք տալու համար. ստեղծված բառերը կորցնում են իրենց պատկերավորությունը, և պատկերը դառնում է բնական ու սովորական մի բառ։ Մյուս կողմից՝ ամոթ բառերը, շատ գործածվելով, սովորական են դառնում, դրդում պատկերներ փնտրելու, այսինքն՝ նոր բառեր հնարելու և մյուս կողմից՝ եղածը ջնջելու։ Ահա այս կարգի երևույթների մի քանի օրինակ։

Պարոն բառը Արևմտյան Եվրոպայում իշխանական մի աստիճան է ներկայացնում. այս բառը գերմ. *baron* «ազատ, ազնվական, ռազմիկ» ձևն է, որ հետո

¹ L. Carnoy, La science du mot, 150.

անցավ միջին լատիներենի, *baro, baronis* ձևով (բոլորովին տարբեր բառեր են բուն լատ. *boro, baronis* «ապուշ, տխմար» համանունները): Միջին դարերում՝ Ռուրիկյան իշխանությունյան ժամանակ, մտավ Կիլիկիա ու հատկացվեց որոշ իշխանական աստիճանի և հատկապես՝ արքայորդիներին. ինչպես՝ պարոն Թորոս և պարոն Լևոն Այն Հետզհետե դարձավ սովորական և արևելյան հայոց մեջ եղավ ամեն մի քաղաքացու կամ գյուղացու տրված պատվանուն: Արևմտյան հայոց մեջ գործածվում էր միայն դպրոցական աշակերտների համար: Խորհրդային Հայաստանում այսօր արհամարհված և գործածությունից դուրս է վտարված:

–Ուհի–ն իրրե մասնիկ հին հայոց մեջ հատուկ էր միայն աստվածներին ու կամ իշխանական տոհմերին. ինչպես՝ Դիցուհի, Թագուհի, Համազասպուհի, Տիգրանուհի և այլն: Այժմ դարձել է սովորական իգական մասնիկ. և ամեն մի բառ կարող է ստանալ նույն մասնիկը. կարելի է ասել մինչև անգամ լվացարարուհի, պարտիզպանուհի, կաթնավաճառուհի, թրքուհի և այլն:

Ճիշտ նրան նման՝ տիկին և օրիորդ բառերը, որոնցից առաջինը հին ժամանակ հայոց թագուհիներին և երկրորդը թագավորի աղջիկներին էր հատկացված, հիմա դարձել է սովորական պատվանուն, որ տրվում է ամեն մի կնոջ ու աղջկա:

Սրանց նման է պրսկ. *xān* բառը, որ *xaqan* «կայսր» բառից կրճատված է համարվում: Համենայն դեպս *xān* ձևը մի տիտղոս է, որ տաճկաց մեջ կրում էին միմիայն սուլթանները. պարսիկների մեջ հասարակ իշխանական տիտղոս է, իսկ Սպահանում պարսիկները ամեն մի ինտելիգենտ հայի տալիս են *xān* տիտղոսը: Ճիշտ հակառակը՝ *ağa* «աղա» պարսիկների մեջ իշխանական տիտղոս է, իսկ տաճիկների մեջ տրվում է հասարակ արհեստավորներին:

Լատ. *ingens* «չափ մեծ, անհուն» անարժեք դառնալով՝ Հետո ջնջվեց:

Փորձ բառից ստացվում է փորձանք, փորձություն, երկուսն էլ Հոռի իմաստով. այսպես է նաև լատ. *periculum*՝ 1. «փորձ». 2. «փորձանք, վտանգ», որից ֆրանս. *péril*:

Արարած – գեշ մտքով

տիպ – գեշ տիպ

հրաշալի – ննիս. սոսկալի գեշ:

Կան բառեր, որոնք իրենց աղնվությունից իջնելով՝ ստացել են նախատական իմաստ, բայց միևնույն ժամանակ կրում են քաղաքավարական ռացատրությունյան երևույթ:

Այսպես՝ հայ. աղիճ նախապես նշանակում էր «կույս աղջիկ», որի նվազական է աղջիկ. բայց Հետո աղիճ ստացավ «բող» նշանակությունը: Այսպես նաև հայ. բող, որ կովկասյան փոխառություն է, բուն նշանակում էր «աղջիկ»: Նույն երևույթը տեսնում ենք նաև ֆրանս. *fille*, գերմ. *Mädchen*, թրք. *qaz*, ռուս. *девушка* և այլ բառերի մեջ: Գերմ. *hure*, անգլ. *whore*, հոլ. *hoer*, հնդուս. *hōra* բառերը, որոնք նշանակում են «բող», նախապես «սիրելի, սիրական, բարեկամ» իմաստն ունեն, և ցեղակից են լատ. *carus* «սիրելի», հիոյ. *cara* «բարեկամ», *caraim* «սիրում եմ» բառերին (Kluge, 227):

Այսպես նաև այժմ սիրող, սիրեկան, ֆրանս. *ami, amie* «բարեկամ, բարեկամուհի» ստանում են վատ իմաստ:

Իմաստի փոխ առ փոխ բարձրացման ու ստորացման օրինակ է Հնխ. «Կին» բառը. որ Հայերենի և Հունարենի մեջ ունի սովորական (չեզոք) իմաստ, սանսկրիտի մեջ (gnā) ստացել է «երկնային կին, աստվածակին» իմաստը, անգլերենում (queen)՝ Թագուհի, Հոյ. Kween և անգլոսաքս. cwēne «բոզ» (Carnoy, La science du mot, էջ 150):

Պոլսում կան թուրք գրավաճառներ, որոնք Ղուրան (մահմեդականների սուրբ գիրքը) են վաճառում: Երբ գնորդ գնա սրանց մոտ և ասի՝ «Ղուրանը քանիսով ես ծախում» կամ՝ «Մի Ղուրանին քանի՞ դուրուշ տամ», աններկի սրբապղծություն արած կլինի: Պետք է ասել. «Ոնցդուում եմ ինձ մի Ղուրան նվիրիր, ես էլ, ինչքան կարող եմ, մի գումար կնվիրեմ քեզ»: Ուսումնասիրելուց հետո Ղուրանը: Գնորդն էլ, ենթադրենք, պահանջված գնից քիչ դրամ տվեց. վաճառողը չի կարող ասել. «Մի Ղուրանին այսքան քիչ փող կտան...» կամ՝ նման մի այլ ձև, որ նույնպես սրբապղծություն կլինի: Այլ պիտի ասի. «Ես քեզ այսպիսի մի թանկագին գիրք ընծայեցի, և դու ինձ այդքան փոքրիկ նվեր ես տալիս. գոնե (այսքան՝ պահանջի գումարը) տայիր»: Գնորդը կտա և գիրքը կստանա: Այսպիսով Ղուրանը վաճառքի հանկու և մի քանի դուրուշով ծախելու սրբապղծություն գործված չի լինի:

Նույն ձևը եղել է նաև Հին Հայոց մեջ: Բոլոր տեսակի Սուրբ գրքերի (Սաղմոս, Ավետարան, Ծարական և այլն) ձեռագրերի Հիշատակարաններում գործածվում է «ստացա, ստացավ» բառը, որով պիտի հասկանանք «գնեցի, գնեց»:

Օտար բառերը, իբրև անսովոր, իմաստի սաստկություն են ստացել. Հայ. երբ ասում ենք **Հարց, խնդիր**, կամ ռուս.՝ **вопрос, задача**, սրանք այնքան ուժեղ չեն երևում, բայց երբ ասում ենք **Փրանս. problème**, իմաստը սաստկանում, բարձրանում է. դառնում է **դժվարին, անլուծելի խնդիր**, մինչդեռ **Փրանսերենում** այդպես չէ. **problème** նույնպես մի խնդիր է, և, օր.. ասվում է **problème d'algebre** «գրահաշվական մի խնդիր»:

Սրա համար է, որ բազմաթիվ նախատական բառեր մուտք են գործել մեր լեզվի մեջ, իբրև ավելի ուժեղ, քան մեր սովորական բառերը. **ինչպես՝ ռուս. նախալ, պաղկեց, սվոլդչ, միրզավեց և նմանները**:

Կարճ բառերը ուժ ստանալու համար կարող են իրար հետ միանալ. **Փրանսերեն** **sain et sauf** (առանձին չեն գործածվում):

Այս բոլոր բառի ձևի մաշվածությունն էր: Կա և իմաստի մաշում, երբ բառը չատ գործածվելով հասարակ դառնա. մարդիկ ուզում են մի շատ մեծ արտահայտություն դնել, օրինակ, ՀՓր. **moult** «շատ» եղավ **beaucoup**. Հիմա **թուլացել է, դնում են՝ un grand nombre, une foule, des quantités, des tas, des flottes** և այլն: **Très** գերադրականը **թուլացել է, ուստի parfaitement, complètement, absolument, tout à fait, furieusement, terriblement** և այլն **բազմաթիվ ձևեր են օրեցօր հնարում: Հայ. ես՝ փէք, լափ, պինդ և այլն. վիթխարահասակ մեծություն (Ոսրհրդային Հայաստան, 1928, Հուլ. 12, էջ 1, սյունակ ա):**

Այսպես և **վատ, հիմար, ուժեղ, մեծ** և այլն զանազանող բառերը չարունակ մաշվում են և նորանոր ձևերով են արտահայտվում:

Որոշ բառեր ջնջվում են ընկերական ըմբռնումների պատճառով, ինչպես՝ ամոթ բառերը, որոնք փոխարինվում են ուրիշներով, որոնք իբր ամոթ չեն, ինչպես՝ **լատ. mingere, ֆր. pisser** — հիմա **uriner**, որ անուշտ մի օր ջնջվելու է:

ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐ

Հոմանիչները երբեմն բացարձակ չեն, ինչպես՝ Թանաք և մեղան, այլ ցույց են տալիս զանազան աստիճաններ՝ Թե՛ միջակ, Թե՛ ղեպի ցածր և Թե՛ ղեպի բարձր: Օրինակ՝ Հավատացյալ-ը որոշ ղգացմունքի սովորական պատկերն է. սրանից մի աստիճան վերև՝ բարեպաշտ, ավելի վեր՝ Ջերմեռանդ, գուցե ավելի վեր՝ խստակրոն: Հավատացյալից ցած աստիճանի վրա են՝ Թերահավատ, դյուրահավատ, անհավատ. իսկ նախատական աստիճանի է Հասնում մոլեռանդ-ը, որ Ջերմեռանդ-ի հակապատկերն է:

Նույնպիսի աստիճանավորումներ են ցույց տալիս Հետևյալ շարքերը.

խնդրել, աղաչել, աղերսել, պաղատել, Թախանձել (վերջինը ձանձրացնելու աստիճան).

մեռնել, վախճանվել, Հոգին ավանդել.

գանել, զգվել, գարչել, պժգալ.

ձանձրանալ, տաղտկալ:

Հրացան ասելով հասկանում ենք ծանոթ Հրազներ. բայց նա միայն Հուր չի ցանում, այլ մանավանդ որ գնդակ է արձակում, որոտում և այդ գնդակի միջոցով մարդ է սպանում: Այս բոլորը սակայն չի կարելի տեղավորել մի բառի մեջ. ուստի բավական է Հրացան:

Հայերեն ասում ենք սեղանի ճրագ և ամենքս էլ հասկանում ենք, Թե ինչ է դա: Ռուսերեն նույն դեպքում ավելի մանրամասնելով, ասում են НАСТОЛЬНИК (օրացույց, բառարան և այլն): Այստեղ БД «վրա» բառը գուցե ավելորդ էր, որովհետև ոչ ճրագը, ոչ օրացույցը. ոչ էլ բառարանը չեն դրվում սեղանի տակ: Բայց, որովհետև շատ կարճ է բառի ամբողջությունը, ուստի տանելի է դարձնել:

ՏԱՐԱՆՇԱՑՈՒՄ

Երբ որ մի բառ այս կամ այն պատճառով երկու տարբեր ձևի տակ ներկայանում է լեզվի մեջ, որպեսզի իր գոյությունը պահի, պետք է կրի իմաստների տարբերություն, ինչպես՝

ՀՃ. էջգէյտ (խանութի աշակերտ) – չագիյդ (ղպրոցի).

ՊԼ. աչգերդ –»– –»– – աչագերդ –»–

ՀՃ. բաշոյ (պաշար ձմռան) – բեշոյ (ճամփի ուտելիք).

ՀՃ. արոչ (տեղով առաջ) – արաչ (ժամանակով առաջ).

ՀՃ. դագոյ (փեսա) – Թաքավոյ:

Գրական լեզվի մեջ՝ Համրել – Համարել, վայել – վայելիլ, շատնալ – շատանալ, վանցի – վանեցի, վարպետ – վարդապետ, ավրել – ավերել, հղանալ – հղիանալ:

Ղըբ. սանդ (քարից) – Հավանգ (մետաղից), Թեն պրս. hāvan բնդհանուր է:

Տարանչացման երևույթը մեծ չափերով գտնում ենք անգլերենում: Սկանդինավյան արչավանքից Հետո Անգլիայում կողք կողքի ապրել սկսեցին երկու իրար

չատ նման լեզուներ. անգլերենը բազմաթիվ փոխառություններ կնքեց սկանդինավյան լեզվից: Նման բառերից մեկը կամ մյուսը պիտի ջնջվեր: Այստեղ գործել սկսեց տարանջացման երևույթը, այնպես որ այսօր անգլերենը ունի բազմաթիվ բառեր, որոնցից մեկը անգլերենն է, մյուսը՝ սկանդինավյանը, ծագմամբ՝ նույն, հնչմամբ՝ մերձավոր, իմաստով՝ զանազանված, ինչպես՝ *shirt* չապիկ – *skirt* քղանցք. չրջադգեստ, *shriek* պոռալ – *scream* կանչել, *whole* ամբողջ, անվնաս, առողջ – *hale* կորովի, առույգ և այլն (Jespersen, Growth and structure, 62):

Նույն երևույթը մեծ չափով գոյություն ունի ֆրանսերենի մեջ: Լատիներեն բառերը ժամանակի ընթացքում ձևափոխվելով դարձան ֆրանսերեն: Բայց հետո ֆրանսերենը լատիներենից բազմաթիվ փոխառություններ կնքեց: Այսպիսով լատիներեն շատ բառեր երկու ձևով ապրում են ֆրանսերեն լեզվի մեջ կողք կողքի, մեկը՝ հարազատ ժողովրդական ձևով, մյուսը՝ գիտական լատինական ձևով. տարանջաման օրենքով երկուսը պահում են իրենց գոյությունը:

Օրինակ՝ լատ. *causa* ձևից *chose* բառը և *cause* «պատճառ».

fragilis ձևից՝ *frêle* «թույլ, տկար» և *fragile* «դյուրաբեկ».

securitas ձևից՝ *sûreté* «վստահություն» և *sécurité* «ապահովագրություն»:

Սխալ թարգմանություն: Այս երևույթը կարող է պատահել միայն օտար լեզուների ազդեցությամբ: Այսինչ մի լեզվից մի բառ փոխ առնելով մի երկրորդ լեզվի մեջ և պատահաբար համանուն կազմելով՝ մի երրորդ լեզվի կողմից թարգմանվում է երկրորդ լեզվի հոմանունով:

Օրինակ՝ պարսկերեն *ne* «ոչ». մտել է թուրքերենի մեջ և սովորական գործածություն ունի կրկնավոր ձևով. այսպես է՝ *ne ben, ne sen* «ոչ ես, ոչ դու»: Բայց բուն թրք. *ne* նշանակում է «ինչ», որի հետ հոմանուն է կազմում՝ առանց որևէ կապ ունենալու նրա հետ: Ղրիմի հայոց բարբառում, չփոթելով երկուսը իրար հետ և թարգմանելով առաջինը երկրորդի ձևով՝ առաջացել է ինչ «ոչ». այսպես՝ *ինչ ես, ինչ դու*:

Շատ բարբառներում կա փոշի բառը, որ նշանակում է՝ մի տեսակ չոր, որով կանայք իրենց գլուխն են ծածկում: Սա պրսկ. *pûši* «ծածկոց» բառն է, որ հայերենի մեջ փոշի բառի հետ համանուն է կազմում: Փոշի բառի տեղ շատ տեղ գործածվում է թրք. *թուզ*: Թեհրանի հայերը՝ կարծելով, թե այս փոշին երկրորդ փոշու հետ նույնն է, գլխածածկը կոչում են *թուզ*:

Պրսկ. *su* «կողմ», փոխառնվելով թուրքերենի մեջ, կազմված է մի ոճ. օր.՝ *saat beş su-laranda* «ժամը հինգի կողմերը»: Բուն թրք. *su* նշանակում է «ջուր», և *sularanda*՝ «ջրերում»: Պոլիսի հայերը, չփոթելով երկուսը իրար հետ, թարգմանել են՝ «ժամը հինգին ջուրերը»:

ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դանիերեն *knee soette en mening*— «որդեգրել մի կարծիք կամ մի գաղափար». բուն նշանակում է ծունկի վրա նստեցնել, որովհետև հին օրենքով հայրը ծնունդից հետո մանուկին նստեցնում էր իր ծնկան վրա, որով և դարձնում էր իր որդին. նույնպես և, երբ մի ուրիշ տղա որդեգրեր: Բայց հետո ծունկի գա-

դափարր մոռացվեց և մնաց միայն որդեգրելու գաղափարը: Որով և կարելի է
ասել՝ «մի կարծիք ծնկին վրա նստեցնել»:

Փոխարևարար անասունների անունները մարդկանց վրա դնելու. էշ. խոզ,
տավար, ավանակ, ոչխար...

Բառերի նշանակությունների փոփոխությունները վերածվում են 3 տիպի՝
réstriction, extansion, déplacement:

Réstriction-ն նշանակում է ընդհանուր իմաստից անցնել մասնավորին (Ֆր-
բանս. pondre).

extension՝ մասնավորից անցնել ընդհանուրին (Ֆրանս. arriver).

déplacement՝ նման իմաստների մեջ տեղափոխություն, որոնք են՝ պարունա-
կողից անցնել պարունակչային, պատճառից՝ արդյունքին, նշանից՝ նշանակչա-
յին և փոխադարձաբար այս բոլորը:

Déplacement-ի տեսակներն են՝

métaphore, synecdoque, métonymie, catachrèse և այլն:

Ամենքս էլ գիտենք այն պատկերավոր բացատրությունները, որոնցով բա-
նաստեղծները զարդարում են իրենց գրվածքները: Նրանց համար վերջալույսը մի
հրդեհ է, ամպերը՝ բամբակի քույաներ, կուրծքը՝ մարմար և այլն: Այս պատկեր-
ները տալիս են բանաստեղծները՝ իրենց նկարագրած առարկան նմանություն-
ավելի գեղեցիկ կամ ավելի վսեմ և այլն ցույց տալու համար:

Բանաստեղծ է նաև ժողովուրդը, որ գիտի նույնպիսի նմանություններով
ստեղծել գեղեցիկ պատկերներ:

Այսպես՝ ժողովրդի սովորական պատկերներից են՝ ծով աչքեր, ծով մազեր,
կամար ունքեր, վարդ այտեր, լուսնակ երես, գառան նման երեխա, օձի կծած,
սատանա մարդ, կարկուտի պես արցունք և այլն: Շատ բառեր առաջացել են
ուղղակի այդպիսի պատկերներից. օրինակ. բույսի անուններ – առյուծբերան, գի-
ներբուկ, կենդանիներ – օձասանդը: Շատ բառեր սովորական գործածության մեջ
իրենց արժեքը կորցնելուց հետո իսպառ չեն ջնջվում, այլ որևիցե դարձվածի,
ոճի կամ ասացվածի մեջ մնում են, ոմանք էլ դառնում են մասնիկ, դերանուն,
մակբայ, կամ որևէ քերականական միջոց. ինչպես՝ ֆրանսերեն օտ և գերմա-
ներեն man «մարդ» բառերը, որոնք դառել են անորոշ ենթակա:

Ուրիշները, եթե ունեն մի քանի նշանակություն, որոնք չլիթայաբար կապված
են իրար, ժամանակի ընթացքում կորցնում են դրանցից մեկը կամ մի քանիսը, և
այսպիսով նրանց հաջորդական կապը մեզ համար ընդհատված է լինում: Մա-
նուկը, որ սովորում է լեզուն, անշուշտ անուշադրության է մատնում երկրոր-
դական նշանակությունները, որոնք կարգով նախնական են, և սովորում է ամե-
նից ուժեղ նշանակությունը:

Գրականությունը, որ ձայնական փոփոխության մեջ կատարում է արգելիչ
դեր, աշխատում է կասեցնել բարեշրջության ընթացքը, ընդհակառակը՝ իմաստ-
ների զարգացման մեջ ավելի զարկ է տալիս, ինքն իսկ ստեղծելով նորանոր ան-
վանումներ ու նշանակություններ:

MÉTONYMIE [ՓՈՆԱՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆ], SYNECDOQUE

Սրանք հոնտորական ձևեր են, որ նշանակում են՝

1) Ընդհանուրը մասնավորի տեղ՝ անդամ (առնի);

2) Ամբողջը մասի տեղ՝ մի castor առնել (իմա՝ castor-ի մորթով շինված զրլ-խարկ):

3) Պատճառը կամ միջոցը արդյունքի տեղ՝ Նա ապրում է իր աշխատությունը (իր աշխատության արդյունքով). լեզու (խոսվածք). ձեռք (գիր). մամուլ (հրատարակություն), գրիչ կամ ոճ (գրվածք), զարնել (սպանել), լատ. invenire, հոլ. na-iti (գտնել),¹ բուն՝ երթալ (գտնելու համար), լատ. succurrere (օգնել), իմա՝ վազել մոտ. հուն. φάγειν (ուտել, բուն՝ բաժին ստանալ), embrasser (համբուրել). նհուն. փլա (համբուրել, բուն՝ սիրել), իսպան. quere (սիրել. բուն՝ փնտրել). naïf միամիտ (լատ. natus «գեղեցիկ ծնված»):

4) Սեռը տեսակի տեղ:

5) Մի հատկանիշ ամբողջի տեղ. chercher (լատ. circare պտտվել), հայ. ման գալ (որոնել), նհուն. γυρεύω craindre (նխ. «զոդալ»), բարձրահոն՝ հպարտ:

6) Տեսակը սեռի տեղ:

7) Արդյունքը պատճառի տեղ. փիցուկ «սատկած» (փայտանալը պատճառ չէ մահվան, այլ արդյունքը), ոտները երկարել, ճողել, avoir la chavi de poule (վախենալ), գոտին պնդացնել (լավ ուտել):

8) Միջոցը նպատակի տեղ և հակառակը:

ՄԱՍԸ ԱՄԲՈՂՋԻ ՏԵՂ

Փոխանակ ամբողջը հիշելու առնում ենք նրա այն մասը, որ ամենակարևորն է, և որի հետ կատարված գործողությունը անշուշտ ամբողջի վրա պիտի տարածվի, օրինակ՝

Նա իր կաշուց է վախենում:

Դու քո գլխով պատասխանատու ես:

Այս գյուղը 100 մարդ է:

Հայրենի օջախը (տունը):

Բարձրագույն դուռը (Տաճկաց). Դուռը (Պարսից):

Հարևան տանը 5 հոգի են (անձ):

Իմ հացը իմ քրտինքով եմ չահում (որովհետև մեզ համար ամենակարևոր սնունդը հացն է, իսկ անգլ. ասում են bread and butter «Հաց ու կարագ»):

Այբուբեն (ամբողջ տառերը միասին):

Այսօր անճառ՝ նորաստեղծյալ. կոտնակ և այլն ներկայացնում են ամբողջ կարգը և այլն: Այսպես նաև լատ. credo, gloria, ave, pater, գենդ. Ahuna vairya:

Ֆրանս. cent voiles (այն է 100 նավ):

Ֆրանս. drapeau (նախապես զորչի շորն էր, հիմա ամբողջն է):

Էջ «գրքի երես» բառը ծագում է Էջ, իջանել արձատից, բայց ինչպես պետք է կապել «գրքի երես» գաղափարը «իջնել» գաղափարի հետ: Անշուշտ տողերի չափն է. որ գրքի վերևից իջնում է մինչև ցած, կամ աչքն է, որ կարդալու ժամանակ գրքի վերևից իջնում է մինչև ցած: Այս ձևով ստեղծվում է պարունակողի և պարունակչայի կամ մասի և ամբողջի հարաբերությունը: Էջը նյութը չէ, որովհետև միայն երեսն է, դրա համար էլ երկու երեսը միասին կոչվում է թուղթ, որ այս դեպքում նյութն է ներկայացնում:

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՂԸ ՊԱՐՈՒՆԱԿՑԱԼԻ ՏԵՂ

Փչացած քաղաք (այսինքն՝ միջի բնակիչները):

Խմում եմ այս բաժակը:

Ֆրանս. bourse (միջի փողը):

Մանեթ = լատ. moneta (ֆր. monnaie, անգլ. money) առաջանում է լատ. moneta բառից. Junon, որ Արամազդի քույրն ու կինն էր. լուր տվեց մի անգամ Հոռվմեացիներին, որ երկրաշարժ պիտի լինի: Դրա վրա Հոռվմեացիները տվին նրան moneta տիտղոսը, որ է՝ «գուշակող, լրատու»՝ moneo «լուր տալ, իմացնել, գուշակել» բայից: Այնուհետև նրա տաճարն էլ կոչվեց Moneta, իբր տեղի հատուկ անուն: Այս տեղում ավելի հետո սկսեցին կտրել դրամը, որով և moneta նշանակեց «դրամ»:

Պարտեզ, ղենդ. pairidaeza՝ բուն նշանակում է «չըջապատ, պարիսպ», այսպես նաև ֆրանս. parc «պարտեզ», գալիս է barricum «ցանկապատ» բառից:

Chemin de fer = երկաթուղի և tramway. նշանակում են միայն ճանապարհը. մենք հասկանում ենք այժմ զնաքքը:

Ֆրանս. chambre «սենյակ» իմա՝ ամբողջ երեսփոխանական ժողովը: Հայ. տուն «Թագավորական տունը» (ամբողջ տոհմը), այսպես նաև՝ Westminster-ը անգլիական պառլամենտն է:

Սպիտակ տունը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների նախագահն է և այլն: **Տուն**, առևտրական տուն նշանակում է վաճառատուն և վաճառականական ամբողջ մի ընկերություն:

Առևտրական հրապարակ:

Փարիզի salon-ը (նկարների համար, որ ցուցադրված են):

Զգեստների զանազան մասերը անվանվում են մարմնի մասերի անունով. ինչպես՝ չապկի վիզը, թևը, մեջքը, վարտիքի ոտքը, գուլպայի թաթը, կոշիկի կրունկը, դիմակի քիթը՝ ետևը և այլն: Սրանք կարող են առաջացած լինել կամ իբր պարունակող պարունակչայի տեղ և կամ նմանությամբ.

bourse — բորսա (բուն նշանակում է դրամի քսակ).

budget — բյուջե, անգլիացած է ֆրանս. bougette «փոքր քսակ» բառից և նշանակում է այժմ մի ամբողջ վարչության կամ պետության հաշիվը.

bureau (գրասենյակի վրա դրված սփռոցն է).

comptoir (փոքրիկ կտավ, որ փոխված էր այն սեղանի վրա, ուր անում էին արդուզարդը).

banque (Հին լուսնափոխների սեղանն էր).

comptoir ֆրանս. «խանութպանների սեղանն» է. Հիմա նշանակում է «գրասենյակ».

cabinet «փոքրիկ սենյակ». Հասկացվում է նաև ամբողջ պետությունն ամբողջ նախարարությունները միասին.

εκκλησία Հունարեն նշանակում էր «ժողով», Հետո դարձավ «այն տեղը, ուր կատարվում էր քրիստոնյաների ժողովը»՝ «տաճար». որից լատիներեն ecclesia, ֆրանսերեն église, Հայերեն եկեղեցի.

poste նշանակում էր նախապես «գիրք, գրություն». ամբողջ մի Հաստատություն է.

chapele «մատուռ» (մի սուրբի chape «վերարկուն» բառից, որ պահում էին այստեղ):

ELLIPSE [ԿՐՃԱՏՈՒՄ, ԶԵՂՉՈՒՄ]

Մի ձև է, որով բարդ ասացվածքները պարզվում, ավելորդ բառերը ջնջվում և պահվում է միայն՝ ինչ որ կենսական է: Գաղափարաց զուգորդությունը երկու Հարակից բառերի միջև այնքան անձուկ է լինում, որ մեկը բավական է՝ հիշեցնելու Համար մյուսը, որ ջնջվում է:

Հապավման ժամանակ մերթ խնդիրն է ջնջվում, մերթ խնդրառուն, որը որ Համարվում է երկրորդական, օրինակներ՝

ամսական՝ փխ. ամսական ոտճիկ.

ընդծովյա՝ փխ. ընդծովյա նավ,

ճեպընթաց՝ փխ. ճեպընթաց կառախումբ,

երկտող՝ փխ. երկտող գրություն. այս ձևերի մեջ գոյականն է, որ Հապավված է:

Լտ. prunus persica «սալոր պարսկական»՝ «դեղձ»:

dpêche (ջնջված է ած. telegraphique):

cascus formaticus պանիր կաղապարյալ > ֆր. fromage «պանիր»:

Ֆր. chef (de gare), chef (d'orchestre), chef (de cuisine) ձևերի փոխարեն, կարելի է գանց առնել փակագծերում գրվածները և chef-երը կՀասկացվեն ըստ տեղին պահանջված իմաստով:

Անգլ. fall (of leaves), water (fall, Fall of timber) fall (of man) ասելու տեղ միայն fall ասելով՝ կարելի է Հասկանալ ըստ տեղին «աշուն, ջրվեժ, ջարդած փայտ, մեղանշում»:

Ջէ = այնպես չէ:

Այսպիսի կրճատման մի ուրիշ ձևն այն է, որ գրականության մեջ կոչվում է զեղչում (ellipse). գույզ և ավելի բառերի մեջ կրճատվում է այն, ինչ որ ինքնին Հասկանալի է, և մնացածը գործածվում է ամբողջի իմաստով. օրինակ՝ աջ, ձախ – ֆր. a droite, a gauche. Հասկացվում է աջ կողմ, ձախ կողմ.

Ֆր. timbre – իմա՝ timbre-poste նամականիշ,

voic – –»– voic ferrée երկաթուղի,

bock – –»– bière de Bock գարեջուր:

Այս կարգին են պատկանում բույսերի, պտուղների, գործվածքների և ամանների անունները, որոնք Հատուկ են այսինչ կամ այնինչ տեղին: Օրինակ՝

խորասան – խորասանի գորգ.

սավան – [«կտավ» (Սարան գյուղաքաղաքի անունից) (Բաղդադի մոտ)].

լահուս – լահուսի չալ.

թարարլուս – թարարլուսի կարմիր գոտի.

պնդուկ, արար. findiq – [«պոնտական կաղին»].

ֆր. peche, ռուս. персик – [«պարսկական սալոր», ղեղձ].

մանուսա – մանուսայի գործվածք:

Առարկայի անունը դրվում է ըստ նյութի, որից չինված է, օրինակ՝

տարգալ, դգալ, գտալ < «փայտ» բառից.

արծաթ, argent «փող» (արծաթեն).

ոսկի (ոսկի փող).

անգլ. glasses «ակնոց» (ապակուց).

անգլ. mahogany «Հեղուն» (փայտի անունից).

լատ. taxus if ծառն է, Հուն. τέρον «աղեղն է» (որ չինվել է այդ փայտից).

Հուն. δορυ «փչակ» է («փայտ» բառից).

գերմ. Buch (գիրք) < Buche hêtre ծառից, որովհետև չենքերը առաջ այդ

ծառի տախտակներից էին:

Ellipse հաճախ հասնում է մեծ չափերի: Օրինակ՝

pantalon – չոր այն ձևի, որ կրում էր իտալական մի կոմեդիայում որոշ մի տիպ (իտ. pantalone).

cravate – (վղի թաշկինակ, որ կրում էին խորվաթ ղինվորները 30-ամյա պա-տերադմի ժամանակ).

moise – նորածին մանկան անկողին (նման այն կողովին, որի մեջ պառկեցրել էին Մովսեսին).

jodas – փոքրիկ հայելի, որի մեջ կարելի է տեսնել իրեն՝ առանց ուրիշից տեսնվելու, ինչպես պիտի աներ Հուդայի պես մատնիչը.

lombard – «փոխառության տուն», ինչպես ունեին իտալիայում լոմբարդացիք Հին ժամանակ.

belladone (իտ. bella donna) – բույս, որ գործ էին ածում գեղեցիկ տիկինները իրենց բիրր մեծացնելու համար.

Parchemin լատ. pergamina (charta) – պերգամայի թուղթ, մագաղաթ.

Mousseline – Mossoul-ի կտորեղեն.

florin – Florence-ի դրամ.

dollar (= Հլ. daalder, այն է՝ joachimsdaal der – Յոհանիայի Joachimstal-ի հանքի արծաթ).

café (սրճարան) – տեղ, ուր խմում են café.

havane – cigare de la Havane.

bronze < Brundusium քաղաքից (այժմ Brindisi), ուր կաղմեցին բրոնզի առաջին խառնուրդը.

madère (vin de Madère) – [գինին].

craie (< լատ. czeta, Կրետե կղզու անունից).

canari (Կանարյան կղզու թռչուն).

անգլ. turkey – Հնդկահավ. կարծել են, թե այս թռչունը Թուրքիայից է գալիս. մենք էլ ասում ենք Հնդկահավ, մինչդեռ գալիս է Ամերիկայից.

hermine (Arménia բառից):

ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Մ ՈՒ Տ Ք

Ներածության մեջ տեսանք, որ առարկաներն ու գաղափարները նախապես ինքնին գոյություն ունեցող բաներ են, առաջինները՝ մեր չըջապատում կամ բնության մեջ, երկրորդները՝ մարդկային մտածողության մեջ: Այդ առարկաները ճանաչելուց և այդ գաղափարները հղանալուց հետո մարդ տակը դնում է նրանց անունները, որ է բառ: Բառը, ուրեմն, ձայների այն գումարն է, որ օժտված է որոշ նշանակությամբ: Ըստ այսմ, բառը ունի երկու կողմ, առաջին՝ ձայն կամ հնչյուն (բառի ձևը), որ բառի արտաքին կողմն է և երկրորդ՝ իմաստ կամ նշանակություն, որ բառի ներքին արժեքը կամ նրա էությունն է: Կարող է լինել նշանակություն առանց բառի, բայց չկա բառ առանց նշանակության: Օրինակ՝ նշանակություններ են առանց բառի այն բոլոր առարկաները և վերացական գաղափարները, որոնք մենք տեսնում կամ մտածում ենք, բայց մի առանձին բառով չենք ճանաչում կամ ճանաչում ենք բնդհանուր տեսակի բառով (խոտ, բույս, քար, որոշ զգացմունք, ինչ-որ գաղափար և այլն): Բայց երբ բառը կա, ու նրա նշանակությունը չկա, նա այլևս բառ չէ, այլ աննշանակ ձայն կամ աղմուկ:

Ա Ր Մ Ա Տ

Եթե իջնենք մանրամասնությանց, այնպիսի մի լեզու, ինչպես հայերենն է, ունի իր բառարանում 7 տեսակի բառ.

- 1) Արմատ բառեր, ինչպես՝ Զուր, ծառ, արոր, դիր:
 - 2) Ածանց բառեր, որոնք կազմվում են արմատներից՝ որևէ մասնիկի հավելումով, ինչպես՝ Զրոտ, անջուր, Զրային:
 - 3) Բարդ բառեր, որոնք կազմվում են երկու արմատների կապակցությամբ, ինչպես՝ Զրկիր, Զրչեղջ, Զրցան, Զրհոս և այլն:
 - 4) Կրկնավոր բառեր, որոնք կազմվում են միևնույն արմատի կրկնությամբ, ինչպես՝ մեծամեծ, չարաչար, ծանրածանր:
 - 5) Հարաբարդ բառեր, որոնք կազմվում են երեք արմատ բառերի բարդությամբ, ինչպես՝ Հեռախոսագիծ, Հեռագրալար, գլխարկավաճառ, գրաչարապետ և այլն:
 - 6) Բազմաբարդ բառեր, որոնք կազմված են չորս կամ ավելի արմատ բառերի բարդությամբ, ինչպես՝ Հեռագրասյունաչափ:
 - 7) Բարդածանց բառեր, որոնք կազմված են որևէ բարդ բառի (կրկնավոր, հարաբարդ կամ բազմաբարդ) վրա ավելացնելով որևէ մասնիկ, ինչպես՝ Ժամանակագրական, մարդասիրություն, գլխարկավաճառություն և այլն:
- Այս 7 տեսակի բառերը ամեն լեզվի համար էլ պարտադիր չեն: Կան լեզուներ, որոնք չատ հարուստ են բարդ կամ հարաբարդ և կամ բազմաբարդ բառերով.

այսպես է գերմաներենը, որ չափ Հարուստ է բաղմաբարդ բառերով: Կան նաև լեզուներ, որոնք չափ ազգատ են կամ բոլորովին իսկ դուրկ են այս կարգի բառերից, ինչպես է թուրքերենը: Հայերենը միջին տեղ է բռնում. նա չափ Հարուստ է բարդ բառերով, բայց Հարաբարդ բառերի թիվը մեծ չէ նրա մեջ, իսկ բաղմաբարդ բառերի թիվը չափ սահմանափակ է:

Ինչ էլ լինի, վերոհիշյալ 7 տեսակի բառերը վերջիվերջո վերածվում են 3 մեծ խմբի, այն է՝ արմատ, ածանց և բարդ:

Այս երեքի աղբյուրը, ամեն լեզվի մեջ էլ, արմատն է, որից բխում են բոլոր մնացած տեսակի բառերը: Արմատները անլուծելի կամ անվերծանելի են, ինչպես քիմիայի մեջ ունենք միլիոնավոր բաղադրյալ մարմիններ, որոնք զոյանում են պարզ մարմինների խառնուրդով, իսկ պարզ մարմինները մնում են անվերածելի տարրեր. նույնպես են նաև լեզուների մեջ արմատները:

Բայց նույնիսկ քիմիայի մեջ գիտունները կասկած Հարուցին պարզ մարմինների անվերածելիության մասին և զտան զանազան պարզ մարմիններ, որոնք բաղդատված էին նույնպես պարզ մարմիններից:

Այնուամենայնիվ, պարզ մարմինները, թեև ավելի սակավաթիվ, մնացին ու մնում են: Այսպես պիտի լինե՞ր նաև լեզվաբանության մեջ: «Անչույտ ներքի է կարծել, - ասում է Ռենան, - որ արմատների այդ պարզությունը առերևույթ է միայն, և թե նա թաքցնում է մեղանից մի ավելի ներքին բաղադրություն: Բայց այստեղ կա մի քննություն, որ արգելված է գիտության Համար, որովհետև այդ վերլուծելի առարկան մեզ Համար ոչ մի կերպով մատչելի չէ: Լեզուների արմատները երևում են մեզ ոչ իբրև բացարձակ միություններ, այլ Հաստատուն իրողություններ, որից այն կողմ անցնել ներքի չէ մեզ» (Renan, Hist. des lang. sémit, I 4, 1863, էջ 450):

Ռենանի ասածը ճիշտ է, և նրա ճշմարտությունը կարող ենք Հաստատել Հետևյալ Հասարակ օրինակներով:

Անդումադ բառը Հայերենի մեջ արմատ բառ է. կարելի էր կարծել, որ նա բացասական բառ է՝ կազմված ան - մասնիկով, բայց այդպիսի բան եթե կարելի էլ լիներ կարծել, Հավատալ անկարելի էր, որովհետև անկարելի էր Հաստատել: Այժմ քննիչները ցույց տվին, որ, իրոք, դա այդպես է: Ջանազան լեզուների մեջ «անդունդ» նշանակող բառերը կազմված են «ան-Հատակ» բառից. այսպես՝ Հուն. ἄ-βυσσος, Հայ. bez-dūna, ռուս. бездна, գերմ. ab-grund, գալլ. au-nwfn և այլն Հոմանիչներով: Այսպես է մինչև անգամ Հայ գավառականներից Երևան, Վան՝ անտակ «անդունդ», ինչպես՝ անտակը գնաց:

Հայերեն անդումադ բառի արմատն է դումադ «Հատակ», որ ծագում է Հնիս. bhundhos «խորք, Հատակ» բառից. Հմմտ. լատ. fundus, իռլ. bond, սանսկ. budhnās, Հուն. πύδωξ, Հրգ. bodam, գերմ. boden և այլն: (Ավելի մանրամասն տե՛ս Արմ. բռ., Ա., 315)*: Այսպես է Հայերենի մեջ, ուր անդումադ բառը Համեմատական լեզվաբանության շնորհիվ կարելի եղավ վերլուծել: Բայց Հայերեն բառը փոխառյալ է նաև թուրքերենի մեջ, ուր ունենք «անդունդ», և ինչպե՞ս կարելի պիտի լիներ մեկնել թրք. բառը, եթե Հայերենի օգնությունը վրա չՀասնեք:

* Նշվում են Արմատականի առաջին Հրատարակության էջերը (Ս. Գ.):

Հնոց բառը Հայերենի մեջ պարզ արմատ է, որի **-ոց** հանգր կարող էր կարծել տալ, որ դա մասնիկ է, բայց **հն-** ձևով արմատ չունենք: ՆՀԲ-ի մեկնությունը իբրև ***Հրնոց** ընդունելի չէր: Ուղիղ մեկնություն տվեց Հյուրչմանը՝ գտնելով, որ արմատն է **հն**ս. pūn կամ pōn «կրակ» բառից. Հմմտ. գոթ. fōn, հսլ. funi, հպ. pin-tis «կրակ»: Այսպիսով **Հնոց** բառի արմատը դարձավ ***Հուն** «կրակ»:

Հայերենի մեջ **նիստ** պարզ արմատ է, բայց մի հասարակ համեմատություն, սանս. sad, լատիներեն sedeo, sedo, հին սլավոներեն saidim, կիմր. seddu, գոթերեն sitan «նստել» բառերի համեմատությունը անմիջապես ցույց է տալիս, որ **նիստ** ծագում է ու մասնիկով sed «նստել» արմատից, ինչպես ունենք սանսկրիտերեն niśidati՝ դենդերեն niśhidaiti, պարսկերեն nišastan, nista «նիստ» և այլ հոմանիչներով:

Ուրջու-ն «խորթ որդի» Հայերենի չմեկնված բառերից է. երբ համեմատենք այդ բառը գրբ. **Հորու** և **մօրու** համազոր բառերի հետ («խորթ հայր», «խորթ մայր»), կտեսնենք, որ սա էլ սրանց պես կազմված է **ու** մասնիկով: Բացի սրանից, **Հօր**, **մօր** սեռականներն են **Հայր**, **մայր** բառերի: Կարող չէ՞ լինել, որ **ուրջ**-ը ևս սեռական լինի: Սեռականի ջ վերջավորությունը գտնում ենք **կնոջ** (նաև՝ **քրոջ**, **տալոջ** և այլն) ձևերի մեջ, որոնք այսօր մասնիկի բնավոր ձևերն են, իսկ **ջ**-ն նրանց անբունն է, որ գտնում ենք նաև **գեղջ** սեռականի մեջ: Ուրիշ դեպքերում էլ **ղ** և **ր** վերջացող բառերը նման ձևով են հղովվում, ինչպես՝ աստղ-աստեղ, տարր-տարր և այլն: Ուրեմն **ուրջ** ևս սեռական է, և նրա ուղղականն է ***ուր**, որ պիտի նշանակե **որդի**: Այսպես գտնում ենք մի նոր կորած բառ կամ արմատ Հայերենում: Այդ բառն էլ մեկնվում է ճիշտ **հն**ս. putro – «որդի» բառով, որի մեջ նախաձայն p-ն կորել է (Հմմտ. pōlo ուլ), և t-ն դարձել է r-ից առաջ : (Հմմտ. mutro > **մուր**, aratrom > **արաւր**, patros > **հաւր**): Ավելի ընդարձակ տե՛ս իմ Հայկականք Ե, 34:

Գուտի-ն (գօտի//գաւտի), ըստ իս, բարդ բառ է. նրա երկրորդ մասն է **տի**, որ նշանակում է «կապ» և գտնվում է նաև սամիտի, կալտի, ոստէն, վզտա, կամնտայ, բերանտայ, լամպա բառերի մեջ: Դա **հն**ս. dé «կապել» արմատն է: Մնում է **գաւ**, որ բոլորովին անծանոթ արմատ է և պիտի նշանակե «մեջք», ճիշտ ինչպես ունենք գվո. մէջկապ – գաւտի: (Ավելի ընդարձակ տե՛ս Արմ. բառ., է. 119):

Հովիւ Հայերենում առանձին արմատ է, բայց նա ծագում է **հն**ս. ovi-pā «խաչ-նարած» ձևից, որ մի հին բարդություն է՝ կազմված ovi «ոչխար»+pā «պահել» բառերից: Այսպիսով գտնում ենք Հայերենում մի նոր արմատ՝ **Հով**, որ է «ոչխար» (տե՛ս Արմ. բառ., Դ, 377):

Նման մի ենթադրությամբ Հայերեն **Գարեղին** անունն էլ, որ դեռ չի մեկնված, մեկնում եմ «թանկագին», որով ստացվում է հին Հայերեն մի նոր բառ՝ ***գարի** «թանկ, սուղ» (տե՛ս իմ Հայկականք, Ա, № 7):

Եպիսկոպոս, կաթողիկոս, պատրիարք – պատկեր, նկար, հրավեր, պատվեր, նվիրակ, հրապարակ – այս բոլորը մեր լեզվի համար արմատ բառեր են: Բայց նրանց երկարությունը ասում է, որ արմատ չպիտի լինեն: Եվ իրոք, եթե դիմենք այդ բառերի աղբյուրին, կգտնենք որ նրանք ծնագում են լածանց՝ բաղադրյալ բառերից – **Ս. Գ. և**

Փոխառյալ բառերի մեծագույն մասը, հենց որ մի քիչ երկար են լինում, անպատճառ ածանց բառեր են, և ձևապես միայն արմատ են համարվում փոխառու լեզվի մեջ:

Տասնյակ հազարավոր տարիներից ի վեր մարդիկ դադարել են արմատներ չինելուց. պահում են նրանք այն արմատները, որ նախնիք ավանդել են իրենց և այն էլ ոչ ամբողջովին, այլ մի մասը կորել է և կորչում է: Կան նույնպես արմատներ, որոնք թեև գործածական են ածանցված ձևի տակ, բայց առանձին չեն գործածվում, և նույնիսկ հայտնի չեն. թե ինչ ձև ունեն: Այսպես՝ **դղրդել** բայի արմատը դրվում է **դղորդ**, բայց այս ձևից կարող է առաջանալ **դղորդել** և ոչ բնավ **դղրդել**. այս վերջինը ենթադրում է **դղիւղ** կամ **դղուրդ** արմատը, և կան, որ գործածում են **դղիւղ** ձևը. օր.¹ զղիրդով տապալում է (Սիրաս, Զգրված օրենք, 173):

ԱՆՊԱՐԿԵՇՏ ԵՎ ՊԱՐԿԵՇՏ ԲԱՌԵՐ

Անպարկեշտ մի բառ կամ խոսք գործածելուց առաջ սովորություն է ասել հեռու լսողաց, հեռու սուրբ երեսիցդ, հեռու սուրբ սեղանից, խոսքս ամոթ, որով խոսողը նախապես ներողություն է խնդրում իր ասելիք բառի համար:

Եթե կան նվիրական բառեր, որոնց անունը տալ արգելված է սրբապղծություն չկատարելու համար կամ վախից ու սարսափից (ինչ որ հների թարուն է կազմում), այժմ էլ ունենք ամոթի զգացմունքը, որ արգելում է մեզ հասարակության առաջ գործածել զանազան անմաքուր համարված կամ անպատշաճ բառեր:

Առաջին հերթին հիշենք մարմնի զանազան արտաթորությունների անունները: Սրանց մեջ ոմանք մինչև մի աստիճան թույլատրելի են, ինչպես՝ **թուք**, մաղաս կամ խուխ (բալդան), **թարախ**, խլիխ և այլն: Բայց սրանք էլ՝ որոշ պարագաներում: Օրինակ. ճաշի ժամանակ անպատշաճ է արտասանել՝ պժգանք չպատճառելու համար ճաշողներին: Ավելի վատ են ուրիշ տեսակ արտաթորությունների անունները, ինչպես՝ **չեռ** և **քաք**, սրանց փոխարեն կարելի է այժմ գործածել **մեզ**, **կղկղանք**, **արտաթորություն**, որոնք բժշկական լեզվի բառեր են համարվում, իսկ ժողովրդական՝ **ջրվաթ**, **դուրս գնալ**, **ջուր թափել**, **գործ**:

Երկրորդ հերթին պետք է հիշել մարմնի ծածուկ մասերի անունները, որոնք թվով չորսն են, իսկ եթե միացնենք սրանց նաև **արգանդը**, կլինեն հինգ: Սրանք պարկեշտ բառով կոչվում են **ամոթույք**, **առականք**, **ծածուկ անդամներ**, **արական կամ իրական սեռական** (կամ սերական) **անդամներ** և այլն: Առաջինը, որ հատուկ է երկու սեռերին, պարկեշտ բառով կոչվում է **նստոյ տեղի**, **հետույք**, **Երևանի ժողովրդական բառով՝ փափուկ տեղեր** (օր. փափուկ տեղերի վրա ընկան), պոլսահայ կատակարան լեզվով՝ **որոգայթ**, որ զրազետների ձևերով գրք. համանուն բառից է առնված և թեև իր իմաստով (թակարդ, թալակ) ոչ մի կապ չունի նրա հետ, բայց զոնե իր առաջին վանկով հիշեցնում է թուն բառը: Կարելի է ասել նաև **տակը** կամ առ առավել մանկական բառով՝ **տուտուռ** (Երևան): Զարմանալի է, որ նույն բառի աննշական ձևը՝ **ոռք**, բոլորովին ազատ գործածություն ունի, ինչպես՝ **ամանի ոռքը**, **պղնձի ոռքը** ընկել է, **անտառի ոռքը** և այլն: Այդպես և նաև ֆրանսերեն **cuil**, որի սովորական գործածությունը աններելի է, բայց սովոր-

բական է ասել՝ cul d' artichaut, cul de bouteille, cul-blanc, culbuter, cul-de-jatte, cul-de-lampe, cul-de-sac, reculer «յետ զնալ, յետ նահանջել» և այլն:

Իգականի համար Պոլսում շինված գիտական բառ է ըունոց, որ բժշկական լեզվով ազատ գործածություն ունի: «Արգանդ» իմաստով ժողովրդական բառեր են ծնաման, զավակատուն, որոնց գործածությունը ներկա է, ինչպես և՛ փոր:

Սվեդիայի բարբառը մի շատ հետաքրքիր օրինակ է տալիս պարկեշտ բառի գործածության:

«Բունոց» նշանակող բառի տեղ զրված է վլու. սրանով մարմնի մի անդամի անունը փոխարինված է լինում մի ուրիշով. իբր թե աչք ասելու տեղ ականջ ասելիք: Բայց այն փոխանակված անդամի համար էլ պետք էր մի անուն դնել:

Ժողովրդական բառեր են նաև բան (երկսեռ), թերմաշ, բամբակ, ծիրան, չոչոն և այլն:

Պարկեշտ ընտանիքներում անվայել էր գործածել հերկա, կնիկա բառերը. և նրանց փոխարեն ասում էին տղոցս հայրը, տղոցս մայրը, քույրդ, մեր ընտանիքը «կինս» կամ առ առավելն՝ նշանածս. կույտուրան եկավ այժմ մտցնելու «ամուսինս, կինս» բառերի ազատ գործածությունը:

Անպարկեշտ է համարվում նաև գործածել մի բառ, որ թեև բոլորովին անմեղ իմաստ ունի, բայց մի որևէ հարեան և ծանոթ լեզվով անպարկեշտ իմաստ ունի: Այս դեպքում ջնջվում է այդ բառը և փոխանակվում է մի ուրիշ բառով: Նոր Նախիջևանի բարբառում ջնջված է պզտիկ բառը, և նրա փոխարեն գործածում են փոքր, խուսափելու համար ոտներենի համանուն մի բառից: Համչենի բարբառում թեև կա կոթ բառը (հնչում է գէօթ), բայց խուսափում են գործածելուց և ասում են պոչ, որովհետև թուրքերեն համանուն բառը անպարկեշտ է: Ճիշտ այս պատճառով է, որ Նոր Բայազետի մերձակա մի գյուղը, որ հին հայոց մեջ կոչվում էր Կոթ, դարձել է Աղիյաման (թրք. նշանակում է «անունը սոսկայի»): Այս մասին տե՛ս իմ Հայկականք № 13: Ղարաբաղի և Շամախիի բարբառներում ջնջված է սոխ բառը, և նրա տեղ զրված է՝ առաջինում թրք. սոզան, երկրորդում՝ հայ. կծու: Պատճառը մանրամասն տե՛ս Արմ. բռ. սոխ բառի տակ: Թվի, թե սխտոր բառն էլ պիտի ջնջվեր, եթե Ղարաբաղի բարբառում խստոր ձևը չունենար:

Ինչպես Ղարաբաղի և Շամախու բարբառներում հայ. սոխ բառը ջնջված է, նմանապես պարսկերենում ջնջված է րնիկ րե «սոխ» բառը և փոխարենը գործածվում է թրք. soğan sopn հոմանիշը:

Գրաբարի կլանել բայը, որ Կր ճյուղի բարբառներում կլլել ձևն ստանալով՝ լինում է հրմ. կլլէ, սրանով էլ աղատվել է ջնջումից, մինչդեռ Երևանի բարբառում դարձել է կուլ տալ, հրմ. կո՛ւլ տուր (հմմտ. հրմ. վառի՛ր, գրի՛ր, խոսի՛ր և այլն):

Մինչև անգամ մեր այժմվա գրողները խուսափում են գրել փնտռել և գրում են փնտրել, ինչպես նաև՝ ունեմ, փոխանակ ասելու ունիմ: Պատճառը հասկանալի է:

Երբ անպարկեշտ բառերի փոխարեն կազմում են պարկեշտ բառեր, ժամանակավոր է նաև այդ պարկեշտ բառերի կյանքը, որովհետև եթե սկզբում այն, անսովոր լինելով, պարկեշտ էր, ապա սովորական դառնալով՝ դարձյալ անպարկեշտ է դառնում:

Արար. Հաջաթ նշանակում է «կարիք» և ընդունված է Երևանի բարրաոճում «գործիք» իմաստով: Նույնը նաև ստացել է «առնի» իմաստը, անչուշտ իբր ծածուկ իմաստով գաղտնի բառ: Բայց ապա դարձել է սովորական, և այժմ այդ էլ է ամոթ:

Սվեդիայի բարրաոճով իզական անղամի բուն անունը ջնջվելով՝ տեղը դրված է վրո, որի իսկական նշանակությունն է Հետույք, բայց այստեղ իմաստը փոխվել է: Իսկ Հետույք իմաստի փոխարեն գրել են Հտիվ, որ է նուև, յետև: Վերջապես «յետև» իմաստի համար էլ գրել են Հտրուլեն, որ է յետի դին (ինչպես ասում ենք՝ ասդին, անդին, վերի դին, վարի դին):

Այսպիսով մի բառի պատճառով երեք ամբողջ բառ տեղափոխվել և իմաստից զրկվել են պարկեշտաբանության համար:

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Այս անվամբ հասկանում ենք այն մի խումբ բառերը, որոնք ունեն բնաձայն և մանկական բառերի ձևեր և հնարված են ժողովրդի կողմից, կատակով և այլն, համտ. ֆր. méli-mélo, mic-mac, թրք. խրվրո-ղրվրո:

ՆԱԽԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Հին հայերը նախատական կազմելու համար բառասկզբում դնում էին չ բացասականը, ինչպես՝ չերեց, չքահանա:

Կամ դիտմամբ փոխում էին բառի գրչությունը, օր. չատ գրիչներ, իրենց արեղա տիտղոսը չարափոխելով, գրում են խարեղա, այսինքն՝ «խարվեցի, խարերա եղա» իբր նշան համեստության (անձին նախատինք):

Արդի բարբառներում այս ոճով կազմված նախատական բառեր չատ կան, այսպես՝ Պոլսի բարբառից՝

Պատրիարք > պատին քարը,

Թագավոր > թագավոռ, քաքավոռ,

տերություն > տեռություն,

Avocat > արուքաթ > հավու քաք,

մաղմաղել «օրիորդ» > Պլ. մատ մը չեռ,

Երև. քուրիկ > քուռիկ:

Նույնիսկ մի տառի փոփոխությամբ կարելի է բառը վերածել նախատականի: Պոլսի հայերենում Ակնեցի և Վանեցի «պատվավոր» բառեր են, իսկ Ակնցի և Վանցի՝ նախատական, նույնիսկ կա մի այսպիսի առած. վանցի, թուք երեսը՝ անցնի: Նորերս էլ եղբայր բառը արևմտահայ ախալար ձևով վերածվեց նախատականի:

* * *

Նախատական կամ արհամարհական բառերի գործածությունը երբեմն էլ քաղաքավարության արդյունք է՝ հին գեղջկական բմբռնումով, օրինակ, երեխա նշանակելու համար ասում են տխմար, լակոտ, անասուն:

Այսպես նաև ֆրանսիացի գյուղացիք իրենց երեխաներին կոչում են «ma drôlesse», «la chetite» (չնչին) (Meillet, BSL № 67, էջ 246):

ԱՐԳԵԼՎԱԾ ԲԱՌԵՐ

Ներածությունից գիտենք, թե ինչ է tabou-ն, սրա հետ միասին՝ այն բառերը, որոնք կրոնական նախապաշարմամբ, երկյուղով և կամ քաղաքավարական պահանջների համեմատ արգելվում են գործածել: Այս տեսակ բառերի փոխարեն ստեղծվում են բոլորովին նոր բառեր, և կամ հենց իրենք ձևափոխվելով նոր կերպարանք են ստանում:

Առաջինները վերաբերվում են իմաստագիտության, երկրորդները՝ ձայնարանության: Քննենք մի քանի օրինակներ:

Աննամեցոց մեջ քաղաքավարությունը պահանջում է չարտասանել մի նշանավոր մարդու անունը, կամ՝ այն մարդու, որին ուզում է հարգել, ինչպես և՛ գյուղի պահապան ոգու ու հանգուցյալ նախնիների:

Բայց հաճախ այդ անունները լինում են լեզվի մեջ սովորական հասարակ բառեր, այս պարագային բառերի արգելքից ազատելու համար ձևափոխում են նրան՝ փոխելով նրա ձայնավոր տառերը (Cadierè, Phonétique annamite, Paris, 1901, Roudet 328):

Առաջանում է վախից կամ ամոթից:

Վախից, օրինակ, սատանա բառը ջնջվելով՝ չատ տեղ փոխանակվել է ուրիշ բառերով. միջին դարում ֆրանս. l'ennemi, l'esprit, le vilain, le malin, l'autre, այժմ հայերեն՝ մենն աղեկներ, հակառակ և այլն:

Միջին դարում martre mineur կենդանու վրա սոսկալի նախապաշարմունքներ կային, ուստի անունը փոխել էին, ֆրանսերեն belette (սիրուն), գերմաներեն jüngerchen (փոքրիկ օրորոդ), schöntierlein (գեղեցիկ, փոքրիկ անասուն), անգլերեն fairy:

Ամոթից փոխված բառը կոչվում է euphémisme (գեղեցիկ բառով խոսել): Օրինակ՝ անեղ-ընեղ բայը գործածվում է զգուշալի բառերի համար, այսպես՝ ընեղ՝ 1. մերձավորել: 2. կղկղել, ճիշտ ինչպես լատիներեն՝ 1. facere «coire». 2. «cocare»:

Արջ: Այն ամբողջ հոգամասի վրա, որ պատմական չրջանում բռնած էին հնդկավրդական ժողովուրդները, արջը գոյություն ունի (տե՛ս Keller, Thiere des classischen Alterthums, 106): Նա կոչվում էր մի ընդհանուր բառով, որի ներկայացուցիչներն են սնս. rksa-, ղնդ. arso, հուն. ἄρκτος, լատ. ursus, ալբ. ari և հայերեն արջ: Այս բառը պակասում է ամբողջապես բալթիկ-սլավականում և գերմաներենում, որոնց մեջ գտնում ենք այլ դարձվածներ, ինչպես՝ ոուս. медведь «մեղրակեր», լիթ. lokys «լիզոդ», հայրուս. klokis «մոթմոթացող», գերմ. Bär

«գորչ»։ Սրանց հետ հմմտ. հյուսիսային եվրոպայի ուգրո-ֆիննական զանազան լեզուների տված անվանակոչությունները, ինչպես՝ «անտառի փառք», «ծերուկը», «մեղրե փառավոր թաթ», «մագոտր», «յայնտոն», «սպիտակ մրջյուն ուտողը» և այլն։ Իուլանդերենի մեջ թեև արջ բառը կար, բայց նրա հետ 12 այսպիսի բառեր կան արջի համար։ Հայերենի մեջ էլ ունենք արջ բառի հետ միասին լեռան ծաղկակոխ, տանձակեր, քեռի։ Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ հին հնդեվրոպացոց մեջ արջի անունը tabou-ի էր ենթարկված, որի արդյունքն է եղել կամ ամբողջ բառի ջնջումը և կամ ձևափոխումը (ինչպես հայերեն արջ)։

Օձ-ը շատ ազգերի մեջ tabou-ի է ենթարկված։ Սերաստացիք, երբ օձ բառը արտասանում են, իսկույն նրանից հետո արտասանում են լեզվի մի շաչոց, որ նշան է «զնա, քայլի» ասելու և գործ է ածվում անասունների համար։ Այսպես էր նաև հնդեվրոպացոց մեջ, այնպես որ ժառանգ լեզուներում գտնում ենք «օձ» իմաստով զանազան բառեր, որոնց յուրաքանչյուրը բռնում է մի փոքր սահման, ինչպես՝

1) իժ՝ սնս, áhi, զնդ. aži, հյ. iz իժ, հուն. échis;

2) լտ. anguis (սլ., լիթ., լատ.);

3) լտ. natris (գոթ., իոլ., լատ.):

Սրանցից դուրս կան նաև «սողացող» (լտ. serpens, նաև սնս, áhi-, հուն. ὄφις), «հողային, ցամաքային» (ռուս.) змея «փորի վրա սողացող» (սանս.), «կանաչ» (լիթ.), «գարշելի» (հսլ.):

Tabou եղած են նաև մուկը (նշակասում է բալթ. և կելտ., որոնք ասում են «գորչ», այսպես նաև Շվեդիայում)։

Այսպես նաև աղվեսը, եղջերուն (որսի ժամանակ), սրա հնիս. անունն էր elen- (որից հայերեն եղն), բայց թարուի ենթարկվելով՝ դարձավ եղջերու (եղջերավոր), այսպես են լտ. cervus, հայրուս. ragingis, գալլ. carw և այլն։

Այս բոլորը վերաբերում է անասունների անուններին, և հեշտ է նրանք գտնել և հաստատել։ Բայց նույնպիսի երևույթ գտնում ենք նաև ուրիշ սովորական բաների համար։

Սուամատրայի մոտ՝ մալայան մի կղզում, որսի եղանակում աչքի մասին խոսել արգելված է. անշուշտ այստեղ արգելքը շար աչքի հավատքի պատճառով է։ Այսպիսի մի բան պետք է վերագրել իուլանդացոց, որոնց մեջ հնդեվրոպական աչք բնդհանուր բառի տեղ գործածում են «արեգակ» (իոլ. suil)։ Բայց նույնիսկ «ակն, աչք» բառը բոլոր հնդեվրոպական լեզուների մեջ տարբեր-տարբեր երևույթներ է ստացել, որոնցից ամենացայտունն է գերմ. Auge: Այս բանն էլ պիտի վերագրել tabou-ի։

«Աջ» բառը (հնիս. deks-) պահված է զանազան ժառանգների մեջ, բայց «ձախ»-ը շատ տարբեր է և կազմում է զանազան փոքրիկ խմբակներ, ինչպես՝ սնսկ. savya (զենդ., հսլ.), հսլ. lēvū (հուն., լտ.), լտ. scaeuos (հուն.) և այլն։

Այսպես պետք է լինեին նաև զանազան հիվանդաց և մարմնական պակասությունների անունները, որոնց համար միակ բնդհ. հնիս. բառեր չունենք, եղածները կրճատել են tabou-ով։

Լուսին բառը հնդեվրոպացոց ժամանակ tabou եղավ, [ունեն] աղղեցություն մարդկանց վրա, ուժեղ և վտանգավոր էր, ուստի անունը փոխեցին, հին անունով էր լտ. mensis, հայերեն ամիս, հույները սրա տեղ դրին «լուսին» luna և այլն։

Լուսնոտություն Հիվանդությունը վախի պատճառով փոփոխված է չատ տեղ: Օրինակ, ֆր. le bon mal, իտալ. il male santo (սուրբ տառ), սում. alteale «մյուսը» և այլն:

Tabou եղած մի բառ, երբ տարածվի և սովորական դառնա, կարող է երկրորդ անգամ tabou դառնալ. օրինակ՝ ռուս. медведь, ինքը tabou է, բայց այժմ էլ նոր tabou-ով ասում են михика, хозьяин.

Այսպիսի փոփոխություն ֆրանս. diable «սատանա» դարձել է diantre, Dieu դարձել է – bleu՝ corbleu, morbleu բառերի մեջ:

Հայերենի մեջ ունենք՝

կամուրջ,

արջ:

Հետաքրքրական են նաև՝

որոգայթ Պլ.,

նստիմ Պլ. (ծծկր.),

բարի բան՝ Ախց.,

Քրիստոս մեջներնիս՝ Պլ.,

էն անանուեր (Լոռի), նշանակում է «կարկուտ»:

Արդի Ֆրանսիայում opération բառը վախ է պատճառում, ուստի բժիշկները գործ են ածում intervention, որ վախենալու բան չէ (Venûryès, Le Langage 258).

Interdiction (բառ Հին ըմբռնմանց՝ վայրենյաց): Օրինակ՝ ձախը վատ նշան էր. ուստի չէին ասում. աջ բառը Հնդկավրոպական է, բայց ձախ-ը՝ չէ:

Երբեմն մի երկու տառ փոխելը բավական է արգելված բառի ուժը կոտրելու համար:

Մի նոր գյուտ մոռանալ է տալիս Հին առարկան և նրա հետ բառը:

Օրինակ՝ զոթ. hlaifs «Հաց» չատ տարածված մի բառ էր (որից փոխառյալ է լիթ. և սլավ.), բայց դա անխմոր հացն էր, հենց որ սովորեցին խմորել հացը, բառը փոխվեց և տեղը զրվեց brod:

Կա և չիքս լեզու:

Օտար փոխառյալ բառերից շատը չիքի համար է և չէ թե նոր առարկաների անուն:

Մուր: Պոլսի հայերը, թեև ընդհանրապես հայախոս, բայց ռամիկ լեզվի մեջ ունեն չատ օտար բառեր: Երբ ստիպված են լինում խոսել մի օտարազգիի մոտ և չեն ուզում, որ նա հասկանա, իրենց չիմացած հայերեն բառի տեղ կազմում են մի նոր բառ, նույն իմաստով: Օրինակ սովորաբար ասում են քեօմիւր, իսկ ծածուկ խոսակցության մեջ. չիմանալով ածուխ բառը, գործ են ածում մուր ունիւս «ածուխ ունիւս»*:

ARGOT

Գրական և սովորական խոսակցական լեզվից դուրս կա ընտանեկան ռամիկ լեզու և ծածկալեզու, այս երկուսը պետք է զանազանել իրարից: Cohen BSL. № 67, էջ 249, առաջարկում է ֆրանսերենում առաջինը կոչել slang, իսկ երկ-

* Բոնպա Բաչյա սօրյա բիմ նրդու տիպի սազ՝ պարոն Հրաչեայ, այսօր մեր տունը պիտի գաս:

Լսել եմ Ախալցխայի մի բնտանիքում:

Մօ իլը, Կարապետ— իլը և այլն

որորդր՝ argot: Առաջինը ընդհանուր է բոլորի համար, երկրորդը հատուկ է որոշ խավերի մարդկանց և հատկապես չարագործներին:

Argot ունեն նաև զանազան արհեստավորներ, ինչպես մեր մեջ գգրարները, որոնք մասամբ իրենց մասնագիտությունը հատուկ բառերից, մասամբ էլ ձախ նպատակով ստեղծել են մի argot: Այսպիսի argot-ներ չափ կան ֆրանսիացիների մեջ, և նրանք հրատարակել են զանազան հավաքածուներ:

* * *

Ծածկալեզվի ամենից ավելի կենդանի տիպարն է կազմում Երևանի խուժանների լեզուն, որոնց ուսումնասիրությամբ զբաղվեց մի ժամանակ իմ ուսանողներից Տիգրան...

Նա իմ առաջարկությամբ կազմեց խուժանների բառարանը (չուրջ 50 բառ), որոնց վրա գրում էր առանձին դիսերտացիա: Այնուհետև մշակված նյութը կորավ, և աշխատությունը թողեց անավարտ: Վերհիշելով տվել է ինձ հետևյալ բառերը:

1. Եայվա «վտանգ չկա, ապահով եղիր»
2. Ջեքս
3. Զազէն
4. Աթանդան

Այս վերջին երեքը նույն նշանակությունն ունեն և նշանակում են «վտանգ չկա, փախիր»: Հնագույն և սովորական ձևն էր զեքս, բայց երբ սա ամենքին հայտնի դարձավ, գործածությունից վերացվեց, և նրա տեղ նկան զազէն և աթանդան ձևերը: Վերջինը, կարծում եմ, ֆրանսերեն attendons «սպասենք» բառից է, որով ընկերը զգուշացնում էր չարագործին՝ չարունակելու իր արարքը:

5. Պրիստավկա «գրավ կամ պատանդ դրված անձ»: Երբ դումար խաղալու ժամանակ մեկը մյուսին պարտք է մնում և չի կարողանում վճարել, պարտատիրոջ կողմից հայտարարվում է պրիստավկա: Դա նշանակում է, որ պարտապանը պարտատիրոջ տրամադրության տակ է գտնվում: Պարտատերը կարող է և իրավունք ունի վարվելու նրա հետ, ինչպես ցանկանա: Օրինակ՝ սպանել, աշխատեցնել, հետը սևռական հարաբերություն ունենալ և այլն: Իհարկե, ռուսերեն приставка «հավելում, նախամասնիկ» բառն է, որ իմաստի զարգացմամբ հասել է այս նշանակության:

6. Դաչխոչ «գողացած մի բանից տրված բաժին»: Երբ փոքրիկ խուժանը մի բան է գողանում, և այդ միջոցին մի մեծ խուժան վրա է հասնում, այս վերջինը նրանից բաժին է պահանջում: Եթե փոքրիկը տվեց, լավ, ապա թե ոչ՝ բռնի վերցնում է:

Ծանոթություն.— 1927 թվին Երևանից դեպի Ղաճարլու տանող խճուղու վրա գտնվող գերեզմանատնում տեղի ունեցավ խուժանների մի մեծ խորհրդակցություն, ուր ներկա էին նաև Բաքվից և Թրիփսիից եկած ներկայացուցիչներ: Այդտեղ դաչխոչի հարցը քննվելով՝ որոշվեց վերացնել՝ իրեն ապօրինի արարք: Ով գողանա, նա էլ վայելի իր աշխատանքի պտուղը:

Բառիս ծագումը ընկ. Տիգրանը իրավացի կերպով բացատրում է ոուսերեն **Даш** «կտաս», թրքերեն **xoş** «լավ», այսինքն՝ «Լեթև կտաս՝ լավ, ապա թև ոչ՝ բռնի կվերցնեն»:

ԾԱԾԿԱԼԵՁՈՒ

Պոլսում սրիկանների գործածած ծածկալեզուն կոչվում է **todi** (թողի), որ ձևացել է մի տեսակ գնչու լեզվի բառերով: Այս մասին տեղեկություն է տալիս մեզ Հակոբ Մ. Հաճյան «Բերայի գիշերներ» վեպի մեջ (Պոլիս, 1885, էջ 507 ծան.): Դժբախտաբար Հեղինակը ոչ մի բառ չի բերում իբր օրինակ, բայց խոստանում է, որ ապագային. «Տաճկաբարբառ նոր վեպ մը պիտի հրատարակեմք, որոյ մէջ պատեհութիւն ունենամք առաջին անգամ հիշեալ գողերու գործածած **թօտի** լեզուին վրայ գաղաբար մը տալ ընթերցողաց»: Զգիտեմ, թե Հեղինակը կատարել է իր խոստումը, բայց հիշում եմ, որ կարգացել եմ մանուկ հասակումս Պոլսում մի վեպ հայատառ տաճկերեն լեզվով՝ «Իքի գարու յողաշարը», ուր կային Պոլսի գողերի լեզվով խոսակցություններ:

ԾԱԾԿԱԼԵՁՎԻ ՁԵՎԵՐ

Կամայական կրճատում բառասկզբի (apherèse), բառամիջի (élision) կամ բառավերջի (apocope). **ինչպես՝**

capitaine > pitaine,

municipal > cipal,

champagne > champe,

maréchal des logis chof > marchef,

ֆր. labo, անգլ. lab < laboratory,

անգլ. gym < gymnasium, անգլ. maths < mathematics,

ֆր. desse < géométrie descriptive:

Դանիայում դպրոցական մի ծածկալեզու կա, որ շինվում է՝ ա) բառի առաջին մասին կցելով վերջամասը և ջնջելով միջինը, այսպես՝ **tykmoelk** դառնում է **toelk**, **tykmoelk**konen դառնում է **tonen** (Jespersen, Mankind 152), բ) ձևափոխությամբ, **ինչպես՝** ֆր. mairerie փխ. gendarmerie, Հյուսիսային Իտալիայում **Valsoana**-ն (մոտ է **Turin**-ին) խոսում է մի բարբառ, որ ուրիշ բարբառներից չատ տարբեր չէ, բայց երբ ուրիշ մարդիկ գալիս են, անհասկանալի դառնալու համար գործ են ածում առանձին ծածկալեզու, որ շինվում է մերթ միջարկելով **ods**, **ads**, **ids**, **orl** վանկերը, մերթ ավերացնելով **u**, **os**, **eri**, **ulji** վերջավորությունները և մերթ դնելով բոլորովին նոր ու պատկերավոր բառեր (Jespersen, Mankind 198):

Ծածկալեզուների մեջ ամենանշանավորներն են գողերի և այլ հանցագործների լեզուները (ֆրանսերեն **argot**, անգլերեն **flash** կամ **cant**, այս վերջին բառը արդեն 1566-ին կար):

Սրանք կազմվում են՝

1) *Գերմանիա՝ վանկերի տեղափոխությունը, ինչպես՝ pecho > chepo,*

2) *Հոլանդիա՝ vinger > regniv, vistar > tisvar, rafelen > nelefear,*

3) *Լոնդոն՝ ten net, fifteen netevif, sixteen > netexis, woman > namow:*

Գողերի լեզուն ունի նաև հին, վաղնջական բառեր, որոնք դեռ պահպանվում են օտար լեզուներից փոխառյալ բառեր, հատկապես գնչուների լեզվից:

ԾԱԾԿԱԼԵԶՈՒՆԵՐ

ԱՆԳԼԵՐԵՆՈՒՄ

M-gibbelish – ավերացնում են m ձայնը.

going out today > goming mout tomday.

S-gibberish – ավերացնելով s ձայնը.

going out today > gosings outs todays.

marrowskying կամ hospital Greek – բառի նախաձայնները փոխանակելով.

renty of hlain < plenty of rain

flutterby < butterfly

Ziph կամ hypernesc – երկու նախաձայն բաղաձայններից առաջինի առաջ դնում է wa կամ ներմուծում է p կամ g, օրինակ՝ breeches > warecchepes

penny > pcgennepy

ԴԱՆԻԱ

du er et lille asen > dupu erper etpet lilpillepe apasenpen durbe erbe erbe lir-belerbe arbcserbe

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Ներմուծելով p կամ ավերացնելով erbse.

այլ ձև՝ vater > vabateber

ՀՈԼԱՆԴԻԱ

de schoone Mei > depé schoopoonépé Meipéi

ՖՐԱՆՍԻԱ

javanais – je vais bien je-de-que vais-dai-gai bien-den-gen

ՆՈՐ ԶԵԼԱՆԴԻԱ MAORI-ՆԵՐԸ

au ki riera > te-a te-u te-ki te-re te-i te-ra

(Jespersen, Language, էջ 150):

Կան Լվրոպացոց մեջ բազմատեսակ ծածկալեզուներ, օրինակ՝ աչակերտա-կան, զորանոցի, կարուհիների, լվացարարուհիների, հանքահանների, նավաստի-ների, չարագործների... Անգլիայում կա դերձակների լեզու, կաթսայագործների լեզու և այլն, որոնցից ոմանք հին արհեստի զաղտնիքներից են:

Այս լեզուները կազմված են՝

1) Մայրենի լեզվի բառերից՝ փոխված իմաստով:

2) Օտար փոխառություններից:

3) Մայրենի լեզվի բառ՝ նոր մասնիկով փոփոխված վերջից, ինչպես՝ ֆր. épicier > épismar, parisien > parigot, գերմ. kaufmann > kofmich, ֆր. auvergnat > auverpin,

4) loucher bême լեզվի մեջ boucher ձևով, նախադասք տանել վերջը, մասնիկը՝ սկիզբը,

5) jzvznais լեզվում բառի մեջտեղը մի նոր վանկ (ar, oc, al, em), բայց մնաց av, va, որի համար էլ կոչվում է javanais: Ոոսում են դպրոցներում, կա Ֆրանսիա, Գերմանիա և սլավոնների մոտ:

6) Penjab-ում կա մի գողերի լեզու, որ բառը կեղծելու համար մեջտեղը դնում է ma: Ե դարում Իոլանդիայում մի քերականագետ հնարեց մի ծածկալեզու, որ հետո փոփոխվելով՝ առաջ բերավ մի լեզու, որ կոչվում է «բանաստեղծների լեզու» և Իոլանդիայի դպրոցներում գոյություն ուներ:

Ծածկալեզուների հետ պետք է հիշել Ս. Հոգուց ներշնչված խենթերի մարգարեական լեզուն, կամ այն ջղային հիվանդի աղջկա (որ քննել է Fournoy), որ խոսում էր Մարսի էակների լեզուն և այլ մասեր: Այս բոլորը մեծերի լեզվից կեղծված բաներ են:

[Ծածկալեզուն] կոչում են ճնճգուկի լեզու, ագռավի լեզու, կոկերեն՝ բոլորն էլ թռչունների անուններ, ինչպես ունենք նաև աղավաղի (ծածկագիր), որ հետո դարձել է Աղվանից գիր (տե՛ս իմ Հայոց Գիրը, էջ 478): Աղուանք և աղավաի բառերի չփոթության համար ամենազգաբաժնի օրինակն է Աղվանից կաթողիկոսը, որ Միքայել Լևքը ֆրանսացի պատմիչի մոտ դարձել է Columbarum (Աղուան-յաց). տե՛ս Ջամչյան Գ., 885:

Այնպիսի երկրներում, ուր բնակվում են զանազան ազգի ժողովուրդներ, մեկը մյուսի ազգի անունը տալու ժամանակ զգուշության համար դիմում է մի որևէ ծածուկ բառի: Այսպես՝ Պոլսում հայերը ֆրանսացիներին կոչում են տխտոն, անգլիացիներին՝ տաքարուն, հույներին և ուսներին՝ ձուկ ուտող: Տիտոն բառը ֆրանսերեն dis donc «ասա ուրեմն» ձևից է. այս ձևով դիմում են ընկերները իրար կանչելու համար, ինչպես ուսները՝ слышатъ: Տաքարուն-ը անգլիացիների համար ոչ թե ծաղրական ձև է հակառակ իմաստով, այլ որովհետև նրանք ունեն շատ չոգենալ: Ձուկ ուտող կոչվում են հույները նրա համար, որ մեծ պասին ձուկ են ուտում: Պոլսում Մուհամմեդի անունը տալու համար ծածկալեզվով ասում են կոմոդ (ակնարկելով գլխի խոշոր փաթթոցը), մզկիթը կոչվում է վճա-րանք: Նկատենք, որ պարսկերեն նամազ անել «աղոթել» ասելու փոխարեն ասում են namaz guzar dan «նամազ վճարել»: Զինվորը Պոլսում առաջ կոչվում էր փատվոր «որ ձևոքին փայտ ունի»: Ղարաբաղցիք ծածկալեզվում թուրքերին

կանչում են **Ծանի**, այս բառը առաջանում է **կածան** բառից, որ նշանակում է նեղ ճանապարհ, նաև՝ թուրքերի գլխի գազաթից մինչև ճակատը ածիլած նեղ անցքը, որից էլ կրճատվել է **Ծանի** ձևը: Կովկասում ուսանելին **սոխ** են կոչում, նրա համար, որ նրանց եկեղեցիների գմբեթը բյուզանդական ոճով սոխաձև է: Այսպիսի մի ծածկալեզվից առաջացած պետք է համարել քրդերեն **Փլա**, որ նշանակում է **հայ**, բայց բուն իմաստն է **երկրագործ**, բայց որում հայերը ընդհանրապես երկրագործ են եղել: **Տեառն** պիտոյ (էջ) գործածվում է Պարտիզակում, աղբյուրն է՝

Երթայք զուր ի գեղն... գտանիցէք յաւանակ կապեալ... լուծէք զնա... և եթէ ոք հարցանիցէ զձեզ թէ ընդէ՞ր լուծանէք, այսպես ասասցիք ցնա թե Տեառն իւրում պիտոյ է... Ասեն տեարքն նորա ցնոսա, Զի՞ լուծանէք զյաւանակդ: Եւ նոքա ասեն, Տեառն իւրում պիտոյ է: (Ղկ., յթ, 30–35):

ՍՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

Սրախոսությունը մի հատկություն է, որ խոսակցությանը թարմացնում և զվարճալի է դարձնում: Ամեն տեղ էլ ժողովրդի մեջ, գյուղացի թե քաղաքացի, նկատելի է սրախոսելու տրամադրությունը: Սրախոսությունը կախված է երկու խոսակիցներից, և գլխավոր պայմանն այն է, որ խոսողի սրախոսությունը խոսակիցն էլ ըմբռնի, որով երկու կողմերն էլ թարմություն և զվարճություն կրստանան: Սակայն եթե խոսակիցը բավական թանձրամիտ է և չի հասկանում խոսողի պատմությունը, այն ժամանակ խոսողը նրա համար դառնում է անմիտ, թեև ինքն է բթամիտ:

Սրախոսությունը կախված է բնականաբար խոսողի ընդունակություններից, բայց նաև լեզուն ինքր մեծ բաժին ունի այստեղ:

Կան լեզուներ, որոնք ունեն բազմաթիվ նմանահնչյուն կամ համանուն բառեր, որով ինքնին առիթ են ներկայացնում սրախոսություններ կազմելու: Այս կողմից նշանավոր է ֆրանսերենը, որի մեջ կան բազմաթիվ բառեր, որոնք ունեն մինչև հինգ կամ ավելի համանուն ձևեր, օրինակ cinq (5), saint (սուրբ), sain (առողջ), sein (կուրծք), scène (տեսարան), ceint (գոտեվորված), Seine (Սենա գետը), verre (բաժակ), ver (որդ), vert (կանաչ), vers (դեպի), vers (ոտանավոր), vin (գինի), vingt (20), vint (եկամ), vain (զուր), veine (երակ) և այլն:

Այնքան շատ է այսպիսի բառերի թիվը, որ նրանց համար հատուկ բառարան է կազմված ֆրանսերենում: Բազմաթիվ են նաև այդպիսի բառերից կազմված սրախոսությունները, ինչպես օրինակ՝ Հետևյալ նախադասությունը, ուր կա 5 տեսակ սի.

Si si six scies scient six cypres, six cent six scies scient six cent six cypres.

Այո (իհարկե), եթե վեց սղոց սղոցեն վեց կիպարիս (նոճի), վեց հարյուր վեց սղոց սղոցում են վեց հարյուր վեց նոճի:

Եթե հնչենք սառնալ, կարող ենք հասկանալ հետևյալ իմաստները (գրություն տարբերություններ).

santè «առողջություն», sans thé «առանց թեյի», sanst «առանց տառի», cent t «Հարյուր հատ t» (տառո), cent thés «Հարյուր տուփ թեյ», santait «զգուս էր», santè «զգացած»:

Հայերենը այսպիսի «Հարստություն» չունի, և հետևաբար չի կարող կազմել չարունակ նման սրախոսություններ, որոնք վերջ ի վերջո հանգում են բառախաղի: Այնուամենայնիվ, մեր ժողովուրդն էլ ունի իրեն հատուկ սրախոսությունները: Ասացինք, որ սրախոսությունը մասամբ էլ կախված է անձից: Մեր մեջ սրախոս են հատկապես պոլսեցիք, նոր նախիջևանցիք, տփղիսեցիք և այլն: Եթե հայերեն լեզուն լիքը չէ համանուններով, այս դեպքում օգնության են հասնում նաև հարևան լեզուները: Օրինակ, Պոլսում կա մի առած՝ տունը չունի տաք ապուր, դուրսը կըլլա (կլինի) էքապուր, որի իմաստն է, թե «չատ աղքատ է, տանը մինչև անգամ տաք ապուր չունի, բայց դուրսը ցույց է տալիս իրեն գոռոզ և Հպարտ»: Այստեղ էքապուր բառը արարերեն է kebîr, մեծ բառի անկանոն հոգնակին է, որ է ekâbîr «մեծեր, մեծամեծք». ավելի սովորական է kûbera,

Ութսունական թվականներում Պոլսում հարց հարուցվեց, թե գրաբարով սրախոսություն կարելի՞ է անել: Վեճը անշուշտ մեջտեղ բերին աշխարհաբարյանները, և իրենց բուն միտքն էր ծաղրել գրաբարը, իբրև անընդունակ սրախոսության: Զգիտեմ, թե վեճը ինչ վախճան ունեցավ, բայց հիշում եմ, որ Դավիթ Շաքարյան անունով մեկը հայտնեց ինձ, թե Եղիշի պատմության Ա եղանակի սկզբում ասված այս խոսքը եւ թագավորն Թէոդոս, քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիստոս... սրախոսություն է և հեզնանք: Հաջորդ տողերում պատմում է Եղիշեն, թե ինչպես կայսրը մերժեց օգնել հայերին պարսից դեմ պատերազմի ժամանակ (Վարդանանց պատերազմը), որովհետև խաղաղասեր էր ի Քրիստոս:

Մանթություն.— Դավիթ Շաքարյանը Վանեցի մի երիտասարդ էր, աշխույժ և վառվորուն: Նա ուսուցիչ էր Հայ լեզվի Սամաթիա թաղի Նուսեյան-Վարդու Հյան աղջկանց դպրոցի ստորին դասարաններում: Իրրև աղգասեր երիտասարդ՝ աշակերտու հիներին ոչ միայն սովորեցնում էր Հայ լեզուն և Հայ անցյալի պատմական դեպքերը, այլև վանեցոց ժողովրդական երգերն ու հեքիաթները: Մեռավ թարմ հասակում, 80-ական թվականների վերջերին:

Հայերենի համանուն բառերի ցանկը կազմել եմ և գրել նախորդ էջերում: Տալիս եմ նաև հեզնական և ծաղրական բառերի ցուցակը, որոնք բոլորը արդյունք են ժողովրդական սրախոսության:

Միջազգային սրախոսությունների կարգն է անցած anatomie ou autonomie խոսքը, որ ասել է մի ֆրանսիացի քաղաքագետ օսմանյան կայսրության հասցեին: Այսինքն, օսմանյան կայսրության հպատակ փոքր ազգերի վիճակը բարելավելու համար կամ պետք է ամեն մեկին անկախություն տալ և կամ՝ օսմանյան կայսրության հպատակությունից հանելով հանձնել մի ուրիշ պետության:

Հին հայ գրականությունը լուրջ սեռեր միայն գիտն՝ աստվածաբանություն, պատմություն, կրոնական բանաստեղծություն, գիտական գրվածքներ, որոնց մեջ սրախոսություն կամ հեզնանք տեղ չունին: Ուստի ավելորդ է թերևս որոնել նրանց մեջ այսպիսի հատվածներ: Բայց ամենքին հայտնի է, որ 1243 թվին, երբ տեղի ունեցան մոնղոլական արշավանքները, և Հայաստանը նրանց ավերածության զոհ դարձավ, պատմագիրները «ողոր» կոչեցին այդ տարին, որովհետև հայոց թվականն էլ այդ տարին ՈՂԲ էր:

Միջին Հայերենի չորջանում, երբ գրականությունը ավելի ժողովրդական դարձավ, և մտան նրա մեջ առականեր, հանելուկներ և ուրիշ զվարճալիք, կարող էին երևան հանվել զանազան հեղեղական գրվածքներ և սրախոսություններ, ինչպես որ կան:

Պոլսում ժողովրդական լեզվով կա մանթար «սուտ» բառը, որից էլ մանթար նետել «սուտ ասել»: Նույնը կա նաև թրք. mantar և mantar atmaq ձևով: Կարծում եմ, թե այս բառը ֆրանս. mentir «խաբել, սուտ ասել» բառին համապատասխան իսպան. mentar ձևից է, որ Պոլսի իսպանախոս հրեաների լեզվից անցել է մեզ և թուրքերին:

Մինչև անգամ մեր նոր սերնդի ուսումնականների ձեռքով սարքած մի բացատրություն է մանտարատ դը սուտ, որ նույնպես նշանակում է «սուտ խոսք»: Այս ձևը կազմված է ֆրանս. carbonade de soude ղեղազործական բառից՝ Հայերեն սուտ բառը վերածելով ֆրանսերենի և միացնելով նորահնար մանտարատ (mantarate) բառի հետ: (carbonade ֆրանսերեն բառը չափ սովորական է Պոլսի Հայ ժողովրդական լեզվի մեջ, ասվում է, օրինակ, քարալոնատ մը առ «մի քիչ սոդա խմիր» իմաստով): Այսպիսով, այս մի բառը կազմելու համար դիմել են 4 լեզվի խառնուրդի:

Սրախոսություններից չատերը անպարկեշտ բացատրություններ են և հատկապես գործածվում են Հայհոյանքների մեջ, այսպես, օրինակ Պլ. մորուքիդ վրա նստիմ, ինքնին անպարկեշտ խոսք չէ և մի քիչ էլ անմիտ է, որովհետև միրուսի վրա կարելի չէ նստել: Բայց երբ այս խոսքը թարգմանենք թուրքերենի, կստանանք՝ saqaləñəñ üstüne oturayəm: Վերջին բառը նշանակում է «նստիմ», իսկ երբ այս բառի մեջ է դարձնենք s, կստացվի osurayəm, որ է «փրոց արձակել»:

Այսպիսով՝ թուրքերեն Հայհոյական մի բառի մի տառի փոփոխությամբ ստացված նստիմ փոխառությունը դառնում է նրբարանություն:

Անպարկեշտ բառի այն ժամանակամիջոցը, որ որոշել էի Հայերեն «արտաքնոց» բառի համար, կարող ենք ասել, թե նոր է նաև ռուսերենի համար: Պոլսի բարբառում մի անձի կյանքի մեջ գտել էինք չորս բառ (հասարակ, հարկավոր, գործարան, պետքարան), նույնքան նաև գտնում ենք նաև ռուսերենում այն բառի համար (сортир, нужник, заход, уборная):

Կ Ա Տ Ա Կ

Կատակով բառերի չարք են մտնում օտար լեզուներից դիտմամբ կեղծ թարգմանությամբ ձևացած բառերը: Այս կարգի բառերը գործածելու ժամանակ ասողն էլ գիտակից է կեղծիքին և ասում է միայն ղվարճություն համար: Այսպես՝ Պոլսում գործածում էին հետևյալ կեղծ բառերը.

Աղջիկ մ'ավելնար «մսի ժարկո, տապակած միս»՝ իբր թրգմ. թրք. qəzartma «կարմրեցրած (միս)» բառից, բայց եղծելով դարձրած qəz «աղջիկ» artma «մի՛ ավելանար», վարտիք մի կայներ «պաղպաղակ, մարոմնի»՝ իբր թրգմ. թրք. donduzma «սառնեցրած, որ է պաղպաղակ» բառից, բայց եղծելով դարձրած don «վարտիք»+durma «մի՛ կանգնիր». Թանձր մօրեղբայր «նա, որ իր կեղծ արտա-

քինով և ևրևակայած ուժեղություն պարծենում է»։ Թրք. qabə «թանձր»+dayə «քեռի, մորեղբայր»։

Եվրոպական լեզուների մեջ կան նման բառերի հավաքածուներ, հիշատակվում է հատկապես Farmer Henley, Dictionary of Slang and its Analogues, London, 1905 (7 հատոր)։ Այսպիսի հավաքածուների համեմատական ուսումնասիրությամբ կարելի է քննել ազգերի հոգեբանական ընդհանուր գծերը և պատկերավորության նմանությունները։ Օրինակ, **պուլ** բառը նմանեցնում են զանազան պտուղների. դան. poer, անգլ. nut, coconut, onio, ֆր. poire, noisette, coco, citron, citronille, գերմ. Kürbis, հայերեն դդում, սոխ. գոգրա։

Պլ. ճերմակ-ճերմակ (իրը թե մանկական)

Պլ. մորուքիդ վրա նստիմ (թրք. սթուրայլմ)

Պլ. մանթարաթ դր սուտ «սուտ»

Պլ. մանթար նետել «ստել»

Պլ. հաու քաք = avocat

Պլ. գիտնական-քիթնական «քիթը մեծ»

Պլ. Bismark իբրև թշնամի հայոց դարձրել են Պլ. փիս մարդ։

ԿԱՏԱԿՈՎ ԲԱՌԵՐ

Կատակով բառերը նրանք են, որ ժողովուրդը հորինում է որևէ պատկերավոր բացատրությամբ. սովորական բառերը ձանձրացնում են նրան, կատակը զայիս է նոր զվարթություն մտցնելու։ Այսպիսի բառերը, ևրկար մնալով, էլի ձանձրալի են դառնում, ուստի ընդհանրապես ջնջվում են, բայց կան և կենդանի մնացողներ։ Շատ բառեր հաճախ չատ տեղական բնույթ ունեն, այնպես որ ևրկու մոտիկ քաղաքներ կարող են իրար չհասկանալ։ Jespersen, Mankind, էջ 151 ասում է. թե Ֆիլադելֆիայի և Նյու Յորքի համալսարանները չհասկացան իրարու կատակով բառերը, թեև այդ քաղաքները ևրկաթուղով 2 ժամ միայն իրարից հեռու են։ Կատակ բառերից ոմանք ընդունվում և մնում են լեզվի մեջ, ինչպես՝ ֆր. tète «գլուխ», գերմ. Kopf։

Մարդասիրական «ռեվոլյուցի».

ճղել «փախչել».

Համակերպել «գողնալ».

— գեկուցել.

ույտուրմասիոն «սարքովի բան»։ չինված է Թրք. ույտուրմա «կեղծիք, չինծու բան», ֆրանսերեն tion «ություն» մասնիկով. սուլուսիոն «թագիկ մարդ» նույն ձևով կազմված է Թրքերեն սուլու «ջրոտ» բառից։

ԲՆԱՁԱՆ ԲԱՌԵՐ

Բնաձայն են կոչվում այն բառերը, որոնք կազմված են բնության ձայների նմանությամբ։ Այս նմանությունը, բնականաբար, չի կարող լինել կատարյալ, այլ միայն մոտավոր, որովհետև բնության ձայները աղմուկներ են, և կարելի չէ այդ աղմուկը հողավոր ձայնով դուրս բերել։ Այս պատճառով էլ ամենահայտնի

րնական ձայները ազգից ազգ տարրեր ձևով և ներկայացվում (տե՛ս Ներածություն):

Բնաձայնները լինում են միավանկ. չռա՛խկ.

Հաճախ կրկնական են. ինչպես՝ *concon, clonclon*.

կրկնություն մեջ Հաճախ ձայնավորը փոխվում է *i-a* կամ *i-o* ձևով. ինչպես՝ *cric-crac, tric-trac, flic-floc*, և կամ *i-a-u*, ինչպես՝ *pif-paf-ponf, bim-bam-bum*.

Պետք չէ կարծել թե բնաձայն բառերը լեզվի ձայնական օրենքներից դուրս են. ըստ Grammont-ի, նրանք էլ ենթարկվում են նույն ձայնափոխություններին, ինչպես մյուս սովորական բառերը: Միայն թե, երբ նրանք այդ ձայնափոխությունը կորցնում են իրենց բնաձայնական նկարագիրը, ժողովուրդը ստեղծում է նրանց փոխարեն նոր՝ իսկական բնաձայններ: Այսպես՝ Հնխ. *klak* դառնել է *զերմ*. ըստ օրինի *hlah*, որով կորցրել է իր բնաձայնական նկարագիրը: Գերմանական լեզուները Հնարել են նոր բառեր, որոնք կրում են այն Հնչյունը, ինչպես՝ *klingen, klangen* և այլն:

Ըստ որում, բոլորովին ճիշտ չէ այժմ զանազան լեզուների մեջ նկատված բնաձայն բառերը իսկույն Հանել մինչև նախալեզուն և Հնարել նախալեզվյան ընդհանուր արմատը:

Առարկան անվանելու ամենանախնական ձևը նրա Հանած ձայնի Համեմատ կոչվել է: Մանկիկը, որ դեռ նոր լեզու է ևլնում, ինքնաբերաբար կոչում է չունը Հավ-Հավ, կատուն՝ միաու, չոգենավը կամ չոգեկառք՝ փօփփօփ և այլն: Այսպիսի բառերը կոչվում են բնաձայն: Բնաձայն բառերը երկու կարգի են բաժանվում. իսկական բնաձայն բառեր, որոնք Հենց իրենք էլ ներկայացնում են որևէ ձայն, և երկրորդ՝ զանազան իրեր կամ էակներ, որոնք կարող են այդ ձայնը Հանել: Առաջին կարգից են խշխշալ, տոտոտալ..., ք կարգից են կկու, Հոպոպ, ազոավ, ճոռան...

ՄԱՆԿԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Սովորուցիչ չորս տարեկան մի ոռոսախոս Հայ երեխա ասում էր լիլամատ, փխ. լիմոնադ, ուր նկատում ենք նախ **ռ** ձայնավորի նմանեցումը **ա-ի** Հետ և **մ** դառնում է **լ**՝ նմանությունը նախաձայնի և կամ տարանմանությունը **ն-ի**:

Երեանում երեք տարեկան ուկրաինացի մի երեխա ասում էր՝ *мучага*, փխ. *бумага*, ուր նախաձայնը **М**-ից ազդվելով դարձավ **М**, իսկ միջին **М**-ն չ-ի ազդեցության տակ դարձավ **Г**, և նախաձայն **М**-ի պատճառով ավելացել է մի **В**: *Vazmi* «ВОЗМЯ» բառը նույն երեխան դարձրել էր *мази*, ուր նախաձայն **в**-ն իր տեղը զիջել է **м**-ին:

Ամեն երկրի և ամեն ժողովրդի մեջ էլ մանուկները խոսում են մի լեզվով, որ թե բառերի և թե քերականական ձևերի կողմից մեծերի խոսած լեզվից բավական տարբեր է:

Մանկական բարբառը* բաղկանում է երկու որոշ տարրերից. 1) մանկական ձևեր, 2) ընդհանուր ձևեր:

* Առանձին մի ուսումնասիրություն տե՛ս իմ «Մանկական բարբառ», Փարիզ, 1901, տե՛ս և Ներածություն, գլ. է:

Մանկական ենք կոչում այն ձևերը, որոնք հատուկ են միայն այս կամ այն մանուկին, հարմարեցված են այդ մանուկին կամ նրան չրջապատողների և մեծերի գործածած բառերի այլաձևությունն են: Փոքրիկ եղբայրս գործ էր անում ճումաչ բառը, որ նշանակում էր «չվան» և «սանձ» և ձևափոխված էր հայերեն չուման (Պլ. չուվան) բառից: Մի ուրիշ երեխա, սակայն, եթե ունենար նույն բառը իր լեզվի մեջ, պարտական չէր անպատճառ ճումաչ ձևով հնչելու, այլ կարող էր դարձնել չումա, ճումա, չուվա, չուվի, չուվչուվ և այլն, և այլն: Ըստ, որում, մանկական բարբառի մասնական ձևերը անթիվ են և չափազանց բազմազան:

Ընդհանուր ձևերը նրանք են, որ հասարակաց են նույն բարբառը կամ լեզուն խոսող ժողովրդի բոլոր մանուկներին և ամենքի համար էլ հավասարապես հասկանալի: Օրինակ, պոլսեցի ամեն հայ մանկիկ ծնված էր և ամեն թուրք բառով կհմանա «ջուր», մինչև իսկ սրանցից առաջինը հասարակաց է նաև Ակնի, Վանի, Թավրիզի, Կարնո և այլ մանկական բարբառներին: Նույնպես Պոլսի, Թավրիզի, Մշո, Կարնո, Ակնի, Ղազախի, Ուրմիո բոլոր մանուկների համար քիւ ունի «կեղտոտ», «անմաքուր» նշանակությունը:

Ընդհանուր ձևերը միևնույն լեզվի մեջ ներկայացնում են առանձին և անկախ բառարան:

Կարծում են ոմանք, որ մանուկների գործածած այս մասնավոր ձևերը բոլորովին ինքնաբերական և ինքնահնար են՝ հորինված հենց մանուկների կողմից: Ուշագիտելի է քննությունը ցույց է տալիս, սակայն, որ այս կարծիքը սխալ է: Բոլոր այդ կարգի բառերը որևէ թյուրիմացությամբ դասավորված են մեծերի լեզվի մեջ գոյություն ունեցող մի որևէ բառից աղավաղությամբ. բոլորն էլ եղբորս գործածած ճումաչ բառի նման են: Այսպես օրինակ՝ մի ուսու մանուկ «կաթ» գաղափարի համար գործածում էր fə, որ բոլորովին տարբեր է ընդհանուր մանկական ու «կաթ» բառից: Մի գերմանացի մանուկ «միս» գաղափարի համար գործածում էր fə, փոխանակ սովորական ու ձևի: Առաջինը ծագում էր ուս. «BCē» «բոլոր» բառից: Երբ մանկիկը կաթ խմում էր, մայրը կամ դայակը հարցնում են «BCē»? «բոլորն էլ խմեցի՞ր», և ահա մանկիկը հորինել էր սրանից BCē-ն՝ հարցը կապակցելով կաթի հետ: Նույնպես գերմանացի մանուկը fə «միս» բառը հարմարեցրել էր fisch «ձուկ» բառից, որին տվել էր ընդհանուր նշանակություն*:

Այստեղ հավաքում ենք մեր զանազան բարբառների մեջ գտնված մանկական ընդհանուր բառերը՝ բաժանված ըստ տեսակների:

1. Անձի անուններ

Աղջիկ – ազի

Հայր – պապա, տատա

Հարս – պուպուկ

Մայր, մամ – ադդա, մամա, նանա

Մանկիկ – բիբի (բիբիկ, բէբէ, բէբէկ), ընդա, կուկու, պիկ

Մարդ, մորեղբայր – արար (արեր, արո, ափի). պապիկ, դայդայ

Կին, մորաքույր – կոքքոք

* Р. Шор, Язык и общество, 1926, էջ 39:

2. Մարմնի անդամներ

Ատամ – կծ (կտի)

Արական անդամ մանկիկի – զոզոն

Գլուխ – գոլոխ, կուճիկ (կուճի, կոճի, կոկոճ)

Իզական անդամ մանկիկի – բամբակ

Կզակի ծայրը – կուկույ

Ձեռք – թաթիկ (թաթ, թաթան, զազի)

Ոսկոր – օկօր

Ոտք – տոտի (տոտիկ, տոտոխ)

Ստինք – ծիծիկ, մլմլ

3. Ուտելիք և խմելիք

Ընկույզ – կոկոկ

Թեյ – չաչայ

Խաղող – լոլոկ

Հաց – փափա

Միս – բիծի (բժիկ, բժ)

Մրգեղեն – մամախ, կակա (կուկու)

Շաքար – կաքար

Ուտելիք – աբուջիկ, հափ (հափափ, հափի, հուփալա), մամա (մամախ, ըմմախ), փեմֆա (փֆիւ, փիւհիւ), կակա (կուկու), ուֆու

Ջուր – բմպու (բիւա, բու, փու)

4. Կենդանիներ

Աքլոր – կուկուլիկկու (կուկուլիկու-կուքկուլուլու)

Գայլ – խօ

Էշ – չու

Կատու – փիսիկ (փիսփիս, փիչիկ, փչո, փչ, փչիկ, փչի, փսիկ)

Կով – ումմա, բիծի-բիծի (բժի-բժի)

Հավ – պիլի (պիլիկ), ճուճու (ճիվ-ճիվ, ճուլ-ճուլ)

Ձի – տախտախ (տուհ, տաքաք, տոհտոհ), չոչո, հոզոչ

Ճնճղուկ – ճուճուղիկ

Միջատ – պլօ

Շուն – քուչիկ (քուչու, քուչուն, քուչիկ, քուչուկ, կուտի, կուճիկ), օչի (օչիկ, օչօ, օչօլ)

Ոչխար, այծ, զառնուկ – մլ, տիվտիվ (տիվ-տիվրմա) փիվ, փոչիկ, կիտի (կտիկ), բիծի-բիծի (բժի-բժի)

5. Առարկաներ

Գիր, գիրք – ա, թաթա
 Գլխարկ – թաթախ
 Դրամ – պիպիչ
 Կոշիկ – տոտիկ, փափուլ
 Զրազ – ճիճիր (ճրճր)
 Շոգենափ, շոգեկառք – փոփփոփ
 Զութակ – տզտզ

6. Նաղեր

Բղա, բօօ, հոփ (հոփպա), ճա, ճիկ – ծիկ, ճորճոր (ճորճոր, պարպար),
 նա-նայ-նանայ, պուրպուր, պժ, տանտան (տանտանա, բեբեկ)

7. Սաստկական բնձ.

Ոօ, պէս, պիւճիւկ, պոպոխ – (գործածվում են վախճանելու համար)

8. Ածականներ

Գեղեցիկ, նոր, փայլուն – ափօ, զիզի, ճիճի, չոնչոն, պուպուչ (պիպիչ, պուչ,
 պչիկ), վուվու
 Կեղտոտ – ա, այիկ քիս (քիսա, խ), պիվճիվկ, բնրն, փիվհ (փիվ)
 Մեծ – կոպպալ, հոհհա, պոլլօ
 Տաք – պու

9. Գործողություններ

Այրել, վառել – ճղ, պժ, տզ (տիզ)
 Ապականել – հը (ըհ)
 Բռնել – բիննել (բնել, բնի, միննել), հափ
 Ելնել, կանգնել – պոփպալլա, մն, տայ, տանտան, տոտի
 Ընկնել – թափ, հա, փաթ
 Խածնել, կծել – խած (խածել), կծ (կզ), հուփ (հուփուփ, հափ)
 Խմել – տե'ս ջուր
 Խնչել – խմ, փն
 Ծամել – մամի
 Ծեծել – ախ, թխ, ծեծկ (ծեծկ/ծեծել)
 Կոտրել – քթ
 Կտրել – խիչի (խչ), խոթ (խրթ, խրթխրթ), կհի, փխ (փխփխ)
 Հալ – ընդան (ընկա)

Համբուրել – պաչ (պաչի, պաչիկ, պապաչ, պապագ, մագի), ապիս, աբի
 Հյուր երթալ – հոփպա, տարտար
 Զի հեծնել – ճորճոր
 Մարել, հանգցնել – փուֆ
 Միզել – լուլու, չիչչ (չիչա, չիչի), պզպզ
 Նստել – տիտի (տիտիկ, տիտիլ, տտիկ, տիտիչ)
 Ուտել – տե'ս վերը
 Պահել – պահպահ (պապալս)
 Պառնել, քնել – լ, նանի (նեննի, նանիկ, նանա), պաճի (պաճի պաճի, պաճիկ, պոճիկ), տարտար
 Պատմել հանցանքը (հայրիկին) – պիրպիր
 Պատռել – ճոթ (ճրթ)
 Վերջանալ – հափափա
 Ցատկել – հոփապաճիկ
 Ցավել, վերք – վավա, փափա, ուվի (ուֆ, ուֆու, ուֆայ)
 Փոնչտալ – հեփչու
 Փքալ – ճոթ (ճրթ), պոթ
 Քայլել – աթ (աթիտոտի), ափս, թաթ, մէնմէն (մէնմէն տատիո), չոչ, տոտիկ (տոտիկ, տատէ, տատիս)

Բոլորի գումարն է 276, որոնցից դուրս հանելով միևնույն բառի զանազան արտասանական ձևերը (որոնք նշանակված են փակագծի մեջ), կունենանք 160 բառ, որոնք պատասխանում են 77 գաղափարների:

Մենք պիտի քննենք այստեղ թե այս 160 բառերը ինչ ծագում ունեն կամ ինչ ձևով են կազմված: Վերոհիշյալ մեր աշխատության մեջ յուրաքանչյուր բառի, եթե ծանոթ է, ստուգաբանությունը արդեն տրված է: Այդ ցուցակից երևում է, որ այդ բառերը 3 տեսակ ծագում ունեն.

1. Բնաձայն բառեր, որոնք առնված են առարկայի կամ գործողության հանած ձայնից, ինչպես՝ փոթփոթ «չոզենավ, չոզեկառք», որ առնված է չոզենավի անիվների ջրին խփելու կամ չոզեկառքի հանած ուժեղ շոգու ձայնից: Այս երկուսն էլ ուրիշ դեպքերում ևս, նաև մեծերի խոսած լեզվով, բացատրվում են փոփ-փոֆ ձայնով: Օրինակ՝ «Շոզենավը փոփ-փոֆ անելով կերթա, չոզեկառքը փոփ-փոֆ, փոփ-փոֆ կվազե կերթա»: Տղտղ «ջութակ»՝ կնտնտոցի՝ լարերին քսվելու ձայնից, կուկուլիկու «աքլոր»՝ սրա երգից առնված, ինչպես որ ուրիշ լեզուներ ևս ունեն, հմտ. ֆր. coquerico, տալստալս «ձի»՝ սմբակների հանած զոփյունից, Ա՝ «գիր, գիրք, գրություն»՝ ա գրի հանած ձայնից, մէ «ոչխար»՝ մայելու ձայնից, ճոթ «պատռել», փուֆ «հանգցնել»՝ այս գործողությունների ձայնից առնված:

2) Հայերենից (մեծերի խոսած լեզվից) կրճատված, փափկացրած ու նրբացրած բառեր. օրինակ՝ ազի – աղջիկ, արար – եղբայր, գոլոլս – գլուխ, օկօր – ոսկոր, կոկոկ – պոպոկ, կաքար – չաքար և, այլն և այլն:

3) Օտար լեզուներից փոխառյալ բառեր, որոնք ժողովրդական հայերենի միջոցով անցել են նաև մանկական բարբառին, բայց նույնպես նրբացած, ինչպես՝ պապա – թրք. baba, ոուս. паша, տայտայ < թրք. dayə, փիսիկ < pešk, pisik, փափուլ < պրս. papāš, մէմէ < թրք. meme, ճիճի < թրք. jiji, չաչայ < թրք. çay, պուպուկ < քրդ. buk և այլն:

Այս երեքից դուրս մնում են մի խումբ անծանոթ բառեր, ինչպես՝ աղղա, լու-լու, չոչոն և այլն, որոնք, եթե մեկնվեն, կամ այս երեք տարրերից մեկին պիտի պատկանեն ու կամ առնված պիտի լինեն Հայ գավառական մի բարբառից, ինչ որ իսկապես դարձյալ երկրորդ կետն է:

Վերոհիշյալ երեք կարգերի մեջ էլ մանկական բարբառը հետևյալ հատկու-թյուններն է ընծայում.

1) **Երկավանկություն:** Մանկական բառերի ամենամեծ մասը երկավանկ է, քիչ չեն թեև միավանկ բառեր, բայց սրանք էլ երկավանկի վերածելու ձգտումը մեծ է, ինչպես՝ փխ. կամ փխփխ, խրթ կամ խրթխրթ, չու կամ չուչու և այլն: Միա-վանկների մի մասն էլ այսպես երկավանկելով է արտասանվում, որ միավան-կությունից հեռանում է. ինչպես՝ լլլլլ «պառկել, քնել», չիչչչ «միզել, մեզ» խխխխ կամ քքքք «կեղտոտ» և այլն: Մեր հաշվի մեջ չեն մտնում այն բառերը, որոնք իբրև ձայնարկություն են գործածվում և այս պատճառով էլ միավանկ պիտի մնան, ինչպես՝ ճու, ճիկ, պես և այլն: Գալով եռավանկ և քառավանկ բա-ռերին՝ դրանց թիվը տասի չի հասնում և հետևյալներն են՝ արուչիկ, կուկուլիկուկու, ճուճուլիկ, տիփտիփմա, տանտանա, հոփպալա, հափափ, հափպալաճիկ և աթի-տոտի, եթե նկատողություն չառնենք, թե վերջինը հատկապես երկու բառ է:

Երկավանկության հասնելու համար մանկական բարբառը գործ է դնում հա-ջորդ երկու միջոցները:

2) **Կրկնություն:** Մանկական բարբառի մանավանդ նախնական չրջանի սի-րական ձևն է. այս միջոցով է կազմված երկավանկ բառերի ամենամեծ մասը: Կրկնությունը ամեն լեզվի մեջ էլ կա, ինչպես և Հայերենի մեջ, բայց ամեն լեզվի մեջ էլ կրկնված ձև ունեն այն բառերը միայն, որոնց նշանակության մեջ իմաստի սաստկություն կամ տեականություն կա, ինչպես՝ Հայերեն ծածանիլ, տանտղնել, ցնցուղ, բարախել, պապակել և այլն: Մանկական բարբառի մեջ, սակայն, կրկնա-կան ձև են ստացած այնպիսի բառեր, որոնք իմաստի սաստկության կամ տեա-կանության հետ ամենեկին չեն կարող գործ ունենալ: Այսպես են՝ կոկոճ «գլուխ», տայտայ «մորեղբայր», չուչայ «թեյ», չոնչոն «սիրուն, քնքուշ» և այլն: Այսպես նաև ֆրանսահայոց մանկական լեզվով՝ solo «կաթ», lait, dodo «քնել», dormir և այլն: Այս կետը երևան է հանում այն, թե մանկական բարբառի մեջ կրկնությու-նը եղած է ոչ թե իմաստի նրբության, այլ ավելի քաղցրահնչյուն, փափկաձայն և նրբախոս մանկական բառեր ունենալու համար, և կամ՝ կրկնությամբ բառն ավե-լի զերուսույց ընծայելու համար նորավարժ դեռախոս մանկիկին:

3) **Նվազական կամ փաղաքշական ձևեր:** Եթե կրկնական բառերը շատ սիրելի են մանկական բարբառի նախնական վիճակին, նվազական կամ փաղաքշական բառերն էլ ոչ նվազ սիրելի են նրա զարգացման երկրորդ շրջանին, ուր ամեն միավանկ բառ -իկ, -ուկ մասնիկն ունի առհասարակ, ինչպես՝ հացիկ, մոմիկ, աչուկ, քիթիկ, թուշիկ, փորիկ, քուրիկ, բերնիկ, տատիկ, թաթիկ և այլն: Սակայն նախնական շրջանում էլ քիչ չեն այն բառերը, որոնք ստացած են նվազական մասնիկը: Օրինակ՝ արուջիկ «կերակուր», այիկ «վատ, գեշ», կուճիկ «չնիկ», կտիկ «գառնուկ», պիլիկ «հավ, վառելի» և այլն:

Նվազական մասնիկ են առնում ոչ միայն գոյականները կամ ածականները, այլ նաև բայերը, ինչպես՝ տիտիկ «նստել», պաճիկ «պառկել, քնել», տոտիկ «քայ-լել», հոփպալաճիկ «ցատկել»:

4) **Նմանաձայնություն:** Եթե կրկնությունը առանձնապես սիրելի է մանկական բարբառին, դարձանալի չէ, որ նույնը լինի նաև նմանաձայնությունը, որովհետև կրկնությունը և նմանաձայնությունը իսկապես միևնույն բառերն են. կրկնությունը գործողությունն է, նմանաձայնությունը այդ գործողության անբաժան հատկությունը կամ բնական արդյունքն է: Երբ, օրինակ, **պահ** արմատը կրկնվի, բնականորեն **պահպահ** նմանաձայնությունը առաջ պիտի գա: Նմանաձայնությունն ուրեմն բնական է պահպահ, պիպիչ, փխփխ, փոփփոփ, տայտայ և այլն կրկնական բառերի մեջ, բայց արվեստական է կոկիկ «պոպոկ», կաքար «չաքար», կոքքոր «մորաքույր» և այլ բառերի մեջ, որոնք միևնույն բառի կրկնությամբ չեն ձևացած, այլ **պ, չ, մ** նախաձայնները վերածելով դիտմամբ **կ-ի՝** արվեստական կերպով նմանաձայնություն առաջ բերելու համար:

5) **Բացավանկություն:** Մանկական բարբառի բառերը եթե բազմավանկ են, ընդհանրապես առաջին վանկը բաց է, այսինքն՝ վերջանում է ձայնավորով, ինչպես՝ պոպոկ, տատիս, կուճիկ և այլն: Վերոհիշյալ ցանկի մեջ, ուր ունենք 276 բառ, միայն 65 հատն է միավանկ, մնացած 211 հատը երկավանկ են (մի քանիսն եռավանկ): Այդ 211 բառից դուրս հանելով նախ ընաձայն կրկնությունները (պոպոկ, փխփխ, թխթխ, փխփիս, տախտախ, տոհտոհ, ճրճր, փոփփոփ, տզտզ), մի քանի նման կրկնություններ (ճորճոր, պարպար, տարտար, ճուճույ, պահպահ, պիրպիր, մենմեն, չոնչոն, տանտան, տանտանա) և մի քանի ուրիշ բառեր (բամբակ, ընդա, փոչիկ, հեփչու, բմպու), ընդամենը 24 բառ, մնացյալը առաջին վանկում բացավանկ է, հետևյալ ձևով:

ա) Առաջին վանկում ը ձայնավոր՝ ունեն 17 բառ (բժի, բժիկ, պլիկ, կտի, փֆի, փչո, փչի, փչիկ, փսիկ, պլո, կտիկ, պչիկ, քլսու, բնել, բնի, կճի, տտիկ):

բ) Բաղաձայնի կրկնությամբ են 12 բառ (աղղա, կոքքոր, հափպա, ըմմախ, ումմա, հափպալա, հափպալաճիկ, կոպպալ, պոլլո, բիննել, միննել, նեննի):

գ) Մնացյալը, որ կազմում է ամբողջությամբ կեսից ավելին, առաջին վանկում զուտ բացավանկ է, և այն էլ երկու վանկի մեջ էլ նույն ձայնավորի կրկնությամբ (մեծագույն մասամբ): Ինչպես՝ լոլոկ, փափա, չաչա և այլն: Այս վիճակին հասնելու համար է, որ մանկական բարբառը ջնջել է անխտիր այն բոլոր բաղաձայնները, որոնք խճողում էին առաջ բերում. այսպես՝

- ադվոր — ավր,
- աղջիկ — աչի,
- եղբայր — աղբար, աբար, ափի,
- ապրիս — ապիս,
- մօրքոր — կօքքոր,
- բոնել — պիննել, բիննել, միննել,
- ոսկոր — օկօր և այլն:

Ներդաշնակ լեզուների մեջ առաջին տեղը տրվում է իտալերենին. իտալերենի հատկությունն է բաղաձայնների պարզումով կամ կրկնությամբ ստեղծել ճիշտ այնպիսի բառեր, ինչպես են վերջի երկու տեսակի բառերը, օր.՝ popolo, cittape: Մանկական բառը հետևել է ճիշտ նույն դրույթյան: Նմանությունը ավելի ևս կատարյալ կլինի, երբ նկատենք, որ **-իկ** նվազականով վերջացող բառերն էլ

կարող են դյուրությամբ ջնջել իրենց վերջին բաղաձայնը. Հմմտ.՝ տոտիկ – տոտի, քուչուկ – քուչու, փիսիկ – փիսի, աղջիկ – աջի և այլն: Այս ձևով ստացվում են ղուտ ձայնավորով վերջացող բառեր, ինչպես է միշտ խտայերենը:

Մանկական բարբառի կազմության այս զանազան հանգամանքները քննելու հետ, մնում է մեզ քննել նրա ծագումը: Արդյոք մանկական բարբառը մանկա՞ն ստեղծագործություն է, թե մոր և չրջապատի:

Կան մարդիկ, որ կարծում են, թե մանկական բարբառը երեխայի հնարած բանն է, թե մանկական բարբառի տգ, հափ, օկօր և այլն թոթովանքները նրա կիսկատար, տխեղծ լեզվի իսկական արտահայտությունն են:

Այս կարծիքը ճիշտ չէ: Եթե մանկական բարբառը մանկան հնարածը լիներ, բոլոր երկրների մանուկներն էլ միանման լեզու պիտի ստեղծեին և ոչ թե յուրաքանչյուր լեզվի կողքին մի առանձին մանկական բարբառ: Բայց նույնիսկ եթե ենթադրենք, թե մանուկը իր չրջապատի խոսած լեզվի վրայից է չինում իր լեզուն, դարձյալ այդ ենթադրությունը ճիշտ չէր լինի. հետևյալ պատճառարանությամբ: Մեր մանկական բարբառի մեջ մենք ունենք այժմ գործածությունից ընկած հին գրաբար բառեր (մլնմլն, բմպու), նմանապես ֆրանսերեն (բլբլ), թուրքերեն (տայտայ, պապա, չիչչ, նանա, մլմլ, ճիճի), պարսկերեն (չաչայ, նանիկ, փիսիկ, փափուկ), արևելյան թուրքերեն (մաչի) և քրդերեն (պուպուկ) բառեր: Տեսանք բառերի կրկնության մի առանձին դրություն, որ համեմատ է ոչ միայն հին հայերենի, այլև սրանով նաև հնդեվրոպական նախալեզվի կրկնողության օրենքներին. որոնք վերջերս միայն պարզվեցին չնորհիվ լեզվաբանական գիտության և որոնք անծանոթ էին հին ժամանակի նույնիսկ մեծագույն քերականներին: Տեսանք նմանաձայնության, երկավանկության, բացավանկության, փաղաքչական և փափկացած բառերի առանձին դրություններ, օրենքներ և կանոններ, որոնց գեղեցիկ, քաղցրալուր, պարզ և մանկավարժական հորինվածությունը խելահաս մտքի և մտածող անձի արդյունք միայն կարող է լինել: Անկարելի բան է ընդունել, թե դեռատի մանկիկը կարողանար միանգամայն հին հայերեն, ֆրանսերեն, արևելեյան և արևմտյան թուրքերեն, պարսկերեն և քրդերեն լեզուները իմացած լինել, մանավանդ լեզվաբան և մանկավարժ ծնված լինել, ինչպես ընդունելու էինք, եթե համարեինք, որ մանկիկն է ստեղծողը մանկական բարբառի: Այս բոլորից հետևում է, թե մանկական բարբառը ստեղծագործություն է հայր – մայրերի, և թե մանկիկը նրա հորինման մեջ ոչ մի դեր, ոչ մի հեղինակություն չունի, բացի այն կրավորական դիրքից, որ ունեցած է մանկիկը մոր հանդեպ՝ ծառայելով նրան իրեն մի տեսակ կաղապար, որի վրա չափած թափած, ձուլած, ձևակերպած և հարմարեցրած է մայրիկը իր գործածած խոսակցական լեզուն: Երբ մայրիկը ուղած է հայերեն ոսկոր բառը սովորեցնել մանկիկին, մտածած կամ տեսած է, թե ս ձայնը ջնջելով՝ երկու բաղաձայնների ծանրությունը թեթևացրած պիտի լիներ, որով բառը դյուրահնչյուն, դյուրուսանելի պիտի դառնար մանկիկին, ուստի ս-ն ջնջած և բառը վերածած է օկօր ձևին: Այսպես պետք է իմանալ նաև մյուս բոլոր բառերի համար, ուր մի ջնջում, կրճատում կամ ձայների հավելում, վերջապես՝ որևիցե ձայնաբանական փոփոխություն կա:

Մայրիկը, ինչպես ասացինք, իր գործածած խոսակցական լեզուն է հարմարեցրած մանկիկին և այս՝ բառի իսկական նշանակությամբ: Այլևայլ գավառների մանկական բարբառների մեջ մենք տեսանք թուրքերեն, ֆրանսերեն, պարսկերեն կամ քրդերեն բառեր, որոնց ներմուծումը մանկական բարբառի մեջ յուր աշխատառով է, որ նրանք արդեն գոյություն ունեին մայրիկի գործածած խոսակցական լեզվի մեջ:

Հաստատելուց հետո, թե մանկական բարբառը հայ մայրերի ստեղծագործությունն է միայն, կարող ենք ձևոնարկել քննելու, թե ե՛րբ կարող է նա չինժամ լինել և ո՛ւր:

Ուղիղ բանավորությունը չի թողնում ուրանալ, թե մանկական մի բարբառ, ինչ ձևով էլ որ գոյություն ունեցած լինի, միշտ [պետք է լինել] հին դարերի մեջ: Բարեբախտաբար այս ի հառաջագույն տրված ենթադրությանը համաձայն են գալիս նաև իրողությունները, այսինքն՝ մանկական բարբառի արդի վիճակը: Օրինակի համար՝ գիտենք, թե հին հայերենի «**ըմպել**» բառը շատոց արդեն գործածությունից ընկած է: Բայց երբ մանկական արդի բարբառներում գտնում ենք **պու**, **ըմպու**, **պուա**, **փու** ձևերը, որոնք նույն **ըմպել** բառից են ծագում, ստիպված կլինենք ընդունելու, թե սրանք ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ նախկին մանկական բարբառից մի հետք, մի մնացորդ, ապա ուրեմն և այդ բարբառի գոյությունը հաստատող մի նշան նախկին տարրերի մեջ, երբ դեռ **ըմպել** բառը խոսակցական լեզվի մեջ գործածությունից չէր ընկած: Այս մասին մեզ համար ավելի զորեղ մի ապացույց էլ այն է, որ մանկական բարբառով քանի-քանի բառեր միևնույն ձևով գտնվում են իրարից բոլորովին հեռու և անջատ գավառներում: Այսպես, օրինակ՝ **տոտիկ** «տոք» բառը գործածական է Վանի, Կարնո, Մշո, Ղազախի, Ուրմիայի, Նոր Նախիջևանի, Ակնա և Պոլսո մեջ, ու՞ր «ցավել, վերք»՝ գործածական է Վանի, Երևանի, Ուրմիայի, Ղազախի, Պոլսո մեջ, **փխ** բառը «կտրել, կտրել»՝ Վանի, Պոլսո, Մուշի և Ուրմիայի մեջ, **փափա** «հաց»՝ Կարնո, Երևանի, Մուշի, Ագուլիսի և Ղազախի մեջ և այլն, և այլն՝ առանց հաշվելու այն երկրորդական ձևերը, որոնք սրանցից մի քիչ միայն տարրեր են և գործածական ուրիշ գավառներում: Այս բառերն անշուշտ իրարից փոխ չեն առնված, այլ կազմված են այն ժամանակ, երբ Պոլսո, Նոր Նախիջևանի, Ուրմիայի, Թավրիզի և ուրիշ տեղերի հայերը դեռ խմբված ապրում էին նույն մեր երկրում և հայկական բարբառը հնչում էր ամենուրեք:

Հաստատելով հանդերձ, թե մանկական բարբառը ծագում է առած Հայաստանում ամենահին ժամանակները, չենք ուզում ասել, թե ծագած է ամբողջովին և մեկ ժամանակի մեջ և մինչև այժմ սերունդից սերունդ ժառանգություն մնալով՝ անփոփոխ անցած է մեզ: Ընդհակառակը: Մանկական բարբառն էլ, իբրև մի լեզու, մյուս լեզուների նման ծնած, տակավ առ տակավ զարգացած, վերջապես, իր հատակ կյանքը ապրելով, հասած է մինչև մեզ: Մանկական բարբառի կյանքը մյուս լեզուների կյանքից դեռ ավելի բարդ և ավելի փոփոխական է, որովհետև, եթե մյուս լեզուները ինքնուրույն և ազատ կերպով էին ընթանում իրենց բարեշրջության գծի մեջ, մանկական բարբառը ոչ միայն իր բնական բարեշրջության ընթացքը պիտի ընթանար, այլև միևնույն ժամանակ պիտի հետևեր նաև մեծերի

խոսած լեզվի բարեչրջությունը: Սրա համար է, որ յուրաքանչյուր գավառի մանկական բարբառը նույն գավառի խոսակցական լեզվի պատկերն է ներկայացնում, յուր ձայնական դրությունը բովանդակում է միայն այն ձայները, որ այդ բարբառն է բովանդակում: Մեծերի խոսած լեզվի ձայնական օրենքները կրկնվում են մանկական բարբառի մեջ և քերականությունն ու շարադասությունը նույնն են մեծերի խոսակցական լեզվի քերականության ու շարադասության հետ: Եթե Պոլսի մանկական բարբառում ասվում է **պահպահ** «պահել, ծածկել», իսկ Վանում **պախպախ**, պատճառն այն է, որ այդ բառը Վանա բարբառի մեծերի լեզվի մեջ եղած է **պախել**: Այսպես պետք է հասկանալ ոչ միայն հայերենի, այլև բոլոր լեզուների մանկական բարբառների համար: Սրա համար է նույնպես, որ այն պարսկերեն, թուրքերեն, քրդերեն և ֆրանսերեն բառերը, որ վերջին ժամանակներս մտել են մեր ժողովրդական լեզվի մեջ և սովորական են դարձել. անցել են նաև մանկական բարբառին, մի բան, որ տեղի չպիտի ունենար, եթե մանկական բարբառը սկզբից ի վեր անփոփոխ մնացած լիներ:

Մանկական բարբառ գոյություն ուներ նաև Հնիս. չրջանին, որի մանկական բառերից մի քանիսը վերականգնված են: Սրանք, ժառանգ լեզուների մեջ են-թարկվելով սովորական ձայնափոխությունների, կորցրին իրենց բառական նկարագիր*: Այն ժամանակ լեզուները նորից ստեղծեցին նման մանկական բառեր. հմտ. լատիներեն *pappa* դարձավ ֆրանս. *pape*, որ կորցրել է թե իր առաջին նշանակությունը և թե իր մանկական նկարագիրը, ուստի ժողովուրդը նորից չինեց *papa*: Այսպես նաև Հնդկվրոպական նախալեզվյան բառերը.

օրինակ՝ Հնիս. *atta* «Հայրիկ», *tata*, *teta* «Հայր» կամ մայր և այլն:

Մանկական բառեր այլ լեզուներից

Ֆր.	<i>titite</i> միս = լտ. <i>titia</i> մանկ. միս	
անգլ.	<i>tum-tum</i>	ստամոքս
	<i>gee-gee</i>	ձի
	<i>ta</i>	չնորհակալ եմ
ռուս.	<i>am-am</i> շուն, <i>mo</i>	կաթ
գերմ.	<i>bau-bau</i> » <i>papp</i>	միս
ռուս.	<i>bai-bai</i> }	
Ֆր.	<i>do-do</i> }	քնել
Ֆր.	<i>pan-pan</i>	խփել, զարնել
-»-	<i>mou-mou</i>	կով
-»-	<i>fanfan</i> «enfant»	
	<i>fifille</i>	աղջիկ

Սրանցից ոմանք անցել են գրականին, ինչպես՝

Ֆր.	<i>bonbon</i> , <i>joujou</i> և այլն.
լատ.	<i>mama</i> «ծիծ»,
Ֆր.	մանկ. <i>dada</i> «ձի».
-»-	-»- <i>lolo</i> «կաթ»:

* ինչպես *atta*, որ դարձավ ռուս. *отец*, պրան. *at* (Հայր):

SUBSTRAT

Լեզուների մեջ նկատված այս երևույթը այժմ այնքան լուրջ ուշադրության է արժանացել, որ նույնիսկ ստացել է նորանոր աստիճանավորումներ կամ տեսակավորումներ, որոնք զանազանվում են substrat, superstat, adstrat բառերով:

Հայերենը, ինչպես շատ կետերում, նույնպես և այստեղ, իր կենդանի օրինակով կարող է լավ ծառայություն մատուցանել գիտությունը:

ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Գավառական են կոչվում այն բառերը, որոնք գործածական են այս կամ այն բարբառում, կամ նույնիսկ մի քանի բարբառներում, բայց գրական լեզվի մեջ ընդունված չեն:

Գավառական բառերի մեջ կան այնպիսիները, որոնք այսինչ կամ այնինչ գրական բառի մի նոր հոմանիչն են ներկայացնում, իմաստի վերաբերմամբ ոչինչ նոր բան չեն ավելացնում, հետևաբար և բոլորովին ավելորդ են, որովհետև ազգի մեծամասնության համար անհասկանալի են: Այսպես, օրինակ, **ճղուպուր, պուպուկ, կակալ** նշանակում են «ընկույզ», առաջինը՝ Ղարաբաղի բարբառով, երկրորդը՝ Երևանի բարբառով, երրորդը՝ Տփղիսի, Համչենի և Կարնո բարբառով:

Որքան որ կարևոր և հնարավոր է գավառական բառերի երկրորդ տեսակի գործածությունը, այնքան էլ անթույլատրելի և վնասակար է գավառական ձևերի գործածությունը գրական լեզվի մեջ: Գրականության մեջ գավառաբանություն է կոչվում այս երևույթը (գավառական ձևերի գործածությունը գրական լեզվի մեջ), որ և խստիվ դատապարտվում է. ըստ որում՝ գրական լեզուն վերածվում է գոեհյուսթյան:

Բայց գավառական բառերի երկրորդ տեսակի ազատ գործածությունն էլ պահանջում է, որ նրանք վավերացված լինեն մի գիտական աղբյուրից: Մինչև այդ՝ յուրաքանչյուր հեղինակ, որ ստիպողական կարիք է զգում մի այդպիսի բառ գործածելու, պարտավոր է գոնե փակագծով նրա բացատրությունը տալու, ապա թե ոչ՝ պիտի մնա անհասկանալի:

Օրինակի համար «Տարերք հոգեփոխություն» անունով մի գրվածքի մեջ (հեղինակ Արիս Տեր-Մկրտչյան, Ամերիկա, 1945, էջ 44) կարդացի հետևյալ տողերը.

«Հող կարկտուք ըրած է և այդ պատուուածքը զիրար զօթելու (իմա՝ զօղելու)» միացնելու շատ վարպետ կույթեր զարկած է»:

Երբ ևս կարդացի, անմիջապես հասկացա, որ հեղինակը խարբերոցի է և **կույթ** ասելով հասկանում է **կուտ** «կարելու ժամանակ ասելի մեկ անգամ ելնել իջնելով կարած կարը, կարի հատը»: Գրքի վերջում, էջ 52, տեսա, որ հեղինակը իրոք խարբերոցի Սուրսուր գյուղից է: Բայց քանի՞ մարդ հասկացավ այդ կույթերը:

Գավառական բառերի երկրորդ շարքն են կազմում այն բառերը, որոնց հոմանիչը պակասում է գրական լեզվի մեջ, ուստի և լրացնում են լեզվի թերի մի կողմը, հետևաբար հարստության նոր աղբյուր են գրական լեզվի համար: Այսպես, օրինակ, Ղարաբաղի բարբառով **թործ** նշանակում է «մի գերան մի ուրիշ գերանի վրա նստեցնելու ժամանակ՝ ծայրին անկյունաձև տաշված փոսը»:

Սրանից էլ կա **Թործել** «գերանի վրա ուրագով այդպիսի փոս (թործ) բանալ»։ Սրանք հյուսնության և առհասարակ շինարարական արհեստի համար շատ կարևոր բառեր են։

Պետք չէ չփոթել գավառական բառը գավառական ձևի հետ։ Գավառական ձև է կոչվում այն բառը, որ թեև գործածական է այս ու այն բարբառում, բայց նա գրական լեզվի մեջ ընդունված մի բառի այլ պատկերն է, որ սովորական բացատրությունը կոչվում է «աղավաղյալ բառ»։ Օրինակ՝ **ճշգուհալ** գավառական ձև է, որ գտնվում է պոլսահայ բարբառում և ներկայացնում է գրական լեզվի **դժգուհալ** բառի աղավաղությունը։

Շատ բարբառներ գիտեն **աղունիկ** ձևը, որ **աղավնի** բարբառ բառի աղավաղությունը և միառժամայն նրա փաղաքշական ձևն է։

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԽՈՍՔԵՐ

Այս անվան տակ ուզում եմ հավաքել մի խումբ ձևեր, որոնք արդյունք են ժողովրդական ստեղծագործության։ Այսպես՝ զվարճալի դարձվածներ, պատկերավոր բացատրություններ, առածներ, նույնիսկ առակներ և այլն։ Այս բոլորը նյութ են կազմում ազգագրության, հատկապես՝ ֆոլկլորի։ Նրանք խոսակցության մեջ հիշատակվում են մե՛րթ իբրեւ զվարճալիք, մե՛րթ իբրեւ օրինակ, մե՛րթ իբրեւ սրախոսություն կամ սրամտություն, որով համեմունք են խոսակցությունը։

Ժողովրդական ձևերի առաջին և գլխավոր հատկանիշը հանգավորությունն է։ Նույնիսկ ամենակարճ մի խոսքի մեջ, որ երկու բառից է բաղկացած, ժողովուրդը գիտե ստեղծել այնպիսի հանգավոր ձևեր, որ ամենամեծ բանաստեղծի էլ նախանձր պիտի շարժեր։ Հանգավորության հետ համընթաց և անբաժան չէ դարձվածի կարճությունը, որով ամփոփվում է մի իմաստուն միտք առանց երկարաբանության։ Ինչ կա ավելի կարճ, ավելի արագ ու ավելի հանգավոր, քան հետևյալ փշրանքը, որ միայն 4 բառից է բաղկացած.

Տոտիկ, տոտիկ, գյուղն է մոտիկ։

Նորանից տարբեր չէ ոուսերեն ծանոթ առածը՝

Тут же здесь, дальше будеть.

Երկուսի էլ նպատակը աճապարանքի դատապարտությունն է, ոուսերեն առածը ենթադրում է ձիով ճամփորդությունը, և այս շատ պատշաճ է Ռուսաստանի նման ընդարձակածավալ մի երկրի համար, ուր գյուղերը իրարից հեռու են և իրարից անջատված են լայն հողամասերով։ Իսկ հայկական առածը ենթադրում է մարդու կամ թերևս նաև էջի տոտիկ-տոտիկ գնացքը՝ հասնելու համար հեռավոր գյուղը։

Նույն առածի միտքը (այն է՝ աճապարանքի դատապարտությունը) գտնում ենք նաև ուրիշ զանազան առածների մեջ, որոնց ոչ մեկը, սակայն, չի հասնում նախորդ երկուսի սեղմությանը, արվեստին և պատկերավորությանը, ինչպես.

Շտապողը շուտ չի հասնիլ։

Վոազոդին տղա չի լինիլ։

Կամաց գնա, որ շուտ հասնես։

Поспешить, людей насмешить,

արար. el— cajeletu min es—seytāni «Աճապարկը սատանայից է և»։

Առաձները, ինչպես և առականները, միջազգային ընույթ են կրում. միևնույն առաձը կամ առակը կարելի է գտնել դանադան ազգերի մեջ: Օրինակ՝ «սարը սարին չի հանդիպի, մարդը մարդուն կհանդիպի» առակը գտնում ենք Հայերեն, ռուսերեն, տաճկերեն (day daya qavusmaz, insan insana qavusur), պարսկերեն (kuh be-kuh ne mirescd, adem be-adem mi resed), նաև իտալերեն:

Ո՞վ է այսինչ առաձի կամ առակի հեղինակը. անշուշտ մի անձ է. բայց անհնարին է գտնել այն: Իհարկե հեղինակներ չառ են եղած, բայց ժողովուրդը ով գիտն որքան է մաղել, ավելորդները և անհաջողները լուրջյան է մատնել, լավագույնները, գուցե հետզհետե սրբազրելով. կյանքի է կոչել և գործածական է դարձրել: Այսպիսով՝ հեղինակը դարձել է վերջիվերջո ժողովուրդը և ոչ թե անհատը:

Աղգագրական գիտությունն է պատկանում որոնել առականների ծագումը: Մենք այստեղ նրանց մասին այլևս չենք խոսի, բայց առաձներն էլ. անշուշտ, սկիզբ են առել այս կամ այն լեզվի մեջ և ապա թարգմանաբար անցել ուրիշ լեզվի կամ լեզուների: Նախատիպը գտնելու համար այստեղ էլ ընդհանրապես հանգն է որոշիչ:

Հանգը կարող է լինել թե վերջից և թե առջևից, կամ նաև՝ երկու կողմից: Երբ առաձն ասում է սքանչելի արվեստով՝

Սեին սապունն ինչ անե,

Խեին խրատն ինչ անե,

այստեղ ոչ միայն կրկնվում է «ինչ անե» հանգը երկու տողերի ծայրերին, այլև տողերի սկզբից՝ սեին ու խեին, բայց նաև՝ սեի հետ սապուն և խեի հետ խրատ, որոնք առաջին բառի նախաձայնն են արձագանքում:

Այս առաձի պարսկերենը հետևյալ ձևն ունի. zengi be susten sefid ne seved «խափշիկը լվալով սպիտակ չի լինիլ»:

Պարզ է, որ Հայերեն առաձն իր ճոխ հանգերով նախատիպ լինելու երաշխիքն ունի, քանի որ պարսկերենը ոչ մի հանգ չունի:

Սակայն նույն առաձի ռուսերենն էլ լավ հանգավոր ձև ունի.

Чёрного вола не домогешь до бела.

Հայերեն առաձը, որ գոյություն ունի արևմտահայոց մեջ, չի կարող ռուսերենից թարգմանված լինել, ուստի երկուսը իրարից անկախ են:

Այստեղ տալիս եմ մի քանի այլ առաձներ էլ՝ ընտրելով միայն հանգավորները:

Գեղ կանգնի՝ գերան կկոտրի:

Տունը չունի տաք ապուր, դուրսը կըլլայ Լքապուր (–արար. Kabir

«մեծամեծ»):

Մարդ մարդու քահանա, մարդ մարդու սատանա:

Դուրսը քահանա, ներսը սատանա:

Երևխեն մահանա, մերը կշտանա:

Ասեմ՝ գեչ եմ, չասեմ՝ էչ եմ:

Էչն ինչ գիտն նուշը, կերթա կկրծն փուշը:

Համբերե, պապան բան բերե:

Ես աղա, դուն աղա, մեր ջաղացքը ով աղա:

Որդիք չեղաք, որդունք եղաք:

Ունիս՝ տուն ես, չունիս՝ չուն ես:

Խաչ չէ հանիր, չէ հանիր, հանիր է նե՝ աչքն է հանիր:

Մեկը լավ է, երկուքը բավ է, երեքը ցավ է. այս առածի թրք. ձևն է՝ biri yarar, ikisi qarar. Թրքերենը շատ լավ հանգ ունի, հայերենն էլ լավ հանգավոր է, բայց որովհետև ժողովրդի մեջ բավ է ձևը գործածական չէ, ուստի ենթադրում եմ, որ թուրքերենից նոր թարգմանություն է՝ գրագետների ձեռքով կազմված:

Ա Ռ Ա Մ

Երբեմն մի պարզ առածը մի ամբողջ առակի համառոտությունն է:

Մեկը գնացել է չուկա, մեկը և չամիչ է գնել, մինչև տուն հասնելը մեկ մատ մեկը, մեկ հատ չամիչ ուտելով չարունակ, երբ տուն է հասել, նկատել է, որ բան չի մնացել: Այս ամբողջ պատմությունը ամփոփված է հետևյալ առակի մեջ.

Պի. Հատ-Հատ չամիչիկ,

Մատ-մատ մեղրիկ,

Տուն եկանք դարտակիք:

Երևան, նորահարսին առաջարկել են մի բան կարել, հարսը չգիտե կարել, բայց իր տգիտությունը ծածկելու համար ասում է.

— Հորանց տան ասեղը չէ:

Սրանով իր տգիտությունը ուզում է ծածկել, իբր թե՝ եթե Հորանց տան ասեղը լիներ, պիտի կարողանար կարել:

Փոշտալու ժամանակ սովորություն է փշտացողին ասել՝ առողջություն, *бывайте здоровы*, նույն բարեմաղթությունը կատարելու համար ֆրանսիացիները ասում են՝ *à vos souhaits*.

Բացի բարդ և ածանց բառերից ժողովուրդը գիտե նաև խոսակցության մեջ գործածել հարմարավոր առածներ: Դրանք բացի այն, որ խոսքին տալիս են առանձին պատկերավորություն, նպաստում են նաև խոսքը հաստատելու:

Հայերեն առածների մեծագույն հավաքածուն կազմել է Արամ Ղանալանյանը՝ ժրջան, վաստակավոր բանահավաքն ու ազգագրագետը: Այդ հավաքածուն ունի 35.000 առած, առանց հաշվելու ամեն մի առածի մինչև տասը տարբերակներ:

Բացի հայկական առածներից, ժողովուրդը գիտե գործածել նաև թուրքերեն առածներ:

Թուրքերեն առածների մեծ ու փոքր ժողովածուներ անշուշտ կան, բայց դրանք թե՛ ծանոթ չեն, ուստի չեմ կարող նրանց թվի մասին խոսել: Ենթադրվում է, թե նրանց թիվը չափազանց մեծ է, բայց այդ հաստատելու համար իրական փաստ է հարկավոր, մանավանդ, երբ այժմ գիտենք, որ Հայերեն առածների թիվը հասնում է 40.000-ի: Թուրքերեն առածները շատ են հարգված մեղանում: Նրանց մասին նույնիսկ կա հայերեն այսպիսի առած. «Թուրքն անիծած, խոսքն օրհնած»: Երբ մեկը իր խոսակցության ժամանակ ուզում է մեջ բերել թուրքերեն մի առած, նախ այս առածն է ասում:

Ուսումնասիրություններ չլինելու պատճառով չենք կարող ասել, թե Հայերեն և թուրքերեն համապատասխան առածներից ո՞րն է նախնականը, այսինքն՝ Հայերենն է թուրքերենից թարգմանված, թե ընդհակառակը: Այս հարցը դեռ քննելի է:

Սակայն ինչ էլ որ լինի, ես հաստատ համոզված եմ, որ թուրքերեն առածների մի մասը անպատճառ հայ մտքի հորինվածք է, այսինքն՝ Հեղինակը հայ է, որ թուրքերենը գործածել է իբրև Արևելքի միջազգային լեզու: Իմ այս ասածը ապացուցելու համար տալիս եմ հետևյալ պատճառաբանությունը:

Կան թուրքերեն առածներ, որ հայերեն բառերով են և հայերեն իմացող մարդու ձեռքով չինված բառախաղ, օրինակ՝

Հունվար unən var ?

փետրվար petin var ?

մարտ martəm čəxdi, dardəm čəxdi,

Այս առածները հայտնի կերպով կազմված են հայերենի վրայից: Հունվար, փետրվար, մարտ հայերեն ամսանուններ են, unən var ? նշանակում է «այլուր ունի՞ս», petin var ? ոչ միայն կազմված է հայերեն փետր բառից, այլև ամբողջը թուրքերեն նշանակում է «փայտ ունի՞ս»: Իսկ երրորդ առածը ամբողջովին թուրքերեն է և նշանակում է «մարտս գնաց, դարդս գնաց»: Երեքն էլ բառախաղով կազմված են հունվար և սո «այլուր», փետրվար և փետ, մարտ և dard «ցավ» բառերից:

Պոլսում կա տաճկերեն մի առած՝ gôrqma qəšan yarəsəndan, qorq abrlin besinden «մի վախնար ձեռնով կեսից, վախեցիր ապրիլի Հինգից»: Այստեղ, թեև ամբողջ առածը թուրքերեն է, բայց ապրիլ ամսանունը հայերեն է, այն էլ՝ արեմրտյան Հնչումով Հնչված abril արբիլ, մինչդեռ համապատասխան ամիսը թուրքերեն կոչվում է nišan.

Թուրքերը ապրիլ չեն գործածում և եթե գործածեին էլ, պիտի ասեին Փրանսերեն ձևով՝ avril:

Համարաձման վիճակի երգերը ամեն տեղ հայերեն են, բայց Պոլսում թուրքերեն են առանց բացառություն: Զգիտեմ, թե Տաճկաստանի թուրքերեն էլ վիճակի երգեր ունեն, թե չէ: Բայց կա թուրքերեն վիճակի երգերի մեջ մի տուն Քրիստոսի անունով.

Փշկիր-փշկիր իսթինէ,

Փշկիր տիզիմ իսթինէ.

Օթուրմըղ եազը եազար

Քրիստոսըն էշկինէ:

Թրգմ. «Սրբիչը սրբիչի վրա,

Սրբիչը ծունկիս վրա,

Նստեր է գիր կզրե

Քրիստոսի սիրուն»:

Այս երգի Հեղինակը անշուշտ հայ է, որովհետև քրիստոնյա թուրք չկա, Հետևաբար և վիճակի երգերը բոլորն էլ կարող են կազմված լինել հայերի ձեռքերով:

Ամբողջ Տաճկաստանում, ինչպես և Կովկասում, բոլոր կերակուրների անունները ընդհանրապես թուրքերեն են: Բայց Պոլսում բոլոր խոհարարները հայ են, հատկապես փաշաների և բոլոր մեծամեծների տնային խոհարարները վանեցի հայեր են, ուրեմն և բոլոր տեսակի կերակուրների անունները, եթե հայերեն չեն, պետք է ենթադրել, թե հայերի ձեռքով կազմված թուրքերեն է:

1912 թվին Պոլիս էի գնացել և այնտեղ մի թուրք անուշարարից լսեցի Հայերեն **թերթ** բառը (իրը խմորեղենի թերթ): Երբ զարմանք Հայտնեցի, թե ինչու Հայերեն բառ էր գործածում, պատասխանեցին, թե «Հիմի թուրքերը Հայերեն թերթ բառն են ընդունել»:

ԱՍԱԾՎԱԾՔ

Ասացվածքները ապրում են շատ երկար, նույնիսկ մնում են դեռ, երբ պայմաններն ու միջավայրը բոլորովին փոխվում է: Պոլսում մնում է դեռ «վերի արտի ցորենն ևս» ասացվածքը, որ Հայաստանում շատ սովորական է և նշանակում է «դու ի՞նչ առավելություն ունես ուրիշների վրա»: Հայաստանում, ուր ցորենի արտեր չափ կան, և ուր գյուղը վերի թաղում ուրիշ արտ և ներքի թաղում ուրիշ արտ ունի, կարող է ունենալ այսպիսի առած, իսկ Պոլսում ոչ արտ կա, ոչ ցորեն են ցանում, և ոչ էլ վերի արտի ցորեն կա:

Փագրիում Համչենցիք գործածում էին արագ բառը «Հեղեղ» իմաստով, մինչդեռ այդ բառը Հայաստանի Արաքս գետն է, ուր Համչենցիք ապրում էին շատ դարեր առաջ:

ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐ

Հոմանիշ ասելով Հասկանում ենք այն բառերը, որոնք ունեն միևնույն նշանակությունը: Այսպես՝ **դեղարան** և **դեղատուն** Հոմանիշներ են, որովհետև երկուսն էլ ճիշտ նշանակում են այն խանութը, ուր դեղեր են պատրաստում և ծախում:

Այս նկատողությունը թե ճիշտ է և թե սխալ:

Եթե առնենք որևէ լեզու իր բնական վիճակի մեջ, իրոք կտեսնենք, որ Հոմանիշ չկա. բոլոր այն բառերը, որոնք Հոմանիշ լինելու երևույթն ունեն, իրապես ներկայացնում են իրենց մեջ մի որևէ զանազանություն: Այսպես, Հայերենի մեջ Հոմանիշ ենք Համարում ագի, դմակ, ձետ, տտուն բառերը, որոնց բոլորն էլ պոչ իմաստն ունեն: Բայց եթե խորը քննենք, կտեսնենք, որ անկարելի է մին մյուսի տեղ գործածել: Այսպես, կարելի չէ ասել **ձիի դմակը** կամ **ոչխարի տտուր** և կամ՝ **Թռչունի ձետը**, այլ **ագի** Հատկացնում ենք **ձիի**, **չիի**, **կովի**, **եզան** Համար, **դմակ՝** **ոչխարի** Համար, **ձետ՝** **աղվեսի** կամ **չան** Համար, **տտուն՝** **թռչունի**, **ձկան** կամ **օձի** Համար: Գործածությունն այս զանազանությունը կամայական չէ: Կարևոր է, արդյո՞ք, Հոմանիշների գոյությունը լեզվի մեջ, թե չէ: Այս մասին երկու կարծիք կա, մին՝ դրական, մյուսը՝ բացասական:

Ոմանք Հոմանիշները Համարում են լեզվի Հարստությունը: Մարդկային միտքը գիտե զանազանել զաղափարի կամ առարկայի զանազան երանգներ, որքան միտքը ավելի զարգացած է, ավելի էլ ընդունակ է ըմբռնելու այդ երանգները և լեզուն, որ մտքի արտահայտիչն է, եթե ունի Հատուկ բառեր այդ երանգները բացատրելու Համար, բնականաբար ավելի զարգացած պիտի Համարվի: Այսպիսով Հոմանիշները լեզվի զարգացման արտաքին նշաններն են, ուրեմն և որքան շատ է լեզվի մեջ Հոմանիշների թիվը, այնքան էլ զարգացած է լեզուն:

Ընդհակառակը, ուրիշները կարծում են, թե հոմանիշը ավելորդ ծանրաբեռնություն է լեզվի համար: Եթե բառը ստեղծված է մի որևէ միտք արտահայտելու համար և միայն այդ միտքը արտահայտելու համար, ուստի և երկու բառ միևնույն նպատակի համար ավելորդ է:

Ժիշտ են կարծել, թե մարդկային միտքը բնդունակ է ըմբռնելու առարկայի բոլոր երանգները և եթե ըմբռնում է, միայն համեմատաբար և հարաբերաբար: Օրինակ, ջրի բարեխառնություն 0 աստիճանից մինչև 100° կա 101 երանգ, առանց հաշվելու անթիվ կոտորակները: Մարդ կարող է դանազանել, եթե իրար մոտ դնեն, 10° և 12° բարեխառնությունը, բայց առանձին, առանց համեմատության, այդ երկուսը միևնույնն է նրա համար: Դրա համար մարդկային լեզուն ունի սառն, զու, տաք և եռման բառերը միայն և մյուս աստիճանների համար պիտի ասե համեմատական ձևով՝ չափ սառն, քիչ տաք. չափ տաք, բավական տաք և այլն, առանց որոշ բառերի:

Մեկնելով այս դատողություններից՝ չափ գիտուններ բնդունում են, որ որևէ լեզվի մեջ հոմանիշ չկա:

Կենդանաբանությունը տալիս է մեզ այս տարբեր գործածությանց կական պատճառը. ազլին երկար թևերով կամ մազերով կազմված պոչն է, դմակը լայն մսի կտոր է, ձետը բրդե կազմված պոչն է՝ մեջը աճառային մասերով, տտունը մարմնի անբաժան չարունակությունը կազմող ոսկոր է կամ փչե պոչն է:

Իսկ ի՞նչ է պոչը: Պոչը ընդհանուր անունն է, որ հավասարապես գործածական է բոլոր տեսակների համար էլ:

Բայց մյուս կողմից ունենք ուրիշ բառեր, որոնց համար որևէ տարբերություն չենք տեսնում. այսպես են, օրինակ, պարզե, ընծա, նվեր, ձոն, ձիր (հատկապես՝ առաջին երեքը): Հավասարապես կարող ենք ասել՝ «այս գիրքը ուղարկում եմ քեզ իրրե ընծա կամ իբրե նվեր»: Բայց արդյո՞ք այսպես էր նաև հին ժամանակ, երբ բնկերական հարաբերությունները ավելի շեշտված էին, քան հիմա:

Այս օրինակից մենք կարող ենք հետևել, թե հոմանիշներն էլ իրենց կյանքն ունեն. մի ժամանակ կարիք է զգացվել զանազան նրբությունները որոշելու համար տարբեր բառեր հորինել: Ժամանակի փոփոխությամբ ավելորդ են համարել այդ նրբությունները, հոմանիշները հետզհետե դարձել են իրապես հոմանիշ և այն ժամանակ իբրե ավելորդություն սկսել են կորցնել իրենց գոյության իրավունքը: Ոմանք իբրե հնության մնացորդ չարունակվում են դեռ ապրել, ուրիշները բոլորովին ջնջվել են: Ազի, ձետ, դմակ, տտուն, պոչ բառերի տարբերությունը մեզ համար այլևս ավելորդ է, և չգիտենք էլ: Պոչ բառը իբրե ընդհանուր գաղափար հաղթել է բոլորին: Այսպես՝ ազի, ձետ և տտուն բառերը բոլորովին ջնջվել են, տտուն (տուտ) գոյություն ունի միայն «ծայր» իմաստով, իսկ դմակ՝ րանաղարտ մնում է, որովհետև մինչև այժմ էլ մեր տնտեսության մեջ առանձին կարևոր նշանակություն ունի ոչխարի դմակը, որի հալած կտորտանքների համար էլ ստեղծել ենք խարխալի կամ խարխանծի բառը:

Նույն բանն է նաև պարզե, ընծա, նվեր, ձոն, ձիր բառերի համար, որոնցից ձիր՝ բոլորովին ջնջված է, ձոն՝ իբրե գրական ձև գործածվում է ուսումնականների չրջանում (գրքի ձոն և այլն), ընծա և նվեր բառերից առաջինը սովորական է արևելյան հայոց մեջ, իսկ երկրորդը՝ համարյա անգործածական. ընդհա-

կառակր, արևմտյան Հայոց մեջ երկրորդն է ավելի սովորական, իսկ առաջինը՝ անգործածական, **պարզե** բառը մոտավորապես «վարձատրություն» իմաստով կա դեռ՝ թեև նույնպես գրական չրջաններում միայն ամփոփված:

Հոմանիչների գոյությունը, ուրեմն, լեզվի մի նորագույն չրջանում մնացորդ է Հնություն և դատապարտված է կորստի:

Հոմանիչները շատ անգամ արդյունք են ներքին կամ արտաքին փոխառության. մի որևէ զավառ կարող է ունենալ մի որոշ բառ, որ տարբեր է ընդհանուր լեզվից: Հանգամանքների բերմամբ այդ բառը տարածվում և մտնում է ընդհանուր լեզվի մեջ. այստեղ սկսվում է Հոմանիչը: Նույնպես մի օտար բառ՝ քաղաքական կամ քաղաքակրթական հանգամանքների բերմամբ կարող է թափանցել մի լեզվի մեջ և կազմել մի նոր Հոմանիչ: Առաջին դեպքի համար իբրև օրինակ առնենք **աքաղաղ**, **աքլոր**, **որձակ** բառերը: Առաջինը ընդհանուր Հայ ձևն էր. զավառական **աքլոր** ձևը եկավ ցցվեց նրա կողքին, իբրև զուտ Հոմանիչ: Ղարաբաղի, Ազուլիսի և Սյունիքի ժողովուրդներն էլ ունեն **որձակ** ձևը, որ գործ են ածում առաջինի և երկրորդի հետ միասին, իբրև զուտ Հոմանիչ: Մեր վերի օրինակի համար ունենք սառն, ցուրտ, պաղ – գոլ, արեգոլ, եղկ, գաղջ, եղմ – տաք, ջերմ – եռման, եփ Հոմանիչները: Երկրորդ դեպքի համար օրինակները մեր լեզվի մեջ անթիվ են. **օձիք** բառի մոտ իջել չարվել են նախ **թրք**, յախա և հետո ուս, վարատնիկ ձևերը, կրունկ բառի մոտ **թուրք**. դաբան և ուս. կաբլուկ և այլն: Այս պարագաների մեջ սովորաբար սկսվում է մրցումը, և վերջիվերջո մեկը կամ մյուսը ջնջվում է: Հոմանիչների գոյությունը թեև իրոք փաստ է, բայց ժամանակավոր է միայն, և նրանց ջնջումը՝ անխուսափելի:

Մեր արդի լեզվի մեջ Հոմանիչները երբեմն առաջանում են բոլորովին արհեստական կերպով. մի որևէ նորակերտ բառ հորինելու ժամանակ մեկը առաջարկում է այսինչ ձևը, մյուսը՝ այնինչ ձևը. երկուսն էլ ընդունվում են լեզվի մեջ և մնում իբրև իսկական Հոմանիչներ, մինչև որ ժամանակը մեկը կամ մյուսը վերջնականապես նվիրագործեն և երկրորդը վերացնեն գործածությունից: Այստեղ կարևոր դեր է խաղում մեր երկու հատվածների բաժանումը: Իբրև օրինակ հիշենք **դեղարան** և **դեղատուն** բառերը, որոնցից առաջինը արևմտյան Հայոց նախասիրած ձևն է, երկրորդը՝ արևելյան Հայոց:

Զարգացած լեզուների մեջ կան Հոմանիչների բառարաններ, որոնց մեջ Հաշվաքված, դասավորված են Հոմանիչ բառերը և նրանց տարբերությունը նշանակված: Տարբերությունների մի խոշոր մասը անշուշտ գրագետների և ակադեմիկոսների Հնարած բանն է, բայց արդեն մտած է գրական լեզվի մեջ: Մենք ոչ միայն ուսումնասիրած, որոշած և նվիրագործած չենք դեռ մեր բազմաթիվ Հոմանիչների տարբերությունը, այլև նույնիսկ նրանց մի Հասարակ Հավաքածու չունենք: Այս աշխատությունը սպասում ենք մեր ապագա լեզվաբաններից*:

Հոմանիչներն երկու տեսակ են լինում.

* Հ. Աճառյանի Հանձնարարությունը այդ գործը Հաջողությամբ կատարեց նրա ասպիրանտ, այժմ բան, գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր, գիտության վաստակավոր գործիչ Ա. Մ. Սուքիասյանը, որի Հոմանիչների երկրորդ՝ «Հայոց լեզվի Հոմանիչների բացատրական բառարանը» (Երևան, 2003, 1240 էջ, 130000 Հոմանիչ բառ և դարձված) Հրատարակվեց Գալուստ Գյուլբենկյան Հիմնարկության բարձր Հովանավորությամբ և 2004 թ. արժանացավ ՀՀ նախագահի մրցանակին (Ս. Գ.):

1) Հոմանիչներ, որոնք բոլորովին տարրեր են, իսկ իմաստով Հոմանիչ, ինչպես՝ նվեր և ընծա:

2) Հոմանիչներ, որոնք իմաստով նույնն են և կազմությամբ միայն տարրեր, իսկ իմաստով ներկայացնում են Հայտնի տարրերություն, ինչպես՝ ղեղատուն և ղեղարան, ընթերցատուն և ընթերցարան, պահանջկոտ և պահանջող, պահանջատեր:

Մտածողություն, մտածություն, մտածմունք— առաջինը մտածելու պրոցեսն է, որի այս կամ այն ձևն է մտածելակերպը, իսկ վերջինը՝ նրա արդյունքը. **դատողություն, դատաստան**— առաջինը պրոցեսն է, երկրորդը՝ արդյունքը:

Հոմանիչները, որպեսզի ապրեն, պետք ունեն իմաստի տարրերացման, օրինակ, ՀՃ.՝ Թափիլ «լեցնել» և վէղ՝ «թափել».

ՀՃ.՝ փռնոնչել «փոնչտալ» ոչխարի, այծի» և փռոնչել «մարդու».

ՀՃ.՝ բ'լժնել «բաժնել, աղքատներին Հաց են բաշխել» և գիսել «բաժնել, անջատել».

Հայ.՝ բուրել և Հոտիլ (ն՝ լավ, ք՝ վատ), թեև հնապես երկուսն էլ միևնույն էին, ինչպես՝ բուրեն զանուշահոտությոն. Երգ., Եր.. և.. 13. Ելցլ չարաւ նորա, և բուրեսցլ Հոտ նորա, Յովել., ր., 20:

Սիւր (ռուս.)՝ եկրոպական պանիր, իսկ պանիր (այսպես է թթր. և ռուս.)՝ «Հայկական պանիր»:

Հոմանիչների մեջ տարրերացում՝

արքայություն և Թագավորություն նույնն են, օր..

Սպան ղնա Տէր և զարծոյց զարքայութիւնն ի Դաւիթ (Նորագիտ, Ա. Մնաց., ժ., 14, մյուսն ունի զԹագաւորութիւն): Բայց Հիմա **արքայություն** կնչանակե «երկնից արքայություն, զրախտ»:

Դարձուցանել զարքայութիւնն իշխանութեանն Շաուղի (Ա. Մն. Ժբ., 23, Հին թրգմ.՝ զարձուցանել զԹագաւորութիւնն Սաուղայ):

Ըստ ձևի Հոմանիչ են՝

անհաս, չհաս, տհաս:

Սրանք տարրերացման օրենքով ստացել են առանձին իմաստ, մինչև իսկ իրար հակառակ իմաստ (անհաս — տհաս) և այս պատճառով էլ չարունակում են իրենց առանձին գոյությունը:

Լեզվի մեջ բացարձակ Հոմանիչներ կա՞ն, թե ոչ:

АНГЕЛ անունով ռուս հեղինակը կաղմել է մի բուսաբանական լավ բառարան: Նա տալիս է նախ բույսի գիտական (լատիներեն) անունը, ապա՝ նրա Հոմանիչները զանազան լեզուներով. որոնց մեջ կան ֆրանսերեն, ռուսերեն, վրացերեն և նույնիսկ Հայերեն անուններ: Ռուսերեն Հոմանիչները չատ բազմաթիվ են ընդհանրապես, և նրանց կողքին գրված է այն գավառի անունը, ուր գործածական է այն բառը: Այս բանից մենք կարող ենք հետևել երկու հետևյալ ճշմարտությունները:

1) Բացարձակ Հոմանիչներ, ուրեմն, կան լեզվի մեջ, բայց նրանք գոյություն ունեն այս կամ այն բարբառում և հետևաբար մի ուրիշ բարբառում չկան:

2) Եթե Հոմանիչները միայն մի բարբառում են պահվել, ուրեմն մյուսներում ջնջվում են, ինչ որ նշանակում է, թե լեզվի մեջ բացարձակ Հոմանիչի գոյությունը ավելորդ է:

3) Հոմանիչները ըստ ընտրություն կամ ըստ պատահման կարող են չարունակել իրենց գոյությունը այս կամ այն բարբառում, ինչ որ նշանակում է, թե նորից ջնջվում են մյուս բարբառներում:

Հին Հնդգերմանական լեզուների մեջ մեկ տարին ու մի քանի տարիներ տարբեր բառերով էին արտահայտվում: Այս մասին տե՛ս և ա՛ռ Արմ. րո. ամ և տարի. Հայերեն էլ ունենա տարի և ամ բառերը. որոնցից առաջինը նշանակում էր մեկ տարի, իսկ ամ՝ Հոգնակի էր: Կարելի չէր ասել՝ բազում տարիս, այլ միայն՝ բազում ամս:

Ավելի ուշ այս երկու իմաստները չփոթվեցին. օրինակ՝ ասում ենք ամ մի, ի Հինգետասներորդի ամի տևությունն Տիրերեայ կայսեր (Ղկ., գ. 1) (տասնհինգերորդ տարին մեկ տարի է): Վերջապես Հոմանիչներից մեկը կորավ և այժմ պահել ենք միայն տարի բառը:

Ցամէ եւս (Ղկ., ժգ. 9). նշ.՝ «մի տարի Հետո»:

Բացի առանձին բառերից, ամբողջական նախադասություններ էլ կարող են իրար Հոմանիչ լինել. օրինակ՝

Երբ ևս անցնում էի.

Անցնելու ժամանակս.

Անցնելիս, որոնց վրա կարող ենք ավելացնել՝ արևմտահայ լեզվով՝

Անցնելու ատենս:

Լսել եմ, որ երբ **Հ. Եղ. Հիւրիմիզը** թարգմանեց և հրատարակեց չատեր շնորհավորել են նրան իր հաջող թարգմանության համար: Նա պատասխանել է. «Ես կարող եմ թարգմանել այդ գիրքը ութ անգամ՝ տարբեր-տարբեր բառերով»: Այս խոսքը եթե մի կողմից ցույց է տալիս իր Հայերենագիտության չափը, մյուս կողմից ցույց է տալիս, թե որքան հարուստ է Հայ լեզուն Հոմանիչ բառերով և բացատրություններով:

Հոմանիչների իմաստի տարբերությունը կախված է ոչ միայն բառից, այլ երբևէն էլ մասնիկից: Ով չգիտե քաղաքական և քաղաքային բառերի տարբերությունը: Առաջինը նշանակում է «պետական», այսինքն պետությունների կազմին վերաբերյալ, իսկ երկրորդը՝ մի որևէ քաղաքի ներքին կյանքին, օրինակ՝

Այս ամսաթերթը քաղաքական բաժին չունի:

Եվրոպայի քաղաքական կացությունը ծանր է:

Լրագրի այսօրվա համարում մի ընդարձակ քաղաքական Հոդված կա:

Թատրոնը գտնվում է քաղաքային այգում:

Մեր քաղաքային շինարարությունը օրեցօր դարգանում է:

Քաղաքային կայարանը կիրակի փակ է լինում:

Հոմանիչներ են տհաս, անհաս, չհաս, բայց երբևէն էլ իրարից տարբեր են: **Տհասը** այն պտուղն է կամ անձը, որ դեռ խակ է և Հետո պիտի հասնի: **Անհասը** այն է, որին մարդկային միտքը չի հասնում, անհասանելի է: **Չհասը** այն անձն է, որ ամուսնական օրենքի համաձայն իրավունք չունի ամուսնանալու իր մի ազգականի Հետ: Սրանից դուրս կան նաև՝ **Թերահաս**, **վաղահաս**, և եթե կարիք լինի, կարելի էր կազմել նաև **ապահաս**, ինչպես ունենք՝ **ապաժաման** (չժամանած, չհասած, Հետ մնացած), օրինակ՝ ապաժաման լաւից եղեալ (Մագիստրոս):

Լեզուներ կան, որոնք միևնույն բայի համար զանազան բառեր են հատկացրած՝ նայելով, թե այդ բայը ինչ գոյականի հետ պիտի կապվի: Օրինակ՝ հրեղ-կական naga լեզվում «յուալ» բայի հոմանիչներն են.

ephyopala	լվալ ընդհանրապես,
etsiala	-»- չորեր,
süala	-»- պնակներ,
myuala	-»- երեսը,
phiala	-»- ոտները,
ntsakala	-»- ձկները:
(Mills, էջ 219)	

ՀՈՄԱՆԻՇՆԵՐԻ ՇԱՐՔԵՐ

Ծանոթ, քաջածանոթ, տեղյակ, լավատեղյակ, հմուտ, խորահմուտ, ներհուն, գիտուն, գիտնական, ուսումնական, ուսյալ:

Խնդրել, աղաչել, աղբրակ, պաղատել, թախանձել, գվո. գերկուկնալ:

Ռուս. просить, умолять:

Ռուս. տիպլո, գարյաչի, ժարկը:

Հայ. միայն տաք (եռման, վառման, չոգ), Զթ. չող:

Ցուրահատուկ, յուրատեսակ, առանձնահատուկ. սեփական, աչոգի, առաչոգ (տե՛ս Արմ. բռ., Ա.):

Ուր որ հոմանիշներ կան, լեզուները աշխատում են տարբերել նրանք իմաստի որևէ երանգով: Այնպիսի սովորական մի բառ, ինչպես է «երկրորդ» դասականը, ֆրանսերենում ունի երկու հոմանիշ՝ second, deuxième: Ըստ երևույթին կարելի չպիտի լիներ այսպիսի հասարակ իմաստով մի բառի մեջ որևէ երանգ մտցնել, բայց լեզուն կարելի է համարել դնել առաջինի տակ «երկրորդ և վերջին» իմաստը, իսկ երկրորդի՝ երկրորդ (բայց չարունակելի), օրինակ՝ Pour la seconde fois de la soirée, pour la deuxième fois de sa vie.

Երևույթը երկրորդն էր թե այդ երեկո և թե ամբողջ իր կյանքում. բայց որովհետև այդ երեկոյին այդքան տեղի չունեցավ, ուրեմն երկրորդն ու վերջինն էր (seconde), բայց որովհետև կյանքում մի որևէ ուրիշ անգամ էլ պիտի պատահեր, ուստի երկրորդ և չարունակելի (deuxième) էր: Բառարանը եթե միայն երկու հատոր է, երկրորդ հատորը կոչվում է seconde, իսկ եթե երրորդ հատոր էլ ունի, կոչվում է deuxième.

Հայերենում ունենք սանդ, որի վրա եկավ ավելացավ պրս. հավան: Պոլսի Հայոց բարբառում սանդ-ը տեղի տվեց օտարին և ջնջվեց, իսկ Կովկասի Հայոց բարբառում, երկուսն էլ մնալով, կարիք եղավ տարբերակում մտցնելու: Սանդ-ը վերապահվեց խոշոր քարե սանդին, որի մեջ ծնծում են մեծ քանակությամբ բաներ (ցորեն, ձավար. աղ), իսկ հավան-ը (արտասանվում է հավանդ) գործածվում է փոքր, առձեռն սանդ իմաստով, որի մեջ ծնծում են քիչ քանակությամբ բաներ: Հմմտ. սեր և դայմադ:

Լինում են դեպքեր, երբ օտար փոխառյալ բառը բնիկ բառի հետ կցված միասին է գործածվում. օրինակ՝ ինդոնեզյան լեզուների մեջ սանսկրիտ կամ պարսիկ փոխառությունները՝ բնիկ մալայան բառերի հետ, ինչպես մալայերեն՝ jawhar-manikam «ջոկատ» բառի առաջին մասը պարսիկ է, երկրորդը՝ նույնի մալայան հոմանիշը:

Նոր Նախիջևանում՝ հայերեն շուտ մը Թեզ, առաջինը՝ հայերեն, երկրորդը՝ թուրքերեն*:

ՀԱՄԱՆՈՒՆ

Հոմանիշի հակառակ երևույթն է համանունը. առաջինը ցույց է տալիս երկու կամ ավելի բառեր, որոնք միևնույն իմաստն ունեն, երկրորդը ցույց է տալիս երկու կամ ավելի տարբեր իմաստներ, որոնք միևնույն բառն ունեն, այսպես՝

հարկ – յարկ,

հոտ – յոտ,

պառկացնել – բարկացնել,

եզիպտացորեն – եզիպտացերեն

փղշտացի – փռշտացի

յաղթեցի – ակտեցի

տան դուռ – դանդուռ

համառոտ – յամառոտ

անմեռուկ – անմոռուկ**:

ՓՈՒՍԱՌՑԱԼ ԲԱՌԵՐ

Գիտենք, որ փոխառյալ բառերը երկու տեսակ են՝ ժողովրդական և գրական, կամ այլ տեսակներով նայած՝ ուղղակի կամ անուղղակի:

Ինչ տեսակ էլ լինեն, փոխառյալ բառերը փոխառու լեզվի մեջ կրում են զանազան ձայնափոխություններ՝ հարմարվելու համար այդ լեզվի պահանջներին:

Ժողովրդական փոխառությունների մեջ, եթե փոխատուն ներկայացնում է այնպիսի ձայներ, որոնք չկան փոխառու լեզվի մեջ, վերածվում են համապատասխան մի ծանոթ և սովորական հնչման: Այսպես՝ իտալ. և իսպան. բառերը անցնելով ֆրանսերենին, իրենց ճ, յ, չ, ց ձայները վերածել են ճ, չ, ս, շ, այսպես նաև հայերեն բառերը փոխ առնվելով թուրքերենի մեջ՝ ձ, ծ, ց վերածվել են շ, ս:

Ռուսերեն փափուկ ձայները, չզտնվելով հայերենի մեջ, վերածվում են սովորական ձևի, ինչպես՝ վալս (և ոչ վալլս, որ հայերեն չէ), բալչեիկ (և ոչ բալլչեիկ):

Նույնպես, եթե փոխատու լեզուն ունի այնպիսի բարդ ձայնավորներ, որոնք հակառակ են փոխառու լեզվի ոգուն, ջնջվում կամ պարզվում են, այսպես՝ գերմ. landsknecht, անգլ. biffeck վերածվել են ֆրանս. lansquenet, biffeck.

* Երկրի վրա տեղ կա, որ գետինը մեղի համար բանջեր չի բուսցնէ. Թրք. երեքն էլ (բէր) կլինի (Այտրն., Քնն. բեր., 272):

Ես աս այ ունիմ որ կը վառիմ ու չեմ էրիք (անգ. էջ 272):

կանմաք կանմաք

** Բերված են և՛ համանուն, և՛ հարանուն բառերի օրինակներ (Ս. Գ.):

Շեշտի կողմից էլ կատարվում են հարմարեցումներ, եթե փոխառու լեզվի և փոխառու լեզվի շեշտադրության սխառնմի մեջ կա հիմնական տարրերություն: Այսպես, եթե փոխառու լեզուն ունի չարժական շեշտ, իսկ փոխառու վերջավանկի վրա շեշտ, փոխառու լեզուն կամ անփոփոխաձայնում է փոխառուի վերջավանկի շեշտը և կամ տեղափոխում նախորդ վանկերի վրա, ինչպես՝ ֆրանսերեն lieutenant «տեղակալ» > գերմաներեն leutnant, անգլերեն lieutenant > ռուսերեն лейтенант, բայց ֆրանսերեն machine > անգլերեն machine, գերմաներեն Maschine, ռուսերեն машина:

Եթե փոխառու լեզուն ունի վերջավանկի վրա շեշտ, իսկ փոխառու չարժական շեշտ, կամ փոխառուի շեշտը փոխադրվում է վերջավանկի վրա և կամ, ձայնավորի ջնջումով, շեշտը պահվում է այն տեղում, բայց դարձվում է վերջավանկ:

Օրինակ՝ իտալ. soldato > ֆրանս. soldato,

իտալ. gazetta > ֆրանս. gazette և թրք. yazeta:

Գրական փոխառությունները շատ ավելի հավատարիմ են լինում մայր ձևին. այստեղ պահվում է տառ առ տառ փոխառու ձևը, սովորական տառադարձությամբ. միայն շեշտվում և կարդացվում է փոխառու լեզվի օրենքներով՝ հաճախ ավելացնելով համապատասխան մի վերջավորություն, որ հատուկ է փոխառու լեզվին, ինչպես՝ ռեվոլվեր (revolver), վագոն (wagon), բրավո (bravo), բիսիկլետ (bicyclette) և այլն:

Իրենց այդ հատկություններով գրական փոխառությունները լեզվի մեջ չուտ են ճանաչվում, իսկ ժողովրդական փոխառությունները այնպես են կոկվում, հարմարվում նոր լեզվի կադապարի վրա, որ անկարելի է լինում նրանց օտար լինելը ճանաչել: Որքան ժամանակ հայերենի իրանական փոխառությունները բնիկ են կարծվել, և այսօր էլ դեռ կան բառեր, որոնց համար գիտությունը դեռ չի կարողանում վճիռ տալ՝ հայ են, թե իրանական:

Թեև փոխառոյալ բառերը լեզվից լեզու անցնելով պարտադիր կարգով պետք է կրեն որոշ ձայնական փոփոխություններ, բայց շատ դեպքեր էլ կան, երբ՝ 1) փոխառոյալ բառը փոխ առնող լեզվի մեջ ավելի հարազատ ձևով է պահված, քան փոխառու լեզվում. 2) նույնիսկ ջնջված է փոխառու լեզվի մեջ, իսկ փոխառու լեզվի մեջ մնում է կենդանի:

Երկրորդ երևույթի համար օրինակներ: Ֆրանս. pomme d'or-ը (բառացի «ոսկի խնձոր») այն հանրաժանութ բույսն է, որ փոխառություն դարձավ ռուս. ПОМИ-ДОРО, հայերենի մեջ էլ գործածական դարձավ պամադուր, պամիդուր ձևով: Նոր ֆրանսերեն բառը արևմտահայերը թարգմանելով կազմել էին ոսկիխնձոր, բայց հետո, գավառական բարբառում գտնելով լուլիկ, ընդհանուր գործածական դարձրին առաջինի փոխարեն:

Սակայն ֆրանս. pomme d'or այժմ բոլորովին ջնջված է լեզվից:

Ռուսերենում կան нужник և заход բառերը, երկուսն էլ «արտաքին» իմաստով: Երկուսն էլ ունի ДАЛЬ-ի բառարանը, Ушаков-ի բառարանը գիտե միայն нужник և չունի заход: Այժմ այս երկու բառերն էլ ջնջված են ռուսերենից, և նրանց փոխարեն տարածված է уборная: Հայերեն բարբառներում գործածական է սակայն գախօդ «արտաքին» բառը, ինչպես՝ Ղարարադ և Մեղրի:

Փոխառյալ բառերի սխալ թարգմանություն: Պրս. sū նշանակում է «կողմ» որից կաղմված է čārsū «չուկա, վաճառանոց» (խաչաձև փողոցի վրա գտնվելով՝ որս կողմ ունենալու պատճառով, որից ժողովրդական **չարչի**): Այս բառից թրք. փոխառություն կաղմվել է sularənda «կողմերը», բայց որովհետև թրք. su նշանակում է նաև «ջուր» (գրվում է sū), ուստի ժողովուրդը, չփոթելով իրար հետ, կաղմել է **ջրերը** «կողմերը, շուրջ, մոտավորապես», օրինակ, ժամը երեքին **ջուրերը** (միայն ժամանակի համար է ասվում):

Ֆրանսերենում կար surtout «սովորական չորերի վրայից հագնելու հատուկ սև շոր»: Այս բառը փոխառյալ է նաև ռուսերենում **сюртук** ձևով և նույն նշանակությամբ, որից նաև հայերեն **սերտուկ**: Ֆրանսերենում հին բառը գործածությունից ընկավ, և նրա տեղ եկավ pardessus, սակայն ռուսերենում ավելի երկար շարունակեց իր գոյությունը, մինչև որ չորի գործածությունը վերանայով (սև շոր, պոչավոր վերարկու), բառն էլ հետը ջնջվեց: Պետք չէ կարծել, թե ամեն օտար փոխառություն ուժեղի ազդեցություն արդյունքն է: Երբեմն էլ հոգեբանական պատճառները գալիս միանում են սրան: Մարդիկ փնտրում են հնացած, թուլացած, սովորական դարձած տկար բառերի փոխարեն մի ուժեղ բառ գործածել: Լեզվի մեջ գործածված ամենօրյա բառերը թույլ են համարվում. այս պատճառով էլ կամ դիմում են հին (գրաբար) մոռացված մի արտահայտության, կամ (ավելի ճիշտ մի միջոց)՝ օտար բառի փոխառություն: Օրինակ՝ նկատված է, որ նյութական ու բարոյական պակասություն նշանակող բառերը լեզվից լեզու ճամփորդում են: Եվրոպայում անգլերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն ու գերմաներեն այս կարգի բառերը իրարից են փոխ առնվել, նույնպես նաև մեր մեջ: Օրինակ թրքերեն ակմախ, սարսախ, չաչ, հայվան և այլն բառերը ավելի ուժեղ են թվացել. հատկապես իրենց նոր փոխառնելու ժամանակ, քան նրանց համապատասխան ընդլ բառերը: Այժմ էլ նախատողը ավելի ազդեցություն գործած է կարծում, երբ գործածում է ռուս. միրզավեց, պաղլեց, սվոլիչ և այլն բառերը, որոնց արժեքը ճիշտ չգիտե և հաճախ նշանակության խորն էլ չի թափանցում, քան եթե գործածել նրանց համարժեք դանադան բառեր:

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐ

Միջազգային բառեր ասելով պիտի հասկանայինք այն բառերը, որոնց հորինման համար մասնակցել են բոլոր ազգերը կամ գոնե՝ բազմաթիվ ազգեր: Այսպիսի երևույթ չկա դեռ աշխարհում. ուստի և իրապես միջազգային բառ չկա: Միջազգային կոչվելու իրավունք պիտի ունենային թերևս, օր., **մայր, տուն, տասն** և նման բառեր, որոնք գործածական են հարյուրավոր լեզուների մեջ (հնդեվրոպական լեզվախումբ), բայց սրանք էլ ճիշտ նույն ձևով պահված չեն լեզվից լեզու, և նրանց հորինողները ոչ թե այդ զանազան ազգերն են, այլ նրանց նախնիքը, որոնք հորինման ժամանակ մի միակ ազգ էին կազմում, ուստի սրանք էլ միջազգային չեն: Նրանք միջազգային են միայն լեզվաբանների համար և լեզվաբանական մտքով, այն էլ՝ որոշ աշխարհամասի համար:

Սովորական գործածության մեջ միջազգային ասելով հասկացվում են այն բառերը, որոնք գործածական են բոլոր կամ բազմաթիվ լեզուների մեջ, մինևնույն

ձևով և միևնույն իմաստով: Այսպես, օրինակ, **վազոն** (չոգեկառքի) միջազգային բառ է:

Բոլոր «միջազգային» կոչված բառերը իրապես պատկանում են մի լեզվի, որից փոխառությունը տարածվել է և տարածվում է ուշիչ լեզուների մեջ: Այսպես՝ վերոհիշյալ **վազոն** բառը անգլերեն է և նշանակում է պարզապես «բեռնասայլ»: Շոգեկառքի հնարիչները լինելով անգլիացիք՝ նրանք բառն էլ տարածվել է ամեն կողմ:

Ժողովուրդները չեն հետաքրքրվում բառի միջազգայնականությունը: Եթե նրանք բառերը վերցնում են իրարից, ուրիշ շարժառիթ չունեն, եթե ոչ նվազագույն միգրի օրենքը: Պատրաստ բառը աշխատանք չի պահանջում: Ընդհակառակը, «միջազգային» բառը, մտնելով դանադան ժողովուրդների մեջ, հենց որ առարկան շատ գործածական է դառնում, «միջազգային» բառն էլ հալվում է: Այսպես՝ **ավտոմոբիլ** բառը միջազգային էր, այժմ ֆրանսիացիք դարձրել են *auto* կամ *voiture*, անգլիացիք՝ *motor-car* կամ *car*, ամերիկացիք՝ *automobile* կամ *ford*, գերմանացիք՝ *Kraftwagen* կամ *wagen*, դանիացիք՝ *bil* և այլն (BSL 33, № 100, էջ 115):

Ուր մնաց միջազգայնությունը՝ նույնիսկ երկու անգլիախոս ժողովուրդների միջև:

Բառերի միջազգայնությունը հետաքրքրվում են միայն գիտնականները և մեկ էլ՝ ընկերավարական գործիչները:

Գիտնականները փնտրում են իրենց հետազոտությունը: Անշուշտ դժվար է նրանց համար սովորել յուրաքանչյուր ազգի լեզվով *ichtiologia*, *meteriologia* և այլ բառեր: Մի ընդհանուր գիտական ձև փրկում է նրանց նեղությունից: Բայց նրանք իրենց սահմանափակ չահերի համար նկատի չեն առնում հասարակ ժողովրդի ահեղի բանակը, որ այդ «գիտական» բառերից ոչինչ չի հասկանում, բայց իսկույն, կամ քիչ մտածումով ըմբռնում է, երբ ասում են՝ հնչարանություն, երևութաբանություն և այլն:

Գալով ընկերավարական գործիչներին, որոնք ավելի անկեղծ են, բխում են «ժողովուրդների չահերից», բայց սխալվում են, կարծելով, թե մի քանի. թեկուզ մի քանի հարյուր, այդպիսի գիտական բառերի միջազգայնացմամբ կարող է լեզուն միջազգային դառնալ:

ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Այսպես ենք կոչում այն բառերը, որ 18-րդ դարից սկսած հնարեցին մեր հեղինակները՝ լրացնելու համար նոր կյանքի պահանջները և նրանցով հարստացրին հայ աշխարհիկ լեզուն: Հին Հայկազյան բառարանը, ինչպես և Նոր Հայկազյան իրենց բառամթերքի մեջ չեն վերցրել այսպիսի բառեր: Բայց հենց Զախջախյան բառարանից սկսում են նորակերտ բառերը մուտք գործել աստղանիշ նշանով: Նույնը ավելի ընդարձակ չափով շարունակվում է Փեշտամալյանի բառարանում, որ և ընդհանուր սովորություն է դառնում այնուհետև բոլոր բառարանների համար:

Սուսքը, անշուշտ, հատկապես հայերեն բառարանների համար է (հայերենից հայերեն), իսկ երբ հարցը գալիս է օտար լեզուներից հայերեն բառարանների մասին, նորակերտ բառերի քանակը անվերջ աճում է:

Տեմիրճիպաչյանի ֆրանսերենից հայերեն գրպանի բառարանում, ինչպես հեղինակը խոստովանում է առաջարանում, կա հաղար նորակերտ բառ, բոլորն էլ իր կազմած: Լուսինյանի Ֆրանսերեն-Հայերեն բառարանում այնքան մեծ է նորակերտ բառերի թիվը, որ կարելի է նրանցով մի նոր հայերեն բառարան կազմել: Յ. Շավարշ քննադատոր (Բաղմ., 1897, 395), խոսելով Լուսինյանի բառարանի բազմաթիվ նորակերտ բառերի մասին, տալիս է հետևյալ հավաքածուն:

Հատուցակարգել, նմանաձուլուհի, ջրչեղջաջուր, ջրամբարաջուր, կապարա-գրչաքար, վկակոչասէր, երկոտասանատեսակ, դերձակամկրատ, մկրատապատեան, ոսկերչամկրատ:

Բարերախտաբար այս կարգի արտառոց բառերը մեծավ մասամբ չեն մտնում լեզվի մեջ. լեզուն իբրև ավելորդ տարր դուրս է չպրտում իր միջից այս բառերը, միայն պիտանի, նոր պահանջները լրացնող, արվեստով կազմված և գեղեցիկ բառերն են, որ մտել են լեզվի մեջ:

Ավելորդ է ասել, թե մեր բոլոր նորակերտ բառերը կազմված են եվրոպական, հատկապես ֆրանսերեն և ռուսերեն բառերի կաղապարով: Բայց շատ հաճախ նրանց գերազանցում են: Օրինակ՝ **համերգ** բառը կազմված է ֆրանս. concert բառի վրայից՝ նույն նշանակությամբ: Բայց concert իսկապես նշանակում է «համաձայնություն» և իհարկև ակնարկում է երաժշտական գործիքների և երգիչների համաձայնությունը, բայց ամեն համաձայնությունն երգ չէ, ուստի concert բառը ճիշտ չէ, շատ ավելի լավ է հայերեն **համերգ**, որ կազմված է համ «միասին, ամբողջական» և երգ բառերից. այսինքն՝ «խմբական երգ». «միասին կազմված երգեցողություն» և այլն:

Restaurant ֆրանսերեն նշանակում է «կաղզուրիչ»: Օրինակ՝ le vin est un bon restaurant «գինին լավ կաղզուրիչ (բան) է»: Բայց ուրիշ կաղզուրիչ բաներ չափ կան, և restaurant վերցնել **ճաշարան** իմաստով նշանակում է մի շատ ընդարձակ իմաստ սահմանափակել մի շատ մասնավոր իմաստի մեջ: Այս restaurant բառը գործածվում է նաև անգլերենում և ռուսերենում, և նույնը մտնում է նաև առանց ուշադրության առնելու բառի անհարմար կազմությունը: Շատ ավելի լավ է ռուս. СТОЛОВАЯ, որ գոնև հիշեցնում է ճաշարանի սեղանները, որոնց վրա շարվում են կերակուրները:

Բայց ավելի լավ է հայերեն **ճաշարան**, որ ներկայացնում է առարկայի կատարյալ պատկերը:

Հարց է, թե ինչո՞ւ մեր նորակազմ բառերը այսպես ավելի լավ են, քան եվրոպական զանազան բառեր, և թե ինչո՞ւ եվրոպական անճահ բառերը կարողանում են տեղ գրավել մեր մեջ:

Ավելի լավ են, որովհետև նախ՝ իրենց առաջ ունեն առաջին կաղապարը, որի վրա կազմում են նոր բառը՝ աշխատելով բնականաբար գերազանցել այդ կաղապարից: Երկրորդ՝ միշտ էլ մեր բառը մեր ժողովրդի համար լավ հասկանալի է և եթե «անճահ» է, չի ընդունվում ժողովրդի կողմից, մինչդեռ եվրոպական բառերը, հաճախ լատիներենից կազմված լինելով, ժողովրդի համար անհասկանալի են և չեն ենթարկվում քննադատության, ճիշտ՝ ինչպես որ այդ նույն օտար բառերը հալած յուզի տեղ ընդունվում են մեր մեջ, որովհետև մեր ժողովուրդը ամենևին չի կարող թափանցել այդ օտար բառերի ներքին կազմություն

մեջ: Cours ֆրանսերեն նշանակում է **ընթացք ջրի, աստղերի, կյանքի** և այլն, բայց նաև, փոխարենարար՝ «ուսման տեղությունը»:

Այս վերջին իմաստը բավական հեռացած է առաջինից, ուստի շատ հարմար է կազմված հայերեն **դասընթաց** բառը, որ թեև նույն **ընթացք** բառն է, վրան ավելացրած **դաս** կարևոր բառը: Ռուսերեն ասվում է **курс** – կուրս, և ժողովուրդը չի թափանցում բառի ներքին իմաստին:

Շանթարզելը Ֆրանկլինի հնարած այն գործիքն է, որով շենքերը պաշտպանվում են կայծակի (շանթի) հարվածից:

Ֆրանսերեն ասում են paratonnerre, որ կազմված է parer «կասեցնել» և tonnerre «որոտում» բառերից:

Անգլերեն նույնը կոչվում է lightning-rod, որ կազմված է lightning «փայլակ» և rod «ձող» բառերից: Ռուսերեն էլ ասվում է **грозомотвод**, որ կազմված է **гром** «որոտում» և **отвод** «հետ դարձնել» բառերից: Բայց շանթարզելը ոչ որոտումն է արգելում և ոչ փայլակը: Ավելի լավ է իտալ. parafulmine, որ կազմված է fulmine «կայծակ» բառից: Հիանալի է հայերեն **շանթարզել**-ը թե՛ իր կարճությամբ, թե՛ ներդաշնակությամբ և մանավանդ՝ իմաստի ճշտությամբ:

Ֆրանսերեն **uniforme** ածական է և նշանակում է «միաձև, միատեսակ, միանման», իբրև գոյական նշանակում է որոշ խմբի մարդկանց միատեսակ զգեստը, որ ռուսերեն՝ ավելի կարճ ձևով ասվում է **форма** (նշանակում է պարզապես ձև): Սքանչելի է հայերեն բառը՝ **համազգեստ** և տեղիք չի տալիս ոչ մի թյուրիմացության:

ԲԱՐԴ ԲԱՌ

Բառը բարդվելուց հետո իր կազմիչ մասերի գիտակցությունը կորցնում է և ստանում է իր համար անկախություն: Այլևս նա իր անկախ կյանքը և անկախ գործածությունը ունի: Ֆրանսերեն ասում են bonjour օրվա որևէ ժամին, թեև jour արմատը ավելի առավոտվա համար է: Շոգենավ բառը, այն ժամանակ, երբ կազմվեց, միայն չղբիով գնացող նավերի համար էր, այժմ հնարված է ջերմություն կամ էլեկտրականությամբ գործող նավ, բայց անխտիր՝ դարձյալ կոչում ենք **չոգենավ**: Վերջերս հնարեցին **ջերմանավ** բառը, բայց ընդհանուր գործածություն չունի զեռ, իսկ **էլեկտրանավ** բառ գոյություն չունի:

Ամեն ածանց բառ, արմատից բաժանվելուց հետո ձգտում է անկախության, այսինքն կորցնում է կապը իրեն ծնունդ տվող արմատի հետ, և մինչև անգամ լինում են զեպքեր, երբ այդ կազմիչ արմատն էլ է կորչում և մնում է միայն ածանցը:

Այս վերջին դեպքի համար լավ օրինակ են հայերենում **հնոց** և **հրդեհ**, որոնց բուն արմատները (հուն «կրակ» և զեհ «վառել») առանձին գոյություն չունեն հայերենում, և նրանց գոյությունը լեզվաբանական քննությամբ միայն կարելի է երևան հանել:

Նմանապես **ուրջու** «խորթ որդի» և **ուստի** «որտեղից» բառերի մեջ **ուր** «որդի» putra և **ու** «ուր, որտեղ» արմատները բոլորովին անհայտ են մնում:

Գգալ բառի մեջ daru «ծուռ փայտ», հովիվ բառի մեջ ոչխար և owi «պահել», ինչպես և ժպիրհ բառի մեջ aži ođ oz և pidra «Հայր» բոլորովին ծածուկ են մնում:

Ածանց բառը, կորցնելով իր արմատը, կարող է նաև իր նշանակությունը կորցնել և մինչև անգամ փոխանակ արմատի՝ միայն մասնիկը պահել:

Սրա համար լավ օրինակ են հատուկ անունները:

Ավետիք բառի հայցականը՝ **Ավետիս** (բարի յուր), դառնալով անձնանուն և ստանալով Ղրբ. Վիտիս ձևը, այլևս չատ է հեռացել նախնականից:

Աստուածատուր կրճատվելով դարձել է Ասս. ուր ոչ «Աստուած» կա և ոչ «տուրք», իսկ **Տատուր**-ը այնպես է փոխվել, որ նույնիսկ հայտնի չէ, թե **Աստուածատուր** բառից է, թե **Տիրատուր**:

Հարություն բառը ղևռ պահել է իր առաջին իմաստը (մեռելի կենդանանալը), բայց **Արթին**, **Արութ**, **Թիւնի** ձևերի մեջ մեկ մասնիկն է կիսած, մեկ արմատն է անհետացած, մեկ էլ միայն մասնիկի վերջին կեսն է պահած:

Միևնույն ածանցյալ բառը լեզվից լեզու անցնելով կարող է իմաստը փոխել: Օրինակ **աքսոր** բառը հունարեն է, կազմված է՝ εξ – «դուրս» նախդիրով ὅρος «եզերք», «սահման» բառերից և նշանակում է «սահմանից դուրս»: Անցել է նախ ասորերենին, ուր aksoria ձևը ստանալուց հետո ապա անցել է հայերենին, ուր դարձել է **աքսոր**, որի իմաստը հայտնի է: Իսկ նույն բառը, հայերեն ձևով դառնալով արտասահման, այժմ բոլորովին հակառակ արժեք ունի:

ՄԱՍՈՒՆՔ ԲԱՆԻ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒՓՑՈՒՆ

Մակրայն ու նախադրությունը կարող են դառնալ գոյական, ինչպես՝ ֆրանսերեն.

le pour et le contre,

le bien,

les alentours,

l'arrive,

le devant:

Հյ. ետեր, առջևը.

թեր և ղեմ (նխ. – ած.).

Անորոշ ղերբայր դառնում է գոյ.:

le boire et le manger

un déjeuner, un diner, un souper, le devoir «երթալ-գալ չունենք»:

Անցյալ ղերբայր դառնում է ած., գյ., մկ.:

Օրինակ՝ անցեալն է անց.

կատարյալ մարդ.

դարձյալ եկավ:

Իմաստի փոփոխություն առաջանում է նաև համանունության պատճառով:

Օրինակ՝ ֆրանս. կար երկու բառ harpe ձևով, մեկը «ճանկ» նշանակությամբ և մյուսը «քնար» նշանակությամբ. առաջինից կազմվել է գողերի լեզվով պատկերավոր մի բացատրություն pincer de la harpe, այն է՝ «քանտարկվել», բայց որովհետև կա նաև harpe նվագարանը, ուստի համանունության պատճառով առաջացել է pincer de la guitare կամ du viola նույն իմաստով:

Իմաստի փոփոխությունն առաջանում է նաև հոմանիշների պատճառով: Երբ մի բառ ստանա մի որևէ նոր նշանակություն, իր հոմանիշն էլ ստանում է նույն նշանակությունը:

Օրինակ, ֆրանսերեն՝ nettoyer «մաքրել» բառը ծծկը, նշանակում է «գողանալ», ուստի polir «Հարթել, Հղկել» բառն էլ, որ առաջինի հոմանիշն է, ստացավ «գողանալ» իմաստը:

Այս երկուսի խառնուրդն է ներկայացնում հետևյալը. տճկ. կա երկու տեսակ բառ ու հնչումով, առաջինը բուն տաճկական ծագմամբ ու, որ նշանակում է «ի՞նչ», երկրորդը՝ պարսկական փոխառությամբ ու, որ նշանակում է «ոչ»: Ղրիմի Հայերը, տեսնելով այս երևույթը, իրենք էլ Հայերեն ինչ բառին տվին նաև «ոչ» նշանակությունը, օրինակ, ինչ ես, ինչ դու «ոչ ես, ոչ դու»:

ՄԱՐԴՈՒ ԱՆՈՒՆԻՑ ԲԱՌ

Ֆրանս. maillechoir մի խառնուրդ է ցինկի, պղնձի և նիկելի, որ նմանում է արծաթի, Հնարել են Maillot և Chorier, որոնց անունով էլ melchior «մեկքիոր», ասում են նաև «մեկսիոր», որ սխալ է:

Փիլիպպոս «առնի»

լովեն

սիլուետ

մանսարդ

Chevrecan (կաշի)

Սովորական է զանազան արդյունքներ անվանել արտադրողի անունով, ինչպես՝ հորթ (հորթի միս), ոչխար (ոչխարի միս), թեյ (թեյից ըմպելիք), խահուս, absinthe, ջրաներկ (ջրաներկով նկարած նկար):

Այս կարգին են պատկանում հեղինակների անունով կոչվող իրերը, ինչպես՝ Mansarde (17-րդ դարում մի նշանավոր ճարտարապետի անունով, որ առաջին անգամ շինեց այդ):

Guillotine (1789 թվից, երբ շատացան սպանությունները, չարչարանքը նվազ տաժանների դարձնելու համար այս անունով մի բժիշկ Հնարեց):

Pamphlet (ժողովածու գործոց Pamphilus-ի, որ միջին դարում շատ էին կարդում):

Silhouette (1759-ին Silhouette անունով կար մի ֆինանսական «կոնտրալոր», որին ծաղրելու համար նկարեցին կողմնանկարը շվաքով):

Balthazar «խնջույք» (նման այն խնջույքին, որ տվեց Բաբելոնի թագավորը Բաղդասարին):

Macadam (ծեծած քարով խճուղի՝ Հնարեց Mac-Adam շոտլանդացի գիտնականը):

Sandwich (բուտերբրոտ. կարագով քսված հացի երկու չերտ, մեջտեղը դրած մի չերտ միս, կրիկ և այլն):

18-րդ դարում կար անգլերեն comte de Sandwich, որ այնքան խաղամոլ էր, որ չէր ուզում թողնել խաղասեղանը նույնիսկ ճաշելու համար և բերել էր տալիս այդ ձևով ուտելիք: Այժմ նմանությամբ (հեգնանք) ֆրանսերեն sandwich են

ասում նաև այն մարդոց, որոնք մի Հայտարարություն կրծքին և մյուսը մեջքին կպցրած ման են գալիս փողոցում, մարդը ինքը դառնում է միս կամ երչիկ, Հայտարարությունները՝ Հաց:

Grog (ջրով և չաքարով խառն ոոմ). անգլիացի ծովակալ Vernon, մականվան-
յալն Grogram, հրամայեց այսպես մատուցել իրեն ոոմը, և անունը մնաց grog,
բայց grogram բառն էլ մի տեսակ կոպիտ կտորեղեն է, որ ծագում է ֆրանս. gros
grain «խոշորահատ» բառից:

Spencer (անթափանց կարճ վերարկու 19-րդ դարու սկիզբը Lord Spencer 1-ին
անգամ մանտո քցեց):

Macfarlane («մի տեսակ անթե վերարկու. անգլիացի ֆաբրիկանտի անունով):
Guillemet «չակերտ» (ոմն Guillemet անուն մարդու, որ նվագական է Guille-
met-ի և որ գործածեց առաջին անգամ այս նշանը):

Անունից կազմված բառեր՝

չովինիզմ,
բոյկոտ,
mansarde,
silhouette,
guilletine,
chemise La Coste:

ՏԵՂԱՆՈՒՆԻՑ ԲԱՆ

Փարոս «նավերի համար ուղեցույց աշտարակ՝ ծովափի վրա». ֆրանս. phare,
ռուս. маяк: Փարոսը առաջին անգամ շինվել է Ալեքսանդրիա քաղաքի առաջ
գտնված փոքրիկ Pharos կղզում, որից էլ տարածվել է ամեն կողմ:

Կիլիկիա – լատ. cilicium > ֆր. cilice «մի տեսակ կոշտ կերպաս՝ այծի մազից
չինված»:

Սավան – Բաղդադի մոտ Սաբան գյուղի անունից:

Սարտիլա (ձուկը) < ֆր. < sardine < sarda, sardina < sardus վայրանունից:

գալոշ. galosh, լատ. gallica – ծագում է gaulois բառից.

medica, μηδική «luzerne բույսը» < Մարաստանից.

pergamum միջնարկը < Pergamum քաղաքի անունից.

pergamena «մագաղաթ» < Pergama-ի եվմինեսի հնարածը Համարվելով.

լատ. sinopsis մի տեսակ յուղաներկ < Սինոպ քաղաքից.

bronze < Brundisium.

cuiivre < Κύπρος:

Ամերիկայի անունով է մի տեսակ Հասարակ կտոր, որ Պոլսում կոչվում է
«ամերիքան բեզի» և (բուն ձեն է արաբերեն bezz, որից թրք. bez, որ նշանակում
է «չոր») ռամիկ ձևով՝ ամեիլքա: Կովկասում տարածված է ամիրքանը, որ այժմ
վերացել է, և ասվում է ռուսերենով бязь.

Ամեն մի մարդ իր մայրենի լեզուն մանկությունից չընդհատելով սկսած այնպես լավ սովորած է, որ նրա բոլոր բառերն ու ձևերը թվում են ամենաբնական բանը: Երեւանում 70-ամյա մի պառավ թուրք կին ասաց ինձ մի օր. «Մեր թուրքերենից ավելի ուղիղ լեզու չկա, հացին «չօրեք» ենք ասում, ջրին «սու»: Մյուս աղգերը ծուռ ու մուռ բաներ են ասում. օրինակ, ուսաները հացին «խյեր» են ասում, հացը չօրեք է, սկի խյեր կլինի», ջրին՝ «վաղա», «սու» չեն ասում, իսկի «վաղա» կլինի»:

Այս տգետ կնոջ խոսքը իրական զգացողության ճիշտ արտահայտությունն է: Մայրենի լեզուն բնական է մարդուն, նրա նույնիսկ թերությունները, անկանոնությունները, բացառությունները, արտասանության դժվարությունները՝ այդ բոլորը վերանում, ֆնջվում, հարթվում և հեշտին, բնական ու դյուրալուր են դառնում: Ընդհակառակը՝ ամեն մի լեզույն կամ նորմոթություն, հին կանոնների խախտում, արտասանության փոփոխություն անընդունելի են: Սրա համար է, որ երբ մի նոր բառ ներմուծվում է լեզվի մեջ, ենթարկվում է գիտակից քննադատության, եթե նա լեզվի նախկին սովորական կանոններին համապատասխան չէ: Վերջերս մեկը հնարեց մի բառ՝ տրամվայի «աստանովկա» իմաստի համար (կանգառ): Այս բառը ինքնին չատ կոկիկ, դյուրահեշտ, ճիշտ կազմված բառ է և նյութին էլ չատ համապատասխան: Ձնայած դրան, դժվարության հանդիպեց չատերի կողմից, որովհետև կանկառ «փուչ» բառի հետ համանուն էր:

Սակայն մի ուրիշ բառ՝ **համայց**, որ ես հնարեցի հիվանդանոցում պառկած ժամանակս, ուս. աբխազ (բժիշկների ընդհանուր այցելություն հիվանդանոցի հիվանդներին) իմաստով. հաճույքով ընդունվեց, որովհետև հայերենի հին կանոններին բոլորովին համապատասխան էր և որևէ նման բառի հետ համանուն չէր կազմում:

Սրանից է ըլսում այն երևույթը, որ մենք ոչ մի քննադատության չենք ենթարկում մի օտար բառ, որ սողոսկում է մեր լեզվի մեջ, եթե նույնիսկ անմիտ ու անչնորհ մի բառ լինի: Օրինակ, մենք՝ հայերս, ուսաները, վրացիք և այլք, անայլայլ և անտարբեր սիրում ենք զործածել ռեստորան «ճաշարան» բառը, որ զուտ ֆրանսերեն է և ստուգաբանորեն նշանակում է «կազդուրիչ»: Գինին կազդուրիչ է, այդ հասկանալի է, բայց ճաշարանը կոչել կազդուրիչ, մենք երբեք չպիտի զիջեինք, եթե որևէ մեկը հայերենի մեջ համարձակեր մտցնել: Ֆրանսերեն բառը կարելի էղավ մտցնել չնորհիվ այն բանի, որ մենք, ֆրանսերեն չիմանալով, չէինք կարող ստուգաբանել նույն բառը և, հետևաբար, քննադատության բովից անցկացնել:

Այստեղ է ահա օտար բառերի ազատ փոխառության զաղտնիքներից մեկը և թերևս՝ գլխավորը:

Ֆրանսերեն chirurgien «վիրաբույժ», որ նաև ուսներեն ձևով զործածվում է և ուսերենից էլ անցել է Կովկասի հայերին, բուն հունական ծագում ունի (χειρουργία) և նշանակում է «ձեռագործ»: Ամեն տեսակ ձեռքի աշխատանք կոչվում է նույն հունարեն բառով, նույնիսկ՝ բանվորի աշխատանքը: Եթե հայե-

րենով խիրուրգ-ը կոչելիք ձևագործ, անշուշտ ծիծաղելի պիտի լիներ: Շատ ավելի հարմար է հայերեն վիրաբույժ, որ նշանակում է թե «վերքերը բուժող» և թե «վիրահատմամբ բուժող»:

Դանդիոն «մթություն». այս բառը մի անգամ է գործածված (Սուփերք, հտ. Գ., էջ 20), հիշված ՆՀԲ և ավելի մանրամասն՝ Արմ. բռ.: Իմաստը թեև վերի ձևով նշանակված էր, բայց անստույգ կամ անապահով էր, Մանանդյանը, գրտնելով Թեոսի հայ թարգմանությունը և հրատարակության տալով, գրքի վերջում դնում է նորագյուտ և անծանոթ բառերի մի շարք: Սրանց մեջ կան կողք-կողքի **դանդիոն** և **մառախուն**. հրատարակիչը ժամանակ չէ ունեցած մի անգամ փրնտրելու ՆՀԲ-ի կամ Արմ. բռ.-ի մեջ **դանդիոն** բառը, որով թե այդ բառի իմաստը պիտի իմանար և թե **մառախուն** անծանոթ բառով պիտի ուղղեր **մառախուղ**: Վերջին բառով ստուգվում է առաջին բառի էլ իմաստը, որ և գործածել է Ե. Տեմիրճիպաշյան՝ «Դանդիոն գերեզմանաց, նիրվանա»*:

ԲԱՑԱՐՁԱԿ ԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ, ՊԱՅՄԱՆԱԿԱՆ

Ներածության մեջ տեսանք, որ բառը այսինչ կամ այնինչ իմաստի համար ընդունած պայմանական նշանն է, և լեզուն այդպիսի պայմանական նշանների մի ամբողջություն է: Բառը կազմող ձայների և առարկայի նշանակության մեջ որևէ կապ չկա:

Ամեն պայմանական նշան ի ինքն իր կապում է, որ կարող ենք կոչել հարաբերական և բացարձակ:

Երբ ասում ենք, թե երկաթուղու վրա կարմիրը նշան է վտանգի, իսկ կանաչը՝ ապահովության, այստեղ կանաչն ու կարմիրը թեև պայմանական նշաններ, բայց ներկայացնում են իրողության պատկերը: Շոգեկառքի վտանգը երկվակյալում է իբրև բախում. որ է մահ կամ հրդեհ, մեկը՝ արյուն, մյուսը՝ բոց, որոնք կարմիր գույնն ունեն: Ապահովությունը երկակյալում է այնպես, որ իբր գնացքը գնում է մարմանը դաշտերի միջով, որոնք կանաչ գույնն ունեն: Երկու դեպքում էլ պայմանական նշանը հարաբերական է:

Երբ գրում ենք արաբական 0, 1 կամ յատինական I, II, III թվանշանները և քննելացնում ենք ոչնչությունը կամ թվական գաղափարները, դրանք հարաբերական են, որովհետև ներկայացնում են առաջինը՝ (0)՝ մի սնամեջ բան, դատարկություն, մյուսները՝ մեկ կամ երկու կամ երեք անհատ միություններ, որոնք մեր առաջ կանգնել են:

Նույնպես՝ երբ գրում ենք 0 տառաձևը և ըմբռնում ենք 0 ձայնավորը, դա նույնպես, թեև պայմանական նշան, բայց հարաբերական է, որովհետև ներկայացնում է բերանի կյոր բացվածքի պատկերը:

Բայց երբ գրում ենք երկու, հինգ, անհուն գաղափարների համար՝ 2, 5, ∞ և կամ ռ, գ, դ ձայների համար հիշյալ տառաձևերը, այս դեպքում պայմանական նշանը չի կապվում որևէ հանգամանքի հետ, ուստի և նա բացարձակ է:

* Այս մասին տե՛ս իմ հոդվածը. Արմֆան, 1942, էջ 106:

Պայմանական նշանները երրեմն խառնուրդ են բացարձակի և Հարաբերականի, այնպես որ լատինական VI, VII, VIII նշանների մեջ առաջին նշանը (VI) բացարձակ պայմանական է, իսկ I, II և III-ը Հարաբերական են:

Հաճախ է պատահում, որ բացարձակ պայմանական նշանը առ երևույթն միայն բացարձակ է, և եթե որոնենք նրա ծագումը, նույնպես կգտնենք, որ Հարաբերական է: Այսպես, դոնների վրա դրված 00 կամ 100 նշանը Հայտնի է ամենքին, և ամենքն էլ պիտի կարծեն բացարձակ պայմանական, բայց մի քիչ ավելի մտածելով՝ կարելի է գտնել, որ սա Հարաբերական պայմանական է: Զինական, ասորեստանյան և եգիպտական գաղափարանշանները, որոնք այսօր զուտ բացարձակ պայմանական նշաններ են, առաջանում են Հնագույն Հարաբերական նշաններից, ուրիշ խոսքով՝ գաղափարագիրը պատկերագրի շարունակությունը կամ նրա զարգացած վիճակն է:

Հայերեն Մ տառը այսօր բացարձակ պայմանական նշան է, բայց երբ որոնենք նրա հին ծագումը, կտեսնենք, որ դարձյալ Հարաբերական պայմանական նշան է: Այսպես՝ Մ-ն ծագում է Հունական Μ (Μ) ձևից, այս էլ՝ իբրև վերջին աղբյուր առնված է եգիպտական ---- ma տառաձևից (սխալ է եգիպտական ---- n): Արդ՝ եգիպտական ---- na-ն, իբրև գաղափարանշան, ներկայացնում է եգիպտական ma «ջուր» բառը, և այս դիզագն էլ, իբրև թե ջրի օձապտույտ, ոլորապտույտ գնացքն է ներկայացնում:

Հայերեն Ռ-ն բացարձակ պայմանական նշան է, բայց դա գումարն է երկուր-ի (իբր Բը), որ ներկայացնում է ուժգին ըս Բ-ն առաջանում է Հունարեն Ρ տառաձևից, իսկ սա էլ*...

Մեր արդի գիտական և րնկերային կյանքի մեջ րնդունած պայմանական նշանները ամենամեծ մասամբ կամ Հարաբերական են և կամ Հարաբերական նշաններից առաջացած ձևեր:

Այժմ Հարց տանք, թե ինչպես են լեզվի պայմանական նշանները (բառերը կամ մասնիկները)՝ բացարձակ, թե Հարաբերական:

Հարաբերական պայմանական նշանները առհասարակ ինքնին ճանաչելի են, ինչպես 0, 1 և այլն, լեզվի մեջ էլ՝ փսփսալ, խոխոալ, կոկոալ, Հոպոպ, կկու և այլ բնաձայն բառերը: Բացարձակ պայմանական նշաններն են, որ մնում են անվերլուծելի, և երբ ասում ենք, թե լեզվի բառերը պայմանական նշաններ են, հասկանում ենք բացարձակ պայմանական:

Բայց ինչպես տեսանք, կան բացարձակ պայմանական նշաններ, որոնք այժմ միայն այդպես են, իսկ սկզբնապես եղել են Հարաբերական: Այդպես օրինակ՝ գաղափարանշանները:

Լեզվի բառերն էլ արդյո՞ք նույն կարգին չեն պատկանում, այսինքն՝ թեև այսօր բացարձակ մեզ համար, բայց արդյոք նախնական Հարաբերական պայմանական նշաններ չեն եղել, որոնք կորցնելով իրենց Հարաբերականությունն ամեն մի հետք դարավոր անցյալի մեջ, հասել են այսօր մեզ բոլորովին անվերլուծելի ձևի տակ:

Առարկան մեր ներքին աշխարհի հետ հաղորդակցելու համար հինգ միջոց ունի, այն է՝ մեր հինգ զգայարանները՝ չոշափելիք, տեսանելիք, հոտոտելիք,

* Բնագրի հատվածը այստեղ րնդհատվում է (Ս. Գ.):

ճաշակելիք և լսելիք: Ամեն մի զգայություն իր Համապատասխան զգայարանն ունի, և ոչ մի զգայություն չի կարելի բացատրել մի ուրիշ զգայությամբ, օրինակ, չի կարելի ասել, թե վարդի հոտը այսինչ առարկայի համն ունի. կամ թե մանուշակի գույնը նման է մի կոթ մարմնի, և կամ՝ փոխադարձաբար: Ըստ այսմ, առարկան, որ ներկայանում է մեզ մի որոշ փափկությամբ կամ կարծրությամբ, ձևով կամ գույնով, հոտով կամ համով. չի կարող բացատրվել որևէ ձայնով, որ միայն լսելիքի զգայությունն է: Առարկաների միայն ձայնն է, որ կարելի է նմանողությամբ արտադրել և ձայնով էլ բացատրել, որ և ականջի միջոցով հասնում է մեր զգայությանը: Սրա համար էլ հնարված են և ամեն լեզվի մեջ էլ կան բնաձայն բառեր, որոնք տալիս են այն առարկայի պատկերը, որ հանում է այդ ձայնը: Բայց դրանք կան և կարող են լինել միայն այն առարկաների համար, որոնք ունեն որևէ ձայն, իսկ այն առարկաները կամ այն հասկացողությունները, որոնք չունեն կամ չեն կարող ունենալ ձայն, հետևաբար չունեն և չեն կարող ունենալ ձայնական նմանողությամբ բացատրություններ:

Հաճախ պատահում է, որ մենք բառի պատկերից զաղափարի պատկերն ենք ստանում, ուրիշ խոսքով՝ բառի հնչման և նշանակության մեջ կապ ենք զգում: Օրինակ՝ սիրել, դուրեկան, փափուկ, հարթ, միապաղաղ, սահուն, սիրուն և այլն տալիս են մեզ քնքուշ տպավորություն: Ընդհակառակը, խիստ, սոսկալի, զարհուրելի, խոշոր, խոժոռ, զգվելի, զարչելի, նողկալի՝ տալիս են մեզ անախորժ տպավորություն, հսկա, վիթխարի, ահավոր, վսեմական, ահեղ, վեհ՝ տալիս են ուժեղ տպավորություն, իսկ ճղճիմ, փոքրիկ, մանրիկ պստիկ և այլն՝ տկար տպավորություն: Բայց այս բոլորը կեղծ է, մենք գտնվում ենք ենթակայական տպավորության տակ և ոչ թե առարկայական: Այդ տպավորությունը ոչ թե գտնվում է բառի հնչման, այլ նրա իմաստի մեջ, որին գիտակցելով՝ մենք տալիս ենք բառին մի այնպիսի տոն, որ համապատասխանում է իմաստին, որից էլ հակադարձաբար ստեղծում ենք մեզ համար այդ տպավորությունը:

Բանաստեղծները հաճախ օգտվում են այդ կեղծ տպավորությունից և գրում են այնպիսի տողեր, որոնց մեջ հնչումը իմաստի պատկերը լինել, դա կոչվում է **նմանողական ներդաշնակություն** (harmonie imitative), օրինակ՝*

Բայց այս բոլորը կեղծ է և արդյունք մեր ենթակայական զգացողության: Ցույց տալու համար, թե հնչման այս տպավորությունը ենթակայական է միայն, հիշենք մի քանի բառ, որոնք տարբեր լեզուներում տարբեր զգացողություն են տալիս:

Ֆր. pouah! արտահայտություն է զգվանքի, բայց արևելյան թուրքերեն բահ բահ!-ը գովասանական է, գերմ. igitt! արտահայտություն է նույնպես զգվանքի. մինչ թրք. նշանակում է «քաջ, կտրիճ» և շատ գովասանական բառ է: Անգլ. cake բնտիր եվրոպական խմորեղեն է, մինչդեռ նույնահնչյուն հայերեն բառը միայն զգվանք է արտահայտում, բայց նույնիսկ միջին հայերենում ունենք **քաջ չոր հաց, պաքսիմաստ**: Շնորհալիս գրում է (ազոավի հանելուկի մեջ)՝

Զիդ ասորի իրենց կարգայ,

Ուտն չոր քաք ու թարխանայ:

Դարձյալ կա հայերեն **քակոր, թրիք և քաքար** (խմորեղեն): Ասացինք, թե միայն բնաձայն բառերն են, որոնք կարող են տալ առարկայի պատկերը. այսպես՝ կկու, հոպոպ, ագոսպ, քչքչալ, խոխոալ, խոմփալ և այլն, և այլն:

* Բնագիրը այստեղ ընդհատվում է, և օրինակներ չկան (Ս. Գ.):

Բայց նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք մեր վրա բնաձայնական տպավորություն են թողնում, իրապես բնաձայն չեն, և զգացողությունը խարուսիկ է:

Օրինակ՝ հայերեն **սղոց**, որ բնավ կապ չունի իր հանած ձայնի հետ և առաջանում է սուղ «կարճ» բառից: **Շրափնեղ** բառը, որ այնքան համապատասխան հնչյուն ունի իր նշանակած առարկային, պարզապես մի անզլիացու անունն է, որ հնարել է նույն կործանիչ առարկան (Marouzeau, La ling, էջ 37):

Այս դատողությունից բնականորեն բխում է այն, որ լեզվի բառերը չեն և չեն կարող լինել հարարերական պայմանական նշաններ, այլ միմիայն բացարձակ:

Բայց բառի բացարձակ պայմանականությունը միայն արմատի համար է. հենց որ անցանք բարդ և ածանց բառերին, այստեղ այլևս սկսվում է հարարերական պայմանականություն: «Ջորքոտանի» գաղափարի համար կարող էինք ունենալ մի բոլորովին անկախ արմատ, և այն ժամանակ այդ բառը կլիներ բացարձակ հարարերական, ինչպես, ենթադրենք, **գազան** բառը: Բայց նա կազմված է **չորք** և **ոտք** բառերից, ինչպես պարսկերեն čārpā կամ ֆրանսերեն quadrupède հոմանիշները, և մենք մինչև այժմ էլ գիտակցում կամ զգում ենք այդ, ուստի նրանք մեզ համար հարարերական պայմանական բառեր են:

Բայց արդյոք ամեն մի բարդ կամ ածանց բառ այդպես է: Ո՛չ:

Այն բուսերին, երբ կաղմվեց **մածուն** բառը մեր մեջ, այն ներկայացնում էր իրողության ճիշտ պատկերը (հեղուկ կաթի **մածուցումը** մակարդի միջոցով), և մարդիկ հասկանում և բմբռնում էին այդ պատկերը: Բառը նրանց համար հարարերական պայմանական էր: Այդ օրվանից մինչև այժմ անցել է ով գիտն ինչքան ժամանակ: **Մածուն** բառը գրականության մեջ գործածել է նախ Մագիստրոսը (1059), ուրեմն 900 տարվա հնությունը ապահով է, բայց **մածունը** ևս Գրիգոր Մագիստրոսի օրով չհնարվեց: Այսքան երկար ժամանակի մեջ այդ բառը այնպես կորցրեց իր ածանցական բնույթը, որ բոլորովին վերացավ նրա հարարերական պայմանականության էլ զգացումը: Այսօր մեր ժողովուրդը ոչ միայն չգիտե, թե **մածուն** բառը կաղմված է **մած-նուլ** արմատից –ուն մասնիկով, այլև **մածնուլ** բառի գոյությունն էլ չգիտե: Այսօր մենք ամենքս էլ գործ ենք ածում այդ բառը իբրև արմատ, այսինքն՝ իբրև բացարձակ պայմանական բառ, ճիշտ այնպես, ինչպես փոխառու ժողովուրդները (վրաց. մածոնի, թրք. mazun, հուն. μαζούν, ռուս. мацони, անգլ. mazon):

Ռուս. **надоеть**-ը «ձանձրացնել» շատ զարմանալի բառ է այս տեսակետից: Կաղմված է «ուտել» արմատից, **на** և **до** մասնիկներով: Բայց ինչ կապ ունի «ուտելու» գաղափարը «ձանձրանալու» գաղափարի հետ: Բայց նա սկզբում առնվել է միայն ուտելիղների համար: Շարունակ ուտելով միևնույն բանը՝ մարդ ձանձրանում է. սրանից առաջացել է «ձանձրանալու» գաղափարը: Այնուհետև բառը գործածվել է ոչ միայն ուտելիղների մասին, որ բնական էր և հասկանալի, այլև ամեն մի բանի համար, որ ուտելու հետ կապ չունի և, հետևաբար, բնական չէր: Ավելի հետո առաջին իմաստը ջնջվել է և այսօր ամենեին էլ չի զգացվում: Շատ ռուսների հարցրել եմ ևս բառի ծագումը, և նրանք չեն իմացել, կամ երբ հրավիրել եմ նրանց ուշադրությունը, նոր միայն անդրադարձել են: Այսպես, ուրեմն, պայմանական հարարերականության գաղափարը, որ սկզբում գոյություն ուներ, այժմ բոլորովին անհետացել է:

Ամեն մի ածանց բառ, որ դուրս է գալիս ժողովրդական դարբնոցից և մտնում է ընդհանուր գործածության, ձգտում է անկախություն: Այս երևույթը առաջանում է հատկապես այն ժամանակ, երբ բառի նախնական իմաստը կորչում է և մնում է միայն երկրորդ կամ երրորդ իմաստը, որ փոխաբերության արդյունք է:

Այսպես են, օրինակ՝

Պարագլուխ. առաջ պարի առաջնորդն է, եղև, այժմ ամեն մի խմբակցության համար ասվում է, բայց պարի առաջնորդի համար չի ասվում:

Ճյուղագրություն. ազգատոհմի ցուցակն է ներկայացնում. կաղմված է ճյուղ (ծառի) բառից, բայց այդ բառը գործածողները այժմ ամենևին չեն մտածում ոչ ծառի ճյուղի և ոչ գետի ճյուղի մասին:

Հովանոց. առաջ գործ են ածել միայն արևի դեմ պաշտպանվելու համար, այժմ այնչափ չի գործածվում արևի դեմ, որչափ՝ անձրևի դեմ: Վերջինիս համար շատ անտեղի է հով-անոց բառը, բայց ոչ ոք չի անդրադառնում դրա վրա, որովհետև բառը դարձել է այլևս պայմանական նշան:

Ցույց տալու համար, թե ինչպես պայմանական հարաբերական բառը ավելի ուշ կորցնում է իր ծագման գաղափարը և վերածվում բացարձակ պայմանականի կարևոր է աչքի առաջ բերել աղավաղյալ բառերը: **Կուսակցություն** բառը աղավաղվելով դարձել է **կուսակցություն**, ուրեմն ամենևին չի էլ զգացվում «կցվելու, միանալու» գաղափարը: **Հակաճառություն** բառը աղավաղվելով դարձել է **հաճակառություն**, և եթե այդպես է, էլ ինչ ճառել, էլ ինչ հակա...:

Ածանց բառերը իրենց կաղմության մասն են չենքի կաղմության: Շենքի մեջ մաս ունեն քար, ավազ, երկաթ, գաջ ու կիր, փայտ, գամ և այլն. բայց երբ չենքը չինվում վերջանում է, մասերը իրենց անհատական գաղափարը կորցնում են, բոլորը կաղմում են մի ամբողջություն, և ոչ ոք չի մտածում առանձին մասերի մասին. չենքը ըմբռնվում է իբրև մի անկախ առարկա:

Անատոլիա, Ճապոն և Ուորասան աշխարհագրական անուններ են, երևի էլ նշանակում են «արևելք»: Հունաստանի հույները իրավամբ Փոքր Ասիան կոչեցին Անատոլիա, որովհետև նա գտնվում էր իրենց երկրի արևելյան կողմը: Ատոր-պատականցիք իրավամբ կոչեցին Ուորասան (պրս. xōr արևելք, asan կնոդ, ծագող), որովհետև այդ գավառը Ատրպատականի արևելյան կողմն էր. նույնպես չինացիք կոչեցին Ճապոնիան այդպես (չին. ճա «արև» «պոն» ծագել), որովհետև այդ երկիրը գտնվում էր իրենց արևելքում, բայց այսօր ոչ մեկս չի մտածում այդ մասին, և նույնիսկ ասում ենք այսպիսի absurde խոսքեր. Ուորասանը գտնվում է Ճապոնիայի արևմուտքում, կամ Ուորասանը Անատոլիայի արևելյան կողմն է, այսինքն՝ «Արևելքը գտնվում է Արևմուտքում», «Արևելքը Արևելքի արևելյան կողմն է»: Հարաբերական պայմանականը, կորցնելով իր նախկին արժեքը և ստանալով անկախություն, դարձել է բացարձակ պայմանական բառ:

ԼԵՁՎԻ ԿԱՊԸ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ

Հաճախ խոսված է այն մասին, թե լեզուն կապ չունի տրամաբանության հետ:

Այս բանը կարելի է հասկանալ և բացատրել մի քանի տեսակետով: Կարո՞ղ է լինել մի միտք, կամ մի նախադասություն, որ տրամաբանության բոլորովին հակառակ լինի: Իբրև օրինակ հիշում են հետևյալ նախադասությունները.

35-ին գումարելով 27, կստանանք 61: Գերմաներենի մի ուսուցիչ իր աշակերտներին թարգմանել է տվել հետևյալ նախադասությունները.

Ես կծեցի իմ ճակատը:

Նստել էի իմ և իմ Լեդոր միջև (Vendryès, BSL, 27, էջ 4):

Սրանք սխալ և նույնիսկ անմիտ նախադասություններ են, բայց սխալը նախադասության մեջ չէ, այլ մտքի մեջ: Նրանք քերականորեն ճիշտ են բոլորովին այնպես, ինչպես Լեթն ասելիք՝

35-ին գումարելով 27՝ կստանանք 62:

Ես կծեցի իմ մատը:

Նստել էի իմ հոր և իմ Լեդոր միջև:

Պարոնյանը «Մեծապատիվ մուրացկանները» սկսում է հետևյալ ձևով*.

«Հաղար ութը հարյուր յոթանասուն չեմ հիշեր՝ քանիին, սեպտեմբեր երեսունընեկին, - ներեցեք, երեսունին պիտի ըսեի, վասնզի սեպտեմբերն երեսուն օր միայն ունի - երկար և ընդարձակ թիկնոցի մը մեջ փաթտված միջահասակ և գիրուկ մարդ մը - նավակն մը յուր սնտուկները հանել կաշխատեր»

Սրանք էլ իբրև նախադասություն ճիշտ են, թեև տրամաբանական չեն, որովհետև ըստ իմաստի սխալ են: Եթե այդպես չլիներ, ուրեմն սխալ և անտրամաբան պիտի լինեին բոլոր երգիծարանների գրվածքները, որոնք զավեշտի և դժարություն համար են զրված: Սխալ և անտրամաբան պիտի լինեին ամբողջ հին աղբերի մատենագրությունը, որ համապատասխան չէ արդի գիտությունը և այլն:

Սխալ և անտրամաբան չէ նախադասությունը նաև այն դեպքում, երբ մտքերի շարակցություն է սխալ: Օրինակ Սաղմոսի ԿԸ, 2 համարը բողոքականների աշխարհարար թարգմանության մեջ այսպես է. «Խնչպես որ ծուխն փչանում է, փչացրո՛ւ նրանց» (տպ. Զմյուռնիա, 1843, Պոլիս, 1906), (ավելի լավ է զրաբար թարգմանությունը՝ Որպէս պակաս է ծուխ՝ պակասեսցին): Կամ՝ Առակաց գիրք, ԻԶ, 2. «Խնչպես որ ճնճուկը թոթոռում, և ծիծեռնակը թռչում է, այնպես էլ դուր անեծքը չի կատարվիլ»: (= գրբ. Որպէս թռչունը և ճնճուկը թռանին, նույնպես անէծք դուր ումեք ոչ ելանեն»):

Ոճերն ու բառերն էլ կարող են լինել սխալ ու անտրամաբան, օրինակ՝ զրաբար ասվում է **զան ըմպել**, որ է աշխ.՝ **ծեծ ուտել** (թրք. ևս dayaq yemek ծեծ ուտել), բայց ծեծը ոչ կուտեն և ոչ էլ կլսան, ПОДБОРОДОК կոչվում է «ծնոտը», որի բուն նշանակություն է «միբուքի տակը», բայց միթե՞ ամեն մարդ պարտավոր է միբուք ունենալ, և կամ՝ կանաչք ու երևեսաները միբուք ունենա՞ն:

Հաճախ սխալ ու անտրամաբան են լինում նաև քերականական ձևերը: Ամեն լեզվի մեջ էլ օրենք է, որ Հոգնակի ենթական ստանա Հոգնակի բայ: Բայց տաճկերենում, երրորդ դեմքի Հոգնակի ենթական պահանջում է եզակի բայ, օրինակ՝ Ermeniler geldi «Հայերը եկավ», և Լեթն ասելիք Ermeniler geldiler «Հայերը եկան», դա կլինի «Հայաբանություն» և ոչ թե տաճկաբանություն:

Արարերենում մի օրենք կա, որ ասում է. «Ամեն անկանոն Հոգնակի իզական է». ըստ այսմ արար, աքլորներ, եղներ, ցուլեր, քահանաներ և այլն, նույնիսկ տղամարդիկ իզական են: Ո՞ր է այստեղ տրամաբանությունը:

* Բնագրի յուսանցքում մատիտով զրված է՝ «օրինակները գրեիք». մեղ թույլ եմ տալիս մեջբերելու առաջին նախադասությունը (Ս. Գ.):

Լեզվի ամենից ավելի անտրամաբան կողմը, որ և քերականության այս մասի գլխավոր նյութն է կազմում, բառերի արտաքին ձևի և ներքին բովանդակության կապն է: Այդպիսի կապ գոյություն չունի:

Հյ. լոյս, բոյս, կոյս, խոյս, յոյս.

գերան, բերան, կերան, մերան.

արդ, բարդ, մարդ, զարդ, վարդ, յարդ, սարդ, ցարդ, ինչպես և՝

թարթ, կարթ, հարթ, մարթ.

պարտ, մարտ, արտ, քարտ:

Այսպես նաև մյուս բոլոր լեզուները, օրինակ, ֆրանսերեն՝

banc,	pan,	van,	faon,	dent,
նստարան,	քղանցք,	մաղ,	ձագուկ,	ատամ,
dans,	temps,	sang,	sans,	sent,
մեջ,	ժամանակ,	արյուն,	առանց,	զգում է,
vent,	vend,	gens,	champ,	gent,
քամի,	ծախել,	մարդիկ,	դաշտ,	ձևոնոց,
camp,	lent,	rang,	met,	paon,
ճամբար,	դանդաղ,	չարք,	ստեղ,	սիրամարգ,
tant,	tend,	chant,		
այնքան.	տարածել,	երգ:		

Այս բոլորը (Հյ., թե ֆրանս.) թեև իրար մեջ այնքան նման, ոչ մի կապ չունեն ոչ իրար հետ և ոչ էլ իրենց նշանակած առարկայի հետ: Այս է լեզվի ամենաանտրամաբան կողմը, որի համար մինչև այժմ ոչ մի բացատրություն չէ գտնված և չպիտի էլ գտնվի, որովհետև այդ բոլորը պատահականության արդյունք են: Ինչքան նոր է լեզուն, այնքան էլ շատ է այդ նմանաձայն բառերի չարքը, բայց քանի որ հինը գնանք, այդ բոլորը իրար ետևից կճնջվեն:

Օրինակ՝ ֆրանսերենը համեմատելով լատիներենի հետ՝ chant կղաղնա լատիներեն cantus, ֆրանսերեն gens կղաղնա լատիներեն gens և այլն:

Իսկ եթե պատահաբար գտնվեր մի այնպիսի անձ, որ ուզենար այդ հընչումների և նրանց իմաստի միջև որևէ կապ գտնել, իհարկե պիտի ամփոփվեր այդ բառերի առաջին բաղաձայնի մեջ և պիտի եզրակացներ, թե «երգը կամ դաշտը» s է, քամին v է, սուտ խոսելը m է և այլն:

Որպիսի անիմաստ բան:

ՍԵՌ ԵՎ ՏԵՍԱԿ ԲԱՌԻ ՄԵՋ

Ամենքը գիտեն, որ ծիրանին, դեղձենին, սալորենին, բայլենին, կեռասենին և այլն բույսեր կամ ծառեր են, կայծքարը, որձաքարը, մարմարիտը, բազալտը և այլն՝ քարեր. իշխանը, կողակր, բախտակը և այլն՝ ձկներ: Առաջինները կազմում են բնության թագավորության մեջ տեսակներ, իսկ բույս, քար, ձուկ՝ սնուր, այսինքն՝ բոլոր նույն տեսակները ըմբռնող ընդհանուր անվանակոչություն:

Մարդկային միտքը ընդունակ է ինչպես նման իրերի միջև եղած նուրբ տարբերություններ նկատելու, նմանապես և մասնավոր տարբերությունները երևակայությամբ վերացնելու և բոլորին միացնող ընդհանուր բնորոշ հատկությունները

գտնելու: Առաջին երևույթը կոչվում է մասնավորացում, երկրորդը՝ ընդհանրացում. երկուսն էլ մարդկային խորաթմափանց մտքի արտահայտություններն են:

Հայ գյուղացին գիտն Գանադանել միևնույն ծիրանի բազմաթիվ տեսակները (դառնակորիզ, քաղցրակորիզ, աղջանարաթ, խոսրովչահի, թարարղա և այլն), կամ միևնույն խաղողի հարյուրավոր տեսակներ (խարջի, ասկարի, թավրիղենի, իծապտուկ, եղանդարի, քիչմիչի և այլն, և այլն):

Թեև տարրեր բույսեր են նրա համար չլորր, գավալուն, ալուչան, դամրուլը, կոկամը, ալիբուխարան և այլն, որոնք միևնույն սալորի տեսակներն են: Գիտունը ոչ միայն միացնում է այս բոլոր սալորների տեսակներն իրեն մի տեսակ, այլև ծիրանը, դեղձը և դեռ ուրիշ բույսեր էլ համարում է մի ընտանիքից և ծիրանը կոչում է *prunus arménian* (հայկական սալոր), դեղձը՝ *prunus persica* (պարսկական սալոր) և այլն:

Լեզվարանություն մեջ հարց է տրված, թե արդյոք նախնական մարդիկ իրերը տեսա՞լ ըմբռնեցին, թե իրեն սեռ: Շատերը ասում են, թե այսօր էլ վայրենի ժողովուրդները ճանաչում են միայն տեսակներ և ոչ բնավ՝ սեռ: Օրինակ, նրանք տալիս են բույսի, քարի, ձկների, թռչունների Գանադան տեսակներին առանձին-առանձին անուններ, բայց ընդհանուր սեռ ցույց տվող **բույս, քար, ձուկ, թռչուն** և այլ բառեր չունեն:

Այսպես պիտի լինե՞ր նաև նախամարդոց լեզուն:

Այս կարծիքն ինձ համար անճիշտ և տարօրինակ է թվում: Եվ այն օրինակները, որ բերված են վերոհիշյալ լեզուներից, հավաքիչների անծանոթ լինելու արդյունք են: Օրինակ, հոտենդոտների նամա լեզուն, որ ամենից ավելի վայրենի մի ժողովուրդի լեզուն է, գիտն *heib* «ծառ», *uis* «քար», *anis* «թռչուն», *oub* «ձուկ» և այլն ընդհանուր բառերը: Նույնպես նրա հարևան *herero* լեզուն գիտն *omuti* «ծառ», *eue* «քար», *ondera* «թռչուն», *ehundyu* «ձուկ» և այլն: Պետք չէ իրեն օրինակ հիշել բասկերներ, որ *arbolia* «ծառ», *animale* «անասուն», *loze* «ծաղիկ» ընդհանուր բառերը փոխ է առել սպաներենից (Jespersen, Language, 210), որովհետև բասկերներն ուսմանական շրջապատից չափազանց ազդված մի լեզու է, և զարմանալի չէ, որ այդ բառերը, ինչպես և շատ ուրիշ բառեր, փոխ է առել նրանցից: Ընդհանուր բառերի փոխառությունը նույնիսկ այդ բառերի կառուցությունն է ցույց տալիս:

Միայն մասնավոր բառեր ունենալու և ընդհանուր բառերից զուրկ լինելու զաղափարը արդեն ինքնին անըմբռնելի է: Ինչպիսի՞ դարհուրելի հարստություն պետք է ունենա այդպիսի մի լեզու, որ ճանաչն բոլոր տեսակի քարերը, բույսերը, թռչունները, ձկները, խոտերը և այլն: Մարդկային միտքը ինչքան ծանրաբեռնված պիտի լինե՞ր դրանով: Ընդհանուր բառը մի միջոց է մարդկային միտքը այս ծանրաբեռնությունից ազատելու:

Նույն ենթադրություն հակառակ է նաև իրերի բնական ընթացքը: Ենթադրենք մի բույս, որ մարդը ստեղծեց առանձին-առանձին անուններ բոլոր տեսակի առարկաների համար: Օրինակ, նա ճանաչում է բոլոր ծառերը առանձին և **ծառ** ընդհանուր զաղափարը չգիտն: Իսկ ինչպես պիտի անվանե, երբ տեսնի ծառերի մի խումբ, որոնք բաղկացած են ոչ թե մի տեսակից, այլ մի քանի տեսակներից: Ավելի ևս, ինչպես պիտի անվանե, երբ տեսնի մի կամ մի քանի

ծառ այնքան Հեռվից, որ չկարենա որոշել, թե կնձնի՞ ևն, թե թղենի, բարդի՞, թե կամ ուրիշ ծառ: Չէ՞ որ այս պարագային ստիպված է ծառ ընդհանուր բառը տալու և եթե չունի՝ ստեղծելու:

Միևնույն ժամանակ գիտենք, թե ամեն լեզվի մեջ էլ եզ ու կով, աքլոր ու հավ, խոյ ու մաքի, հովատակ ու զամրիկ և այլն, որոնք միևնույն անասունի արուն ու էզն են ներկայացնում, առանձին անուններով են կոչվում: Միևնույն ժամանակ կան նաև նրանց ընդհանուր անունները (տավար, ոչխար, ձի և այլն):

Հայ գյուղացին զանազանում է մինչև անգամ հորթը, երինջը, մոզին, մին՝ ընդհանուր, մին՝ արական, մյուսը՝ իգական:

Այս բոլորը կշռելով ու համեմատության դնելով իրար հետ՝ կարող ենք ասել թե՛

1) Մարդիկ այն բոլոր առարկաների համար, որոնց հետ շատ մոտիկ հարաբերություն ունեն և նրանցից լայն չափերով օգտվում էին իրենց առօրյա զանազան պետքերի համար, հնարել են մասնավոր, նույնիսկ շատ մասնավոր բաներ՝ տեսակ առ տեսակ, երբ հարկ է եղել:

2) Այն առարկաները, որոնց ընդհանրապես միայն ծանոթ էին, կարիք չեն դրացել առանձին-առանձին որոշելու և անվանել են ընդհանուր անուններով:

3) Ընդհանուր անուններ հատկացրել են նույնիսկ առաջին կարգի առարկաներին, երբ հարկ է եղել խոսել նրանց մասին ընդհանրապես:

Լեզվի դարգացման ապագա ընթացքում մասնավոր տերմինները վերանում են, և ընդհանուրը տարածվում է:

Օրինակ՝ շատ լեզուների մեջ կա «մարդ» էակի համար երկու բառ, մին՝ ընդհանուր, մյուսը՝ մասնավորապես արուի համար: Այսպես՝ հյ. այլը և մարդ, գերմ. mann և mensch, սև. mánsua և virá, հուն. ἀνθρωπος և ἀνὴρ, լիթ. žmū, vỹras, հւ. člověk և moži, գոթ. guma և wair, իռլ. duine և fer, լատ. homō և vir:

Ապագայում տեսնում ենք, որ այս զանազանությունը հետզհետե վերանում է, և ընդհանուր ձևը հաղթում է. այսպես՝ հայերեն մարդ, անգլերեն man, ֆրանսերեն homme, իտալերեն uomo և այլն:

Ձի-ն հայերենում ուներ իր զանազան մասնավոր ձևերը՝ հովատակ, նժույգ, զամրիկ և այլն:

Այսօր միայն մնում է ձի:

Հայերենի համար էլ իմ ուսուցիչը (Meillet) զարմանք էր հայտնում, որ գիտնաբանական հարաբերությունների, հորեղբորդի, հորաքրոջորդի, մորաքրոջորդի, բայց չգիտնա մի ընդհանուր բառ, ինչպես է ֆրանս. cousin: Բայց այս գաղափարները այնպես տարրեր բաներ են իրարից, որ դարմանալի է ո՛չ թե դրանց համար առանձին բառեր ունենալը, այլ միասին մի ընդհանուր անուն ունենալը: Այն ժամանակ մի ընդհանուր անուն պիտի ունենայինք նաև քույր և եղբայր գաղափարների համար, մինչդեռ ամեն մի լեզվի մեջ էլ առանձին բառեր կան:

Ըստ Pilhofer (էջ 20–21) Աֆրիկյան kâte լեզուն, որ parua լսմբին է պատկանում, չափազանց հարուստ է բառերով. բարդվում են անվերջ, ամեն տեսակ նոր առարկայի համար իսկույն մի նոր բառ են շինում: Բույսերի, մրջյունների, ճանճերի, մողեսների և այլն զանազան տեսակների համար հատուկ-հատուկ բառեր կան: Բայց այս է զարմանալին, ասում է հեղինակը, որ մինչդեռ մասնավոր

գաղափարների համար առանձին բառեր կան, բայց ընդհանուր գաղափարների համար բառ չկա: Օրինակ, չկա ընդհանրապես tragen «կրել, տանել» բառը, բայց կան՝

âsicke	կոնակով (չալակած) տանել
amecke	կրծքի վրա տանել
upocke	վզի շուրջը տանել
huhucke	գլխի վրա տանել
fitacke	թևի տակ դրած տանել
alecke, lupe	ուսից կախած տանել
de	տանեցէ պարկով (Netsack) (um die Stirn):

Սրա հակառակ, միևնույն բառով են արտահայտում «ուտել, խմել, ծխել», նույնպես «մեռնել, ուժասպառ լինել, սաստիկ փափագել»: Գույներից զանազանում են սպիտակ, սև, կարմիր, դեղին, իսկ կապույտ, կանաչ, թուփ և այլն սևի մեջ են:

Դնում եմ այստեղ Jespersen-ի Language աշխատությունից (էջ 429–431) մի խումբ օրինակներ:

Թասմանացիք ուտինի, wattle-ի և ուրիշ ծառերի ամեն մի դանազանություն համար (variety) մի առանձին բառ ունեն, բայց «ծառ» իմաստի համար ընդհանուր բառ չունեն: Չունեն նաև որակ արտահայտող բառեր, ինչպես՝ կարծր, կակուղ, տաք, ցուրտ, երկար, կարճ, կյուր և այլն:

Մոհիկանները զանազան բաներ կտրելու համար տարբեր բառեր ունեն, բայց պարզապես «կտրել» գաղափարի համար բառ չունեն:

Չուլուսները «կով» բառը չունեն, բայց գիտեն «կարմիր կով», «սպիտակ կով» և այլն:

Bakaïri-ում (Կենտրոնական Բրազիլիա) ամեն մի թուփակ իր մասնավոր անուն ունի, բայց ընդհանուր **Թուփակ** բառը իսպառ անծանոթ է:

Լիթվանացիք գույների համար ընդհանուր անուն չունեն, բայց մասնավոր բառեր չառ ունեն, ինչպես՝ կա առանձին «գորշ» բրդի և սագերի համար, մի ուրիշը՝ ձիերի համար, մի ուրիշը՝ տավարի, մի ուրիշը՝ մարդու և որոշ անասնոց մազերի համար, այսպես և մյուս գույները:

Կան լեզուներ, որ «եղրայր» բառը չունեն, բայց գիտեն «երևց եղրայր» և «կրտսեր եղրայր»:

Cherokee լեզվում «լվալ» բառը չկա, բայց կան զանազան առարկաների համար զանազան բառեր, ինչպես՝ kutuwo «լվացվում եմ», kulestula «գլուխս եմ լվանում», tsestula «մեկի գլուխն եմ լվանում», kukuswo «երեսս եմ լվանում», tsekuswo «մեկի երեսն եմ լվանում», takasula «ձեռքերս կամ ոտքերս եմ լվանում», takunkela «չորերս եմ լվանում», takutega «պնակներն եմ լվանում», tsejusu «մի երկսա եմ լվանում», kowela «միս եմ լվանում»: Մեկանեգիայում ամեն մի առարկայի համար տարբեր թվանշան կա, ինչպես a buku niu «2 կոկոս», a buru «10 կոկոս», a koro «100 կոկոս», a selavo «1000 կոկոս», a uduudu «10 նավակ», a bola «10 ձուկ» և այլն: Այսպես պիտի լինեն նաև նախամարդոց լեզուն:

Huron-ների լեզվով զանազան բառեր կան «ուտել» նշանակությամբ մսի, հացի, ապուրի համար և այլն*:

Այսպես էր նաև Սուզանի մի քանի ժողովուրդների մեջ, բայց հետո «բրինձ ուտելու» բառը դարձավ ընդհանուր զաղափար: Էսկիմոսները ամեն մի տեսակ ձուկ որսալու համար ունեն առանձին բառ: Մի քանի հնդկական բարբառներ 12 տարրեր բառ ունեն «տանել, կրել» նշանակությամբ՝ նայելով թե ինչպիսի բևռ են տանում: Զինարենում «ջուր» նշանակությամբ 12 բառ կա, որոնք են՝

ts'ien	քիչ խոր ջուր
chen	խոր ջուր
yuan	անդունդի ջուր
yang	ընդարձակ ջուր
fen	նոսր ջուր
pow	ծփան ջուր
mien	մեծ ալիքներով հոսող ջուր
wu	պղտոր և ցած ջուր
tchen	վճիտ ջուր
chang	վարար ջուր
lao	ճամփի կողքի առուների ջուր
tchu	աղի ջուր

ԲԱՌԻ ՀՈՐԻՆՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որևէ պայմանական նշան պարտավոր է ունենալ չորս պայման.

- 1) Պիտի լինի ըստ կարելվույն հեշտ գործադրելի.
- 2) Ըստ կարելվույն հեշտ բժրոնելի.
- 3) Տարրեր ուրիշ պայմանական նշաններից.
- 4) Պայմանավորյալ կողմերի համար ընդհանուր**:

Եթե գործադրենք այս չորս ընդհանուր պայմանները բառի վերաբերմամբ, կգտնենք, որ՝

1) Բառերը պիտի լինեն ըստ կարելվույն կարճ և ձայնավորների ու բաղաձայնների մի այնպիսի խառնուրդ ներկայացնեն, որ արտասանության համար ղժվարություն չպատճառեն: Այս պատճառով ահա ամեն մի նախալեզվի մեջ էլ արմատ բառերը միավանկ են կամ երկավանկ: Անշուշտ 10–20–30 վանկերից բաղկացած արմատները անհնթեթ պիտի լինեն: Գալով հեշտ արտասանության, դա, անշուշտ, ըստ զանազան ժողովուրդների ընդունակության կարող է զանազանվել իրարից. ֆրանսացին ու իտալացին կարող չեն արտասանել խ, բայց հայի, ռուսի, վրացու համար ամենասովորական բանն է: Շատ ազգեր չեն կարող երկու բաղաձայն իրար կողքի արտասանել, մինչդեռ ուրիշները բաղաձայնների մեծ խճողումներ կարող են հեշտությամբ արտաբերել: Այնուամենայնիվ չենք կարող ասել, թե նախալեզուները սկզբում եևթ հնարած լինեին միայն բաղաձայնների անհնչելի խճողումներից բաղկացած արմատներ, այլ ձայնավոր-

* Այս և հաջորդ օրինակները տե՛ս Carnoy, La Science du mot, 124:

** Carnoy, La Science du mot, II.

ների և բաղաձայնների այնպիսի միացումներ, որոնց արտասանությունը նույն ժողովրդի համար բավական հեշտ լինելուց բաղաձայնների ավելի բարդ խճողումների սովորաբար արդյունք են ձայնավորների անկման՝ լեզվի զարգացման ընթացքում:

2) Հեշտ բմբռների լինելու հանգամանքը կապված է խոցությունների հետ: Թե ձայնավորների և թե բաղաձայնների արտասանության մեջ կարելի է գնել չափազանց մանր նրբություններ:

Օրինակ՝ ֆրանսերենի մեջ կա 7 տեսակ 0, կարելի է դեռ ուրիշ տեսակներ էլ գտնել: Վ կամ ՚ բաղաձայնի համար կարելի է գտնել 5 կամ ավելի դանդաղանություն, բայց նույնպիսի նուրբ դանդաղանություններ գծվարմբռների պիտի լինեն՝ պայմանական նշանների համար: Ուստի կարելի չէ բնդունել, թե մարդիկ նախալեզուն հնարելու ժամանակ օգտագործած լինեին ձայների այնպիսի նուրբ տարբերակները, այլ միայն հիմնական ձայները: Ձայների նուրբ դանդաղանությունը առաջացած են լեզուների բարենշնչության հետագա չրջանում և արդյունք են չեղտի, ձայնավորների ու բաղաձայնների նոր հարադրության և փոխադարձ աղդեցության, սղման և այլն:

3) Ուրիշ պայմանական նշաններից տարբեր լինել՝ նշանակում է չունենալ համանուններ և բազմանիշ բառեր: Եթե միևնույն *sen* ձայնախումբը պիտի նշանակե 10 տարբեր զաղափար (այսպես է ֆրանսերենում), կամ միևնույն ձայնը 10 նշանակություն պիտի ունենա և կամ ի պիտի նշանակե «տանձ, սալոր կամ չագանակ» (այսպես է չինարենում), ուրեմն պայմանական նշանները չատ անորոշ են և տեղի պիտի տան թյուրիմացության ու տարբեր հասկացողության: Լեզվի նախնական վիճակում չէր կարող այդպիսի բան լինել: Եվ արդարև, նույնիսկ այն լեզուների մեջ, ուր կան այդպիսի համանուն բառեր, եթե կատարենք լեզվական քննություններ և այդ հոմանունների ծագումը որոնենք, կգտնենք, որ քիչ հեռավոր անցյալում նրանք իրարից տարբեր հնչումներ ունեին:

Այսպես, օրինակ, ֆրանսերեն *sen* ձայնը «սուրբ» (*saint*) իմաստով գալիս է յատիներեն *sanctus* ձևից, «առողջ» իմաստով (*sain*)՝ յատիներեն *sanus* ձևից, «կուրծք» իմաստով (*sein*)՝ յատիներեն *sinus* ձևից, «ստորագրություն» իմաստով (*scing*)՝ յատիներեն *signum* ձևից, «ուռկան իմաստով» (*scine*)՝ յատիներեն *sagena* ձևից, «տեսարան» *scène* իմաստով՝ հունարեն *skêné* ձևից և այսպես՝ մյուս բոլոր ձևերը, ինչպես նաև չինարենի հարյուրավոր համանունները*: Այս բոլորից հետևում է, որ հոմանունները լեզվի հետագա չրջաններում առաջացած երևույթներ են, արդյունք և գոյություն չէին կարող ունենալ ձայնավորների և բաղաձայնների զանազան փոփոխության նախալեզուների հորինման ժամանակ: Միևնույն բանը պիտի ասել նաև բազմանշնչության համար, այն է՝ միևնույն բառի տարբեր առումները, որոնք արդյունք են զաղափարների հետագա զարգացման, նոր պատկերավորության և այլն:

4) Պայմանավորյալ կողմերի համար բնդհանուր լինելը մի այնպիսի կարևոր պայման է, առանց որի լեզուն գոյություն չպիտի ունենար. խոսողը ուրիշ բան պիտի ասեր, խոցը ուրիշ բան պիտի հասկանար: Այս հանգամանքից է առա-

* Բնագրի այս հատվածի յուսանցքում մատիտով գրված է. «Լեզուն խոսափում է հոմանուններից և մին ջնջում է. վեր-վերև» (Ս. Պ.):

ջանում լեզվի միությունը ամեն մի Համայնքի մեջ, որ անհրաժեշտ պայման է: Ուրիշ խոսքով՝ լեզուն ընկերային երևույթ է, և անհատը ոչ իրավունք ունի հնարելու իր ուզածը և ոչ ուժ ունի ենթարկելու նրան իր ուզած ձևափոխության:

Իսկ թե մենք տեսնում ենք, որ լեզուները շարունակ փոփոխվում են և առաջ երևում շարունակ իրարից քիչ թե շատ տարբեր բարբառներ ու ենթաբարբառներ, մյուս կողմից էլ տեսնում ենք, թե ինչպես նորից ձգտում են նրանք միանալու, խառնվելու, ձուլվելու և մեկի վերածվելու: Առաջին երևույթը բնության օրենքների կույր գործադրության արդյունք է, երկրորդը՝ ընկերության գիտակից գործունեության արդյունք:

Առաջին երեք պայմանների գումարն է ներկայացնում այն Հանգամանքը, որ լեզուն չի օգտագործել ձայնական բոլոր Հնարավորությունները. ուրիշ խոսքով՝ իբրև արմատ կամ իբրև բառ չեն ընդունված այն բոլոր ձայնախմբերը, որ կարող էր կազմել մարդը: Եթե այսպես չլիներ, մենք պիտի ունենայինք բառերի կամ արմատների մի այնպիսի ահռելի թիվ, որ նույնիսկ ընդունակ չպիտի լինեինք հիշելու: Օրինակ առնենք միայն Հայերենը: Մեր լեզվի մեջ ընդունված ձայներից վերջնենք թեկուզ միայն 5 ձայնավոր (ա, ե, ի, ո, ու) և 30 բաղաձայն (բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ո, ս, վ, տ, ր, ջ, փ, ք, ֆ): Վանկեր կազմելով միայն ա ձայնավորով, և երկու կողմ դրված մի-մի բաղաձայններով (բաբ, բազ, բադ և այլն), կունենանք $30 \times 30 = 900$ վանկ. մյուս ձայնավորներով միասին՝ ընդամենը 4500 վանկ: Իսկ եթե թույլ տայինք այս միավանկների վրա մի-մի ձայնավոր ևս ավելացնել (բաբա, բաբի, բաբո և այլն), կունենանք $4500 \times 5 = 22500$ բառ: Չեմ ասում այլևս, թե ինչ կլիներ մեր վիճակը, եթե այդ բոլորի վրա մի-մի բաղաձայն ևս ավելանար, այն է՝ բաբաբ, բաբազ և այլն ($22500 \times 30 = 675000$):

Այս դարհուրելի քաոսի չի դիմել լեզուն, այլ, ընդհակառակը, նա բավականացել է շատ ավելի սահմանափակ թիվով: Walde-Pokorny Հնդեվրոպական բառարանում նախալեզվյան բառերի ընդհանուր գումարը 2223 է, և այս թիվը դեռ չի ներկայացնում Հնդեվրոպական նախալեզվի արմատները ամբողջապես, այլ նրանցից շատերը աճած կամ ածանց ձևեր են ավելի սակավաթիվ արմատներից:

Ինչ որ ասացինք ձայնավորների համար, նույնը պետք է հասկանալ նաև գաղափարների համար: Կարելի է մարդկային գաղափարների թիվը անհունապես չատացնել: Տեսանք, որ արաբերենում 153 բառ կա «խանկ» գաղափարի համար. գլխի պատռվածքի համար 14 բառ կա, Լսկիմոսերենում «ձյուն» գաղափարի համար կա չորս բառ (Boas, Handbook of ind. lang., էջ 25). Նստած ձյունը կոչված է aput, վերևից թափվելիս՝ qana, քամիների հոսանքով քշվածը՝ pigsirpoq, իսկ բուքը՝ qimugsuq: Եթե մարդիկ այս ոճով շարունակեին, կարող էին մի գաղափարը անհունապես ընդարձակել և մի բառի տեղ շատ բազմաթիվ բառեր ստեղծել:

Օրինակ՝ ոռոսերեն поѣтъ նշանակում է «ոտքով գնալ» և ехатъ՝ «ձիով կամ կառքով գնալ», բայց կարելի է ավելացնել դեռ՝ «սայլով գնալ», «գնացքով գնալ», «նավակով գնալ», «նավով գնալ», «չոգենավով գնալ», «ջրի ափով գնալ» և այլն, և այլն, ինչքան որ ուզեք: Բայց այսքան «Հարստությունը» չափազանց դժվար պիտի լիներ մարդկային մտքի համար, և մենք անկարող պիտի

լինենք հիշել այդ բոլորը: Դրա համար էլ յուրաքանչյուր լեզու, նայած տեղական պայմաններին ու պահանջներին, ստեղծել է առանձին բառեր իր կարևոր դատած գաղափարների համար, իսկ նրանց հարակիցները կամ մերձավորները կամ անտեսն է արել և կամ դանազան մասնիկներով կամ հարակից բառերով արտահայտել:

Օրինակ՝ կայուն կամ հոսուն ջրերի համար ունենք հայերեն ծով, լիճ, մոր (մօր), ճահիճ, գետ, առու, վտակ և սրանցից՝ ծովակ, լճակ, գետակ, առվակ, մեծ ծով, փոքր լիճ, բարակ առու, մեծ վտակ, պղտոր առվակ, հսկայական ծով, ծանծաղ մօր, լեռնային վտակ, բարձրադիր լճակ և այլն, և այլն, որոնց համար առանձին բառեր չկան: Տավարի զանազան աստիճանների համար, սկսելով ամենափոքրից, ունենք՝ **հորթ** «մեկ տարեկան ձագ», **մողի** «երկու տարեկան հորթ», **երինջ** «երկու տարեկան էգ հորթ», **ցլիկ** «երեք տարեկան էգ հորթ», որ այլևս ցույցին մոտեցած լինելով՝ հաջորդ տարին ծնունդ պիտի ունենա, **կով**, **եզ**, **ցուլ**, **արջառ**, **տավար**, բայց չունենք «մեկ տարեկան էգ հորթ», «մեկ տարեկան արու հորթ» և այսպես յուրաքանչյուր տարվա համար՝ արու և էգ առանձին-առանձին, և նրանց երկու սեռերի համար ընդհանուր բառեր: Զանազան աստիճանների համար, սկսելով բարակ թելից, ունենք՝ **թել**, **թեզան**, **չաղամաթ**, **ասղանի**, **նարոտ**, **դերձան**, **յար**, **առասան**, **առատուկ**, **աղավանդակ**, **չփան**, **թոկ**, **պարան**, **ճուպան**, **կառան**, **տղոն**, **մալախ** և այլն, բայց չկան սրանց միջին զանազան աստիճանները, որ կարելի էր դեռ շատ երկարել: Եզ ու կով, հովատակ և դամբիկ, խոյ և մաքի, աքյոր ու հավ, եղջերու և եղնիկ զանազանված են իրր արու և էգ, բայց կատու, առյուծ, վագր, փիղ, բաղ և այլն արու և էգ չեն զանազանվում: Այսպես հասկանալ նաև բոլոր մյուս ընդհանուր և մասնավոր գաղափարների համար, որոնք յուրաքանչյուր լեզվի մեջ կազմում են միշտ մի սահմանափակ թիվ և միայն տեղական պայմանների ու պահանջների համեմատ կարող են լեզվից լեզու որոշ չափով ավելանալ ու պակասել՝ առանց հասնելու չափազանցության:

ԲԱՌԵՐԻ ՀԱՃԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բառերի քանակությունից տարբեր է բառերի գործածություն քանակությունը կամ չափը, այսինքն՝ **թե** որեիցև բառ որչափ շատ գործածական է մեր լեզվի խոսակցության կամ գրականության մեջ:

Այս է որ կոչում ենք մի բառով **հաճախականություն**:

Անշուշտ ամեն մի մասնագիտություն ունի իր սեփական բառարանը, և ամեն մի խոսք պատկույմ է մի նյութի և նույն նյութին հարակից իրերի շուրջը. հղում է ու շարունակ կրկնում նույն բառերը: Այսպես, երբ մի դասախոս խոսի «սեռը լեզվի մեջ» նյութի մասին, բնականաբար շարունակ պիտի գործածե սեռ, լեզու, արական, իգական, չեզոք և նման բառեր: Երբ կարգանք մի բնախոսական գրվածք, բնականաբար շարունակ պիտի պատահենք այնտեղ մարմին, արյուն, **թոք**, սիրտ, ջիղ, շնչառություն և նման բառերի: Երբ կարգանք **թվարանական** մի գրվածք, միշտ պիտի պատահենք **թիվ**, գումարել, հանել, բազմապատկել, հավասար, մեծ կամ փոքր, եզր, հավասարում, աստիճան և այլն բառերի: Այսպես նաև մյուս մասնագիտությունները:

Մի փոքրիկ գործնական օրինակ տալու համար առնենք խորհրդային Հայաստան, 1927 փետրվարի 23 մի փոքր հոդվածը՝ «Կարմիր բանակի գործությունը» (Աշոտ Հովհաննիսյանի), որ բռնում է երկու կիսատ պլանակ, 165 տող, պարունակելով ընդամենը չորս 570 բառ: Այսքանի մեջ ունենք բանակ բառը 16 անգամ, տնտեսական 6, ռազմական 5, նոր 5, մասսա 6, տեխնիկա 5, սոցիալիստական 9, բուրժուազիա 1, պրոլետարիատ 3, տերիտորիալ 1, իմպերիալիստական 3, դիսցիպլին 1, ինդուստրացում 2, կոոպերացիա 2, գեներալ 1, պարտիզան 1, բլոկադ 1, լոգունգ 2, կապիտալիստական 2, սիստեմ 1, կոմունիզմ 1:

Բայց, այնուամենայնիվ, այս բոլոր մասնագիտություններն էլ, ուրիշ խոսքով մարդ էակը ընդհանրապես, իր խոսակցության մեջ ունի մի խումբ այնպիսի բառեր, որոնք սովորական և գործածական են ամեն ղեպքում և մյուսներից ավելի:

Մարդկային մտքի հետազոտության և լեզվական ուսումնասիրության տեսակետից հետաքրքիր է անշուշտ իմանալ, թե որոնք են այն բառերը, որ մենք ամենից ավելի հաճախակի գործ ենք ածում մեր կյանքի մեջ:

Այս նյութի վրա մի աշխատանք է կազմել ամերիկացի մի կին (Helen Eaton), որ չորս լեզվով կարդալով (անգլ., ֆրանս., գերմ. և սպան.) մի միլիոն բառ պարունակող գրականություն, կազմել է միաժամանակ չորս լեզուների մեջ էլ ամենից ավելի շատ գործածված առաջին 1000 բառերի ցուցակը (Comparative frequency list. A study based on the first thousand words in English, French, Spanish and German frequency lists, 1934). Այս աշխատանքը ես չեմ տեսել. ծանոթ է ինձ մի փոքր մատենախոսականից, որ հրատարակված է BSL, 36, № 108, էջ 7:

Այսպիսի մի վիճակագրություն կազմելու համար անշուշտ ամենակարևորն այն է, թե ինչ բովանդակության գիրք կամ գրքեր պետք է բառաքաղել, որպեսզի արդյունքը ճիշտ լինի և միակողմանի չլինի, քանի որ, ինչպես քիչ առաջ ասացինք, ամեն մի մասնագիտություն ունի իր սեփական բառապաշարը: Քննադատոր իր վերոհիշյալ մատենախոսականի մեջ հայտնում է, թե ամերիկուհին չի տվել իր բառաքաղած գրքերի ցանկը: Բայց ինչ էլ որ լինի, ընտրությունը բավական ղեկար է, և միակողմանիության երկյուղը միշտ կա:

Այս միակողմանիությունից խուսափելու համար կարծում եմ, թե կա երկու միջոց. առաջին միջոցն այն է, որ բառաքաղենք ամեն տեսակ մասնագիտության պատկանող գրքերը, երկրորդ միջոցն է՝ բառաքաղել այնպիսի գրքեր, որոնց բովանդակությունը, որևէ նեղ մասնագիտությունից հեռու, վերաբերում է համարակ և սովորական կյանքին, ինչպես պարզ լեզվով և ոչ շատ բանաստեղծական ոճով գրված մի վեպ:

Ամերիկուհին անշուշտ շատ երկար ժամանակ վատնած պիտի լինի իր ընտրած գրքերը կարդալու և բառաքաղելու համար: Ես նույն աշխատանքը շատ ավելի կարճ ժամանակում կատարելու համար որոշեցի բառաքաղել Աստվածաշունչը: Այս ընտրությունը կատարելու համար ես ունեի երկու պատճառ. 1) գիրքը, կարելի է ասել, գրված է միջակ ոճով, չունի այն վերամբարձ ոճը, որ իբրեմբ բարձր գրականության հատկանիշն է կազմում. 2) գիրքը թեև համարվում է ընդհանրապես կրոնական, բայց նա պարունակում է շատ գրական սեռեր՝ նա բացի կրոնականից է նաև պատմական, խրատական, բանաստեղծական, իմաստասիրական, ճանապարհորդական, ժամանակագրական, ճարտա-

րապետական, չինարարական և այլն: Կարող ենք գտնել այնտեղ բաղձաթիվ բույսերի, կենդանիների, քարերի անուններ և այլն: 3) Արդեն պատրաստ կա Թադևոս վրդ. Աստվածատրյանի Համարարաոթ (տպ. Երուսաղեմ, 1895), որ Աստվածաշնչի ամբողջական բառարանն է. և որի վրայից կարելի է կատարել վիճակագրություն անհամեմատ ավելի Հեշտ ձևով և կարճ ժամանակում: Ինչ վերաբերում է բառաքաղված նյութերի քանակին, Աստվածաշունչը, անշուշտ, ոչ միայն պակաս չէ Հելեն Իտոնի (Helen Eaton.) բառաքաղած գրքերի քանակից, այլ մինչև իսկ կրկինն է: Հ. Իտոնը բառաքաղել է մի միլիոն բառ պարունակող գրականություն 4 լեզվով, որով յուրաքանչյուր լեզվին կրնանք 250,000 բառ: Աստվածաշունչը իր ամբողջության մեջ ունի կես միլիոն բառ, որ Հաշվում ենք Հետևյալ ձևով: Առնենք Վենետիկի 1860 թվի Հրատարակությունը, որ ունի ընդամենը 1223 էջ: Հանելով այս թվից 229 դատարկ էջերը (ամբողջ գրքի մեջ), ցանկերը և նախագրությունները, կունենանք ընդամենը 994 էջ: Յուրաքանչյուր էջը ունենալով երկու սյունակ և յուրաքանչյուր սյունակը 54 տող, ընդամենը կունենանք 1988 սյունակ և 107,352 տող: Ամեն մի տողում միջին Հաշվով դնելով 5 բառ, կունենանք ամբողջ Աստվածաշնչի մեջ ընդամենը 536,760 բառ:

Հաջորդ ցուցակի մեջ ընթերցողը պիտի գտնի Աստվածաշնչի մեջ ամենից Հաճախ գործածված բառերը, որոնք թիվով 266 հասն են: Ցուցակը կազմել եմ Հետևյալ ձևով: Համարարաոթ յուրաքանչյուր բառի տակ դնում է Աստվածաշնչի մեջ պատահած բոլոր վկայությունները: Բայց այնպես, որ մի վկայությունը բոնի մի տող (բացառություններ, երբ վկայությունը մի տողից ավելի տեղ բոնի, չափազանց քիչ են): Համարարաոթի յուրաքանչյուր սյունակը ունի 60 տող, Հետևաբար, երբ մի բառի վկայությունները բոնեցին մի սյունակ, ուրեմն վկայությանց թիվն է 60, այս համեմատությամբ պետք է Հաշվել նաև ավելին: Ես իմ ցուցակի մեջ առել եմ միայն բառերը, որոնք Համարարաոթի մեջ առնվազը երեք լրիվ սյունակ վկայություն ունեն (այն է 180 անգամ գործածված): Ցուցակիս յուրաքանչյուր բառի դեմ դնում եմ մի թվանշան, որ դնում է 3-ից մինչև 70: Այս թվանշանները ցույց են տալիս, թե Համարարաոթի մեջ Համապատասխան բառը քանի՞ սյունակ վկայություն ունի: Ցուցակիս թվանշանը բաղձապատկերով 60-ով, կստացվի վկայությանց թիվը:

Բայց թվանշանների մոտ կան նաև $\frac{1}{2}$, plus և minus նշանները. առաջինը նշանակում է 30 վկայություն. plus (+) նշանը՝ 15 վկայություն, իսկ minus (−) նշանը՝ 15 պակաս վկայություն: Օրինակ՝ ամ 9—(540−15=525 վկայություն), երկինք՝ 10+(600+15=615 վկայություն):

Համարարաոթ անշուշտ թերություններ ունի. Կարապետ վրդ. Տեր-Մկրտչյանի մի քննադատությունից երևում է, որ մոռացումները բավական մեծ չափերի են հասնում: Մենք նկատեցինք, օրինակ, որ ասել և բազում բառերը չկան Համարարաոթի մեջ: Կարծում ենք, սակայն, որ Հեղինակը դիտմամբ դուրս է գցել այս բառերը՝ նրանց թվի մեծությունից սոսկալով, ինչպես արել է նաև և, կամ, թե, եթե, որ, զի, առանց, որպես, իբրև, այսչափ, այդչափ, այնչափ, որչափ, զօրե՛ն, մինչև, ի վերայ, բայց բառերի համար: Այս բառերը պետք է համարել լեզվի ամենից ավելի Հաճախ գործածված բառերը:

ազգ	18	բազում	—	զորություն	13
աթոռ	3½	բան	14½	բմակ	5
ածել	8	բանայ	3	բնդունել	5
ակն	4	բանակ	4	բնկեր	3
աՀա	5½	բառնայ	4½	բնտրել	4
աղաղակել	4	բարիք	7	թագավոր	19
աղաչել	4	բարկություն	4½	թագավորել	4
աղօթք	6	բերան	6	թագավորություն	5
ամ	9	բերել	3½	թշնամի	8
ամբարիշտ	4	բնակիլ	8	թողուլ	9
ամիս	3	գալ	21	ժամ	3
այլազգի	4½	գէտ	3½	ժամանակ	10
այսօր	5	գինի	4	ժառանգել	3
այր	34	գիշեր	4½	ժառանգում	4
անապատ	6	գիտել	15	ժողովել	8
անասուն	3	գիրք	4	ժողովուրդ	34½
անիրավություն	4	գլուխ	8	իմաստություն	7
անկանիլ	10	գնալ	14	իմաստուն	4½
անձն	18½	գործ	10½	իշխան	12½
անուն	17½	գործել	7½	իշխանուհի	3 +
անցանել, ոտն	9½	գունդ	3	իջանել	} 8½
անօրէն	3	գտանել	9½	իջուցանել	
անօրէնություն	5	գրել	6	իրավունք	6
աշակերտ	4	դառնալ	12	լեռն	10½
աշխարհ	6	դատաստան	5	լեզու	3
աչք	8½	դատել	4	լնուլ	5
ապրիլ, - Լցուցանել	6	դարձուցանել	6½	լույս	4 +
աջ	3	դնել	12	լսել	27
առաջի	20½	դուռն	8½	խաղաղություն	7
առաջին	4	դուստր	8	խնդրել	12
առաւօտ	4	էլանել	24	խորան	6
առաքելիլ	14½	էկեղեցի	3	խորհիլ	4 +
առնել	25	էղբայր	15½	խորհուրդ	7
առնուլ	16½	երդնուլ	3	խոսիլ	25
ասիլ*		Երես	12½	ծածկել	4
Աստուած, ք	26	Երեիլ	4	ծառայ	16
արդար	6½	Երթալ	14	ծառայել	3
արդարություն	7½	Երկինք	10	ծեր	4
արյուն	7	Երկիր	45	ծնանիլ	8
արծաթ	6½	Երկնչիլ	6½	ծով	7
արկանել, իլ	6½	Երկու	5	կալ (մնալ)	8
արձակել, իլ	6	Եօթն	4	կամիլ	8 +
արտաքոյ, - քս	3	զավակ	4	կատարել	4½
արքայ	21½	զոհ	4	կարել	5½
բազմություն	3	զորք	7½		

* Բնագրում թվանշան չկա (Ս. Գ.):

(կարենալ)		մարմին	8 $\frac{1}{2}$	պղծել	4 -
կացուցանել	4 $\frac{1}{2}$	մեծ	5 $\frac{1}{2}$	պտուղ	4 +
կեալ	3 +	մեծամեծ	4	ջուր	12
կեանք	6 $\frac{1}{2}$	մեղանչել	4	սահման	4 +
կենդանի	6 $\frac{1}{2}$	մեղք	9 +	սատակել	7 $\frac{1}{2}$
կերակուր	3 $\frac{1}{2}$	մեռանիլ	11 $\frac{1}{2}$	սեղան	8 $\frac{1}{2}$
կին	19	մերժել	3	սէր	3
կողմն	5	մերձենալ	4	սիրել	6 -
կոչել	12 $\frac{1}{2}$	միտք	6	սիրտ	20
կոտորել	3 $\frac{1}{2}$	մնալ	4	սկսել	4 +
կործանել	3 +	մտանել	19 $\frac{1}{2}$	սուր	6
կորնչիլ	3	յառնել	9 $\frac{1}{2}$	սուրբ	8
կորուսանել	4	յաւիտեան	7 $\frac{1}{2}$	սպանանել	7
համարել	4	յիշել, իջուցանել	5 +	սրբել	5 $\frac{1}{2}$
հայիլ	5 $\frac{1}{2}$	յուսալ	4	սրբութիւն	8 $\frac{1}{2}$
հայր	25	նեղութիւն	4	սրտմտութիւն	4 +
հանդերձ (չոր)	3	ննջել	3 $\frac{1}{2}$	վաղվաղակի	5 +
հանիլ	12	նշան	3 $\frac{1}{2}$	վէճ	3
հասանել	9 +	նստիլ	9	վկայութիւն	6 $\frac{1}{2}$
հաստատել	7	չինել	8 $\frac{1}{2}$	տալ	29 -
հատուցանել	8	չնորհ	5	տունալ լինել	1 $\frac{1}{2}$
հարկանել	9	չրջիլ	4	տաճար	6 $\frac{1}{2}$
հարցանել	4	ողորմութիւն	6 -	տանիլ	4 +
հաց	5 $\frac{1}{2}$	ողջակէզ	4 $\frac{1}{2}$	տապանակ	3
հաւատք	4 $\frac{1}{2}$	ոչխար	3	տեղի	6 $\frac{1}{2}$
հաւատալ	5	ոսկի	7 $\frac{1}{2}$	տեսանել	29
հեթանոս	6	ոտն	6 +	տեափիլ	3 $\frac{1}{2}$
հոգի	7 $\frac{1}{2}$	որդի	70	Տր Ած	20 -
ոգի	4 $\frac{1}{2}$	ուխտ	6	տուն	31 $\frac{1}{2}$
հուր	8	ունել	8	ցեղ	4 $\frac{1}{2}$
հրամայել	4 $\frac{1}{2}$	ուտել	14	ցուցանել	4 $\frac{1}{2}$
հրաման	3	ուրախ	4 $\frac{1}{2}$	փախչել	3 $\frac{1}{2}$
հրեշտակ	8	ուրախութիւն	4	փայտ	4
ձայն	9	չար, - իք	11	փառք	9
ձեռն	31	չարութիւն	3	փոխանակ	5 $\frac{1}{2}$
ճանաչել	8 -			փրկել լ	8
ճանապարհ	15	պահել	9 $\frac{1}{2}$	փրկութիւն	5
ճշմարտութիւն	5 -	պաշտել	3 $\frac{1}{2}$	քահանայ	12 +
մահ	7	պատասխանի	8	քահանայապէտ	3
մայր	5 $\frac{1}{2}$	պատարագ	4 $\frac{1}{2}$	քաղաք	25 +
մանուկ	4 $\frac{1}{2}$	պատերազմ	9	օտար	3
մատնել	6	պատմել	10 +	օր	21
մատուցանել	7	պատուիրան	4 $\frac{1}{2}$	օրէնք	11
մատչիլ	3 $\frac{1}{2}$	պատուիրել	6 -	օրհնել	9
մարգարէ	8	պատրաստել	4	օրհնութիւն	3
մարդ, իկ	18	պարիսպ	4 -		

Դնում եմ այստեղ նույն ցուցակը բառերի հաճախության կարգով:
 $3,3 + 3\frac{1}{2}$, $3\frac{1}{4}$ (այն է 180-195 վկ.)

աթոռ	փախչիլ	կացուցանել
ամբարիշտ	փայտ	կողմն
ամիս	քահանայապետ	համարել
անասուն	օտար	հայիլ
անօրէն	օրհնութիւն	հարցանել
աջն	4-ից 6 – (240-345 վկ.)	հաց
արտաքոյ,- քս	ակն	հաւատք
բաղմութիւն	ահա	հաւատալ
բանալ	աղաղակել	հրամայել
բերել	աղաչել	ճշմարտութիւն
գետ	այլազգի	մայր
գունդ	այսօր	մանուկ
նկնողեցի	անիրաւութիւն	մեծ
նրդնուլ	անօրէնութիւն	մեծամեծ
զավակ	աշակերտ	մեղանչել
րնկեր	առաջին	մերձենալ
ժամ	առաւօտ	մնալ
ժառանգել	բանակ	յիշել
իշխանութիւն	բառնալ	յուսալ
լեզու	բարկութիւն	նեղութիւն
ծառայել	գինի	չնորհ
կիսալ	գիշեր	չըջիլ
կերակուր	գիրք	ոգորմութիւն
կոտորել	դատաստան	ոգջակէզ
կործանել	դատել	ուրախ
կորնչիլ	երեւիլ	ուրախութիւն
կորուսանել	երկու	պատարագ
հանդերձ	եօթն	պատուիրան
հատուցանել	դոհ	պատուիրել
մատչիլ	ըմպել	պատրաստել
մերժել	ընդունել	պտուղ
ննջել	ընտրել	սահման
նշան	թագաւորել	սիրել
ոչխար	թագաւորութիւն	սկսել
չարութիւն	ժառանգութիւն	սրբել
պաշտել	իմաստուն	սրտմտութիւն
պարիսպ	լնուլ	տանիլ
պղծել	լոյս	ցնդ
սէր	խորհիլ	ցուցանել
վաղվաղակի	ծածկել	փոխանակ
վէճ	ծեր	փրկութիւն
տապանակ	կատարել	6-ից մինչև 10 – (այն է՝ 360-585)
տեսիլ	կարել	

ածել	Հուր	գիտել
աղօթք	Հրաման	գնալ
ամ	Հրեշտակ	գործ
անապատ	ձայն	դառնալ
անցանել	ճանաչել	դնել
աշխարհ	մահ	նղբայր
աչք	մատնել	երես
ապրիլ	մատուցանել	երթալ
արդար	մարգարէ	երկինք
արդարութիւն	մարմին	զօրութիւն
արիւն	մեղք	թագաւոր
արծաթ	միտք	ժամանակ
արկանել	յառնել	իշխան
արձակել	յաւիտեան	լեառն
բարի	նստիլ	խնդրել
բերան	շինել	ծառայ
բնակիլ	ոսկի	կին
գլուխ	ոտն	կոչել
գործել	ուխտ	հանել
գտանել	ունել	հոգի, ոգի
գրել	պահել	ճանապարհ
դարձուցանել	պատասխանի	մարդ
դուն	պատերազմ	մեռանիլ
դուստր	սատակել	մտանել
երկնչիլ	սեղան	ուտել
զօրք	սուր	չար
թշնամի	սուրբ	պատմել
թողուլ	սպանանել	ջուր
ժողովել	սրբութիւն	քահանայ
իմաստութիւն	վկայութիւն	օրէնք
իջանել	տաճար	20-ից մինչև 30 (այն է՝ 1200-1800 վկ.)
իրաւունք	տեղի	առաջի 20 ^{1/2}
խաղաղութիւն	փառք	առնել
խորան	փրկիլ	արքայ
խորհուրդ	օրհնել	զալ
ծնանել	10-ից մինչև 20 (20 չառած) (այն է՝ 600- 1200 վկայություն)	ելանել
ծով	ազգ	լսել
կալ	անկանիլ	խօսիլ
կամիլ	անձն	հայր
կեանք	անուն	սիրտ 20
կենդանի	առաքել	տալ
հասանել	առնուլ	տեսանել
հաստատել	բան	քաղաք
հարկանել		օր
հեթանոս		

Այս Հաշվով ամենաշատ գործածված բառերն են՝ որդի (4200), Աստուած (2745) և Երկիր (2700): Բայց այս բառերի մեջ նկատելի է, որ՝ որդի բառը չատանգամ Հատուկ անվան փոխարեն է գործածվում. այսպես Որդի Մարդոյ, կամ Որդի Աստուծոյ՝ իբր «Քրիստոս», Որդիք Իսրայելի «իսրայելցիք», ինչպես և բոլոր սեմական ցեղերի անունները: Մի առ մի Հաշվելով և դուրս Հանելով այս կարգի որդի-ները, կունենանք զուտ «որդի» նշանակությամբ ընդամենը 2527 վկայություն:

Երկիր բառը թեև ունի 45 սյունակ, բայց սրանցից $3\frac{1}{2}$ երկիր պազանել ոճի մեջ է գործածված, որ առանձնացնելով՝ երկիր բառի Համար կունենանք $41\frac{1}{2}$ (=2475 վկայություն):

30-ից վերև (1800 և ավելի վկ.)

այր 34 (2040 վկ.)

Երկիր 45 (2700 վկ.)

ժողովուրդ $34\frac{1}{2}$ (2070 վկ.)

ձեռն 31 (1860 վկ.)

որդի 70 (4200 վկ.)

տալ 30 + (815 վկ.)

Ած 46 - (2745 վկ.)

տուն $31\frac{1}{2}$ (1875 վկ.)

Վերոհիշյալ ցուցակի 266 բառերը դասակարգել ավելորդ և թերևս աննպատակ Համարելով՝ բավականանում ենք տալով մի քանի խմբեր միայն: Բայերս Ածել 8, աղաղակել 4, աղաչել 4, անկանիլ 10, անցանել $9\frac{1}{2}$, ապրիլ 6, առաքել $14\frac{1}{2}$, առնել 25, առնուլ $16\frac{1}{2}$, ասել ?, արկանել $6\frac{1}{2}$, արձակել -6, բանալ 3, բառնալ $4\frac{1}{2}$, բերել $3\frac{1}{2}$, բնակիլ 8, գալ 21, գիտել 15, գնալ 14-, գործել $7\frac{1}{2}$, գտանել $9\frac{1}{2}$, գրել 6, դառնալ $12\frac{1}{2}$, դատել 4, դարձուցանել $6\frac{1}{2}$, դնել 12, կանել 24, Լորդնուլ 3, Լերել 4, Լերթալ 14, Լրկնչիլ $6\frac{1}{2}$, Լմակ 5 +, Լնդունել $5\frac{1}{2}$, Լնտրել $4\frac{1}{2}$, Թագադրել $4\frac{1}{2}$, Թողուլ 9, Ժառանգել 3 +, Ժողովել 8, իջանել $8\frac{1}{2}$, լնուլ 5, լսել 27, խնդրել 12, խորհիլ 4, խօսիլ 25, Ժածկել 4, Ժառայել 3, Ժնանիլ 8, կալ 8, կամել 8 +, կատարել $4\frac{1}{2}$, կարել $5\frac{1}{2}$, կացուցանել $4\frac{1}{2}$, կեալ 3 +, կոչիլ $12\frac{1}{2}$, կոտորել $3\frac{1}{2}$, կործանել 3 +, կորնչել 3, կորուսանել 4-, Համարել 4, Հայել 5 +, Հանել 12, Հասանել 9 +, Հաստատել 7, Հատուցանել 3, Հարկանել 9, Հարցանել 4, Հավատալ 5-, Հրամայել $4\frac{1}{2}$, ճանաչել 8-, մատնել 6, մատուցանել 7, մատչիլ $3\frac{1}{2}$, մեղանչել 4, մեռանիլ $11\frac{1}{2}$, մերժել 3, մերձնալ 4, մնալ 4, մտանել $19\frac{1}{2}$, յուսանել $9\frac{1}{2}$, յիչել 5 +, յուսալ -4, ննջել $3\frac{1}{2}$, նստել 9, չինել $8\frac{1}{2}$, չրջիլ 4, ունել 8, ուտել 14, պահել $9\frac{1}{2}$, պաշտել $3\frac{1}{2}$, պատանել 10 +, պատուիրել 6-, պատրաստել 4, պղծել 4-, սատակել $7\frac{1}{2}$, սիրել 6-, սկսել 4 +, սպանանել 7, սրբել $5\frac{1}{2}$, տալ 30 +, տանել 4 +, տեսանել 29, ցուցանել 4 +, փախչել $3\frac{1}{2}$, փրկել 8, օրհնել 9:

Նրոնական բառեր: Աղօթք 6, Աստուած 46-, Լեկեղեցի 3, Լորդնուլ 3, Լրկինք 10 +, զոհ 4 +, խորան 6, Հավատք $4\frac{1}{2}$, Հավատալ 5-, Հեթանոս 6, Հրեչտակ 6, մարգարե 8, մեղանչել 4, մեղք 9 +, ողջակեզ $4\frac{1}{2}$, ուխտ 6, պաշտել $3\frac{1}{2}$, պատարագ $4\frac{1}{2}$, սեղան $8\frac{1}{2}$, սուրբ 8, սրբել $5\frac{1}{2}$, սրբութիւն $8\frac{1}{2}$, վկայութիւն $6\frac{1}{2}$, տաճար $6\frac{1}{2}$, տապանակ 3, քահանայ 12 +, քահանայապետ 3, օրհնել 9, օրհնութիւն 3:

Կրոնական բառերի այսքան փոքր քանակը ցույց է տալիս այն, ինչ որ ասեցինք նաև վերևում. թե Աստուածաշունչը՝ թեև կրոնական գիրք, բայց նաև աշխարհական կյանքի ընտիր աղբյուր է և բառերի վիճակագրության համար շատ հարմար: Նրանք, որոնք զուտ աշխարհական կյանք են ուզում առնել ի նկատի, կարող են այս բառերը չեղյալ համարել: Բայց միևնույն ժամանակ ի նկատի պետք է ունենալ, որ կրոնական համարված այս բառերի մի մասը նաև աշխարհիկ բովանդակություն ունի: Օրինակ՝ Երզնույ (Երզվում եմ, ֆր. je vous jure՝ ճշմարիտ եմ ասում իմաստով), Երկինք, խորան («վրան» իմաստով), հաւատալ հեթանոս («օտար ազգեր»), հրեշտակ («պատգամավոր» իմաստով), մեղանչել («վնասել» իմաստով), մեղք («Հանցանք»): ինչպես՝ ես մեղք չունեմ), պաշտել (ծառայել), պատարագ (նվեր), սեղան (սովորական ճաշի սեղան), սուրբ (մաքուր), սրբել (մաքրել), վկայութիւն (կրոնական իմաստով է միայն Հրեից վկայության խորանը), տաճար (սեղանատուն): Ընդհակառակը, կրոնական իմաստ ունեն որդի բառը՝ Որդի Աստուծոյ կամ Որդի Մարդոյ ձևի մեջ և նշան («հրաշք» իմաստով):

Մարդու մարմինը: Ակն, անձն, աչք, աջ, արիւն, բերան, գլուխ, երես, լեզու, ձեռն, մարմին, ոտն, սիրտ:

Ուտելիք և խմելիք: Գինի, ըմպել, կերակուր, հաց, ուտել, պտուղ, ջուր:

Կարասիք: Աթոռ, սեղան:

Ժամանակ: Ամ, ամիս, այսօր, առաւօտ, գիշեր, ժամ, ժամանակ, յաւիտեան, օր:

Ընտանիք: Այր, անձն, դուստր, եղբայր, զաւակ (ծառայ), կին, հայր, մայր, մանուկ, մարդ, որդի:

Պետություն և պատերազմ: Ազգ, այլազգի, արքայ, բանակ, գունդ, դատաստան, դատել, երկիր, զօրք, թագաւոր, թագաւորել, թագաւորութիւն, թշնամի, ժողովուրդ, իշխան, իշխանութիւն, իրաւունք, պատերազմ, պարիսպ, սուր:

Ածականներ: Ամբարիշտ, անօրէն, առաջին, արդար, բազում, բարի, իմաստուն, ծեր, մեծ, մեծամեծ, ուրախ, չար, սուրբ, օտար:

Տեղ: Անապատ, աշխարհ, առաջի, արտաքոյ (արտաքս), գետ, երկիր, լեռն, ծով, կողմն, ճանապարհ, պարիսպ, սահման, տեղի, քաղաք:

Կենդանի: Անասուն, կենդանի, ոչխար:

Մետաղներ: Արծաթ, ոսկի:

ԲԱՌԵՐԻ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Որովհետև մենք մեր թե ձեռագիր և թե տպագիր գրությանց մեջ, գրված կամ տպված նախադասություններում միշտ տեսել ենք բառերը իրարից առանձին ու անջատ, մեր գիտակցության մեջ կաղմվել է բառերի անջատ գոյություն, այսինքն՝ անհատականության գաղափարը:

Շատ գիտնականներ կարծում են, որ սա մի ենթակայական գաղափար է, որ արդյունք է գիտական տրամաբանական դատողության և մեր մեջ ընդունած գրչական սովորության: Իրապես, խոսողի մտածողության մեջ բառերը առանձին գոյություն չունին, և կան միայն նախադասություններ: Նույնիսկ առանձին գործածված մի հատիկ բառը մի նախադասություն է, իրրև մի առանձին միտք:

Արդարև, եթե կան լեզուներ, որոնք բառերը անջատելու սովորություն ունեն, կան նաև լեզուներ, որոնք այդ սովորությունը չունեն և ամբողջ նախադասությունը գրում են միահար: Այսպես են Հին Հայերեն և Հին Հունարեն ձևադրեր:

Հին պարսկական բևեռագրությանց մեջ ամեն մի բառ անջատվում է նախորդից Վ նշանով, իսկ սանսկրիտ լեզվում ամբողջ նախադասությունը իրեն մի բառ է գրվում: Այսպես նաև յատիներեն ձևագրերում, ամեն մի բառ անջատվում է միջակետով:

Կորեական լեզվով գրելու ժամանակ երկու ձևերն էլ ընդունված են. կամ բառերը գրում են իրարից անջատ և կամ իրար միացած: Սրա համար էլ առանձին կանոն չկա. մեծ մասամբ գրում են երկրորդ ձևով (Холодобыча, էջ 15): Կան այբուբեններ էլ, որոնց մեջ այս կամ այն տառը բառասկզբում և բառամիջում ուրիշ ձև ունի, իսկ բառավերջումն էլ ուրիշ. որով բառի անջատ գոյությունը հասկացվում է: Այսպես՝ Հունարենում α (s) ձայնը առաջին դեպքում գրվում է σ, երկրորդ դեպքում՝ ς: Արաբերենի, ինչպես նաև արաբական տառերը գործածող բոլոր լեզուների, ինչպես և ասորական, մոնղոլական, պաշտավական լեզուների մեջ, ինչպես Հայտնի է, գրչության մեջ կա տառերը կրճատելով իրար կպցնելու սովորությունը: Սա ոչ թե լոկ խնայողության համար է, այլև նպատակ ունի ամեն մի բառը նախադասության մեջ անջատել և իրեն առանձին միություն ցույց տալ: Ըստ այսմ, ամեն մի բառի տառերը կցվում են իրար. իսկ վերջին տառը մնում է առանց հաջորդի հետ կապակցության. այսպիսով նախադասության բոլոր բառերը ներկայացնում են մեզ իրարից բոլորովին անջատ:

Գրեթե նույն բանը մենք էլ կատարում ենք ձևագրի մեջ. ուր բառի բոլոր տառերը կպցնում ենք իրար իրեն մի ամբողջություն: Ինչ վերաբերում է բառերի միացման, այսօր մեզ մոտ թեև սովորություն է բառերը անջատել իրարից, բայց մեր Հին ձևագրերում (ինչպես ուրիշ ազգերի էլ) ամբողջ նախադասությունը միահար էր գրվում և. այդ պատճառով էլ հաճախ սխալ ընթերցման տեղիք տալիս:

Օրինակ, Ընդգեմ Հերձուածոց ձևագրում գրված է այսքանկարէ, որ հրատարակել է Ե. Վ. Տեր-Մինասյանը՝ այսք անկար է. մի նախադասություն, որ ոչ մի իմաստ չունի, և ըստ Դուրեան, Ուսումն., 204, պետք է կարդալ այսքան կարէ: Նույնպես՝ Կնիք Հավատոյ (հրտ. Կարապետ Լպս. Տ. Մկրտչեան, էջմիածին, 1914, էջ 54, տող 32)՝ իսկարիոս. ըստ Դուրեան, Ուսումն., 377, պետք է կարդալ՝ իսկ Արիոս: Այժմ էլ շատեր թեև տպագրության ժամանակ գրում են ասում է, գրում է, բայց ձևագրի մեջ գրում են ասումէ, գրումէ:

Այս փաղափարի լեզուաբանության համար իբրև լավագույն օրինակ են ծառայում տգետների գրությունը Փրանսերեն և նման լեզուներից: Օրինակ, տգետը գրում է Փրանսերեն՝ *le zome vien til?* կամ *lezome vientil?*՝ փոխանակ գրելու՝ *les hommes viennent ils?*: Այստեղ ոչ միայն բառերը չեն բաժանված իրարից, այլև բառի մի կեսը կտրված միացված է հաջորդի հետ: Նույնպես, երբ մենք ուշադրությամբ լսենք մի օտար, անծանոթ լեզվով խոսակցություն, կարող ենք հեշտությամբ զգալ, թե ո՛ւր է վերջանում նախադասությունը և սկսում մի նորը, բայց չենք կարող ամեննին որոշել, թե ո՛ւր վերջացավ բառը, և ուր սկսվեց նորը:

Այսպես նաև մեր սովորական խոսակցության մեջ, ուր նախադասությունից նախադասություն թեև կա դադար, բայց բառից բառ ոչ մի դադար չկա: Բոլոր բառերը թվում են մեզ իրրե մի միահար ամբողջություն, իրարու անընդհատ շարահարություն: Սրանից Հետևում է նույնպես, որ մեր մեջ կա նախադասության անկախության գիտակցությունը, բայց բառի անհատական գոյության գիտակցությունը չկա: Ոմանք քերականագետներ այնպես են տողորված այս գաղափարով, որ նույնիսկ դպրոցական քերականության մեջ սկսում են սովորեցնել լեզուն ամբողջական նախադասություններով և Հետո իջնում են բառերի (տե՛ս BSI, № 111, էջ 90): Այս կարծիքը ձայնարանների ընդունած կարծիքն է, որ անշուշտ իրավացի է ձայնական կամ խողական տեսակետով: Արդարև, ամեն մի նախադասություն, դադարից դադար, կաղմում է ձայների անընդհատ մի շարահարություն և բառից բառ որևէ անջատում չկա: Դրա համար, երբ մեկը արտասանե **ձուկ ուտեմ** կամ **թե ձու կուտեմ**, խողի համար միևնույն է. և **ձուկ առնեմ** կամ **ձու կառնեմ**:

Բայց բառի էությունը միայն ձայնից չէ կաղմված, այլ նաև մի գաղափարից, որի ներկայացուցիչն է, և այն առնչությունից, որով կապվում է մյուս բառի կամ բառերի հետ: Լեզվաբանի համար յուրաքանչյուր բառ՝ իրրե մի գաղափարի ներկայացուցիչ, ունի իր անկախ գոյությունը: Պետք է, սակայն, այստեղ էլ տարբերություն դնել այն բառերի մեջ, որոնք բնավ անջատորեն չեն ըմբռնվում, և այն բառերի միջև, որ կարող են նաև անջատ գործածվել: Իրոք, տգետը գրում է *le zome vien til?* կամ *lezome vientil?*, բայց նա չի գրում *lezo mvie ntil?*: Նշանակում է, **թե նրա համար lezome-ը** մի անկախ գաղափար է և **vientil-ը**՝ ուրիշ անկախ գաղափար, որոնք չեն կարող իրար հետ խառնվել, այլ միայն միանալ:

Եթե բառերի անջատ ըմբռնողությունը բոլորովին գոյություն չունենար մարդկային մտքի մեջ.

1) կարելի չպիտի լիներ կազմել այնպիսի տեղափոխություններ, ինչպես, օրինակ, Հետևյալ նախադասության մեջ.

Պողոսը սիրում է Պետրոսին.

Պողոսը Պետրոսին սիրում է.

Սիրում է Պողոսը Պետրոսին:

2) Նախադասության մեջ ամեն մի բառ ունի մի շեշտ (կամ մի տոն)՝ գլխավոր կամ երկրորդական, որ ազդում է բառի այսինչ կամ այնինչ քանակի վրա: Նույնիսկ նախահար կամ վերջահար բառերը, որոնք զրկված են շեշտից, որոշ պարագաներում կարող են նորից շեշտ ստանալ, երբ խոսողը ցանկություն ունենա առանձին ուշադրություն հրավիրել նրանց վրա: Եթե բառի միության պիտակցություն չլիներ, յուրաքանչյուր բառ առանձին շեշտ (կամ տոն)՝ չպիտի ունենար, այլ կամ ամբողջ նախադասությունը միայն մի շեշտ պիտի ունենար, և կամ մի բառի մեջ մի քանի շեշտեր պիտի գոյություն ունենային միաժամանակ. օրինակ՝ **քաջ և արթուն** առանձին բառեր են, որոնք իրար հետ բարդվելով կարող են տալ **քաջարթուն**, որ նույնպես առանձին բառ է: Արդ, իրարից տառեր են քա՛ջ, արթո՛ւն մարդ է և քաջարթո՛ւն մարդ է՝ առաջինը երկու ձևով երկու

բառ. երկրորդը մի չեղտով մի բառ: Շեշտը, այսպիսով, դառնում է բառերի բաժանարար նշան և որոշում է նրանց անհատականությունը: Այս պատճառով է նաև, որ եթե **ձու կուտեմ**-ը և **ձուկ ուտեմ**-ը մեղ վրա նույն տպավորությունն են թողնում, ոչինչ չենք հասկանում, եթե մեկը ասե՝ **ձուձուկսեր**, բայց իսկույն բժրոնվում է, որ բառի անհատականությունը չեղտելով՝ ասի՝ **ձու՛, ձու՛կ, սե՛ր**:

3) Երբ նախադասության մեջ ուզում ենք դնել զաղար կամ զաղարներ չնչի կարծության պատճառով, բառերը կամ ավելի իմանալի դարձնելու համար և կամ մեր մտածողության ճանապարհ գտնելու նպատակով, զաղար ենք դնում ո՛չ թե բառերի կեսերքում, այլ միշտ բառերի վերջում, որից հետևում է թե կա՛ մեր մեջ բառի միության գիտակցություն:

4) Զանազան լեզուների մեջ ձայնական փոփոխությունաց օրենքները ուսում-նասիրելիս տեսնում ենք, որ բառամեջը տարրեր ձայնափոխությանց (ավելի) ենթակա է, քան բառակիրը կամ բառավերջը. սրանից հետևում է, որ մարդու գիտակցության մեջ կա ո՛չ միայն բառի անջատ գոյության գաղափարը, այլև նրա սկզբի, միջին մասի և վերջի:

5) Հաճախ խոսակցության մեջ պատահում է, որ խոսակիցը մեր խոսքը ամբողջովին հասկացած չէ լինում և կարիք է դրում թերի հասկացած կետերը լուսարանելու հարցեր տալ: Սովորաբար այդ հարցերը ամբողջական նախադասություններով են լինում, բայց հաճախ պատահում է, որ հարցերը կատարվեն անջատ բառերով: Օրինակ.

Այսօր Սևրուրը երկու հավ է գողացել: Խոսակիցը հարցնում է՝ Սևրուրը – այսօր – երկու հավ – գողացե՞լ է:

Կամ՝

Ո՞վ – Սևրուրը.

Ե՞րբ – այսօր.

Ի՞նչ է գողացել, ի՞նչ – երկու հավ.

բանի՞ – երկու...

Երբևեմ էլ խոսակիցը պատասխանում է խոսողին շատ լակոնական ձևով: Օրինակ՝ – Եթե վաղը ոռճիկներս ստանանք, միասին գյուղ կգնանք. այնպես չէ՞.

– Եթե:

Կամ՝

– Պիտի գնամ, ամեն ինչ պիտի բացատրեմ և պահանջներս պիտի ստանամ:

– Պիտի...:

Այս օրինակների մեջ տեսնում ենք, որ նույնիսկ այնպիսի բառեր, որոնք, իբրև երկրորդական, անկախ գոյություն չունեն, զործածվում են առանձին: Այսպես նաև հետևյալ խոսքերի մեջ՝ **Մեջտեղը մի և կա**. Առանց բացի չի լինում և այլն:

6) Եթե տգետների կամ սպանկրիտ գրության և կամ հին հայ ձևագրերի միահար գրչության եղանակը իբրև ապացույց բերվի անջատ գրչություն ունենալու դեմ, այն ժամանակ մենք կարող ենք հիշել պատկերագիր գրություններ (եզիպտական, չինական և այլն), որոնք յուրաքանչյուր բառի համար դնելով մի նշան, ապացուցանում են, որ բառը իրենց համար ունի անկախ գոյություն:

Նույնիսկ այսօր երբ Համբերքը խոսում են դանադան չարժուձևերով, մի բառին տալիս են մի նշան:

7) Կան մարդիկ, որ սովորություն ունեն խոսակցության միջոցին ընդ անելով պատրաստություն տեսնել Հաջորդ բառերի արտասանության Համար: Այդ ը-երը (եթև խոսողը կակաղ չէ) զրվում են միայն բառերի վերջում և ո՛չ թե կեսերքին, ինչ որ ապացույց է. թե նրա մտածողության մեջ բառը գոյություն ունի իբրև մի ամբողջություն:

Այսպիսի մի փորձ կատարեցի ես մեր Համայնարանի դասախոսներից Ա. Քալանթարի վրա, որ պաշտոնական և Հանդիսավոր խոսակցությանց ժամանակ սովորություն ունի Հաճախ բոլոր-ևր դնել բառերի միջև: Հնագիտական պեղումների մասին մի ղեկուցում էր, որ տևեց 85 րոպե, որի ժամանակ զործածեց 305 ընդհանր, այսինքն՝ մի րոպեում մոտավորապես $3\frac{1}{2}$ անգամ կամ, որ նույնն է, յուրաքանչյուր 17 վայրկյանում մի անգամ: Այս ընդ-երի զործածությունը տեղի ունեցավ Հետևյալ Հանգամանքներում.

1. Այսինչ կամ այնինչ անձի անունը Հիշատակել ուղելով և անմիջապես չՀի-չելով՝ զործածեց ընդ - 12 անգամ:

2. Մի բառ ասելուց Հետո՝ գտնելով, որ դա սխալ է, փնտրեց և զրավ նորը կամ ուղիղը. այս առթիվ զործածած ընդ - 19 անգամ:

3. Պարբերությունը վերջացնելուց Հետո և մի բոլորովին նոր պարբերություն սկսելու ժամանակ, իբր մտքերը Հավաքելու միջոց զործածված ընդ-եր - 4 անգամ:

4. Նախադասությունը ամբողջացնելու նպատակով վերջին բառը փնտրելու Համար զործածված ընդ-եր - 77 անգամ:

5. Ածականը ասելուց Հետո գոյականը փնտրելու Համար՝ 39 անգամ:

6. Հատկացուցիչը ղեկուց Հետո Հատկացյալը փնտրելու Համար՝ 7 անգամ:

7. Իր, նրա ստացական ածականից Հետո Հաջորդ գոյականը փնտրելու Համար՝ 8 անգամ:

8. Այո, ահա, այս, այդ, այն ցուցականներից Հետո գոյականը փնտրելու Համար՝ 26 անգամ:

9. Նոր նախադասություն սկսելու ժամանակ՝ ահա, և, որովհետև, բայց, որ բառերից Հետո ամբողջ մնացյալ նախադասությունը ձևակերպելու Համար՝ 99 անգամ:

10. Բարդ բառերի մեջտեղում երկու եղբրը իրարից բաժանելով (այսպես՝ չրջա...ընդ... պարիսպը, կավա...ընդ... չերտի, կավա...ընդ... չաղախ)՝ 3 անգամ:

11. Բառի առաջին վանկից Հետո ձայնավորի սխալը ուղղելու Համար, այսպես (չր...ընդ... չինարարություն)՝ 1 անգամ:

Այս վերջին մի ղեկաբը, իբր դուտ սխալման արդյունք, դուրս ձգելով՝ մնացյալ 304 ղեկաբերը կարելի է բաժանել Հետևյալ ձևով. № № 1, 2, 5, 6 ապացույց են բառի անկախ գոյության, նույնիսկ այնպիսի ղեկաբերում, երբ ածականը գոյականի Հետ կամ Հատկացուցիչը Հատկացյալի Հետ մի ամբողջություն պիտի կաղմեն: № 3, ըստ երևույթին, ապացույց պիտի լիներ նախադասության անկախ գոյության, բայց որովհետև ո՛չ թե նախադասությունից նախադասություն է տեղի ունեցած ընդՀատումը, այլ պարբերությունից պարբերություն, ուստի ոչինչ չի ապացուցանում: № 4 ապացույց է բայի՝ իբրև անկախ բառի գոյություն: № 7

և 8 չափազանց բնորոշ են և ցույց են տալիս, որ նույնիսկ ստացական, ցուցական և նման բառերը, որոնք բոլորովին անանջատ մասն են կազմում գոյականների և նրանց հետ իբր մի բառ էլ կարող են գրվել (տունս, տունդ, տունը և այլն), նույնիսկ զրանք մարդկային մտքի համար անջատ զաղափարներ են:

№ 9, եթե նույնիսկ ուղենանք իբրև ապացույց գործադրել այն բանի համար, թե ղլխավոր նախադասությունը մի ամբողջություն է կազմում, միաժամանակ և ավելի զորավոր ապացույց է այն բանի համար, թե ահա, և, բայց և այլն շաղկապներն անգամ անկախ զոյություն ունեն մարդկային մտածողության մեջ:

Ամենից ավելի վճռական արժեք ունի № 10: Եթե խոսողը բարդության երկու եղբերը բաժանում է իրարից այդպիսի երկար դադարով և փնտրում է երկրորդ եղբոր, նշանակում է, թե բացարձակապես ընդունում է բառերի անջատ զոյությունը և նույնիսկ ծածկված դեպքերում աշխատում է գտնել այն:

Շատ լեզուներ բառի նախաձայնի և վերջաձայնի համար ունեն որոշ կանոններ:

Օրինակ, հայերենի մեջ **ը, ու, դ** բաղաձայններով կարելի չէ բառ սկսել, մինչդեռ բառամեջն ու բառավերջը ազատ է. օր.՝ տալը, տառ, տաղ:

Նույնպես հայերենի մեջ բառասկզբում կարելի չէ երկու բաղաձայն միասին արտասանել. այլ միշտ մեջտեղը մի ձայնավոր է մտնում. օրինակ՝ գրեկ (այս պարագային արարերենը ձայնավորը բառասկզբին է դնում. օրինակ Platon > Լֆլաթուն), մինչդեռ բառավերջում կարելի է, օրինակ՝ հարս, հարց, զանձ, ամալ և այլն:

Ձինարենում և ուրիշ շատ լեզուների մեջ բառը կարող չէ վերջանալ բաղաձայնով, այլ միայն ձայնավորով, մինչդեռ բառասկզբում բաղաձայն միշտ կարող է գտնվել և այլն, և այլն: Այս բոլոր դանազանությունները, որոնք բառի սկիզբը և վերջն են որոշում, որոշում են նաև բառը իբրև անջատ միություն, ինչ որ չափափ տեղի ունենար, եթե բառը ոչ թե անջատորեն, այլ միայն ամբողջական նախադասությամբ միայն բնորոշվեր (Die Sprachfamilien, էջ 288–309):

Ալթայական և ուզրո-ֆիննական լեզուների մեջ կա բառերի ներդաշնակության օրենքը: Ձայնավորները բաժանվում են երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. եթե բառի առաջին վանկը ունի ծանր ձայնավոր, նույն բառի բոլոր ձայնավորներն էլ ծանր են լինում. իսկ եթե առաջին վանկը թեթև ձայնավոր է, նույն բառի մնացյալ բոլոր վանկերն էլ ունենում են թեթև ձայնավոր: Նույնիսկ մասնիկները, հոլովական և բայական վերջավորությունները լինում են միշտ երկու կարգի՝ ծանր և թեթև. ծանր բառերի վրա դրվում է ծանր մասնիկ. թեթև բառերի վրա դրվում է թեթև մասնիկ:

Առնենք մի օրինակ մեզ ծանոթ թուրքերենից:

Թուրքերենը ունի 8 ձայնավոր, որոնցից ծանր են **a, օ, u**, որոնց համապատասխան թեթևներն են՝ **e, i, ö, ü**: Ամեն մի բառ կամ ամբողջովին ծանր է լինում, կամ ամբողջովին թեթև:

Օրինակ՝ geje «գիշեր», geldi «եկավ», bekledim «սպասեցի», beklediler «սպասեցին» [թեթև են], իսկ aldım «առի», aldılar «առին», sabahdan «առավոտվանից», odalara «սենյակները» ծանր են:

Նախադասության մեջ գտնված բառերը կարող են ծանր լինել և լեկթոն լինել, բայց մի բառ, որ թեթև կամ ծանր է, չի կարող ազդել Հաջորդ բառի վրա: Իրր օրինակ կաղծում եմ Հետեյալ նախադասությունը, որի մի բառը թեթև է, Հաջորդ բառը՝ ծանր, Այսպես ամբողջ նախադասության մեջ.

ben bu gece o evde qalajayəm

1 2 3 4 5 6

«ես այս գիշեր այն տանը մնալու եմ»

Այս նախադասության մեջ թիվ 1, 3, 5 բառերը թեթև են, իսկ թիվ 2, 4, 6 բառերը ծանր են: Դիտմամբ դրել եմ Հաջորդաբար ծանր ու թեթև բառեր, ցույց տալու Համար, թե նախադասության ամեն մի բառը անկախ է մյուսից: Եթե այսպես չլիներ և բառերը իրար վրա ազդելու կարողություն ունենային, ամբողջ նախադասությունը կամ ծանր կլիներ, կամ թեթև: Այսպես վերի նախադասությունը կլիներ՝ ծանր լինելու դեպքում՝ Ban bu gaja o avda qalajayəm, թեթև լինելու դեպքում՝ Ban bü gece ö evde keclejerim.

Տեսնում ենք, որ առաջին դեպքում բոլոր ձայնավորները ծանր եղան, երկրորդ դեպքում բոլոր ձայնավորները թեթև եղան: Նույնիսկ օ «այն» բառը, որ մի տառից է բաղկացած, ծանր դեպքում լինում է օ և ե թեթև դեպքում՝ օ, առանց ազդվելու նախորդ կամ Հաջորդ բառի ձայնավորից:

Եթե նախադասության մեջ բառի անջատ կամ անկախ գոյություն գիտակցությունը չլիներ, ամբողջ նախադասությունը վերի օրինակով կամ ծանր պիտի լիներ կամ թեթև: Իսկ եթե այդպես չէ, և յուրաքանչյուր բառ մյուսներից անկախ ծանր է կամ թեթև, ուրեմն բառի անկախ գոյությունը գիտակցվում է ամբողջ նախադասության մեջ:

և* ոչ թե մի բառին երկու տարրեր նշաններ, կամ երկու տարրեր բառերի Համար միայն մի նշան:

Այս բոլոր ապացույցանում են, որ թեև մարդը խոսում է միշտ նախադասություններով, բայց մարդկային մտքի Համար բառն էլ ուրույն ու անջատ գոյություն ունի, ինչպես որ առարկաները ունեն անջատ գոյություն, և եթե մենք այսօր կասկածում ենք նրա մասին, դրա պատճառը նոր լեզուները կամ, ավելի ճիշտ, նոր լեզուների գրության եղանակն է: Ստեղծվել են դանդաղան հոգեր կամ օժանդակ բառիկներ, որոնք իրապես մասնիկներ են և, իր մասնիկ, բառերի Հետ միասին կցված պիտի գրվեին: Նոր լեզուները այդ բառիկները գրում են անջատ, մենք տեսնում ենք նրանց իրրև առանձին բառ, բայց մեր գաղափարում ճանաչում ենք նրանց իրրև ո՛չ բառ**:

Բանտուն առանց տառանիչի բառ չի բմբռնում, բառն ու տառանիչը մեկ են, և մին առանց մյուսի գոյություն չունի, ինչպես որ մեր մեջ արմատը առանձին գոյություն չունի:

Վերջիկերեն լեզվի մեջ մի խումբ գոյականներ (Հատկապես աղգականական տերմիններ, մարմնի մասեր) առանց ստացական հոգի գոյություն չունեն: Այսպես՝ a/s — սիրտ, go/s — սիրտ, a/s — նրա սիրտ, mo/s — նրա սիրտ, me/s —

Այստեղ ձևագրում էջակայման Երթմականությունը չի խախտված, բայց, ակնհայտորեն, պակասում է նախադասության սկիզբը՝ 1 էջ՝ — Ս. Գ.

Բնագրից ինչ որ Հատված Դանված է (Ս. Գ.)

մեր սիրտը, ma/s – ձեր սիրտը, o/s – նրանց սիրտը. բայց չկա առանձին «սիրտ» (Bleichsteiner, WBKL 1, 301):

Նմանապես կովկասյան լեզուներից արևսագ և ուրխի լեզու(ներն) ունեն որոշյալ կամ անորոշ հոգով և կամ ստացականով միացած բառեր. բայց առանձին գոյական չգիտեն:

Օրինակ՝ արխաղերեն՝ a-bla աչքը, bla-k թ մի աչք, səbla աչքս, ubla աչքդ և այլն, որոնց պիտի հետևեր bla «աչք», բայց այսպիսի ձև չկա (Dirr, Einfür, 38–39):

Այսպես է նույնիսկ ֆրանսերենը. ժողովուրդը չգիտե eau «ջուր», որ բառաբանի մեջ միայն կա, այլ կա՛մ l'eau «ջուրը» և կա՛մ de l'eau «ջուր ինչ»:

Այս բոլորի պատճառը, ինչպես ասացինք, գրությունն եղանակն է, որից և սկսվում է հակասությունը:

Բառի և նախադասության կապակցության համար իբրև լավ օրինակ կարող է ծառայել քայլն ու քայլվածքը. մի քայլը անհատ բառի պատկերն է, ամբողջ քայլվածքը՝ նախադասություն: Ով քայլում է, չի մտածում անհատ և առանձին քայլերի մասին, բայց այնուամենայնիվ անհատ քայլերը գոյություն ունեն, և չի կարելի ասել, թե ով քայլում է, չի կարող նաև մի անհատ քայլ անել:

Բառի անջատ ու անկախ գոյությունը այնպիսի իրողություն է, որ մանուկը երբ խոսել է սովորում, սկսում է անջատ բառերով: Եվ մենք էլ, երբ սովորում ենք մի նոր լեզու, սկսում ենք առանձին-առանձին բառերով*: Իբր թե ամբողջ նախադասություններով սովորելու մեթոդը ոչ մի արդյունք չի տալիս:

Վերջապես՝ նույնիսկ անասունները գիտեն անջատ բառի գոյությունը: Ըստ Դարվինի, կապիկների խոսակցությունը բաղկացած է մի անջատ բառից, որ կրկնում են չարունակ, և մարդը երբ խոսում է անասունների հետ, գործածում է միայն մի անջատ բառ: Իբրև վերջին ապացույց բառերի անկախ գոյության, դիմենք Abbé Rousselot-ի փորձառական դրություն:

Իր Principes de Phonétique expérimental աշխատության մեջ (Հտ. 2, էջ 973) նա զբաղվում է նաև այս հարցով և տալիս է 3 գծագիր: Առաջինի մեջ ներկայացված է՝ apte à tout faire «ընդունակ ամեն ինչ անելու» և aptitude «ընդունակություն»: Այստեղ առանձին բառի ի ձայնը ունի ավելի մեծ occlusion և մի թեթև explosion, որ պակասում է aptitude բառի մեջ, ուրեմն ավելի ուժով է:

Երկրորդը ներկայացնում է՝

le comte Roland «կոմս Ռոլանը», le contrôleur «վերաստուգիչը»: Առանձին comte բառի վերջաձայնը, միացած հաջորդ բառի R-ի հետ (tr), գծագրի մեջ ներկայացնում է ավելի լիություն (ampleur), քան բառամիջի tr խմբի մեջ:

Երրորդը ներկայացնում է՝

donne à Pierre «տուր Պետրոսին»

donna Pierre «տվեց Պետրոսը»:

Այստեղ էլ թյուրիմացություն չկա, և մինչև անգամ հասարակ ականջը զանազանում է շեշտի տարբերությամբ բառերի էլ տարբերությունը:

Մի վերջին օրինակ տալու համար բառի անջատ գոյության նախադասության մեջ, առնենք մի առանձին ոչխար և մի հոտ: Ոչխարը առանձին անկախ գոյու-

* Meillet, Linguistique-ի De la Methodedans les Sciences. էջ 271-272:

թյուն ունի, իսկ երբ խառնվում է հոտի մեջ, անկախ գոյություն չունի՞, թեև մաս է կաղմում ամբողջ հոտի: Երբ հովիվը ուզենա, կարող է կեռ զավաղանք երկարել և ոչխարի վզից բռնելով՝ դուրս քաշել:

ԲԱՌԸ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Նախորդ գլխում տեսանք, որ բառը նախադասությունից դուրս էլ անկախ է, ցորչափ կարող է մեն-մենակ գործածվել:

Այսպես է հայերենի, ռուսերենի և նման որևէ լեզվի մեջ:

Բայց երբ առնենք որևէ անջատական լեզու, այստեղ բոլոր բառերը առանձին ու անկախ են, որովհետև հոլովական կամ խոնարհական մասնիկներով կամ վերջավորություններով կապված չեն իրար հետ, և միայն տեղն ու դիրքն է, որ որոշում է նրանց կապը մյուսների հետ: Բայց երբ բառը առանձին է, այսինքն՝ անջատ կամ անկախ, բնականաբար այլևս կապ չկա, և, հետևաբար, բառի իմաստն էլ փոխվում է:

Օրինակ առնենք չինարենը.

wo ai nù,

նշանակում է «ես սիրում եմ քեզ», ուր բառերը մեկ-մեկ վերցրած նշանակում են wo ես, ai սիրում եմ, nù քեզ: Բայց այս այսպես է միայն նույն ամբողջական նախադասության մեջ, իսկ առանձին wo ոչ միայն նշանակում է «ես», այլ նաև «ինձ, զիս»։ ai ոչ միայն նշանակում է «սիրում եմ», այլև «սիրելի», կամ նաև «սիրվել» բայի որևէ ժամանակն է և զեմքը, բայց մանավանդ նշանակում է սեր (գոյական), նմանապես nù նշանակում է ոչ միայն «քեզ» (հայցական), այլև՝ «դու», եթե փոխենք նրա տեղը և դնենք բայից (ai) առաջ, ըստ որում, անջատական լեզուներում բառի դիրքն է, որ որոշում է իմաստը:

Այս հանգամանքներում, փոխվում է նախորդ գլխի մեջ մեր կազմած գաղափարը՝ գոնև անջատական լեզուների համար:

Անգլերենը անջատական լեզու չէ, բայց նա էլ դարերի ընթացքում փոփոխվելով՝ այժմ ստացել է անջատական լեզվի կերպարանք, պահելով միայն հոլովման և խոնարհման հետքերը (ինչպես՝ հոգնակի s, անցյալ անկատար և կատարյալ -ed և այլն): Ըստ այսմ՝ բառը նախադասությունից դուրս (այսինքն՝ անկախ) ունի անորոշ մի իմաստ, և միայն նախադասության մեջ է, որ ստանում է ճիշտ իմաստը:

Օրինակ՝ light նշանակում է լույս, լուսավոր և լուսավորել, այնպես որ, երբ ասենք՝

a light մի բայս, չի լինում:

a light room լուսավոր սենյակ,

to light the room լուսավորել սենյակը:

Այսպես ուրեմն՝ անգլերենում էլ, ինչպես չինարենում, անկախ կամ անջատ բառը նախադասությունից դուրս ունի տարտամ կամ ընդհանուր մի իմաստ և միայն նախադասության մեջ է, որ ստանում է իր ճիշտ իմաստը:

Ավելին կա:

Անգլերենում, ինչպես և ֆրանսերենում, չատ համանուն բառեր կան:

Համանուն կոչվում են այն բառերը, որոնք հնչմամբ նույնն են, բայց իմաստով տարբեր: Հայտնի են ուսերենում МАР «աշխարհ» և МАР «խաղաղություն» բառերը: Հայերենում էլ ունենք Հարկ «տան դատիկոն» և Հարկ «տուրք»: Հին ուղղագրությամբ այս բառերը տարբեր գրչություն ունեին, ուսերեն МАРЬ «աշխարհ» և МАРЬ «խաղաղություն», Հայերեն յարկ «դատիկոն» և Հարկ «տուրք»: Նոր ուղղագրությամբ այս բառերը չփոխեցին իրար հետ, և հաճախ մինչև անգամ տեղից էլ չի իմացվում, թե խոսքը ինչի մասին է: Օրինակ՝

տան հարկերը (գրք. յարկ) բարձրացան,

տան հարկերը բարձրացան:

Բարերախտաբար, թե հայերենում և թե ուսերենում համանուն բառեր չատ քիչ են: Ընդհակառակը, թե անգլերենում և թե ֆրանսերենում չատ են համանուն բառերը:

Այսպես՝ նույն light բառը, որ անգլերենում նշանակում է «լույս, լուսավոր, լուսավորիչ», իբր հոմանուն ունի light թեթև: (Սրանք ծագմամբ էլ տարբեր են. light «լույս» համապատասխանում է գերմ. licht «լույս» բառին, իսկ light «թեթև» համապատասխանում է գերմ. leicht «թեթև» բառին): Ըստ այսմ՝ այս կարգի լեզուների մեջ բառերի անկախ կամ անջատ գործածությունը իմաստի կողմից սահմանափակված է, և նախադասության մեջ գործածվելու պահանջը հաճախ անհրաժեշտ է դառնում:

Գիտունների մեջ հարց է ծագում, թե մարդկային լեզուների մեջ գոյականներն են առաջ, թե բայերը. ոմանք առաջինների կողմն են, ուրիշները՝ երկրորդի: Բայց այսպիսի վեճ բնականաբար ավելորդ է. կան բառեր որոնք գոյական ծագում ունեն և հետո ստացել են նաև բայական նշանակություն, կան էլ, որ ընդհակառակը, բայական ծագում ունեն, այն է՝ ներկայացնում են մի գործողություն, որից հետո կազմված են գոյականներ: Սևմական լեզուների քննությունը ցույց է տալիս, որ այստեղ նախ գոյականն է ավելի առաջ, որից զարգացել է հետո բայական իմաստը (Brocklelm, Vréis 125).

ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՔ ՁԵՎԵՐԸ

Առարկան երևում է մեր աչքին կամ մեր մտքին 3 ձևով. առաջին՝ առարկան իբրև նյութ. երկրորդ՝ նրա հատկությունը. երրորդ՝ նրա վիճակը:

Այս երեքից ամենից ավելի չոչափելին ու թանձրացյալը առաջինն է: Երկրորդը նրա վերացականն է, որովհետև պետք է երևակայությամբ առանձնացնել նյութից, իսկ երրորդը ավելի վերացական է, որովհետև նրա մշտական հատկություններից պետք է առանձնացնել այն հատկությունը, որի մեջ գտնվում է նա տվյալ րոպեին, որ է վիճակը: (Հմմտ. Wundt, Vökerps. p մաս, էջ 480):

ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐ

Միլտոնը գործածել է 7—8000 բառ,

Հոմերոսը (Իլիական և Ոդիսական միասին)՝ 9000 բառ,

Հին Կտակարանը — 5642 բառ (հաշիվը կատարել է Leusden-ը, երբայական բնագրի վրա, տե՛ս Renan, Hist. des langues semitiques 1, 140):

Max-Müller-ը ասում է, թե անգլիացի գյուղական անգրագետ մի Հովվի բառապաշարը 300-ից չի անցնում: Ըստ Wood-ի՝ միջակ մարդը գործածում է չուրջ 400 բառ: Ըստ Wundt-ի՝ 2 տարեկան մի աղջիկ գիտեր 489 բառ և մի ուրիշը՝ 1121 բառ (տե՛ս էջ 187): Ամերիկացի Երեխան (17 ամսական) գիտեր 232 բառ և 6 տարեկան՝ 2688 բառ (տե՛ս Լեզվի փոխանցումը): Օտար լեզու սովորեցնող դպրոցական դասագրքերը առաջին տարում ունեն 700 բառ: Մի միսիոներ Հրո Երկրում վայրենիների Yaagan լեզվով կազմել էր 30.000 բառերի բառարան: Այս վերջին կետն է նկատի ունենալով՝ Jespersen-ը (Growth and..., 196) չի հավատում, որ պարզ գյուղացին միայն 300 բառ ունենար, որովհետև սայլի ու արորի մասերը, երկրագործական գործողությունները, թռչունները, բույսերը և ուրիշ բնական առարկաներ ահագին թիվ են կազմում: Smedberg-ը, քննելով չվեղացի գյուղացու լեզուն, գտավ առնվազն 26.000 բառ, և դանիացի բարբառագետ Kristensen-ը հաստատում է այն: Պրոֆ. Holden-ը քննել է Webster-ի բառարանը և գտել է, որ ինքը գիտեր 33.456 բառ: Babbit-ը (Wundt, Völkerps, 1 Հտ., ր մաս, էջ 308) մի փորձ է արել իր ուսանողների վրա և տեսել է, որ շատը գիտեր մինչև 60.000 բառ: Իր կարծիքով հասարակ կրթությունը մի մարդ գիտեր 25-35.000 բառ, մինչև իսկ՝ 50.000:

Շեքսպիրի գործածած բառերի թիվը հաշվում են 21.000 (առանց հաշվելու թեքյալ ձևերը) կամ ըստ այլոց՝ 24.000 կամ 15.000, իսկ նորագույն անգլերենի բառարանները ունեն 100.000 և ավելի բառ:

Գծրախտաբար, այս հաշիվները անգլերենի վրա կատարված լինելով՝ շատ անորոշ են. ըստ որում՝ միևնույն բառը անգլերենում թե գոյական է և թե բայ, և չգիտենք, թե հաշվողները ինչ են ի նկատի ունեցել:

Ես անձնապես հաշվեցի երկու լեզու՝ հայերեն և թուրքերեն: Պոլսեցի մի տաճիկ, որ որևէ կրթություն չէ ստացած և որևիցե մասնագիտություն էլ չէ սովորած (ոսկերչություն, կոշկակարություն, մեքենագիտություն և այլն), գիտեր 10.000 բառ: Առաջնորդ եմ ունեցել Պետրոս Զեքի Կարապետյանի օսմ.-հայ. բառարանը, տպ. Պոլիս, 1912, որ ունի ընդամենը 29.320 բառ: Հաշվել եմ այս բառարանից միայն այն բառերը, որոնք գործածական են Պոլսի հասարակ մի տաճկի լեզվում և գտել ճիշտ հաշվով 10.108 բառ: Բնական է, պակասում են այստեղ երկրագործություն, անասնապահություն, բույսերի և այլն վերաբերյալ մի խումբ բառեր, որ գյուղացի թուրքը պիտի իմանար: Բայց գյուղացին էլ չպիտի իմանար մի խումբ կրթական, քաղաքավարական բառեր, որ Պոլսի թուրքերենում սովորական են: Ըստ մյուս՝ պոետան և ավելի իրար չեզոքացնում են, և միջին թիվը մնում է 10.000 բառ:

Ավելի զմպար էր հայերենի հաշիվը. նախ՝ որովհետև մի ամբողջական բառարան չունենք դեռ, և երկրորդ՝ հայերեն գավառական բարբառները շատ տարբեր ունեն իրենց մեջ. բացի հայերենից՝ պարունակում են նաև թուրքերեն, ֆրանսերեն, իտալերեն, պարսկերեն, նոր Հունարեն և այլ բառեր, որոնք պետք էր յուրաքանչյուրը հաշվել առանձին և առնել նրանց գումարը:

ԼԵԶՎԻ ՀԻՄՔԸ ՆՅՈՒԹԱԿԱՆ Է

Թվերը հիմնված են մատների համրանքով, և սրա վրա է կադմված տասնորդական դրույթությունը: Ուստի բոլոր մաթեմատիկական մատների համեմատ է. ԼԹԵ ութ մատ ունենայինք, այլ բան պիտի լիներ: Կան բոլոր ձևի վերացական բառեր. որոնք սակայն նույնպես նյութական են, ինչպես՝ Աստվածություն, մարդկություն, գերմ. Schönheit «գեղեցիկ կին», Gottheit «Աստված». Dunenheit «հիմարություն, հիմար բան կամ խոսք», ֆրանսերեն Connaissance «ծանոթություն» > ծանոթ անձ: Լատիներեն agitator-ի բուն իմաստն է «կառապան կամ գրաստ քչոդ»:

Օրինակ՝ agitator aselli էչ քչոդ. այժմ ստացել է բարոյական իմաստ. Հայերեն ըմբռնել = ֆրանսերեն comprendre = գերմաներեն begreifen և այլն՝ բռնել, բուռ բառից, ֆրանսերեն penser = լատիներեն deliberare՝ կշռել բայից (լատիներեն libra «ֆունտ»): Հայերեն տալավորություն:

Վեճ կա, թե հնիս. արմատները անվանական էին, թե բայական. ոմանք այս, ոմանք այն կողմն են: Հարցը լուծում է մի այնպիսի վայրենի լեզվի քննությունը, ինչպիսին է ինդոնեզիականը: Այստեղ նույն արմատը ծառայում է թե մեկի և թե մյուսի համար, և այսպես պիտի լիներ նաև հնիս. (Meillet, BSL, № 103, 236): Հնիս. մեջ գոյականների մի մասը առանձին ու անկախ է և կապ չունի բայական արմատների հետ. այնպես որ նրանք վերլուծել կարելի չէ (այսպես են ազգական անունները, մարմնի մասերը և այլն, ինչպես՝ հայր, մայր, ոտք, օր....):

Ավելի չատ են այն բառերը, որ բայերի հետ կազմում են մի ընտանիք: Նույնիսկ այնպիսի գոյականներ, որոնք այժմ բայերի հետ, թվում է. թե ոչ մի կապ չունեն, լեզվաբանական քննությամբ հասնում են բայական արմատի: Օրինակ ձեռք՝ հնիս. g'hers — ծագում է g'her — «բռնել» արմատից (Meillet, Traité, 164):

Նույնիսկ քերականական ձևերը վերջիվերջո հանգում են նյութականի, որովհետև նրանք բոլորը կազմված են մասնիկներից, մասնիկներն էլ բառերից, որոնց յուրաքանչյուրը մի նախավոր նյութական գաղափարի նշանն է: Այսպիսով լեզվի բոլոր վերացական կողմը ծագում է նյութականից:

ՆԱԽ ԳԱՂԱՓԱՐ, ՀԵՏՈ ԲԱՌ

(Որ է՝ նախ առարկա, հետո առարկայի անունը)

Ներածության մեջ արդեն խոսեցինք այն մասին, որ գաղափարները բառից առաջ են և չկա բառ, ԼԹԵ նրան նախորդող գաղափարը չկա: Նախնական ազգերը, որոնք մտածողությամբ, գաղափարներով և իրերի ճանաչողությամբ աղքատ էին, աղքատ էին նաև բառերի կողմից: Ապագա զարգացումը տվավ նրանց նոր գաղափարների հետ նաև նորանոր բառեր: Այսպես, մարդը իր նախնական վիճակում չունի ինչ-որ գերազույն էակի գաղափարը, հետևաբար և պակասում էր նրան Աստված բառը. ինչպես նաև կրոն, կրոնավոր և այլն: Այսպիսի վիճակում

են գտնվում դեռ մի քանի շատ վայրերի ժողովուրդները: Բողոքական քարոզիչները, որոնք ուղղում են նրանց մեջ քրիստոնեություն տարածել և պետք ունեն Ավետարանը թարգմանելու, չգիտեն՝ ինչպես հասկացնել նրանց գերագույն Հակի գաղափարը և ինչպես ստեղծել Աստված բառը:

Կարիք չկա ապացուցանելու, թե առարկաները, իրերը, գործողությունները և ամեն տեսակ երևույթներ տիեզերքի մեջ գոյություն ունեն, ինչպես և՛ իրենց գոյությունը պայմանավորված չէ մեր գիտակցությամբ կամ բերողություններով:

Ճառագայթները կամ ռադիոմը գոյություն ունեն ի ընե, մեր ճանաչելուց էլ շատ առաջ, ինչպես որ այսօր էլ գոյություն ունեն նրանք՝ Հակառակ այն բանի, որ շատ ու շատ վայրերի ժողովուրդներ չեն ճանաչում նրանք, և կամ նույնիսկ մենք չգիտենք նրանց կազմության էությունը: Այստեղից բնականաբար հետևում է այն, որ իրերն ու գաղափարները Հակառակ ավելին են, քան նրանց տրված բառերը, բայց միևնույն ժամանակ առաջանում է այն հարցը, թե ե՞րբ առարկան կամ գործողությունը պիտի ստանա իր անունը կամ նշանակիչ բառը լեզվի մեջ:

Պատասխանը շատ պարզ է. առարկան կամ գործողությունը ստանում է իր անունը լեզվում այն ժամանակ, երբ մարդը հասած է արդեն նրան գիտակցելու կարողության: Բայց պարզ գիտակցությունը կամ ճանաչողությունը բավական չէ դեռ, այլ պետք է, որ նա ունենա առանձին կարևորություն կամ մեր կյանքի մեջ կատարած առանձին դեր: Այսպես, ամեն տեղ և ամեն ժամանակ էլ մարդիկ կարող էին մի տեղ Հավաքվել և խոսել, բայց Parliament (խոսարան) բառը ստեղծվեց այն ժամանակ, երբ պառլամենտական կյանքը ստեղծվեց: Այսպես նաև զանազան քարեր, խոտեր, բույսեր կամ մետաղներ անուն ստացան, երբ նրանք առանձին կարևորություն ունեցան կամ որևէ կարիք լրացրին մեր կյանքում:

Գաղափարի ճանաչողությունը պետք չունի անպատճառ ճիշտ կամ ճշմարիտ ու իրական լինելու, որպեսզի բառ կամ անուն ստանա: Նույնիսկ սուտ կամ կեղծ և անիրական գաղափարներն ու առարկաները անուն են ստանում, եթե նրանք մեր մտածողության մեջ գոյություն ունեն իրեն իրական: Այսպես, սատանա, ոգի, դև, հուրի, փերի, հրեշ և այլ բաղաձայնային երևակայական Հակերներ ունեն իրենց անունը, որովհետև գոյություն ունեն մեր իրականության մեջ*: Եվ ո՞վ գիտե որքան մեծ է թիվը այն բառերի կամ գաղափարների, որոնք մեր գիտության այժմյան հասողությամբ իրական բաներ են, բայց ապագային պիտի զրկվեն իրենց գոյության իրավունքից, լինեն դրանք դուրս վերացական բերողություններ և կամ նույնիսկ՝ նյութական առարկաներ, ինչպես՝ քիմիական տարրեր, Հիվանդություններ, միկրոբներ և այլն:

Գաղափարից բառ անցումը այնքան արագ է, որ մենք Հաշվել չենք կարող: Իրր օրինակ կարելի է տալ նայելու, տեսնելու գործողությունները համեմատությամբ լուսանկարի: Մենք կարող ենք նայել և չտեսնել, կարող ենք երկար նայել

* Հոգին ոմանք համարում են առանձին գույն ունեցող մի բան, ուրիշներ՝ մարմնի այսինչ վիճակի մի երևույթ: Բայց մին կամ մյուսը չի խանգարում, որ գործածվի բառում, քանի որ նա գոյություն ունի մեր գիտակցության մեջ: Նա կճշմի միայն այն ժամանակ, երբ ճշմի մեր գիտակցությունից իրեն գաղափար:

և Հետո միայն տեսնել, բայց նայելը նախորդում է տեսնելուն, ուրիշ խոսքով տեսնելը Հետևանք է նայելուն: Թեև կարելի է տեսնել պատահաբար՝ առանց նայելու, բայց դարձյալ կա ակնթարթային նայվածք, որ կատարվում է դիտելու: Իսկ լուսանկարը, որ ունի մեքենական արագություն, ակնթարթի մեջ նայում է, տեսնում և նկարում այնքան մանրամասնություն միաժամանակ, որ մենք չատերկար դիտելուց Հետո հազիվ պիտի կարողանայինք նկատել: Միտքը նման է լուսանկարին:

ԲԱՌԵՐԻ ԿՅԱՆՔԸ

Լեզվի երեք տարրերը՝ ձայն, ձևակ և բառ, նույն տեսականությունը չունեն: Լեզվի փոխանցման միջոցին ինչ ձայներ և ինչ քերականություն որ սովորում ենք մենք, դա մնում է մինչև մեր կյանքի վերջը և գրեթե նույն ձևով անցնում է հաջորդ սերունդին: Բայց այդպես չէ լեզվի բառական հարստությունը: Այստեղ սահման ու ժամանակ չկա: Նայած ընդունակության, դիրքին և պայմաններին՝ ամեն մի մարդ հավաքում է որոշ բառապաշար, որ շարունակ փոփոխում է մինչև կյանքի վերջը, թերևս ամեն օր: Բառերից ոմանք կամ նշանակություններից ոմանք նորաձևությունից ընկնում են (démodé) և մոռացվում. բայց ավելի շատ են այն դեպքերը, երբ նորանոր բառեր գալիս հավաքվում են նախկին պաշարի վրա. այդպես են օտար փոխառությունները, նոր առարկաների համար Հնարված բառերը և այլն: Վերջին մի քանի տարվա մեջ որքա՜ն բառ սովորեցինք և ավելացրինք մեր բառապաշարի վրա, սկսած ժողովոմ-ներից մինչև հայցը... Մարդկային միտքը անընդհատ գործողության մեջ է:

ԲԱՌԵՐԻ ՄՐՑՈՒՄ

Միևնույն ժամանակ լեզվի մեջ երևան են գալիս մի քանի բառեր նոր իմաստի համար, և որովհետև լեզուն ավելորդ ծանրաբեռնություն չի սիրում, նրանցից մեկին միայն նախընտրություն է տալիս, մյուսները կորչում են: Այս վիճակը կոչվում է բառերի մրցում:

Բառերի մրցում առաջանում է Հոմանիչների միջև, նշանակությանց, բարձրացման, ստորացման, պատկերավորության, սաստկության պատճառով և այլն:

Օրինակ հուր և կրակ. այժմ հաղթել է կրակ-ը:

Բառերի իմաստը [ևս], հաճախ գործածությամբ, սովորական և անհրապույր է դառնում. նա նման է մի դրամի, որ ձեռքից ձեռք գործածությամբ լորձվում է (Dauzat, La philosophie du langage, 89): Ժողովուրդը սիրում է ունենալ այնպիսի բառեր, որոնք մի նոր, կենդանի, ուժեղ և ազդու պատկեր տալին իրեն: Այս պատճառով տկարացած ու թուլացած Հնբրի տեղ շարունակ նոր պատկերներ է ստեղծում:

Օրինակ, լատիներեն caput «գլուխ» եղավ Հետո testa «պտուկ», որից իտալերեն testor, ֆրանսերեն tête: Ֆրանսերենի մեջ tête բառը, պտուկի նշանակությունը իսպառ կորցնելով, եղած է պարզապես «գլուխ», ուստի ժողովուրդը

Հնարել է նոր պատկերներ և կոչում է *boule* «գնդակ», *poire* «տանձ», *firole* «սրվակ», *citron* «լիմոն»: Այսպես՝ ժողովուրդը չի սիրում բուն գիտական բաները, որոնք ոչինչ չեն ասում իր սրտին և հնարում է նրանց համար այլ բառեր, ինչպես՝ *ballon*, *փխ. aérostat*, *dépêche*, *փխ. télégramme**: Լրագրական լեզուն հատկապես բռնված է այս մարմաջով և սիրում է զնել այրող վերնագրեր ընթերցողների ուշքը սենեոելու համար: Այս կարգին են պատկանում այրող հարց, ծառանալ, ապրումներ և այլն:

Ապագայում պատկերը, չարունակ գործածվելով, կորցնում է իր պատկերի հանգամանքը: Եթե այսպես է, ուրեմն և կան լեզվի մեջ բառեր, որոնց եթե հին ծագումը իմանայինք, պիտի տեսնեինք. որ մի պատկեր է: Բայց այս զաղափարը պետք չէ չարաչահել և աշխատել ամեն բան պատկերներով մեկնել: Երբեմն էլ մի բառ կարող է բնավ պատկեր չլինել, այլ իրական բացատրություն, բայց անցնելով մի ուրիշ գործածության՝ դառնալ պատկեր:

Օրինակ, *arriver* «հասնել» նավային բառ է և նշանակում է «եղերքին մոտենալ». անցնելով ընդհանուր գործածության, դարձել է պատկեր: Ֆրանս. *niais* նախապես նշանակում էր «բռնից նոր դուրս եկած (թռչուն)», հետո՝ «անճարակ թռչուն», հիմա նշանակում է միայն մարդոց համար՝ «պարզամիտ»:

Իր գործածած բառերին ուժգնություն տալու տենչը երբեմն հասցնում է չափազանցության. փոխանակ ասելու՝ «Քանիցս անգամ ասի քեզ», ասում ենք՝ «Հազար անգամ...» և այլն:

Սաստկության ձևերից մեկն է որոշ բառերի գործածությունը, ինչպես՝ *il est terriblement beau*, գերմաներեն *furchtbar schön* «սարսաբելի գեղեցիկ է». ֆրանսերեն *nous sommes au complet* ասելու փոխարեն՝ *nous sommes au grand complet*:

ԲԱՌԵՐԻ ԶՆՋՈՒՄԸ [ՄԱՀԸ]

Ամեն մի բառ, որ գոյություն է ունեցել որևէ լեզվի այսինչ չրջանում, պարտական չէ իր գոյությունը հավիտյան չարունակելու: Զանազան պատճառներ գալիս են չեղոքացնելու նրա գործածությունը կամ իսպառ հեռացնելու ասպարեզից (բառերի մահը):

Այս պատճառներից թվենք ավելի սովորականները.

1) Մի որևէ առարկայի ջնջումը, կամ գործածությունից ընկնելով և կամ մի ուրիշով փոխանակվելով, պատճառ է դառնում, որ ջնջվի նաև նրա անունը. այսպես է նաև սովորություններ, նախապաշարմունք, հին գիտություն և այլն: Հայության ամեն մի անկյունում ծանոթ և սովորական է լավաշ հացի հետ և լավաշ բառը: Բայց Պալուի հայերենը չգիտե այդ բառը, որովհետև լավաշը փոխանակված է փափուկ հացով: Կոապաշտության ժամանակի բառերը հիմա

* Այս տեսակետից նկատելի են գերադրական ածականները առաջ գործ էինք ածում շատ, յոթ, խիստ, հետո եղավ չափազանց, հիմա չափազանց բառը սկսել է զգացվում, և ասում ենք սարսափելի գեղեցիկ, սոսկալի գեղեցիկ են: Այս բառերից յուրաքանչյուրը ինքնին վերցրած շատ նորանոր արտահայտություն է, և այդպես էլ զգում էինք սկզբում, բայց սովորական դարձան, իրենց ուժը կորցրին, և այն ժամանակ մտածեցին մի բոլորովին նորը ստեղծել:

չկան, հին աստղաբաշխների բառը հիմա չգիտենք: Միայն դրանցից ոմանք, խուսափելով և իմաստի փոփոխությամբ, մնում են դեռ:

2) Հոմանիչների գոյությունը պատճառ է դառնում ավելորդ ձևը ջնջելու: Սրա հետևանքով է, որ մի օտար բառ փոխառնվելով մի լեզվի մեջ՝ պատճառ է դառնում բնիկ բառի ջնջման:

Օրինակ՝ անկարելի բան է, որ հին հայերը չունենային կարմիր, սև, սպիտակ գույները նշանակող բառեր. բայց այդ բառերը ջնջվել վերացել են, որովհետև նրանց տեղ եկել են պարսկերենից փոխառյալ կարմիր, սև, սպիտակ բառերը:

3) Ձայնական օրենքների միջոցով երբեմն առաջանում են նույնանուն բառեր, որոնք չփոթություն են առաջացնում իմաստի կողմից. այդ բառերից մեկը ջնջվում է:

Օրինակ՝ Հարավային Ֆրանսիայի մի բարբառում լատ. gallum «աքլոր» բառը վերածվել էր gat, միևնույն ժամանակ *gattim «կատու» բառն էլ դարձել էր gatc, այնպես որ այս երկու տարբեր կենդանիները միևնույն անունն էին ստացել: Շփոթությունից խուսափելու համար ջնջեցին gat «աքլոր» բառը և տեղը դրին տարբեր բացատրություններ (Meillet, La méthode comp., էջ 69):

Ոչ մի խտրություն չի դրվում բառերի արժանիքի, կարևորության, ծագման, հարազատության և նման հատկությունների մեջ, և ջնջվում է բառը, երբ զալիս են այլ հանգամանքներ և առաջացնում բառի կորուստը:

Այսպես դուստր բառը, հնդեվրոպական նախալեզվի սքանչելի մնացորդներից մեկը, հայ լեզվի հարստություններից մեկը ջնջվել է մեր բոլոր բարբառների մեջ և մնում է միմիայն հայությունից և հայ երկրից շատ հեռու ապրող մի բարբառում: Միայն Սուչավայի բարբառն է, որ գործածում է այս բառը դուստրը կամ դուստր ձևերով և այն էլ սեռ. դուստր, նույնիսկ դուստր հին ձևով: Մնացյալ բոլոր հայ բարբառներում գործածում են աղջիկ բառը, որ աղիճ կամ աղիջ բառի փաղաքականն է: Ամենեկին ուշադրություն չենք դարձնում այն հանգամանքի վրա, որ սրանով մասնավորը և ընդհանուրը խառնվեցին իրար, և, օրինակ, հորեղբորս աղջիկը կամ մի աղջիկ տեսա ազատորեն գործածում ենք, ճիշտ ինչպես ասում ենք կինս և մի ինչ-որ կին: Գերմաներենը զանազանում է tochter և mädchen, weib և frau, անգլերենը՝ daughter և girl, wife և woman, ռուսերենը՝ дочь և девушка, жена և женщина: Այս բոլորը նրանից է, որ պրա. zan հավասարապես թե՛ կին է և թե ամուսին, duxtar՝ թե՛ դուստր է և թե աղջիկ, նմանապես թրք. qəz՝ թե՛ դուստր է, թե՛ աղջիկ: Այսպես նաև լատիներենը, որի հետևանքով էլ ֆրանս. fille թե՛ աղջիկ է և թե՛ դուստր, femme՝ թե՛ կին է և թե՛ ամուսին:

Սրա նման է հայերեն դուստր բառը, որ ծագելով դուռն արմատից, հարազատ հնդեվրոպական հայ բառ է: Բայց այս բառը հայկական հարազատ երկրում ջնջվել է՝ փոխանակվելով պարսկերեն հարևան բառով, իսկ պահված է հեռավոր Պոլսում կամ Նոր Նախիջևանում:

Հեռավոր գաղութները պահել են առնել և զնել բայերը իրենց իսկական նշանակությամբ, իսկ մայր երկրի մայրաքաղաքի (Երևանի) բարբառը ջնջել է: Այսպես՝ Պոլիս, Նոր Նախիջևան և այլն ասում են առնել, իսկ Երևանը՝ վերցնել,

որ, օրինակ. Պոլսում նշանակում է «վեր բարձրացնել» կամ նաև «վերացնել, մեջտեղից հանել, ջնջել»: Առնել բայը Երեանում նշանակում է «գնել» և իր բուն իմաստով պահված է միայն առանձին ոճերում: Նոր Նախիջևանը գիտե զնել «ղրամով առնել» բայը, իսկ Երեանը չգիտե և ասում է առնել (նույնպես Պոլիս և այլն): Այսպիսով երկու սրանչևի հնդեվրոպական բառեր (առնել և զնել) ջնջվել են: Սրա պատճառն է թուրքերենը, որ չունի «գնել» իմաստով բառ և ասում է satən almaq «ծախսու առնել», կամ պարզապես՝ almaq, իսկ արևելյան թուրքերենը նույնիսկ almaq բառի տեղ գործ է ածում aparmaq, որ է «վերցնել»:

* * *

Նոսելով լեզվի բնախոսության մասին, տեսանք, որ խոսողությունը կենտրոնացած է ուղեղի որոշ մասում, թե յուրաքանչյուր ծանոթություն տեղավորված է մի բջիջի մեջ, թե բոլոր կենտրոններն ու բջիջները հաղորդակցության մեջ են իրար հետ գոգորդության թելերով: Բայց կա նաև մի ներքին ուժ, որ ուղած ժամանակ այն բջիջների ներքին բովանդակությունը երևան է հանում, հիշողության առջև բերում: Կարող է լինել, սակայն, որ այն բջիջի արձանագրությունը նույնպես մաշված լինի, որ նրա բովանդակությունը ղժվարավ երևան գա կամ բնավ չգա: Այդ ժամանակ կլինի մոռացումը:

Հոգևրանությունը մեզ սովորեցնում է, որ հիշողության կենդանության համար կա երեք պայման. 1) **Նախնական տպավորության ուժը** կամ գորությունը, որ առաջ է գալիս կամ էակի ուժեղ բանականությունից և զգայությունից, և կամ առարկայի կարևորությունից, նորությունից և հետաքրքրականությունից: Որքան կարևոր, նոր կամ հետաքրքրական է առարկան, այնքան էլ ուժեղ է նրա թողած տպավորությունը բջիջների վրա: 2) **Ուշադրություն**, ինչքան ուշադիր եղած լինենք զնալի առարկան, բնականաբար մեր ստացած տպավորությունն էլ այնքան ուժեղ կլինի: 3) **Կրկնություն**, ինչքան հաճախ կրկնվի նույն առարկայի հիշողությունը, բնականաբար նրա տպավորությունն էլ ավելի կզորանա, որովհետև հիշողությունն էլ մի սովորություն է:

Լեզվի մեջ էլ նկատվում է նույն երևույթը, այն բոլոր բառերը և ձևերը, որոնք չեն ներկայացնում հիշյալ պայմանները, ջնջվում են: Մեր կյանքի ամենասովորական և պիտանի առարկաների անունները ստիպված ենք կրկնել չարունակ, ուստի նրանք չեն կարող ջնջվել լեզվից (ինչպես՝ ես, հաց, ջուր, մեկ, հինգ, աչք, այսօր և այլն): Ընդհակառակը՝ անգործածական առարկաների անունները ուշ կամ կանուխ պետք է ջնջվեն:

Գյուղի կյանքը, վերածվելով քաղաքի կյանքի և հետևաբար՝ ղրկվելով գյուղատնտեսական ու երկրագործական զանազան գործիքներից, կորցնում է և նրանց անունները, քաղաքացին չգիտե հորիկը, սամին, սամեթելը, մանկեռը և այլն: Նույնպես գյուղացին գիտե և ճանաչում է զանազան խոտեր, բույսեր, թռչուններ, աստղեր, քարեր, հողի տեսակներ և այլն, որոնք իրեն համար կարևոր են: Այս բոլորը ջնջված են քաղաքացու լեզվի մեջ, որովհետև նրա համար կարևորություն չունեն: Զանազան մասնագիտություններ հարուստ են իրենց բառերով, որոնք մյուսների մեջ չկան: Այսպես՝ նավավարը գիտե իր արհեստի

բառերը, ձկնորսը՝ իր արհեստի, մեքենագետը՝ իր արհեստի և այլն: Մի նոր և հետաքրքրական բառ կամ պատկեր, որ մտնում է լեզվի մեջ, իսկույն տարածվում է և արմատ բռնում. այսպես՝ մեր այսօրվա գրական լեզվի մեջ՝ բնորոշ, մտայնություն, ծառանալ, ապրումներ և այլն, բայց երբ նրանք կորցնում են իրենց հետաքրքրականությունը, կամաց-կամաց կորչում են:

Նույն պատճառարանությամբ կարելի է մեկնել նաև օտար փոխառությունները նվաճված ազգի լեզվի մեջ*:

[ՏԵՂԱՇԱՐԺԵՐ ԲԱՌԱՊԱՇԱՐՈՒՄ]

Մի նոր առարկայի ստեղծագործությունը ստիպում է կամ մի նոր բառ հնարել և կամ մի որևէ հին բառի վրա մի նոր իմաստ ավելացնել: Օրինակ՝ պաղպաղակ հին լեզվի մեջ նշանակում էր «բյուրեղ». նոր լեզվի մեջ ավելացրին ծանոթ սառցրած քաղցրեղենի նշանակությունը. օդապարիկ նշանակում էր «օդի մեջ սավառնող (թռչուն)», այժմ ավելացավ «ballon» իմաստը:

Երբ մի առարկա ջնջվում է, նրա հետ էլ ջնջվում է բառը:

Օրինակ՝ կապարճ, կապարճակիր, վաղակավոր, հարցուկ:

Երբ մի առարկա հետզհետե գարգանում է ձևով կամ կազմությամբ, բառը հետը պահվում է, բայց իմաստը փոխվում (օրինակ, ֆրանսերեն fusil հրահանքարն էր, որ հիմա ամեն տեսակի հրացան է նշանակում. հինգ օրվան քարանթինա՝ quarantaine 40 բառից է, plume de fer կարմիր մելան) և կամ հարմարացվում նոր նշանակության:

Օրինակ՝ ֆրանսերեն plume, ռուսերեն перо բուն նշանակում են «փետուր». և որովհետև հին ժամանակ փետուրը գործ էր ածվում նաև իրրե գրիչ, ուստի նշանակում է և «գրիչ»:

Հիմա այլևս գրիչը փետուրից չէ, բայց այդ բառերը չարունակում են իրենց գոյությունը: Նույնպես պարսկերեն, թրքերեն, արաբերեն qalam «գրիչ» բուն նշանակում է «նղեզ», որովհետև արևելքի մեջ գրիչը նղեզ էր. հիմա չատ տեղ մետաղյա գրիչն է գործածվում, բայց բառը պահվում է:

Առևտրի մեջ մտած զանազան ապրանքներ կոչվում են իրենց ծագած երկրի անունով. ինչպես՝ ֆրանսերեն pèche և ռուսերեն персик «դեղձ» բուն նշանակում են «Պարսկաստան», ֆրանս. baïonnette «սվին» ծագում է Bayonne գավառի անունից, calicot «կտավ» ծագում է Հնդկաց Կալկաթա քաղաքի անունից. cravate ծագում է Նորվաթիայից, այսպես և Champagne, Cachemire, damas՝ «մի տեսակ գործվածք կամ դագույն» (Դամասկոս քաղաքի անունից), Bordeau՝ 1. «գինու տեսակ, 2. այդ գինու նման թունդ կարմիր գույն» (Ֆրանսիայի Բորդո քաղաքի անունից), հայոց մեջ՝ Մանուսա (Մանիսա քաղաքի անունից), Բաղդադի «զլխին կապելու թաշկինակ» (Բաղդադ քաղաքի անունից), Եվդոկիայում աղը կամ աղամանը կոչվում է «սեբաստացի», որովհետև աղը այդտեղից է գալիս:

Երբևմն բառը կրում է իր հեղինակի անունը. ինչպես՝ guillotine «կախաղան» Guillotin անձի անունով, mansarde «տանիքի տակ սենյակ», որ կրում է Ֆրան-

* Ձեռագիր ընագրում չարունակությունը (1 էջ ?) բացակայում է (էջակալումը չի խախտված) (Ս. Գ.):

սիայի ճարտարապետ Mansard-ի անունը, eustache «կոշտ դանակ՝ փայտյա կոթով»՝ նշանավոր ֆրանսիացի դանակ չինող Eustache Dubais-ի անունով: Կրունկի մի տեսակը կոչվում է Պոլիս լուքեն, որ է Louis XV թագավորի անունով:

Երբեմն մեկի անունը մի պատահական հանգամանքով կցվում է մի առարկայի: Այսպես ընդհանուր քննիչ Etienne de Silhouette-ի, որ այն ժամանակ շատ սիրված էր, անունը դարձավ silhouette «ուրվագիծ», «պատկեր», և եթե այս մասին ժամանակակից վկայություն չլիներ, ոչինչ կարելի չէր գուշակել: Անգլիացի Boycott գորապետի անունը 1880 թվին դարձավ հասարակ անուն (բոյկոտ անել):

Այս կարգի բառերը հորինելու համար հանգամանքները երբեմն այնպես մասնակի են լինում, որ բառը սահմանափակված է լինում մի քաղաքում կամ գյուղում, մինչև իսկ՝ մի ընտանիքում: Ինչպես՝

Սեբաստիայի «աղ, աղաման» հատուկ է միայն Եվդոկիո: Թյունի «ապուշ» ծանոթ է միայն Ղարաբաղցոց, որ, անշուշտ, մի նշանավոր տիպի անուն է: Պոլսի Սամաթիա թաղում որոշ շրջանի մեջ կար Փիլիպոս բառը «մեծ առնի» իմաստով՝ անշուշտ համանուն մի անձի անունից: Իսրայել Պոլսում նշանակում էր «ցնցոտիներ հագած մարդ», Բաքու՝ մեր տան մեջ, գործածական էր խոսքով բառը «ապուշ» իմաստով. օրինակ՝ խոսքով-խոսքով մի՛ խոսիր. Սա շատ խոսքովի է «չատ տխմար է» և այլն: Այս կարգի բառերի մի քիչ ավելի հասարակական տիպն են որոշ մասնագետների գործածած բառերը, որ միայն իրենք գիտեն:

Ընկերային ըմբռնումները, պատշաճություն օրենքները և քաղաքավարությունը, ինչպես տեսանք, նշանակություն ունեն բառերի գործածության մեջ: Ոմանք դատապարտվում են անգործության, և այն ժամանակ լեզուն ստեղծում է նոր բառեր:

Օրինակ՝ վարտիք բառը ժողովրդի մեջ տգեղ էր արտասանել, ուստի կազմեց «չապկրնկեր», «ոտաչոր», որոնք քաղաքավարական ձևեր են:

Ժամանակ անցնելով՝ նույն քաղաքավարական բառը դառնում է սովորական, այնպես որ երբ բուն նշանակությունը անբաժան կերպով կաչում է բառին, նա էլ ջնջվում է, և փնտրվում է նոր ձև: Այսպես՝ վարտիք-ից հետո, անշուշտ, հնարված էր փոխան, որ նշանակում էր բուն «փոխարեն, փոխանակ կամ փոխելիք չոր»: Շատ քաղաքավար, շատ անմեղ մի բացատրություն էր. բայց շատ գործածությամբ նա դարձավ սովորական և հիմա անցած է անպարկեշտ բառերի շարքը, ուստի ջնջվել է և տեղը դրվել «չապկրնկեր, ոտաչոր»: Մի փոքրիկ քննություն ցույց է տալիս, որ այս կարգի բառերը մոտավորապես քառորդ դար կյանք ունեն: Պոլսի բարբառում հնապես գործածական էր տճկ. հալէ, որ է արաբ. xalā «դատարկ, պարապ». սրանից bayt-ul-xalā «արտաքնոց» (բուն նշանակում է՝ դատարկ տուն), հետո՝ վենեֆ բառը «արտաքնոց» նշանակությամբ. բառը հետո անպարկեշտ դարձավ. և նրա տեղ դրվեց մի նոր՝ քաղաքավարական բացատրություն՝ հասարակ: Այս բառը գործ էր ածվում տատս* խոսակցության մեջ: Բնականաբար իր կաղսությունը՝ չատ անտոտ բառ էր, բայց հետո դարձավ անպարկեշտ: Այն ժամանակ հնարվեց հարլսուլուր, որ

* Հոփսիան Քեմհաճյան, ծն. 1820 թ., Պոլսի Սամաթիա թաղում, † 1895:

գործածում էր մայրս* իր խոսակցության մեջ՝ իբրև պարկեշտ բառ, հակառակ հասարակ բառին: Իմ** փոքրությանս սովորական էր գործարան բառը: 1895 թվին հետագա Պոլսից և երբ 1910 թվին նորից այցելեցի, տեսա, որ գործարան բառն էլ վերացել, և նրա տեղ, իբր պատշաճական բացատրություն, դրվել էր պետքարան: Այսպես, ուրեմն, մոտ մեկ դարու ընթացքում իրար էին հաջորդել 4 բառ (հասարակ, հարկավոր, գործարան, պետքարան):

ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸ

Ամեն լեզվի մեջ էլ, ուր հին գրականություն կա, նկատելի է, որ արմատների քանակը հնում ավելի է, քան նորում: Ուրիշ խոսքով, հին գրականության մեջ կան արմատներ, որոնք նոր լեզվում այլևս գործածական չեն: Օրինակ, առնենք հայերենը: Ըստ իմ Հայոց լեզվի պատմության մեջ, հտ. Բ, էջ 600, կատարված վիճակագրության, հայ լեզվի արմատների քանակն է 11.000, որոնցից, օրինակ, հին հայ գրականությանից հայտնի է **պսեմն** «վարդի փուշ» բառը, որ մի անգամ գործածված է Ոսկերեքանի մոտ, մի անգամ էլ՝ Վաստակոց գրքում (ԺԲ դար): Այժմ այդ բառը գոյություն չունի ոչ մի բարբառում, մեր գրական հայերենն էլ չի գործածում: Գտնվել է միայն մի խելոք անձ, որ Մասիս ամսաթերթում 90-ական թվերին հրատարակել է 3 տնից բաղկացած մի ոտանավոր, որի առաջին տունը վերջանում է **վսեմը** բառով, երկրորդը՝ **նսեմը**, երրորդը՝ **պսեմը**: Բանաստեղծը գրել է անշուշտ այս ոտանավորը, ցույց տալու համար բոլորին, թե գիտե այդ **պսեմ** բառը, որ, իհարկե, Առձևոն բառարանումն է տեսել: Բայց գիտենք, որ մեր բարբառներում կան շատ արմատ բառեր, որոնք հին գրականությանից հայտնի չեն: Սկզբունքով ընդունելով, որ լեզուները նոր արմատներ չեն չինում, ուստի ստիպված ենք ընդունել, թե բոլոր այդ նոր արմատները նոր չեն, այլ կային նաև հին ժամանակ և պատահաբար միայն չեն մտել գրականության մեջ: Այս բանը կարելի է ապացուցել նրանով, որ այդ արմատների մի մասը արդեն կարելի է մեկնել իբրև հնդեվրոպական ծագումից (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմ., Ա, էջ 23-100):

Դժրախտաբար դեռ չէ կաղմված «Հայ բարբառների Արմատական բառարանը», որով պիտի իմանայինք մի կողմից հայ բարբառներում գոյություն ունեցող բոլոր արմատները (և նրանց քանակը), մյուս կողմից՝ նրանց ծագման համար բոլոր հնարավոր ենթադրությունները:

Ինչ էլ որ լինի, քանի որ հնդեվրոպական արմատների թիվը բառ Walde-Pokorny բառարանի 2223 է (տե՛ս Հայոց լեզվի պատմ., Ա, էջ 33), և նրանցից միայն 909 հատը պահված է հայերենում, ուստի կարող ենք ասել, թե հնդեվրոպական արմատների կեսից ավելին կորած է հայերենում:

Նման կամ գրեթե նման երևույթ պիտի գտնենք նաև ուրիշ լեզուներում:

Եզրակացություն. նոր արմատներ չեն ծնվում, բայց հները մեռնում են, ուստի միշտ պակասում են: Մեր ասածը կարելի է հաստատել գործնականապես մի շատ հասարակ օրինակով:

* Ընծա Աճառյան, ծն. 1853, Պոլիս՝ Նարյր-Գափու թաղը, † 1921:

** Հրաչյա Աճառյան, ծն. 1876 մարտ 8, Պոլսի Սամաթի նոր թաղում:

Ամենքիս հայտնի և շատ սովորական հովիվ ըստ Müller-ի և Bugge-ի ծագում է հնիս. *ovipā* «հովիվ» բառից, որ կազմված է *ovi* «ոչխար» և *pā* «արածել» բառերից: Այս երկու արմատներն էլ գոյություն չունեն հայերենում. ուստի հնդեվրոպական այդ կրկին արմատները մեռել են հայերենում. թեև նրանց մի բարդ ձևը մնացել է:

Հերու (անցյալ տարի) = սանս. *parut*, հն. *περύτι*, կազմված է հնիս. *per* «անցյալ» և *ut* «տարի» բառերից. այս երկու արմատներն էլ կորած են հայերենում, իսկ ուրիշ լեզուների մեջ հազիվ իրենց հետքը պահած:

Հարց է. Թե հին արմատներից որո՞նք են կորչում, և նրանց փոխարեն ի՞նչ է գործածվում:

Առաջին հարցի պատասխանը շատ պարզ է. կորչում են հոմանիշ արմատներից նրանք, որոնք այլևս ավելորդ են դարձել:

Օրինակ՝ գրաբար ունենք՝ **հաց, նկան, նկանակ, գրտակ, պղակունդ** և այլն. բացի առաջինից բոլորը ավելորդ են դարձել և ջնջված են: Քիչ առաջ հիշված **պսեմ** բառը ջնջված է, և մնում է իր հոմանիշ՝ սովորական **փուշ** բառը, իսկ իր մյուս հոմանիշը՝ **տատասակ**, բանաստեղծական արտահայտություն է: **Ոչխար** և **օղիք** հոմանիշ են. առաջինը մնում է. երկրորդը անգործածական է դարձել և մեռել է: Քիչ մարդ կա, որ իմանա հոր «մեկի աղջկա ամուսինը» բառի գոյությունը, որ հին մատենագրություն մեջ էլ միայն երկու անգամ է գործածված (Փիլ., էջ 187), և որի ծագումն էլ ոչ ոք չգիտե: Այդ անսովոր բառը ջնջված է լեզվից, փոխանակվելով իր սովորական հոմանիշ **փեսա** բառով: **Օծիտ** բառը ունի 4 հոմանիշ ձևեր, որոնք են՝ **պաշտատական, պուտյգ, տուայր, մահր**. չորսն էլ կորած են, և մնում է միայն առաջինը՝ **օծիտ**:

Անդունդ բառը կազմված է **ան-** բացասականով, **դունդ** = լատիներեն *fundus* «հատակ» բառից և նշանակում է բուն «անհատակ». **դունդ** արմատը կորած է:

Գրաբարի մեջ կան մի խումբ պակասավոր բայեր. **ինչպես՝ գտմ, գուս, գոյ... բամ, բաս, բայ...** և այլն: Նման պակասավոր բայեր կան նաև ուրիշ լեզուների մեջ: Աշխարհարարում այդ պակասավոր բայերը ջնջված են. հազիվ իրենց հետքերն են պահում: Բայց այս բոլորը ցույց են տալիս. թե արմատները ու բառերը ամբողջովին կարող են ջնջվել:

Ախաւեղազէս բառը, որ նշանակում է «սյունագլուխ», անշուշտ արմատ չէ, որովհետև այսօրան երկար արմատ չի կարող լինել. համարվում է բարդ բառ. կազմված **ախաւեղ** «սյուն» + **զէս** «խոյակ» բառերից. երկուսն էլ կորած են մեր լեզվից:

Երկրորդ հարցի պատասխանը բխում է առաջինից. հոմանիշներից մեկը, հաղթելով մյուսներին, բռնում է նրանց տեղը: Այս նորեկը կարող է լինել մի ուրիշ լեզվից փոխառություն. ինչպես է **ոչխար** (վրացականից): Հայերեն ամիսների անունները բոլոր վտարված են, և նրանց տեղ եկել են լատին ձևերը՝ իբր նոր արմատ:

Շատ բարբառներում ջնջված է **նեղ** ազգականական բառը, և նրա տեղ կազմված է **տազերակին**, որ բարդված է **տազը** + **կին** բառերից:

Վերջապես նախկին կորած արմատների տեղ կարող են հաջորդել նորանոր բարդ և ածանց բառեր, այսինքն՝ մի ուրիշ հին արմատից կամ արմատներից

կազմված բառեր: Օրինակ՝ գյուղացու համար ամենասովորական կողի բառը ջնջվել է, և նրա տեղ համատարած տիրում է կարապետ բառը (պարսկերենից):

Ջնջված է ուրջու բառը, որ, ըստ իս, կազմված է հնագույն հ. *ուր «որդի» բառից, որ ապա կորել է, և այդ ուրջու բառի տեղ նոր բարդությամբ կազմված են որգեզի, հոգեորգի, հոգեզավակ կամ նույնիսկ՝ խորթ որգի ձևերը:

Սուտ արմատներ չինվելու մասին արդեն խոսել ենք. տն'ս վերը սուրճ, խոփկ սալ, գլիթ և այլն:

Հայերենի մեջ ունենք բազմաթիվ բառեր, որոնք մեր իմացումով պարսկերենից փոխառյալ պետք է լինեն. այսպես՝ աշտանակ, աշտարակ, ամբաստան և այլ հարյուրավոր բառեր: Եթե պաշտական գրականությունը ճոխությամբ մեր ձևերը հասած լինել, կարող էինք վստահորեն ասել, թե այդ բառերի մեծ մասը պիտի գտնվենք պաշտականում: Բայց պաշտական գրականությունը հենց պարսիկների ձևերով այրված լինելով՝ մենք չենք կարող այդ ասել կամ անել:

Բայց եթե պաշտական գրականությունը ոչնչացված է, կենդանի է միշտ պարսկերեն լեզուն՝ իր բազմաթիվ բարբառներով և ցեղակից անկախ լեզուներով (աֆղաներեն, բելուջերեն, քրդերեն, օսերեն և այլն): Ինչո՞ւ այդ մեր որոնած բառերը սրանց մեջ էլ չկան: Նշանակում է՝ նրանց համազոր բառերը, եթե պաշտական գրականության մեջ գտնված լինեին էլ, պարսկերենից և նրա ցեղակից այլ լեզուներից ջնջվել էին:

Ահա մի մեծ թիվ բառերի և արմատների ընդհանուր կորուստ իրանական լեզուների մեջ:

ՔԱՌԵՐԻ ԿՈՐՈՒՍՏԸ

Շատ բառեր կորան գրարարից աշխարհաբար անցնելու ընթացքում: Դրանց մեծագույն մասը կարելի էր կոչել ավելորդ. օրինակ՝ բազմահազար ածականների առատությունը, մանավանդ նրանք, որ ճամարտակ հեղինակների շինած շինծու բառերն էին: Այսպես Քոթեննավորի հորինած բառերից...*: Ավելորդ կարելի էր կոչել նաև բազմաթիվ համանիշ բառերի առատությունը, եթե մանավանդ նրանք մասնավոր իմաստով տարբերացված չլին, և կամ եթե էին, մեզ համար այդ տարբերությունը անծանոթ էր: Այսպես՝ ագի, ձես, տտուն, որոնք տեղի տվին մի միակ պոչ բառի մեջ: Այդ խմբի հոմանիշներից պահվել է միայն դմակ, որ մեր տնտեսության համար շատ կարևոր մի բան է ներկայացնում:

Երբեմն այս կարգի բառերի կորուստը մեզ դժվար դրության մեջ է գցում: Օրինակ՝ գրաբարը ուներ տի (տիք) բառը, որով հասկացվում էր մարդու տարիքը: Այժմ մենք չունենք այդպիսի բառ և գիտենք միայն տարիք և հասակ: Առաջինը միայն մեկի ապրած տարիքն է, իսկ երկրորդը տարտած իմաստ ունի. թե՛ նշանակում է մեկի ապրած տարիքը և թե՛ հասակի բարձրությունը: Ասում ենք, օրինակ, 20 տարեկան հասակում:

Ծանոթ երգը ասում է՝

Հասակս քսան տարեկան և այլն:

* Բնագրում օրինակների տեղը բաց են թողնված (Ս. Գ.):

Մյուս կողմից ասում ենք՝ բարձրահասակ «բարձր, հասակը բարձր».

մեծահասակ «տարիքը չատ».

կարճահասակ «հասակը ցած».

փոքրահասակ «տարիքը քիչ».

իսկ միջահասակ նշանակում է միայն «միջակ հասակով, ոչ բարձր և ոչ ցած».

չի նշանակում «միջին տարիքի», որի համար առանձին բառ չունենք:

Ահա այս անպատեհությունն պատճառով է, որ ժողովուրդը փոխ է առել թրք. բոյ (boy) բառը՝ «բարձրություն» իմաստով և նրանից էլ ազատորեն կազմում է մարդաբոյ, բոյով բառերը:

Գրաբարը գիտե նաև տիւ բառը, որ ցերեկվա 12 ժամն էր նշանակում, և նրա դեմ կար օր, որ ամբողջ 24 ժամն էր նշանակում, այն է՝ «տիւ և գիշեր»:

Այժմ բոլորովին ջնջված է այս տիւ բառը: Հնրերի համար գուցե այնքան էլ կարևոր չլիներ այս բառի գոյությունը, որովհետև գիշերային կյանք չկար: Բայց այժմ, երբ նույնիսկ գիշերային ճամփորդություններ ենք կատարում հազարավոր կիլոմետրների վրա, տիւ և օր բառերի գոյությունը անհրաժեշտ է, և մենք ստիպված դիմում ենք ուսուցիչներին, որից փոխ ենք առել շատ հարմարավոր կարճ և նշանակալից սուտկա բառը (24 ժամվա իմաստով): Այժմ էլ խանգարում է օր բառը, որ թե 24 ժամվա ընթացքն է նշանակում և թե միայն 12 ժամվա չրջանը:

Բառերի ջնջման պատճառներից մեկն էլ համանունն է: Օրինակ, հաւ նշանակում է թե՛ պապ՝ հոր հայրը կամ մոր հայրը և թե թռչուն: Անշուշտ ծիծաղ էր առաջանում, երբ մեկը հարցնում էր. «Հաւը նե՞րսն է». այս պատճառով հաւ «պապ» բառը ջնջվեց, և նրա տեղ փոխ առնվեց հունարենից պապ բառը:

Հին Հայերեն ազանիմ բայը ուներ երկու իմաստ՝ «չորերը հագնել» և «գիշերը մի տեղ օթեանել». այս երկուսի չփոթությունն առաջին առնելու համար էր, ահա՛, որ առաջինը ստացավ հ նախաձայնը, բայց, այնուամենայնիվ, այս փրկիչ միջոցն էլ չօգնեց, և «օթեանել» իմաստը ջնջվեց:

Բառերի ջնջման պատճառներից մեկն էլ euphémisme-ն էր, որ է պարկեշտաբանություն: Գիտենք, որ անպարկեշտ բառերը հանվում են լեզվից կամ առնվազն վերապահվում են մասնավոր գործածության, բայց ուր որ հնարավոր է, անպարկեշտ մի բառի նմանություն ցույց տվող բառերն էլ երբեմն հանվում են լեզվից՝ փոխանակվելով մի ուրիշ բառով: Այսպես Նոր Նախիջևանում կշռել բառը ջնջված է՝ չչփոթելու համար չռել բայի հետ, և տեղը դրված է քաշել: Նույնպես ասում են փոքր և չեն ասում պզտիկ, պզտիկ, խուսափելու համար համանուն ուսուցիչներն մի բառից:

ԱՆՎԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒՄ

Երբ մի լեզվի հին ու նոր վիճակները համեմատենք իրար հետ, կտեսնենք, որ թեև շատ բառեր նույն են, բայց կան էլ, որ փոփոխվում են: Ինչպես՝

հուն.	հայ	հինը	ἄριστος	նորը	ψαρι
	գինի		οἶνος		քրասի
	ջուր		ὕδωρ		յերօ
	տուն		οἶκος		օպիտ

աչք	ὄφθαλμός	μάτι
թոչուն	ὄρνις	ποιλί

Սրանց պատճառները.

1) Շատ մաշված բառերը ջնջվում են. լատիներեն os «բերան» չատ կարճ էր, ուստի ոչ մի ոտման լեզվի մեջ չկա, տեղը ուրիշ բառեր են դրված.

2) կամ կյանք ստանալու համար նոր մասնիկով երկարում.

լատիներեն apis, auris, sol > նոր լատիներեն apicula, auricula, soliculus > ֆրանսերեն abeille, oreille, soleil.

3) համանուններից խուսափելու համար.

լատիներեն serrare «սղոցել» և serare «զոցել» իրար նման էին, ուստի serrare չատ տեղ ջնջվեց և փոխանակվեց ուրիշ բառով. ֆր. scier (=secare), «ծես, կանոն, կարգ», sü «բան, առարկա», tay «վարպետ, տեր, ուսուցիչ», tō «աբ-վեստավոր», viek «աշխատանք» և այլն:

Օրինակներ՝

troj	մեջ	—	be troj	ներքինը
an	ուտել	—	do an	ուտելիք, պարեն
uog	խմել	—	do uog	ըմպելիք, խմիչք
mai	կարել	—	t'ō mai	դերձակ
lam	անել	—	viek lam	գործ, արարք ?
ghet	ատել	—	buŋ ghet	ատելություն
t'at t'a	պարզ	—	loŋ t'at t'a	անկեղծություն
toan	հաշվել	—	fer toan	թվաբանություն
tçet	մեռնել	—	sü tçet	մահ
yay	ուսուցանել	—	hok	ուսանել — t'ay yay hok պրոֆեսոր
le	հանդես	—	kua le	նվեր*

[ԲԱՆԻ ԵՎ ՄԱՍՆԻԿ]

Նկատելի է վերի օրինակների մեջ, որ բառերից չատերը, մասնիկ դառնալով, դեռ իրենց առաջին նշանակությունից չատ հեռացած չեն: Այս պարագային կարող ենք ածանց բառերը բարդ բառ համարել, ինչպես՝ to mai «դերձակ» (իրը «կարել+վարպետ»): Բայց կան, որ բոլորովին հեռացել են, ինչպես՝ «փոր» և «սիրտ» բառերը, որոնք դարձել են վերացական մասնիկ՝ «-ութիւն»:

Միջին տեղ են բռնում, փոթյակներենի մասնիկները, որոնք ոչ բարդ բառեր կազմելու չափ անկախ դիրք ունեն և ոչ էլ մասնիկ կոչվելու չափ դիմադուրկ են: Այս կարգի մասնիկները Емельянов-ը (Грамматическое учение о слове, 62) կոչում է հետադիր (հակառակը նախդիր բառի, որովհետև կցվում են բառի ձայրին):

Գրեթե նույնպես է դրավիդյան լեզուների մեջ: Օրինակ՝ թամուլերեն an, a՝ արականի և իգականի վերջավորություններն են, ինչպես՝ ill-ān ամուսին, այր. ill-a. տաստիկոն, կրտ առաջանում են ān-u→տղամարդ և āl-u գին. բառերից. ի՞նչ նշանակում է «տուն», որով վերի մասնիկներն ու միաժամանակ կարելի է բաժնի

* Ditt, Gram Annam., էջ 9 և 37

բրոնել թե իբր մասնիկ և թե իբր բառ, որով illān, illāl, կարող են համարվել թե բարդ և թե ածանց (Caldwell, 227):

Աֆրիկյան հաուսա լեզվի մեջ da նշանակում է բուն «ունեցած». կցվում է գոյականներին և կազմում է ածական. ինչպես՝ rua «ջուր», da rua «ջրալի», nono da-rua «ջրոտ կաթ», anfanī «օգուտ», da anfanī «օգտակար», yaro da anfanī «օգտակար տղա» (Marré, Spr. der Hausa, 47):

Կարող է դարձյալ մասնիկը առաջացած լինել մի բառից, որ լեզվից բոլորովին անհետացած է, և որ միայն ցեղակից լեզուների օժանդակությամբ կարելի է քննել ու երևան հանել: Այսպես, օրինակ, հունարեն ἀνδρομεος «մարդկային» կազմված է ἀνδρo «մարդ» բառով և μεος մասնիկով, որ ոչ մի բացառություն չունի հունարենում, բայց անչույտ նույն է սանս. maya – «ձև, երևույթ» բառի հետ, որով սանսկրիտի մեջ կազմվում են բաղմաթիվ բարդ բառեր (Meillet, Traité, 342):

Ինչպես որ բառերը կրճատվելով մասնիկ են դառնում. ճիշտ նրա հակառակը լինում են դեպքեր, երբ մասնիկը առանձնանալով դառնում է անկախ բառ:

Ամենքս էլ ասում ենք **ցը** և հասկանում ենք «ցտեսություն», բայց **ցը** միայն մի նախդիր է, հազիվ իբր մասնիկ:

Առտիալի բարբառով **պի** և **կի** առանձին բառեր են և նշանակում են «այո»: Առտիալցին հարցնում է.

– Կի տա՞ս, կամ՝ Պի տա՞ս «կտա՞ս, պիտի տա՞ս»:

Նոսակիցը պատասխանում է.

– Կի կամ Պի, այսինքն՝ «կտամ կամ պիտի տամ», որ է՝ «այո»:

Ունենք ուստ մասնիկը, որ կազմում է բացառական. օրինակ՝ երկնուստ, այլուստ, հանկարծուստ, ի վերուստ և այլն, բայց ունենք և ուստի, որ նշանակում է «ո՞րտեղից»: Ուր է մասնիկին կցված արմատ բառը. չկա, հետևաբար ենթադրում ենք, որ պետք է լինի *ու՝ «ուր, որտեղ», որ միանալով հաջորդ ու ձայնավորի հետ՝ հալվել է: Այսպիսով ուստ մասնիկը դարձել է առանձին անկախ բառ:

Ամենքս գիտենք, որ Հայերեն երեսուն, քառասուն, հիսուն.... թվականները կազմված են –սուն < հնխ. kontā ձևից, որ առանձին բառ է և նշանակում է «տասն»: Բայց սուն մեր մեջ դարձել է մասնիկ, իսկ հիսուն բառը, որ է «Հինգսուն», կորցնելով իր նախավանկը, որոշ բարբառներում դարձել է միայն սուն «50». այսպիսով սուն բառը հասավ մասնիկի աստիճանին, ապա սուն մասնիկը դարձավ անկախ բառ:

Լեզվի հետագա ընթացքում քանի ձևերը մաշվում են, այնքան էլ մասնիկները անձանաչելի են դառնում: Ուրեմն մասնիկների զարգացման ընթացքն է նախ՝ բառ, հետո՝ կիսանկախ բառ և ավելի հետո՝ մասնիկ: Այսպես, օրինակ՝ լատիներեն cum «հետ, միասին» առանձին նախադասություն է, իբրև նախամասնիկ դառնում է com, con, co, որոնց հետ նույն է նաև գերմ, ge- նախամասնիկը, բոլորովին անձանաչելի: Ճապոներենում ածականը որոշ դեպքերում կցվում է mono «իր, բան» բառին, բայց այս mono կրճատվելով դարձել է no, նույնիսկ n. օրինակ՝ samui «ցուրտ», sammui no, samui-n «ցուրտ բան, ցուրտ» (Plaut, 25):

Հայերենն էլ (թե գրարարը և թե մանավանդ աշխարհագրորդ) գտնվում է նույն վիճակի մեջ. ունի՝

1) մասնիկներ, որոնք իրենց ինքնությունը չեն կորցրած, և կարելի է թե բառ Համարել և թե մասնիկ.

2) մասնիկներ, որոնք դեռ խախտւոյ գրություն ունեն և՝

3) նրանք, որ միայն իբրև մասնիկ են գործածվում:

Առաջին կարգից Հիշենք **պես** և **որեն** (պէս, օրէն), ինչպես՝ գերազանցորեն, քաջապես, մեծապես և այլն, որոնք կարող ենք Համարել թե բարդ բառ և թե ածանց: Գրեթե նույնը կարելի է ասել **-կից** բառի Համար, որից ունենք գրաբար **ծառայակից, ուղեկից** և այլն. տարբերությունը որոնց մեջ իմաստի Համար է:

Երկրորդ կարգից կարելի է Հիշել **-բար** «կերպով, ձևով, եղանակով» մասնիկը. ինչպես՝ Հայկաբար «Հայկի պես՝ քաջությամբ», Հակաբար, յուրացանաբար և այլն: Առաջացած է բարք «բնավորություն» գոյականից: Նույնպես են ներ-, արտ- նախամասնիկները. օր.՝ արտասահման, ներգործել, որոնք բարդ բառի ձև ունեն, բայց նախամասնիկ են, ըստ որում դրանց Հեղինակը (Դավիթ Անհաղթ կամ մի ուրիշը) Հնարել է իբր նախամասնիկ, և արտ «գուրս» և ներ «ներս» ձևերը իբրև առանձին բառ գոյություն չունեն:

Այստեղ կարելի է դնել նաև **թող** և **պիտի** բառերը, որոնք ծառայում են իբրև մասնիկ Հրամայական և ապառնի կազմելու Համար և կարող են դրվել բայից թե առաջ և թե Հետո՝ **պիտի երթամ, երթամ պիտի, թո՛ղ երթա, երթա՛** թող: Վերջին Հանգամանքը ցույց է տալիս, որ դեռ նրանք բացարձակ մասնիկներ չեն Համարվում (գոնև որոշ բարբառներում), ապա թե ոչ մեկը կամ մյուսը բնորոշված կլինի մեծապես:

Որոշ բարբառներում դրանք վերածված են լիակատար մասնիկների և այն-քան կրճատված, որ մինչև անգամ Հասել են **թ, պ, տ** բաղաձայններին, ինչպես՝ տերթամ «պիտի երթամ», պերթամ «պիտի երթամ», թերթա «թող երթա»:

Երրորդ կարգին է պատկանում մասնիկների ստվար մասը, որոնցից ոմանց ծագումը պարզվում է միայն լեզվաբանական քննությամբ, իսկ մյուսները մնում են բոլորովին անՀայտ: Այսպես, օրինակ **-(ա/վոր), (ա/ւոր)** «կրող, ունեցող» մասնիկը (օրինակ թագաւոր, մեղաւոր, երկնաւոր) Հնիս. bher > Հայերեն բերել արմատի օ ձայնդարձն է (ինչպես՝ Հունարեն φέρω, լատիներեն fer, Հմտ. Հունարեն λείξω – φέρω «սպիտակազգեստ», լատիներեն lucifer «լուսավոր» բուն նշանակում են «լուսաբեր» և ծագում են Հնիս. bhorā ձևից):

Մասնիկներ կարող են առաջանալ նաև թյուրըմբռնումով (fausse perception), որով բառի բոլորովին աննշանակ մի տարրը նշանակությամբ օժտված է ևն-թաղրվում և բաժանվելով բառի ամբողջությունից՝ վերածվում է մասնիկի:

Սրա Համար լավ օրինակներ են անգլերեն **-en** և գերմ. **-er** Հոգնակերտ մասնիկները՝ oxen, ochsen, bücher, children և այլն բառերի մեջ: Անգլերեն oxen կամ գերմաներեն ochsen ձևերի մեջ ո-ն պատկանում է բառին և Համապատասխանում է սանս. uksán «եղն» ձևի an Հանգին: Բայց որովՀետև oxen=ochsen եզակիի մեջ չեն գործածված, այլ միայն Հոգնակիում, սխալմամբ կարծվել է, որ **-en**-ը Հոգնակի մասնիկ է: Այսպես նաև գերմ. **-er**, որ բների սովորական **-s** վերջավորությունն է: Ինչպես՝ լատիներեն genus, սեռական generis ձևի մեջ

s-ն դարձել է r, նմանապես գերմանական ընտանիքի մեջ դարձել է r, միայն թե եղակիում այդ r-ն ջնջվել է. հոգնակիի մեջ՝ պահվել, ինչպես՝ հ. անպերեն lamb, lambe, lambes, հոգնակի lambru, lambrum, lambra: Սրանից հետևցրել են, թե -er հոգնակիի մասնիկ է և անալոգիայով տարածել են շատ բառերի վրա:

Պոլսի բարբառով կա -լիանոս մասնիկը, որ կարելի է կցել զանազան ածականների վրա, ինչպես՝ չարլիանոս, քյոռլիանոս «ապուշ», խոզլիանոս «սխմար» և այլն: Այս մասնիկը ծագած է թյուրքմոնոմով՝ Հուլիանոս Ռուացոյ կայսեր անունից: Նախ կազմվել է իրրե չար-Հուլիանոս: Եվդոկիոց բարբառով՝ չարլիանոս, որի մեջ հետո Հուլիանոսի գաղափարը կորչելով, կարծվել է -լիանոս մասնիկ է՝ չար ածականը չափավորող: Դրանից հետո անալոգիայով տարածվել է նաև ուրիշ բառերի վրա: Զարմանալի է անշուշտ, որ Հոռմի կայսեր անունը հայերենի մի բարբառի մեջ մասնիկ դարձած լինի, բայց լեհերենում նույնիսկ Աստված մասնիկ է դարձել: Այս լեզվի մեջ բայի ըղձականը կաղմելու համար բայից առաջ դնում են bodaj կամ bodajby, որ համապատասխանում է ռուս. Бог дай «Աստված տա» դարձվածին, իբր հայերեն երանի թե: Իսկ այս ծագումը լեհերենում մոռացված է, և [առնվում է] իբր մի բառ, այն էլ հասարակ գրվում, bodajbym cie nigdy nie- naf «երանի քեզ ճանաչած չլինեի» (Joel, 212):

Մասնիկը կարող է նաև իր ձևը փոխել և մի նոր կերպարանք ստանալ նմանողությամբ և թյուրմոնոմով: Այսպես՝ ֆրանսերեն կան lait-ier, cabaret-ier և այլն բառերը, որոնց մեջ մասնիկն է ier, իսկ t-ն պատկանում է բառին: Բայց որովհետև առանձին հնչելու ժամանակ այդ բառերը արտասանվում են lé, cabaré, ուստի կարծվել է թե մասնիկն է tier, և այսպիսով ձևացել է մի նորաձև մասնիկ tier ձևով, որով և կազմվել են շատ բառեր, ինչպես՝ bijoutier, ferblantier, cafetier և այլն: Այսպես նաև անգլերեն -ling մասնիկը առաջացած է հին edil-ing, vesl-ing, lytl-ing բառերի վրայից, կարծվելով թե մասնիկն է ling, մինչդեռ t-ն պատկանում է բառին և մասնիկն է միայն -ing:

Այս բոլոր դատողությունները անշուշտ վերաբերում են նաև հնդեվրոպական նախալեզվին. այստեղ էլ մասնիկները առաջացած պիտի լինեն նախավոր անկախ բառերից, բայց նրանք արդեն այնպես մաշված են, որ ամեն մի փորձ նրանց նախկին անկախ վիճակը վերականգնելու՝ ապարդյուն է:

Հնդեվրոպական բառերի վերջավորությունները նույնպես կրճատված-հապավված և փոփոխված են հայերենի մեջ այնպես, որ շատ դժվար է ճանաչել ու վերականգնել մասնիկների նախավոր վիճակը, հատկապես այն պատճառով, որ մասնիկները հենց վերջավորություններն են կազմում (տե՛ս Meillet, BSL, № 68, էջ 21):

Բառից մասնիկի անցնելու կարևոր հանգամանքն այն է, որ բառը այլևս իր ձևաբանական հատկությունները կորցնում է և մասնավորի տեղ ընդհանուր արժեք է ստանում: Այսպես՝ բուլղարերենի մեջ ща «ուզել» բայը դարձել է ապառնի կաղմելու միջոց և բայի հետ միասին խոնարհվելով՝ լինում է եղակի և հոգնակի երեք զեմքերի համար առանձին առանձին՝

ща неса

щемъ несемъ

щепъ несеппъ

щете несете

ще несе

щатъ несатъ

իր բն հայերեն ասինք՝

ուզում եմ տաննս,

ուզում ես տաննս,

ուզում է տանի և այլն:

Բայց սա մասնիկի Հատկությունը չէ. ուստի Հետո եզ. III գեմքի այն ձևը ընդհանրացել է բոլորի համար և այժմ խոնարհվում է՝

ще неса, ще несеиъ, ще несе.

ще несеиъ, ще несете, ще несатъ (Лавровъ, 74, 78):

Հայերենի մեջ էլ կը, եթե կամ բայի խոնարհյալ ձևն է...

Միևնույնը սերբերենում ուրիշ ձև է ստացել. օժանդակը այստեղ դարձել է *těu* և խոնարհվում է մյուս բայի Հետո՝ զրվելով նրանից կա՛մ առաջ, կա՛մ Հետո. առաջ զրվելու դեպքում բայը զրվում է անորոշի ձևով, իսկ Հետո զրվելու դեպքում՝ զրվվում է իր վերջավորություններից:

Այսպես՝

ya těu siušati կամ sluša-těu

ti tčes » sluša-tčes

on tče » » -tče

mi tčemo » » -tčemo

vi tčecte » » -tčecte

oni tče » » -tče

Առաջին դեպքում դեռ օժանդակ է, որ Հետո բուլղարերենի (Беленький, 42) նման պիտի Հասնի նախդիրի աստիճանին, երկրորդ դեպքում արդեն վերածվել է Հետամասնիկի կամ վերջավորության: Նախամասնիկները շատ սովորական են սեմական և հարավ կովկասյան լեզվախմբերում. մեծ քանակությամբ կան նաև Հնդեվրոպական լեզուներում ինչպես՝ հունարեն ..., լատիներեն ..., գերմաներեն ..., ռուսերեն ...*:

Այսպես նաև Հայերենի մեջ՝ ապ, արտ, ներ, տ, դժ և այլն. և այլն: Դրանք առանձին բառիկներ կամ նախդիրներ են, որ Հետո կցվել են բառին և վերածվել նախամասնիկի: Այսպես՝ նույնիսկ գերմ. *ge-* և *ver-* առանձին անկախ բառեր էին, բայց այս բոլորը ավելի նոր ժամանակի և ձևափոխության արդյունք են: Հնդեվրոպական նախալեզուն չուներ նախամասնիկ: Իբրև նախամասնիկ կարելի էր արդարև հիշել ան- բացասականը և բայերի *e* նախահավելվածը, բայց սրանք Հնդեվրոպական նախալեզվի համար մասնիկներ չեն: Նախահավելվածը բային կցված և նրանից անբաժան մաս չէր համարվում, նույնիսկ հունարենի մեջ համարվում է բայական նախդիր, այսինքն՝ հին անկախ բառ. և այս երևում է նրանից, որ չի թույլ տալիս, որ բառի չեղտը վրայից անցնի:

Հայտնի է, որ հունարենում չեղտը առաջին բայական նախդիրներից այն կողմ չի գնում. այսպես՝ *πνρ-έν-θΣΖ* և *ո՛չ թե πάρ-εν-θεε*, նմանապես ասվում է *παρ-έ-οχον* և *ո՛չ πάρ-ε-οχον*, կամ *εν-ηοαν*. և *ո՛չ թե έν-ηοαν*. որից երևում է, թե նախահավելվածն էլ նախդիր է և ոչ նախամասնիկ: Նմանապես անբացասականը:

* Բնագրում օրինակները բացակայում են (Ս. Գ.):

Մինչդեռ ամերիկյան լեզուները ընդհանրապես զործածում են նախամասնիկներ, ընդհակառակը՝ *mivok* լեզուն սիրում է հետամասնիկներ: Օրինակ՝ ոչ միայն բայի խոնարհման մեջ դերանվան դեմքերը իբր հետամասնիկ են ընդունվում, այլև բայական բոլոր ձևերը կազմվում են հետամասնիկներով. ինչպես՝ անցողականը, ըղձականը, չարունակականը, կարողականը, կրավորականը, բայի զանազան ժամանակները, մինչև իսկ բացասականը և հարցականը (Kroeber, 283, 287):

Այսպես է նաև նրա հարակից *yuki* լեզուն, ուր ոչ նախամասնիկ կա և ոչ էլ միջամասնիկ. ամեն ինչ հետամասնիկով է (անդ, էջ 350): Պոլինեզյան լեզուների մեջ հոլովման և թվի մասնիկները բոլոր սկիզբն են դրվում: Բանտու լեզվաց մեջ հետամասնիկները գործ են ածվում արմատի իմաստը զարգացնելու համար, նախամասնիկները՝ քերականական առնչություններ որոշելու համար: Նրանք այնքան չատ են, որ չատերը բանտու լեզուները կոչում են նախամասնիկային լեզուներ: Բայց այս կոզմից չափազանց մեծ աստիճանի է հասած ամերիկյան *carrier* լեզուն, որ 500 նախամասնիկ ունի (տե՛ս վերը):

* * *

Ճապոներեն մասնիկներ: -do, -to, -udo մարդ, որից արհեստ և այլն ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ *rari* որս – *kariudo* որսորդ, *mes* բռնել – *mešiudo* բանտարկյալ.

-ya տուն՝ *թե* տեղ և *թե* արհեստավորը. *honya* գրատուն, *pan* հաց > *panya* հացի խանութ, *sumi* > ածուխ *sumiya* ածխավաճառանոց.

o- նախամասնիկ (< *okii* մեծ բառից). կազմում է մեծ ցույց տվող բառեր, ինչպես՝ *ō-ame* մեծ անձրև, *ō-bune* մեծ նավ.

ko- նախամասնիկ (< *ko* տղա բառից). նվազական է չինում, ինչպես՝ *ko-gawa* գետակ, *ko-gatana* դանակ (*katana* թուր), *ko-bune* նավակ (*funē*- նավ) և այլն: Նույն *ko* նշանակում է ձագը և դրվում է սեռականով ետադասական, ինչպես *neko* կատու, *ko-neko* կատուիկ, *neko no ko* կատվի ճուտ:

Տաբասարան լեզվի մեջ բառից մասնիկ ծագելու օրինակ է տալիս ЖАРКОВ, 80 հետևյալ ձևով՝

ul աչք՝ դարձել է մասնիկ «առջև». *kyal* մեջք՝ դարձել է իբր մասնիկ «ետև». *kan* զարչապար > «տակ»:

Գոյականից մասնիկի անցնելու երևույթը բնականաբար ավելի լավ պիտի ցույց տան վայրենի լեզուները: Այսպիսի լեզուներից է, օրինակ, ամերիկյան *wappo* լեզուն, որի ուսումնասիրությունն ունի Radin (*A grammar of the wappo language*, Berkeley, 1929): Հեղինակը այստեղ (էջ 32-33) ի միջի այլոց խոսում է *me* «ձեռք», *pe* «ոտք», *nan* «բերան», *hu* «գլուխ» բառերի մասին, որոնք անփոփոխ կամ քիչ փոփոխությամբ վերածվել են բայական նախամասնիկի: Այսպես՝

<i>hupeniski</i>	«he carrieg on his head»
<i>hukuiše</i>	«he bumped his head»
<i>hukališe</i>	«he thinks»
<i>hukalše</i>	«նա մոռանում է»
<i>hukaya</i>	«he guesses»

mepičeski	«he folded his arms»
mekuyeski	«ձեռքերը գրպանումն է»
mewiti	«to catch with hand»
meka	«to feel with hand»
memanuma	«he picks up flat object with hand»
mekaluma	«he picks up concave object with hand»
piteketa	«he tripped»
pikata	«he touched with the foot»
pitsapisc	«he mashed with foot»
anapišoloya	«I whisper»
nakate	«to strike with mouth, teeth»
naweleski	«բերնով ներս է քաշում»
nopalse	«he yelled»

Նույնպիսի երևույթ նկատում ենք նաև բայական վերջադիր մասնիկների մեջ. ինչպես՝

omesi «անել, չինել» սովորական բառ է լեզվի մեջ, նախաձայնի կրճատումով կցվում է բային իբրև մասնիկ և կազմում է պատճառական բայ (էջ 45):

ya «զնալ» հին բայ է. մտնում է ղանազան մասնիկների մեջ և զրվելով բայի ծայրին՝ կազմում է մի քանի տեսակ ապառնի (էջ 46):

Շատ տեսակ բառեր կարող են վերածվել մասնիկի, օր. ամերիկյան takelma լեզվի մեջ մարմնի անդամների անունները դարձել են նախամասնիկ. ինչպես՝ dak՝ զուլս, da բերան, dā ականջ, sin քիթ, dī սրբան (anus), ha բունոց (vulva), sal ոտք, dīal ճակատ և այլն: Այս կարգի նախամասնիկների թիվը այդ լեզվում 17 Հատ է (Boas, Հտ. 2, էջ 73–86):

Միջամասնիկ: Հնդկական santali լեզվի մեջ կան մի քանի միջամասնիկներ. օրինակ, k, որ զրվում է բառի առաջին ձայնավորից Հետո և կազմում է սաստ-կական բայ, օրինակ՝

âl	զրել	âk՝ âl,
agû	բերել	ak՝ gû,
benas	անել, չինել	bek՝ nas:

Կազմում է նաև բաշխական՝

ē āe 7,	ek՝ āe 7-ական,
irāl 8,	ikrāl 8-ական:

Միջամասնիկը կազմում է անձներական՝

bar 2,	banar	երկուքան,
pä 3,	pänä	երեքան,
pon 4,	ponon	չորեքան:

(Grierson, IV, 39)

Միջամասնիկի կեղծ երևույթ է ցույց տալիս մենդերենը, ուր նախամասնիկը արմատական առաջին բաղաձայնի Հետ տեղափոխված է. ինչպես՝ muša «աշխատել», pirk՝i «մտածել» արմատներից՝ *v-mušenk՝ > mu-v-šenk՝, mubšenk՝ «աշխատում եմ», *b-p՝ irk՝ enk՝ > p՝i-b-rk՝ enk՝, p՝ip՝rk՝enk՝ «մտածում եմ»:

Morris-ը մալայան mentawai լեզվում գտնվում է միայն մի միջամասնիկ (in), որի համար ասում է, թե հազվագյուտ է և իբր օրինակ տալիս է երկու հատիկ բառ, իսկ մյուսները մերժում է (Morris, էջ 10):

Միջամասնիկներով հարուստ են ավստրա-ասիական լեզուները: Օրինակ՝ չամ լեզուների մեջ ունենք՝

p-	lök	կանգնեցնել	-	lepök	չենք,
	sa	ուտել	-	səpa	կերակուր,
	maran	լավ	-	maparan	չատ լավ,
	dal	զարնել	-	dapal	իրար ծնծել,
	tam	ցած գցել	-	tapam	իրար ցած գցել,
mn	kāč	չար	-	kumnac	չարություն,
n	kiau	տատ	-	kəniau	ծեր, պառավ:

(Rieckess, էջ 115)

Միջամասնիկը երբեմն սխալ է հասկացվում:

Հայերեն սիրովել (սիրուել) ձևի մեջ վ (ու)-ն միջամասնիկ չէ: Արարերեն իֆ-թևալ նույնպես միջամասնիկ չէ, որովհետև, ըստ իս, սեմական լեզվաց մեջ պետք է լինի իֆթիալ:

Օրինակ՝ սիրել բայից եթե կազմում ենք սիրեցուցանել, կարելի չէ ասել, թե սիր արմատի և ել մասնիկի միջև մտել են եց-ուց-ան մասնիկները, այլ սրանք էլ նույնպիսի մասնիկներ են, ինչպես ել:

Միջամասնիկը շատ սովորական երևույթ է սեմական լեզուների մեջ: Օրինակ՝ արաբերեն hsb «հաշիվ», xyr «ընտրել», hrq «այրել» արմատներից կազմվում են iḥtisāb «հաշիվել», ixtiyār «ընտրել», ihtirāq «այրել» և այլ բայերը, նույնպես՝ hml «ընդ կրել», atr «անուշահոտություն», jrh «վիրավորել», nqš «նկարել, նախշել» արմատներից կազմվում են hamṯal «ընդհակիր», attar «փերեզակ», jarrah «վիրաբույժ», naqāš «նկարիչ» և այլն գոյականները:

Ճավայերենում բայի մի տեսակը կազմվում է -um- միջամասնիկով. ինչպես՝ f̣jāā «թագավոր», ruḥājā «իրեն թագավոր համարել», saré «քուն» > sumaré քնել (Bothatta, Jav. spr., 60): Արդի Հնդկարոպական լեզուները այսպիսի բառակազմություն չգիտեն. եղածներն էլ երևութական են միայն, ինչպես՝ Հայերեն ոսկր – ոսկեր, տարր – տարերային և այլն:

Սակայն Հնդկարոպական նախալեզուն ուներ միջամասնիկի դրությունը, գոնե մի դեպքում. այն է՝ -ne-, որով կազմում էր բայերի ոնգային միջամասնիկով բները. ինչպես՝ leik^w «թողուլ» արմատից link^w կամ linek^w-, որից են սանս. rinākti, զնդ. irinaxti, լտ. linquo, Հպրուս. -linka և այլն: Այդ մասնիկը ծառայում էր երբեմն նաև կազմելու համար գոյական. ինչպես՝ wed «ջուր» արմատից (Հայերեն գետ), բայց լատիներեն unda և սանսկրիտերեն u-na-t-ti «թրջում է»:

* * *

Մալայան ple-temer լեզվում, որ նախնական մի լեզու է, կա an, en միջամասնիկ.

cōgn զարնել, canugn մուրճ, cənib արահետ, cib երթալ, cer կտրել, cəner զմկի, kəʃjer պարել, kənəʃjer պար (Schebesta, JRAS 1931, 646):

Նախդիր և բայ: Քիչ նախդիրներ կան, որոնք կցվելով բային, կազմում են ածանցյալ բայեր՝ Հակառակ Հունարենի, որ լիքն է նման բայերով: Եվ երբ ոսկեդարյան Հեղինակները Հանդիպում են այդպիսի ձևերի իրենց Թարգմանություն մեջ, իսկույն բաժանում են բայը և նախդիրը վերածում մակբայի. օրինակ՝

περιεβέπτο	շուրջ հայեր.
εισελθὼν	մտնալ ի ներքս.
πααραλαρβάνει	առնու ընդ իւր.
καὶ διαπεράσαντες	և իբրև անցին յայնկոյս.
περιβραμόντες	ընթացեալ այսր անդր.
ἀπεδήμιοξ	գնաց ի տար աշխարհ

(Թիրևաբևան, Հայ — Երան, 176):

Երբևմն էլ առանց մակբայի՝ պարզ բայով, ինչպես՝

ᾠαταᾠοιεύοντι	— տիրեն,
κατεξονοια ζνιοι	— իշխեն,
επαναστήσονται	— յարիցեն,
ὁ ἐστὶ μεθερμηνεύμινον	— որ թարգմանի (անդ, 179):

Նախամասնիկ: Նախամասնիկներով Հարուստ է վրացերենը, ուր ունենք օրինակ svl «տեղից տեղ շարժվել» արմատից՝

mi-svl-a hingehen,
mo-svl-a kommen,
a-svl-a hinaufgehen,
da-svl-a hinabgehen,
c' a-svl-a weggehen,
ča-svl-a hinuntergehen,
še-svla hincingehen,
a-mo-svla heranfkommen,
če-mo-svla heroinkommen,
gada-svla übengehen,
gad-mo-svla herüberkommen,
ča-mo-svla herabkommen,
mi-mo-svla hin-und hergehen:

(Dirr, Einf. 78)

Նախամասնիկով Հարուստ են ամերիկյան լեզուները, որոնցից օր. tsimshian լեզուն ունի 182 նախամասնիկ (Boas, Handbook, էջ 340): Սրանցից չատերը կցվում են բային և տալիս են նրան մակբայական պարագաներ՝ չափազանց մանրամասն, ինչպես՝ men- «վերև օդի միջոցով», den- «ցածր օդի միջոցով», bax- «վերև գետնի երկարություն», iaga- «ցած՝ գետնի երկարություն» և այլն:

Հազերենի նախամասնիկները ըստ Март, Грамматика чанского языка, 37. ա) պարզ նախամասնիկներ.

գա — прочь
գև — вниз, низ —
գո — вдоль, про
տո, դև — вниз

լ – դեպի վեր

չև – անհայտ իմաստով

բ) բարդ նախամասնիկներ.

ամա – դեպի ներս

գամա – դեպի դուրս, դեն

գալև – » » »

գելև – վերևից ներքև

գեծև – » »

գոծո – преа

դոլո, դոլև – դեպի ցած, դեպի ներս

կլև – ցածրից վերև

կկ – поа-, вох, проа-

կչկև, կչև – դեպի դուրս

կծև – ցածրից վեր

Նախամասնիկները վրացերենում ծառայում են բայը երանգավորելու. դրանք են՝

ադ, ա – ցածրից վեր (auf),

դա – վերևից ցածր (nieder),

չև – դրսից ներս (ein),

ձա – վերևից ներքև մի բանի մեջ,

զադա – անցնելով մի բանով, միջով (durch, über),

ծա – հեռանալով մի բանից (weg):

Սրանցից դուրս կան՝

mo – դեպի այս կողմ,

mi – դեպի այն կողմ,

որոնք կարող են կցվել վերի 7 մասնիկներին և կազմել նոր խառնուրդներ: Ավելի ճիշտ խոսելով՝ վերի մասնիկները կարող են միանալ mo ձևին, իսկ առանց միացման՝ այդ 7 մասնիկները տալիս են իրր թե mi-ով միացածի նշանակություն: Օրինակ՝

ադմո – ցածից վեր՝ այս ուղղությամբ (herauf),

ադ (իմա՝ *ադմի) – տանից » այն » (hinauf):

(Vogt, 260)

Հարց է թե մի մասնիկ կարող է միաժամանակ կցվել գոյականի և բայի. օրինակ՝ թրք. -msə, որից ajəmsə tatləmsə «դառնալուն, քաղցրալուն» և gülümse-mek «ժպտալ»:

Ավելի հարուստ է մասնիկներով ամերիկյան kwakiutl լեզուն, ուր կա 228 մասնիկ (հետամասնիկ)՝ մեծ մասամբ մակբայական նշանակությամբ և այնպիսի զարմանալի մանրամասնությամբ, որ զուր է փնտրել ուրիշ լեզուների մեջ: Օրինակ՝

– usta «դեպի գետնի վեր»

– nsa «ջրի տակ»

– wāla «ջրի վրա կանգնած»

– ɪc «ջրի վրա շարժվելով»

— il «տանը մեջ՝ Հատակի վրա»

— x՝ «նավակի մեջ»

(Boas, Handbook 1, 512)

Ամերիկյան chinook լեզուն այնքան շատ է սիրում նախամասնիկները, որ մի բառը կարող է 6 նախամասնիկ ունենալ (Boas, Handbook 1, 572):

* * *

Նախամասնիկներով շատ հարուստ է բայը գերմաներենում.

durch, ab, an, auf, aus, bei, dar, ein,

միջով, դեն, ի, վրա, դուրս, Հետը, դեպի, ներս,

առ

fort, her, heim, hin, los, mit, nach, nieder,

մեկդի, մոտ, տուն, դեպի, բաց, միասին, ետևից, ցած,

Հեռու

առ

über, unter, um, vor, weg, wieder, zu,

վրայից, տակը, շուրջ, առաջը, դեն, նորից, դեպի:

Սրանցից բաղադրյալ ձևեր՝ bevor, dabei, daher, daran, darauf, davon, davor, dazu, dazwischen, einher, entgegen, entzwei, herab, hinab, heran, herauf, hinauf, heraus, hinaus, herein, hinein, herüber, hinüber, herunter, hinunter, herbei, herzu, heruni, umher, hervor, hintan, hinweg, hinzu, überein, voran, voraus, vorher, vorbei, vorüber, zurück, zusammen:

Այս բոլորը գրեթե իբր մակրայ են կցվում բային և այդ պատճառով էլ կարող են որոշ ժամանակներում բաժանվել բայից. ինչպես՝ aufgehen, բայց ich gehe auf:

Բոլորովին անբաժանելի և արմատի մեջ իբր մեկ մարմին կազմած մասնիկներ են՝ be, emp, er, ent, ver, zer, ge, miss, voll, hinter, wilder:

Նույնպիսի մասնիկներ, բայց ոչ այնպես զարգացած ձևով, ունի նաև անգլ-լերներ, ինչպես՝ up, out, down, after, with, on, for, by և այլն: Սրանք բայից Հետո դրված ժամանակ բաժանված են, իսկ առաջ դրված ժամանակ՝ ծառայում են իբր անբաժան նախամասնիկ: Կարող են նաև տարբեր դիրքով բոլորովին հակառակ նշանակություն դուրս բերել, ինչպես՝ to upset «տապալել», set up «կանգնել, Հաստատել»:

Նախամասնիկներ եղել են նաև Հին չինարենում, որոնք առաջ են բերել Հետո մի տարօրինակ արդյունք: Ջինական նախամասնիկները եղել են սովորաբար մի բաղաձայն, որ կցվել է արմատի սկզբից և ձևափոխել արմատի նշանակությունը, գրեթե այնպես, ինչպես աճումը Հնդեվրոպական նախալեզվում: Ապագայում, որովհետև չինական լեզուն չէր կարող բառասկզբում կրկին բաղաձայն տանել, զույգ բաղաձայններից մեկը ջնջվել է: Հաճախ երկրորդ բաղաձայնն է, որ ջնջվում է և, որովհետև նախամասնիկը առաջին բաղաձայնն է, իսկ երկրորդ բաղաձայնը արմատի Հիմնական բաղաձայնն է, դուրս է գալիս, որ արդի չինարենում մասնիկն է հաղթել, իսկ արմատի Հիմնական մասը անհետացել է: Այսպես, օրինակ՝ lām² «նայել», Հին չինարենում k նախամասնիկով *klām³ > չինարեն kām³ 1. Հայելի, 2. վերատեսչություն անել:

Այս տարօրինակ դրույթյունը բոլորովին անճանաչելի է դարձնում արմատի կերպարանքը, և լեզվաքննական աշխատանքներն էլ անհնարին պիտի դառնային, եթե չլինեին մի կողմից գաղափարազիր դրույթյան ձևը, որ արմատի առաջին պատկերը ածանցների մեջ դեռ պահում է մի նոր հավելումով և մյուս կողմից՝ ցեղակից լեզուները, որոնցից ոմանք պահում են կրկին բաղաձայնները և կամ առաջինն են ջնջում: Այսպես նաև սիամերենը: Օրինակ՝

Հին չին.	չին.	սիամ.
*p-lòk ⁴	pòk ⁴ կեղևել, կճպել	plòck կեղև
*x-luet ⁵	xiuet ⁴ արյուն	lòed ³ արյուն

(H. Maspero, MSL, 23)

Մասնիկը մի որևէ լեզվի մեջ կարող է ունենալ զանազան նշանակություններ: Հաճախ լեզվից լեզու դրանք նշանակություններ համապատասխանում են իրար, բայց երբեմն էլ՝ ոչ:

Օրինակ՝ Թրքերեն pəq, lik և Հայերեն -ութիւն համապատասխան մասնիկներն են, բայց lik նշանակում է նաև՝

«-նոց», ինչպես՝ ÷içeklik ծաղկանոց,
 «-ական», ինչպես՝ ayəq ամսական,
 «-անոց», ինչպես՝ ikilik երկուսանոց,

որոնք համապատասխան չեն Հայերենին:

ԱԾԱՆՑՈՒՄ

Սկսած նախալեզվից կամ նախալեզուներից մինչև նորագույն բարբառները, անշուշտ, լեզվի բոլոր ածանց, ինչպես նաև բարդ կամ բարդածանց, բառերը միանգամից չատեղծվեցան, այլ նրանցից մի մասը Հորինվեցին սկզբում, ժամանակի ընթացքում նրանց օրինակով նորերը ավելացան, Հներից ոմանք ջնջվեցին և այսպես շարունակաբար: Նորագույն գաղափարները և նորահնար առարկաները բնականաբար պահանջում էին նոր բառեր (օրինակ՝ բարձրախոս, հեռագիր, հեռադիտակ, ուղիղ, մանրադետ, սավառնորդ և այլն), իսկ հնացածները և ասպարեզից քաշվածները, բնականաբար, ջնջվում էին (ինչպես՝ պատկերամարտություն, անապականացուական և այլն):

Հունարենի մեջ ծօփός «խմաստուն» բառից σφώτερος «խմաստնազույն» Հին կազմություն է, բայց նրա օրինակով αγάθός «բարի» բառից αγαθότερος «բարեգույն» նոր է:

Հայերենի մեջ ամենազետ, ամենազոր Հին բառեր են, բայց նրանց օրինակով կազմված ամենահաստ, ամենաբարակ, մանավանդ՝ ամենաէծան, ամենաթանկ բառերը բոլորովին նոր են:

Բայց ավելի զարմանալին այն է, որ լեզվի մեջ երբեմն միայն ածանց բառն է, որ գոյություն ունի և նրա վրայից չինված է արմատական ձևը:

Այսպես՝ ֆրանսերեն charge, couche «արմատները» կազմված են charger «բռնափորել» և coucher «պառկել» բայերից, որոնք հառաջանում են լատիներեն caricare, collocare բայերից. յատիներեն pugna «պատերազմ» կազմված է pugnare «կռվել» բայից, որ ածանցված է pugnus «բռունցք» բառից. գերմաներեն

frauenkranke հոգնակի «կանացի հիվանդություններ» տարօրինակ բառը կաղմված է frauenkrankhei «կանանց հիվանդություն» բառից:

Այս կարգի ածանցների կոչվում են հետադարձ ածանցում (dérivation rétrograde) (Brugmann, Abrégé, էջ 307–308):

Հետադարձ ածանցումների մեջ ձայնարանական սխալներ և անկանոնություններ սովորական են:

Հայերենի մեջ հետադարձ ածանցում է **ծածք** բառը: Սրա հին արմատն է **ծածուկ**, որից կաղմված են **ծածկել**, **ծածկոց** և այլն: Սրանցից ենթադրվել է, թե արմատն է **ծածկ** և որովհետև այս ձևը չափ հայկական կերպարանք չունի, ուստի դարձրել են **ծածք**, և ստեղծել են **հողածածկ**, **կղմինդրածածկ** և այլն:

Հայերեն խոկել, խրկել «ուղարկել» – արմատը սուտ՝ խոխկ:

* * *

[Գրաբարում] ածանցման ժամանակ վերցնում ենք բայարմատը, որ ստանում ենք բայի aoriste-ի և անցյալ դերբայի վրայից, ինչպես՝ կեալ (եկեաց, կեցեալ) – չկեցու, չկեցութիւն: **-եմ**, **-իմ** լծորդության մեջ, եթե դերբայը ունի **-ցեալ**, բայարմատը ունի **-ց-**, իսկ եթե դերբայը ունի **-եալ**, բայարմատը չունի **ց-**, ինչպես՝ բնակիմ (բնակեցի, բնակեալ) – բնակիչ:

Հայիմ (Հայեցայ, Հայեցեալ) – Հայեցուած:

Միավանկ բայերը լինում են երկու ձևով. ինչպես՝ լալ (լացի, լացեալ), լալիւն, լալումն, ... լաց:

կալ (կամ, կացի, կացեալ) – անկայ, ... կաց:

-Ամ լծորդության մեջ Հաճախ նույնպես բայարմատը **ց** չունի. ինչպես՝

խնդամ – խնդացի – խնդութիւն,

որսամ – որսացայ – որսորդ,

դողամ – դողացի – դողացեալ – դողումն:

-Անամ լծորդությունը պահում է **ց**-ն.

մոռանամ – մոռաց:

ԳՈՑԱԿԱՆԻՑ ԿԱՄ ԱԾԱԿԱՆԻՑ ԿԱԶՄՎԱԾ ԱԾԱՆՏՆԵՐԸ

Վերցնում են միշտ ուղ-Հայց. ձևը.

քաղցր (քաղցու) – քաղցրութիւն,

տէր – (տեառն) – տիրական, տերութիւն,

Հայր (Հօր) – Հայրենի:

Ն Հանգոդ բառերի մեջ Հաճախ մուծվում է ա.

մատն – մատանի,

ակն – ականոդիք:

Ր Հանգոդ բառերի մեջ՝ ե.

եզր (եզեր) – ծովեզերեայք:

Քիչ անգամ ածանցումը լինում է բառի հին բնից. ինչպես՝

զեն (զինու) – զինվոր,

չաՀ (չահիւ) – չահեկան (<*չահեկան):

ՄԱՍՆԻԿՆԵՐԸ [ՀԻՆ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ]

Մասնիկ է կոչվում մի ձայն կամ մի քանի ձայներից բաղկացած մի ձայնախումբ, որ առանձին նշանակություն և գործածություն չունի, բայց կցվելով մի բառի՝ տալիս է նրան հավելյալ մի իմաստ, այսպես՝ **Թազ բառից Թազավոր՝** նշանակում է «այն անձը, որ կրում է թագ»:

Մասնիկները շատ անհրաժեշտ և օգտակար են լեզվի մեջ՝ մտքի ծանրաբեռնության և աշխատանքի խնայողության տեսակետից: Եթե չլինեին մասնիկները, մենք ստիպված պիտի լինեինք կամ Հնարել մի նոր բառ, որ պիտի ծանրաբեռներ միտքը, և կամ պիտի մի երկար դարձվածով բացատրենք, որ պիտի լինեի ավելորդ աշխատանք ու ժամանակի կորուստ: Այսպես՝ **Թազավոր** բառի ղեպքում ասենք **արջա** (ինչպես է զրարարի մեջ) և կամ՝ «նա, որ իշխում է ամբողջ երկրի վրա և թագ ունի գլխին»:

Ամեն լեզվի մեջ էլ կան տասնյակներով մասնիկներ, որոնցից կազմված են հաղարավոր ու տասնյակ հազարավոր բառեր. ինչ պիտի լինեի մարդկային մտքի դրությունը, եթե այդ բոլորի փոխարեն մի մի առանձին արմատ ունենայինք և կամ դարձվածներով բացատրեինք:

Ինչպես ներածություն մեջ ասել ենք, մասնիկները նախավոր անկախ բառեր են, որոնք հաճախակի գործածության մեջ չափազանց մաշվելով և իրենց ինքնությունը կորցնելով՝ դարձել են մասնիկ: Այս բանը շատ հայտնի կերպով ցույց են տալիս անջատական լեզուները, որոնք չունեն ղեռ թևքում և ածանցում և թևքման ու ածանցման փոխարեն գործ են ածում զանազան բառեր. որոնք միևնույն ժամանակ իբրև անկախ ձևեր էլ գոյություն ունեն ընդհանրապես:

Կարելի չէ ամեն մասնիկ ամեն մի բառի վրա ուղած ժամանակ կպցնել, հատկապես՝ մեռած մասնիկները և այն մասնիկները, որոնք զրարարին են հատուկ և աշխարհարարը չգիտե, օրինակ՝ անսովոր կերևա իմ մասնիկով ցատկին, թեև կա զրաբար ոստիլն, որովհետև ցատկել աշխարհարարին հատուկ ձև է և անհարմար է կպցնել նրան զրաբար մասնիկ:

Կան մասնիկներ, որոնք հառաջացած են նախավոր բառերից, ինչպես՝ **«տր»** «կրող, ունեցող» (**Թազավոր, մեղավոր, երկնավոր**) բեր-ել արմատի օ ձայն-դարձն է (Հմտ. հուն. *φορος*), **«բար»** «կերպով, ձևով»՝ Հայկարար, բար, բարձր գոյականից առաջացած ձև է:

Ինչպես տեսնվում է, այս կարգի մասնիկները նախապես բարդություննց երկրորդ եզրն էին կազմում. հետո, հաճախակի գործածության պատճառով, մասնիկ դարձան:

«Աբար» – աշխարհարար, օրինակ՝ Աշխարհարար վաճառ մի՛ առնէք և շահեցուցանէք, Մտթ., ևագր., 55, (ասում է քահանաներին, այսինքն՝ աշխարհիկ ձևով առևտուր մի անեք):

Մասնիկները կարող են ըստ պարագայի ունենալ տարբեր իմաստներ, ինչպես՝ **«նոց»** թե՛ գործիչ է, թե՛ շոր, թե՛ տեղ՝ ձևոնոց, գոգնոց, ածխանոց: (Անմասնիկը այնպես կենդանի է այժմ Երևանում, որ մինչև անգամ ասվում է անկույտի, անպաղվալ, անուտեյ, անխմեյ և այլն):

Մասնիկները դրվում են ո՛չ միայն արմատական, այլև Հոլովյալ ձևերի վրա, ինչպես՝ կանանցեկան «կանացի»՝ Վրք. Հց. ա. 299, 305, «կնոջական»:

Մասնիկները կարող են դրվել թև՝ սկիզբը, թև՝ վերջը և թև երկու կողմը միասին, ինչպես՝ ապ-օրին-ություն:

* * *

Հայերեն լեզվի մասնիկների հիմնական մասը կազմում է, բնականաբար, Հնդեվրոպական նախալեզուն:

Նախալեզվի մասնիկները կարող ենք վերածել երկու տեսակի՝ միավանկ և երկավանկ: Միավանկ մասնիկների մի խումբ արդեն տեսել ենք անվանական ու բայական բունների շարքում: Այս մասնիկների մեծագույն մասը թեև գոյություն ունի Հայերենի մեջ, բայց ստացած է մի այնպիսի ձև, որ այլևս բառի անբաժան մասը համարվելով՝ իր ինքնությունը կորցրած է. ուրիշ խոսքով Հայերենի համար մասնիկ չէ: Այսպես է, օրինակ, նոր զգեստ, մարդ, զարդ, բան, ման և այլն բառերի վերջաձայնը:

Երկավանկ մասնիկները, որոնք Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ առաջիններից աճած ձևեր էին, կարողացել են պահել իրենց ինքնությունը և այսօր էլ համարվում են մասնիկ: Օրինակ՝

-ի. ազգի ազգի, արի (քաջ), մատանի (սեռ. -ւոյ) < Հնլս. -iyos:

-ին. առաջին, վերջին, մթին, խորին, սեռ. նոյ., Հնլս. ino, հմմտ. Հն. ἀρχιστ-ῖνος «մերձավորագույն»:

-ոյթ. երևոյթ, գործ. ութիւ- < Հնլս. eu-ti, որի առաջին մասի համար հմմտ. Հունարեն τελ-εւ-τῆ «վերջ»:

-աւթ. ծանաւթ (արմատը՝ ծան, ծանեայ), աղաւթ (արմատը՝ աղ-աչ-ել), սեռական աղաւթից, < Հնլս. au-ti:

-ստ. < Հնլս. s-ti, ինչպես՝ արուհստ (գործ.-իւ), առագաստ (գործ.-իւ), արմատը՝ ագ, որից ագանեկ:

-ցի. հիմնվում է Հնլս. -sko- մասնիկի վրա, հմմտ. թոխար. -sse, որ կազմում է adjectif de provenance, ինչպես՝ hirandasse «de ricin» «Հնդկական իւղն» (Lévi և Meillet, Etude des documents Tokhariens, էջ 64):

Հայ. -ացի ներկայացնում է Հնլս. -a-sk-iyō, որ երկու երկրորդական մասնիկ է պարունակում և կազմվում է -ā բունից:

-ք < Հնլս. ko ձևից. հմմտ. Հին սլավոներեն -ko-, Հնդիկ-իրան. -ka-: Օրինակ՝ Հին սլավոներեն azŭkŭ «անձուկ», Հայերեն բարուք (բարի բառից):

-մն (վերացական բառերի ծայրին, ինչպես՝ չարժումն, սեռ. չարժ(ու)ման) = Հունարեն -μα, լատիներեն -men:

-իչ (բունը ա). ցույց է տալիս գործող անձ և դրվում է բայական բների վրա, ինչպես՝ անիծանեմ - անիծիչ, առաքեմ - առաքիչ, առնեմ (արարի) - արարիչ, ուսուցանեմ - ուսուցիչ, տամ (ետու) - տուիչ, ստանամ - ստացայ - ստացիչ, ծնուցանեմ - ծնուցիչ:

-ող (բունը ա), ող և օղ. դրվում է բայաբների վրա և գրեթե նույն իմաստն ունի, ինչ որ -իչ: Օրինակ՝ տուիչ - տուող, չարժիչ և չարժող. -իչ-ը ցույց է տալիս ավելի հատկություն:

–աւղ < Հնխ. *ātl*, Հմմտ. Հին սլավոններեն –*tel-* մասնիկը, որ ցույց է տալիս գործող անձ: Այնուհետև չփոթվելով գրվել է – ող: Սրա հետ նույնն է կամիս. *tal-* «ող», որ մյուս լեզուների մեջ –*ter-* ձևն ունի:

Օրինակ՝ ուտեմ (կերայ) – կերող, արբենում (արբեցայ) – արբեցող:

Հաճախ, կանոնի հակառակ, դրվում է ներկայի բնի վրա և գործ է ածվում իբր դերբայ. ինչպես՝

տեսանեմ (տեսի) – տեսանող,

լսեմ (լուայ) – լսող,

անիծանեմ (անիծի) – անիծանող,

կարեմ (կարացի) – կարող:

Սրանից էլ առաջանում է Հայցականով՝

զհայր և զմայր անարգողաց (Տիմ. Ա. 9.):

–ող և –ոջ ձևի վրա ձևաազիրները տատանվում են: Օր.՝ ծնողք և ծնաւղք, նկատելի է որսող՝ որսամ բայից:

ԹԱՂԱՔԵԱԿԱՆ, ՆՎԱՋԱԿԱՆ ԵՎ ԱՌԱՎԵԼԱԿԱՆ ՄԱՍՆԻԿՆԵՐ

Սրանք գործածում են նվազական ու փաղաքշական բառեր կազմելու համար: Հին գրականության մեջ թեև կան օրինակներ, բայց չափազանց չատ չեն, ըստ տեղի պահանջի, բայց անշուշտ ժողովրդական լեզվի մեջ չատ ու չատ գործածական են, ինչպես և այժմ, օրինակ՝ Հայր – Հայրիկ, մանուկ – մանկիկ, փոքր – փոքրիկ, ճանճ – ճանճիկ (Հմմտ.՝ Ոսկ. ա. դիմ., էջ 123–128՝ Ոմն Հացիկ և աղիկ և ոմանք իւղիկ ևս յաւելուն և որ ևս տկարագոյնք իցեն՝ բանջարիկ ևս խառնեն (բոլորն էլ «մի քիչ» իմաստով). որդի – որդյակ, ծով – ծավակ, նավ – նավակ, աղավնի – աղավնյակ, մժեղ – մժղուկ, մաշկի – մաշկյակ:

1) Նույն մասնիկը ցույց է տալիս նաև գործող անձ, ինչպես՝

մարտնչիմ – մարտիկ,

երգեմ (երգեցի) – երգեցիկ,

2) Կազմում է ածական՝

խառնակ, բոլորակ, պարարակ:

3) Կազմում է գոյական՝

ավերակ, երկվորյակ:

Պետք չէ չփոթել սրանց հետ պահլավերեն վերջավորությունները, ինչպես՝ պատվիրակ, հրավիրակ, նվիրակ, պարսիկ և այլն:

4) Բոլորովին անտեղի ձևով՝ որակ, քանակ և այլն:

5) Անարգական կամ նախատական, ինչպես՝

գրչակ, սկսնակ, դիակ*:

Հնդկական *pañjābī* լեզվով անշունչ առարկաների նվազականը կազմելու համար արականը վերածում են իգականի, ինչպես՝

Chappā երկար թի, chappī թիակ,

bērā նավակ (մեծ), bēṛ փոքր նավակ,

gharā հողի մեծ աման, gharī հողի փոքր աման:

* Լավ իմաստով լինում է դի, օրինակ, չի կարելի ասել Տրդատի կամ սրբի դիակը (Ծ. Դուրյան, Ուսումն. և քնն. եմ, 1935, էջ 68), բայց կարելի է ասել ձիու դիակը և այլն:

Բասկերենում բառի բաղաձայնը քմայնացնելով (y)՝ կազմում են փաղաքական-նվազական, երբեմն էլ նախատական բառեր (Lingua, I, N, I, էջ 64, 69):

Հնդեվրոպացոց նվազական մասնիկներն են՝

-lo-, -ko-, ino-, -eino-, կամ երկուսի միացմամբ՝ հունարեն k-io-, լատիներեն culo, lulo, porculus, Հարգ. farheli, գերմաներեն lina, լիթ. parseli, «խոզուկ» սանսկրիտերեն vrsalas մարդուկ, հունարեն ἀρχτιπος արջուկ, սանսկրիտերեն maryakā մարդուկ, ajakā այծիկ, հին սլավոներեն synuku որդեակ, հունարեն ὑρνιθιον թռչնիկ և այլն:

Նվազականը անցնում է մի կողմից փաղաքականի, մյուս կողմից նախատականի:

Ա ձևից կազմվում են հատուկ անուններ, ինչպես սանսկրիտերեն Bhanu, ka-s հուն. θρασύ-λν-s, գոթ. Wulfi-la, սանս. Deva-ka-s, հունարեն λύνα-ζ: Կարող է հետո նվազական գաղափարը մոռացվել և համարվել դրական, օրինակ, հսլ. otici հայրիկ (հուն. ὄττα պապա), որ սովորական բան է:

Ակ, իկ, ուկ, որոնք գտնվում են իրանական բառերի ծայրին և նվազական չեն, ինչպես՝ կոնակ, դաստակ, տրցակ, մահիկ, չատուկ, Հնդիկ, պարսիկ, խափ-չիկ, պարիկ, թոռնիկ, իսկ պրս. նվազական են, ինչպես՝ masya > պահլավերեն mañiK.:

կան – պՀլ. kañ,

deṣkañ – դեհկան

važārkañ – վաճառական

grokañ – գրավական

– ndak > անդակ (ներկա դերբայ)

bawandak – Հյ. բովանդակ

šāyēñdak «passand»

živandak > պՀլ. zindah

–kēn (-k-aina) կազմում է ածական.

sārmken աճողթալի, bimkeñ ահավոր

–աւոր, որ < պՀլ. ovar, var

ganjovar – գանձավոր

dādoavar – դատավոր

kēnvar – քինավոր

–կար – kār (հինը kārā)

vināskar, ziyānkar, kāmkañ կամակար (իր կամքն անող)

–րան < պՀլ. dān

–ստան պՀլ. stān, գնդ. stāna «տեղ», ինչ. պՀլ. aspstān = գնդ. aspōstāna

Լրկիր Gurzistān Վրաստան Nīrangistan

Tapuristan

Zadmistān

պան < pān հինը pāna, pāvan «պահող»

grēvwān «Halsberge» – պրս. girēbān օձիք

stōrvān – եղնարած

šuwan չորան – fšu-pāna-

maržwān – մարդպան

ա, ան = աչլ. a, an
 an-ōsāk անմահ – անուշակ
 h < hu
 hu-xēm լավ բարքով
 դժ < duš
 duš-xēm վատ բարքով
 ապ – apē, պրս. bī
 համ – ham
 hamatōxmak համատոհմիկ
 hamrāz գաղտնեկից

Նվազական և առավելական կազմելու հետաքրքիր մի ձև ունի ամերիկյան Chinook լեզուն, ուր բառի բաղաձայնն է ուժեղանում կամ թուլանում, այսպես օրինակ՝ p, t, k, s, ɕ, c **նվազական են, իսկ** b, d, g, š, č, č **առավելական են, օրինակ՝**

inigəłčim	«I hit him with it»		
inigəlcim	»	»	(մի երևիսայի)
inikəłčim	»	»	(փոքր բանով)
inikəlcim	»	»	»:

Boas, Handbook 1, 635–645

Բերբերական kabyle լեզվում արական բառի նվազականը կազմելու համար թե եզակին և թե հոգնակին վերածվում են իզականի, ըստ այսմ՝ իզական բառերը նվազական չունեն իրենց համար: Օրինակ՝ ir zer առու, thir zerth (Hanoteau, 47): Ճիշտ նույն երևույթը գտնում ենք նաև սրա ազգակից tamachek լեզվում (Handbook, 29):

Կովկասյան լակ լեզուն չունի նվազական մասնիկ, ասվում է՝ փոքր տուն, փոխանակ՝ տնակ (Услар, Лак. яз., 47): Լատինն ունի երկակի նվազական, ինչպես porcus porculus porcellus: Ձինարենում նվազական մասնիկներն են cə (ծը) «որդի» և öri «տղա» բառերը՝ նույնիսկ անչունչ իրերի համար: Օրինակ՝

kou ¹	փոս	–	kou ¹ -cə	փոսիկ
lü ²	լչ	–	lürl	լչուկ
xuā ¹	ծաղիկ	–	xuarl	ծաղկիկ

Սրանցից առաջինը՝ cə, այնքան հաճախ է գործածվում, որ այլևս նվազական արժեքը կորցնելով՝ դարձել է սովորական գոյականակերտ, այնպես որ բառի բուն ձևը այլևս գործածական չէ (գոնե ժողովրդական լեզվի մեջ) (Seidel, Chin. gram, 40–41):

Նվազական մասնիկ նշանակում է՝

1) իրական նվազական՝ թռչուն – թռչնակ.

2) ենթադրյալ՝ գնդակ, ոռու. ружька «գրչածայր», бомба (у стола), голубка քորոցի գլուխ.

3) ծագմամբ – » » матка = լտ. femella = weibchen «մատակ, կգ».

4) փաղաքշանք.

5) բոլորովին զուր տևող ստացած նվազականը, այսինքն՝ արժեքը կորցրած:

Հնդկական լեզուներից guzrati լեզուն ունի մի Հետաքրքիր սովորություն իգականը իրը նվազական գործածվելու, ինչպես՝ *tekro՝* արական «սար» – *tekri՝* իգական՝ «բուր»։ *māto* – արական՝ «աքաչ», *māṭi* – իգական՝ պտուկ (BSL, № 105, 38)։

Հրեական ժարգոնի մեջ կա նվազականի ավելի ուժեղ մի տեսակը, որ կազմվում է *alo* կամ *ele* վերջավորությամբ, որով ստացվում է նաև փաղաքչական (*immuniti*) ձևը (Birnbbaum 38)։

Նվազականը գրեթե ամեն լեզվի մեջ էլ ունի նաև զգական կամ փաղաքչական գործածություն, որ կախված է խոսքի կամ գրվածքի բնույթից։ Գիտական, ուսումնական լեզուն չի ճանաչում զգական բառ, ընտանեկան լեզուն լիքն է դրանցով։ Օրինակ, Հունարենը, որ վաղուց ևս ստացել էր գիտական ու գրական բնույթ, չառ զգական բառ չունի, բայց նրանց ընտանեկան լեզուն, ինչպես ցույց են տալիս կատակերգությունները, Հարուստ են այդ կողմից։ Լատիներենը, որ ուշ դարձավ գիտական լեզու, այնպես լիքն է նրանցով, մինչև իսկ կիկերոնի նամակներում։ Հին բարձր գերմաներենը, որ ունի միայն կրոնական գրականություն, գրեթե չունի զգական բառ, իսկ միջին բարձր գերմաներենը, որ սիրային գրականությամբ լիքն է, լիքն է և զգական բառերով (Meillet, BSL, № 69, էջ 189)։

Նվազական կարելի է կազմել թե բուն բառի վրա ավելացնելով նվազական մի մասնիկ և թե կազմելով բոլորովին անջատ մի բառ. ինչպես՝

անտառակ – պուրակ,
գետակ – վտակ, առու,
տնակ – խրճիթ,
իշուկ – քուռակ։

Սակայն այս կարգի բառերի մեջ նվազական մասնիկով կազմվածները միշտ ավելի մեծ են, քան անջատ բառերը, որովհետև Հիշեցնում են մեծի անունը։ Այսպես անտառակը ավելի մեծ է քան պուրակը, գետակը ավելի մեծ է, քան վտակը կամ առուն...

Կան լեզուներ, որ մեծ ուժ են տալիս նվազականին և պարունակում են բազմաթիվ նվազական բառեր։ Այսպիսի լեզուներից է ռուսերենը, որ ժողովրդական բարրառում ամեն մի առարկայի համար ունի նվազական բառ կամ բառեր։ *дева* «աղջիկ» բառը ունի 21 նվազական ձև, այն է՝ *девица, девка, девочка, девушка, девчуга, девчушка, девчуга, девчурка, девчурочка, девчонка, девчоночка, девойка, девонька, девоня, девонюшка, девуня, деваха, деушка, девоха, девчина, дивца* (Даль, Толковый словарь), չհաշված բազմաթիվ բարրառային ձևերը։

Ամերիկյան *cri* լեզուն չառ է սիրում նվազական մասնիկների գործածությունը. մասնիկն է *is* կամ *us*, որ կարելի է և կրկնել։ Օրինակ՝

n'temis, *n'trmisis*
իմ ձիուկը իմ շատ փոքր ձին.

մինչև իսկ կա երեք անգամ՝

n't'anisisis իմ շատ փոքրիկ աղջնակը
(ի նշան սիրո և փաղաքչանքի)։

(Lacombe, էջ 9)

Ավստրալիո նորպոմերանյան լեզվով նվազական մասնիկն է *ik* (պատահաբար նման Հայերենին), ինչպես՝ *a tutanaik* մարդուկ:

Նվազական և առավելական ձևեր այնքան տարածված և սիրելի է իտալերենում, որ մինչև անգամ գոյականներից ու ածականներից դուրս՝ բայերն ու մակրայներն էլ են ստանում այդ ձևեր: Օրինակ՝

poco	քիչ	pochétto, pochino, pocolino	քիչ մը
bene	լավ	benito,	բավական լավ
appunto	ճիշտ,	appuntino	չափ ճիշտ
adagio	կամաց,	adagino	չափ կամաց
rubare	գողանալ,	rubacchiare	ճոռքաղ անել
piovere	անձրևել,	piovigginare	անձրև չաղել
cantare	երգել,	canterellare	«chantonner»
saltare	ցատկել,	salterellare	ցատկոտտել

(Ferrari, 55)

Աֆրիկյան *kikuyu* (բանտու) լեզվով նվազական կազմելու համար բառասկզբում դնում են *ka* մասնիկը, իսկ առավելական կազմելու համար *ke* մասնիկը: Օրինակ՝

ngonde	նալ,	kangonde	նավակ
munyu	աղ,	kamunyu	մի քիչ աղ
kemunyu	առատ աղ		
ngombe	եղ,	kengombe	մեծ եղ

(Hemery, էջ 3)

Ռուսերենը գիտե կրկնակ նվազական, ինչպես՝

голубок աղավնյակ, голубочек փոքր աղավնյակ.
 город քաղաք, городок քաղաքիկ,
 городочек շատ փոքրիկ քաղաք. дупа հոգի,
 дупка հոգյակ, дупечка հոգյակիկ:

Սրանցից կազմվում են նաև այլ տեսակի նվազական-փաղաքական ձևեր, որոնք արտահայտում են՝

1) սեր, գուրգուրանք, ինչպես՝

муж ամուսին, муженек սիրելի ամուսին,
 сердце սիրտ, сердечко, сердечушко, сердеченько [սրտիկ],
 вино գինի, винцо,
 щи ապուր, щец.

2) անարգանք, նախատինք՝

собака շուն, собаченка անպիտան շուն,
 лошадь ձի, лошадеенька ձիուկ:

Այս կրկին Լերույթները սովորական են հատկապես հատուկ անունների մեջ, որոնք խիստ բազմաթիվ են, ինչպես՝

Михаил Միքայել – Миша, Мишенька.
 Елизавета Եղիսարևթ – Лиза, Лизенька, Лизанька.
 Григорий Գրիգոր – Гриша, Гришка:

Իտալերենն էլ ունի կրկնակ նվազականներ մի բառի վրա, ինչպես՝ libro գիրք – libretto, librettino, libricino, libruccio, librettuccio, libricciuolo, librettucciolo:

Պորտուգալերենը շատ է սիրում inho, sinho (inha, sinha) մասնիկներով կազմել նվազական և փաղաքշական բառեր, ինչպես՝

beicinho չրթունք-իկ,

annelinho մատանի-յակ,

riosinho գետակ,

cousinha բան-իկ և այլն (Anstett 312):

Պորտուգալերենն ունի նաև առավելական մասնիկներ, որոնք են՝ chao, gao, lhao, ao, tao, aco, az, caz, ona, ota.

Իտալ. ino, lino, ello, etto, icello, cello նվազական են և նրբություն են հայտնում.

Իտալ. uccio, upola, amc, icciato, icciuola – անարգանք, օր.՝ dottore, dottorone – (առավելական՝ լավ), dottoraccio – (առավելական՝ վատ), dottorello – (նվազական), dottorino – (նվազական՝ լավ), dottoruzzo – (առավելական՝ վատ):

Առավելականից դուրս կա նաև սաստկական մասնիկ, որ կցվում է այն բառերին, որոնց վրա առանձին ուշադրություն դարձնել են ուզում: Օրինակ՝ ամերիկյան tlingit լեզվի մեջ կա այս նպատակով -te մասնիկը, ինչպես՝ qawaq – աչքեր, qawagêtc – աչքեր, let – ոչ, letate – ամենևին ոչ և այլն (Boas 1, էջ 168):

Լեհերենն էլ ունի բազմաթիվ նվազական, կրկնակ նվազական և առավելական (– արհամարհական) ձևեր, ինչպես օրինակ՝

որդի-յակ synek – կրկնակ syneczek,

կին-յակ zonka – zcneczka,

սիրտ serduszko – serdulenko, serdusienko, serdusienecko,

-isko մեծ, կոպիտ, ինչպես՝ – drozysko – վատ ճամփա,

խղճուկ մի զինվոր – zolnierzysko:

(Joel, 94–98)

* * *

Իկ-ը արդի բարբառներում շատ սովորական է. օրինակ, Պոլսի մանկական բարբառում ամեն բառ ստանում է -իկ մասնիկը, և սրանով բառը դառնում է փաղաքշական, ինչպես՝ Հացիկ, Ջուրիկ, Թաթիկ, տոտիկ, մատիկ և այլն, և այլն: Ատափազարում մեծերի լեզվով էլ սովորական են այս կարգի բառերը, բայց ոչ թե փաղաքշական, այլ ավելի լավի կամ քչի նշանակությամբ՝ Ջուրիկ մը ըլլար, խմէի: Կերակուրիկ մը ըլլար, ուտէի: Այս գործածության համար հմտ. ուսերեն չայկա, վաղնչկա և այլն:

Ջեկսերենում բառերի մեծագույն մասը ստանում է փաղաքշական մասնիկ, որ ունի երկու աստիճան, ինչպես՝ les «անտառ» – lesik, lesiček, kniha «գիրք» – knizka, knizecka և այլն (Hansich, Gram tchèque 41):

Սլովակերենում էլ ոչ միայն գոյականները, այլև ածականները ստանում են նույնպիսի փաղաքշական մասնիկներ, ինչպես՝ malý «փոքր» – malunký, malulinky, malučky «չափ փոքր»: Սլովտերենն wífe (որ նվազականն է wífe կին բառի), գործածվում է իբր «կին ընդհանուր» жєнщєнє (հմտ. կնիկ) (Grant և Dixon, 87):

Ամերիկյան wiyot լեզուն բառերի փաղաքական ձևերը կազմելու համար ոչ թե մեզ նման առանձին մասնիկներ է դնում, այլ բառի բաղաձայնների աստիճանն է փոքրացնում: Օրինակ՝ d դառնում է $c(y)$, $t > r$, $s >$ երկրորդ տեսակի s $l > r$: Այս ձևով կազմվում են ոչ միայն շատ բաղաձայն Թիվ գոյականներ, այլև՝ բայեր և մտնում են նաև խոնարհման մեջ: Այս լեզվի ուսումնասիրողը՝ Richard, երկար խոսում է այս մասին, էջ 29–35:

Բանտու լեզուների մեջ հետաքրքրական է նվազականի կազմությունը: Օրինակ՝ ցվա լեզվում նվազականը կազմվում է *ana* կամ *anyana* մասնիկով, ինչպես՝

<i>sinya</i>	ծառ,	<i>sinyana</i> ,	
<i>yivu</i>	ոչխար,	<i>yivana</i>	զառն,
<i>mufana</i>	տղա,	<i>mufanyana</i>	տղեկ:

Կարելի է կրկնել այս *anyana* մասնիկը, և կստացվի ավելի փոքրիկը, ինչպես՝

<i>mali</i>	ղրամ,	<i>malanyana</i>	շատ փոքր փող:

Կարելի է երբեմն էլ ավելացնել *Si* նախամասնիկը, ինչպես՝

<i>muti</i>	գյուղ,	<i>simutana</i>	գյուղակ.

նույնը նաև նշան է սիրո, բայց նաև՝ ծաղրի (*dérision*), ինչպես՝

<i>sati</i>	մեկի կինը,	<i>sisatanyana</i>	սիրուն կնիկ:

(Persson, 33, 35)

Պրովանսալ լեզվի մեջ գոյականները ունեն թե մեծ և թե նվազական ձև, ինչպես՝

<i>pourtau</i>	մուտք (դուռ),
<i>pourtalas</i>	ավազ դուռ,
<i>pourtalet</i>	փոքր մուտք:

as, *asso* մասնիկները ավելացնում՝ մեծացնում են իմաստը, երբեմն էլ տգեցադնում, անարգական դարձնում, ինչպես՝

<i>aubras</i>	մեծ ծառ,	<i>capelas</i>	մեծ գլխարկ,
<i>aurasso</i>	մեծ քամի,	<i>aurihasso</i>	խոշոր ականջ,
<i>vidasso</i>	երկար և դժբախտ կյանք:		

Ընդհակառակը՝ *et*, *eto*, *ihoun*, *ihouno*, *oun*, *ouno* մասնիկները փոքրացնում և չնորհալի են դարձնում, ինչպես՝

ramelet ճյուղիկ, *aureto* հողմիկ, *enfantat* փոքր տղա, *tourrihoun* աշտարակիկ:

Բայց կա նաև նվազականի նվազականը, ինչպես՝ *enfantounet* շատ փոքր տղա, մանկիկ (*Savinian*, 16):

Ամերիկյան *quiche* լեզվում երկար ձայնավորը մեծացնում է բառի իմաստը, ասում է Lewy, 934 և տալիս է միայն մի հարմար օրինակ՝ *če* ծառ, *čē* մեծ ծառ. մյուս երկու օրինակները անարժեք են:

Առավելական մասնիկ ունի նաև կաբարդի լեզուն, որ է *šxo*. օրինակ՝ *fendərel* *šxo* տակառի մեծը: Առավելական մասնիկ ունի նաև լեհերենը, որ միևնույն ժամանակ նախատական է, ինչպես՝ *poko* «սենյակ» – *pokoisko*, *dab* «կաղնի» – *debina* ևն: Ռուսերենում նվազական մասնիկները խիստ շատ են, գլխավորներն են՝ *us*, *ar*, *andru*, *el*, *uť*, *šou*, *iťä*, *uťä*, *ičä*, *oard*, առավելականով *an*, *oc*, *ancä*, *oacä* ևն:

Առավելական և նախատական մասնիկներ ունի նաև իտալերենը, որոնք են՝ one, otto, accio, astro, azzo, aglio: Սրանցից առաջին երկուսը զուտ առավելական են, մյուս 4-ը՝ անարգական, ինչպես՝

albero	ծառ,	alberone	մեծ ծառ,
capello	գլխարկ,	capellone	մեծ գլխարկ,
porta	դուռ,	portone	մեծ դուռ,
giovane	երիտասարդ,	giovannotto	մեծ երիտասարդ,
avaro	ազա՛հ,	avaraccio	վատ ազա՛հ,
medico	բժիշկ,	medicastro	վատ բժիշկ,
popolo	ժողովուրդ,	popolazzo	ռամիկ,
villano	գյուղացի,	villanaccio	կոշտ գյուղացի,
gente	ազգ,	gentaglio	ռամիկ ժողովուրդ:

Սպաներենի մեջ on, azo, ote, ona, aza կազմում են առավելական, իսկ illo, ico, ito, illa, ica նվազական են, օրինակ՝

libro մեծ գիրք, librote մեծ գիրք, librillo զրքույկ:

Այս մասնիկները Հաճախ անարգական են:

Ամերիկյան Carrier լեզվի մեջ ամեն բառ ունի նվազական և առավելական ձև. 1-ինը կազմվում է -yaz «քիչ» մասնիկով, 2-րդը՝ -co(yo) «մեծ» մասնիկով: Բացի սրանցից՝ կա նաև՝

mediatif կազմված -cel մասնիկով.
appreciatif » — » -ti » — »:

Հատկապես մեծ տարիք ցույց տալու համար՝

depreciatif կազմված -ci մասնիկով.
նախատական՝ » » — ».
սաստկական՝ » -k'aih » — ».
բացարձակ՝ » -zai » — »:

Օրինակներ՝

netk'et-co «սարսափ» (= վախ մեծ)
mutih-t'i «տեղ, իշխան» (գլխավոր)
h'lo-çi «անպետք ձուկ»
yezih h'li k'eb զրաւտ («ձի անպետք»)
sūniyā-k'aih արծաթ զուտ
t'en-zai սառույց (որի վրա ոչ մի կտոր ձյուն չկա)

Նվազականը նաև սիրային, փաղաքշական է, առավելականը նաև հարգական, պատկառանք է. օրինակ՝ մեծ եղբայրը փոքրի մասին խոսելիս ասում է şel-ço «կրտսեր եղբայրս-մեծ» (որ հարգանք է):

Առավելականը, նվազականը և նախատականը Հատկապես զործածական են Հատուկ անունների Հետ (Morrice, Carr, lang., 111-114):

Ռեստոռան լեզվում բառի իմաստը խոչորացնելու համար դնում են un, atsch, ira: Օրինակ՝

cudisch	գիրք,	cudischun	մեծ գիրք.
porta	դուռ,	portun	մեծ դուռ.

mansaser	ստա/սոս,	mansaseeätsch.	
cavali	ձի,	cavallätsch	խոշոր ձի:
(Conradi, 14)			

Աֆրիկյան վաֆիր լեզվի մեջ առավելականը (augmentatif) կազմում են kazi մասնիկով, ինչպես՝

umsinga	Հեղեղ,	umsingakazi	մեծ Հեղեղ.
umti	ծառ,	umtikazi	մեծ ծառ.
ilitye	քար,	ilityekazi	մեծ քար.
umfo	մարդ,	umfokazi	խոշոր մարդ:

(Laren, էջ 7)

Նոր Հիբրիդյան (Մեկանեզիա) baki լեզվով առավելականը կազմվում է buru մասնիկով, ինչպես՝

veru	քար,	buruveru	ծայռ, մեծ քար.
suku	բլուր,	burusuku	լեռ:

(Macdonald, 77)

Սոլոմոն կղզիների Փլորիդա լեզվով tina «մայր» բառը կազմում է խոշոր բաներ, ինչպես.

beti	ջուր,	betitina	զետ.
pari	հող,	paritiba	երկիր:

(Ivens, 1084)

Suislawan լեզուն (ամերիկյան), ինչպես ունի նվազական մասնիկ (-îskîn), նույնպես և առավելական մասնիկ (-îlmä), բայց կարող է այս երկուսը միացնել մի բառի վրա այն նպատակով, որ մեղմացնի այն տպավորությունը, որ գործում է առավելականը և փոխադարձաբար: Օրինակ՝

ĩãm̃c «infant», mĩlâ «mother», ʔoãm̃cĩlmásk'în փոքր խոշոր տղա, ուրեմն՝ փոքր տղա.

mĩlaskĩlmä խորթ մայր, բառացի՝ փոքր ծեր մայր:

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ

Դիտարկումներ առանձին ածանցների վերաբերյալ

–ազին կազմում է ղզացմունք ցույց տվող ածական. ահազին, ղվարճազին, ցավազին, ղայրազին, մոլեզին:

–ած (գրբ. ո բուն): Բայից կազմվում է գոյական, քիչ է գործածվում, ինչպես՝

1) Գոյական՝ կատարիմ – կատարած,

առնիմ (արարի) – արարած:

2) Ածական, որ ավելի քիչ է՝ (բունը՝ ա)՝ ողորմած, զթած:

–ական, –կան (գրբ. է–ա հլ.) կազմում է գոյական և ածական, որ կարող է նաև առնվել գոյականի մտքով, ինչպես՝ աշխարհ – աշխարհական, տարի – տարեկան, ազնիվ – ազնվական, Տարոն – Տարոնական, Հելլեն – Հելլենական, ազգ – ազգական, կոչունք – կոչնական, վաճառ – վաճառական, առևտուր – առևտրական, թաղ – թաղական:

Կարելի չէ ամեն մի բառի վրա դնել –ական մասնիկը. օրինակ, կարելի է ասել սպառնական, բայց չկա սպառնողական (ուստի սխալ է Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., Երևան, 1930, Հտ. Դ, էջ 302: Նա ձգեց նրա վրա մի սպառնողական հայացք):

–ական մասնիկը կարելի է կրկնել. վաճառականական, գրականական:

Ածանցվողը գոյական է՝ ուստի ստացել է –ական մասնիկ. առևտրականական, ազգականական:

Նման կազմություն ունի նաև փորձական, որի մեջն–ն ավելորդ է. որովհետև բառն է փորձ և ոչ փորձն. ապացույց՝ ուրիշ ածանցներ նույն արմատից, ինչպես՝ փորձել, փորձառու, փորձառություն, փորձառական:

Գործ բառից էլ ունենք գործնական, մինչդեռ պիտի լիներ գործական:

Հնից ավանդված են գիտնական, գործնական և յօսնական, բայց չկա փորձնական:

Բարբառներում դառնում է սղմամբ կան, օրինակ ծննդկան (ավանդված՝ ծնդկան), որի օրինակով չինված է տղոցկան կամ տղացկան, մուրացկան: Սրանից է նաև գիտնական, որ հոմանիչ է գիտուն բառի, բայց ինչ գործ ունի ն բաղաձայնը բառի միջին, քանի որ մասնիկը ական է և ոչ նական:

Թվում է, թե գիտուն բառից է կազմված –ական մասնիկով, բայց ինչ միտք ունի գիտունական: Ես կարծում եմ, որ նմանողությամբ ձևացած է ուսումնական բառից. Պոլսի բարբառում գործածական են թե ուսումնական և թե գիտնական, որ ծաղրով Հնչում են քիթնական (քիթը մեծ):

–կան մասնիկը ի վերջացող բառերի Հետ դառնում է **–եկան**, ինչպես՝ տարի – տարեկան, նույնի Հետևողությունը բարբառներում ունենք՝ օրեկան, ամսեկան: Կա նաև կանանցեական «կանացի, կնոջական». Վրբ. Հյց., 299, 305:

Կցվելով ու մասնիկի վրա՝ ուսական կտա, ինչպես՝ պիտուական, սիրուական, տիրուական միջին Հայ. և գավ. ձևերը:

–ակ, –իկ, –ուկ, տե՛ս [Փաղաքչական, նվազական և առավելական մասնիկներ]:

–ակն Այս մասնիկը գտնում ենք արեգակն, փայլակն, կայծակն բառերի մեջ: Իրապես մասնիկ չէ, այլ ակն «աչք» բառն է: Հնդեվրոպացոց մեջ արևը ըմբռնվում էր իբր մի աչք, որ տեսնում է ամեն ինչ: Սրա համեմատ էլ կաղմվել է արեգակն «արև աչք» (եզակի, որովհետև արևը մի հատ է), և սրա նմանողությունը էլ մյուսները: Հայերենին համապատասխան են հունարեն ἄστροπτή, στροπτή, ἀστράπη «փայլակ» և հաթ. tunakalas, tunnakeş-sar, որոնք երկուսն էլ նշանակում են «արևի անիվը». առաջինը կաղմված –akalas բառով, որ է լատիներեն oculus «աչք» և երկրորդը –ak– բառով, որ է հայերեն ակն (Meillet, BSL, № 102, էջ 131):

–ակն՝ կայծակն, փայլակն, արեգակն. արդյո՞ք (ըստ իս) ակն «աչք» բառն է, ինչպես լատիներեն –ox և հունարեն –ωπός մասնիկները «աչք» բառից, ինչպես լատիներեն atrox, ferox, հունարեն σκνῆρωπος τέωνπύς, (Meillet, Traité 342):

–աղ Կան մասնիկներ, որոնք գործածությունից բոլորովին դադարած են, և նրանց Հետքը կարելի է գտնել միայն մի քանի ածանցյալ բառերի մեջ, ինչպես՝ աղ մասնիկը – կախաղան, հապաղել, հաչաղել, կենց–աղ...:

–ային (գրբ. ո Հոլ.) Տեղ ցույց տվող վերաբերական ածական՝ դաշտային, լեռնային, հյուսիսային, հարավային:

Երբեմն ական և ային տարբերում են միտքը, օր.՝ ընկերական և ընկերային, ազգական – ազգային, թաղական – թաղային, քաղաքական – քաղաքային:

–այն (ո Հլ.) Գույց է տալիս ժամանակը կամ միջոցը.

առժամայն, նույնժամայն, գիշերայն, լուսի – լուսյայն, ամենայն (ի Հլ.), միայն:

Ան– բացասական մասնիկը միշտ էլ թերացման, նվաստացման գաղափար չի տալիս, այլ նաև հակառակը: Օրինակ՝ երբ ասում ենք անբիծ, անմահ, սրանք շատ դրական գաղափարներ են արտահայտում: Անգին «գին չունեցող»՝ շատ դրական գաղափար է, նրա հակառակն է անարժեք, մինչ «գին չունեցող» երկու իմաստով էլ կարելի է ըմբռնել: Օրինակ՝ Հողի կտորը, կավիճը գին չունեցող բաներ են, Եգիպտոսի պեղումների ժամանակ դուրս եկավ մի չքեղ դամբարան, որի մեջ գտնվեցին անգին՝ գին չունեցող ակունքներ:

Երբեմն ան– բացասականը ավելի արժեք է ցույց տալիս, քան դրականը: Օրինակ՝ Ա–ը զնաՀատելի ծառայություններ է մատուցել գիտությունը: Բ–ը ան–զնաՀատելի ծառայություններ է մատուցել:

Երկրորդը առաջինից շատ ավելի դրական է:

Ան– նախամասնիկը ցույց է տալիս ի բնե կղած բացասություն, իսկ եթե բացասությունը Հետո է առաջացած, դնում ենք զուրկ բառը, ինչպես՝ անթե (հագուստ, վերարկու) – թեազուրկ (թռչուն), անխելք – խելազուրկ, անդեմ – դի–մազուրկ, անկարգ – կարգազուրկ, անընչական – ընչազուրկ, անկյանք – կենա–զուրկ:

Ան- մասնիկը կարելի չէ դնել սղյալ ձևերի վրա: Օրինակ՝ կարելի չէ ասել անանցնելի, այլ անանցանելի (Շիրվանզադե, Երկերի լիակ. ժող., 1930, էջ 330՝ Ջնայելով անանցնելի ցեխին): Կարելի չէ **ան-** բացասականը դնել բառի մեջ, այլ միայն սկիզբը, օրինակ՝ անուշադրություն, անկողմնապահություն, անմեղադրություն, բայց ոչ թե՛ մեղանապահություն:

Ան- մասնիկի տեղ այժմ սկսեց սովորական դառնալ ոչ մակրայր, որ եվրոպական լեզուների Հետևողության արդյունք է: Սկզբում բացասականը կազմվում էր ք բառիկով, Հետո ու մակրայի, դերբայների և բայանունների միջոցով: Օրինակ՝ լատիներեն *non-cessus* «անհրաժեշտ» կազմվեց *non cessus est* զիջում չկա ձևից: Այս ոճը ավելի մեծ տարածում ստացավ բալթիկ-սլավոնականի մեջ, Հատկապես ուր **ան-**ը ջնջվեց իսպառ (Brug. Abr. § 379):

Իբր նախամասնիկ կցվելով՝ **ան-** մասնիկը բառին տալիս է բացասական իմաստ, ինչպես՝ անասուն, անբան, անգետ և այլն:

Ոսկեդարյան Հայերենում **ան-** մասնիկը չի կարող կցվել այն բառերի վրա, որոնք վերջից ունեն **-ելի** մասնիկը, ինչպես՝ անչարժելի, անխախտելի, անայլայլելի, անփոփոխելի: Այս բոլորը Հետոսկեդարյան ձևեր են, որոնց ոսկեդարյան ձևն է՝ անչարժ, անխախտ, անայլայլ, անփոփոխ:

Այս կարգի ածականները միաժամանակ թե՛ ներգործական են և թե՛ կրավորական, անխորտակելի նշանակում է թե՛ այն, որին չի կարելի խորտակել (ներգործ.) և թե՛ այն, որ չի կարող խորտակվել (կրավ.): Ուստի սխալ է կազմել անընկճելի ձևով մի բառ, ինչպես ունի Շիրվանզադե (Երկերի լիակ. ժող., Հտ. Դ., 1930, էջ 188. արտահայտում էին մի անընկճելի գոռոգություն):

Ան- բացասականին Համադոր են **-զուրկ** և **-առ**, սրանց նշանակության տարբերությունն այն է, որ մինչդեռ **ան-** ցույց է տալիս բնականից չունեցող, **զուրկ** և **-առ** ցույց են տալիս սկզբում ունեցող և Հետո զրկված, Համառ՝

անձայն և ձայնադուրկ,

անթե և թեադուրկ (անթե վերարկու, թեադուրկ թոշուն),

անպոչ և պոչատ (անպոչ թոշուն, պոչատ գդալ),

անխելք և խելադուրկ:

-անի Հավաքական մասնիկ է, որ Հետո իբր Հոգնակի գործածվեց, օրինակ՝ բնդ անարգանին, բնդ նուագունսն խօսելով, Ոսկ. գծ., 313 (անարգների, նվաստների Հետ խոսելով):

Սովորաբար կազմում է Հոգնակի, ինչպես՝ ավագանի, կանանի և այլն, երկուտանի, չորքուտանի և սրանց նմանությունը՝ միուտանի:

Նոր լեզվի մեջ կազմված բառեր են **նամականի** «նամականների Հավաքածու», **տարազանի** *formulaire*, **առածանի** «առածների Հավաքածու», **առականի** «առականների Հավաքածու»:

Բացի զրաբար բառերից և աշխարհիկ գրական բառերից, ժողովրդական լեզվի մեջ ունենք նաև՝ երկուերեսանի, երկուտեղանի, Հինգզլխանի, քանի՞ զլխանի ևս, միաչքանի:

-անոց, **-ոց** (գրբ. ա բուն) Տեղ է ցույց տալիս, ինչպես՝ սպանդ — սպանդանոց,

զոհ – զոհանոց,
մեղու – մեղվանոց,
ժողովուրդ – ժողովրդանոց,
մոխիր – մոխրանոց,
ձմեռն – ձմեռանոց,
ամառն – ամառանոց:

-ոց (գրբ. ա բուն) 1. Տեղ է ցույց տալիս՝

ծաղիկ – ծաղկոց,
մոխիր – մոխրոց,
ձմեռն – ձմեռոց:

2) Ցույց է տալիս գործիք՝

կտրել – կտրոց:

-ոց, -անոց՝ արգելանոց, աղբանոց, արտաքնոց, արբայանոց, բողանոց, անկելանոց, գզրոց, գերեզմաննոց, գազանանոց, դարբնոց, դպրոց, դպրանոց, զորանոց, ծաղկանոց, ծերանոց, Հյուրանոց, Հորմնոց, Հայանոց (Հայնոց), Հնոց, Հարդանոց, Հովանոց, Հիվանդանոց, կուսանոց, շնանոց, չորանոց, վարդանոց, տաճկանոց:

-անք (գրբ. ու բուն) Բայից կազմում է գոյական: Անեզական է, ինչպես՝ Հալածան – Հալածանք, յանցանեմ – Հանցանք, -ամ լծորդությունից՝ առանց ց-ի՝ կեամ – կեանք:

Ապ- նախամասնիկը իրանական ծագում ունի, բայց գտնվում է թեև պարսկերեն բառերի վրա և թեև Հայերեն բառերի վրա: Առաջին դեպքում պետք է կարծել, որ ամբողջ բառը պարսկերենից է փոխառյալ, իսկ երկրորդ դեպքում՝ Հայերենի մեջ է կազմված:

Օրինակ՝ ապիկար «անկարող». կազմված է ապի- մասնիկով կար (ողութուն) արմատից: Զետվ նման է պարսկերեն bīkā «անգործ» բառին, որի Հետ, սակայն, կապ չունի: Ռամիկ բարբառում այս պարսկերեն բառը դարձել է Պլ. պէքեար, որ նշանակում է «ամուրի», «ազապ»:

Օրինակներ՝ ապիրատ «անարդար» պՀ. apēdāt, ապաժաման, ապաշնորհ, ապերախտ, ապենիազ «անկարոտ» պՀ. apēniyāz, պրս. bē-niyāz:

-ավ, -ով, -իվ

-իվ գործիականի վերջավորութունը դարձավ մասնիկ, ինչպես՝ ազնիվ (զուտ գործիականը լինում է ազամբ), մեղմիվ, հազիվ, նաև ուրիշ գործիականներ, ինչպես՝ իրավ, համով, ուժով, կաթնով, երեսով, խելոք:

-ավոր (գրբ. ի-ա հոլ.) Ունեցող նշանակությամբ ածական կամ գոյական է կազմում. լուսավոր, փառավոր, երկրավոր, հոգևոր, թագավոր, աղեղնավոր, կեղծավոր, դատավոր:

Առաջանում է «բեր» ձևից հմմտ. Հպրս. bara ինչպես՝

takabara թագավոր, ganjabara գանձավոր,
asabara ձիավոր, arstibara ուղտուր,

լատիներեն bi-fer, frugi-fer, igni-fer, signi-fer, leti-fer, lucifer, հունարեն φόρος, ինչպես λευθορόρος:

–ար մասնիկը անսովոր մասնիկ է, որ գտնում ենք մի քանի բառերի մեջ. ինչպես՝ մեծ–ար–ել, հարդ–ար–ել, արդ–ար, զ–արդ–ար–ել և այլն:

Նորագույն չրջանում ստեղծեցին կերպ–ար, որ կերպարանք ձևից են հանել, ոմանց շատ սիրելի բառ դարձավ, օր. Մ. Հուսյան երկու տողի մեջ չորս անգամ կրկնում է՝ «Կերպարը դառնում է վառ և կենդանի»:

Մոր կերպարը Զոլյանի ստեղծած հաջող կերպարներից մեկն է: Այդ կերպարը...» Հաջորդ էջում՝

«Մոր կերպարից հետո ուշադրություն արժանի է Վիկտորի կերպարը: Այս կերպարը...»:

–արան (զրբ. ի–ա բուն) Ցույց է տալիս՝ 1. Տեղ՝

դոհ – զոհարան:

Տարբեր առում ունեն՝

նվազ – նվազարան և

կերպ – կերպարան(ք):

2) Գիրք, ինչպես՝ ավետարան, կտակարան, երդարան, տաղարան, սաղմոսարան, բառարան, հեղարան, այբբենարան:

Ցույց է տալիս տեղ. ինչպես՝ թիարան, լսարան, համալսարան, կերպարանք, լողարան, ուսումնարան, տնկարան, խառնարան, ծխարան, ճաշարան, բնակարան, արքայարան, մենարան, կայարան, կացարան, կախարան, սրճարան, թևարան, զրոսարան, ճամբարան, փոխանորդարան, առաջնորդարան, զուգարան, սերմնարան: Հոմանիչ է նաև՝ նոց, անոց:

–ացի, –եցի, –ցի (զրբ. –ոյ, –եան): Տեղացի կամ բնակիչ ցույց տվող. աթենացի, կրետացի, դրացի, քաղաքացի:

Աշխարհաբարում և նոր բարբառներում գործածվում է պարզապես –ցի, իսկ զրարարում –եցի կամ –ացի, որոնց պայմանները հայտնի չեն:

Ոչ միայն կազմում է (այս մասնիկը)՝ «բնակիչ», այլև մակբայ, ինչպես՝ ձեռքացի «ձեռքով», հայցի «հայկական», մուրցացի «բուռնեցրով»:

Տեղացի ցույց տվողներից օրինակներ. –ե–ով. կարնեցի, վանեցի, աշտարակեցի, նորքեցի, հոռմայեցի, փարպեցի, ջահկեցի, պոլսեցի, մչեցի, վիրապեցի, սասնեցի, խուլեցի, տայեցի:

–ա–ով. նարեկացի, երուսաղեմացի, իսրայելացի, խորենացի, հացեկացի, հարքացի, տարոնացի, խորձենացի, սամարացի, սկարիովտացի:

Աշխարհաբարում [Պոլսում] երբեմն ցի և եցի գործածվում են միաժամանակ առաջինը նախատական և երկրորդը՝ մաքուր իմաստով. ինչպես՝ ալկնցի, վանցի՝ նախատական են, իսկ ալկնեցի, վանեցի՝ կանոնավոր:

Եվրոպական լեզուներից ոուսերենը և ֆրանսերենը այս կողմից շատ բազմադան են:

Ահա ֆրանսերենի և ոուսերենի համար մի խումբ քաղաքների բնակիչների անուններ:

Marseille – marseillais

Lyon – Lyonnais

Paris – Parisien

Napoli – Napolitain

Cognac – Cognaçais
 Constantinople – Constantinopolitain
 Moscou – Moscovite
 Rome – Romain
 Genève – Genèveois
 Bordeaux – Bordelais
 Москва – москвич
 Ленинград – ленинградец
 Киев – киевлянин
 Рига – рижанин
 Ростов – ростовчанин
 Новгород – новгородский
 Неаполь – неаполитанец
 Томск – томич
 Тула – туляк
 Париж – парижанин
 Петербург – петербуржец
 Псков – псковитянин
 Баку – бакинец
 Алма-Ата – алмаатнец
 Горький – горьковчанин
 Ереван – ереванец
 Одесса – одессит
 Сибирь – сибиряк
 Венеция – венецианец
 Днепропетровск – Днепропетровский

–ցի-ն կազմում է՝

1) մի տեղի բնակիչ, ինչպես՝ քաղաքացի, գյուղացի, լեռնցի, սարեցի, ո՞ր երկրացի, տեղացի:

2) Հատկապես գյուղի և քաղաքի անունով, ինչպես՝ աշտարակցի, բյուրականցի, կարնեցի, վանեցի:

3) Երկրի անուններով, ինչպես՝ եվրոպացի, ասիացի, ամերիկացի, Հնդկաստանցի, Հայաստանցի, պարսկաստանցի, ռուսաստանցի...

4) Սրանց մի մասը ցույց է տալիս ազգ, մյուս մասը՝ բնակիչ:

Ազգի անունը ընդհանրապես արմատով է, ինչպես՝ Հայ, Թուրք, Հույն, լազ, արար, պարսիկ, Հնդիկ, քուրդ, չեչեն, չերքեզ, ադվան, բելուջի, ռուս, լեհ, Թաթար:

Երբ այսպիսի ձևեր չկան, դնում ենք –ցի. ֆրանսիացի, անգլիացի, գերմանացի, իտալացի, վրացի, ամերիկացի, բրազիլացի, ճապոնացի...

Երբևեմ երկու ձևն էլ կա, ինչպես՝ լեհ – լեհացի, չին – չինացի:

Երբևեմ երկու ձևերն էլ կան, մին ազգն է նշանակում, մյուսը՝ բնակիչը, ինչպես՝ Հայ – Հայաստանցի, ռուս – ռուսաստանցի, պարսիկ – պարսկաստանցի, Թուրք – Թուրքիացի, տաճիկ – տաճկաստանցի, ունենք նաև չինացի – չինաստանցի, վրացի – վրաստանցի:

–ցի մասնիկը նշանակում է.

1) տեղացի կամ բնակիչ, երևանցի և այլն.

2) կերպով, ձևով՝ աքացի, բռնեցի, խելացի, մտացի:

Դառնում են մերթ գոյական, մերթ ածական և մերթ էլ՝ մակբայ. օրինակ աքացի գոյական է, խելացի՝ ածական:

Գործ է ածվում հատկապես –ացի ձևով և հոլովվում է –ո հոլովումով, ուստի ծագում է հնիս. արական ձևից. այս երկրորդական երկու մասնիկներից բաղկացած է, որոնք կցվել են ո բունով բառերի վրա:

Այն բառերը, որոնց վերջնթերս ձայնավորն է է, ստանում են եցի մասնիկը, ինչպես՝ կարնեցի:

–եղ կազմում է ած.՝ ահեղ, ուժեղ, գորեղ, կարչնեղ:

–եղեն (ի–ա հոլ.) Ցույց է տալիս նյութը, որից շինված է: Ինչպես՝ մաշկեղեն, հրեղեն, ոսկեղեն: Գվռ. զիսկեղեն «զարդեր»:

–ենի (գրբ. գործ, –նեաւ) Ցույց է տալիս ծառ.

ձևից – ձիթենի,

թուզ – թզենի:

Նաև՝ մաշկ, մորթ, կաշի՝

ուլ – ուլենի:

–ենի մասնիկը լատ. inus, ina, inum – ային նշանակությունն է տալիս. բայց իգական ձևը անասնոց անվան վրա նշանակում է նրա միսը, ինչպես՝

ovina ոչխարի միս (հյ. ոչխարենի)

caprina այծի միս (այծենի)

ursina արջի միս (արջենի)

leovina առյուծի միս (առյուծենի):

–եւ (եւլ, և) Եվ չաղկապը գործածվում է հաճախ իբր մասնիկ. այսպես՝ իբր – իբրեւ, մինչ – մինչեւ, թե – թեւեւ, թեպետ – թեպետեւ, արդար – արդարեւ: Այս խմբի մեջ պետք է զանազանել իրարից այն բառերը, որոնց մեջ և–ր ոչ մի երանգ չի փոխում բառի նշանակության մեջ, և այն բառերը, որոնց մեջ, ընդհակառակը, իմաստը բոլորովին փոխվում է: Առաջինները իրար հոմանիշ են և գործածության մեջ կարող են ազատորեն փոխանակել իրար, ինչպես՝ իբր – իբրեւ, մինչ – մինչեւ, թեպետ – թեպետեւ, իսկ մյուսները իրարից տարբեր իմաստ ունեն՝ թե – թեւեւ, արդար – արդարեւ, նա – նաև:

Առաջին խմբին են պատկանում նաև այն տեղական մակբայները, որոնց մեջ և–ը թարմատար է. վերեւ, ներքեւ, ստորեւ:

Բոլորովին այլ է և առանձին գործածված, որ պահում է նաև իմաստը, ինչպես՝ միանգամայն և այլ:

–երեն Ցույց է տալիս լեզու, օրինակ՝

Քանզի ոգւոյ և հողմոյ անուն եբրայեցերէն և յունարէն և ասորերէն նոյն է, նա թէ և հայերէն ոք մանր միտ դնիցէլ. Եզն. 90:

Եվ էր գիր գրեալ ի վերայ նորա յունարէն և դադմատերէն և եբրայեցերէն գրով: Ղուկ., Իգ., 38:

ինչպես նկատելի է, մասնիկը ստանում է երբեմն արեն և երբեմն երեն ձևը (կա նաև աշխ. ռամկորեն, որ առաջացած է -օրեն ձևից): Բացի սրանից՝ մասնիկը կարող է զրվել կամ պարզ ձևի վրա. ինչպես՝ Հայերեն, Հունարեն, ասորերեն և կամ -եցի մասնիկով. ինչպես՝ եբրայեցերեն, աշխ. վրացերեն, գութացերեն (վերջին ձևը գործածական է արևմտահայոց մեջ, մինչ արևելահայերն ունեն գութերեն): Երկու դեպքում էլ մասնիկը զրվում է աղզ նշանակող բառի վրա և ո՛չ երկիր, ինչպես՝ Հայ - Հայերեն, վրացի - վրացերեն, ոուս - ոուսերեն, երրայեցի - երրայեցերեն, բայց նորերը՝ նաև երկրի անունով, ինչպես՝ ֆրանսերեն, գաղղիերեն և այլն:

-եցի, տե՛ս -ացի:

-եք (-էք) Այս մասնիկով ունենք՝ Հիմնարկէք, տնօրհնէք, գերեզմանօրհնէք՝ աղավ. օրնէնք, որի նմանությունամբ ութօրենք, որ է՝ ութօրեայք (ն հավելումով և օրէնք բառի նմանությամբ): Արժէք՝ աղավ. արժէնք (գին):

-Ընդ նախդիրը դարձել է մեր մեջ նախամասնիկ և այս դեպքում գրվում է բառից անբաժան, օրինակ՝ ընդ-արձակ, ընդ-ունել, ընդ-ունարան:

Հին Հայերենի օրենքով ընդ նախդիրը ամբողջական մնում է ձայնավորի առաջ, ինչպես վերևի օրինակներում, բայց բաղաձայնից առաջ կորցնում է դ բաղաձայնը, օրինակ՝ ընձևուել, ընկալապիր, ընկեր:

Այս օրենքի գործադրության սրանչևի օրինակ է ընդունել, ուր դ մնում է ձայնավորի պատճառով, բայց Հենց որ կատարյալի ենք վերածում, դառնում է ընկալայ՝ բաղաձայնի պատճառով:

Ավելի ուշ այս օրենքը վերացավ և ամեն դեպքում էլ ընդ-ի գործածությունը սովորական դարձավ, Հնչ.՝ ընդ-ծովայ, ընդ-գրկել, ընդ-մտատար, ընդ-Հատակյա և այլն:

-ի (գրբ. գործ. -եաւ) -ի կազմում է ածական, ինչպես՝ ականի, աղի, այլաղգի, արամբի, կանամբի, ասուի, արծաթի, միակողմանի:

Շատ սովորական է աներևույթի Հետ, ինչպես՝ սիրելի, գարմանալի, լսելի:

-ող իմաստով՝ Հոսելի (Հոսող), բանալի (բացող):

Կարող են մասնիկների Հետ ներմուծել և ուրիշ տարրեր՝ Հայտ-ն-ի, կեն-դա-նի, Հայր-են-ի:

Ածանցման ժամանակ այս ի-ն ընկնում է, ինչպես՝ սրանչևապես, սրանչևլարար:

Պատասխանի. արժանի, կարի բառերի վրա եղած ի-ն Հայկական մասնիկ չէ, այլ իրանական. քրիստ. սոգդերենում ուղղ. Հայց. Հոլովի -y(=i) վերջավորությունն է, ինչ քր. սոգդ. ուղղ. Հյց. ի՛նտոց «պատասխանի» (Bailey, JRAժ, 1930, էջ 9):

-իկ, տե՛ս -ակ:

-ին (գրբ. ո հոլ.) Կազմում է ած.՝ խավարին, դյուրին, հատկապես մակբայ-ներից՝ առաջին, ետին, ներքին, արտաքին, երեկոյին:

-իչ Պատահաբար նման է թրք. jî=արևել. թրք. çi մասնիկին, որ թեև սովորաբար արհեստավոր կամ վաճառող է ցույց տալիս, բայց նաև երբեմն գործող անձ է նշանակում և համապատասխանում է ճիշտ մեր -իչ մասնիկին, ինչպես

yalančə (yalanči) «սոււտ խոսող, ստիչ», յաճօ, ճաճի «փերեզակ, ճառող, ճառիչ», arayjə «որոնիչ, խուզարկիչ» yazəjə, yazəči «գրիչ» և այլն:

-իվ, տե՛ս -ավ:

-կան, տե՛ս -ական:

-ճան Գիտենք, որ մասնիկները նախավոր բառերից են առաջանում: Այսօր -պես և -որեն արդեն համարում ենք մասնիկ. թեև գիտենք, որ նրանք անկախ բառեր են, պիտի-ն մասնիկ է ապառնիի, բայց նաև անկախ բառ էր Ե դարում: Կան մասնիկներ էլ, որոնց մասնիկ թեև բառ լինելը չենք կարողանում որոշել, այսպիսիներից մեկն է ճան, որը այժմ անգործածական է իբրև մասնիկ, բայց նույնիսկ գրաբարում չգիտենք, թե նա անկախ բառ էր: Սրանով կազմված բառերն են՝ դավաճան, ճակաճան, գինեճան և խրախճան: Տարբեր են տիրաճան և ցախիճան, առաջինը բարդ բառ է և անշուշտ կազմված է ճան- ճանաչել բառից, գործածել են Թր. Քեր. և Նչ. Եզեկ. իրենց քերականության մեջ, Հայտնապես ասելով, թե կազմված է ճանաչել բայից: Բայց կազմությունը բոլորովին խուլ է, պիտի լիներ կամ տիրաճանաչ (ինչպես ունենք պարտաճանաչ) և կամ տիրածան, որովհետև ճանաչել բայի արմատն է ծան (ծանոթ, ծանեայ) և ոչ թե ճան-: Այս բառի նախաձևը եղել է ծանաչել, որի նախաձայն ծ-ն, ազդվելով վերջավանկի չ-ից, դարձել է ճ: Գալով երկրորդ բառին՝ ցախիճան, որ նշանակում է «ցախ-սարեկ թռչունը», անշուշտ ցախ բառից է կազմված, բայց Հայտնի չէ, թե ինչ է այստեղ ճան-ը:

-յա (-եայ, ի Հլ.) Ցույց է տալիս, թե՛ 1. Ինչ նյութից է՝ ծաղկեայ, եղևնեայ:

2) Կազմում է ած.՝ երկվորեայ, տասնամեայ, բազմաժամանակեայ, անձնեայ, փախստեայ, ծովեզերեայ:

3) Կազմում է գոյ.՝ պաշտոնեայ:

-յան (-եան) (գրք. ի-ա Հոլ.) Կազմում է՝ 1. Ազգանուններ՝ Ահարոնեան, Սիմոնեան Հուդա (գհ. 272), Մամիկոնեան. Ս. Գրքում գործածված է նաև իբր Հայրանուն, օրինակ, Եգր, գ. 2. Եվ յարեալ չեսու Ցովսեղեկեանց... և Զորաբաբել որդի Սաղաթիելի, քիչ հետո (8)՝ սկսավ Զորաբաբել Սաղաթիելեանց և Հեսու Ցովսեղեկեանց Հն. zoroβάβελ ὁ του σαλαθιήλ καὶ Ἰησοφ δτου.

2) Երկրանուններ՝ Այրարատյան գավառ.

3) Թվի և ժամանակի վերաբերյալ ածական՝ չորեքկարգեան, երեմեան (< երի-ամ-եան), վաղուեան.

4) Պատկանելություն կամ մեկի անունով՝ ցաւ Ցակորեան՝ պտմ. մծր. 19:

-յուն, -լուն (սխ. -ման) Զայն ցույց տալու համար, ինչպես՝ գոչյուն: Տե՛ս նաև -ուն:

-չի մասնիկ՝ լայնչի, բոլորչի, գոլորչի և գվռ. նամչել:

-ո(ոյ) Կազմում է ածական. Հաճո, պիտո:

-ով, տե՛ս -ով:

-ովին Անշուշտ կազմված է գործ. -ով և -ին մասնիկներով, ինչպես՝ ազգովին, խմբովին, բոլորովին, գլխովին:

Նույնը կա -ևին ձևով, ինչպես՝ ամենեին. այս բոլորի մեջ ն պետք չէ առնել հոգ: Ժողովրդական լեզուն գիտե -ովի ձևով, ինչպես՝ Թակովի, չարովի, կծովի, բցովի, քամովի, քաշովի և այլն:

Հին Հայերեն ունենք երկու ձևով. օրինակ՝ իւրովի, իւրովին, առաջինը՝ **ի մասնիկով**, երկրորդը՝ **ին մասնիկով**, որի ն-ն դարձյալ Հոդ պետք չէ համարել:

-ոտ կազմում է ածական՝ լուսնոտ, քոսոտ, բորոտ, նախանձոտ, խնամոտ, պատառոտել, իսկ ածականը՝ պատառոտուն, բայց նաև պատառատուն, բայց իս Հնխ. մասնիկն է, որի ձևերն արդեն ծանոթ են, բայց կա նաև **-do**, որի համար հմտ. Հոդ. *tviu du* կարծր, լատիներեն *odur* (*ynog wobg*) մերկ, նաև *calidos*, *horrdus* և այլն:

-որդ (գրբ. **ի-ա Հլ.**) կազմում է ածական՝ Հանապաղորդ, ավելորդ, ուղղորդ: Ցույց է տալիս անձ՝

առաջնորդ, հակառակորդ, որսորդ:

կազմում է գոյական՝ մնացորդ:

-ոց, տև'ս **-անոց**:

-ոք (օք < -ալք) **-օք**-ը անեզական բառերի միջոցով եզ. գործիականի մասնիկ դարձավ, ինչպես՝ Միտքս մեղայս չի դառնար, աչօքս դատաստան տեսայ: Ըրիր աշխարհ խելօք: Արտասուք կը թափես լալօք: Տասներկու սուրբ առաքելօք մեր տերը դիվանը տեսայ (Արևելք, 1889, 130):

Այժմ էլ ունենք՝ օրօք «օրով», խելօք, իրօք: **-օք՝** մի քիչ այսպես՝ վարօք, քովօքը, ետօքը, վրայօք և այլն: Սրա այլ ձևն է **ւօք**, ինչպես՝ մորուք «միրուսավոր»: Կա նաև տարւօք «տարիքոտ» (Անիծեալն, թրգմ. Մամուրյան, Զմյուռնիա, 1875, Հտ. Ա., էջ 22):

-չայ (**-չեայ**) Առյուստաշենայ: Նոր բարբառներում դարձել է **չէք**, որ ծագում է **չեայք** ձևից, ինչպես՝ կարելչէք, բերողչէք, կարողչէք, չարողչէք:

-ստան (գրբ. **ի-ա Հոլ.**) Ցույց է տալիս տեղ՝

Հրեայ - Հրկաստան < Հպ. *stānam*=զնդ. *stānəm*,

բոյր - բուրաստան < սնս. *sthānam* «տեղ»,

այգի - այգեստան

Հնոու - Հնոաստան

-ված (**-ուած**, գրբ. բունը՝ ո) Բայից կազմում է գոյական: Օրինակները շատ բազմաթիվ չեն, ինչպես՝ չինիմ - չինուած, յաւելում (յաւելի) - յաւելուած, ունիմ (կալայ) - կալուած, ընթեռնում (ընթերցի) - ընթերցուած, մնամ (մնացի) - մնացուածք, Հարկանիմ (Հարի) - Հարուած:

Տ-ն բացասական իմաստով է գործածվում, ինչպես՝ տգեղ, տգետ, տհաս, տմույն, տմարդի, տխեղծ, գվո. տհալ:

Ըստ իս, Հնխ. *de* «ի բաց» նախդիրն է, որ մի կողմից տվել է Հնխ. *-ōd* ձևով բացասականը (օ բունների Հոլովման մեջ) և մյուս կողմից կելտական խմբի մեջ դարձել է *di-* բացասական նախամասնիկը, ինչպես՝ Հքիմր. *di-auc* «դանդաղ», Հինը **dē-ōc* «ոչ արագ»: Նույն մասնիկը՝ նշանակության նոր երանգով դարձել է խոշորացնող մասնիկ, ինչպես՝ լտ. *dēmāgis* «չատ ավելի», Հիոլ. *dimōr* «չատ մեծ» (որ է անճոռնի): Այս վերջին նշանակությամբ գտնում ենք նաև Հայերենում, ուր տի//տէ նշանակում է «մեծ» (պահված միայն տի-կին, տի-ն-գերք և տեր//տիայր բառերի մեջ):

Հայերենում նախամասնիկ ենք համարում ան, տ, չ բացասականները և զ սաստկացուցիչը:

-ցի, տն'ս -ացի, -եցի, -ցի:

-ու (գրբ. ա բուն) կազմում է՝

1) ածական, ինչպես՝ Հատու, կծու, թթու, ազդու, ահարկու.

2) անասունի անուններ (ունեցող իմաստով)՝ մեղու, եղջերու.

3) գործող անձ (Հատկապես բարդ բառերի մեջ)՝ երկրպագու, նվագածու, վերակացու, բանսարկու:

-ություն Հայերենի մեջ ամենաշատ գործածություն ունեցող մասնիկն է: Արդի լեզվի մեջ չկա մի ածական կամ ածականաբար առնված մի գոյական, որին կարելի չլինի կցել -ություն մասնիկը: Իմանալու համար, թե ինչ կարող է լինել այդպիսի մի չափազանց մեծ գործածություն ունեցող մասնիկի ուժը, ես մի առ մի հաշվեցի Առձևոն բառարանում գտնված -ություն մասնիկով կազմված բառերը: Դուրս եկավ 6054 բառ, որոնցից 1322 հատը ոսկեգրից է: Սրանցից միայն 561 հատը գիտե համարաբարոր:

-ություն մասնիկով կան բառեր, որոնք գործածվել են Հին լեզվի մեջ, բայց չառ հազվագյուտ են և այսօր էլ անգործածական: Օրինակ՝

Ջայրություն բառը մի վկայություն միայն ունի ՆՃԲ. Հետեւեալ լինի բարկացողութիւնն և զայրութիւն բարուցն: Արիստ. առաք:

Սրա սովորական ձևն է զայրուկ, զայրումն, զայրուցք, զայրացուկք, զայրոյթ: Աշխարհաբարում միակ ընդունված ձևն է զայրույթ (թեև կա նաև զայրուցք՝ մի քիչ տարրեր իմաստով): Ուստի անտեղի է գործածել զայրություն՝

Ջայրութեամբ Մենելաւի զեմ նետեց (Հոմերի Իլիական, Թրգմ. Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 63):

1) Գոյականը և ածականը վերածում է վերացական գոյականի, ինչպես՝ փափուկ - փափկություն, առաքինի - առաքինություն, անիրավ - անիրավություն, իմաստուն - իմաստություն, թագավոր - թագավորություն, գերի - գերություն, անմեղ - անմեղություն, քաջասիրտ - քաջասրտություն, ուշադիր - ուշադրություն: Սրանցից ոմանք պարզ գոյական են, այսինքն վիճակ են հայտնում, ուրիշները վերացական են և կամ երկուսը միասին: Օրինակ՝ ուշադրություն՝ ոչ թե «ուշադիր լինել» կնշանակե, այլ «ուշք». ապականություն՝ «կղկղանք»:

2) Բայից կազմում է վերացական գոյական, ինչպես՝ փրկել - փրկություն, քննել - քննություն, պատմել - պատմություն, թողուլ - թողություն, համբերել - համբերություն, մեկնել - մեկնություն, աշխատել - աշխատություն, հոգնել - հոգնություն: Սրանցից ոմանք նաև թանձրացյալ իմաստով են: Օրինակ՝ քերականություն, տեղեկություն, դիտողություն, ծանոթություն, սովորություն:

3) Անվանը տալիս է հավաքական իմաստ կամ ընդարձակագույն սահման, ինչպես՝ մարդկություն, գրություն, մանկություն, ընկերություն, գթություն, ամուսնություն, տերություն, աշակերտություն, բնավորություն, ուսուցչություն, գյուղացիություն (բայց ոչ, օրինակ, քաղաքացիություն):

4) Սխալ կազմված ձևեր են՝ հրահանգություն, հանդիսություն, զգացություն, նախանձություն, պետքություն, սխալություն (որովհետև նախաձ, սխալ ածական են):

5) Դրական իմաստ՝ ազգարնակչություն, բնակություն (տուն), ազգություն (ազգ): Վրաց -oba մասնիկը, որը -ություն է, նշանակում է նաև ժամանակ, ինչպես rus-oba «ռուսաց ժամանակ»: Erekli-oba «Հերակլի ժամանակ», vard-oba «վարդերի ժամանակ»: Սրա ազդեցությամբ է, որ ունենք մենք էլ զատ-կություն...:

6) Գործածվում է սեռական ձևով՝ իբրև պարզ ածական, օրինակ՝ ի Հնարս նենգութենն է մտանէր, քսիս ստութեան մատուցանէր (Բուզ. Դ. Ժե): (Այս բոլորը առած են «Պ. Տապաղեան, «Թիւն մասնական գործածութեան նկատմամբ դիտողութիւն մը» Հոգվածեն, Արևելք, 1891 թ., 18):

–ուկ, տե՛ս –ակ:

–ուհի Ռուսերենի մեջ կա իգականի մի այլ ձև, այն է՝ այսինչ գործով զբաղվող մարդու կինը, և ոչ թե կին, որ այսինչ գործով է զբաղվում: Օրինակ՝

купец վաճառական, купчиха նրա կինը,

башмачник աղակալարի կինը, իսկ башмачница կոշակարուհի,

офицер սպա, офицерша սպայի կինը,

секретарь գրագիր, секретарша գրագրի կինը,

генерал զորավար, генеральша զորավարի կինը:

(Fuchs, Gram russe, 211)

–ումն կազմում է գոյականներ բայերից, ինչպես՝ կատարել – կատարումն, ուսանիմ (ուսայ) – ուսումն, երդնում (երդուայ) – երդումն, մոռանամ (մոռացայ) – մոռացումն, հատուցանիմ (հատուցի) – հատուցումն:

Բացառաբար առանց –ց-ի՝ –ամ լծորդությունից՝ ողբամ (ողբացայ) – ողբումն:

Սրա հետ պատահական նմանություն ունի թրք. հմ մասնիկը, օրինակ՝ սօղիւմ, դէօբիւմ, դէօնիւմ:

–ույն (–ոյն) կազմում է մակբայ՝ կենդանվոյն:

–ուն կազմում է բայածական, ինչպես՝ խոսուն, չարժուն, գնայուն: Տալիս է կենդանիների անուններ. անասուն, սողուն, զևոուն, թռչուն:

Ըստ Meillet (BSL № 68 21) հասարակ սեռի դերբայի –o-mno- վերջավորությունից է ծագում (Հմմտ. գնդ. barəmmo alumnus, Veriumnus) m > –ն փոփոխությունից, ինչպես ցույց է տալիս պաշտաման. – պաշտաման. Հայերենում հասարակ սեռի դերբայը վերածվել է ածականի (այս ենթադրությունը դնում է իբր հնարավոր, բայց ոչ իբրև հաստատուն): Կարող է դրվել նաև գոյականի վրա՝ իմաստուն: Կարելի չէ, սակայն, ածականի վրա դնելով կազմել նոր ածական, ինչպես հորդուն (Սիրաս, Ձգրված օրենք, 143):

Կովկասում հաճախ չփոթում են –յուն մասնիկի հետ, որ գոյական է կազմում: Օրինակ՝ նրա ձայնի այնքան նրբին դայալյունը (Սիրաս, Ձգր. օր., 452) ընդհակառակը՝ նոր, բողբոջուն հրապույր (անդ, էջ 532), որ պետք է ուղղել բողբոջուն:

–ուն և –յուն կովկասում այս երկուսը չփոթեցին իրար հետ և գոյականը ածական դարձրին: Նույնիսկ Վ. Փափազյանը, որ լավ հայերեն իմացողների շարքումն էր, իր «Ասի» վեպի մեջ (Թիֆլիս, 1903) հետևյալ սխալներն է թույլ տվել իրեն՝

ԼՁ 21, տող 12. ասաց զողողջին ձայնով.

82, 2 (տակից)՝ զողողջին ձայնով ասաց.

85, 10՝ Հետո զողողջին մոտ գնաց.

86, 9 (տակից)՝ խոպոտ ու խորապես զողողջին ձայնը.

120, 7 բանաստեղծը զողողջին՝ սկսեց.

30, 3 (տակից)՝ մեր փայլուն ու խոխոջին առականքի:

–**ունի** Հավաքական մասնիկ է: Օրինակ՝ արքունի, ծերունի: Ըստ Հյուբշմանի պիտի գա Հնխ. eunyo կամ ounyo ձևից: Ջի կարող լինել ðnyo, որ պիտի տար –**ունի**, Հետո ու–ն սղվելով ընկնի > –նի (Հյուբշման, Հին Հայոց տեղան., ԼՁ 283): Ըստ այսմ Մանդակունի, Բագրատունի, Արշակունի և այլն բառերի մեջ՝ **ունի**, որ Համարում են խաղյան մասնիկ. կասկածելի է կամ զուգադիպություն, կարող է լինել փոխառություն խաղերենից, որ Հետո այնպես է մարմնավորվել, որ արքունի, ծերունի և այլ բնիկ Հայ բառերի մեջ էլ է մտել:

–**ուստ** Մասնիկը կազմում է տեղ ցույց տվող բառերի բացառականը, բայց նաև ներգոյականը (Չալխ., 137), ինչպես՝ Եկաց յետուստ որմոյն «պատի յետևում կանգնեց»:

–**ուստ** կազմում է ածական՝ ավազուտ, խավարուտ (խավարչուտ):՝ Նույնն է –**ուտ** մասնիկի Հետ, իբր –ōd–:

Թրք. փոխառյալ մասնիկներ: Պոլսահայ բարբառը Թուրքերենից փոխ է առել նաև –ine մասնիկը, որի ծանր ձևն է –əna. Նախ առնվել են զուտ Թուրք բառեր, ինչպես tersine Հակառակ դիրքով, bol–boləna առատորեն և այլն:

Նույն Թրք. մասնիկով Հայ բառեր էլ կան, ինչպես չեվինէ «չեղակի», քիթինէ «թղթախաղի մի տեսակ, որի մեջ տարվողի քթին խփում են», ռուս. «Дырчкы» (բայց Թրք. չեմ լսած *burtəna), կէսինէ «կես առ կես ստանալու պայմանով» (որ և Հյ. կէսվակէս), մյուսները տե՛ս «Քնն. Պլ. բարբառի» 178:

Այս մասնիկով կազմված Թուրքերեն մի դարձված էլ կա, նախ զրվում է բառը ə(i) Հանգով կամ Հոդով, ապա՝ նույնի տրական Հոլովը՝ əna(–ine), ինչպես՝ əsjəʒə səjəʒəna բառացի՝ «տաքը տաքին», նշանակում է՝ բոլորովին դեռ տաք թուպին, deliyi – deliyine, «ծակը ծակին», այն է՝ ճիշտ ու ճիշտ Համաչափ զրված, uʒə uʒəna «ծայրը ծայրին», այն է՝ վերջին կետի վրա, վերջանալու թուպին, dabanə dabanəna «կրունկը կրունկին»՝ բոլորովին Հակադիր:

Ջարմանալի է, որ սրանցից առաջինում, ճիշտ ու ճիշտ ընդօրինակվելով, Հայերենում չեւտը ճիշտ տաճկերենի պես զրվում է ը ձայնավորի վրա, ինչ որ Հակառակ է Հայերենի ձայնական օրենքներին:

Այս ձևը չառ սովորական է պոլսահայ բարբառում. բայց կարծեմ կա նաև՝ **ծայրը ծարընա**, ավելի չառ՝ **ծարը ծարին**, **ծակը ծակընա**՝ **ծակը ծակին**:

Պլ. ճի., օրինակ՝ գիտեմճի, բարիլուճի:

Պլ. լը., օրինակ՝ փուշփուշանքլը:

Ջարմանալի է, որ բարբառներում նույնիսկ այնպիսի բառերի վրա, որոնք արդեն արհեստ են նշանակում, ավելացել է նաև Թրք. Ջի, օրինակ, խասաբ արաբերեն նշանակում է մսավաճառ և բախալ նշանակում է նպարավաճառ, բայց Հնգ. խասաբջի, Ասլ. բախալջի: Այսպես է նաև երև. բաղմանջի, որ կազմված է չի ավելորդ մասնիկով պարսկերեն բաղման բառից. որ է bāγbān «այգեպան»:

Հայերենի մեջ Ջի մասնիկի փոխ առնվելու պատճառը կարելի է կարծել նրա համար, որ հայերեն համապատասխան մի կարճ մասնիկ չկա, դրա դեմ մենք ունենք գործ, արար, ծախ, վաճառ, պան (փոխ. պարսկերենից) և այլն: Օրինակ ածխավաճառ, ածխագործ, դեղագործ, մսագործ, մսավաճառ, այգեպան, գինեգործ, գինեվաճառ, հացթուխ, հացավաճառ, լվացարար, անուշարար, չաքարավաճառ, աղյուսագործ, սևագործ, ոսկերիչ, ժամագործ (բայց այլ բան է ժամավաճառ) ժամարար, ժամակոչ, ժամհար և այլն:

Թրք. Ջի մասնիկը թեև չափ հարմար, բայց այն անհարմարություն ունի, որ չինող և վաճառող խառնում է իրար: Մենք կարող ենք ասել մսագործ և մսավաճառ, բայց թուրքերեն միայն մի բառ կա, որ է խասապ:

Մենք կարող ենք ասել անուշարար, չաքարավաճառ, բայց թուրքերեն կլինի միայն չեքերջի, նույնիսկ հեկավաջի կարող է դառնալ հայերեն հրուշակագործ, հրուշակարար, հրուշակավաճառ: Վերջապես կարող ենք ասել ածխագործ և ածխավաճառ (թրք. քեօմիւրջի), հանքագործ, հանքահան, եթե հարկ լինի՝ նաև հանքավաճառ, բայց թուրքերեն՝ միայն մադենջի:

ՇԱՐԱՀՑՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԸ*

Հոգևրանորեն և տրամաբանորեն դատելով՝ նախադասություն է կոչվում բաների մի շարք. որ կազմում է մի միություն և մի ամբողջական միտք է տալիս: Լեզվաբանորեն դատելով՝ նախադասություն է կոչվում բառերի մի շարք, որոնք կազմում են նույնպես մի միություն, քերականորեն կապված են իրար և ուրիշ ոչ մի շարքից քերականորեն կախում չունեն: Ամեն մի նախադասություն կազմում է մի առանձին և ազատ միություն, որ արտահայտվում է մի դադարով (pausa) հաջորդ և նախորդ նախադասությունից:

Բառ ասելով հասկանում ենք ձայների մի այնպիսի հավաքում, որ ունի ինքնին, առանձին իմաստ, անկախ է և անբաժանելի: Այսպես՝ գրաբար սիրեսցես մի բառ է, որովհետև՝

1) ինքնին ունի մի միակ, առանձին իմաստ, մինչդեռ աշխարհաբար «պիտի սիրես» բառը ձևի մեջ պիտի ունի ուրիշ իմաստ, սիրես՝ ուրիշ իմաստ, և նրանց միացումը՝ ուրիշ իմաստ.

2) անկախ է, որովհետև իր այդ նշանակությունը տալու համար ո'չ մի օժանդակ բառի կամ նախդիրի պետք չունի, մինչդեռ պիտի սիրես ձևի մեջ պիտի օժանդակի մասնակցությունը անհրաժեշտ է այս իմաստի համար.

3) անբաժանելի է, որովհետև կարելի չէ նրա որևէ վանկը տեղափոխել կամ միջին որևէ ուրիշ մասնիկ կամ նախդիր ներմուծել, մինչդեռ աշխարհաբար սիրես-ը կարելի է դարձնել «սիրե'ս պիտի» և կամ նոր տարրեր ներմուծելով ասել՝ պիտի սիրես-ը նրան սիրես, պիտի ի'նձ սիրես, պիտի ի'նձ միայն սիրես և այլն:

Նախադասության բառերի թիվը չափ փոփոխական է, նա կարող է բաղկացած լինել միայն մի բառից, այսպես միայն մի կոչական, (ինչպես՝ Ղա'զարէ'), կամ միայն մի գոյական «ուշադրությո'ն», կամ մի քաղականություն, մի հրամայական կամ միայն մի բայ (ինչ. եկ (արի')) հաստատական կամ ժխտական մի մակբայ (այո', ո'չ'), բավական են մի առանձին նախադասություն կազմելու: Լատիներեն i (որ մի ձայն և մի տառ է միայն նշանակում) «գնա» մի ամբողջ նախադասություն է: Մյուս կողմից կարելի է բառերի թիվը ըստ կամս ավելացնել, և դրա համար սահման չկա:

Նախադասությունը իր կազմությամբ լինում է երկու տեսակ. անվանական և բայական: Անվանական նախադասությունը ցույց է տալիս, թե այսինչ անձը կամ իրը այստեղ հատկություն ունի, իսկ բայական նախադասությունը ցույց է տալիս մի գործողություն: Նախադասությունը կոչվում է անվանական, երբ

* Շարահյուսություն-ը թարգմանությունն է syntaxe բառի, որ կազմված է հունարեն συν «շարք» և γένεω «շարել», «դասավորել» բառերից. ոմանք թերևս կարծել են լատիներեն «հյուսել» բառն է և թարգմանել են «շարահյուսություն»:

բաղկացած է լինում գոյականից ու ածականից, իսկ բայական է կոչվում, երբ ստորոգյալը բայ է: Անվանական նախադասությունը սովորական էր հնդեվրոպական նախալեզվում. որից ժառանգաբար անցավ հին լեզուներից և դեռ չարունակվում է, օրինակ ռուսերենի մեջ՝ *Он у тебя на руке* մոտ է: Մյուսները բայական նախադասությունից նմանությունը ստեղծեցին էական բայը:

Սակայն այստեղ էլ լեզվից լեզու տարբեր է ճաշակն ու սովորությունը. ֆրանսերենը չի սիրում լրացուցիչների երկար մի շարք. այսպես նաև անգլերենը, ավելի աղատ է գերմաներենը և շատ ավելի ազատ թուրքերենը, մանավանդ պաշտոնական լեզուն: Հայերենը թեև կարող է, ինչպես վերի օրինակից երևաց, չափազանց երկարել լրացուցիչների թիվը, բայց դա բարձր ճաշակի համար խորթ է համարվում: Այստեղ էլ արևմտահայերը, մանավանդ հները և թուրքերենի հետևող գրողները, ավելի երկարաբան էին, քան արևելահայերը:

* Պանադան լրացուցիչներով և լրացուցիչների լրացուցիչներով: Ահա մի օրինակ աստիճանի լրացուցիչներով.

1. Լսեցի հաչոցը:
2. Լսեցի չան հաչոց:
3. Լսեցի հարևանի չան հաչոցը:
4. Լսեցի եկած հարևանի չան հաչոցը:
5. Լսեցի նոր եկած հարևանի չան հաչոցը:
6. Լսեցի գյուղից նոր եկած հարևանի չան հաչոցը:
7. Լսեցի թուրքերի
8. Լսեցի վերջերս գաղթած
9. Լսեցի Պարսկաստանից վերջերս գաղթած, թուրքերի գյուղից նոր եկած հարևանի չան հաչոցը:
10. Լսեցի մեր դրացի Պարսկաստանից

Բայց այս բոլորի վրա կարելի է դեռ նոր հավելումներ անել. օրինակ՝ Լսեցի մեղ դրացի (և բարեկամ) Պարսկաստանից վերջերս գաղթած (աղքատ) թուրքերի (նորաչեն) գյուղից նոր եկած (և քաղաքում մշտական բնակություն հաստատած գեղեցիկ) հարևանի (խոշոր) չան (կատաղի) և գազանային՝ (մարդու ականջ խլացնող) հաչոցը:

Բայց լրացուցիչների այսքան մեծ թիվ հաճելի չի համարվում, պետք է ըստ կարելիության սահմանափակել նրանց թիվը:

Վանոնավոր բայական նախադասություն կազմելու համար դիմավոր բայը անհրաժեշտ է, դերբայները չեն կարող նախադասություն կազմել, սխալ է օրինակ՝

Նույն օրը Մարիամը, հակառակ իր ցանկությունը, չկարողանալով հաղթել իր սրտի դառնությունը և միևնույն սեղանի մոտ ճաշի նստել տիկին Սոֆիայի և Նատալիայի հետ (Շիրվանզադե, Եր. ժող., Հ. Դ, 1930, էջ 230):

* Զեռագրում բացակայում է նախադասության սկիզբը՝ 2 տող (Պ. Բ.):

ԶԵՂՁՅԱԼ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ջեղչյալ է կոչվում այն նախադասությունը, որի մեջ դիմավոր բայ չի դրված՝ կրկնությունից խուսափելու համար, կամ եթե ինքնին հասկանալի է: Սովորական զրվածքների մեջ, կամ որևէ միահար պատմվածքի մեջ զեղչյալ նախադասություն չի պատահում, իսկ խոսակցության մեջ, մանավանդ հարցական և բացականչական նախադասությունների մեջ չեղյալ նախադասությունը շատ սովորական է, օրինակ՝

- Հայր ունի՞ս:
- Ոչ (չունիմ):
- Մայր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Եղբայր (ունի՞ս):
- Միայն մի հատ (ունիմ):
- Միայն մի հատ (ունի՞ս):
- Այո (միայն մի հատ ունիմ):
- Իսկ քույր (ունի՞ս):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Իսկ մորաքույր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Հորաքույր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Իսկ հորեղբայր (ունի՞ս):
- Ոչ (չունիմ):
- Իսկ մորեղբայր (ունի՞ս):
- Ոչ մի հատ (չունիմ):
- Ջարմանալի բան է):
- Այո՛:
- Ուրեմն միայն մի եղբայր:
- Այո՛ (Ջարմանալի բան է):
- Ի՞նչ վատ բան է:
- Այո, չատ վատ բան է):
- Մեծ դժբախտություն է):
- Իհարկե (մեծ դժբախտություն է):
- Ձտեսնված դժբախտություն է), մանավանդ քեզ նման մենավոր մի երիտասարդի համար:

– Անտարակույս (այդպես է):

Այս երեսուն նախադասությունները, որոնք հաջորդում են իրար, բոլորն էլ զեղչյալ են, որովհետև նրանց մեջ դիմավոր բայը պակասում է: Պակասող դիմավոր բայը մենք դրել ենք փակագծի մեջ:

Բայց այդ զեղչյալ նախադասությունները պահանջում են անպատճառ իրենցից առաջ գործածված մի ամբողջական նախադասություն: Ձի կարելի փողոցում հանկարծ տեսած մի մարդու հարցնել. «Ե՞րբ»: Այդ հարցումը կարելի է տալ նրան այն ժամանակ, երբ նախապես նա ասած կլինի, օրինակ, «Ես համալսարան գնացի»:

Ջեղչյալ նախադասության համար սքանչելի օրինակ է գերմանական Morgen-ի աննկղությունը:

Տան տերը նստած սենյակում լրագիր է կարդում: Մտնում է սափրիչը և ասում է.

– Morgen (առավոտ), այսինքն՝ «ես ձեզ մաղթում եմ բարի առավոտ»:

Տան տերը պատասխանում է.

– Morgen (այսինքն՝ ընդունում եմ ձեր բարեւ և փոխադարձաբար ես էլ եմ մաղթում ձեզ բարի առավոտ): Սափրիչը հանում է ածելին և մոտենում է նրան: Տանտերը ասում է.

– Morgen (այսինքն՝ այժմ չեմ ուզում, գնացեք և վաղը առավոտ եկեք):

Սափրիչը հարցնում է.

– Morgen ? (այսինքն՝ ուզում եք, որ վաղը առավոտ գամ):

Տանտերը պատասխանում է.

– Morgen ! (այսինքն՝ այո՛, վաղը առավոտ եկեք):

Սափրիչը պատրաստվում է մեկնելու և ասում է.

– Morgen ! (այսինքն՝ մեկնում եմ մաղթելով ձեզ վաղվա համար բարի առավոտ):

Տանտերը պատասխանում է.

– Morgen (այսինքն՝ ես էլ եմ մաղթում ձեզ վաղվա համար բարի առավոտ):

Այս բոլոր 7 անգամ կրկնված Morgen բառը կաղմում է յոթ տարբեր զեղչյալ նախադասություն, որոնց ամբողջական ձևն էլ չի տրված: Բոլոր տեսակի բարենները գրեթե այսպես են (առանց ամբողջականի զեղչյալ նախադասություն), ինչպես, բարե, բարի լույս, բարի երեկո, գիշեր բարի, բարի գիշեր, ցտեսություն bonjour i Bonsoiri, անգլ. Good morning! կամ նույնիսկ միայն morgen և այլն: Ռուսերեն միայն Здравствуйте! ամբողջական նախադասություն է, ինչպես և թրք. sabahlar xayr olsun – ձեր առավոտը բարի լինի:

Ջեղչյալ նախադասության ամենակարճ ձևն էլ կա, դա ձեռքով կամ գլխով և կամ գլխարկ հանելով բարենն է, և կամ նույնիսկ ձեռքի մի անորոշ շարժում, որ դեպի գլխարկն է ուղղված: Կարող է մեկը իր ձեռքը ուղղել դեպի իր ծանոթը և մատը շարժել, ինչ որ նշանակում է «արի ինձ մոտ»: Այս էլ է զեղչյալ և մի չնչին նշանի վերածված նախադասություն:

* * *

Նախադասության կրկնության ժամանակ մի բառի զեղչումը սովորական երևույթ է, բայց մեկից ավելի բառեր եթե զեղչվեն, իմաստը կդժվարանա. օրինակ,

Մենտորը յուր տարիքին համար հրաժարվեցավ, և Ազայել՝ տկար առողջությունը (Տեկնաք, Փարիզ, 1860, էջ 95):

Այստեղ կրճատված է յուր, համար և հրաժարվեցավ. (ամբողջը պիտի լիներ՝ Ազայել յուր տկար առողջությունը համար հրաժարեցավ): Առաջինը (յուր) և վերջինը (հրաժարեցավ) շուտ ըմբռնելի են, բայց համար բառի զեղչումը մի քիչ ծանր է, և առանց դժվարություն կարելի է ասել՝

Ազայել՝ տկար առողջության համար:

ԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հնդկվրոպական նախալեզվում ասվում էր pater' meg'a's, որ նշանակում է «հայրը մեծ է», բայց բառացի «հայր մեծ»: Բայց նույնը հայերեն «մեծ է հայր», որ դարձյալ անվանական նախադասություն է, ըստ որում հայտնում է, թե ով ինչ է և ոչ գործ: Նույն ոճով ունենք նաև ուրիշ լեզուների մեջ՝ հուն. κρείσσων γὰρ βασιλεὺς ἡορνεύατο (է) քանզի արքայ, πᾶρ ἔμοιγξ καὶ ἄλλοι առ ἱս և այլք (են, կան). Հին պարսկերեն mana pita Vistaspa հայր իմ Վշտասպ (է), լատիներեն haec admirabilia այս դարմանալի (է): Սանսկրիտերեն tvám Várunas Դու Վարունս (ես):

Նույն ոճով ունենք նաև հայերեն անվանական նախադասության օրինակներ.

Որդի խորագլխո հնազանդ հօր (Առակք, ԺԳ. 1):

Սկիզբն իմաստութեան երկիւղ Տեառն (Առակք, Ա. 7):

Պաշտօն բարի առ Աստուած՝ սկիզբն զգոնութեան (Առակք, Ա. 7):

Այր իմաստուն՝ աթոռ հանճարոյ (Առակք, ԺԲ. 23):

Խորհուրդ արդարոց իրաւունք (Առակք, ԺԲ. 5):

Բերունք ամբարշտաց նենգաւորք (Առակք, ԺԲ. 6):

Անուն նմա Յովհաննէս (ՅՀ. Ա. 6):

Աշխարհաբարի մեջ էլ կարող ենք ասել՝

Ինձ մոտ, չո՛ւտ:

Դու այստե՛ղ:

Ահա իմ ընկերները...

Անվանական նախադասության ձևը սովորական է հայերենում երրորդ ղեմքի հարարերական նախադասություններում և մանավանդ բացասական նախադասությունների մեջ.

Լցէք զջուրսդ որ ի ծովս (Ծն. Ա, 22):

Ձեւ ուրեք որդի ի միջի (Եզն., 123):

Ձիւ ոք բարի, բայց մի Աժ (Աստված):

Ձիւ և չիւ իսկ զուրուք զկեանս առանց տրտմուք գտանել, այլ և ոչ յուրախութիւնը անմասն (Ոսկ. մ. Բ. 28):

Դատաւոր մի էր ի քաղաքի (ուրումն) (Ղկ. ԺԸ. 2):

Լուարուք զինչ դատաւորն անիրաւութեան ասէր (Ղկ. ԺԸ. 6):

Ո՞վ ով իցէ ի ձէնջ մարդ որոյ իցէ հարիւր ոչխար (Ղկ. ԺԵ. 4):

Սամարացի ոմն ճանապարհորդեալ եկն ընդ նոյն առ (նովաւ) (Ղկ. Ժ. 33):

Ձիւք ինչ չար, որ բնութեամբ չար իցէ:

Այս օրենքի վրա է հիմնված նաև Հական բայի ետադաս գործածությունը և չաղկապների դիրքը, որ ո՛չ թե երկու բառի միջև է, այլ առաջին բառից հետո, ինչպես Հայտնի կերպով ցույց են տալիս սանսկրիտը, Հունարենը և լատիներենը:

Հայերենի մեջ լավագույն հետքը այս օրենքի ս, դ, ն դիմորոշներն են, որոնք նախկին բառից՝ չեչտի զրկմամբ, դարձել են հոդ. ինչպես՝ որ ծնանկոցն է, որ ընդ նմայն էին, որ զնայն մատնկոց էր:

Միայն Հնդեվրոպական լեզուները չեն, որ ունեն անվանական նախադասություն, այլ սույնը կա նաև ուրիշ շատ լեզուներում. օրինակ, սեմական լեզվախմբի մեջ, (եբրայերենում, արաբերենում) ուզորոֆիննական լեզուների մեջ՝ բանտու լեզվախմբի մեջ, չինարենում, ճապոներենում, մինչև անգամ թուրքերենում, ինչպես՝

bu ne güzel!

Սա ինչ գեղեցիկ (է):

duñ bir, buguñ iki

Երեկ մեկ (եղավ), այսօր երկու (եղավ):

Ուզորոֆիննական լեզուներում այնքան սովորական է անվանական նախադասությունը, որ կարծել են, թե ռուսերենի մեջ դրա գոյությունն էլ նրա ազդեցությունն է եղել:

արաբ. Zaydun álimun Ջայտը գիտուն (է):

Հունգ. az ég kék երկինքը կապույտ (է):

սվահիլի simba mui առյուծը չար (է):

Կամ ենթակայի հետ նաև մի դերանուն տալով՝

արաբ. Allaḥu huwa l-hayyu նա կենդանի (– Աստված կենդանի է):

չին. zhen lao Մարդ (է) ծեր:

Առաջինի մեջ անվանական նախադասությունը ցույց է տալիս, թե այսինչ անձը կամ իրը այնինչ Հատկությունն ունի:

ԲԱՅԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Բայական նախադասությունը ցույց է տալիս մի գործողություն, ինչպես՝ «ուտէ» «ննջէ», «ծերացավ», «մեռավ» և այլն: Ըստ որում՝ բայը իր վերջավորությամբ բավական է դեմք և թիվ արտահայտելու, ուստի բայական նախադասությունները կարող են բաղկացած լինել միայն մի բառից, որ բայն է: Նույնն է նաև անդեմ բայերի գործածության պարագային (ինչպես՝ ձիւն է, անձրև է, փչում է), որովհետև, ըստ Հնդեվրոպական Հասկացողության, սրանց մեջ գործող անձը որոշ աստվածություն է: Նույնն է դարձյալ Հրամայական ձևի գործածության մեջ՝ «գնա՛», «բե՛ր», որովհետև, երբ մեկը Հրամանն արձակում է, Հայտնի է, թե ում է Հրամայում: Այստեղ էլ արդեն մի միակ բառը (այն է բայը) բավական է նախադասություն կազմելու: Մինչդեռ անվանական նախադասության սովորական տիպարը պետք է բաղկացած լինի երկու բառից, այն է՝ ենթական և ստորոգելին, այսինքն՝ երկուսն էլ անուն (գոյական և ածական),

որոնց շարքը արդեն կախված է յուրաքանչյուր լեզվի ոգուց: Այսպես՝ Հունարենի մեջ, ինչպես վերի օրինակները ցույց են տալիս, ենթական ետադաս է, նույնը նաև պարսկերենում և սանսկրիտում: Ռուսերենում ստորոգելին ետադաս է նույնպես և ունի առանձին ձև, որ տարբեր է համապատասխան ածականից, ինչպես «ДОМ ХОБ» տունը նոր է, բայց ХОБЫЙ ДОМ նոր տուն: Շարահյուսության տարբերությունը գտնում ենք նաև Հին իսլանդերենի և չինարենի մեջ, օրինակ՝

իսլ. infer maoth Բարի մարդ:

maith infer Մարդը բարի է:

չին. ta kuok Մեծ պետություն:

kuok ta Պետությունը մեծ է:

ճապ. čiisai kodomo Փոքր տղա:

kodomo wa čiisai Տղան փոքր (է):

Անվանական նախադասության վերածումը բայականի առաջացավ բայական նախադասության նմանությամբ: Սրան նպաստեցին մի քանի հանգամանքներ, նախ՝ երբ անվանական նախադասության ենթական հիշված չլինելով՝ բայի ներկայությունը անհրաժեշտ էր, այսպես՝ երբ ասենք դու մեծ ես կամ՝ անվանական նախադասություն դու մեծ (ես), Հականի գոյությունը ավելորդ է, բայց երբ դու ենթական գեղջելով՝ ասենք պարզապես մեծ, նախադասությունը կկորցնի իր արժեքը, և բայի գործածությունը անհրաժեշտ կդառնա:

Բայի կարևորությունը անհրաժեշտ է դառնում հատկապես այն ժամանակ, երբ հարկ էր որոշել եղանակը կամ ժամանակը, երբ ասենք՝ երկինք կապույտ, դեռ միտքը հասկանալի է, բայց երբ ուզենայինք ասել «Երկինքը կապույտ էր» կամ «պիտի լինի», առանց բայի ոչինչ չի դուրս գա:

Ջանադան ձևեր կան լեզուների մեջ այս պաշտոնի համար. սվահիլի լեզվում մի ուժեղ շեշտ ստորոգյալի վրա բավական է բայական գաղափարի համար, հաճախ ավելացնում են մի դերանուն, ինչպես՝

mti n mkulu (Մառը նա մեծ է),

և սվահիլին ֆրանսերեն էլ խոսելիս ասում է L'homme lui fort, փոխանակ ասելու՝ l'homme est fort.

Անվանական դերանվան տեղ կարելի է դնել և անորոշ դերանուն i, որ խառնելով ցուցականի հետ, ստանում է Հական բայի պաշտոն. այսպես՝

mti ni mkulu

Մառը է մեծ:

Հնդկավրուպական լեզուներից շատերի մեջ Հականը կազմված է es արմատից, որ նշանակում է բուն «գոյություն, կյանք». այսպես՝

esmi եմ, essi ես, esti է, smes եմք, sthé եք, snti են.

լատիներեն

հունարեն

սանսկ.

} օրինակներ չի բերում (Ս. Բ.):

Բայց կան նաև ուրիշ արմատներից կազմված Հականներ, որոնցից կարելի է հիշել՝

1) «աճել, բուսնել» բայը (Հն. φύειν), որից սանսկրիտերեն դառնում bhavati «է», անգլերեն beo «իմ», իռլանդերեն biu «եմ», լատիներեն fuit «եղավ», հո-

լանդերեն byti «լինիլ», bychu «եղայ», ռուսերեն быт, գերմաներեն bin «եմ» և այլն.

2) γιφνμαι «դառնալ, լինել».

3) լատիներեն versor «դառնալ, լինել».

4) լատիներեն stare «կանգնել», որից ֆրանս. j'étais. «էի».

5) բնակել vāsati բայից գերմաներեն ich war էի gewesen «եղած», անգլերեն was «էի»:

Ռուսերենում կան Հականի բազմաթիվ ձևեր, ինչպես՝ сидеть (նստել), лежать (պառկել), стоять (կանգնել), состоять (բաղկանալ), представлять собой (իրենից ներկայացնել) և այլն:

Հայերենի մեջ բացի եմ Հական բայից ունենք՝ լինիլ, եղանիլ, դառնալ:

Սանսկրիտ լեզվի մեջ կա նախադասություն մի այլ ձև, ուր ենթակայի տեղ դրված է Հոլովյալ ձև և բայի տեղ՝ դերբայ. ինչպես՝

mayā vrta upādhyāyas

Ինձ ընտրյալ տներ:

(փոխանակ ասելու «ես ընտրեցի մի տէր»):

Կելտական լեզուների մեջ աներևույթն է, որ սովորաբար փոխանակում է դիմավոր բայի: Իռլանդերեն creud adhbhar na moichéirghe sin ort «ինչո՞ւ այսպես վաղ վեր կացար» բառացի (ի՞նչ պատճառ այս վաղ վերկենալու քեզանից):

Արդի պարսկերենում անցյալ դերբայը սովորական է դիմավորի տեղ բաղադրյալ բայերի մեջ.

man xorda ևս կերել (եմ):

Երբ բայական նախադասություն մեջ կարիք կա չեչտելու գործող անձի վրա, կամ եթե բայը բավական չէ մենակ հայտնելու այս, այն ժամանակ բայի վրա ավելանում է ենթական.

Մեք իսկ լուաք ականջօք մերովք:

Պետրոս՝, արի՛:

Շատ անգամ երկու տիպի նախադասություն միանալով կազմում են մի նախադասություն, որ անվանական և բայական է միանգամայն. այսպես՝

Սա կոչեսցի կին (Ծն. ր. 23):

Կոչեսցիս զանուն նորա Յիսուս (Մտթ. ա. 21):

Միանգամայն անվանական և բայական են, որովհետև կազմված են

Սա՝ կին:

Անուն նորա՝ Յիսուս:

Անվանական նախադասություններից և կոչեսցի, կոչեսցիս բայական նախադասությունների միացումից: Այսպես նաև՝ Որդի նորա Հիվանդ կույր (ՅՀ. դ. 46), Այսու մեծարոյ երևւին առաջնորդք քիչին (Եզն. 116), որոնց մեջ կա միչտ մի բայ և մի prädicat:

Ամեն մի նախադասություն կարող է ընդարձակվել բազմաթիվ գոյականներով, ածականներով, մակբայներով և նախդիրներով: Գոյականները կարող են լինել ամեն տեսակ Հոլովներով. այսպես՝ լսե՛լ մի բայ է, որ կարող է կազմել մի

առանձին նախադասություն (լսեցի), բայց կարելի է ղանադան Հոլովներով բնագարձակել. օրինակ՝

տր. Լուր, որդեա՛կ, խրատու հօր քո (Առակ. Ա. 8):

Հյց. Լուացք զՀայհոյութիւն դորա (Մտթ. իգ. 65):

ներգ. Լուայ զձայն քո ի դրախտի (Մ. գ. 12):

պատմ. Լուան զնմանն ազգք:

բաց. Մեք լուաք ի դմանէ (Միք. Ժդ 58):

գործ. Ականջօք մերովք լուաք:

Այս բոլոր բառերը առանձին և անկախ են և ոչ մեկը անձկորեն կապված չէ բայի հետ, այնպես որ կարող է և բնավ չդրվել կամ առանձին հիշատակվել և կամ ըստ կամո՞ տեղափոխվել, ինչպես. **ականջօք լուաք, լուաք ականջօք, լուաք, ականջօք:** Նույնիսկ նախդիրները, հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ, ինչպես տեսանք, առանձին գոյություն ունեցող բառեր էին և ոչ թե գոյականներին և բայերին անձուկ կերպով միացած երկրորդական բառեր, ինչպես եղան հետո՝ ժառանգ լեզուների մեջ:

Ածականը, որ գոյականի հետ անձկապես միացած մի գաղափար է կազմում մեղ համար, հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ գոյականին հարադրվող առանձին բառ էր, այնպես որ կարող էր բոլորովին անջատ գործածվել, ինչպես ցույց է տալիս՝

Հունարեն *χωριτὴν* *τοῦτου* *τινὰ* *ζητοῦμεν* *ἴσον*

դատավոր սմին խնդրեմք արդար

Այս բոլորից հետևում է, որ հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ նախադասությունը կազմող բառերը հարադրված են իրար և առանձին ու անկախ գոյություն ունեն, բոլորովին տարբեր ֆրանսերեն կամ անգլերեն նախադասության կազմությունից, ուր բառերը առանձին գործածություն չունեն և կառավարվում են մեկ գլխավոր և հիմնական բառի միջոցով, ինչպես.

ֆրանս. *tu ne me le dis pas*

Դու ոչ ինձ այն ասես, ոչ ինձ չասես (Ոչ ասես):

Բայց նաև այն բոլոր բառերը, որոնք իբրև լրացուցիչ դրված են բայական նախադասության մեջ՝ մի բայի հետ, և կամ անվանական նախադասության մեջ՝ մի անունի վրա, կարող են իրենց կարգին ստանալ ղանադան լրացուցիչներ, գոյականը կարող է ստանալ մի ուրիշ գոյական (սեռական հատկացուցիչ), մի ածական, մի ցուցական, մի թվական և այլն, որոնք նույնպես իրենց կարգին կարող են ստանալ ուրիշ լրացուցիչներ: Բայց կարող են նաև լրացուցիչները, ինչպես և ենթական, ոչ թե յուրաքանչյուրը մեկ-մեկ լինել, այլ կրկնվել և բազմապատկվել և այն ժամանակ մեկին հարադրելի կրկնակ և ավելի բառերը կապվում են իրար հետ և, ու, **թե, կամ** և այլ նման չաղկապներով, որոնք անշեշտ և երկրորդական բառեր են: Եվ այստեղ տեսնում ենք, **թե** ինչպես կարող է նախադասության բառերի թիվը **անհունա** ընդարձակվել:

Նախադասությունը բաղկացած է լինում մի բառից (գոյական կամ բայ) և կամ մի քանի, նույնիսկ բազմաթիվ բառերից, որոնցից մեկը բայ է: Օրինակ՝

«Կրակ», - գոչում է զորավարը իր բանակին:

«Լևոն».- կանչում է ընկերը իր ընկերոջը:

Մենք այս բառերով հասկանում ենք «կրակ բացե՛ք», «Լևոն, արի» և համարում ենք զեղչյալ նախադասություն, բայց կան քերականներ, որոնք այս վիճակի մեջ համարում են դրանք ամբողջական նախադասություն:

Բայց մի բառով էլ կարելի է կադմել ամբողջական նախադասություն, և այդ դեպքում այդ մի բառը կլինի անհրաժեշտաբար մի դիմավոր բայ. օրինակ՝ արի՛, զնա՛, ասա՛, կորի՛ր և այլն:

Կեսարի նշանավոր խոսքը՝ «եկի, տեսի, յաղթեցի», Լերս և նախադասություն է:

Ահա բազմաթիվ բառերով կազմված մի նախադասություն, որի մեջ միայն մի դիմավոր բայ կա: «Երեկ գիշեր մի խումբ ընկերներով հավաքված, մեր տնում ուտելուց, խմելուց, պարելուց, խաղալուց և զանազան զվարճություններով ուրախ և հաճելի ժամանակ անցկացնելուց հետո քնեցինք» (22 բառ):

Տաճկերենում, մանավանդ պաշտոնական լեզվում, նախադասությունները կարող են էջեր գրավել և վերջանում են մի էական բայով:

Անվանական նախադասություն կարելի է կազմել հայերենում չիք բառով, որ թե գոյական է և թե բայ: Գոյական լինելու ապացույց է նախ իր կազմությունը, արդարև չիք բառի արմատն է ի «բան», որից ք մասնիկով իք «մի բան» և չ բացասականով՝ չիք «ոչինչ, ոչ մի բան», ինչպես ունենք «ո» «մի մարդ», ք մասնիկով ոք: Ձիք բառի գոյական լինելուն իբրև ապացույց է նաև այն, որ կազմում ենք նրանից -ոտի մասնիկով չքոտի, ինչպես ոսկր բառից ոսկրոտի: Նաև առը մասնիկով՝ չքավոր «ոչինչ ունեցող, աղքատ»:

Բայց նաև չիք բայ է: Եզնիկը էջ 10-ում ասում է. Ձիք ինչ չար, որ բնութեամբ չար իցէ, և ոչ է արարիչ չարաց իրաց, այլ բարեաց: Ձիք այստեղ բայ է, որովհետև նշանակում է «չկայ», նույնը կրկնում է Եզնիկը իր սովորությամբ հոմանիչ, բայց տարբեր բառով՝ ոչ է, որ նույնպես նշանակում է «չկա»:

ԱՆԿԱԳ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Կան մարդիկ, որոնք այնքան են խճողում իրենց զրվածքը բազմաթիվ հարբերականներով և դերբայներով, որ իրենք էլ չուտով թելը կորցնում են: Ահա մի ամբողջական պարբերություն, նոր տողից նոր տող, Սմբատյանց Մեսրոպ Լպիսկոպոսի «Գեղարքունի» գրքից, էջ 446.

«Այսքան ծանոթութիւն Ազատ քաղաքից ստանալով, և այս քաղաքի նրնջեցելոց համար «Հոգւոցն Հանգուցելոց» աղօթքը կարդալով, որոց յիշատակներն հարիւրաւոր տարիներէ հետէ կանգուն մնացածն մեզ խրատ են կարդում նոցա նման յիշատակներ թողնելու և խօսելով նախնեաց բարեպաշտութեան վերա և հիշելով նախնի իշխանքն՝ մանավանդ մեր Բազրատունեաց թագաւորաց ժամանակի, որոց մեծազորութեանց ապացոյց Շիրակայ Հոյակապ փառաւոր վանքերն ու եկեղեցիքն են, և նոյն իսկ Անի քաղաքի անուանի շինքերն, որք տեսողաց զարմացնում են՝ դեռ այսքան դարեր անցնելուց հետո»:

* * *

Ավելորդ — նա վերցրեց թելի բաժակը և սկսեց թել լսմել (թել բառը բոլորովին ավելորդ է) :

Մոնղոլերենն ունի 2 դերանուն bida «մենք» (inclusive) (ևս և դու միասին) և ba «մենք» (exclusive) (միայն խոսողը), խալխա-մոնղոլերենում է՛ն «դուք» (քաղաքավարական), իսկ է՛նար «դուք» (Հոգնակի դու բառի սովորական դուք), բուրյաթ-մոնղոլական t անar «ihr, Sie» (üñ höflich) tanus «ihr» (verächtlich):

ՀԱՄԱԴԻՐ ԵՎ ԱՆՀԱՄԱԴԻՐ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Անկանոն նախադասութիւնների ամենասովորական ձևը անհամադիր նախադասութիւնն է: Երբ պարբերութիւնը բաղկացած է մի քանի նախադասութիւններից, առաջին նախադասութիւնն ենթական, որ հանդիսանում է իբր հիմնական գործող, պետք է ենթակա մնա նաեւ մյուս նախադասութիւնների մեջ: Այս պարագային նախադասութիւնները համադիր են: Իսկ երբ գրողը կամ խոսողը մտածման ձևը փոխելով առաջին նախադասութիւնն ենթական չղնի երկրորդի մեջ և փոխարինի մի ուրիշ բառով (թեև նրան պատկանող), կստացվի անհամադիր նախադասութիւն: Օրինակ՝

«Ռամիկը» ոչ թե հոմանիշ է «չինական» բառի, այլ նրա նշանակութիւնն ավելի ընդարձակ է ու ընդհանուր (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, Երևան, 1934, էջ 152): Առաջին նախադասութիւնն ենթական է ռամիկը, երկրորդին՝ նշանակութիւնը, իսկ ռամիկ դարձել է հատկացուցիչ. նախադասութիւնը անհամադիր է, պետք էր ասել՝

Ռամիկը ոչ թե հոմանիշ է չինական բառի, այլ ունի ավելի ընդարձակ և ընդհանուր նշանակութիւն: Այս դեպքում երկու նախադասութիւնների մեջ էլ ենթական կմնա ռամիկը, և նախադասութիւնները կդառնան համադիր:

Հաճախ միայն մի բառ կարող է նախադասութիւնն ընթացքը փոխել և համադիր նախադասութիւնը դարձնել անհամադիր, օրինակ՝

է՛լէ՛, Ռուբեն, — ավելացրեց նա (բժիշկը), հառաչելով և գլուխը երեքալուսնի մի ոգևորվիլ, վատ բան է չքավորութիւնը (Շիրվանզադե, Երկ. լիակ. ժող., 1930, Հտ. Դ, էջ 248):

Այստեղ անհամադիր են «հառաչելով և գլուխը երեքալուսնի», որովհետև առաջին դերբայի ենթական է նա (բժիշկը), իսկ երկրորդին՝ գլուխը. պետք էր ասել գլուխը երեքալուսնի, որով ենթական կմնար նույն բժիշկը:

Անհամադիր նախադասութիւնն մի այլ ձևն է այն, երբ բայը երկու նախադասութիւնն մեջ էլ չի դրվում համապատասխան ձևով, օրինակ՝

Ինչքան մոտենում եմ մեր այսօրվա կյանքն ստեղծագործող մարդկանց, այնքան բուռն է իմ մեջ ապրելու ցանկութիւնը (Սիրաս, Չգրված օրենք. 88) պետք է ասել բուռն է լինում:

Նմանապես մի բառ եթե առաջին նախադասության մեջ մի հոլով է, մյուս նախադասության մեջ ուրիշ հոլով, առաջ է բերում անհամադիր նախադասություն: Օրինակ՝

Ուփանը շինել է Հաղպատի մի եկեղեցին, որ Քուրդն էր սկսել, բայց չվերջացրած մեռել էր:

Թեև երկու նախադասության մեջ էլ **եկեղեցին** է խնդրի առարկան, բայց առաջինում Հայցական է, երկրորդի մեջ դրվել է ուղղական. պետք է առնել նույնպես Հայցական, որով նախադասության ձևն էլ կփոխվի և կդառնա «Ուփանը շինել է Հաղպատի մի եկեղեցին, որ Քուրդն էր սկսել, բայց չվերջացրած մեռել էր»:

Անհամադիր նախադասության երրորդ ձևն է անհարիր բառերի գործածությունը: Օրինակ՝

Վանա լիճն ունի մի տեսակ ձուկ (տառնիս) և չորս կղզի:

Համադանը արտադրում է սպիտակ աղ և խոշոր էջեր:

Այս կարգի նախադասությունները կանոնավորելու համար պետք է փոխել ձևը և ասել, օրինակ՝

Վանա լիճն ունի մի տեսակ ձուկ (տառնիս). լճում կա չորս կղզի:

Համադանը արտադրում է սպիտակ աղ, կենդանիներից նշանավոր է էջը...

Ես ժողովել եմ մի երկար շարք բառախմբերի (Վ. Արծրունի, Ռուս-լատին-Հայ բժշկական գիտական բառարան, Երևան, 1924, էջ 5):

Հեղինակը մտածել է նախ ասել «մի երկար շարք բառերի» բայց հետո շարք բառերի գույքորդությունը մտածել է խումբ բառի մասին և ավելացրել է բառախմբերի:

ԱՆԿԱՆՈՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամեն լեզվի մեջ էլ հաճախ կարելի է գտնել այնպիսի նախադասություններ, որոնք քերականական կանոններին ու չարադասության ձևերին համաձայն չլինեն: Այսպիսի նախադասությունները կոչում ենք անկանոն նախադասություններ:

Անկանոն նախադասությունների բազմաթիվ օրինակներ գտնում ենք առհասարակ սեմական լեզուների մեջ, բայց մասնավորապես արամեերենում: Օրինակ՝

ubayṯa d^c nā saṯrē-h

և այս տունը, նա նրան քանդեց

դանիերեն, բ. 23 millaṯ malkā hoḏaṯ tanā

Թագավորի գործը, դու մեզ զայն հայտնեցիր

դանիերեն, բ. 32 hu ʕalmā reše-h diḏeḥaḇ tāḇ

այս արձանը, նրա գլուխը մաքուր ոսկուց էր

Նման ձևով նախադասություններ ունենք Հին պարսկական բևեռագրության մեջ. hauv kāra hya manā Kanpada nāmā dahyāuš māday avadā mām amāniya

Իմ այս բանակը Կամպաղա նահանգը Մարաստան այնտեղ ինձ սպասեց (իմ բանակը սպասեց ինձ Մարաստանի Կամպաղա նահանգում):

aita xšassam tya gaumāta hya maguš adinā kanbujīyam aita xšassam hačā parviyata amāxam tauxmāyā āha

Այս թագավորները, որ Գամպատա մոգը հափշտակել էր Կամբիայից, այս թագավորությունը սկզբից պատկանում էր մեր տոհմին: (Benveniste, Sur la syntaxe du vieux-perse, MSL, 23, 179–181):

Այսպիսի նախադասությունաց հիմնական հորինվածքը հետևյալն է: Նախադասության մեջ որոշ դեր ունեցող մի բառ զրվում է, նախ նրա տեղը մոռացվում է, հետևում են մյուս բառերը և հետո, երբ նրա հերթը գալիս է, կամ կրկնում է ամբողջությունը, և կամ նրա տեղը զրվում է մի որևէ դերանուն կամ մակբայ: Այսպիսով առաջին բառը մնում է անկախ:

Այսպիսի ձևեր գտնում ենք նաև Հայերենի մեջ, ինչպես՝

Այս ամբողջ խոսակցությունը, որ լսեց Ռաֆայելը, քիչ էր մնում ուշաթափվել (Սիրաս, Չգրված օրենք, 208):

Իսկ աչքերը, ածուխի պես սև, և հաստ հոնքերի տակից նայող աչքերի հրացայտ փայլին օրիորդ Նատաշան չդիմացավ (անդ. 33):

Ե՛վ այն Հանգամանքը, որ նա արդեն Շարոյին բավական մտերիմ էր զգում իրեն, և՛ այն Հանգամանքը, որ Շարոյի հոգում կարգում էր այն տվայտանքները, որպիսին ապրում էր ինքը՝ նա մտերմորեն բռնեց նրա թևից ու առաջնորդեց իր սենյակը (անդ. 336):

Ուրախացանք շատ, երբ լսեցինք, թե ահա վանքի կաթողիկեն ծառերի միջովն սպիտակափառ երևեցավ, ուստի և շտապեցնել կամեցանք թեև ձիանքս, որ չուտով հասնենք, սակայն մի կողմից ծառերի մացառները, և մյուս կողմից ճանապարհի վատությունը, որ պատճառել էր անձրևը, չէինք կարողանում շտապով առաջ գնալ, այնպես որ շատ տեղ ոտքով էինք չափում (Մ. արք. Սմբատյանց, Տեղագիր Գեղարքունի, Վաղարշապատ, 1896, էջ 171):

Անկանոն նախադասությունները առաջ են գալիս ոչ թե տրամաբանության բացակայությունից կամ լեզվական առանձին օրենքներից, այլ մտածողության արագությունից և փոփոխությունից: Արդարև, միտքը շատ ավելի արագ է, քան լեզուն, և այն ժամանակ, երբ լեզուն սկսում է արտահայտել մի միտք, միտքը արդեն պատրաստ է ամբողջովին: Հաճախ պատահում է, որ խոսողը իր միտքը արտահայտել սկսելուց անմիջապես հետո մի ուրիշ ընթացք տա իր մտքին, և որովհետև արդեն նա սկսել էր արտահայտվել, խոսքի առաջին մասը մի ուրիշ մտքի կիսատ արտահայտությունն է լինում, երկրորդը մի ուրիշի: Եվ երկուսը միասին դուրս են գալիս անհարիր, այսինքն կազմում են անկանոն նախադասություններ:

Այս է պատճառը, որ անկանոն նախադասությունները սովորական են խոսակցական լեզվի մեջ, իսկ գրավորում բացակայում են առհասարակ, որովհետև գրողը կարող է իսկույն անդրադառնալ և գրվածքը փոփոխել:

ԿԻՍԱՏ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

«Այնինչ Հեղինեն նստած էր ապարանքում, մի հրաշակերտ ծիրանի ոստայն գործելով, որի վրա նկարված էին պատկերներ հունաց և տրոյեանց պատերազմից»։ (Հոմերոս, Իլիական, թրգմ. Փ. Վարդանյան, Թբիլիսի, 1886, էջ 58)։ Այստեղ պարբերությունը վերջանում է, և սկսվում է նոր գլուխ։ Նախադասությունը մնացել է կիսատ։

ԱՆՀԱՐԻՐ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Ահա անհարիր նախադասության մեկ օրինակ՝ «Այս ժողովածուի այն երկերը, որոնց ներքևում աղբյուրը ցույց է տրված Հե տառերով, դրանց առաջին հրատարակիչը՝ Արիստակես Վ. Տեկանց, առանց որևէ հիմքի, լույս տեսնելով վերագրել է 16-րդ տարում ապրող իր հայրենակից Նահապետ վարպետ Աշուղ Քուչակին»։ (Արևիյան, Գոսսանական ժողովրդական տաղեր, Երևան, 1940, էջ 5)։

ՄԻՋԱՆԿՑԱԼ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Միջանկյալ, հարաբերական և երկրորդական նախադասություններ կամ ասություններ հաճախ մտնելով գլխավոր նախադասության մեջ, նրա մասերը անջատում են իրարից։ Այստեղ էլ չափավորությունը անհրաժեշտ է, պետք է այնպես անել, որ երկու շատ հարակից բառեր (խնդիր և խնդրառու) անջատ կերպով չբաժանվեն իրարից։ Օրինակ՝

Թվում էր, որ բոլորը հպատակվում են նրա, իբրև մի տեսակ գլխավորի, խոսքին (Շիրվանզադե, Եր. լիակ. ժող., Երևան, 1930, հտ. Դ, էջ 363)։ Այստեղ ընդհատված է նրա խոսքին, երկու անբաժանելի բառեր, լավագույն էր ասել՝ «... նրա խոսքին, իբրև մի տեսակ գլխավորի»։

Եվրոպական լեզուները այս կողմից մի քիչ ավելի ազատ են, բայց աշխարհաբարի շարադասությունը այնպես է, որ թույլ չի տալիս նման ընդհատումներ։

Շատ լեզուներ երկրորդական նախադասություններ չունեն և կազմում են դերբայներով կամ հոլովյալ ձևերով, այսպես, թրք. երբ եկավ geldikde գալիս, հայերեն գալու միջոցին, ժամանակ։

Մինչդեռ ես ուտում էի «ուտելիս, կերածս միջոցին»։

Քրդերենի մեջ նախադասության կազմությունը շատ նախնական է, չգիտե երկրորդական, ստորադասական նախադասություններ և դերբայական կազմություն (Justi, Kurdische Geam. էջ 28)։

ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հարաբերական նախադասությունը սկսվում է որ հարաբերականով. ինչպես. եւ ամենքին՝ որ լսէին՝ զարմանային վասն բանիցն, զոր խոսնեցան ընդ նոսա հովիւքն. (Ղկ. բ. 18)։

Սպասաւորք գիտէին, որք արկին զջուրն (ՅՀ. ք. 9):

Ազգական այնորիկ, զորոյ զունկն եհպտ Պետրոս (ՅՀ. ԺԲ. 26):

Որդի Աստուծոյ զորոյ ի ձեռն արար նա զաշխարհս (Ագաթ., 63):

Ի բուն աշխարհն փափագէր՝ որ Պալհան կոչէր (Ագաթ., 32):

Արդ արասցնես զկամս իմ, Գրիգորիոս, որ յայդպիսի տանջանս մատնեցար, (Ագաթ., 111):

Որ Հարաբերականից պետք է զանազանել որ շաղկապը, որ երկրորդական նախադասությունը կապում է գլխավորի հետ (փոխանակ զի), օրինակ՝

Այսքան ժամանակք են, որ առ մեզ բնակեալ է (Ագաթ., 121):

Երբ Հարաբերյալը գոյական է, շատ վայելուչ է որ Հարաբերականի գործածությունը Հաջորդ Հարաբերական նախադասության մեջ լինի: Բայց երբ Հարաբերյալը բայ է կամ մի ամբողջ գործողություն, անպատեհ է լինում որ Հարաբերականի գործածությունը: Օրինակ՝

Սկսեց սաստիկ ցավել գլուխս, որ սովորական չէր ինձ համար:

Կարծես թե գլուխն էր սովորական: Այսպիսի դեպքերում Հարաբերականի փոխարեն պետք է դնել ինչ որ (ce que) կամ մի բան որ: Ըստ այսմ՝ Սկսեց սաստիկ ցավել գլուխս, ինչ որ (կամ մի բան որ) սովորական չէր ինձ համար:

Երբ Հարաբերականը և Հարաբերյալը տրված են, ավելորդ է երկրորդ անգամ կրկնել Հարաբերյալը ցուցականով. ինչպես՝ Մուղանի ընդարձակ դաշտը, որ Կասպից ծովին արևմուտքը կը մնայ, և Կովկաս լեռներեն մինչև Ատրպատական կը տարածվի, և մեղմ օդովը, Հուլթի արտոններովը ու առատ փայտովն ու ջրովը հանգիստ ձմերոյ կը կազմն, թաթարները զայն իրենց կենտրոն ընտրեցին (Ալգապ., էջ 1619).- զայն բառը այստեղ ավելորդ է:

Հարաբերական նախադասությունը կարող է գլխավոր նախադասության մեջ մտնել և նրա անդամները բաժանել իրարից. օրինակ՝

Վարազի, որ գազանագոյն է քան զամենայն գազանս, ուստի միսն և ոչ վնասէ (Եզն., 66):

Առն՝ զոր ի նախկարգ բանիս նշանակեմք, վասն որոյ և փոյթ արարեալ մեր պատմելոյ, էր Մաշտոց անուն (Կորյուն):

Հարաբերական նախադասության սկիզբը գտնված որ կարող է դրվել ամեն հոլովով, ինչ հոլով որ պահանջում է նախադասությունը: Հաճախ Հարաբերականից հետո ավելադրությամբ դրվում է համապատասխան դերանուն, եթե Հարաբերականը ուղղական կամ հայցական չէ: Օրինակ՝ Անդ էր թագաւորազն մի, որոյ որդի նորա Հիվանդ կայր (ՅՀ. դ. 46):

Յարարչէն, որոյ են ստացուածք իւր երևելի և աներևոյթ արարածք (Ագաթ., 54):

Պաշտել զդիսն, զորոյ դու ասեալ զնոցա պատիւն, ումպետ կարդաս արարիչ (Ագաթ., 68):

Հարաբերականը կարող է դրվել Հայցական, իսկ նրա հոլովը վերցնել ավելադրությամբ դրված մի դերանուն, ինչպես՝

Մի՛ ուտիցէք յայդմ ծառոյ, զոր պատուիրեցի չուտել ի դմանէ (Ագաթ., 75) – փխ. յորմէ պատուիրեցի չուտել:

Հարաբերական նախադասություն մեջ հարաբերյալը կարող է դրվել հարաբերականի հոլովով, ինչպես՝ Զբանն՝ զոր ևս խոսեցայ ընդ ձեզ, հոգի է և կեանք — փխ. բանն: (ՅՀ. գ. 64): Իսկ հյուացն, որոց ականջք սրտիցն բացեալ էին, զնոսա բանիւք քարոզութեանն ածէր ի հաւանութիւն (Բուզ. Դ. 4) — փխ. զհյուան: Վերջինիս մեջ զնոսա դրուած է ավելադրութեամբ և ստացել է այն հոլովը, որ պիտի ունենար հարաբերյալը:

Հարաբերականը ավելադրութեամբ ուղղական հոլովով դրված է բացահայտիչի և բացահայտյալի միջև: Անուն Աստուծոյ, որ տեսաւ արարածոց (Եզն., ԼՁ 246):

Որ հարաբերականից առաջ հաճախ նա դերանունը կրճատվում է և որ այս դեպքում նշանակում է նա՝ որ: Այս պարագային որ հարաբերականին հաջորդող բառի վրա դրվում է ն հոգը, ինչպես՝

Որ գայ առ իս՝ ո՛չ քաղցիցէ (ՅՀ. գ. 35):

Որ յառաջնումն չկարաց յաղթել, յայտ է թէ և ի վախճանի չկարէ յաղթել (Եզն. 71): Նույնը նաև հոլովյալ ձևերով, ինչպես՝

Եկեսցեն արտաքս, որոց բարիս գործեալ իցէ (ՅՀ. Լ. 29) — զեղչյալ է նոքա:

Տաց պատասխանի ոյք նախատեն զիս բանիւք (Սղ. ՃԺԲ. 42) — զեղչյալ է նոցա:

Այս պարագային որ հարաբերականը կարող է ստանալ զեղչյալ դերանվան հոլովը, ինչպես՝

Երկիր պագանեմք, որում գիտեմք (ՅՀ. դ. 22) — փխ. նմա, զոր:

Որում խնդրէ ի քէն՝ տուր (Մտթ. Լ. 42) — փխ. նմա, որ:

Նույնը առանց հարաբերականի փոփոխություն.

Եւ որ (փխ. յորմէ) կամի փոխ առնուլ ի քէն՝ մի՛ դարձուցանի՛ր զերեսս — չկա ի նմանէ) (Մտթ. Ե. 42):

Որ հարաբերականը ստանում է անորոշ ձև՝ ավելացնելով ինչ կամ միանգամ բառը, ինչպես՝

Իւրաքանչիւր ոք որ զինչ առնէ զբարին, նոյն ընդունի ի Տէառնէ (Եփես. գ. 8):

Որ միանգամ են իբրև զքեզդ ... արդարև իսկ ևք յուսահատք (Ագաթ., 58):

Այլ մարդիկ, որ միանգամ իջուցեալ էր անդր, ամենեքին մեռեալ էին (Ագաթանգեղոս, § 124):

Որ հարաբերականով նախադասությունը, հատկապես դրված գլխավոր նախադասությունից առաջ, նշանակում է երբեմն «ինչ վերաբերում է, գալով այն մասին» ... ինչպես՝

Վասն որոյ կախեցիր ինձ աղ ... յուսամ ևս ի Տէրն իմ (Ագաթ., § 72):

Որ ասացերդ, թե ևս գիտեմ զի ... (Ագաթ., § 61):

Հարաբերական նախադասությունները կարող են մի քանիսը լինել, որոնք կարող են սկսվել որ հարաբերականի զանազան հոլովներով, ինչպես՝

Եգիպտացիք ստեղծել էին մի տեսակ գիր, որ (ուղղական) ծանոթ է մեհնա-նագիր անունով, որից (բացառական) մի նմուշ դնում ենք ներքևում, և որով մշակել են նրանք չատ ճոխ գրականություն:

Գլխավոր նախադասությունն մեջ ներմուծված հարաբերական նախադասությունը կարող է ոչ թե միայն մեկ, այլ մի քանիսը լինել: Այս պարագային հարաբերական, որ դրված է առաջին հարաբերական նախադասությունում, կարող է կրկնվել մյուս հարաբերական նախադասությունների սկզբում կամ ոչ, ուղղական կամ հոլովյալ ձևով, օրինակ՝

Այն բոլոր պատմական երևույթները, որ նկարագրեցինք վերը, որոնք դուրս ենք բերել ժամանակակից և ականատես անձերի պատմածներից, և որոնց մասին մենք էլ մեր կողմից ավելացրինք մեր դիտողությունները, կարող են բացատրվել երկու տեսակետով:

Այսպիսի դեպքերում կարող է տեղի ունենալ չփոփոխություն, և երկրորդ կամ երրորդ հարաբերական նախադասությունը համարվել գլխավոր, օրինակ՝

Նույնիսկ նի հոգնակերտ մասնիկը,

1) որ այնպես ընդհանուր էր կիլիկյան հայերենում,

2) գործածական է այժմ էլ դանադան բարբառներում և

3) նույնիսկ կենդանի է ստացական հոգերի մեջ,

4) դրված է անկախ գոյությունից:

Այս օրինակում հարաբերական են 1, 2, 3 նախադասությունները, բայց և գլխավորն է 4. չփոփոխման կարելի է գլխավոր կարծել 3: Այս չփոփոխությունից խոսափելու համար անհրաժեշտ է 3-ն էլ սկսել որ հարաբերականով:

Գրողների անուշադրությունից կամ անփոփոխությունից պատահում է երբեմն, որ որ հարաբերականն ու հարաբերյալը իրար հետ լավ չեն կապվում, և հարաբերականը մնում է անտեղ, օրինակ՝

Այն սպան, որ հաստատված էր իմ անցած սահմանի վրա, և որ ինձ տեսած չլինելով՝ ձախողված էր հաղորդել իմ ժամանումը, առանց հապաղման նրա ականջը պիտի կտրվեր (Հ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, Զ. 405): Հանելով երկրորդական մասերը, կմնա հետևյալը.՝ Այն սպան նրա ականջը պիտի կտրվեր, պետք էր գոնե ասել՝ Այն սպան անհապաղ պիտի կորցներ իր ականջը ի պատիժ:

Հասկանալի է, որ այդ ժամանակ չէր կարող լինել այնպիսի դպրոց, որի միջոցով հավասար գիտություն ստանային ազնվականն ու ռամիկը: Բայց այն տենղը, որ ամենուրեք առաջ էր մղում այդ գործը, նրա հիմքում ընկած էր հետևյալ ցանկությունը (Պետ. հմլս. գիտ. աշխ. XIII): Հանելով երկրորդական մասերը, մնում է հետևյալը.՝ Բայց այն տենղը նրա հիմքում ընկած էր ... Պետք էր գոնե ասել՝ Բայց այն տենղը իր հիմքում ուներ հետևյալ ցանկությունը:

Տգեղ է հարաբերականի բաղմիցս անգամ կրկնությունը մի պարբերության մեջ, օրինակ՝

Մեր ժամանանք այնտեղ վիստում էին փառայի գինվորները, որոնք եկել էին հարեան մի գյուղի համար, որի բնակիչները թալանվել էին քուրդ մի ավաղակալների կողմից, որոնք պատկանում էին մի ցեղի, որ անվանապես գտնվում էր Երևանի կառավարության տակ (Հ. Հակոբյան, Ուղեգրություններ, Զ. 820): Հինգ տողի մեջ ունենք այստեղ 4 հարաբերական, երրորդը սխալ՝ փոխանակ ասելու՝ որը Պետք է դենը այսպիսի դեպքում սովորական դերանուններ, ինչպես՝ Մեր ժամանանք այնտեղ վիստում էին փառայի գինվորները:

Նրանք եկել էին Հարեան մի գյուղի Համար, որի բնակիչները թալանվել էին քուրդ մի ավազակախմբի կողմից: Դա պատկանում էր մի ցեղի, որ անվանապես գտնվում է Այսպիսով՝ չորսից երկուսը զեղչվում է, մնում է միայն երկուսը, որ Հինգ տողի Համար չափավոր է:

Նախադասության մեջ որ Հարաբերականից առաջ գտնված բառը (Հարաբերյալը) զորեղացնելու Համար կարելի է ամբողջովին կրկնել ոչ միայն մի բառը, այլև ավելին, ինչպես՝ «Այս գործունեությունը սերտ կերպով կապված է Վատիկանի քաղաքական գործունեության հետ, քաղաքական գործունեություն, որը բանադրվել է Հայ եկեղեցու կողմից» («Էջմիածին», 1946, օգոստոս, էջ 21 ա):

Այսպիսի Հարաբերական նախադասությունների կուտակումը, Հաճախ մեթոնեցնում է իմաստը, հեղինակի միտքը անհասկանալի դարձնում, օրինակ, (Մխիթար Գօշ, Հրտր. Հայապատում, 387):

Յետ այսորիկ որդի Դարին՝ Տօղան անուն, իշխան աշխարհին ճառաբերդոյ և նորին Դղեակին ամբաստանեալ և կամեցեալ տիրել Առսանայ, միանգամայն զի եկեալ ոմն որդի սուլթանի առ նա, որում անուն էր Ջախրչահ, և առեալ զնա և զաներ իւր գԳրիգոր իշխան որդի Վասակայ տեառն Ուաւսան բերդոյ, որոյ եկեալ առ նա՝ զի նովա վրէժ առցէ ի Հասանայ որդւոյ Դեամոյ, յաղագս եղրոր իւրոյ Սմբատայ, զոր սպանեալ էր նա պատերազմի պատճառաւ, զոր ունէին ընդ միմեանս վայրապար:

Այստեղ ամեն ինչ խառնիխուռն է և չիփթ, և եթե չլինեին Հաջորդ տողերը, չպիտի հասկացվեր. թե ով ում հետ է միացվել, ում հետ է կռվել և այլն:

Հարաբերական նախադասությունից առաջ գտնված ենթական Հարաբերական նախադասությունից հետո, էլ որևէ դերանունով կրկնել անտեղի է: Օրինակ, Մեզ Հայտնի ուսումնասիրողներից մի քանիսը, որոնք այս կամ այն առիթով հիշել են այդ չրջանի դպրոցները, նրանք տարակուսել են, թե Հայ մանուկները ինչպես էին սովորում ասորերեն և հունարեն լեզուներով (Պետ. համ. գիտ. աշխ. XIII, էջ 358):

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Արդի, մանավանդ եվրոպական լեզուները շատ հարուստ են երկրորդական և Հարաբերական նախադասություններով, որոնք կապվում են գլխավոր նախադասության հետ զանազան թեական, պայմանական և այլն շաղկապներով և որ Հարաբերականով: Նախալեզուն առհասարակ երկրորդական նախադասություններ չէր ճանաչում, իր ընդունած ձևն էր մի քանի գլխավոր նախադասությունների պարզ հարադրությունը, ինչպես օրինակ, Կեսարի Հայտնի խոսքը՝

veni, vidi, vici

եկա, տեսա, յաղթեցի:

Կամ ի Հարկին առողջանության որոշ եղանակով, ինչպես՝

Կգա, կ'ասես:

փոխանակ՝ Երբ որ գա, այն ժամանակ կ'ասես:

Երկրորդական նախադասությունների պակասը լայն չափով լրացնում էին դերրայները և բարդ բառերը, որոնք արդի վերլուծական լեզուները Հարաբերական նախադասություններով պիտի թարգմանեին, ինչպես՝

Վասն բազում անգամ ոտնակապօք և չղթայիւք կապելոյ և խզելոյ ի նմանէ չղթայս ևւ գոտնակապս խորտակելոյ (Մրկ. ե. 4) – Որովհետեւ, թեւ չատ անգամ ոտնակապելով և չղթանելով կապել էին, սակայն նա չղթանելը պոկել և ոտնակապելը խորտակել էր:

Ձերն չէին վասն չէին յաշտ առներ (Եզն.):

– Նա՝ որ չկար, նրան՝ որ չկար, գոհ էր անում նրա համար՝ որ չկար (Ջեղողը չեղածին չեղածի համար գոհ էր անում):

Փախիցուք յաշխարհամուլէն (Ոսկան. ա. թես.) – Փախչենք նրանից՝ որ աշխարհի սիրով մուլի է:

Ջայրն արդար աշխարհահայր երկրակալ յաւիտենադիր ուխտին կացուցեալ (Ագաթ.) – Այն արդար մարդուն աշխարհների հայր և երկիրների տեր դարձրեց մի այնպիսի ուխտակ, որ հավիտենական ուխտադրություն էր:

Եւ ապրեալք՝ յայնժամ գիտացաւ մի Մելիտինէ իր անուն կղզւոյ (Գծ. իր. 1) – Երբոր ազատեցանք, այն ժամանակ... Եւ յԱթենա ի մնալն նոցա Պաւղոսի (Գծ. Ժ, 16) – Երբ որ Աթենքի մեջ Պողոսը սպասում էր նրանց...

Այնուամենայնիվ պետք չէ ասենք, թե երկրորդական նախադասության գաղափարը բոլորովին անծանոթ էր Հնդեվրոպացիներին: Այն բառիկները, ինչպես k^{we} «և», ve «կամ» որոնցով Հնդեվրոպական նախալեզուն երկու բառ հարադրում էր իրար, կարող էին նաև գործածվել երկու նախադասություն կապելու իրար: Նախադասության սկիզբը դրված to- ցուցականը ծառայում էր կապելու այդ նախադասությունները մի նախորդի հետ, սրանով էլ հետո դարձավ Հարաբերական, այդպես՝ գերմաներենի մեջ der, որ նախ պարզ ցուցական էր, հետո դարձավ Հարաբերական: Ժառանգ լեզուներից չատերի մեջ երկրորդական նախադասություն կազմելու համար գործածված զանազան բառերը այսպիսի ծագում ունեն, սրանք մեծ մասամբ երկրորդական անշեշտ բառիկներ էին՝ կցված մի գլխավոր բառի, որ Հնդեվրոպական նախալեզվի օրենքով դրված էր լինում նախադասության սկիզբը: Բայց հենց այն հանգամանքը, որ նրանք նախադասության առաջին բառին էին կցված, կարծել տվեց, թե իրենք են կազմում նախադասության կապը, և այսպիսով դարձան չաղկապ: Այնպես որ հունարեն δε նախապես ուրիշ բառերի կցվող վերջարար էր, հետո դարձավ երկու հակադիր նախադասությունների միջև չաղկապ, բայց, սակայն, ապա, ուրեմն և այլն իմաստով: Նմանապես սանսկրիտերեն հի, որ նույն հունարեն –χι ձևի հետ նախապես գործ էր ածվում միայն իբրև գորացուցիչ, ինչպես հունարեն μηχι «բնավ ոչ», ναιχι «այո իհարկե», սանսկրիտերեն «ոչ բնավ», սակայն ավելի հետո սանսկրիտի մեջ դարձավ չաղկապ քանզի, որովհետև նշանակությամբ:

Երկրորդական նախադասությունների մեջ Հնդեվրոպական նախալեզուն ամենից ավելի ծանոթ էր Հարաբերականին, որի ներկայացուցիչներն են սանսկրիտերեն yás, yā, yát, գենդերեն yō, yā, yat, հունարեն ὅς, ὃ, ὅ, հոլանդերեն ji-ze, ja-ze, je-ze, լիտվերեն ja- (մակրայների մեջ), այս բոլոր լեզուներն էլ, իրենց հնագույն վիճակից սկսած, գիտեն գործածել Հարաբերական նախադա-

սություններ, մերթ Հարաբերյալից Հետադաս և մերթ նրանից նախադաս, մերթ նրան ուղղակի Հարակից (ինչպես պահանջում է արդի լեզուների ոգին) և մերթ նրանից անջատ, համաձայն Հնդեվրոպական նախալեզվի շարադասության ազատության:

Հայերենը ընդունակ է կազմելու զանազան երկրորդական և Հարաբերական նախադասություններ. երկրորդական նախադասությունները գլխավորի Հետ կապվում են սովորաբար **Թե (եթե)** չաղկապով, ինչպես՝

Լաւ է քիչ, եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ:

Հաժառայք, եթէ կարող եմ առնել:

Գիտասջիք, եթէ իշխանութիւն ունի:

Եթե երկրորդական նախադասությունը սկսվում է **ով, ուստի, յո, երբ, զինչ և այլն** Հարցականերով, **եթե** չաղկապը կարող է իսպառ զեղչվել, իսկ Հարցականը ստանում է շեշտ (փոխանակ պարույկի): Օրինակ՝

Գիտէր Յիսուս ի սկզբանէ՝ ո՛վ են այնոքիկ, որ ոչն Հաւատան և ով այն է, որ մատնելոցն է զնա (ՅՀ. գ. 65):

Դուք ո՛չ գիտէք՝ ուստի զամ կամ յո երթամ (ՅՀ. ր. 14):

Ահաւասիկ նոքա գիտեն՝ զինչ ասացի (ՅՀ. ժր. 21):

Շատ հաճախ երկրորդական և Հարաբերական նախադասությունները կարելի է միախառնել գլխավոր նախադասության մեջ մի երկու բառով՝ իբրև լրացուցիչ, օրինակ՝

Թե նա պիտի գա՝ վստահ եմ:

(Գալուն վստահ եմ):

Այն, ինչ որ դուք ասացիք՝ ճշմարիտ է:

(Ձեր ասածը ճշմարիտ է):

Զգիտեմ, թե նա որտեղ է ծնվել և որ քաղաքում է ապրել:

(Զգիտեմ ծննդավայրն ու բնակավայրը):

Ուր որ է, կգա:

(Իսկույն կգա):

Նա ինչեր էր մտածում անել, ես գիտեի:

(Իր մտադրությունը ես գիտեի):

Թե ովքեր էին այս գործի Հեղինակները և թե ինչ էին մտադրված անել, դուք լավ գիտեիք:

(Լավ գիտեիք այս գործի Հեղինակներին և նրանց մտադրությունը):

Երբ մի քանի Հարաբերական նախադասություններ Հաջորդում են իրար, եթե նրանք բոլորն էլ սկսվում են ուղղական **որ** Հարաբերականով, կարելի է և պետք է խուսափել այդ **որ**-ի կրկնությունից: Օրինակ՝ Ահա այսպիսի կարեւոր մի գործ է ներկա աշխատությունը, որ թեև տպագրությամբ դեռ հրապարակ չէ դուրս եկած, բայց (որ) ծանոթ է ինձ ձեռագիր վիճակում:

Բայց երբ Հարաբերականը տարբեր հոլովներով է, կրկնությունը անհրաժեշտ է, ինչպես՝ Ահա այսպիսի մի գործ է ներկա աշխատությունը, որ թեև տպագրությամբ դեռ հրապարակ չէ դուրս եկած, բայց որից հատվածներ կան տրված ուսերեն թարգմանությամբ:

Որ հարաբերականը՝ թե՛ ուղղական է և թե՛ հայցական, թեև ձևով սրանք նույնն են: Խիստ տրամաբանությունը պահանջում է ըստ իս, որ Հոլովի այս տարբերության ղեպքում էլ կրկնվի որ հարաբերականը: Օրինակ՝

Ահա այսպիսի մի գործ է ներկա աշխատությունը, որ թեև տպագրությամբ ղեռ հրապարակ չի դուրս եկած, բայց որ շուտով հեղինակը մտադիր է հրատարակել:

Եւ որ զաղաւթն վաճառէին, ասէ ցնոսա ... (ՅՀ. Բ. 16): – Որ հարաբերականը նախադաս է և առանց թվի և Հոլովի համաձայնության, իսկ թիվն ու Հոլովը դրած է դերանունի վրա:

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

(subordonnée)

Տեսականներն են՝

Ժամանակական	(temporel)	Ես այստեղ էի, երբ նա գնաց:
Պայմանական	(conditionnel)	Կասկի, եթե տեսած լինեի:
Պատճառական	(consécutif)	Այնքան վատ ընդունեցիր, որ նա վշտացավ ու գնաց:
Վերջնական	(final)	Ստիպեցին, որպեսզի գնա:

Իսկ յոր քաղաք մտանիցէք, և ոչ ընդունիցեն զձեզ ... – (Ղուկ. Ժ. 10): Եւ որ ոչ ընկալցի զձեզ և ոչ լուիցէ բանից ձերոյ (Մտթ. Ժ. 14):

Երբ նախադասությունը բացասական է՝ բայը դրվում է ստորադասական, ինչպես՝

Զի լաւ է զքեզ, եթէ մի յանդամոց քոց կորիցէ (Մտթ. Ե. 29) և մի՛ ամենայն մարմինդ քո անկանիցի ի գեհնն (Մտթ. Ե. 30):

Երկինք և երկիր անցցեն և բանք իմ ոչ անցանիցեն (Ղուկ. Իա. 33):

Երկու բացասական կազմում է մի դրական, օրինակ, երբ ասում ենք՝ «Նա անարժան չէ», հասկացվում է որ արժանավոր է: Ըստ այսմ չքավոր չեմ, այն է «ունեւոր եմ»: Նաև ոչինչ չունի, որ սովորական է արեւելահայոց մեջ, անիմաստ է արեւմտահայոց մեջ:

Եռանդի սաստկությունից նօտարք հայոց (տպ. Պոլիս, էջ 163) ծան. Նիկոլ անարժան եպիսկոպոսին ծաղրելու համար դրել է երկու բացասական, բայց ստացվել է հակառակը. – «Զլանարժան Նիկոլն, որ եղև ժանտախտ Իլովայ»:

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Բացասական նախադասություն կազմելու համար դրվում է հնխ. ու, որ ժառանգների մեջ դառնում է սանսկրիտերեն na, հոլանդերեն ne, լատիներեն ne, լիտվերեն ne և այլն:

Արգելականի համար գործ է ածվում հնխ. me, որ գիտեն միայն արիականը, հունարենն ու հայերենը (առաջինը ստորադասականի հետ, մյուս երկուսը հրամայականի հետ). ինչպես՝ Հունարեն (օրինակը չկա – Խ. Բ.), հայերեն մի՛ բերիլը – սանսկրիտերեն ma bharaś,

Հայերենի մեջ բացասական է ոչ, որ կարող է նաև կրճատ չ ձևով միանալ Հաջորդ բային, ինչպես՝ Արձակել զոոսա նոթիս չկամիմ, (Մտթ. Ժե. 32): Ինքն եթէ իցէ և եթէ չիցէ՝ զայն ոչ գիտէ (Եզն. 14): Կարելի էր ասել նաև՝ ոչ կամիմ, եթէ ոչ իցէ... ինչպես՝ Ձէ արժան քեզ անել (Մտթ. Ժտ. 4): Ոչ է արժան (Մտթ. իր. 6): Ոչ իցէ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. Ժբ. 3): – Ձիցէ՞ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. իա, 16):

Ոք, ինչ, անորոշների հետ դրվում է միշտ ոչ բացասականը, և «դեռ» բառի հետ է. ևս բառի հետ ոչ.

Ոչ զոք տեսանէր (Եզ. բ. 12):

Ոչ ինչ ունիմք աստ (Մտթ. Ժդ. 17):

Ձև է կատարած (Մտթ. իդ. 6):

Ոչ ևս ...

Մի՛ գործածվում է ներկա հրամայականի հետ և հաճախ ստորադասականի հետ.

Մի՛ լքանէր.

Մի՛ եղիցի քեզ այդ (Մտթ. Ժզ. 22):

Դրանք դժոխոց զնա մի յաղթահարեսցեն (Մտթ. Ժզ. 18):

Մի՛ գործածվում է նաև առանձին.

Կամի՞ս զի երթիցուք քաչեսցուք զայն ի բաց, և նա ասէ ցնոսա, մի՛ (Մտթ. Ժգ. 28–29):

– Եթե արգելք չկա, այլ միայն կանխագուշակություն, մի–ի տեղ դրվում է ոչ նաև ստորադասականի հետ.

Ոչ ճաշակեսցեն զմահ, մինչև ... (Մտթ. Ժզ. 28):

Բացասականը իրեն քաշում և առաջ է գցում, բայց և խնդիրները ետ թողնում, օրինակ՝

Ձև էր հասեալ ժամ նորա (ՅՀ. է. 31) հմմտ. հակառակը՝

Հասեալ է ժամ նորա (ՅՀ. Ժզ. 21):

Ձէ արժան քեզ անել զդա (Մտթ. Ժդ. 4) հմմտ. Ոչ է արժան (Մտթ. իր. 6):

Ի տուն քում արժան է ինձ ազանել (Ղկ. Ժթ. 5):

Ձէ սատանայ բռնաւոր և կանխագէտ, (Եզն. 77):

Ոչ ետ նմա պատասխանի (Մտթ. Ժե. 23) հմմտ. պատասխանի ետ նմա:

Մի՛ տացես նմա պատասխանի (Դ. Թգ. դ. 29):

Ձտայք թոյլ մտանել (Մտթ. իգ. 13) թոյլ տուր այժմ (Մտթ. Գ. 15):

Բացառականի հետ հաճախ դրվում է ինչ (ավելադրություն):

Ոչ ինչ են պիտոյ բժիշկք ողջոց (Ղկ. և. 31):

Բացառականը կարող է բայից, հատկապես անորոշից հետո մնալ.

Ոչ չար և ոչ բարի ումիք ինչ կարին առնել (Ագաթ. 59):

Ո՛չ-ը կարող է կրկնվել և նույնիսկ գոյականի վրա դրվել.

Ոչ գիտէք զօրն եւ ոչ զժամն (Մտթ. Իե. 13):

Ձիք նշանակում է «չկայ»:

Ձիք ոք բարի (Ղկ. Ժբ. 19):

Ձիք ինչ որ բնութեամբ է չար (Եզն. Ա. 15):

Նշանակում է նաև «չէ, ո՛չ է»:

Ձիք երևեալ քեզ Աստուծոյ (Եզ. դ. 1):

ՀԱՐՑԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

Հարցական կազմելու համար Հնդեվրոպական նախալեզուն որևէ մասնիկ չունի։ Նա բավականանում էր միայն բարձրացնելով ձայնը կամ տալով որոշ երանգ։ Թե ինչու՞ն էր կայանում ձայնի այս տարբերությունը, ո՛չ մի կերպով կարելի չէ իմանալ։

Հայերենի մեջ էլ Հարցական նախադասությունը ո՛չ մի առանձին կազմություն չունի։ Նախադասության մեջ ամեն մի բառ կարող է Հարցական դառնալ, որը պետք է այդ անի միայն տոնի բարձրացմամբ և ստանում է [~] նշանը. - (այս մասին տե՛ս Meliet, տե՛ս Sun qunlques évangélairen arméniens acuntuis).

Հարցականը կարող է լինել մի քանի տեսակ.

1) Նախադասությունը պարունակում է մի Հարցական բառ. այս դեպքում Հարցումն էլ փոխադրում է միշտ նրա վրա. ինչպես՝

Որո՞վ իշխանությունն առնես զայդ, և ո՞վ ետ քեզ զիշխանութիւնդ զայդ (Մտթ. իա. 23):

Մկրտություն Յովհաննու ուստի՞ Հր (Մտթ. իա. 25):

Ընդե՞ր ոչ Հաւատացեք նմա (Մտթ. իա. 26):

Մինչև ցե՞րբ իցեմ ընդ ձեզ, մինչև յերբ ուսույցեմ ձեզ (Մտթ. Ժ. 16):

Զի՞նչ անուն է քեզ (Ղկ. ը. 30):

Այս կարգի նախադասությունները ի բնե Հարցական են, և նրանց պատասխանը մի բացատրություն է լինում։

2) Հարցական նշանը դրվում է նախադասության որևէ մի անդամի վրա, որ ըստ տիպի Հարցական է և կարող է մի ուրիշ դեպքում Հարցական չլինել։ Այս կարգի նախադասությունների պատասխանը լինում է պարզապես այո կամ ոչ, որին Հարցնողը նախապես տեղյակ չէ։

Հաւատա՞յք, եթէ կարող եմ առնիլ ձեզ զայդ. ասեն ցնա.

Այո՛, տէ՛ր (Մտթ. Թ. 28):

Ո՞չ իցե ընթերցեալ ձեր (Մտթ. Ժբ. 3):

3) Կասկածը կարող է լինել երկու և ավելի բառերի վրա, որոնց մեկի կամ մյուսի ընտրությունը կախված է պատասխանողից. այս դեպքում Հարցումը միայն առաջին բառի վրա է դրվում, մյուսը միանում է նրան թե չաղկապով։ Օրինակ՝

Ուստի՞ Հր, երկնի՞ց թէ ի մարդկանէ (Մտթ. իա. 23):

4) Այս պարագային կարելի է ավելացնել նաև արդյո՞ք բառը, որ ծառայում է կասկածը կամ տարակույսը զորացնելու. ինչպես՝

Մարմնաւո՞րք է իին արդեաւք դիքն, թե անմարմինք (Եզն. 100):

5) Բայց եթե պատասխանը արդեն հայտնի է Հարցնողին, և նա գիտե, որ պատասխանը «այո» պիտի լինի, Հարցումը կրում է լուկ իբրև ճարտասանական ձև, տրվում է ո՞չ ապաքէն. օրինակ՝

Ընդէ՛ր օրենք ի թագաւորաց ղնիցեն, ո՞չ ապաքէն վասն
կարճելոյ չարեացն (Եզ. 59):

6) Հարցականը գործածվում է իբրև ճարտասանական ձև՝ փոխանակ բացասականի, ինչպես՝

Ո՞վ ասաց:

Ո՞վ գիտեմ = Ձասացի: Ձգիտեմ:

Ո՞վ է տեսել այսպիսի բան:

Կովկասյան շատ լեզուներում հարցական նախադասութիւն կազմելու համար բայից հետո դրվում է մի առանձին մասնիկ:

Հարցական մասնիկ ունի չեխերենը (li), ռուսերենը (ли), մոնղոլերենում կան մի քանի այդպիսի մասնիկներ, որոնք կցվում են բային:

Ջինարեն հարցական ձևը.

San kao nsö – Լեռը բա՞րձր է:

no – kō čie čang mō – Այս փողոցը լա՞յն է:

ni yāo mai če-kō má mō – Կուզե՞ք ծախել այս ձին:

Թուրքերենի մեջ էլ հարցական mi չի դրվում, երբ նախադասութիւն մեջ հարցական բառ կա, օրինակ՝ Kim geldi:

Վրացերենում հարցական կազմելու համար վերջնականի վրա դնում են ուժեղ և խիստ չեչտ՝ հարցական տոնով, ինչպես՝ կիթուլո՞ր, կիթուլորտի՞ ?

(Dirr, Gram georg. 4):

Կաբարդինյան լեզվով հարցական կազմելու համար բայի վերջում դնում են ri կամ re, կամ pere:

Հարցականի համար նույնպես առանձին ձև չկա (հայերենի-պես), չեչտը բավական է. օրինակ՝

Ėxris – ունի՞ս:

Ėxritr – ունի՞ք:

Ալխարհաբարում բացասական հարցականի մեջ բայն է հարցնում, գրաբարում՝ ոչ. Զկերա՞ր, ո՞չ եկի՞ր:

Հարցական նախադասութիւնը աննամբերնում կազմվում է բացասականով. փոխանակ ասելու «եկե՛լ է», ասում են «եկե՛լ է, թե չէ»:

Շատ անգամ հարցական նախադասութիւնը բացասականի նշանակութիւն ունի. ինչպես՝

«Ես գիտե՞մ» – նշանակում է «չգիտեմ»:

Ճիշտ հայոց պես:

Ջավայերենում նախադասութիւնը հարցականի վերածելու համար դնում են punnāra բառը, որ նշանակում է ի՞նչ – punnāra sampéyan murugegi kard ?

(Bohatta, Gr. jov. 45):

Ջինարենում էլ սիրում են հարցականը կրկնել բացասականով, օրինակ՝ lai pu lai – եկա՞ = «չեկա»:

Շվեդերենում հարցական կազմելու համար բայը տանում են առարկայից առաջ, ուրիշ որևէ նշան չկա:

Ճապոներենում հարցականի նշանն է՝ ka, ինչպես՝ anata-wa ikimas-ka ? – Դուք գնո՞ւմ եք:

Ամերիկյան sionan լեզվի մեջ 3 տեսակ հարցական կա. սովորաբար նախադասության ծայրը դնում են he հարցականը. եթե անձը, որին ուղղված է հարցումը, բավական հեռու է, հարցականը դառնում է hwo կամ to, իսկ երբ հարց սովորական միջակայության պատասխան է պահանջում, հարցականը դառնում է ճե (Boas, Handbook, I, 934):

Լեթթերենում հարցական կազմելու համար նախադասության սկիզբը դնում են waj հարցականը. ինչպես՝

es sinu – Ես գիտեմ:

waj es sinu – Գիտեմ:

(Brenfano, 9)*

ՇԱՐԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆ

(ԲԱՌԵՐԻ ՇԱՐԲԸ)

Ամեն մի լեզու ստեղծել է բառերի շարահյուսության մի ընդհանուր և սովորական կարգ, որից շեղվում է միտքը ավելի արտահայտիչ դարձնելու համար:

Ընդունված կարգ է՝ նախադասության մեջ բառերը դասավորել ըստ իրենց կարևորության աստիճանի՝ նախ դնել ենթական, ապա՝ ստորոգյալը. թեև հայերենում ենթական կարող է բայից և՛ առաջ դրվել՝ «Արքայ ասէ» (Ագաթ. § 53), և՛ հետո՝ «Ետ պատասխանի Գրիգորիս» (Ագաթ. § 52):

Երբ կարիք կա առանձին ուշադրություն հրավիրելու որոշիչի վրա, շարքը փոխվում է: Այսպես, լատիներեն homines tres, նշանակում է ո՛չ թե պարզապես «երեք մարդ», այլ հատկապես «մարդիկ», որոնք թվով երեք են:

Երբ հայերեն ասում ենք «Հայր սիրէ զորդի», հասկացվում է, որ հայրը (ենթական) սիրում է որդուն, իսկ երբ ասում ենք «Որդի սիրէ զհայր», որդին է դառնում ենթական:

Նախադասության առաջին կարևոր բառից անմիջապես հետո հաջորդում են բառիկները, անորոշները և վերջահար անձնական դերանունները, այս բոլորը երկրորդական արժեք ունեն և հաճախ անշեշտ են: Այս մասին հունարենը տալիս է լավագույն օրինակները, իր δε, τε, τες և այլն, և այլն բառիկներով: Բայց հայերենն էլ ունի բազմաթիվ օրինակներ, որոնք նույն հնդեվրոպական օրենքի շարունակությունն են, ինչպես՝

Զի՞ դու, զի՞ ընդ քեզ, զի՞ Լէք դուք այժմ ամենեքեան ի տունիս նանրութեան (Ես, Իբ, 1):

Գան ոճանք ի տանէ ժողովրդապետին (Մրկ. Ե. 35):

Դուստրն քո մեռաւ (Մրկ. Ե. 35):

Ի վաղիւ անդր կամեցաւ Ելանել ի Գալիլեա (ՅՀ. ա. 43):

Ի սերմանելն իւրում էր որ անկաւ առ ճանապարհաւ (Ղկ. Բ. 5):

* Հարցական նախադասություններից հետո Աճառյանը պլանավորել է գրել նաև «Ջարմադասական նախադասության» մասին, սակայն ձեռագրում միայն վերնագիրն է գրված, և ամբողջ էջը դատարկ է (Պ. Բ.):

Հին պարսկերենի սովորական չարքն է ենթակա, սևոի խնդիր, լրացուցիչ, բայ (բայց սկիզբը չի դրվում) օրինակ pasava kanbujīya avam Bardiyam avāja Հետո այս Կոմբուջիան այս Բարդիային սպանեց: Խնդիրը* կարող է դրվել ամեն տեղ: Լեզուների այս անհամաձայնությունը ցույց է տալիս այն, որ նախալեզվի մեջ չարադասությունը բոլորովին ազատ էր, որի հետքերը մնում են դեռ ամեն լեզվի մեջ:

Այստեղ դնում ենք մի քանի օրինակ Հին Հայերենից, որոնցից հետևում է, թե միշտ աշխատում էին նախադասության կարևորագույն բառը դնել սկզբում:

Ձիք ինչ չար որ բնութեամբ չար իցէ և ոչ է արարիչ չարաց իրաց, այլ բարիաց:

Ձի մի մթարքն որ զբբոք շողայցին, արդեւ Հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին:

Ձազատութիւն եկեղեցւոյ արկանէր ի ծառայութիւն (Եղիշէ). կարևոր բառը ազատութիւնն է, իսկ նրա դեմ ծառայութիւն, դրված է խոսքի վերջը:

Ձի եկեղեցւոյ փառս աղաւաղեսցեն (Եղիշէ): Կարևորը եկեղեցին է, որ սկիզբն է անցել, նույնիսկ կանխելով հատկացալը:

Ձևտան և նոքա անծխական հրով (Եղիշէ), կարևորը բայն է, որ սկիզբն է անցել:

Սակայն երբ ասում ենք, թե չարադասությունը ազատ է, պետք չկա կարծելու, թե նա բոլորովին անկանոն է, առհասարակ բառերի սովորական խմբավորության մեջ որոշիչը որոշյալից առաջ է դրվում, այսպես՝

լատիններեն *trēs hominēs* երեք արք (մարդ) .

Հունարեն *ἀγαθὸς λυγρὸ* բարի այր .

սանսկրիտ *devānām dīk* աստուածոց բնակարան .

Հայերեն առատ պարզևօջ (ածականը գոյականից առաջ, իսկ երբ վերջն է՝ հատուկ ուշադրություն է հրավիրում, ինչպես՝ պարզևօջ մեծամեծօջ):

Սակայն Հին լեզուների մեջ բառի վերջավորությունը բավական է ցույց տալու, թե նա ինչ հղով է և հետևաբար ինչ պաշտոն ունի նախադասության մեջ: Դրա համար էլ անհրաժեշտ չէր որևէ հաստատուն կարգով որոշել դիրքը: Հին լեզուները և հատկապես հնդեվրոպական նախալեզուն ընդունում են ազատ չարադասություն, բառերը դասավորվում են ո՛չ թե ըստ պաշտոնի, այլ համաձայն այն կարևորության, որ ունեն նրանք այս կամ այն նախադասության մեջ, և որի վրա ունկնդրի ուշադրությունն է ուղում հրավիրել խոսողը: Կարճ խոսքով, չարադասությունը ճարտասանական էր և ո՛չ քերականական:

Ամենից ավելի հունարենն է, որ պահել է հնդեվրոպական նախալեզվի ազատ չարադասությունը, նրանից ետ չեն մնում հայերենը և լատիններենը: Հայերենը հատկապես այնպես նման է հունարենի չարադասությանը, որ կարելի է դնել թարգմանել ամբողջ ս. Գիրքը բառ առ բառ՝ հետևելով հունարենին, առանց սակայն սրանով ստրկացնելու լեզուն, որովհետև այդ թարգմանության լեզուն ոչնչով չի տարբերվում ինքնագիր հայերեն գրվածքների լեզվից: Օրինակ, կարելի է լատիններեն և հայերեն ազատորեն ասել.

* Երբ տեղ ցույց տվող մի խնդիր պատահի, վերջը կդրվի և բայը այսպիսով առաջ կանցնի *hauv xtaiyadiya abava Mādaiy* – նա եղավ արքայ ի Մարս (Meiller gran dn 239-240) բայց կան և դեպքեր երբ այս շարքը խանգարվում է:

pater filium amat	Հայր զորդի սիրէ:
filium pater amat	զորդի սիրէ Հայր:
amat filium pater	սիրէ զորդի Հայր:
amat pater filium	սիրէ Հայր զորդի:

Մյուսները աշխատել են կամաց կամաց չարադասություն մեջ մտցնել որոշ կարգ: Օրինակի համար սանսկրիտը արդեն ունի մի հաստատուն կարգ: Բայց այս կարգը զանազանվում է լեզվից լեզու. օրինակ՝ բայը սանսկրիտի մեջ դրվում է սովորաբար նախադասության վերջը, այսպես նաև կամիսերենում (Barton, A hittite manuel, p. 23). մինչդեռ հին իտալանդերենի մեջ դրվում է սկիզբը, իսկ հունարենի, հայերենի, լատիներենի և հին սլավերենի, ինչպես և Հնագույն իրանական քնագրերի մեջ նրա տեղը չարժական է:

Ահա մի կտոր հունարեն Ավետարանից, հանդերձ հայերեն թարգմանությամբ:

ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρὸς ρς,
 Թող տուք մանկությունը գալ առ իս,
 μη κωλύετε αὐτὰ τῶν γὰρ τοιούτων
 և մի՛ արգելուք զղոսա, զի այդպիսևացող
 εἰσι ἰν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Ἰεσοῦ
 է արքայություն Աստուծոյ:

Մեջտեղ են մնում միայն հոգերը, որոնք չկան հայերենում:

* * *

Այսպիսով, ինչպես ներածության մեջ ասել ենք, չարադասությունը լեզվաբանական գիտության այն ճյուղն է, որ ուսումնասիրում է բառերի առնչությունը իրար հետ, նրանց պաշտոնը, կարգը և դասավորությունը իբրև անդամ նախադասության, մի խոսքով, չարադասությունը նախադասության կազմի ուսումնասիրությունն է և տարբերվում է ձևաբանությունից, որ միայն բառերի ձևի ուսումնասիրությունն է: Ուրիշ մի գիտությունից օրինակ առնելով՝ ձևաբանությունը բառերի անդամազննությունն է, չարադասությունը՝ նրանց ընախոսությունը:

Նոր լեզուները հենցից մի հիմնական տարբերություն ունեն: Որովհետև բառը, հոլովական վերջավորություններից զուրկ լինելով, հայտնի չէ, թե ի՞նչ հոլովի է պատկանում, և միաժամանակ կարող է և՛ այսինչ հոլովին պատկանել և՛ այնինչ հոլովին, ուստի դիմել են մի ուրիշ միջոցի՝ բառի դիրքով որոշել նրա հոլովը և պաշտոնը: Ըստ որում՝ նոր լեզուների մեջ չարադասությունը ունի որոշ կարգ, և ամեն մի բառի տեղը որոշված է համաձայն իր պաշտոնին, հակառակ պարագային, իմաստը խանգարվում է: Օրինակ, ֆրանսերենում և արևմտյան հայերենում Պողոս և Պետրոս թե՛ ուղղական են և թե՛ հայցական, այնպես որ երբ հարկ լինի ասել թե Պողոսը ծեծել է Պետրոսին, անհրաժեշտ է Պողոսը (ենթակա) դնել սկիզբը և Պետրոսը (սեռի խնդիր) դնել վերջը, այսպես՝ Պողոսը ծեծեց Պետրոսը:

Paul a battu Pierre.

Հակառակ դիրքով անկարելի է, որովհետև այն ժամանակ Պետրոսը ծնծող և Պողոսը ծնծ ուտող կղառնա:

Այսպես ուրեմն, նոր լեզուների մեջ բառերի կարգը որոշ և հաստատ է: Այսպես է նաև սեմական լեզուների մեջ. սեմական լեզուների մեջ բառերի կարգի փոփոխությունը կիսակատար չափով ուշ ժամանակի գործ է:

Ձինարենում, ուր հոլով չկա, երբ բառը դրվում է բայից առաջ, ուղղական է, իսկ երբ բայից հետո՝ տրական, հայցական է: Գերմաներենում թեև հաճախ ուղղականը և հայցականը ձևով տարբեր են իրարից, չփոթություններ կրկնող չկա, բայց որովհետև ուրիշ դեպքերում տարբեր չեն, և չփոթություն կարող է ծագել, ուստի որոշված է նույնպես դնել նախ **ենթական**, հետո՝ **սեռի խնդիրը**, ինչպես՝ *der Löwe sieht den Hasen, die Frau sieht die Blume* (Brockelmann Pricu de lina sem 1910, էջ 15): Ծվեղերենի մեջ ուղղական, տրական, հայցական միևնույն ձևն ունեն, ուստի զանազանելու համար իրարից որոշված է սկիզբը դնել ուղղականը, հետո բայը, հետո տրականը և հետո հայցականը, օրինակ՝

Gud har givit männiakan förnuft

Աստված տվել է մարդոց բանականություն:

Բասկերենն ունի ճիշտ ու ճիշտ տաճկերենի (աշխարհաբարի) չարադասությունը. օրինակ՝

aurr-a-ri	eman	diod-an	liburu-
տղայ(ը)ին	տված	ևղածս	գիրքը.
չօճուղա	վերմիչ	օրտղում	քիթապ.
it ederr-a da			
չօք կյգիսի տիր			
չատ լավ-ն է:			

Ցիջի կղզու լեզվով խոսքի սկիզբը դրվում է բայը, հետո սեռի խնդիրը, հետո ենթական.

Դանիերենում սեռականը գոյականից առաջ է դրվում. ինչպես՝ *faderens befaling* հետ հրամանը. *barnets bog* տղայի գիրքը. Սա արաբական ձևն է, որ կա և գերմաներենում – *Vaters Brfehl, des Kindes Buch*, կամ անգլերենում – *Father's sin*

Այսպես է չվեղերենում *en flickas lynne* – մի աղջկա քմահաճույքը *kenungens dotter* – թագավորի աղջիկը:

Հինգուստանի լեզվի մեջ չարադասությունը ճիշտ հայերեն աշխարհաբարի պես է. ենթակա, սեռի խնդիր, բայ. նախադրությունը դրվում է գոյականից հետո, մակբայը՝ բայից առաջ, ածականը գոյականից առաջ, հատկացուցիչը հատկացյալից առաջ (Bonnerjea, 41):

* * *

Բառաբաժանումն էլ իր որոշ օրենքներն ունի. այսպես՝ նախդիրները առանձին են գրվում, բայց մասնիկները կցված են բառին, այսպես նաև բոլոր տեսակի վերջավորությունները: Հողը բոլոր լեզուների մեջ էլ, եթե նախադաս է, գրվում է առանձին, իսկ եթե ետադաս է, կցվում է բառին. օրինակ՝

ֆրանս. *le père*,
գերմ. *die Katze*,
անգլ. *the world*,
իտալ. *la madre*,
Իսկ Հայերենում կցվում է բառին, ինչպես՝
մարդը, մարդն, ձուկը, ձուկն, կատուն, այգին և այլն:

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նախադասության ամեն մի բառը անկախ և ինքնուրույն լինելով՝ նրանց կապակցությունը միայն Համաձայնության մեջ է:

Համաձայնություն ասելով Հասկանում ենք այն, թե ինչ որ է մեկը, նույնպես է լինում և մյուսը, բայց այս Համաձայնությունը ո՛չ թե մեկ բառի կողմից մյուսի Համար պարտադիր մի պահանջ է, այլ ինչպես անունն էլ ցույց է տալիս, երկու կողմից միաժամանակ կատարված Համապատասխանություն:

Բայական նախադասության մեջ Համաձայնությունը կայանում է բայի և ենթակայի միջև: Սեմական լեզուների մեջ այդ երկուսի Համաձայնության եզրերն են *սեռ* և *թիվ*, որովհետև սեմական բայը *սեռ* ունի: Ըստ այսմ, երբ ենթական արական եզակի է, բայն էլ լինում է արական եզակի, եթե ենթական իգական երկակի է, բայն էլ լինում է իգական երկակի և այլն: Սակայն Հնդեվրոպական բայը սեռից զուրկ լինելով, Համաձայնությունը լինում է միայն թվի մեջ:

Իսկական Համաձայնությունը տեղի է ունենում երկու անունների կամ մի ածականի ու մի գոյականի միջև, պայմանով որ տարբեր Հոլովներով չլինեն, ինչպես՝

Արարից զձեզ որսորդս մարդկան (Մտթ. դ. 20):

Ետևս այլ երկուս եղբարս, զՅակովբոս Զերեղեայ և
զՅովհաննէս զեղբայր նորա, ի նաւի Զերեղեայ
Հանդերձ Հարբն իւրեանց (Մտթ. դ. 21):

Մի՛ ոք իմասցի ինչ ի բանից այտի յայդցանէ (Երեմ. լը. 24):

Այսպիսի դանդաղանաց բանից տխմարաց մտաց կարկատելոց:

Այս նախադասությանց մեջ անմիջապես իրար հետ կապ ունեցող Համադիր բառեր են զձեզ և որսորդս, երկուս և եղբարս, զՅովհաննէս և զեղբայր, Զերեղեայ և Հարբ, ի բանից և յայտցանէ, բանից և տխմարաց և այլն, ուստի և Համաձայնվել են իրար հետ: Բայց իրար հետ չկապվող զանազան տարբեր լրացուցիչներ են որսորդ և մարդկան, ի նաւի և Հարբ, բանից և պատասխանի և այլն, ուստի և չեն Համաձայնում իրար հետ:

Վերի օրինակների մեջ Համաձայնությունը եղել է թվով և Հոլովով, որովհետև Հայերենի մեջ միայն այս կարգերը (*catégorie*) կան: Իսկ Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ (ինչպես և այն ժառանգների մեջ), ուր կա նաև սեռ, Համաձայնությունը լինում է սեռով, թվով և Հոլովով, այսինքն այն բոլոր տարբերով, որ Հավասարապես ունեն գոյականներն ու ածականները. երբ գոյականը

գուրկ է ածականից կամ ցուցականից, ոչ մի նշան չունի իմանալու, թե ինչ սեռի է:

Ֆրանսերենում համաձայնությունը հաճախ կեղծիք է. գրական ուղղագրության մեջ գրվում է *aimé, aimée, aimés, aimées* (Եղակի արական, Եղակի իգական, Հոգնակի արական և Հոգնակի իգական), բայց այդ բոլորը ժողովրդի մեջ Հնչվում են միատեսակ: Նույնպես միատեսակ են Հնչվում *fini, finie, finis, finies*, կամ թե *nu, nue, nus, nues*, այսպես նաև *aimer-aiment, aimait-aimaient* և այլն: Այս բոլորը, գիտնականների հնարած ձևերն են, որոնք իրականություն մեջ չկան: Այս բանը այնքան ճշմարիտ է, որ նույնիսկ մեծ Հեղինակներ սխալվել են համաձայնության օրենքների մեջ կամ թույլ են տվել իրենց չգործադրել օրենքը:

Այսպես, օրինակ, սխալ է Victor Hugo *Ovils marchands d'euso-même immonde abaisse ment* (պիտի լինել *l'eux-mêmes*) սխալ է գրում նույնպես Malherbe *les lois, dont la rigueur Tiennent nos souhaits en longueur* (պիտի լինել *tient*), (Meillet BSL № 66, էջ 79):

Երբեմն այս երկուսը միանում են իրար հետ կամ նույնանում: Այս երևույթը հատկապես նկատելի է անջատական լեզուների մեջ: Օրինակ, չինարենում, ուր Հոլովները առանձին վերջավորություններ չունեն, ուրիշ խոսքով՝ Հոլով, հետևաբար ձև չկա: Բառի դիրքն է նախադասության մեջ, որ որոշում է Հոլովը. ձևաբանությունը և չարադասությունը նույնանում են: Այնուամենայնիվ, պետք չէ կարծել, թե չարադասությունը, իբրև գիտություն, արժեք չունի, որովհետև Հենց սրանով էլ իր արժեքը բարձրանում և գերակշռում է ձևաբանությունից: Կան դեպքեր, երբ չարադասությունն է միայն, որ կարող է որոշել, թե այսինչ բառը ինչ ձև է. օրինակ, Գրիչը Կարապետին տվի և Կարապետին գոլում են, առաջինում իբր տրական, երկրորդում իբր հայցական:

Պորտալեզերենում կարելի չէ ասել *as linguas grega e latina* Հունարեն և լատիներեն լեզուները, այլ պետք է ասել *a lingua grega e a latins* (Anstett, 549):

Կանոնն այն է, որ երբ մի գոյական մի քանի ածական ունի, նրանք պետք է Հետևեն գոյականին և ո՛չ թե գոյականը ածականներին. Ուստի այլ ո՞՞ ուսերեն *в русском и армянском языках*:

Բրետոն լեզվում ածականը ետադաս է և միշտ անփոփոխ թե սեռով և թե թվով. ինչպես՝

un ty caër	մի տուն գեղեցիկ.
un dén brahue	մի մարդ սիրուն.
ur soudard mad	մի զինվոր լավ:

Սա է լեզվի ընդհանուր և սովորական ձևը: Բայց կարելի է երբեմն ածականը դնել նախադաս. այդ դեպքում գոյականը դրվում է սեռականով, ինչպես՝

ur hñr heër a dy	մի գեղեցիկ տուն.
ur brahue a zen	մի սիրուն մարդ.
ur mad a soudard	մի լավ զինվոր:

Հոգնակիում այս ձևը երբեք չի գործածվում (Guillome, 18, 100):

Երկարատև պատերազմների ժամանակաշրջանում առաջ են եկել Հայ պատմագիրների մի ամբողջ շարք (դոկտ. Ս. Տեր-Ավետիսյան, Աբր. Կրետացու Հիշատակարանը, գիտ. աշխ. XIII, էջ 285): Մտածել է պատմագիրների մասին, բայց ենթակա է շարք, որ եզակի է:

Սխալ Համաձայնություն – Հետևա(կա)դորին Հաջորդում էր մյուս Հատվածը, դա Հեծյալ գնդերն էին: Ապա զալիս էր մյուս Հատվածը: Դա ահուկի փղերի երամակներն էին (Դեմիրճյան, Վարդանանք, Ա, 402):

Երևում էին շատ սաղավարտներ: Դա մարտիկներ էին, որ այս գիշերի առիթով դրել էին իրենց սաղավարտները (անդ. էջ 371):

Լավաց Հեծկտոց: Դա կանայք էին, որ բազմություն մեջ Հառաչանքով նայում էին Վարդանին (անդ. էջ 37):

Համաձայնության մեջ նախապատիվ – Երբ տարրեր դեմքի դերանուններ գործածվում են միասին, Համաձայնումի մեջ նախապատվությունը տրվում է Հետևյալ ձևով.

ա դեմքը նախապատիվ է բ-ից և գ-ից:

բ » » » գ-ից:

Երբ տարրեր սևո՞ր գոյականները տրվում են միասին, ածականը դրվում է նախապատիվ սևո՞ով. այսպես օրինակ, չեխներնում՝ արականը նախապատիվ է իգականից և չեզոքից. իգականը նախապատիվ է չեզոքից (Hantich, Gram. tchèque, 53):

Բրետոներենում եթե ենթական դրված է բայից Հետո, նախապատվության օրենքը պահվում է, իսկ եթե նախադաս է, բայը դրվում է ոչ թե նախապատիվ դեմքով, այլ երրորդ դեմքով, ինչպես

Pierre, hui ha mé en des studiet

Պետրոսը, դուք և ես սովորեցինք.

իսկ Հակոռակը՝ Studiet hun nès Pierre, hui ha mé:

(Guillome, 108)

ԲԱՌԱՆՋԱՏ

Երկու բառից բաղկացած բայական միացությունները կարելի է անջատել իրարից զանազան միջանկյալ բառերով, օրինակ, կարելի է ասել՝

Ես անց այնտեղից կացա փոխանակ Ես այնտեղից անցկացա:

Ես ի նկատի մի մատաղահաս երաժշտության վարժուհի ունեմ (Պատկ., Ընտիր Լրկ., 1893, Հտ. բ, էջ 133): Փոխանակ՝ Ես ի նկատի ունեմ երաժշտության մի մատաղահաս վարժուհի:

ԲԱՌԵՐԻ ՇԱՐՔԸ

Թեև բառերի շարքը աղատ է, բայց Հաճախ անհրաժեշտ է պահել որոշ կարգ, առանց որի կամ տղեղ է լինում նախադասությունը, կամ սխալ: Օրինակ՝ Այս Ուրարտու անունը մենք Համարում ենք բնիկ, տեղական, որպես սկզբում

Թերևս որոշ տոհմերի – ցեղեր ընդհանուր անուն (Ղափանցյան, Ուրարտուի պատմություն): Կարևոր չէ որպես բառը պահել սկզբում Թերևս բառերից առաջ, այլ պետք է ասել սկզբում Թերևս որպես որոշ ... ըստ որում որպես բառը պատկանում է անորոշին:

Վրաց բառերի շարքը՝ ենթակա – սևի խնդիր – բայ.

օրինակ՝ մուչերմա սասախլե աափեթքես –

բանվորի գտունն պայթեցրին:

Անվանական նախադասության մեջ՝

ենթակա – ստորոգելի – բայ.

կացի մղիդարի ա –

մարդը հարուստ է:

Որոշիչ բառերը նախադաս են որոշյալից. այսպես՝ օրինակ, սեռականը, ածականը, թվականը և դերանունը դրվում են առաջ, իսկ հատկացուցիչը, գոյականը՝ Հետո (vogt, 269):

Միայն expressive նախադասության մեջ կարող է շարքը փոխվել:

Շատ դժվար է բառերի շարքը դուրս բերել այնպես, որ միայն մի իմաստի համապատասխանի և երկդիմության տեղիք չտա:

Օրինակ՝ Հայերեն «ոչխարի լավ մածուն» ասելու փոխարեն հաճախ ասում են՝ «լավ ոչխարի մածուն»:

Ֆր. bouches d'oreilles large comme des bracelets

(Lamartine, Grazielles)

Այստեղ ըստ գրվածքի պետք է հասկանալ, թե ականջներն են ապարանջանի պես լայն, մինչդեռ հեղինակի միտքը այն է, թե գինդերն են լայն:

Նույնը Հայերեն պիտի լիներ՝

Ապարանջանի պես լայն ականջի օղեր, որ դարձյալ երկդիմի է:

Բոլոր այս դեպքերում չեչտի և դադարի փոխհարաբերությունն է, որ երկդիմության առաջը առնում է, և որ գրի առնել շատ անգամ անհնար է:

Անկախ նախադասության կազմից զուտ թվումներ անելու ժամանակ էլ կա բառերի մի շարք, որ սովորության և գործածության արդյունք է միայն, օրինակ, ասում ենք Հայրս ու մայրս, Հորից ու մորից և ոչ թե մորից ու Հորից:

Ընդհանուր օրենք է, որ կարճ բառերը առաջ են անցնում, այսպես՝

Հայր ու մայր, քույր ու եղբայր, տեր և տիրական, օր ու գիշեր, եղ-քացալս, աղ-պղպեղ, մարդ ու կնիկ, մարդ-մարդասանք, գյուղ ու քաղաք, տունն ու դուրսը, ճիշտ ու անճիշտ, ծուռ ու սխալ, լուռ ու մունջ, տեղի-անտեղի, կոչո ու կոպիտ, սև ու ճերմակ, կանաչ-կարմիր, տեղի-անտեղի: Հավասար վանկերով բառերի համար կանոն չկա. գիշեր-ցերեկ, չուն ու գել, սուտ ու դուրս, թեր և դեմ, երկար-բարակ, երկար ու բարակ:

Այսպես նաև անգլերեն.

bread and butter

from top to bottom

bread and water

rough and ready

milk and water

rough and tumble

cup and saucer	frec and easy
wind and weather	high and mighty
head and shoulders	fits and snatches

(Jespersen, Growth and Structure... 215)

* * *

Առհասարակ ընդունված է ասել, թե հին լեզուներում նախադասության մեջ բառերի շարքը բոլորովին ազատ է, իսկ, ընդհակառակը, նոր լեզուներում նախադասության մեջ բառերը ունեն պարտադիր որոշ շարք:

Ոչ մեկը բացարձակ ճիշտ չէ:

Ոչ հին լեզուներն են բացարձակապես ազատ, ոչ էլ նոր լեզուներն են բացարձակապես ստրկական: Հին լեզուներն էլ ունեն երբեմն պարտադիր շարք, նոր լեզուներն էլ ունեն որոշ ազատություններ:

Գրաբարում կարելի է ասել՝

Տուն իմ մեծ է:

Մեծ է տուն իմ:

Բայց մի՞թե կարելի է ասել

Տուն մեծ իմ է:

է տուն մեծ իմ:

Երկուսն էլ՝ ոչ:

Այնպիսի շարքում ասում ենք՝

Իմ տունը մեծ է:

Բայց նաև՝

Մեծ է իմ տունը:

Նույնիսկ Փրանսերենում, որ չատ վերլուծական շարահյուսություն ունի, թեև սովորական ձևով պետք է ասել

Son aspect est terrible

Իր երևույթը սոսկալի է:

Կարելի է նաև շարքը փոխելով ասել՝

Terrible est son aspect

Սոսկալի է իր երևույթը:

Ուրեմն չափավորելով մեր լեզուն, հնի և նորի համար էլ պետք է ասենք, թե հին լեզուները բառերի շարահյուսության մեջ ավելի ազատ են, քան նորերը և, նոր լեզուների մեջ բառերի շարքը ավելի պարտադիր կարգով է, քան հին լեզուների մեջ: Տարբերությունը երևում է հայտնի կերպով, երբ աշխարհաբարը համեմատենք գրաբարի հետ, կամ Փրանսերենը՝ լատիներենի հետ:

Այդ համեմատությամբ պիտի երևա նաև, որ հնից դեպի նորը գալու ժամանակ ազատությունը հետզհետե պակասում է, և պարտադիր կարգը հետզհետե ավելանում:

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇԱՐՔ

Ըստ ընդհանուր քերականական օրենքների գլխավոր նախադասությունը պետք է դրվի առաջ. իսկ երկրորդականը նրանից հետո: Այսպես՝

Առավոտը վաղ եկա քեզ մոտ, որպեսզի քեզ տանը գտնեմ:

Բայց այս ընդհանուր և սովորական ձևից դուրս, երկրորդական նախադասությունը կարող է ստանալ նաև հետևյալ ձևերը:

1. Կարող է գլխավոր նախադասությունից առաջ անցնել. օրինակ՝

Որպեսզի անպատճառ քեզ տանը գտնեմ, առավոտը չուտ եկա քեզ մոտ:

Որովհետև ինձ կանչել էիր, ես էլ եկա:

Երբ որ ուզես, պատրաստ եմ:

2. Երկրորդական նախադասությունը կարող է գլխավոր նախադասությունը ճեղքել և նրա այս կամ այն անդամը հեռացնելով՝ մեջ մտնել:

Այսպիսի երկրորդական նախադասությունը կոչվում է միջանկյալ, ինչպես՝

«Այն մարգագետինը, ուր արածում էին մեր ոչխարները, գտնվում էր գյուղից հեռու և նրա միջով անցնում էր հեղասահ մի առու»:

3. Երկրորդական նախադասությունը իր բայական ձևից զրկվում է և վերածվելով մի կամ մի քանի բառի՝ իբրև անդամ միանում է գլխավոր նախադասության, ինչպես՝

Ուզողը եկավ, չուզողը չեկավ (=ով որ ուզեց՝ նա եկավ, իսկ ով որ չուզեց՝ նա չեկավ):

Նրա գալուստը տեսնելով՝ շտապեցի, եկա (=երբ տեսա, որ նա գալիս է, ես էլ շտապեցի և եկա):

Ուզած բոպեիդ արի՛ (ո՛ր բոպեին որ ուզես, արի):

Կարդացածդ հասկացա՞ր (հասկացա՞ր այն, ինչ որ կարդացիր):

Երկրորդական նախադասությունը երբ կցվում է գլխավորին, կարող է դրվել փակագծի մեջ (երբ գրավոր է). կամ ստանալ թուլացած ձայն կամ չեչտ (երբ բանավոր է), ինչպես այս վերջին պարբերության մեջ:

Հարցական նախադասության պատասխանը տալու ժամանակ սովորաբար բուն պատասխանը առաջ է դրվում և կարող է մնալ մենակ, և կամ չարունակել մնացյալ մասը: Օրինակ՝

– Ո՞ւր ես գնում:

– Տուն (կամ տուն եմ գնում):

ԴԵՄՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆ

Կարելի է նախադասության ձևը փոխել և ուղղակի կամ խոսակցական ձևը փոխելով՝ դարձնել անուղղակի կամ պատմողական: Այս պարագային դեմքը անհրաժեշտաբար փոխվում է, օրինակ՝

Հարցրին նրան: – Ասա, ո՞նց լավացավ աչքդ (=նրան հարցրին, որ ասի, թե ոնց լավացավ իր աչքը):

Ընդհակառակը, պատմողը կարող է սովորական պատմողական ձևը թողնել, և երևակայելով իրեն մի բուսական կենդանու, առնել նրա դերը, օրինակ՝

Կանգնած ջրի առաջ՝ նայում էր հոսանքին և մտածում էր, թե ինչպես անցնի՝ լողա՞, ցատկե՞, թե մի նավակ կանչի. (=կանգնած ջրի առաջ, նայում էր հոսանքին և մտածում, «Ինչպես անցնեմ, լողա՞մ, ցատկե՞մ, թե՞ մի նավակ կանչեմ»):

ԲԱՌԵՐԻ ՏԵՂԸ ԵՎ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հատկացուցիչը հատկացյալից հետո է դրվում, բայց կարող է նաև լինել հակառակը:

Սկիզբն չարեաց (Եզն. 49):

Ձարեաց արարիչ (Եզն. 51):

Հին լեզուներից հին պարսկերենն ունի հակառակ շարքը, ինչպես՝

Yištašpahya pitā

Վշտապի հայրը,

բայց ֆորմուլների մեջ՝

xšāyadiya asayadiyanam արքա արքայից:

Ածականը դրվում է գոյականից առաջ, բայց կարող է նաև դրվել հետո, և այն ժամանակ համաձայնում է:

Մեծ գործ (Եզն. 55):

Ուռվութիւն մեծ (Բուզ. գ. 4):

Առն իմաստնոյ (Մտթ. է. 24):

Ժամանակա բազումս (Ղկ. ի. 9):

Հոգովք աշխարհականօք (Ղկ. իա. 34):

Հին պարսկերենում ածականը կարող է դրվել գոյականից առաջ կամ հետո, թվականը միշտ առաջ չի դրվի, ինչպես՝ aniyā dahyāva այլ գավառք, kārpa pārša բանակն պարսիկ:

Ավելի ազատ չարադասության մեջ՝ կարող են ածականը գոյականից և հատկացյալը հատկացուցիչից բաժանվել ու հեռանալ՝

Մասանց չարեաց գտանի մարդն արարիչ (Եզն. 35):

Առաջ դրվելու դեպքում չի համաձայնում.

Բազում գործս բարիս (ՅՀ. Ժ. 32):

Գեղեցիկ վիճօք (Ղկ. իա. 5):

Բարձր բազկաւ (Ել. գ. 6):

Մեծամեծ վարազաց վայրենեաց (Ազաթ. 727):

Միավանկ ածականը այս դեպքում էլ համաձայնում է բոլոր հոլովներով:

Նորոյ ուխտի (Մտթ. իզ. 28):

Ի նոր գերեզմանի (Մտթ. իե. 69):

Նորոց կտակարանաց (Բ. կոր. գ. 6):

Մեծի արքայի (Մտթ. ե. 35):

Քիչ անգամ կարող է պատահել, որ բաղձավանկ ածականն էլ, թեև նախադաս, համաձայնի, ինչպես՝

Բոլորով սրտի իմով (Սղմ. Թ. 2):

Սուտ ածականը (նախադաս) և արքունի ածականը (Լտադաս) միշտ մնում են առանց համաձայնությունից:

Ստացական, հարարերական և հարցական ածականները սեռական, տրական, ներգոյական, բացառական, գործիական հոլովներում համաձայնում են, իսկ հոգնակի ուղղական, հայցական, ներգոյական հոլովներում հոգնակիի նշան չեն ստանում, ինչպես՝

Տուք մեզ յիւղոյդ ձերմէ, գի ահա շիջանին լապտերքս մեր (Մտթ. Իև. 8-9):
Ի փառս քում (Մրկ. Ժ. 37):

Գոյականները միշտ համաձայնում են, սակայն հոգնակի գոյականի մոտ մնում են Լգակի, ինչպես՝

Յետ այսր ամենայնի հաւանութեանց (Եզն. 59):

Եթե թվականը հոլովված է, գոյականը դրվում է հոգնակի, ինչպես՝ Երկու ճնճղուկք (Մտթ. Ժ. 29): Ջերիս տիւս (Մտթ. Ժր. 40): Ի չօրից հողմոց (Մտթ. Իև. 31):

Եթե թվականը չի հոլովված, գոյականը դրվում է Լգակի, եթե Լտադաս է, և դրվում է հոգնակի, եթե նախադաս է, ինչպես՝ Ոչ ինչ ունիմք, բայց Հինգ նկանակ և Երկուս ձկունս (Մտթ. Ժև. 17), բայց՝ Լուծս Հինգ (Ղկ. Ժդ. 19), սակայն՝ Տասն կուսանաց (Մտթ. Իև. 1):

Կարող է և թվականը հոլովվել՝ ամացն քառասնից (Գճ. Լ. 30):

Երբ տարրեր բայեր հաջորդեն իրար, որոնց հետ խնդիր ունեն միևնույն բառը տարրեր հոլովներով, նախ պետք է դնել առաջին բայի խնդիրը, հետո մյուսները, որոնք կարելի է նաև զեղչել: Օրինակ՝

Հանկարծ ձեռքը տարավ ճակատին, չփեց...

Պետք չէ ասել՝ Հանկարծ ձեռքը տարավ, չփեց ճակատը (Սիրաս, Ջգրված օրենք, 319):

ՏՈՆԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հակառակ արդի լեզուներին, Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ տոնը նպատակ չունի կարևորագույն բառերը ի վեր հանելու (չեչտելու), այդ դերը վերապահված էր շարադասությունը՝ բառերի կարգին: Այլ նրա նպատակն էր իրար հետ անձուկ կերպով կապված բառերի միությունը ցույց տալ: Ըստ այսմ, միևնույն բառը կարող է այսինչ նախադասություն մեջ տոն ունենալ, մյուսի մեջ՝ ոչ:

Ընդհանուր օրենքն այն է, որ երբ մի քանի բառեր կողք կողքի չարված, ըստ իմաստի կազմում են մի խումբ, դրանցից մեկն է միայն ունենում տոն: Վեղայական Հնդկերենի մեջ կարող է պատահել, որ ամբողջ նախադասություն մեջ միայն մեկ անգամ տոն լինի:

Որոշելու համար բառերի տոնը կարելի է տալ հետևյալ կանոնները:

1) Երբ բայը դրված է նախադասության սկիզբը, սովորաբար ունի տոն, իսկ երբ ներսումն է, չունի տոն: Այսպես է Հատկապես սանսկրիտի մեջ, որ այս կետում ամենից ավելի ավանդապահ է: Հունարենը և լատիներենը ջնջել են այս կանոնը, և ամեն մի բայական ձև ունի իր չեչտը, որ մշտապես անփոփոխ ու հաստատուն է: Սակայն հունարենում, ինչպես և Հայերենում, դեռ մնում են Հին կանոնի Հետքերը է=ἔσσι բայի գործածության մեջ. որոնք ունեն «կա, ունի» իմաստով, դրվում են նախադասության սկիզբը և ստանում են չեչտ, իսկ «է» էական բայի իմաստով դրվում են ենթակայից Հետո և չեչտից զուրկ են: Օրինակ՝

Լն իմ Երկու դստերք (Ծն. ԺԹ. 8).

է^ա ով քո աստ փեսայ (Ծն. ԺԹ. 12).

բայց՝ Լս Հոգ Լմ եւ մոխիր (Ծն. ԺԸ. 28):

2) Երբ բայն ունի մի նախդիր, կամ մի-ն է ստանում տոնը և կամ մյուսը, այսպես է սանսկրիտում՝ pra bharati կամ prá bharati, հունարենում նախդիրը միշտ անշեչտ է՝ թե բայից անմիջապես առաջ և թե նրանից Հետո գտնված պարագային: Նույնպես են նաև նախադրությունները, որոնք իրենց հաջորդող գոյականի Հետ կազմում են իբր մի բառ, ինչպես՝ ἀπὸ ποταμοῦ: Այդպես է նաև Հայերենում. ինչպես՝ ըստ նմա, ընդ նմա, առ այնոսիկ, վասն այնորիկ և այլն:

Ընդհակառակը, սլավականում հաճախ նախդիրն է չեչտյալ և գոյականը անշեչտ, ինչպես՝ ոուսերեն на берег, по морю: Նման գործածության Հետքեր կան նաև հունարենում (ինչպես՝ διαπέντε Հինգ ձայն, ὑπέρμορον հակառակ ճակատագրին), որոնք ցույց են տալիս, որ կանոնը հնագույն հունարենում էլ կար:

3) Երբ Երկու բառ միանալով կազմում են մի բարդ բառ, սովորաբար մեկը միայն ստանում է տոն, ինչպես՝ սանսկրիտ dvā—daga, հունարեն δῶ — δεῖα «Երկուտասան» Νέαπολις «Նորաքաղաք» χυνόσονρα «չնագի» և այլն: Բայց վեղափական Հնդկերենում ունենք jās-pātis «ընտանիքի գլխավորը» մի տոնով կամ jās-pātis Երկու տոնով:

4) Ցուցականները, Հարաբերականները, որոնք անկախ գործածությամբ տոն կամ չեչտ ունեն, կցվելով ուրիշ բառերի Հետ, տոնից զրկվում են, օրինակ՝

Ջայս արարէք և ապրիք (Ծն. խր. 18):

Յևտ բանիցս այսորիկ (Ծն. խր. 1):

5) Նախորդ գլխում տեսանք այդ արդեն վերջահար (enclitique) կոչված ձև-վերք: Մի խումբ բառեր կան, որոնք Երկրորդական արժեք ունեն և, կցվելով իրենցից առաջ գտնված մի կարևոր բառի ծայրին, գործ են ածվում նրա Հետ իբր մի բառ և ըստ այսմ կորցնում են իրենց տոնը: Տրված օրինակների վրա կարող ենք ավելացնել արևմտյան Հայերենի մը, մըն, բարբառների մեջ ըմ, մ, որ գրաբարի մի, իմն ձևից են:

Միօրինակության սկզբունքը լեզվի մեջ ուզում է, որ միևնույն պաշտոնն ունեցող բառերը նույն ձևն էլ ունենան, օրինակ, բոլոր հոգնակիները միատեսակ կազմվեն, բայերի բոլոր առաջին ղեմքերը նման ձև ունենան, նույնը՝ Երկրորդը, երրորդը, բոլոր ղերանունները նման ձևով հոլովվեն և այլն:

CATACHRÈSE*

[Ջարաչահույթ]

Կոչվում է այն ձևը, երբ մի բառ գործ է ածվում ոչ իր տեղում (անհամատեղելի բառերի կապակցություն, հմտ. դառը ժպիտ)

օրինակ՝ նավթի ջրհոր
քամու ջաղաց
Ֆր. ferré d'argent
aller à cheval sur un bâton.

Ստորադաս parataxe hypotaxe (կամ subordonnée) Parataxe (անշաղկապ նախադասություն – **Ո. Բ.**) ենք կոչում, երբ մի քանի անկախ նախադասությունները իրար հետ զուգահեռ ու համադիր չարված են կողք կողքի՝ Հարադիր ձևով:

Բարեկամս եկավ ինձ մոտ, ևս ասացի նրան. «Այսօր ինձ մոտ մնա ճաշի».
Ասաց. «Ոչ. Գործ ունեմ. չեմ կարող. վաղը կարծեմ ազատ կլինեմ. կգամ»:

Hypotaxe (շաղկապավոր ստորադասական նախադասություն – **Ո. Բ.**) կկոչվի, երբ այդ բոլորը կապված են իրար զանազան շաղկապներով ու մակբայներով, և ամբողջը կազմում է մի միություն, օրինակ՝

Երբ բարեկամս եկավ ինձ մոտ, ևս առաջարկեցի, որ մնա ճաշի, բայց նա մերժեց՝ առարկելով, թե չի կարող, որովհետև գործ ունի. սակայն խոստացավ վաղը գալու, ըստ որում կարծում էր, թե վաղը ազատ կլինի:

Paratixe ձևը ժողովրդական է. մյուսը ուսումնական և հատուկ գրքի. Ս. Գրքի լեզուն parataxe է, բայց հասցրած գեղեցիկ վսեմության, կատարելության:

ELLIPSE (ՁԵՂՁՈՒՄ, ԲԱԾԹՈՂՈՒՄ)

Այս բառով հասկանում են զեղչումը կամ ջնջումը այն բառերի, որոնք ինքնին հասկացվում են, և նրանց գործածությունը ավելորդ է:

Ellipse երկու տեսակ է, բառի և նախադասության:

Առաջինից օրինակներ.

Իշխան եմ ծախում (ձուկը).

Կարմրախայտ (ձուկ) ուտո՞ւմ եք.

Արաբական fœndeq Հայերեն պնդուկ և «կաղին», ձեն էր հունարեն կարիոն պոնտիկա, որ է «կաղին պոնտական» (այսինքն Տրապիզոնի, որ լավագույն տեսակն է), կաղին բուն բառը ջնջելով՝ պահել են ածականը, որ է «պոնտական»:

Լուսավորիչի աջը (այն է՝ ձեռքը). մինչև անգամ Օրմանյանի Ազգապատումի մեջ կարդացել եմ «այդ աջը ա՞ջն է, թե՞ ձախն է» (զեղչված է ձեռքը – **Ո. Բ.**):

Նախադասությունների զեղչումը ավելի սովորական է և չատ անգամ դրվում է Հարցականի տակ, օրինակ՝

1. Այլևս չեմ գալու քեզ մոտ: – Որովհետե՞: – Որովհետև ոչ մի անգամ չեկար ինձ տեսնելու:

* Տե՛ս Armand Nazarian, Dictionnaire pratique français-russe-arménien des termes linguistiques (Ա. Հ. Նազարյան, Լեզվաբանական տերմինների ֆրանսերեն-ռուսերեն-հայերեն ուսումնական բառարան, Երևան, 1993, էջ 92): (**Ո. Բ.**)

2. Մինչև վաղը պետք է վերադարձնես.- եթե ո՞չ.- եթե ոչ, այլևս գիրք չեմ տա քեզ:

3. Եղբայրս ծանր հիվանդացավ.- Նորի՞ց:

4. Դասերդ հաջող զնո՞ւմ են.- Ոչ այնքան:

5. Երբ որ տեսնեմ, մի լավ պիտի խայտառակեմ նրան.- Արժե՞:

6. Ես խնդրում եմ, որ վաղը անպատճառ գաս ինձ մոտ.- Որպեսզի՞.- Որպեսզի գնանք պտույտի:

7. Գլխին կանաչ է կապել.- Այսի՞նքն.- Թուրքացել է:

8. Ասացի՞ր.- Տեսա՞ր, որ... (տեսա՞, որ ասեի):

Ռուսերեն *всё*, գերմաներեն *alle* հաճախ նշանակում են «չկա», այսինքն բոլորն էլ վերջացել է:

9. Գնալո՞ւ ես բժշկի մոտ.- Երկու շաբաթից:

10. Կատարեցի՞ր նրա ասածը.- Անմիջապես:

11. Մի բաժակ ջուր տուր.- Իսկույն:

12. Ո՞ւմ համար են այս բոլոր պատրաստությունները.- Հյուրերի:

13. Շուկայում վաճառո՞ւմ են սրանից.- Կարծեմ:

14. Կարո՞ղ եք այս տետրակը արտագրել մի օրվա ընթացքում.- Իհարկե:

ԼՆԱՌԱԴԱՍՈՒԹՅԱՆ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

ԵՆԹԱԿԱ

Ենթական Արիստոտելյան տրամաբանությունը հունարեն *ὑποθετικόν* բառի թարգմանությունն է, սրա արմատն է *ὑπο-θεταί* «տակը պառկել» այն է՝ «ծառայել իբր հիմք», որից և «խոսքի նյութ կամ առարկա լինել»: Ենթական նա է, որ կազմում է խոսակցության նյութը կամ առարկան, մինչդեռ նրա մասին տրված տեղեկությունը կամ ասված բանը կազմում է չափազանց «ստորոգելի»:

Մալայան *Ple-Temer* լեզվի մեջ, որ գտնվում է շատ նախնական վիճակում, ենթական դրվում է նախադասության սկզբում, բայցից առաջ, և ենթակայից հետո դրվում է համապատասխան ղեմքի ղերանունը, իսկ եթե ենթական ղերանուն է, նույնը կրկնվում է: Օրինակ՝

Karēi na guri balign te –

Կարեին (նա) նստած է վերևում:

iurl na akogn Galogn-adek

Մեռելների ոգին (նա) կախված է Գալոգնադեկի վրա:

Ugn ĩurl ugn gēi lanoi hubi –

Նրանք հոգիները (նրանք) ուտում են ստվերները *yam-երի* (*shadow op yams*)

ha ha-tugn –

Դու-դու վախեցել ես:

iē i-tugn –

Ես – ես վախեցել եմ:

(Schebesta, IRAS 1931, 647)

Հնդեվրոպական նախալեզվում երբ ենթական չեզոքի Հոգնակին էր, բայց դրվում էր եզակի, որովհետև, ինչպես Հայտնի է, չեզոքի Հոգնակին իրապես Հոգնակի չէր, այլ Հավաքականի եզակին: Այս կանոնը չարունակվում է Հին Ավեստայում (Գաթաներում) և ավելի հաճախ՝ Հունարենում:

Ինչպես՝ *τὰ τῶα τρέχει*

Այս կանոնի հետևանքն եղավ այն, որ բալթյան խմբի մեջ բայերի Հոգնակի 3-րդ դեմքը ջնջվեց, և եզակի 3-րդ դեմքը բռնեց նաև նրա տեղը (չեզոքը ընդհանրացնելով):

Թուրքերենի մեջ այս կանոնը ավելի ընդհանուր է. ամեն Հոգնակի ենթակա կարող է ստանալ եզակի բայ, ինչպես՝ *dojuklar geldi* տղայքը եկավ (փոխանակ՝ *եկան*):

Նույն ազդեցությամբ անշուշտ Հայերենի մեջ էլ ունենք՝

Աս բաները վերջացավ.

Երբ ենթական եզակի է, բայն էլ եզակի է:

Երբ ենթական Հոգնակի է, բայն էլ Հոգնակի է:

Երբ ենթական մի քանի բառից է, բայը Հոգնակի է, ինչպես՝ Որմիզդ և Արհիմն յղացան յարգանդի մօր իւրեանց (Եզն. 113):

Երթային զհետ Յիսուսի՝ Սիմուսն Պետրոս և միւս աշակերտն (ՅՀ. Ժր. 15):

Երբ ենթական երկու Հոմանիչներից է բաղկացած, բայը եզակի է մնում:

Դողումն և սոսկումն ունի դարարածան (Եզն. 16):

Երբ ենթական Հավաքական բառ է, թեև եզակի, բայը լինում է Հոգնակի:

Դիղեալ կային ամբոխն (Բուդ. դ. 3):

Թվականի հետ դրված ենթական, երբ եզակի է, բայը մնում է եզակի, ինչպես՝

Եւթն աստղ միայն է գնայուն (Եզն. 199):

Եթև գտցի ի Սողոմ յիսուն արդար (Մն. Ժր. 26):

Ձի կարելի ենթական դնել և բայը թողնել անհայտ, օրինակ՝

Ինֆորմացիոն բյուրոյի հաղորդագրությամբ, Նորվեգիայի առափնյա ջրերում գտնվող Հինորսական նավերը ոչ երկարատև գնդակոծությունից հետո (իրենք են գնդակոծել, թե իրենց են գնդակոծել), անգլիական զինվորներն ափ են դուրս եկել և գերի են վերցրել գերմանական և նորվեգական մի քանի ձրկ-նորսներ (Սովետական Հայաստան, 1941, մարտ 6, ա էջ, 5-րդ օրինակ): Ենթական է նավերը, բայը չկա, այնպես որ Հայտնի չէ, թե ինչ եղան այդ նավերը կամ ինչ արին:

Ենթական կարող է մի քանիսը լինել և նույնիսկ անեզական բառ ունենալ իր մեջ, և բայը նորից դրվել եզակի, օրինակ՝ *գի քո է կարողութիւն և զօրութիւն և փառք*:

Կոչեցաւ և Յիսուս և աշակերտքն նորա ի հարսանիսն (ՅՀ. Բ. 2):

Գրաբարի մեջ անեզական ենթական ստանում է Հոգնակի բայ:

Աշխարհաբարում անեզական բառերը եզակիի վերածված լինելով՝ ստանում են եզակի բայ, օրինակ՝

Շրթունքը կարմրել էր:

Աչքը ուռել էր:

Արցունքը հոսում էր:
 Սրանց հոգնակին լինում է՝
 Շրթունքները կարմրել էին:
 Աչքերը ուռել էին:
 Արցունքները հոսում էին:

Ըստ այսմ սխալ են հետեւյալ ձևերը.

Նրա բարակ շրթունքը կապտել էին (Շիրվանդադե, Եժ., 1930, Դ. 222):

Օրիորդի շրթունքը դողում էին (ԼՋ 242):

Մաքուր արցունքը դուրս ձգտեցին (ԼՋ 368):

Երբ ենթակաները միացած են կամ բառով, բայր եզակի է դրվում. «Պատմազետը կամ քննադատը ձգտում է ամեն կերպ ապացուցել». սխալ է ասել՝ «Պատմազետը կամ քննադատը ձգտում են ամեն կերպ ապացուցել» (Տերտեր-յան, Նոր ուղի, 1927 թ., ԼՋ 252):

Հավաքական անունների հետ կարելի է դնել նաև հոգնակի բայ. այսպես անգլերեն բայը «Ժողովուրդ», բառը միշտ հոգնակի բայ է պահանջում. ինչպես՝

The people are never satisfied

Ժողովուրդը երբեք գոհ չի լինում:

Բայց ֆրանսերենը՝ միայն եզակի՝ le peuple n'est jamais content.

Ուրիշ բառեր կարող են լինել թե՛ եզակի և թե՛ հոգնակի.

օր. the jury was կամ were unanimous

ժյուրին էր կամ էին միաձայն

the committee have made their report

Հանձնաժողովը տվին՝ իրենց՝ տեղեկագետը:

Բրտտոներեն երկու ենթակա երբ բայից առաջ են դրված, պահանջում են հոգնակի բայ, բայց երբ հետո են դրված, բայր եզակի կլինի, ինչպես՝

Pierre ha Jacq ne hrant nitra

Պետրոս և Ժաք չեն անում ոչինչ.

բայց՝ me gred ne hra nitra Pierre ha Paul.

Կարծես չի (ևզ.) անում ոչինչ Պետրոս և Պողոս:

(Guillome, p. 108)

Գրողները երբեմն այլ բան են մտածում և այլ բան են գրում, որով նախադասության մեջ բառը դուրս է գալիս այլ ձևի, մյուս մասը մի ուրիշ ձևի, ուրիշ խոսքով իրար հակասական կամ քերականական կանոններին հակառակ: Օրինակ՝

Հին հոգևորականության ավատական կենցաղի առանձնահատուկ այդ կարգերը, որ հետևանք էին նախարարական միջավայրի և զինվորական ազնվականության ազդեցության, այնքան կարևոր մի փաստ է, որ... (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, 1934, ԼՋ 145): Գրողն անշուշտ մտածել է «... կարգերի գոյությունը» որով և դրել է «մի փաստ է», բայց գրել է «կարգերը», ուստի և առաջացել է «կարգերը մի փաստ է» անկանոն ձևը:

Այնպես չոր, այնպես սառն էին մոր խոսքերի տոներ (Սիրաս, Ձգրված օրենք, 56).- Հեղինակը մտածում է խոսքերի մասին և չի հիշում տոներ, ուստի դուրս է եկել տոներ էին (Եղակի ենթակա և Հոգնակի բայ):

Բարբարոսները յուրաքանչյուրն ըստ իր բնավորության է վարվում. (մտածել է յուրաքանչյուրի մասին, բայց մոռացել է բարբարոսները). պետք էր ասել՝ բարբարոսներից յուրաքանչյուրը:

Երբ նախադասությունը այնպես է կազմված, որ եթե ենթական Հապես Հոգնակի է, բայց ձևապես Եղակի է, բայց գրվում է Եղակի:

Սխալ է ուրեմն ասել՝

Ութ տարի էր, որ նա իր քրոջ հետ Հորեղոր Հովանավորության ներքո էին (Շիրվանզադե, Երկ. լիակ. ժող., 1930, հտ. Դ, էջ 211):

Արաբերենում երբ ենթական գրված է բայից հետո, բայր կլինի միշտ Եղակի, նույնիսկ եթե ենթական Հոգնակի լինի:

ՍԵՌԻ ԽՆԴԻՐ

Սերի խնդրի Հայցական ձևը ուղղականին կամ տրականին նմանվելուց առաջանում էին զանազան թյուրիմացություններ, օրինակ՝

Սակայն Հայեր արթուն կը գտնուին, լատիններն ալ կը կզգուչացնեն, և թարգմանը կը յաջողի... (Ազգապատում, 4094):

— Հայտնի չէ, թե Հայերը լատիններին են զգուչացնում, թե լատինները՝ Հայերին:

Նրան Հանձնեցին Մարտիրոսին, Հայտնի չէ, թե զնա՞ յանձնեցի Մարտիրոսին, թե զՄարտիրոս յանձնեցի նրան:

Ազադ-Նիրարին այս ներքինին Հանձնեց Շամիրամին (Հայոց անձ. բառ. Դ. 138).- Հայտնի չէ, թե զներքինի՞ն Հանձնեց Շամիրամին, թե զՇամիրամ Հանձնեց ներքինին: Հասկացվում է միայն պատմության ընթացքից:

Իսպաներենի մեջ էլ սերի խնդիրը ճիշտ արևելահայերենի պես անշուշտների համար գրվում է Հայցական, չնչավորների համար՝ տրական, օրինակ՝

he olvidado la flave

մոռացել եմ բանալին.

he visto a su hermano

տեսել եմ Եղբորդ:

ԲՆՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐ

Շվեդերենում Հոլովի վերջավորություններ չլինելով՝ տեղից է իմացվում, որ տրական Հայցական նույն են, ուստի նախ գրվում է տրականը, հետո Հայցականը, օրինակ՝

Modern gav sin son en bok

Մայրը տվեց իր որդուն մի գիրք:

Բայց երբ մի նախգիր լինի, որ որոշի տրական լինելը, չարքը փոխվում է, այսպես, վերի խոսքը դառնում է՝

Modern gav en bok at sin son,

Մայրը տվեց մի գիրք ցիւր որդի:

(Poestion, Schwed, 148)

ՀԱՏԿԱՑՈՒԹԻՉ

Հատկացուցիչը Հատկացյալից կարող է բաժանվել մի ամբողջ Հարաբերական միջանկյալ նախադասութեամբ, օրինակ՝

Եւ ամենեցուն, որ ի ժողովրդեանն էին, աչք ի նա Հայէին (Ղկ. գ. 20):

Այսպես է նաև Հունարեն բնագրում.

και πάντως ἐν τῇ συναγῆ οἱ ὀφθαλμοὶ

ἦσαν ἀτενίζοντες οὐτῷ,

որին նման է նաև լատինը՝

et omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.

Բայց նույնը չէր կարողացել պահել ֆրանսերեն et les yeux de tous, dans la synagogue étaient fixes sur lui անգլերեն and the eyes of all in the synagoguc were fastened on him (Թիրաքեան, Հայ-Երևան, ուսումնասիրութիւն, էջ 173):

Հատկացուցիչը կարող է Հատկացյալից առաջ դրվել, ինչպես՝

Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,

Ընդ եղեգան փող բող ելանէր (Վահագնի ծնունդը):

Կարող է այս դիրքի մեջ նաև մի Հարաբերական նախադասութեամբ բաժանվել, ինչպես՝

Զի ծանիցես զբանիցն որոց աշակերտեցար գճմարտութիւն (Ղկ. Ա 4):

Այսպես է նաև լատինը՝

ut cognoseas earum verborum, de quibus eruditas es, veritatem.

Երբ Երկու Հատկացուցիչ ունեն միևնույն Հատկացյալը, այս Հատկացյալը դրվում է Հոգնակի, օրինակ՝

Երևանի թեմական դպրոցը և Ղարաբաղի թեմական դպրոցը. ասելու փոխարեն ասում ենք, Երևանի և Ղարաբաղի թեմական դպրոցները:

Բայց սա Հաճախ տեղիք է տալիս թյուրիմացութեան, և կարելի չի լինում որոշել յուրաքանչյուր Հատկացուցիչի պատկանող Հատկացյալի թիվը: Այս դեպքում կարող է լինել չորս դիրք. 1) Երկու Հատկացյալներն էլ եզակի են, 2) Երկու Հատկացյալներն էլ Հոգնակի են, 3) առաջին Հատկացյալը եզակի է, երկրորդը՝ Հոգնակի, 4) առաջին Հատկացյալը Հոգնակի է, երկրորդը՝ եզակի: Այս դեռ եթե Հատկացուցիչը երկու է, իսկ եթե երեք կամ ավելի լինի, տեսեք ինչպիսի թյուրիմացութիւններ և սխալներ կառաջանան:

Այսպիսի թյուրիմացութեան մի օրինակ տալու համար հիշենք հետևյալը:

Հ. Բ. Սարգսյան իր «Ազաթանգեղոսը և յուր բազմադարյան գաղտնիքը» գրքի մեջ, էջ 140, ասում է, «Տոհմային մատենագիրք մեր, Ազաթանգեղեայ յոյն օրինակի և Մակարեացոց գրոց Թարգմանիչներէն սկսեալ»: Այստեղից քաղելով բ. Կիլիսեբեան, Եղիշե (Վիեննա, 1907), էջ 133–134 ծանոթագրութիւնում ասում է, թե «Մակարեացոց Թարգմանիչը միակ Հոգի մը չէ», մինչդեռ Սարգսյանի միտքն այն էր, որ Ազաթանգեղոսը ունի մի Թարգմանիչ, մակարայեցիք՝ ևս մի Թարգմանիչ, Երկուսը միասին լինում են Թարգմանիչներ:

Այսպիսի թյուրիմացությունների տեղիք չտալու համար լավագույնն է հատկացուցիչները հիշել առանձին-առանձին: Այսպես՝ վերի օրինակը՝

Ազաթանգեղոսի թարգմանիչը և Մակարայեցոյ գրքի թարգմանիչը և այլն:

Անգլերենում հատկացուցիչը ըստ սովորականին դրվում է հատկացյալից հետո, բայց կա նաև մի հին ձև, որ նրա հակառակն է, օրինակ՝

The house of my father

My father's house

Հորս տունը,

կամ ավելի երկար՝

the fortune of the sister of the wife of my brother

my brother's wife's sister's fortune,

իմ եղբոր կնոջ քրոջ հարստությունը...

ԲԱՑԱՀԱՅՏԻՉ-ԲԱՑԱՀԱՅՏՅԱԼ

Գրաբարի մեջ բացահայտիչի համաձայնությունը կարող է երբեմն տեղիք տալ թյուրիմացության և իմաստի երկդիմություն, այսպես՝ Ոորենացու գրքում, կա

Ոմանք ի չարաբաստացն աշակերտացն ասնալ զգիրսն Թևադորոսի մամուլս-տացվոյ, զվարդապետին Նեստորի և զաշակերտին Թևոդորի, գնային յաշխարհն Հայոց.- ուր վարդապետ Նեստորի և աշակերտ Թևոդորի լոկ բացահայտիչ են Թևոդորոսի, կարելի է առնել իբրև անկախ հատկացուցիչ և հասկանալ տարբեր մարդիկ (այս մասին տե՛ս վերը):

Նույնպես Սևր. (կամ Անանուն պատմիչ, էջ 2-6):

Եւ ի ժամանակի մահուան իւրոյ Ետ (Հայկ) զնա կալուած ժառանգութիւն Կաղմնայ թոռին իւրում, որդւոյ Արամանիկայ, Եղբոր Արամայիսի:

Եղբոր բառը կարելի է առնել թե իբր բացահայտիչ Արմենակի և թե իբր Կաղմոսի, առաջին դեպքում Արմենակը լինում է Արամայիսի եղբայրը, երկրորդ դեպքում Կաղմոսն է Արամայիսի եղբայրը: Եվ որովհետև գիտենք պատմությունից, որ Հայկը պապն է, որդին՝ Արմենակը, սրա որդիքը՝ Արամայիսը և Կաղմոսը, ուրեմն երկրորդ ձևն է ճիշտ:

Աշխարհաբարում բացահայտիչը կարող է բացահայտյալից առաջ դրվել և մնալ անփոփոխ և կամ Ետ դրվել և այն ժամանակ համաձայնում է: Առաջին դեպքը կարճ ձևերի համար է, երկրորդ դեպքը՝ բառերի երկար չարքի համար, օրինակ՝

Ավարայրի դիցազն Վարդանի եղբայրն էր:

Կառուցման հաջող ընթացքը մեծապես կախված էր Ռաֆայելից՝ այդ գործի անմիջական պատասխանատուից: Այս դեպքում հաճախ դրվում է «իբրև» բառը. որպես օրինակ՝ «Կառուցման հաջող ընթացքը մեծապես կախված էր Ռաֆայելից՝ իբրև այդ գործի անմիջական պատասխանատուից»:

Բայց այս դեպքում անկարելի է բացահայտիչը դնել իբրև բառի պատճառով սեռական, օրինակ՝ ... իբրև այդ գործի անմիջական պատասխանատուի (Սիրաս, Զգրված օրենք, 42):

Բացահայտիչը և բացահայտյալը ընդհանրապես դրվում են նույն հոլովով. սակավ գեպքերում այս օրենքը չի գործադրվում, և բացահայտիչը մնում է ուղղական, օրինակ՝

Ջայնու ժամանակաւ Լը դուստր մի գեղեցիկ Անդովկայ ուրումն, մի ի նախա-
րարացն նահապետին Սիսեաց (Բուգ. դ. ևժ):

ՍՏՈՐՈԳԵԼԻ

Թե անվանական և թե բայական նախադասությունների մեջ, եթե բայը ստորոգելիից հետո է, ստորոգելին հոգնակիի նշան չի վերցնում և միայն բայն է, որ դրվում է հոգնակի:

Ապա ուրեմն ազատ են որդիքն (Մտթ. ժե. 25):

Դուք յոյժ մոլորեալ էք (Մրկ. ժբ. 27):

Արթուն կացէք (Մրկ. ժգ. 35):

Սուրբ արա զնոսա (ՅՀ. ժէ, 17):

Եթե ստորոգելին բայից հետո է, կարող է ստանալ հոգնակի նշան կամ ոչ:

Դուք եղերուք պատրաստք (Մտթ. իդ. 44):

Շատ հեռի են և աննմանք (Փարպ., Լջ 48):

Հանդերձք նորա եղեն սպիտակ (Մտթ. ժէ. 2):

Հինգն ի նոցանէ յիմարք էին և Հինգն՝ իմաստունք (Մտթ. իե. 2).

առաջինը հոգնակի չափտի լինելը, բայց դրվել է վերջինի պատճառով: Ստորոգելին միայն ուղղական-հայցական հոլովով կարող է լինել:

Աչխարհաբարում ստորոգելին չի համաձայնվում. սխալ է գրել օրինակ՝ «Նազարք մահմեդականներ, քրիստոնյաներ, հրեաներ և կռապաշտներ են» (Նալաթեան, Արար. մատեն. տպ. Վիեննա, 1919, Լջ 28): Պետք է ասել մահ-մեղական...:

Հ Ո Լ Ո Վ Ն Ե Ր

ՈՒՂԱԿԱՆ

Ուղղականը բառի ուղիղ ձևն է. չատ գեպքերում նույնանում է հայցականին: Ուղղականով են դրվում ենթական, ստորոգելին, կոչականը:

ՍԵՌԱԿԱՆ

Սեռական հոլովն ունի մի քանի վերջավորություններ:

Genetivus subjectivus – օրինակ՝ Միքայելի մահը, արյան հոսումը,

Genetivus possessivus – ձիու ոտքը,

Genetivus originis – Համադանի Լչ, Թուլի պանիր,

Genetivus objectivus – Բարեկամիս հիշատակը, գերու սպանությունը,

Genetivus partitivus – տես վերը,

Genetivus qualitativus – ծովի ձուկ, գինվորի գլխարկ,

Genetivus epexegeticus – Շիրազի նահանգը, իսլամի կրոնը:

Սևոականը հնդկական sindhi լեզվում չորս տեսակ վերջավորություն ունի jo, sandō և սրանց նվագականը jaṣṣō, sandiṣṣō: Վերջին երեքը գործածական են ի բանաստեղծությունն, իսկ jō սովորական է: Ուրիշ հնդարիական լեզուների նման սևոականը համարվում է ածական և հոլովելուց հետո՝ սեռով, թվով և հոլովով համաձայնում է այն գոյականի հետ, որին վերաբերում է (հատկապես), մոտավորապես եթե հայերեն ասենք **Լևոնի գրքերից** ասելու տեղ՝ **Լևոններից գրքերից** (Grierson, հտ. 6, մաս 1, էջ 32):

Այսպես է նաև հնդկական Քաշմիրի լեզվում: Օրինակ՝ cūra գող, gara տուն բառերով sondu սևոականի մասնակով՝

cūra-sondu gara գողի տունը,

cūra-sandis garas գողի տան (տր. հլ.).

cūra-sandi gara գողի տնից (բց.).

cūra-sandyau garau գողի տներից:

(Grierson, հտ. 8, մասն 2, էջ 275):

Garier ամերիկյան լեզվի մեջ սևոականը կաղմվում է այսպես. դրվում է հատկացուցիչը, հետո հատկապես՝ ստացականով, ինչպես՝ tsuten u-tserh – տղա իւր գլխարկ «տղայի գլխարկը» (Mirice, Carr, Language, էջ 105):

Այս ոճն ունի կովկասյան լեզուներից արևազ, ուրիխ, կաբարդին. օրինակ՝ արխզ. a-ca a-xa – **ձին իւր գլուխ** = «ձիու գլուխը» (Dirr, Einfutr, 40), որ նույնն է մնում թուրքերեն labam- –n evi, հունգար. azatyá-nak a háza, գերմ. meinem Vater sein Hans ձևերի հետ:

Պոլինեզյան լեզուների մեջ երկու տեսակ սևոական կա. տեսական և ժամանակավոր. օրինակ՝ «մարդու տունը» ուրիշ տեսակ է արտահայտում և «մարդու գլուխը» ուրիշ (անդ, էջ 95): Wöndt, Vlkerps, 1, Բ մաս, էջ 93. նեգրական wolof լեզուի մեջ 4 տեսակ սևոական կա. 1) շատ մոտիկ է. օրինակ՝ kar u burbā թագավորի տունը (շատ հեռու), kar burbā (քիչ հեռու), kar u burbi (մոտ), kar u burbu (շատ մոտ) (անդ, էջ 95):

* * *

Ամերիկյան, մալայան, ալթայական և այլն լեզուների մեջ սևոականը ստացականով կկազմվի. օրինակ՝ թուրքերեն էվ քափուսու (տունը դուռ. իւր) – տան դուռը:

Սևոականի տեղ երբեմն գործ են ածում տրական. ինչպես՝ ժողովրդական գերմաներեն dem Peter sein Haus (իմա՝ Պետրոսի տունը), ստորին լատիներեն tribunus plebi, փոխանակ՝ tribunus plebis (Wundt, Völerps, 1, Բ մաս, էջ 93):

Հետաքրքիր են հատուկ անուններից և մականուններից առաջացած բառերի նորանոր առումները: Օրինակ՝ կայսր (տե՛ս Արմ. բառ., էջ 940): Այս բառի ծագմանը և ստուգաբանությունը ծանոթ է նույնիսկ Վարդան Պատմիչը, որ գրում է իր Պատմության մեջ, տպ. Վենետիկ, 1862, էջ 33. «Եւ օգոստոս երկրորդ ինքնակալ զկնի Հուլիոսի զոր ասին Փորահան, որ և կայսր կոչեցաւ»:

ՏՐԱԿԱՆ

Տրական Հոլով բնության խնդիրը ձևով նույնն է սեռականի հետ և երբեմն չատ չնչին կետով միայն տարբերվում է նրանից, պետք չէ սխալմամբ չփոխել այդ երկուսը, օրինակ՝

Շապուհ Հայոց թագաւոր եղաւ.

Շապուհ Հայոց թագաւորն եղաւ:

Առաջինի մեջ Հայոց տրական է, իսկ երկրորդի մեջ՝ սեռական, և այդ որոշում է միայն թագաւորը բառի վրա դրված հոդը, բայց կարելի էր նաև առանց որևէ տարբերության ասել՝

Շապուհ Հայոց թագաւոր դարձաւ (տր.).

Շապուհ Հայոց թագաւոր դարձաւ (սեռ.):

Արևելյան Հայերենում երկուսի տարբերությունը ավելի պարզ է, այնպես որ վերի ձևերը պիտի ասեինք՝

Շապուհ Հայերին թագաւոր դարձաւ (տր.).

Շապուհ Հայերի թագաւոր դարձաւ (սեռ.):

Եվ եթե արևմտահայ մի հեղինակ ուշադրություն չդարձնելով ն ձայնը մոռանա, սխալ գրած կլինի, օրինակ՝ Մեր գործարանը և նրանց դպրոցը միաժամանակ չեֆն են միևնույն գյուղին (Սիրաս, Զգրված օրենք, էջ 34), այստեղ ն հոգը պետք է հանել չեֆ բառի վրայից, եթե ուզում ենք, որ **գյուղին** տրական մնա, կամ պետք է հանել **գյուղին** բառի վրայից, եթե ուզում ենք, որ **գյուղին** սեռական լինի, երկուսը միասին (ինչպես է վերևում) ճիշտ չէ արևելյան հայերենում:

Ուղղականի և Հայցականի նույնությունը պատճառ չէ, որ ենթական ու սեռի խնդիրը չփոխվեն իրար հետ: Եվրոպական լեզուներում այդ չփոխությունը վերացվում է դասավորությամբ, նույնը նաև կատարվում է արևմտյան գրականում: Բայց այստեղ կա նաև մի ուրիշ միջոց: Ամենից ավելի դժվար դեպքում, այսինքն երբ ենթական ու սեռի խնդիրը հատուկ անուն են, արևմտյան գրականը դժվարությունից դուրս է գալիս՝ ենթական թողնելով առանց որոշիչ հոդի (ինչ որ սովորական երևույթ է արևմտյան գրականում), և որոշիչ հոդով օժտելով սեռի խնդիրը (որ նույնպես օրինական ու սովորական երևույթ է արևմտահայ գրականում): Օրինակ՝

Բայց օրին մեկը Գամերը-Սուլթան է (ուղղ.), յանկարծ իր մոտ հրավիրեց խօճա-Պաշին (Հյց.): (Տե՛ս Լևոն Մեսրոպ, Զատե, Փարիզ, 1945, էջ 149):

Տիգրան իր քով կանչեց Միհրդատը:

Լևոն իրեն ժառանգ և Հաջորդ նշանակեց Զապելը:

Սեռականը տրականի հետ ձևով նույն լինելու պատճառով կարող են նախադասության մեջ չփոխվել իրար հետ, ուստի կարևոր է, որ գրողը սեռականը գոյականի մոտ, իսկ տրականը բայի մոտ դնի: Օրինակ՝

Դժվար թե կարելի լինի այդ աքսիոմները մի բուշմինի կամ ավստրալիացի մի նեգրի ապացույցի միջոցով հասկանալի դարձնել (Էնգելս, Բնության դիալեկտիկա, թրգմն. Հ. Հարությունյան և Առ. Առաքելյան, Երևան, 1936, էջ 118):

Պետք էր ասել մի նեգրի Հասկանալի դարձնել ապացույցի միջոցով: Վերևի ձևով այնպես է Հասկացվում, իբր թե ապացույցը նեգրը կամ բուշմենն է տալիս: Ոոսակցություն մեջ այդպիսի զգուշությունների կարիք չի լինում. որովհետև չեչտը, տոնը կամ դադարը ճշտում են իմաստը:

Հայցական սկսեց գործածվել նաև «միջով» նշանակությամբ, Գնաց ի Հորդանան գետ և անցաւ դնա («ընդ այն») (Վրք. Հայ. 115):

Չուվաչերենում տրական և Հայցական բոլորովին նույնն են թե Եղակի և թե Հոգնակի, դրա համար էլ քերականության մեջ իբր մի Հոլով են համարում (Аmmарин, Матер., էջ 118-119):

Հինդուստանի լեզվի մեջ ուղղական և Հայցական նույն են թե Եղակի և թե Հոգնակի, բայց երբ չփոթություն ծագի, և Հարկ լինի խոսափել այդ չփոթությունից, Հայցականը տրականի ձևով են դնում, օրինակ՝ ուղղական mard, տրական mard-ko, Հայցական mard, բայց նաև mard-ko, այսպիսի Հայցականը կոչվում է ուղիղ Հայցական, մինչդեռ ուղղականի նմանը կոչվում է «անուղղակի»: Ուղիղ Հայցականը հատուկ է ամեն տեսակի բառերին և Հոլովման մեջ բռնում է առանձին տեղ (տե՛ս Bonnerjea, Gram. hindi, էջ 5-6):

Վրացերենում տրականը նաև իբր Հայցական է գործածվում (Dirr, Einführ, 58):

Ռուսերենում չատ անգամ Հայցականը անշունչ առարկաների համար ուղղական ձևով է, անշունչների համար սեռականի ձևով: Բայց—а հանգող բառերը ունեն առանձին Հայցական, որ ձևով տարբեր է ուղղականից և սեռականից և տրականից: Դերանունների մեջ Հայցականը միշտ սեռականի պես է:

Արևազները տրական չինելու համար գոյականը չեն Հոլովում, այլ բայի վրա դերանուն են դնում. այսպես՝

Sara s-ad a-ci-s-t ueit — ես Հայրս ձին իրեն ևս տվի.

«Ես ձին Հորս տվի» (Dirr, Rinf. 41):

ՀԱՅՑԱԿԱՆ

Արևելյան Հայերենում Հայցականը ուղղականից չփոթելու համար տրվում է նրան տրականի ձևը, բայց այսպիսով Հիմա էլ տրականի Հետ է չփոթվում: Օրինակ՝ Բազենյանը շտապեց Շահյանին ներկայացնելու պանի Զդաննիչին (Նար-Դոս, Մահը, էջ 206):

Եթե չգիտենայինք թե քաղաքավարությունը պահանջում է նախ տղամարդին ներկայացնել կնոջը, չպիտի իմանայինք, թե ով ում են ներկայացրել. Շահյանը՝ պանի Զդաննիչի՞ն, թե՞ պանի Զդաննիչը՝ Շահյանին: Այստեղ էլ դարձյալ միակ ելքը բառերի շարքն է, նախ դրվում է Հայցականը և Հետո՝ տրականը, ինչպես և վերևի տողերում (տղամարդին ներկայացնել կնոջը):

Ի՞նչն էր, որ Մուշեղին հաճելի էր դարձնում Նատաշային, իսկ իրեն՝ վանելի (Սիրաս, Զգրված օրենք, 254):

Այստեղ ուրիշ ելք չկա դուրս գալու երեք ձևերի միջից, եթե ոչ պատմական ծանոթությունը, ուրիշ խոսքով տեղից է իմացվում, քերականական ուժ չունի:

Զանազան լեզուների պատմական կյանքում առաջանում է Հարցականի ձևի փոփոխուք: Պարսկերենի մեջ Հարցականը միշտ նման է տրականին, ինչպես՝ *ōrā dādām* նմա տուի, զնա տուի: *Marā gulf* ինձ ասաց, *mara kušt* զիս սպանեց: Սապաներենում անշունչ առարկաների Հարցականը նման է ուղղականին, բայց չնչավորներինը նման է տրականին (օրինակ *a un hombre* դայր ոմն): Սլավոններում եզակի արականում անշունչ Հայցականը նման է ուղղականին, չնչավորներինը՝ սեռականին: Ռուսերենում ավելի տարածվելով այս երևույթը՝ անցել է նաև Հոգնակիին:

Լեհերենում ավելի է բարդացել գործը. եզակիում արականի մեջ չնչավորի և անշունչի Հոլովածեի տարբերությունը պահելով Հանդերձ՝ Հոգնակիում արականի Հետ մտցրել է «անձնականի» (*personnel*) և ոչ անձնականի տարբերությունը: Անձ ցույց տվող առարկան բառերը Հոգնակիում Հայցականում լինում են սեռականի նման, իսկ ոչ անձնականները (անասուն և իրեր) ուղղականի նման է: Այսպիսով, Հոլովման մեջ բացի սեռից, մտնում է նաև եզակիում անշունչի և չնչավորի տարբերությունը, իսկ Հոգնակիում՝ անձնականի և ոչ-անձնականի տարբերակումը:

Հինդուստանի լեզվում Հայցական և ուղղական նույնն են և թե եզակի և թե Հոգնակի. ուր որ դա չփոթի տեղիք է տալիս, գործածվում են տրական, այսպիսով, Հոլովման մեջ մտցրել են անուղղակի Հայցական (որ նույն է ուղղականի Հետ) և ուղիղ Հայցական (որ է տրականաձև Հայցական): Անձնական դերանունների մեջ բոլորը ուղիղ Հայցական են, անուղղակի չկա (այսպես նաև Պոլսի բարբառում), միայն երրորդ դեմքի մեջ չնչավորը տրականի նման է, անշունչը Հայցականի (*Bonnerjea*, *Gram. hindi*, էջ 12):

Պորտուգալերենում Հայցականը նման է ուղղականին. ուր որ չփոթություն է առաջանում, դնում են տրական, բայց Հաճախ առանց որևէ պատճառի էլ դնում են տրական: Օրինակ՝

A espingarda tem ferdido (a) *dous* soldados.

Հրացանը ունի վիրավորած (տր.) երկու զինվոր:

A espingarda nao tem ferido (a) soldados

Onde e quando tem visto a men irmao?

Երբ և ուր տեսել եք (տր.) իմ եղբորը:

(*Anstett*, էջ 175)

Օսերենում Հայցականը նման է ուղղականին, ուստի որոշյալ լինելու դեպքում սեռականը գործ են ածում իբր Հայցական (*Miller*, *Die Sprache des Oss.* էջ 44):

Շնչավոր առարկաների Հայցականը տրականի պես դնելու կանոնն էլ Հաճախ անուշադրություն է առնվում արևելահայ բարբառում, մանավանդ երբ գրողը ծագմամբ արևմտահայ է: Օրինակ՝

Նոր ու նոր թափով երկխան սեղմեց կրծքին և ագահարար սկսեց Համբուրել նրան (*Սիրաս, Ջգրված օրենք*, էջ 527):

Շնչավոր առարկաների Համար Հայցականի տեղ տրական դնելու կանոնը կամաց-կամաց տարածվում է նաև անշունչների վրա: Շատերը ուշադրություն չեն դարձնում դրա վրա, օրինակ՝

Դարկությունը պատում էր աշնան տերեւներին (Սիրաս,

Զգրված օրենք, էջ 229):

Ձի բավարարում նոր դպրոցի պահանջներին (անդ. 252):

Զովացներ իր խնամած, պահած ու պահպանած տունկերին (անդ. 315):

Մութն արդեն պատկ է քաղաքին (335):

Որի մեջ զգացումը սպանել է դատողությունը (238):

Որպեսզի չարախինդ դիտեր աշխարհին (507):

Սկսեց խրախուսել իր անուշ հույսերին (Շիրվանզադե, հտ. Դ, էջ 242):

ՏՐԱԿԱՆ ԵՎ ՀԱՅՑԱԿԱՆ

Եթովպական kunama լեզվում տրական և հայցական միշտ նույն ձևն ունեն
և կազմում են si ետնադրությամբ, օրինակ՝

salanga gabara-si ibinke

Շնագայլը ագռավին բռնեց:

Իսկ երբ տրական և հայցական միասին լինին (օրինակ՝ Ես աղջկանս տվի
զորապետին), այդ դեպքում միայն տրականը կստանա հոդ:

Կոչել, անվանել բայերը պահանջում են երկու հայցական, ինչպես՝ Երկիրը
կոչեց Հայաստան և այլն:

Բայց կարելի չէ երկու հայցականներն էլ դնել որոշյալ, մանավանդ միացած
ցուցական ածականով: Օրինակ, Բացարձակ սխալ է ասել՝

Սալմանասար Ա-ը Ուրուտարին կոչում է այն լեռնոտ երկիրը, որ... (Ղա-
փանցյան, Ուրարտուի պատմ., էջ 13):

Պետք է ասել Սալմանասար Ա-ը Ուրուտարի է կոչում այն լեռնոտ երկիրը....

Եվ կամ եթե չատ անհրաժեշտ է այս ցուցականը, պետք է ասել՝

Սալմանասար Ա-ը այս Ուրուտարի բառով (կամ անունով) կոչում է այն լեռ-
նոտ երկիրը...

ՆԵՐԳՈՑԱԿԱՆ

Արեւմտահայր վարժված չէ ներգոյականի գաղափարին, ուստի նույնիսկ [այն]
Հեղինակները, որոնք արեւմտահայ ծագում ունեն, արեւելահայ լեզվով գրելու
ժամանակ հաճախ ներգոյականի սխալներ են անում. օրինակ՝

Հաջողվեց անցնել հողժողկոմատում պաշտոնի (Սիրաս, Զգրված օրենք, 52):

Աշխատեց նայել Մուշեղի աչքերում (անդ. 357):

Շարոն ուղղվեց և նայեց Ռաֆայելի աչքերում (անդ. 400):

ԿՈՁԱԿԱՆ ՀՈՒՈՎ

Կոչականը նախալեզվում կարող էր ստանալ իրենից առաջ օ ձայնարկու-
թյունը, ավելի շեշտելու համար. այս սովորությունը պահում են հունարենն ու
լատիներենը, օրինակ՝ ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι..!

Բայց այս սովորությունը հետզհետե կրճատվեց թե հունարենում և թե լատիներենում, այնպես որ արդի հունարենում, ինչպես և եվրոպական նոր լեզուներում ժ բացականչությունը անսովոր է: Այսպես և Հայերեն: (Meillet, Traité 499).

Կոչականը այն է, որին ուղղվում է խոսքը, բնականաբար դա կարող է լինել միայն անձ և կամ անձնավորյալ մի էակ.- Հայր, թո՛ղ դոցա, գի ոչ գիտեն: Պատանի՛ դու, արի:

Կոչականը իսկապես Հոլով չէ, որովհետե նախադասության ոչ մի բառի հետ որևէ առնչությամբ կապված չէ, այլ մի պարզ ձայնարկություն է (Henry, Gram. comp. gr. 198): Հայաստան, երկի՛ր դրախտավայր:

Հայերենի մեջ ուղղական և կոչական նույն ձևն ունի, և մեզ համար կոչականը առանձին Հոլով չէ:

Կոչական Հոլովը կազմելու համար Հայերենը առանձին մասնիկ չունի, ուղղականը նույնն է կոչականի հետ, ինչպես էր նաև հնդեվրոպական նախալեզվում, առհասարակ երկակիի և Հոգնակիի մեջ, երբեմն նաև եզակիում: Հայերենի մեջ կոչականի նշանն է **չեչտը**, որ դրվում էր նախավանկի վրա, այնպես էր նաև հնդեվրոպական նախալեզվում: Ռուսերենն էլ կոչական չունի, բայց բուլղարերենը ունի, թեև ուրիշ շատ Հոլովներ ջնջել է. բուլղարերենում կոչականը կազմվում է մեծ մասամբ **е, о** վերջավորություններով և հատուկ է միայն անձ ցույց տվող բառերին և կամ անձնավորվող առարկաներին (Щепкина, էջ 28):

Բարբառներում քրդերենից փոխառյալ կա կոչական ըստ սեռի՝ արական **о**, իգական **э**:

Այսպես, քրդերեն babo «ո՛վ Հայր», daie «ո՛վ մայր»: Վրացերենում ևս կոչականն ունի **о (н)**, ինչպես, կացո՛ մեփեո՛ [კაცო მეფეო] (Dirr, rinf, 58):

ՀՈԼՈՎՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ճիշտ որոշել յուրաքանչյուր Հոլովի գործածությունը կամ սահմանը, դյուրին գործ չէ, որովհետև ազգերի Հոգեբանությունը զանազան առնչությունների ըմբռնման մեջ նույնը չէ, ինչպես հաջորդ հատվածի մեջ պիտի տեսնենք: Այնուամենայնիվ, կարելի է տալ հնդեվրոպական Հոլովների մասին հետևյալ ընդհանուր սահմանները:

[ՈՒՂՂԱԿԱՆ]

Ուղղական Հոլովը ցույց է տալիս գործողությունը կատարողը, այն որ նախադասության մեջ կոչվում է **ենթակա**, երբ ենթական ունի ստորոգելի. այդ ստորոգելին էլ դրվում է ուղղական.- Հայրդ կանչում է, Հայրդ բարի է: Կոչք տեսանեն, էին արդարք երկուքին:

ՍԵՌԱԿԱՆ

Սեռականն ունի երկու գործածություն.

1) **Ցույց է տալիս ամբողջի մի մասը** (իբրև *Փրանս. partitif*) (*Genetivum partitivus*) (և այս պարագային գործ է ածվում թե գոյականի և թե բայի հետ). այսպես՝

լատ. unus eorum նրանցից (սեռ) մեկը,
fortis sinus virorum մարդկանց հզորագույնը,
ubicunque terrarum երկրներից ո՛ւր էլ լինի,

սանս. dvir ahnas

րնդ – րնդ այլ ճանապարհ գնացին, Մտթ. բ. 12

րնդ որ հաճեցայ, Մտթ. գ. 17:

Եթե րնդ փայտ դալար զայս առնեն, րնդ չորն գիշն էլ լինիցի

ըստ – ըստ երկիր անդր ոչինչ է (Եզն. 219):

ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ առ կինն իւր (Բուգ. գ. 5):

«Երիցս յաւուր», Հունարեն ցրիς τῆς ἡμέρας «երիցս յաւուր» Հոմեր. τυρῶν ἀινυμένους «պանիր վերցնելով», λωτοτο φαγῶν «լոտոսու ուտելով», լիթ. dǫk man dǫnos – «տուր ինձ հացից» (Հայցական dǫnǫ, «Հացը» ձևով պիտի հասկացվեր՝ «ամբողջ հացը», մինչդեռ այստեղ միայն մի մասն է ամբողջություն): Այս ձևը չէ պահված հայերենի մեջ. այնուամենայնիվ հազվագյուտ ձևով կա, ինչպես՝ ի միում աւուրց «(Ղկ. Ե. 17): «յայլս արարածոց» (Եզն. 108): «Մինչ աւուր կայ» (ՅՀ. թ. 4):

2) **Ցույց է տալիս պատկանելություն, ինչպես «տուն Մարկոսի» = լատիններեն՝ Marci domus (Genetivus possessivus) և բայի հետ ea domus Marci est նրա տունը Մարկոսինն (սեռ) է և հայերեն՝ ոյր իցեն երկու հանդերձ, բացի սրանից երկու պարտապանք էին ուրումն փոխատուի (Ղկ. Լ. 41): Բացի սրանից գոյականի բոլոր խնդիրները դրվում են սեռական, ինչպես էլ որ լինի նրանց տրամաբանական կապը, օրինակ՝ Թշնամիների երկյուղը – լատիններեն՝ metus hostium կարող է ըստ տեղւոյն նշանակել «երկյուղը՝ որ կրում էին Թշնամիները մեզանից» և «երկյուղը՝ որ մենք կրում էինք Թշնամիներից»: Կրկին սեռականների հաջորդությամբ ասվում է Հունարեն՝ τὴν τὸν ἀάχρητος τὼν νεῶν ἀρχὴν «Լաքեսի հրամանատարությունն նաւուց», այսինքն՝ Լաքեսի կատարած հրամանատարությունը նավերի վրա:**

Ջանազան լեզուներ սեռականի այս գործածության տեղ դնում են ածական, ինչպես՝ Հոլանդերեն՝ domu Petrovi – տուն Պետրոսեան, այսինքն՝ «Պետրոսի տունը»: Հոմերոսի մեջ ποιάντων υἱὸν գորդին Պոյասեան, այսինքն «գորդին Պոյասի՝ Հոր Փիլոկտեսի». նույնիսկ ասվում է «Նոյեան տապան», այսինքն՝ Նոյի տապանը:

Ածականի այսպիսի գործածությունը սովորական երևույթ է ռուսերենում, և թվում է, թե այդպես էր նաև Հնդեվրոպական նախալեզվում:

Հայերենի մեջ, որովհետև սեռական և տրական նույն ձևն ունեն, ուստի ղծվար է դանազանել ըստ ձևի, թե ո՛րն է սեռական և ո՛րն է տրական: Այդ դանազանությունը երևում է սակայն ըստ պաշտոնի և մանավանդ նույնը դերանունի վերածելիս, որովհետև դերանունների մեջ սեռականն ու տրականը տարբեր են: Այսպես՝ երբ ասում ենք «Զվախճան արդարոց, երանիմք արդարոց», առաջինի մեջ **արդարոց** սեռական է, երկրորդի մեջ տրական, ըստ որում եթե նույնը վերածենք դերանունի, կլինի զվախճան **ձեզ**, երանեմք **ձեզ**, ուր **ձեզ** սեռական է և **ձեզ** տրական:

Ընդհանուր կանոնով պետք է ասել, թե ուր որ բառի առնչությունը **գոյականի հետ է, հոլովը սեռական է, և ուր որ առնչությունը բայի հետ է, հոլովը տրական է:** Այսպես՝ վերևում առաջինի մեջ **արդարոց** կապված է վախճան գոյականի հետ, ուստի սեռական է, երկրորդի մեջ՝ երանել բայի հետ, ուստի տրական է:

Սեռականը ավելի հաճախ գործածվում է նախադրությունների հետ, որոնց գոյական ծագումը հայտնի է մեծ մասամբ, ինչպես՝

հետ, հետո (< **հետք** բառից) .

ընդդեմ (դեմք բառից) — ընդդեմ այս բանի ասէ .

Առանց — առանց յապաղելոյ .

ի վերայ — ի նոյն յառաջին բանին վերայ պնդեալ (Բուզ. Դ. 3):

Առաջ, առաջի

Վասն

Աղաքաւ

Ցաղաքա

} (օրինակներ չի բերում— Ու. Բ.)

Սեռականը գործ է ածվում իբրև ենթակա երկու պարագայում.

1) **Եթե դիմավոր բայի հետ կա նաև անցյալ դերբայ. որ անմիջապես կապվում է նրա հետ:** «**Նորա** հանեալ զամենեսին արտաքս, կալաւ զձեռանէ նորա (Ղկ. Բ. 54): Եւ կոչեցեալ առ ինքն զԺողովուրդսն, ասէ ցնոսա (Մտթ. Ժև. 10): Մատուցեալ աշակերտացն նորա ասին ցնա (Մտթ. Ժև. 12): (Բայց սա անհրաժեշտ մի ձև չէ, և ունենք նույնը ուղղական՝ Մատուցեալ աշակերտքն նորա՝ ուղարկէին զնա (Մտթ. Ժև. 23):

2) **Հարակատարի և դեռակատարի եզակի երրորդ դեմքի հետ.** «Եւ էր նորա հրաման, զոր չինեալ էր առաջնոյն մեծին Գրիգորի» (Բուզ. գ. 6): Այսպես նաև՝ **ասեալ իմ, ասեալ մեր, ասեալ ձեր և այլն:** Զպայն իսկ իմ աչօք տեսեալ է (Եզն. 25): Ո՞չ իցէ ընթերցեալ ձեր (Մտթ. Ժբ. 3):

Այսպիսի դարձվածք Meillet, esq. 68 կարծում է, որ կովկասյան ազդեցությամբ է և ենթադրում է, որ **-եալ** ձևով դերբայները նախապես գոյական էին:

Սեռականը Հայերենում ցույց է տալիս ժամանակի տևողություն: Օրինակ՝ Աւուր միոյ ճանապարհ (Ղկ. Բ. 44): Երկու օրվա ճամփա: Հինգ ամսվա ցորեն: Այսպես է նաև դանիերենում:

Սեռականը ցույց է տալիս **զին, արժեք:** Դանգի միոջ վաճառին (Մտթ. Ժ. 29):

Նախդիրների հետ քիչ է գործածվում. օրինակ՝

ընդ- «փոխարեն, տեղը» («Բերէր ընդ միոյ երեսուն» (Մրկ. դ. 8):

առ- «համար» Առ ամոթոյ ձերոյ ասեմ (Ա. կոր, Զ. 5):

ի ներքս –
 Ի ներքոյ } (օրինակները չի բերում – Ս. Բ.)
 Զկնի – }
 Ի մեջ –

Սևոականը գործածվում է նաև պարունակում ցույց տալու համար, ինչպես՝
 Ունէր չիչ իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ (չիչը դատարկ չէր, այլ յուղով
 լիքը) (Մրկ. Ժդ. 3):

Ֆրանսերենում այդ դեպքում զանազանում են de և à:

ՏՐԱԿԱՆ

1) Տրականը ցույց է տալիս այն անձը կամ իրը, որին որ հատկացված է, գործ
 է ածվում բայի հետ:

Երանեսցեն ինձ ամենայն ազգք, զի արար ինձ մեծամեծս հօրն
 (Ղկ. ա. 49):

Ույ մի Լորէք ոչ Լտուր ինձ (Ղկ. Ժե. 29):

Յուցէք ինձ զղահեկան (Մտթ. իր. 19):

Կին քո Եղիսաբեթ ծնցի քեզ որդի (Ղկ. ա. 19):

Արբո ինձ սակաւ մի ջուր (Մն. իդ. 17):

Դուք ձեզէն վկայէք ինձ (ՅՀ. գ. 28):

Եղև նմա չար և ոչ ինչ (Գծ. իր. 5):

2) Գործածվում է անվանելու համար մեկին՝

Մաքսաւոր մի, որում անուն էր Ղեւի (Ղկ. Լ. 27):

Անուն նմա Յովհաննէս (ՅՀ. ա. 6):

Այս ձևը գիտի նաև լատինը՝ est tibi nomen

3) Մի խումբ բայերի հետ գործածվում է իբրև լրացուցիչ, այն է՝ տիրել, իշխել,
 առաջնորդել, սաստել, թազավորել, հաղթել, հնազանդել, ծառայել, հավատալ,
 ողորմիլ, սպասել, ներել, կարտոել, կարտառնալ, ցանկանալ, վնասել, բարկանալ,
 սպառնալ, տեղեկանալ:

Ապա թե ոչ տիրեսցեն ինձ (Սղ. Ժը, 14):

Ինձ ոչ յաղթեցին (Սղ. ձիը, 2):

Ինձ սպասեցին մեղաւորք (Սղ. ճԺը. 95):

Ներեցէք ինձ (Յոր, իա. 3):

Ցանկացիս նմա (Օր. իա 11):

Որ բարկանայ եղբոր իւրում (Մտթ. Լ. 22):

Տեղեկացաւ Հայրենի գործոցն (Ագաթ. 37):

4) Լսել բայի հետ գործածվելով, տալիս է նրան «Հնազանդել» իմաստը.

Դա որդի իմ ընտրեալ, դժա՛ լուարուք (Ղկ. Թ. 35):

Որ ձեզ լսէ, ինձ լսէ (Ղկ. Ժ. 16):

Իսկ Հայցականի հետ «լսել» իմաստն ունի:

Լսեր զբանս նորա (Ղկ. Ժ. 39):

Այսպես է նաև սանսկրիտ, Հունարեն և լատիներեն լեզուներում:

5) Մի խումբ ածականների հետ գործածվում է իրրե խնդիր այն է՝ նման, հասարակ, համեմատ, արժանի, գիտակ, տեղյակ, հմուտ, խելամուտ, պիտանի, պիտո, անպիտան, հաճո, վնասակար, պատրաստ, պարտական:

Այսպես և սրանցից ածանցված բայերի հետ.

Երկրորդն նման սմին (Մտթ. իր. 39):

Ո՞ հաւասարեսցէ ինձ (Սղ. դգ. 16):

Մեռեալք ոչ էին գիտակ և ոչ իմիք (Ժող., թ. 5):

Զմնեսիմոս. որ երբեմն անպիտան էր քեզ, բայց արդ քեզ

և ինձ պիտանի (Փիլ. 11):

Զէ՛ այնմ պարտական Աստուած (Եղն. 83):

Պարտական եղիցի մարմնոյ և արեան (Ա. Կոր. ժա. 27):

6) Անորոշ դերբայի հետ իրրե ենթակա.

Ի կալ նմա յաղաթս՝ եղև տեսիլ երեսաց նորա այլակերպ (Ղկ. թ. 29):

Ոմանք ի հրոյ էութենէ համարեն ունել սմա զքնութիւն (Եղն. 205):

7) Նախդիրների հետ զանազան իմաստով.

ըստ «Համեմատ, համաձայն» «Ըստ այնմ զոր ասեն» (Եղն. 108):

Կացոյց սահմանս ազգաց ըստ թուոյ հրեշտակացն Աստուծոյ.

Ընդ «հետո» խաղայր ընդ Խահակայ որդւոյ իւրում (Մն. իա. 9):

8) Զանազան նախադրությունների հետ.

Առնթեր – Առնթեր նմա (Եղն. 25):

ՀԱՅՏԱԿԱՆ

Հայցականն ունի զանազան գործածություններ.

1) Ներկայացնում է այն անձը կամ իրը, որի վրա կատարված է գործողությունը: Լուավ զձայն երգոյ և զպարուց: Եզին հայր քո զեզն պարուրակ: Ուլ մի երբէք ո՛չ ետուր ինձ:

2) Ցույց է տալիս չարժուժ, այսինքն այն տեղը՝ ուր դիմում են.

Գնաց ի տուն իւր (Ղկ. Ա. 23): Լատիններն eo Romam:

Հասաներ ի հրամայեալ տեղին (Բուգ. դ. 6):

Հայերենի և ուրիշ լեզուների մեջ շատ անգամ այս պարագային հայցականը ստանում է նախդիր, ինչպես հայերեն, ի, առ, ընդ ց, բայց նախնական վիճակում այդ անհրաժեշտ չէր, ինչպես վերի լատիններեն օրինակում և հայերեն՝

Գնացին ճանապարհ՝ դառնայ յերկիրն:

Եզին աւուր միոյ ճանապարհ (Ղկ. ր. 44):

3) Ցույց է տալիս չափ կամ տարածություն և կամ տեղություն, ինչպես՝

Եկաց ամիսս երիս— հուն. ἔμειπεν μῆνας τρεῖς

Թող զղա այս ամ եւս (Ղկ. ժգ. 8):

Լատիններեն quindecim pedes latus, հունարեն δέκα ἄαι διηκοσίους σταδίου ἀπε-
χοντι:

Զվեց ամ ծառայեսցէ քեզ (Ել. իա. 2):

Իր դանազան գործածություններով Հայցականը որոշում է լայի նշանակությունը, որ առանց նրան պիտի մնար անորոշ, ըստ որում Հնդեվրոպական լայր Հասարակ է. ունենալով թե ներգործական և թե չեզոք սեռ:

Նախալեզվում սովորական էր լայի Հետ դնել մի Հայցական խնդիր, որ լայի Հայտնած գաղափարը նորից էր կրկնում (Mcillet, Traité, 50) ինչ. Հն. *μάχην μάχεσθαι, λοῦν λεισεσθαι, յատ, servitutem servire*.

4) Զանազան լեզուների մեջ Հայցականը գործ է ածվում լայի Հետ իրրև ներքին լրացուցիչ. ինչպես՝ երկեան երկիւղ մեծ (Մրկ. դ. 40): Հունարեն *ἐφοβήθησαν φόβο ρέγαλ*, սանսկրիտերեն *capatham cepe* «երդում երդուց» — գերմաներեն *er 'schwur einen schwur*: Այս խնդիրը կարող է լինել նույն լայի արմատից (ինչպես վերի օրինակներում), կամ նույն իմաստով՝ առանց նույն արմատից լինելու. ինչպես՝ *εὐδελν γλυκύν ὑπνον ἄλγεα πολλα μογετν*. նույնը կարող է նաև ուրիշ լրացուցիչ ստանալ, ինչպես՝ *ludum insolentem ludere*.

Այս նույն ձևը ավելի սովորական է Հայերենում **ի, յ** նախդիրներով. օրինակ.

Որ մկրտեցան **ի** մկրտութիւն Յովհաննու, (Ղկ. է. 29):

5) Յույց տալու Համար լրացուցիչի վիճակը, իբր ստորոգելի. Արձակեմ զդոսա նօթիս (Մրկ. ը. 3) Ստոբիկանքն ... զամենայն ինչ մարմինն կարծէին (Եզն. 227):

6) Առանձին դարձվածների մեջ, որոնք կազմված են գոյականից ու լայից, գոյականը առնելով Հայցական.

Մշակքն գան Հարին դնա (Ղկ. Ի. 10):

7) Զև, օրինակ, կերպ, եղանակ ցույց տալու Համար:

Զայն օրինակ.

Զնոյն օրինակ: { (օրինակները չի բերում— **Ո. Բ.**)

8) Անուն տալու Համար.

Աս կամոի ումեմն Լիկիանոս կոչեցելոյ (Ագաթ. § 37):

9) Զանազան նախդիրներով.

Առ — Աղաքեն առ նա զոմանս ի փարիսեցւոց (Մրկ. Ժբ. 13):

Եւ Լին մերձ առ նա (Ղկ. Ժե. 1):

8— Առ է ցնա

Ի — դանազան իմաստներով, ինչպես՝

Ի ձեր կողմն է (Ղկ. Թ. 50):

Բնակէր յերկրին Ի կողմն Հարաւոյ (Մն. իդ. 62):

Որ կայր յույն կորս ծովուն (ՅՀ. գ. 22):

Յամենայն Ժամ տուր մեզ զՀացն զայն (ՅՀ. գ. 34):

Որոք բնկալցի զմանուկս զայս յանուն իմ (Ղկ. Թ. 48):

Նիւթոյ անուն Ի նոցա լեզու Ի մրուր մերձ է (Եզն. 110):

Յուսասցի Ի նա (Սդ. 49, 11):

Ոչ ինչ կարի յօգուտ էր (Եզն. 223):

Որ ասացան Ի ձիւն Եսայայ (Մտթ. ը. 17):

Ի Հնգետասան օր Հասանէր (Բուզ. դ. 6):

10) Զանազան նախադրութիւնների Հետ.

Մոտ զի մօտ էր Ի քաղաք անդր տեղին ուր... (ՅՀ. Ժթ. 20):

Քան, Ոչ է ծառայ մեծ քան զտէր իւր (ՅՀ. Ժգ. 16):

Իբրև Մի' լինիք իբրև զկեղծաւորսն տրտմեալք (Մտթ. գ. 16):

Ոչ Սողոմոն... զգեցաւ իբրև զմի ի նոցանէ (Մտթ. գ. 29-30):

Ընդ — ընդ այլ ճանապարհ գնացին (Մտթ. ր. 12):

Ընդ որ հաճեցայ (Մտթ. գ. 17):

Եթե ընդ փայտ դալար դայս առնեն, ընդ չորն զի՞նչ լինիցի (Ղկ. իգ. 31):

Ըստ — ըստ երկիր անդր ոչինչ է (Եղն. 219):

Ըստ այն մի գիշերն այլ ոչ եմուտ առ կինն իւր (Բուզ. գ. 5):

* * *

Նոր Հնդկական լեզուներից շատերը խտրություն են դնում չնչավորի և ան-
շունչի միջև՝ Հայցական Հոլովում. այսպես է և բենգալին: Այս երևույթը դրա-
վիդյան լեզուներից է անցել Հնդկերենին, բայց մերը փոխ. քեզ, զքեզ ձևերի
չփոթումից է (Chatterji, էջ 722): Հնդկական մարաթի լեզվում Հայցականը նման
է ուղղականին, բայց նաև առնում է տրական ձև (Seddon, 10):

Եթովպական kafa լեզվում տրական և Հայցական Հոլովները նույն ձևով են
(Reinisch 96):

Հմմտ. օրինակ Հուն. ἔχω բայր՝ Հաջորդ խոսքերի մեջ.

οὕτως ἔλω «այսպես կամ» (առանց Հայց.).

ἔχων «մի բան ունիմ» (Հայցականով):

Առաջինում ἔχω «ունիմ» չեզոք է, երկրորդի մեջ ներգործական:

Նույնպես սանսկրիտ. दारु բայր.

aparo daru «մյուսը պայթեցավ» (առանց Հայցական)

piero daru «պայթեցրեց բերդերը» (Հայցականով)

Ահա այս պատճառով Հայցականը քերականական վերլուծության մեջ կոչվում
է սեռի խնդիր, լրացուցիչ կամ որոշիչ:

ԲԱՃԱՌԱԿԱՆ

Բացառականը օսերենում ծառայում է նաև իբր գործիական, օրինակ՝ fidäi
färätäi կացինով, zärdäyä սրտից, äxcaye փողով (Meillet, die Sprache d'oss, 44).

Կա բացառականի մի ձև, որ տրական է. ինչպես՝

Մենք այնքան գուպարինք, մինչև որ աստուածները յաղթող չանեն մեզին
մեկին (Հոմերի Իլիական, Թարգմ. Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 95):

* * *

Բացառականը ցույց է տալիս մեկնակետը, ինչպես՝

լատիներեն Romā venit,

սանսկրիտ tasmād ga nās chidyate,

նրանից ամբոխը բաժանվում է:

Այս օրինակները ներկայացնում են բացառականը առանձին, բայց Հաճախ բացառականը ընկերացած է լինում նախդիրով, ինչպես՝ լատ. *ex illo loco venit* «այնտեղից եկավ»:

Հայերենի մեջ էլ բացառականի Հնագույն ձևը աննախդիրն է, որ պահպանված է միավանկ գոյականների կրկնություն ժամանակ, որոնցից առաջինը բացառական է, երկրորդը՝ նախդիրով հայցական, ինչպես՝

ժամ է ի ժամ (Եզնիկ դ. 10);

ամ յամ է (Բուզ. գ. 6);

տան է ի տուն (Ղկ. ժ. 7);

ազգ է յազգ (Սղ. ճգ. 31);

տեղ ու ջր է ի տեղի (Վեցօր, 80);

Հակառակ չարքով է՝

Մինչև ի նաւասարդ է նաւասարդ (Եղիշե, էջ 42). (այսինքն՝ նաւասարդ է, մինչև ի նաւասարդ):

Բայց բացառականի սովորական ձևը նախդիրովն է, ինչպես՝

Որ գայր յանդ է (Ղկ. իգ. 26);

Ի սկզբան է ի բանն (ՅՀ. ա. 1);

Հատ զնա եւ ընկեա ի քէն (Մտթ. Լ. 30);

Զես Հեոի յարքայութենէ Աստուծոյ (Մրկ. ժր. 34);

2) Կրավորական բայերի Հետ ցույց է տալիս գործողություն կատարող անձը, ինչպես՝

Որ կոչեցեալ էր ի Հրեշտակէն (Ղկ. բ. 21);

Մկրտէին ի նմանէ (Մտթ. Գ. 6);

3) Գործածվում է ամբողջի մի մասը ցույց տալու համար, ինչպես՝

Մի ի նոցանէ:

Ի մի ի քաղաքացն (Ղկ. Լ. 12);

Ետ ի սերմանէ իւրմէ իշխանին (Ղևոնդ ք. ի. 3);

4) Մի խումբ բայերի Հետ գործածվում է իբրև բնություն խնդիր, ինչպես՝

Ետ ծածկեալ ի նոցանէ (Ղկ. թ. 45);

Որ խնդրէ ի քէն (Ղկ. Զ. 30);

Լուեալ ի նմանէ՝ բազում ինչ առնէր (Մրկ. Զ. 20);

Դադարեաց ի խոսելոյ անտի (Ել. լդ. 33);

Երկնչէին ի նմանէ (Մրկ. ժա. 18);

Գարչեցայ ես ի նոցանէ (Ղև. ի. 23);

Սարսևսցեն յինէն (Իմ. բ. 15);

Մի՛ զարհուրիցիք յայնցանէ (Ղկ. ժր. 4);

Կասկածէր ի տեսլինեն զոր Լտես (Բուզ. գ. 5);

5) Գործածված ածականի Հետ.

Որք մնացաք ի ձէնջ (Ա. Թևս. բ. 17);

Կաղ յերկրցունց ոտից (Բ. Թգ. Թ. 1);

Բացառականը զանազան նախդիրներով նշանակում է՝

Ջ նախդիրով՝ «վրա, մասին».

Քանի՞ ամրաստանեն զքէն (Մրկ. ժե. 4);

Եղև զնմանէ ամրաստանութիւն (Ղկ. ժգ. 1);

Կալաւ զլեզուէ նորա (Մրկ. է. 33);

Ջնա կախեցի զփայտէ (Եսթեր, բ. 7);

Ընդ նախդիրով՝ «կողմը».

Նիստ ընդ աջմէ իմմէ (Մտթ. իբ. 44);

Առ նախդիրով՝

Առ իմէ՞ ինչո՞ւ (Ծն. իե. 32);

Առ ի նախդիրներով՝ առ ի չգոյն հիւթոյ երկրին (Մտթ. ժգ. 6);

Ըստ նախդիրով՝

Օր ըստ օրէ (Բ. պետ. բ. 8);

Մի ըստ միոջ (Եզն. 246);

Աշխարհաբարբ ցույց է տալիս պատճառ, օրինակ՝

ինչպե՞ս Լզավ...

Դերբայի պես գործողությունը կատարելով՝

Ուտուկեն կերթար:

ԳՈՐԾԻԱԿԱՆ

Գործիականը աֆղաներենում իբր ենթակա է գործածվում հետևյալ ձևով.

Gulandāmē yam lēžalai

Գուլանդամով իմ առաքեալ.

(Գ-ի կողմից) ուղարկված:

(Gram. ir phil. I, 214)

Այսպես է նաև բերվելներենում, օրինակ՝

ē mardā ā mard jat

Այս մարդով այն մարդը ծեծյալ:

Բայց որովհետև այստեղ նախադասության միտքը այն է, թե «այս մարդը այն մարդուն ծեծեց» և երկրորդը՝ հայցական սեռի խնդիր, ուստի հաճախ երկու ձևերը չփոխելով՝ երկրորդն էլ դրվում է հայցական հոլովով և անտրամաբան ձևով ասվում է՝

e marda a mardara jat

Այս մարդով այն զմարդն ծեծեալ,

որով գործիականը դառնում է իբր ուղղական:

(Gram. ir phil. I, 239).

Այսպիսի ձևեր կան նաև Պամիրի զանազան իրանյան բարբառներում, ինչպես օրինակ՝ վախի, ասրիկուլի, չիդրի և այլն:

Ես նրան ծեծեցի > ես ինձնով զնա ծեծեալ:

Դու ինձից հաց խնդրեցիր > դու հաց քեզնով ինձից խնդրեալ:

(անդ. էջ 325)

1) Գործիականը ցույց է տալիս թե որի՞ կամ ինչի՞ հետ (կամ միջոցով) է կատարված գործողությունը, ինչպես՝

Արար զորութիւն բազկաւ իւրով (Ղկ. ա. 51):

Ծնծէին զգլուխն նղնգամբ:

Բաժանիցեն զհանդերձս նորա վիճակաւ:

Որո՞վ մահու մեռանելով իցէ:

Ոչ ոք գայ առ Հայր, եթէ ոչ ինեւ (ՅՀ. ժդ. 6):

Ոսուր ընդ նոսա բազումս առակօք (Մտթ. ժգ. 3):

Զոքանչ Սիմովրի տազնապէր ջերմամբ մեծաւ (Ղկ. դ. 39):

2) Միասին, ընկերակցությամբ:

Յիսուս աշակերտաւքն իւրովք գնաց (Մրկ. գ. 7):

Հաւատաց ի Տէր ամենայն տամբ իւրով (Գծ. ժբ. 8):

Սպարապետն հասանէր իւրով գտաւն (Բուզ. և. 37):

Հաճախ այս պարագային դրվում է հանդերձ նախադրությունը.

Անդ նստէր աշակերտօքն հանդերձ (ՅՀ. դ. 3):

3) Զև, կերպ, եղանակ:

Ելեալ... ի գերեզմանէ անտի ահիւ և խնդութեամբ բազմաւ (Մտթ. իր. 8):

Որեարն այն խաղաղութեամբ են ընդ մեզ (Ժն. լդ. 21):

Մեր կեանքս չեն յուսահատութեամբ (Ագաթ. 60):

Իշխանութեամբ էր բանն նորա (Ղկ. դ. 32):

Կերպարանօք ասեն զխաչն և զմահն և ոչ ճշմարտութեամբ (Եղն. 265):

4) Զափ, ժամանակի տևողություն

Նաւն մեկնեալ էր ի ցամաքէն բազում ասպարիսօք (Մտթ. ժդ. 24):

Երկու ամսով հեռացա:

Ամսով բաժանորդ եմ գրվել:

Նովին թուով կան (Եղն. 102):

Յիսուս վեց աւուր են յառաջ քան զգատիկն եկն ի Բեթանիա (ՅՀ. ժբ. 1):

Արկ գոյի չափ զկեանս իւր (Մրկ. ժբ. 44):

5) Ժամանակ

Գիշերով ինչի՞ ևս եկել:

Յերեկով, օրը ցերեկով:

Երկու տարով նա մեծ է ինձանից:

6) Տեղ, ճանապարհ

Երևանով եկա, Թիֆլիսով գնամ, թե՞ Բաքով:

Այս կողմով արի:

7) Մակրայաձև

Պատահամբ տեսա:

Նրա համեմատությամբ սա մեծ է:

Գալով եղբորս:

Ուտելով չերթար:

ԳՈՐԾԻԱԿԱՆԸ ԶԱՆԱԶԱՆ ՆԱԽԴԻՐՆԵՐՈՎ

- Առ «մուտր» – Կայր առ ծովեզերքն (Մտթ. ժգ. 2):
 Ընդ «տակր» – Լթէ ընդ յարկաւ իմով մտցես (Մտթ. ր. 8):
 Զ «չուրջը» – Ցամենայն տեղիս շուրջ զգաւառաւն (Ղկ. դ. 37):
 Զ «դեն, այն կողմ» – Անցանեն զորապետութեամբ (Մտթ. ժե. 2):
 Զանազան ածականների՝
 Լի խնկով (Թուոց. է. 26):

ՆԵՐԳՈՑԱԿԱՆ

Ներգոյականը ցույց է տալիս

1) գործողության տեղը.

- Եւ էր Լրեց որդի նորա յագարակի.
 Ցայնմ կզգուջ ոչ գտանէր ոչ ջուր... և ոչ... (Բուզ. դ. 6):
 Ոչ այնպէս իցէ ևւ ի ձերում միջի (Մտթ. ի. 26):
 Երթ իջիր բազմեսջիր ի յետին տեղուջ (Ղկ. ժգ. 10):

2) Գործողության ժամանակը կամ միջոցը.

- Եկին ոմանք ի նմին ժամանակի:
 Ցամին ևւթներորդի զնասցէ ազատ ձրի (Ել. իա. 2):
 Ցամսեան առաջնում, որ օր մի էր ամսոյն.
 Ուրախ լեր, Լրիտասարդ, ի մանկութեան քում (Ժգ. ժա. 9):
 Հասանէ ի նոյն տեղի... ի տացուջ (Եզն. 199):
 Յկանելն նոցա յերիքով է (Մտթ. ի. 29):

Այսպես՝ Հատկապես անորոշ դերրայի Հևտ.

- Ի սերմանելն իւրում (Մտթ. ժգ. 4):

3) Հեծեալ րայի Հևտ «վրա» իմաստով:

- Հեծեալ յէջ ևւ ի յաւանակի իշոյ (Մտթ. իա. 5)
 Հուն, ἐπὶ ὄνον:

Անշուշտ օրինակների այս առատության մեջ մաս ունեն նաև ձեռագրական սխալ գրչություններ, և ահա այս պատճառով զանազան քննիչներ առաջարկած են սրբագրել վերի ձևերից ոմանք և վերածել իրենց բնական ձևին:

Այսպես, օրինակ, Եզն. Ի մարդկանէ Հնարողութենէ կարելի է սրբագրել ի մարդկան Հնարողութենէ, Ի կնոջէ Թազաւորէն կարելի է սրբագրել ի կնոջէ Թազավորին և այլն*:

Ճիշտ այսպես Հնութ. դ. 2 Vogt-ի կոչման մեջ ունենք՝

Եւ առ Բոոս տասն այր ի ծերոց քաղաքէն (Պոլսի, 1896 թ.): Տպագրության մեջ դրված է ի ծերոց քաղաքին:

Բայց ինչ որ էլ լինի, կարելի չէ այս բոլորը գրչագրական սխալի վերագրել. Հոյովների ձգողությունը մի Երևույթ է, որ պետք է ստանա իր բացատրությունը:

* Հակառակ կարծեաց Վարդանյանի (Ե Թաղ. էջ 84-86):

4) Այս բոլոր օրինակներում ներգոյականը գործածված է ի, յ նախդիրով: Բայց ինչպես հայցականի զ նախդիրը նշան չէ հայցականի, այսպես և այստեղ ի նախդիրը նշան չէ ներգոյականի, որին ապացույց է, օրինակ, գիշերի «գիշեր ժամանակ» (փխ. ի գիշերի) առանց նախդիրի:

Ուրիշ նախդիրներով ունենք՝

առ — նստեր առ դուրս (Ծն. ժր. 1):

Նստեր առ դրան (Ծն. ժթ. 1):

Աշխարհարարի մեջ նախդիրը գեղջվելով՝ ներգոյականը նույնացել է տրականի հետ, օրինակ՝ տանն է — ի տունն է:

Այսպես է նաև մոնղոլերենում, ուր տրականը նաև ներգոյականի նշանակություն ունի (КЛЮКИН, էջ 67):

ՀՈԼՈՎԱԿԱՆ ԶԳՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ*

(attraction des cas)

Նախադասության մեջ յուրաքանչյուր բառ ընդունում է ընականարար այն հոլովը՝ որ պահանջում է արտահայտելու համար նրա առնչությունը մյուս բառերի հետ: Սակայն նկատված է, որ երբեմն բառերի մի անձուկ խմբակցության մեջ մի բառ թողնում է իր հոլովը և ստանում է այն բառի հոլովը, որի հետ կապված է առանձնապես:

Այսպես, երբ ասում ենք «Թագավորի կնոջից» = «ի կնոջն թագաւորին», Թագավորի սեռական է, կնոջից բացառական: Գրաբարում տեղ-տեղ գործածված է այս ձևի փոխարեն՝ «ի կնոջն թագաւորէն»՝ հետևելով նախորդ ի կնոջն բառին (իբր թե աշխարհարար ասելիք «Թագավորից կնոջից»):

Հոլովների այսպիսի ձևափոխությունը կոչվում է **ձգողություն**:

Գրաբարի մեջ ձգողությունը պատահում է միայն հատկացուցիչի և հատկացյալի միջև, և սեռականը դրվում է բացառական կամ գործիական, քիչ անգամ նաև նախդրով հայցական:

Ահա օրինակներ:

Նախդրով հայցական (սեռականի տեղ) .

Եւ դարձեալ (դառնալով) ի կինն կողմն (Ղուկ. և. 44).

(փխ. ի կնոջն կողմն):

Բացառական (փխ. սեռականի) .

Օտար են ի խնամոց և ի սիրոյ մարդասիրութենէ անտի նորա

(Ազաթ. 119):

* Հոլովների ձգողության մասին խոսել է նախ Hübschmann, Kazusa traction im Armenischen, 480, որ թարգմանված է հայերեն ՀԱ, 1907, էջ 252, Meillet, Altarmenische Elementarbuch, էջ 87, երրորդ՝ Վարդանեան, Եթադ, էջ 84-86, և վերջին անգամ Vogt, Les groupes nominaux en arménien et géorgien anciens, որ նույն նյութի վերաբերյալ ամենից ընդարձակ ուսումնասիրությունն է: Նա բառաքաղել է ամբողջապես Ս. Գրքի Հնագույն մասերը (Այն է Ավետարան, Գործք Առաքելոցը, Պողոսի թղթերը, Հնգամատյանը և Սաղմոսը), հետո՝ Եղևիկը, Եղիշեն և Ազաթանգեղոսը: Մասամբ նաև Բուդանդը, Նորենացին և Փարպեցին: Այս բոլորի բովանդակությունը ամփոփում ենք այստեղ:

Ունեին սակաւ մի խորհուրդ համարձակութեան ի կնոջ
Թագաւորէն (Բուդ. 8):

Յետ այսորիկ լուր լուաւ յերկրէն Հայաստանէ (անդ. 24):

Ածից եւ զգերութիւն ի վերայ նոցա ի ծագաց երկրէ (Յուդիթ, բ. 5):
(փխ. երկրի, ինչպէս ունի հունարեն):

Գոհութիւն նորա ոչ առ յայտնի ականէ մարդկութենէ, այլ առ
ի ծածուկ ականէ աստուածութենէ (Եփր. Գ. 12):

Յերեսաց երկրէ (Մն. գ. 7, Լջ 5: ր. 8, ր. 13):

Ի ծագաց երկրէ (Սդ. կ. 3 եւ Ճլդ. 7. Եզն. 212):

Ի խորոց անդնդոց երկրէ (Սդ. Հ. 20):

Ի խորոց երկրէ (Սդ. 21):

Եւ խաղացոյց տանել գնալ ի սահմանս Հայոց ի Գանձակէ կուսէ
յԱտրպատական տանէ (Բուդ. 205):

Ի միջոյ ծոցոյ քումմէ (Սդ. 11):

Ի պտղոյ որովայնէ քումմէ (Սդ. ճլա. 11):

Կորուսեալ ի միջոյ մարդկանէ (Ագաթ. Տփղ., 1882, 101, 425):

Կերթա զողկոյդս յայգւոյ երկրէ (Յայտ. ժգ. 18):

Ի գլխոյ լեռնէն (=լերին) (Ագաթ. Տփղ., 1882, 105, 445):

Ի բարձրագահաց Տեառնէ (Ագաթ. 66, 396):

Ի նոյն Հոգեւոր ցողոյն գիտութենէ ըմպիլ (Բուդ. գ. 5, 26):

Լուծին զնա ի պատուոյ իշխանութենէն (Սեբ. 139):

Ի գեղջէ Բագարանէ (Կիր. 29):

Յերկրէն թագաւորութենէն Յունաց (Բուդ. 1832, Լջ 231):

Ի նահանջէն Տարօն գաւառէն (Բուդ. 1832, Լջ 123):

Նույնը կարելի է նաեւ նախդիրի կրկնութեամբ՝

Նուաղեցան ճմարտութիւնք յորդոց ի մարդկանէ (Սդ. ժա. 2):

Կորիցէ զաւակ նոցա յորդոց ի մարդկանէ (Սդ. ի. 11):

Անժառանգել զանձն իմ խորհեցան յորդոց ի մարդկանէ (Սդ. լդ. 12):

Սդ. ճլա. 11 հատվածը, որ վերը հիշեցինք (ի պտղոյ որովայնէ քումմէ) կրկն-
ված է Ագաթ., Տփղ., 1882, 43, 230, անփոփոխ ձևով, իսկ նախդիրի կրկնութեամբ՝
«ի պտղոյ յորովայնէ յումմէ»:

Յամենայն կողմանց յաշխարհէն Հայոց (Եղիշե, Վեն., 1864, Գ. 99):

Յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց. Փարպ. Սսի., 1904, Լջ 2):

Ի ժամանակաց թագաւորութենէ Տրդատայ (Բուդ. գ. 17):

յերկրէն իշխանութենէն Հայոց (Բուդ., 1832, 21):

Հատկացուցիչը նախադասելով՝

Եւ ոչ ամենայն թուլանալ եւ ցնորել մարդկան ի տիւն է, այլ է՝ որ ի մաղձոյ
է, եւ է՝ որ ի մաղասէ, եւ է՝ որ յուղղոյն սնանալ, եւ է՝ որ ի ստամոքսէ՝ խանգա-
րելոյ, եւ է՝ որ յորովայնէ խոտանալոյ (Եզն. 179–180).– իմա՝ ի խանգարելոյ
ստամոքսի, ի խոտանալոյ որովայնի, այսպէս եւ՝ ի սնանալոյ ուղղոյն, որ սա-
կայն երկդիմի է, որովհետեւ կարող է լինել թե՛ սեռական եւ թե՛ բացառական:

Լուցեալ յանկարծօրէն փայտակերտն Հրդեհեցաւ ի տերունական խաչէն զօ-
րութենէ (Ագաթ. 108, 453) (փխ. ի զօրութենէ տերունական խաչին):

Եւ ոչ քաւիցի երկիրն յարենէն Հեղելոյ ի վերայ նորա թիբլէ. 33 Հրաժարեալ ամենեւին ի մեղկոտուոյ եւ յարենէ ուտելոյ (Բուզ. Պ, 404):

Ի մարդկանէ Հնարողութենէ (Եզն. 121), (փխ.՝ ի մարդկան Հնարողութենէ), կամ՝ ի մարդկանէ առ ի սրտնութենէ կողմանէ խուսափեալ փախչիմք (Եւազր. 42):

Սկսայց քեզ եւ որ ինչ դկնի այսոցիկ ի հրաման պատմութենէ պիտոյից (Ոոր. Ա. ժթ.), (իմա՝ ի պիտոյից հրաման պատմութեան):

Ի ճշմարտութենէ աշակերտացն (փխ. յաշակերտացն ճշմարտութեան) (Եւթաղ. 83-84):

Ցանրոց պարանոցէն չղթայիցն (Բուզ., 1832, էջ 207):

Երբեմն էլ դերանունն է, որ Հպատակվում է ձգողության, եւ այն ժամանակ ստացվում են տարօրինակ ձևեր (ստացականի տեղ անձնական եւ այլն):

Եղիցի յինէն կողմանէ այսու (Կոր. ա. 17). (փխ.՝ ի կողմանէ իմմէ կամ յիմ կողմանէ):

Ի ձերմէ կողմանէ (Ոսկ. Մտթ. ա. 57):

Ի նմանէ կողմանէ դինչ պարտ էր լինել՝ եղև (Ոսկ. Պող. ա. 60):

Ի մէնջ կուսէ ամենայն ինչ ի զլուխ ել (փխ.՝ ի կուսէ մերմէ կամ ի մեր կուսէ) (Ոսկ. Մտթ. գ. 26):

Ի նոցանէ կողմանէ նոքա պարտապանք էին (Եփր. Գ. 7):

Ի նմանէ կուսէ (Բուզ., 1832, 11):

Գործիական (փխ. սեռականի).

Միամտությամբ սրտի (Ժդ. ա. 1), (փխ. սրտի)

Կրօնիք աստուածպաշտութեամբն (Ե. Թող. 85), (փխ.՝ աստուածպաշտութեան, ինչպես ունի Հուն. εὐσεβείας δογματων).

Ջորականաւ օգնականութեամբ ի Կեսարիա առաքէր: (Եւթաղ., էջ 87): (Հմմտ. Հուն. μετὰ στρατιωτικῆς βοήθειας).

Կրկն դամենայն բանի զօրութեամբ (Բուզ. 82):

Լի առնէր զամենեւեան ողջունիւ աւետարանաւն Քրիստոսի (Ազաթ. 427):

Կենդանի եւ եւ զօրութեամբ թագաւորութեամբ իմով (Յուդ. բ. 6): (փխ. թագաւորութեան, ինչպես ունի Հունարեն՝ καὶ τὸ κράτος τῆς βασιλείας μου).

Հասարակաց թշնամի է. սահեալ դամենայն ազգաւ մարդկաւ, (Ոսկ. Մտթ. Ա. 446), (փխ. մարդկան, Հմմտ. Հուն. (τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους).

Ընկալցուք խնդութեամբ սրտի (փխ. սրտի), (Եղիշէ, 1864, 5, 177):

Մի՛ թուլութեամբ լքանիցիմք, այլ պնդութեամբ սրտի եւ հաստատուն հաւատովք կամակարութեամբ յարձակեսցուք (Եղիշէ, 5, 192):

Ահա ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեւեան զհրաժարեալսն յուսով յարութեամբ եւ զկապեալսն ակնկալութեամբ արձակելով (Եղիշէ, 5):

Սուրբն Ղևոնդ իրենց միաբանութեամբ առաջին խորհրդակցօքն եւ բազում ուխտի (Եղիշէ, 1864, Գ. 96):

Հեղմամբ արեամբն արդարացաւ:

—»— քաջացեալք (Ազաթ., 1882, Տփղ., 99, 421):

Երազովքն եւ պատիր խաբելութեամբ ցնորիքն (63, 301):

իւրովք մարգարէիքն ձայնիւք (Ազաթ. 39):

Ամենայն բանակօքն բաղմութեամբք (Բուդ. գ. 12, 47):

Բաղմութեամբ գօրօքն Հայոց (Բուդ. գ. 8, 84):

Բաղում արեամբ Հեղմամբ:

Ջնուաղեցուցանել ղեղեալսն և կարճակտուր պատմել բանիւք
անփութութեամբ (Փարպ., 1904, 6):

Բանիւք աղտեղութեամբ (Եւս, պտմ. 432):

Հանդերձ միարանութեամբ ամենայն Հայաստանեալք (Սևր. 26):

Բանակեալ Հոժ բաղմամբոյս լիութեամբ աւարաւ իւրեանց (Սրբ. 40):

Կամին Հակառակութեամբ ստարան ստախորհուրդ զժտութեամբ խտտորել
զպարզամտութիւն (Թդ. Պրովդի, Լջ 38), փխ.՝ գիտութեան, ինչպես ունի Հու-
նարենք:

Բայց քանդի առաւել իմն արրեցութեամբ ամպարչտութեամբն թմրեալ Լին
(Ոսկ. ես. 372):

Եւ Լը ընդ կողմանս Ասորեստանեայց բանիւ խաղաղութեամբ (Ա. մակ. ժա. 2):

Վարեցաւ նա ամենայն աստիճանիւ պատուով որ ի թագաւորէ տուեալ լինէին
(Եւս, պտմ. 642), (փխ.՝ պատուոյ, ինչպես ունի ասորին «պատուոյ»):

Ոչ եթէ բանիւք ճշմարտութեամբ դարձուցանեն զնոսա (Եփր., Լջ 116):

Այլ և ղօրութեամբ Հոգւով սրբոյ (անդ, Լջ 175):

Ջի ոչ երբէք բանիւք ողոքանօք եղեալ մեք (անդ, Լջ 176):

Ոչ իրր ղոհիւք պատարագաց, այլ մտաւք սրբութեամբ (անդ, Լջ 248):

Ոսոսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ (Եղիշէ, 1864, 8, 349):

Եւ Յնսու որդի նաւեայ լցաւ Հոգւով իմաստութեամբ (Երկ. լտ. 9):

Թագաւորն Տրդատիոս Հանդերձ միարանութեամբ կնաւ իւրով Աշխեն տիկնաւ
և քերք Ոսորովիղխտով (Ազաթ., 1882, Լջ 111, 460):

Դատել ճշմարտութեամբ զամենայն տիեզերք Հրով բարկութեամբ իւրով
(Ազաթ. 6, 64):

Քաղցրութեամբ սիրով քով (Ազաթ. 6, 64):

Լնուլ սիրմամբ աստուածապաշտութեամբ զամենայն լեզուս (Ազաթ. 92, 394):

Ջայսս զնալք փրկանօք ազատէր (Բուդ., Դ. 4, 106):

Մնիւք լերամբք (փխ. լերանց) և եզերօք պաշտին (Ոոր., ա. ժր.):

Նկատելի Լ, որ այսպիսի օրինակներ ավելի հաճախակի են կոյս և կողմն
բառերի համար:

Համաձայնութեան այս ձևը, որ տրամաբանորեն անբնական Լ, կարելի է բա-
ցատրել միայն այն անձուկ կապակցութեամբ, որ ունեն իրար հետ խնդիրն ու
խնդրառուն: Մանավանդ եթէ այդ բառերը շատ կարճ են և անմիջապես հետևում
են իրար: Հատկապես ներկա դեպքում՝ Հատկացուցիչ և Հատկացյալ միասին
կազմում են մի ամբողջութիւն:

Հոլովների ձգողութիւնը հաճախական երևույթ չէ Հայերենում, այլ բացա-
ռիկ: Քննութիւնը ցույց է տալիս, որ այդ երևույթը նկատուում է Ս. Գրքի հին
մասերի մեջ, բացի Ավետարանից, որի թարգմանիչը ուղեկով հարազատորեն

Հետևել ընագրին՝ խոսափել է անկանոն ձևերից: Այդպես է նաև եղնիկը, ուր ձգողության օրինակներ հազվագյուտ են: Օրինակներ ամենաշատ պատահում են Ազաթանգեղոսի և Բուդանդի մոտ, որոնցից մի քիչ պակաս չափով Եղիշեի մոտ: Օրինակներ կան նաև Եւսերիոսի, Եւթաղի, Ոսկերերանի և աւելի ուշ Սեբեոսի և մինչև Կիրակոսի և Ուռհայեցու մեջ:

Ձգողության օրենքը նկատվում է նաև հաթերենի մեջ (տե՛ս Vogt, էջ 67), բայց ընդհանրապես Հնդեվրոպական երևույթ չէ: Ընդհակառակը, ամենասովորական երևույթն է վրացերենում, ուր ընդհանուր օրենքով բառերի ամեն մի անձուկ խմբակցության մեջ որոշիչը ստանում է որոշյալի վերջավորությունը: Օրինակ՝

մկ դր նի իգի բարելովն-իս-նի —

«բնակիչք բարելոնի».

այս ձևի մեջ **մկղընի** Հոգնակի ուղղական Հոյով է, որի վերջավորությունն է **նի**, բարելովն-իս սեռական է, բայց նա ստացել է նաև հատկացուցիչի **նի** վերջավորությունը, իբր թե ասենք՝

բնակիչքն բարելոնքն

կամ աշխարհարար՝

բարելոնիները բնակիչները:

Միայն Հոգնակի ուղղական Հոյովի վերջավորությունը չէ, որ վրացերենում կրկնվում է որոշիչ բառի վրա. այլ ամեն մի վերջավորություն, որ կրում է որոշյալ բառը: Այսպես՝

բարելոնիներից բնակիչներից,

բարելոնիներով բնակիչներով և այլն:

Այս երևույթը առաջին Հայացքով տարօրինակ է թվում, բայց իրապես նույնն է, ինչ որ ածականի համաձայնությունը գոյականի Հետ:

Այսպիսի անհաւատ և դանդաղանաց բանից տխմարաց մտուց կարկատելոց... (Եզն, 115):

Բացի սրանից, գրաբարի մեջ երևույթը տարօրինակ է թվում, որովհետև որոշիչ բառի իրական Հոյովական վերջավորությունը ջնջվում է, և դրվում է միայն որոշյալի վերջավորությունը, մինչդեռ վրացերենում վերջավորությունները բարդվում են իրար վրա, և ստացվում է գրեթե ածականների համաձայնության նման մի բան.

մկ դր նի իգի բարելովն-իս-նի —

«բնակիչք բարելոնի»:

Եթե վրացերենի մեջ երևույթը սովորական է և ունի իր տրամաբանական բացատրությունը, մինչդեռ հայերենի մեջ բացառիկ է և չի բացատրվում հընդ-կիրոպական լեզվի օրենքներով, ուրեմն կարելի է Հետևենք ըստ Vogt 78, թե նա մի մնացորդ է Հայաստանի Հին բնիկների լեզվից: Երևույթը, թվում է, թե գոյություն ունի նաև միտաներենում, խուրրի լեզվի մեջ, թերևս և խաղերենում և ետրուսկերենում, այսպիսով ստեղծվում է թերևս մի կապ ասիական և կովկասյան լեզուների միջև:

Թ Ի Վ

ՀՈԳՆԱԿԻ

Հոգնակին ցույց է տալիս մոտավոր մի բան. ինչպես՝

Այս օրերս կգամ:

Վերջերս գողերը չատացել են:

ԺԴ դարի վերջերս:

Վերջին ամիսներում:

Գրաբարի անեղական բառերը աշխարհաբարում վերածված են եղակիի, ուստի սխալ է նրանք իբրև Հոգնակի միացնելով՝ Հոգնակի բայ տալ, օրինակ՝

Իսկույն աչքերեն կաթ-կաթ սկսան արտասունքը զետին թափել (Պատկ., Ընտիր երկաս., 1893, հտ. Բ., էջ 145):

Գուցե իրերի ընթացքը կլուծեն այս Հոգերանական առեղծանկիքը (անդ. էջ 133):

Նրա նիհարած, դեղնած դեմքը ցույց էին տալիս, որ նա կատարում է տևական ծանր գործ (Դեմիրճյան, Վարդանանք, Ա. 327):

Բայց Հանկարծ իրադարձությունը ընթացքը փոխուեցան (Կիրիկյան տարեցույց, 1922, էջ 171):

Եւ կնայիս, որ այս փականքը նոր են (Անիծեալն, Թրգմ. Մամուրեան, Զմյուռնիա, 1875, հտ. Դ., էջ 12):

Վերապատուելի Պաղի Հօր քահանայական վարքը նորատի Հովուին ալ օգտակար պիտի դառնան (նույն, հտ. Բ., էջ 10):

Բայց Հեղեղին փրփրաղեղ ալիքը սոսկալի էին և թերևս նորէն թալուկ պատճառէին օտարականին և ի վերջէ անոր կենաց թելը կտրէին (անդ. հտ. Բ., էջ 24-25):

Բոլոր այս մտածմունքն իրեն սոսկում պատճառեցին (անդ. էջ 60):

Այսօր իսկ Հայածանքը զայն կնովորագործեն (անդ. հտ. Ա, էջ 189):

Թրք. երբ մի քանի գոյականներ Հաջորդեն իրար, միայն Հոլովական մասնիկը կարելի է դնել մի անգամ, և վերջինը ստանում է Հոգնակի նշան, օրինակ՝

kitab ve defterler

adam ve hayvanlaron;

Ընտանեկան լեզվի մեջ ազգերի անունը երբեմն Հոգնակիի տեղ եզակի է դրվում. օրինակ՝ ֆրանսրդը ինկիլիզին Հետ կուռի էր բռնուր: Նույնը նաև ժողովրդական ուսերենում я ходил под шведа и под турка; мы победили француза (ևս զարկի չվնտացող և թուրքերին, մենք Հաղթեցինք ֆրանսիացոց) – Fuchs, Gram, russe 236.

Կան բառեր, որոնք իրենց նշանակության պատճառով Հոգնակի չունեն, ինչպես՝ վերացական բառեր, Հատկություններ և այլն: Այսպես ֆր. les sagesse, les abstinences, անգործածական ձևեր են, Հայերեն էլ՝ իմաստություններ, բարոյություններ և այլն, ռուս. память «Հիշողություն», нерешительность «անվճռականություն» և այլն, չունեն Հոգնակի (Fuchs, Gram, russe 236):

Ռուսերենում հոգնակի չունեն մետաղների և զանազան նյութերի անունները, ինչպես՝ ЗОЛОТО «ոսկի», СОЛЬ «աղ», баринына «ոչխարի միս» և այլն: Մի քանիսը այս կարգի բառերից հոգնակիում նշանակում են տեսակներ, ինչպես МЯСА «զանազան տեսակի մսեր», СЫРЫ «ղանազան տեսակի պանիրներ» և այլն:

Վերջապես կան բառեր, որ եզակիում ուրիշ իմաստ ունեն, հոգնակիում ուրիշ, ինչպես՝ ВЕС «կշիռ», ВЕСЫ «կշեռք», ЧАС «ժամ», ЧАСЫ «ժամացույց»:

* * *

Անեզական բառերը աշխարհաբարում վերածվել են եզակիի, և սխալ է այլևս նրանց հոգնակի բայ տալ, ինչպես՝

Նրա աչքերից ջերմ արտասուք հոսեցան (Հոմերի Իլիական, Թրգմ.

Փ. Վարդանյան, Թիֆլիս, 1886, էջ 156):

Եթե երկինք ինձ ողջ պահեն (Ն. տ., էջ 112):

Արտասուքը հեղեղի պես ոռոգում էին նրա աչքերն (Ն. տ., էջ 45):

Ոոստովանում եմ՝ կշտամբանքդ արդար են (Ն. տ., էջ 56):

Կշտամբանքդ արդար են, եղբա՛յր (Ն. տ., էջ 89):

Եւ հենց որ նա ետ քաշվեցավ բանակից, մեր չարիքն էլ սկսան (Ն. տ., էջ 104):

Թվականից հետո գոյականը եզակի է դրվում՝ հինգ հոգի, տասը ձուկ: Այսպես և վրացերեն, թուրքերեն, այսպես նաև գերմաներենում, դանիերենում թիվ չունի կշիռ ցույց տալու համար, օրինակ՝

en haer paa tredive tusind mand.

ein Heer von 30.000 Mann

մի բանակ 30.000 մարդուց:

Բայց ֆրանսերեն պիտի ասվեր hommes:

Քրդերենում սովորական է եզակի ձևը, բայց կարելի է և հոգնակի, ինչպես՝ haft mi – 7 ոչխար, haft miān – 7 ոչխարք (Justi, Kurd. Gram. 246):

Անգլերենում էլ հաճախ գոյականը թվականի հետ եզակի է դրվում, ինչպես՝ ten thousand foot and two thousand horse, six mille fantassins et deux mille chevaux:

Երկու հարակից և հաճախ միասին գործածվող բառեր կարող են երբեմն իբր մեկ ըմբռնվել և ստանալ մի հատիկ հոգնակի մասնիկ, օրինակ՝

Ահա ինչի վրա մեծ և առանձին ուշադրություն պիտի դարձնեն մեր հայր ու մայրերը... (փխ. հայրերն ու մայրերը), (Պատկ. Ընտիր երկաս., 1893, հտ. Բ., էջ 144):

Կրկնակիի գաղափարը կապված է հոգնակիի գաղափարի հետ, օրինակ՝ փոխանակ ասելու բազմաթիվ մեծ տներ, կարող ենք ասել «մեծ-մեծ տներ», ըստ որում, երբ ածականը կրկնված է, գոյականն էլ պիտի դրվի հոգնակի, և ոչ բնավ եզակի, օրինակ, կարելի չէ ասել՝ նոր-նոր փոթորիկներ նոր-նոր ալեկոծություն էին առաջացնում նրա ներսում (Սիրաս, Չգրված օրենք, 28)։

այլ պիտի ասել՝

– ... նոր-նոր արկածություններ:

Երբ կարիք լինի ածականի գաղափարը սաստկացնել առանց բազմացնելու, այն ժամանակ պետք է միացնել **և, ու** չաղկապներով: Նոր ու նոր թափով սեղմնց իր կրծքին (Սիրաս, Ձգրված օրենք, 527):

Կան բառեր, որոնք ինքնին հոգնակի գաղափար են ցույց տալիս, և հետևաբար իրենց հետ կապվող բառն էլ հոգնակի պետք է դրվի, օրինակ՝ բազմաթիվ փողոցներ, շատ տներ....

Կարելի է սակայն նույն բառերի հետ դնել հավաքական բառեր, ինչ, որ դարձյալ հոգնակի է նշանակում, օրինակ՝ բազմաթիվ հասարակություն էր հավաքված:

Կարելի չէ սակայն եզակիով ասել: Օրինակ՝

Բազմապիսի վերելքով ու վայրէջքով գալիս զարնվում էին Մանյակի ուղեղին (Սիրաս, Ձգրված օրենք, 123), պետք էր ասել վերելքներով ու վայրէջքներով:

Հայերենի մեջ հոգնակին հաճախ մոտավոր իմաստ է տալիս, օրինակ՝ այս օրերս, վերջերս, անցյալ տարիներում, վերջին ժամանակներս, այն դարերում և այլն:

Նոր նախիջևանի բարբառը, ավելի առաջ տանելով այս երևույթը, ժամերի թիվն էլ հոգնակի է գործածում՝ մոտավորություն ցույց տալու համար, ինչպես՝ ութերու արի, հինգերու պիտի գամ, և այլն:

ՀՈԳՆԱԿԻ – ԵԶԱԿԻ

Հոգնակի գաղափարը իբրև մի ամբողջություն ըմբռնվելուց հետո կարող է ընդհանրաբար համարվել եզակի, ինչպես՝

ՀՃ. լաղհեյ (լաթեր, զգեստ).

ՀՃ. դաչեյ (յօնք) թրք. ges մէկ դաչեյ.

Արդ. ցիան մը ունիմ «մի մը ունեմ»:

Այսպես է նաև պրս. dendān «ատամ, որ իրապես նշանակում է ատամներ, հիմա եզակի, որից dendānhā yerdan, նաև «Աստված» (եզակի եղել է izcd), նաև muzgān (եզ. muža) «թարթիչքն» հոգնակի mužgānā, այսպես են նաև giḥān «աշխարհք», Iran «Պարսկաստան» և այլն:

(Jensen, Newperc. Gram. 33)

Ա Մ Ա Կ Ա Ն*

Երբ մի քանի գոյական հաջորդում են իրար, և նրանց հետ կա մի ածական (որ դրված է աշխարհաբարում սկիզբը, գրաբարում սկիզբը կամ վերջը), կարելի է իմանալ, թե այդ ածականը պատկանում է մեկի՞ն, թե՞ բոլորին: Օրինակ՝

* «Շարահյուսություն» բաժնում Աճառյանի Գոյական, Ածական, Թվական, Բայ, Դերբայ, Մական, Նախադրություն, Շաղկապ, Զայնարկություն հատվածներում անդրադառնում է դրանց շարահյուսական գործառույթներին (Ձ. Բ.):

Այգում ման էին գալիս սիրուն, սիրուն աղջիկներ և տղաներ. (որովհետև սիրունությունը միայն աղջկանց հատկությունը չէ, այլև՝ տղաներին, ուստի հայտնի չէ. *թև սիրուն աղջիկներն են, թև նաև տղաները*):

Մեռնիմ սիրուն աչքերիդ,

Անուշ ձայնիդ ու խելքիդ:

Երկրորդ տողում անուշ պատկանում է ձայնին, որովհետև անուշ խելք չի լինում. բայց եթե ասած լիներ՝ զորեղ ձայնիդ ու խելքիդ, դարձյալ անորոշ պիտի մնար:

Այսպիսի դեպքերում ո՛չ մի լեզու էլ չունի. հեղինակին է մնում նախապես մտածել և ստեղծել մի էլք. ամենահասարակ ձևը ստորակետով բաժանելն է.

անուշ ձայնիդ, ու խելքիդ:

ԱԾԱԿԱՆԸ ԳՈՑԱԿԱՆԻ ՀԵՏ

Ածականը վերաբերում է հաջորդ գոյականին ամբողջությամբ և ոչ թե նրա մի մասին, ըստ որում, երբ գոյականը բարդ է, կարելի չէ տալ նրան մի այնպիսի ածական, որ միայն առաջին եզրին վերաբերի, կարելի չէ ասել, օրինակ՝

Օգտակար գրավաճառ=օգտակար գրքեր ծախող:

Հայաստանի գունավոր մետաղադրոշման քարտեր (Նորհ. Հայաստան, 1938, Հունիս 18, 2-րդ էջ, Հոգվ. Հ. Զալլադյանի):

ԱԾԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ

Թեև պարսկերենում ածականը միշտ գոյականից հետո է դրվում, բայց թաթերենի մեջ, որ պարսկերենի գավակն է, ածականը նախադաս է դարձել. օրինակ՝ *xuba xuna գեղեցիկ տուն (պրս. xana-i xub).*

pura k'asa լի գաւաթ.

(պրս. kāsa-i pur):

Այս շրջադարձությունը անշուշտ թրքական լեզուների ազդեցությամբ է, բայց զարմանալին այն է, որ իզաֆեթի ձայնավորը պահված է հակադարձ ձևով:

Չխսերենում ածականը գոյականից առաջ է դրվում. երբ հատկապես շեշտվում է, ածականը ետադաս կլինի. ետադաս են նաև *աչք, կրոն, տխուրոս* ցույց տվող կամ գոյականից ավելի երկար ածականները (Hantich, Gram. tchèque, էջ 53):

Անգլերենում ածականը գոյականից առաջ է դրվում և միշտ անփոփոխ է, բայց երբ ածականները մի քանի հատ են, կարող են նաև գոյականից հետո դրվել. ինչպես՝

a horse old, lame and blind

մի ձի ծեր՝ կաղ ու կույր:

Իսպաներենում ածականը, եթե *characteristique* է, առաջ է դրվում, իսկ եթե որոշիչ է՝ հետ. օրինակ՝ *la dulce miel քաղցր մեղր. paño negro սև հաց:*

Պորտուգալերենում ածականը, եթե էական մի հատկություն է ցույց տալիս, առաջ է դրվում, իսկ եթե պատահական մի հատկություն, հետո է դրվում, բայց հաճախ նայում են ներդաշնակությանը (Arstett, էջ 29): Երբ գոյականն ունի

մի քանի ածական, սրանք կցվում են և, կամ չադկապներով, ածականները մնում են ևտադաս օրինակ՝ O pintor tem quadros ricos e bonitos նկարիչը ունի հարուստ և սիրուն նկարներ (Anstett, էջ 57):

Պորտուգալերենում, երբ մի քանի գոյական ունի նույն ածականը, փոխանակ [ածականը] կրկնելու՝ վերջում դրվում է մի անգամ, վերջին բառի սեռով, իսկ գերմաներենում ամեն մեկը առանձին. ինչպես՝ ich habe eine hübsche Tochter und einen hübschen Sohn.

Պորտ. tento uma filha e um filho bonitos (Anstett 238):

Ածականը դարձանալի կերպով մի քանի լեզուների մեջ պահանջում է սեռական հոլովով խնդիր. ինչպես՝

Ֆր. ce fripon de valet այս խարերա ծառան.

un drôle de nom տարօրինակ անուն.

իտալ. quel ciarlatano din dottore ինչ շաղատան ևնք.

quel pover uomo di tuo padre ինչ խեղճ հայրդ.

անգլ. a devil of a fellow.

գերմ. ein alter schelm von lohnbedienter.

Գրեթե նման ձևով հայերեն էլ ասում ենք՝

կաթի լավը, թղթի սպիտակը, մածնի յուղոտը և այլն.

նույնը թրքերենում՝

սյուտին էյիսի, յօղուրթըն յաղլըսը և այլն:

ԱՄԱԿԱՆԸ ԳՈՑԱԿԱՆ

Ձուվաչերենում ածականը գոյականաբար կարող է առնվել 3 ձևով.

1) առանց որևէ փոփոխության.

2) ստանալով ստացական հոգի երրորդ դեմքը.

3) sker վերջավորությունը, որ թերևս «բան» իմաստն ունի, օրինակ՝ usal «վատ» բառից՝ 1) usal վատ, usalli «վատը» (այս ինչին վատը), usalsker «վատ մը, վատ բան» (Ашмарин, Материалы... 164): Սրանցից երկրորդը, որը նշանակում է՝

1) ընդհանուր սեռ. այսինքն այն բոլորը, որ ունի նրա հատկությունը կամ

2) նմանների միջից հատկապես մեկը, որ այն հատկությունը մյուսներից ավելի ունի, որով և դառնում է գերադրական. օրինակ՝

asli aslā pultār kes ēnni kes en pultār –

բ ձև ա ձև բ ձև ա ձև

մեծը մեծ թող լինի, փոքրը փոքր թող լինի:

ese aslā դու մեծ (ես), ese asli դու մեծն ես, օրինակ, եղբայրներից:

Ռուսերեն ты тот, который велик, ты самый страшный (Ашмарин, Матер. 169—171):

Այսպես և հայերենը:

Անգլերենում ածականը եզակիում չի կարող առնվել գոյականաբար, այլ միայն հոգնակիում, եզակի դեպքում միշտ հետը գոյական է պետք. գոյական

չիինի, ուրեմն Հասկանալի է, որ Հոգնակի է, և այս ղեպքում Հոգնակիի նշան չի դրվում. օրինակ՝ he is a blind man=c'est un aveugle. The idle man does not learn=le paresseux n'apprend pas. The English woman that we have seen=l'Anglaise que nous avons vue, իսկ Հոգնակի՝ the blind are to be pitied – կույրերը խղճալի են, the deaf and dumb communicate their ideas by signs – խուլերն ու համբերը հաղորդում են իրենց գաղափարները նշաններով:

Արխագերենում (այսպես նաև ուրիսերեն և զաբարդիներեն) ածականը դրվում է գոյականից հետո, կցվում է նրան իբր մի բառ, այնպես որ գոյականի ստանալիք նախամասնիկները դրվում են ամբողջի սկիզբը, իսկ նտամասնիկները՝ ամբողջի վերջը. օրինակ՝

p'sə3 (փսըձ) – ձուկ bzià լավ.

a-pésə3 – bzià-k'ua լավ ձկներ.

Հոդ – ձուկ – լավ-ներ (Dirr, Einf. 54):

Ածականը վրացերենում այժմ դրվում է առաջ և չի համաձայնում գոյականի հետ: Հին լեզվում դրվում էր առաջ և համաձայնում էր՝ թվով և թե հոլովով. օրինակ՝

ուղղ. [ვეთღლი კაცი] – կեթիլի կացի – բարի մարդ.

սև. [ვეთღლისა კაცისა] – կեթილსა კაცისა – լավ մարդու

Հոդ. ուղղ. [ვეთღლი კაცი] – կեթილსი კაცისი – լավ մարդის

Հոդ. սև. [ვეთღლისა კაცისა] – კეტილთა კაცთა – լավ մարդկանց

Կա նաև մի այլ գրական ձև, երբ գոյականից առաջ ածականը դրվում է սև-ոական հոլովով. ինչպես՝

[მშვენიერის მცეანეს ბაგაბით]

մշակներիս մցականիս բալახիթ

գեղեցիկ կանաչ խոտով:

(Dirr, Einf. 60)

ԱՄԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ ԳՈՑԱԿԱՆ

Անսովոր չէ մեր լեզուների մեջ ածականը գոյականի վերածելով առարկայական ձևի տակ գործածել. օրինակ՝

Նա լուծեց հարցի դժվարությունը:

Նա լուծեց դժվար հարցը:

Նա գնաց ճանապարհի ամբողջ երկարությունը:

Նա գնաց ամբողջ երկար ճամփան:

Նա քաշեց օրերի մեծ ծանրությունը:

Նա քաշեց շատ ծանր օրեր:

Այս կողմից նշանավոր է ամերիկյան Chinook փոխառնված լեզուն, որ ածականի տեղ միշտ սիրում է գործածել գոյական, օրինակ՝ փոխանակ ասելու վատ մարդը սպանեց խեղճ երեխային, ասվում է «Մարդի վատությունը սպանեց երեխայի խեղճությունը»:

Փոխանակ ասելու հիվանդացա կամ եղա հիվանդ,
ասում է՝ իր հիվանդությունը եկավ մնալ նրա վրա:

(Boas, Handbook I, p. 657–658).

Մուռդա խմբից Rolh լեզվում ածականը կարող է ազատորեն գոյականից առաջ էլ զրվել, վերջն էլ զրվել և միշտ էլ բնավ չի համաձայնում (Nottrott, 10):

Աֆրիկյան agnɔ լեզվում ածականը իրրե գոյական գործածելու համար ծայրին ստանում է fwɛkpri. օրինակ. kprifwe ka – փոքր, ma mi kafwe, yaki kprifwe – խոշոր: Տուր ինձ փոքրը, թող խոշորը (Delafosse, 41):

Ածականը չի համաձայնում գոյականի հետ, եթե քաղաքավարություն համար զրված է հոգնակի. օրինակ՝

Ֆրանսերենում ասում են՝

Seriez-vous assez aimable de nous dire –

Բարի կլինե՞ք ասելու մեզ:

Mais vous étiez fou!

Գի՞ժ ես, ի՞նչ է:

Ռուսերենում վեճի առարկա է դարձել այն, թե այսպիսի դեպքերում պե՞տք է ածականը համաձայնեցնել. թե ոչ: Օրինակ՝ ընդհանրապես ասում են ВЫ ОДНІ? Դուք մենակ(ներ) եք. և ուամիկ է համարվում ВЫ ОДНІ? Դուք մենա՞կ եք. բայց ընդհանուր ընդունված է՝ ВЫ сумасшедший? Դուք գի՞ժ եք [եզակիի դերպքում]:

Թեև բազմապանկ ածականը նախադաս լինելու դեպքում օրենքով չպետք է համաձայնվի, բայց կան բացառություններ: Բանաստեղծական լեզվի մեջ դա կոչվում է ազատություն և շատ սովորական է, բայց նույնիսկ Ավետարանում գտնում ենք Ղ. Թ. 13-ում՝ եւ գտցեն կերակուր, զի աստ յանապատի տեղոջ եմք:

ԱՄԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՁԱՏՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԳՈՑԱԿԱՆԻ ՀԵՏ

Հնդեվրոպական նախալեզվի մեջ ածականը գոյականի հետ համաձայնում էր սեռով, թվով և Հոլովով: Այս վիճակը շարունակում են գեո հին լեզուները. ինչպես հունարենը, սանսկրիտը, լատիներենը և այլն: Նոր լեզուները սկսում են հետզհետե ածականը վերածել անփոփոխ վիճակի: Այսպես, չեխերենում և ռուսերենում տակավին շարունակվում է սեռով, թվով և Հոլովով համաձայնությունը, գերմաներենում, ֆրանսերենում, իտալերենում համաձայնությունը միայն սեռով ու թվով է (բայց ոչ Հոլովով). իսկ անգլերենում բոլորովին անփոփոխ է:

Հին Հայերենի մեջ սեռը ջնջված լինելով՝ համաձայնությունը կատարվում է թվով և Հոլովով, այսպես՝ որակական, թվական, ցուցական, ստացական ածականները, օրինակ՝ իմոց բանից, բանից իմոց, այսց բանից, բանիցս այսոցիկ, գործոց մեծաց և այլն:

Հայերենի մեջ V դարից շատ առաջ արդեն սկսել էր ձգտումը՝ վերացնելու համաձայնություններ, որոշ դեպքերում այդ կատարված է:

Ջանազան ներքին և արտաքին պատճառներ կարող են դրդիչ հանդիսացած լինել ածականի անհամաձայնության: Ներքին պատճառներից գլխավորը թերևս այն է, որ եզակի ուղղական և հայցական հոլովները նման լինելով իրար, բնականաբար, այս երկու դեպքում ածականը առանց համաձայնության պիտի մնար:

ԱԾԱԿԱՆԻ ԱՍՏԻՃԱՆՆԵՐԸ

Իտալերենում բաղդատականը սովորաբար առնում է սեռական խնդիր՝
il zio è più ricco del nipote —

Հորեղբայրը ավելի հարուստ է եղբորորդուց.

և կամ che շողկապով՝

il sole è più grande che luna —

Արևը ավելի մեծ է, քան լուսինը.

և որքան էլ di quello che.

mi ha dato più di quello che io voleva —

Ինձ տվեց ավելի, քան որ կուզեի:

ԳԵՐԱԴՐԱԿԱՆ

Մեծամեծ իրենից հետո պահանջում է հոգնակի, ինչպես՝ Տեսա մեծամեծ տներ, մեծամեծ ծառեր, մեծամեծ մարդիկ և այլն:

Ըստ այսմ, սխալ է ասել՝

Պղինձը բովերից դուրս են բերել մեծամեծ քանակով (Ատրպետ, Ճորոխի ավազանը, Վիեննա, 1929, էջ 226). և որովհետև կարելի չէ ասել քանակներով, ուստի պետք է ասել մեծ քանակով, իսկ հեղինակը մտածել է ասել շատ մեծ քանակով:

Այսպես են նաև ուրիշ կրկնական բառեր. ինչպես՝ զանազան ձևեր... Միայն մակբայ լինելու դեպքում կմնա եզակի՝ չարաչար տանջեցին, չարաչար տանջանքով տանջեցին:

Ամենն (ամենքից) բառը որ գերադրական կազմելու համար է գործածվում, կարող է երբեմն թյուրիմացություն տեղի տալ՝ առնվելով իբր անկախ գոյական, օրինակ՝

«Ամենն եռանդուն և ուռուցիկ ուղերձներ արտասանվեցան» (Ազգապատում, էջ 5001):

Այսպիսի դեպքերից կարելի է խուսափել լոկ բառի տեղափոխությամբ. օրինակ՝ վերի դեպքում պետք էր ասել՝ «եռանդուն և ուռուցիկ ուղերձներ արտասանվեցան ամենն»:

ԳՈՑԱԿԱՆ ԻՐԻՆՎ ԱԾԱԿԱՆ

1) Գոյականը կարող է առանց փոփոխության իբրև ածական առնվել, ինչպես՝ ոսկի մագեր, արծաթ դրամ, մարմար լանջ, երկաթ կամք, քար սիրտ, ձյուն ձեռներ, կին գրող.

2) Տեղի անունները գործ են ածվում ճիշտ այս ձևով.

Երևան քաղաքը, Եփրատ գետը, Մասիս սարը, Հայաստան աշխարհ. ուրիշ լեզուներում այս դեպքում դրվում է սեռական, ինչպես՝ լատիներեն urbs Romae, ֆրանսերեն la ville de Rome, անգլերեն the city of Rome և այլն.

3) Գոյականը իբրև ածական գործածության սովորական ձևերից մեկը սեռական Հոլովն է. ինչպես՝ զինվորի գլխարկ, ոչխարի միս, Ս. Պողոսի եկեղեցի:

ԱԾԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՁԱՏՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Պոլինեզյան լեզուների մեջ ածականը իր գոյականի հետ մի ամբողջական գաղափար է ներկայացնում. այնպես որ երբ ածականը դնում ենք գոյականի վրա, և հարկ է լինում հոգնակի կաղմել, ածականն է միայն հոգնակի դառնում՝ վերջնավանկի կրկնությամբ. օրինակ՝ սամոսական լեզվով՝ laau telele – մեծ ծառ, laau telele – մեծ ծառեր, մաորի լեզվով՝ ika pai – մի լավ ձուկ, ika papai – լավ ձկներ (Wundt, Völkerpsychol. I, հտ. 2 մաս, էջ 12):

Հնդկական brokpa լեզվում ածականը դրվում է միշտ գոյականից հետո և գոյականի հոլովական մասնիկները ինքն է վերացնում. օրինակ՝

mūś nōrō-ra բարի մարդուն (տր.)

մարդ բարի-ին

(Grierson, հտ. 8, մաս 2, էջ 213):

Ածականը կարող է գոյականից շատ հետո դրված լինել, այսինքն՝ գոյականի և ածականի միջև բազմաթիվ բառեր մտած լինելով՝ գոյականն ու ածականը իրարից շատ անջատված լինել. այս դեպքում համաձայնությունը չի կորցնում ուժը և միջոց է դառնում որոշելու, թե ածականը որ բառի հետ պետք է կապել. օրինակ՝

«Վասն որոյ բազում իսկ գովութիւնք յնպիսկոպոսաց սիրոց և յամենայն եկեղեցեաց բարձրանային ի փառս Աստուծոյ և ի մխիթարութիւն աշակերտելոցն ոչ սակաւք (Կորին):»

Այստեղ սակաւք ածականը պատկանում է գովութիւն բառին, որից անջատված է 9 բառով. բայց նա չի կարող պատկանել ոչ աշակերտելոցն բառին, ոչ մխիթարութիւն բառին և ոչ էլ փառս բառին, որովհետև հոգնակի ուղղական Հոլով է:

Ածականի և գոյականի համաձայնության միջին վիճակը ներկայացնում է վրացերենը, ուր ածականը որոշ Հոլովներում համաձայնում է գոյականի հետ և որոշ Հոլովներում՝ ոչ: Հոգնակին երկու տեսակ է՝ վրացերենում –ebi և –ni:

Երկրորդ տեսակի Հոգնակիի Հետ ածականը թվով և Հոլովով Համաձայնում է, իսկ առաջին տեսակի Հոգնակիի Հետ Հոլովով Համաձայնում է, բայց թվով՝ ոչ. օրինակ՝

Լգ. [ვეთილი კაცია] վեթիլի կացի – բարի մարդ

Հոգ. [ვეთილი კაცური] վեթիլի կացերի կամ վեթილნი კացნი

[ვეთილნი კაცია] «բարի մարդիկ»

Հոգ. սև. [ვეთილისა კაცობისა] վեթილիսა կացիրსა կամ վეթილთა კացթა

[ვეთილისა კაცთა] «բարի մարդიց»

Ուրիշ գեղաբերում ածականը մնում է անփոփոխ (Dirr, Gram, georg. 46).

մեծավաստակ վաստակոց քոց և այլն (MSL, 204, 179...).

կին մի ի կանանց (MSL, 204, 182):

ԱԾԱԿԱՆԻ ԽՆԴԻՐԸ

Ամեն մի ածական, նայած իր իմաստին, ստանում է այս կամ այն Հոլովով խնդիրը. օրինակ՝ ասում ենք փողի կարոտ, խելքից զուրկ, Հարստություն փափաքող, փողով Հարուստ և այլն, և այլն:

Այս երևույթը բնականորեն է բոլոր լեզուներին. միայն թե մեկի խնդրառությունը դրությունը Հաճախ նույնը չէ մի ուրիշ լեզվի Հետ:

ԳՈՑԱԿԱՆ ԵՎ ԱԾԱԿԱՆ

Թեև գոյականը կարող է առնվել իբրև ածական, օրինակ (էջ մարդ) և ածականն էլ իբրև գոյական (կարմիրները եկան), բայց կան դեպքեր, երբ գոյականը կամ ածականը իրենց ինքնությունը կորցրած են լինում: Օրինակ՝ Թագավոր, գործավոր, բանավոր, զինավոր բառերը Հապես (բայց կազմության) ածական են, բայց ո՞վ է, որ զրանք իբրև ածական է գործածում: Գրաբարում կարելի է ասել այդ Թագավոր «մի մարդ, որ գլխին թագ ունի», բայց աշխարհագրորում Թագավոր բառը իբրև ածական կարո՞ղ ենք գործածել:

Նմանապես վաճառական բառը, որ ակնյա մասնիկով կազմված բառ է, Հետևաբար և ածական է, մենք այժմ գործածում ենք միայն իբրև գոյական և այնքան, որ նրանից ածական կազմելով ասում ենք վաճառականական:

Թռչուն, սողուն, անասուն նույնպես ածական են, կազմված ուն մասնիկով, բայց այժմ բոլորն էլ գոյական են և ածականաբար չենք գործածում:

Երբայեցերեսում ածականը միշտ ետադաս է:

Քրդերենում ածականը միշտ ետադաս է և չի կարող բնավ լինել նախադաս (Beidar, Gram, Kurde, էջ 18):

Հինդուստաներենում ածականը նախադաս է. Համաձայնության կողմից ածականները բաժանվում են երկուսի. փոփոխական և անփոփոխ. մի մասը՝ (նրանք որ վերջանում են ā կամ wān) թվով և սեռով Համաձայնում են (բայց ոչ Հոլովով). մյուս ավելի ստվար մասը (ղանազան վերջավորություններ) բնավ չեն

Համաձայնում (Bonnerjeri, Gram, hindi 9): Այստեղ երևում է Հին Համաձայնության չրջանից դեպի նոր անհամաձայնության չրջանի փոխանցումը:

Քրդերեն շարահյուսության բնական շարքը հետևյալն է.

Xude gennat baldsə da bo einsani

Աստված արքայությունը ձրի տվեց մարդուն:

(բստ Beidar, Gram, Kurde 42).

Աննամերենում ածականը ետադաս է:

Ուզրո-ֆիննական լեզուների մեջ ածականը գոյականից միշտ առաջ է և ոմանց մեջ (օրինակ. ֆիններենում) համաձայնում է և ոմանց մեջ (օրինակ հունգարերեն)՝ ոչ: Օրինակ՝

ֆինն. matala-ssa möki-ssä

ցած(ում) խրճիթ(ում).

Հունգ. kiś fiű փոքր տղա, kiś fiűt փոքր տղաները:

Արաբերենում ածականը դրվում է գոյականից հետո և համաձայնում է սեռով, թվով, հոլովով և նույնիսկ Յ հոդով, որ կրկնվում է թե որոշյալ և թե անորոշ:

Դանիերենում ածականը միշտ նախադաս է և գոյականի հետ համաձայնում է թվով և սեռով, բայց ոչ հոլովով. հոլովը ստանում է միայն գոյականը.

ung Kone երիտասարդ կին, ungt trae մատղաշ ծառ.

սեռ. unge Kones.

Հոգ. ուղղ. unge Koner.

Հոգ. սեռ. unge Koners:

Շվեդերենում թեև ստացական ածականը առաջ է դրվում, բայց բնութանական լեզվով ետադաս է. օրինակ, far min Հայր իմ, mor din մայր քո, syster hans քույր նրա և այլն:

(Poestion, Schwed, 148):

Հ Ո Պ

Հատուկ անունները բոլոր Հին լեզուների մեջ Հոգ չեն ստանում. նոր լեզուները շարունակում են այս վիճակը, բայց ոմանք սկսել են հատուկ անունների վրա էլ Հոգ դնել. այսպես մեր արևելյան գրականում՝ Ներսեսը, Գրիգորը, Մեծն Տիգրանը և այլն:

Կան լեզուներ, որ անցման չրջանի մեջ են և երկուսի վրա տատանվում են. իտալերենում ընդհանրապես հատուկ անունը Հոգ չունի. ասում են Pietro, սեռ. di Pietro, բաց. da Pietro և այլն, բայց իգական անունները կարող են Հոգ էլ ստանալ. եզ. l' Anna, սեռ. dell' Anna, տր. all' Anna.

Մաքուր գրականի մեջ այս ձևը լավ չի համարվում, բայց ժողովուրդն ունի: Ճիշտ այսպես նաև մեր արևմտյան հայերենում ժողովուրդը գործածում է Հոգ՝ Ներսեսը, Լևոնը և այլն, իսկ գրական լեզվում հաճախ՝ ոչ, մանավանդ. երբ խոսքը նշանավոր մարդկանց մասին է: Օրինակ՝ կարելի է ասել՝ Աբեղյանը գրել է ուղղագրության մասին. Կոստանյանը գրել է Հայոց հեթանոսական

կրոնը. Ալիշան և Տաշյան մեր մեծագույն բանաստեղծներն են. բայց՝ Մեծն Տիգրան տիրեց... Մեսրոպ Հնարեց Հայերեն գրերը (Հակառակ արևելյան գրականության, ուր այս բոլորը արտացոլվում են Հոգով): Հակառակն է իտալերենը, ուր նշանավոր մարդիկ ստանում են Հոգ. ինչպես՝

il Tasso, il Tiziano,

il poeta Tasso, il pittora Tiziano:

Հայցականում միշտ դրվում է Հոգ.

ինչպես. Հայկ սպանեց Բելը:

ՄԻ ԱՆՈՐՈՇ ՀՈՒ

Այսպիսի, այդպիսի բառերի հետ երբեմն դրվում է մի անորոշը և երբեմն՝ ոչ. օրինակ՝

Այդպիսի մարդ չկա այստեղ.

Մի այդպիսի բան լսել եմ.

բայց կարելի չէ ասել, օրինակ, (առանց մի անորոշի)՝

Անհանդուրժելի էր դառնում նրան այն փաստը, որ այնպիսի թույլ արարած, ինչպիսին Նատաշան էր, ինքը չէր կարող իր իշխանություն տակ պահել (Սիրաս, Զգրված օրենք, 252):

Ասացինք, որ անորոշ Հոգը գործածվում է Հատկապես տեսակ ցույց տալու: Այս գործածության պատահում ենք Հաճախ բառարանների մեջ. օրինակ՝ ուսեմ-տիտեմնը Ղրբ. մի տեսակ ուտելի խոտ.

նոճի. մի տեսակ բարձր ծառ.

դլփին. մի տեսակ ձուկ.

կվարց. մի տեսակ հանք:

Արևմտյան Հայերենը այս դեպքում շատ կարճ ձևով ասում է «բույս մը, հանք մը, քար մը» և այլն, ինչպես գրարար՝ «բույս ինչ, խոտ ինչ, հանք ինչ», իսկ արևելյան Հայերենը ստիպված է երկարարանությունը ասել «մի տեսակ ձուկ. մի տեսակ հանք, կամ «ինչ-որ բույս, ինչ-որ հանք»: Կարելի չէ ասել «կվարց «հանք» կամ «դլփին ձուկ», որովհետև այն ժամանակ կարելի էր հասկանալ բնդհանուր սեռ, և հանկարծ անգիտակ մեկը կարող էր ասել, օրինակ, «խամսին դլփին է», փոխանակ ասելու «խամսին ձուկ է», և այս՝ Հատկապես օտար լեզուների համար:

Անորոշ Հոգը սովորաբար գոյականից առաջ է դրվում. մի մարդ, մի կին.

Երբ մի որևէ ածական դրված է գոյականի վրա, Հոգը կարող է երկու տեղ էլ դրվել. ինչպես՝ մի մեծ մարդ, մեծ մի մարդ. վիթխարի մի գործ, մի վիթխարի գործ. այսպիսի մի մարդ, մի այսպիսի մարդ:

Այսպես է նաև գերմաներենում, ուր թեև անորոշ Հոգը սկիզբն է դրվում սովորաբար, բայց կարող է և հետո դրվել. ինչպես՝ ein reicher Mann, solch' ein Mann.

Դանիերենում սովորական ձևն այն է, որ Հոգը մեջը մտնի. ինչպես՝ saa rig en mand, այսքան հարուստ մի մարդ, թեև կարելի է նաև ասել saa rig mand.

Անորոշ հոգր ցույց է տալիս երբեմն տեսակ. ինչպես՝ սա մի խոտ է. սա մի ձուկ է. սա մի անասուն է. ուր գերմաներեն ասում են eine Moosart, eine Heuart և այլն: Դանիերենն էլ միայն հոգ է դնում Հայերենի պես. et hø մի տեսակ խոտ (խոտ մը), et græs խոտ մը:

Անորոշ հոգր թվականի Հետ ցույց է տալիս մոտավորութիւն. ինչպես՝ 3 օր մը կեցա. 8 հոգի մը կլինի. մի Հինգ տանձ կլինի. այսպես է նաև դանիերենում. օրինակ՝ en fjorten dage մի 14 օր. en tredive mennesker 50 մարդ մը. (բայց դանիերենում գոյականը միշտ հոգնակի կլինի). նաև չվեդերենում՝ vi voro en personer fume (քսան հոգի մը կայինք):

Հոգնակիի վրա էլ կարելի է դնել մը. օրինակ՝ բնդհանուր խոսքեր մ'ըսելով կանցնի (այսպես է գրել Տաշչյան, Թրգմ. Հերթերի Հայկ. աշխ., Վիեննա, 1895, էջ 64):

Հին իսլանդերենում հատուկ անունը կարող է ստանալ որոշիչ հոգ. օրինակ՝ in Cathub Կաթուրը:

Ամեն տեղ էլ կա մի չրջան, երբ հոգի գործածութիւնը տատանվում է. այսպես՝ սկանդինավյան Հին գրողների մոտ ոտանավորների մեջ հոգ չի գործածվում, բայց արձակի մեջ գործածվում է. դա նրանից է, որ բանաստեղծները հետևում են Հին լեզվին. իսկ սովորական գրողները՝ ժամանակակից լեզվին, որից էլ հետևում է հոգի ժամանակ: Մեր մեջ էլ արևմտյան գրողները որոշ տեղեր հոգ չեն գործածում գրականութան մեջ, թեև խոսակցութան մեջ՝ միշտ, օրինակ՝ Ներսես մի նշանավոր պատրիարք էր, և Կանչե Ներսեսը:

Աշխարհաբարի մեջ երբ գոյականը ցուցական կամ ստացական ունի, հոգ անպատճառ ստանում է. ինչպես՝ այս տունը, իմ գրիչը:

Եվրոպական լեզուները, բնդհակառակը, հոգ չեն ստանում. օրինակ՝ mon livre ma maison, mein Hans.

Միայն իտալերենն է, որ այս դեպքում նման է աշխարհաբարին. ինչպես՝

il mis giardino պարտեզս.

la tua penna քո գրիչը.

i miei giardini իմ պարտեզներս:

Այսպես նաև հունարենի մեջ. օրինակ՝

ήχοῦσατε τήνείδην τὰυτήν կամ՝

δύτ' ή τήν ξύδηςω

լսեցիք այս լուրը.

εκεῖνος ὁ ἀνδρῶπος այս մարդը.

ήώραία αὐτῇ οἰκία այս սիրուն տունը.

ὁ ρίχος μου բարեկամս, իմ բարեկամը:

Եվրոպական լեզուների մեջ տեղանունները զանազանվում են հոգի գործածութան կողմից. այսպես՝

Փրանսերենում երկրները, նահանգները, գետերը և լեռները հոգ ստանում են, իսկ քաղաքները, գյուղերը չեն ստանում.

իտալերենում լեռների, գետերի, ծովերի, լճերի, նահանգների և երկրների անունները որոշ դեպքում հոգ ստանում են և որոշ դեպքում՝ ոչ. ինչպես՝ Europa

կամ 1' Europa. բայց ծովերի և գետերի անունները գրեթե միշտ հոգ են ստանում. ինչպես՝ 1' Atlantico, il Po. նոր հունարենում անձանց, երկրների, քաղաքների, կղզիների և գետերի անունները հոգ ստանում են, ինչպես՝

ὁ Δημήτριος ἡ Ἐνρώπη ιὸ Βερόλινον

Դիմիտրի, Եվրոպա, Բեռլին

Իտալերենում հատուկ անունը հոգ ստանում է՝ 1) երբ նրանից առաջ կա ածական. l'amica Roma. 2) երբ հատուկ անունը առավելական կամ փաղաքական մասնիկ ունի. խոշոր Կարլը, il Carlone, il Giovannino Հովհաննեսիկը. 3) իբր հատուկ անուն գործածվելիս. i Ciceroni, i Virgilio. 4) կանանց անունը ընտանեքար խոսելիս. la Teresa. 5) աղգանունները. il Petrarca, l' Alighieri. 6) քաղաքների անունները հոգ չեն առնում. 7) լեռ, լիճ, գետ, գավառ և երկիր ստանում են որոշ դեպքերում:

Ֆրանսերենում եզակի հատուկ անվան առաջ զրված որոշիչ հոգը նշան է նախատիների կամ ծաղրի (Gram. de l'acad. francaise, էջ 40, 1932):

Langue d'Oc լեզվում անձնանունների վրա դրվում է որոշյալ հոգ և ցույց է տալիս ընտանություն, մտերմություն. ինչպես՝

lo Jan, la Jana

(Salvat, Gram. Occ. 18):

Հին ֆրանսերենում արական և իգական անձանվանց վրա կղնեին en և ne որոշիչ հոգերը. այժմ Langue d'oc լեզվում մնում է միայն արական en ձևը. ինչպես՝ En Raimon (=Mr Raimond, անդ, էջ 22):

Կատալան լեզվում հատուկ անունը հոգ կստանա.

l'Andreu Անդրեասը, la Maria Մարիամը,

el Tomas Թոմասը

Արական և իգական անվանց պատվո հոգ են ստանում այն է՝

En Josep պր. Հովսեփ.

N' Antoni պր. Անտոն, Na Elsa կամ՝

N' Elsa տիկին էլզա. որոնց կրճատ ձևերն են լտ. domine տեր, domina տիկին ձևերից (Huber, 25):

Հատուկ անվանց մակդիրը ստանում է որոշիչ հոգ. օրինակ՝ Քաջն Վարդան, Մեծն Տիգրան. բայց անսովոր է աշխարհաբարում կրկնել հոգը նաև հատուկ անվան վրա. ճիշտ չէ ասել քաջակորովն Մանսուրը (Սիրաս, ՀԳր. օր. 222):

Պորտուգալերենում տեղվո հատուկ անունները հոգ են ստանում (Anstett, էջ 55):

Հոգը կրկնվում է ֆրանսերեն գերադրականում, օրինակ՝ la maison la plus belle, բայց la grande maison:

Արաբերենում որոշիչ հոգը կրկնում են. el walad el kabir մեծ տղան:

Որոշիչ հոգը երբեմն արտահայտում է մի կարևոր տեղեկություն, որ առանց այդ հոգի՝ անհրաժեշտ էր ուրիշ բառերով բացատրել. հմտ. Թեմականից ուսուցիչներ են եկել քեզ տեսնելու. կամ՝

Թեմականի ուսուցիչները եկել են քեզ տեսնելու:

Առաջին ղեպքում միայն մի քանի ուսուցիչներ են եկել և ոչ թե բոլորը. երկրորդ ղեպքում բոլորն էլ միասին եկել են:

Եթե գիշերը գող գա, կրոնվի:

կամ՝

Եթե գիշերը գողԸ գա, կրոնվի:

Առաջին ղեպքում հայտնի չէ, թե գող պիտի գա՞. կարող է պատահել որ գա, և կարող է պատահել, որ չգա, բայց երկրորդ ղեպքում, հայտնի է, որ **գողը անպատճառ պիտի գա** կամ նրա մասին նախապես խոսակցություն եղել է:

Նույնպես և գրաբար.

Արթուն կացէք, զի ոչ գիտէք յորում ժամու **Տէրն** ձեր գայ: Ջայն գիտասջիք, եթէ գիտէր տանուտէրն, յորում պահու **գող** գայ, հսկէր և ոչ տայր ական հատանել գտուն իւրոյ (Մտթ. իգ. 42-43):

Առաջին ղեպքում **Տէրը** անպատճառ պիտի գայ, երկրորդ ղեպքում գալուստը երկբայական է:

Երբ գոյականը ունի ածական, հոգը դրվում է գոյականի վրայ. ինչպես՝

Յիններորդ ամսեանն (Բ. եգր. Ժ. 9):

Յամսեանն իններորդի (Ա. եգր. Թ. 5):

Իսկ երբ գոյականը հատուկ անուն է, հոգը դրվում է ածականի վրա.

Մեծն վարդան. Սուրբն Սահակ.

այսպես նաև ուրիշ լեզուներում. ինչպես՝ il grande Alessandro կամ Alessandro il grande.

Եթե գոյականից հետո ցուցական կա դրված, գոյականը անպատճառ հոգ է ստանում, իսկ եթե ցուցականը նախադաս է, հոգ չի դրվում.

Յաւուրն յայնմիկ (Մտթ. Ը. 13):

Յայնմ աւուր (Մտթ. ԺԸ. 1):

Եթե գոյականը ունի հատկացուցիչ, հոգը դրվում է հատկացուցչի վրա՝

Այս ցքահանայապետսն և ցիլխանս տաճարին և ցծերսն (Ղկ. ԻԲ. 52):

Փարիսեցիքն և օրինացն վարդապետք (Ղկ. Ե. 17):

Եթե հատկացուցիչը հատուկ անուն է, հոգը դրվում է հատկացյալի վրա՝

Ջաթոռն Դավթի (Ղկ. ա. 32):

Եթե հատկացուցիչները երկուսն են, հոգը ստանում է երկրորդը՝

Եղև պատճառ մահուան մարդոյն (Եղն. 47):

Օրենքից բացառություն են կաղմում՝

1) էական բայը իր բոլոր ձևերով.

2) էլ (կամ ալ) շաղկապը.

3) ու շաղկապը (բայց ոչ և)

4) Անգամ, իսկ բառերը:

Օրինակ՝

Ես նրա քոյրն եմ. Դու նրա եղրա՞յրն ես:

Կարապետն էր թե Գրիգորը. ես տանն էի.

Մարդն էլ, կինն էլ – մարդն ալ, կինն ալ.

Քույրն ու եղրայրը. Հացն ու պանիրը.

Կաթն անգամ դժվար եմ մարսում:

Քույրն իսկ Հեռացել է նրանից:

Անախորժ է անգամ բառից առաջ դնել ը, օրինակ.

Նրա ղեմքի մկանունքը անգամ չէին չարժվում

(Շիրվանդադե, Երկերի լիակ. ժող., 1930, Հտ. Դ., էջ 331):

Մինչև անցյալ դարի վերջը երկու գրական լեզուների մեջ օրենք էր, որ երբ որոշյալ բառին հաջորդում էր ձայնավորով սկսող մի բառ, հոգը լինում էր ն, իսկ բաղաձայնով սկսող բառի մոտ դրվում էր ը,

Անձրեւ սաստկացավ:

Անձրեն ուժեղացավ:

Ե և ո տառերով սկսող բառերն էլ մտնում էին ձայնավորների շարքը.

Արեն ելավ:

Արեն ոսկեգօծում էր լեռների գագաթները:

Նաև ս, չ, զ բաղաձայններով սկսող բառերը, իրենց Հենարանը ը ձայնի պատճառով, ստանում էին իրենցից առաջ ն հոգը. ինչպես՝

Արեն սկսեց թեքվել:

Շուշիկն շտապում էր տուն:

Սարգիսն զգեստները հանեց:

Հ բաղաձայնով սկսող բառերն էլ հաճախ ունենում էին նույն իրավունքը՝

Մի եղբայրն հովիվ էր, մյուսը՝ բանվոր:

Այս օրենքները այժմ հնացած են համարվում, և ամեն տեղ էլ որոշիչով հոգն է բաղաձայնահանգ բառերի համար ը. – Արեւ այժմ ավելի էր բարձրացել.

Լուսինը արդեն թաքնվել էր լեռների ետևում:

Քաջերն են միայն, որ ղեռ ուզում են շարունակել նախորդ օրենքը:

Անորոշ գաղափարի համար կարելի չէ դնել որոշիչ հոգ. օրինակ՝ սխալ է ասել՝ Բազմաթիվ մտքերԸ գալիս ու բախում էին նրա ուղեղին (Միրաս, Զգրված օրենք, 132):

Որոշիչ հոգ դնել հաճելի չէ գրական լեզվի մեջ (Հետևյալ դեպքերում)՝

1) ություն–ով վերջացող բառերի հոլովման ժամանակ, բացի ուղղականից, օրինակ՝ Ուշադրությունամբ լսում եմ քո պատմությունը, բայց՝ պատմության աղբյուրները. Եթե ասեինք պատմությունը, պիտի հասկանայինք իր պատմությունը (Ը դիմորոշ և ոչ որոշիչ հոգ):

2) բացառական հոլովի վրա՝ արևելյան հայերենում. օրինակ՝ քաղաքից եմ գալիս, թեև արևմտահայերեն՝ քաղաքէն կուգամ:

3) գործիական հոլովի վրա, թեև արևելահայերեն և թեև արևմտահայերեն բարբառներում:

4) –Ումն (ում) հանգուղ բառերի սեռականը:

Զհասավ իր մտադրությունների իրագործման:

Մի անորոշը գործ է ածվում գոյականներից Հետո. ինչպես այդ մի

[«Որսորդ մի կալաւ կաքավ մի»] և այլն: Բայց ասվում է մի ումն. Հետևաբար, այս ևս փոխելով, գտնում են ումն մի (Վրբ. հց. ա. 356, 358):

Ակնա բարրառով ցայծմ կրսվի՝ նուտ մի, պագ մի...

է ոմն տեղի յեգիպտոս (Պղատ. տիմ. 83), Երկաթ ոմն (Պղատ. Օրին.) 70. ութնօք ոմամբք ասպարիսօք (Պղատ. Օրին. 116). Գիտ ոմն հոսի (Վրք. և վկ. ա. 323):

Նույնպես ոք դարձավ անորոշի նշան, որ մինչև անգամ հոգնակիի հետ գործ էր անվում.

Եղրարք ոք (փխ. ոմանք) (Վրք. հց. ա. 226):

Ո՞ւ է քաղաքս այս (այս ո՞ր քաղաքն է) (Վրք. և վկ. ա. 498).

ոմն, սևո. որումն (փխ. ուրումն (Վրք. հց. ա. 20/7 անգամ).

վասն չար ունակութեան ոման մարմնոյն (Պղատ. Տիմ. 167).

ըստ մարմնոյ իմիք)

և այլն ձեր հետամուտ է:

Ոսկեղարի մեջ գործածված բոլոր օրինակները պետք է փոխել. ըստ որում նկատված է, որ բնագիրը ամբողջ հատվածը դրած է, որուն համեմատ պիտի լինեն նաև հայ թարգմանությունը. նոր արտագրողները խուսափելով երկվութիւնից, իրենց կողմից գրած են հայր, որով Ոսկեղարուն բառերքի մը մեջ մտած է նորամուտ ձև (այս մասին խոսված է Վարդանեան, Բառաքնական դիտող. (Ա., էջ 18):

* * *

Որոշիչ հոգ չունեցող բարբառները հոգ արտահայտելու համար կարող են դիմել նաև շեշտի օգնութեան: Օրինակ Վանի բարբառով (որ հոգ չունի), եթե ասենք՝

«Կողինք կծեծեմ, որ թօզ դուրս գայ»

այս նշանակում է, որ մի որևէ անկողին է ծեծում, որպեսզի օդի մեջ փռի բարձրանա (երկուսն էլ՝ կողինք և թօզ անորոշ են):

Իսկ եթե ասենք՝

Կողինքը կծեծեմ, որ թօզը դուրս գայ,

այդ նշանակում է որ այն անկողինը (որոշյալ) ծեծում է, որպեսզի մեջի փռչին (որոշյալ) դուրս գա ու մաքրվի:

Այսպիսով ուրեմն, շեշտյալ գոյականը անորոշ է, իսկ անշեշտ գոյականը, որին հաջորդում է շեշտյալ բայը, որոշյալ է:

* * *

Աշխարհաբարում, երբ հատկացուցիչը և հատկացյալը որոշյալ են, արեւմտյան գրականում երկուսն էլ ստանում են որոշիչ հոգ, արեւելյան գրականում հատկացուցիչ հոգ չի ստանում, իսկ հատկացյալը ստանում է: Գրաբարի մեջ. հակառակ վերջինիս, հատկացուցիչն է ստանում հոգը և հատկացյալը մնում է առանց հոգի: Օրինակ՝

Գրաբարում՝ Գոյն թղթոյն — աշխարհաբար արեւմտահայերեն՝ թուղթին գույնը — արեւելահայերեն՝ թղթի գույնը:

1. Այս դեպքում, եթե Հայցական Հոլովով է դրված Հատկացյալը. գրաբարում դրվում է միայն **զ** նախդիրը, իսկ Հոգ չի դրվում. ինչպես՝

զպղտորութիւն աչացն — աչքերի պղտորությունը:

2. Եթե սակայն Հատկացուցիչից Հետո դրված են ուրիշ Հատկացյալներ, որոնք նույն Հատկացուցիչին են պատկանում, ն Հոգն ստանում են. ինչպես՝

զպղտորութիւն աչացն, զաղտն և զրիժն:

Այս բոլոր պայմանները ներկայանում են մեզ Եզնիկի Հետևյալ Հատվածում:

Նա և որ ընդ ճառագայթս արեգականն (1) Հայել կամիցի, պարտի զպղտորութիւն աչացն (2), զաղտն և զրիժն (3) ի բաց պարզել, զի մի մթաբն որ գրբօք չողայցեն, արգել Հայելոյ ի յստակութիւն յուսոյն (1) լիցին (Եզ. 5-6):

Նա էլ, որ արևի ճառագայթներին նայել է ուզում, պարտավոր է աչքերի պղտորությունը, աղտը և բիժը մաքրել, որպեսզի չլինի թե բիբերի շուրջը ևրե-վացող ճիպոնները՝ յուսի հստակության նայելու արգելք լինին:

Թ Վ Ա Կ Ա Ն

Թվականները, բացի մի-ից, պահանջում են Հոգնակի գոյական. աշխարհա-բարի մեջ կարող է դրվել եզակի. սրա հին օրինակներն են՝

Հրամայեաց Երկու առիծուն (Վրք. Հց. ա. 348):

Հյ. Լուսուն (30) (Պղատ. Օրին. ԼՋք 389, 188, 222, 298):

վեցատասան (16) (ն. տ., ԼՋ 222):

ԴԱՍԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆ

Դասականները կազմելու մասնին է ըրողը, որ հին լեզվի մեջ դրվում է թվա-կանը կազմող բոլոր անդամների վրա, իսկ նոր լեզվում՝ միայն վերջում:

Առհասարակ չարքը այն է, որ նախ դրվում է տասնավորը և Հետո միավորը. բայց Հանենք իբրև բացառիկ օրինակ. առաջներորդ, քսաներորդ, երկրորդ քսա-ներորդ, երրորդ քսաներորդ, չորրորդ քսաներորդ (Ա. մնաց. իդ. 17-18 նորագիւ-տին մեջ), իսկ սովորականը ունի քսաներորդ առաջներորդ և այլն. թվի սովո-րական ազդեցություն:

Անձներական թվականներն էլ չփոթվեցին ուղղական և Հայցական, որով-Հետև ք և ս չփոթվել էին, օրինակ՝

Գիտասօթիք զի այս Երեսեան («Երեքին») են չարհողք մարմնոյն.

(Վրք. Հց. ա. 597):

Միոջ տրականն ունեն՝

ի Ժամանակեան միոջ (Բուզ. 3-րդ):

Յամուր տեղւոջ միոջ (Բուզ. Դ. խը. 162):

ի միոջ վայրի (Բուզ. Ե. ԽԳ., ԼՋ 261):

ի քաղաքի միոջ (Բուզ., ԼՋ 103):

Դեպ եղև նոցա դիպել այլ քաղաքի միոջ (Բուզ. 103):

Յաուր միոջ (Բուզ. 243):

ՄԻՒՍ (ՄՅՈՒՍ)

Նախ նյութեր հավաքելը մի՛ բան է, գրելը՝ միւս բան (Շահագիր, («Էջմիածին», 1950, սեպտ., էջ 52ա):

Մ Ի

Թեև բառը առանց մի հոգի անորոշ է համարվում, բայց ղեպքեր կան, երբ մի հոգի գործածությունը անհրաժեշտ է. հակառակ ղեպքում ուրիշ իմաստ է ստացվում: Օրինակ՝

Ինչպես կարդում ենք Մենուասի մի արձանագրության մեջ:

Այստեղ մի-ն ցույց է տալիս, որ Մենուասը մի քանի կամ շատ արձանագրություններ ունի: Իսկ եթե առանց մի հոգի ասեինք՝

Ինչպես կարդում ենք Մենուասի արձանագրության մեջ...

այդ նշանակում էր, թե Մենուասը միայն մի հատ արձանագրություն ունի: Իսկ եթե հարկ լինի հատկապես այդ էլ շեշտել, պիտի ասենք՝

Ինչպես կարդում ենք Մենուասի մի՛ (մի՛ միակ) արձանագրության մեջ (այն միակ):

ԹՎԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ

Կարարդինական լեզվում թվականը դրվում է գոյականից հետո և այնպես է կրճատվում, որ դառնում է մի մասնիկ. ինչպես՝

ցրխութ՝ 2 մարդ,

ցրխութա՝ 10 մարդ.

նույնիսկ 100-ավորները կազմում են այս ձևով. ինչպես՝

սս 100, որից սթ 200, սթս 300.

սթ'տ 400, սթx 600 և այլն, իբր թե սթext'ւ.

100x2 = 200 և այլն:

Ռուսերենում թվականը, դրվելով գոյականից առաջ, ճիշտ թիվն է նշում, դրվելով վերջը՝ մոտավոր թիվ է նշանակում. օրինակ՝

Прию часа в три, или четыре.

Կգամ 3-ին կամ 4-ին.

У меня приятелей пять, шесть.

5-6 բարեկամ ունեմ:

Իտալերեն vent'uno, trent'uno բառերից հետո եկող գոյականը միշտ եզակի կլինի, իսկ սրանք ետադաս են՝ հոգնակի. ինչպես՝

vent'un anno 21 = anni vent'uno (Ferrari, 63):

Ֆրանսերեն թվերից կա մակրայ prièmierement, troisièmement:

Իտալերեն կա միայն primieramente, seconduriamente իսկ Հետո՝
in terzo lungo, in quanto lungo, Հայերեն՝ երկրորդաբար, երրորդաբար և այլն:
Ֆրանսերեն un à un, deux à deux, իւր ad uno ad uno, ax due a due, Հայերեն՝
մի առ մի, երկու առ երկու:

* * *

Երբ թիվը անորոշ է, կարելի է արտահայտել մոտ, մոտավորապես, շուրջ,
գրեթե և այլն ձևերով. բայց կարելի է նաև դնել կողքին Հաջորդ թիվը կամ
ավելացնել մի թվականը. օրինակ՝

«Մոտ Հինգ Հոգի էինք». «Մի Հինգ Հոգի կայինք». «5-6 Հոգի կլինենք». «մի
5-6 Հոգի կլինենք»:

Այսպես է նաև թուրք. և թաթար լեզուների մեջ, ինչպես և պարսկերենում.

beş — alt kişi

bir beş nefer adam (Казем-бек, էջ 430):

Թվականները, ըստ լեզվի, գոյականից առաջ կամ վերջ են դրվում, ոմանք
այստեղ ներուլթյուն են մտցրել. ռուսերենում առաջ դնելով ճիշտ թիվն էլ Հաս-
կացվում, վերջը դնելով՝ մոտավոր թիվն. այսպես նաև պարսկերեն երկու տարի,
du sāl, sāl du մոտ երկու տարի (բայց «երկու տարի մը»), ընդհակառակը՝ Զա-
վայերենում, ուր թվականը սովորաբար առաջ է դրվում. վերջը դրվելով ցույց է
տալիս բացարձակ ճիշտ թիվ. ինչպես՝

rong rupiyah 2 ոուփի,

rupiyah loro ճիշտ 2 ոուփի և ոչ ավելի:

(Bohatta, Gr. jav. 50)

Ոչ էթե ի ծովաւ Լը որս նորա, այլ ի լճակի միող փոքրկան (Ոսկ. յհ. ա. 1).
երկու ակունք ի միող վայրի կային (Ոսկ. Բ. տիմ., էջ 232):

Որպէս օրէնագէտի միող Հրաման Ետ նմա գործել:

(Եփր. Մն. տե՛ս ՆՀԲ օրէնագէտ)

Մի թվականը Հաճախ սղվում է. ինչպես՝ ամսական, տարեկան, օրական,
օխանոց, արշինանոց և այլն, բոլորն էլ մի- այսպես և լատիներեն anniculus
«մի ամսայ», վրացերեն տարիգի, Հայերեն ամիկ, կարևոր:

Դրվում է ավելադրույթամբ, իբր մեղմացուցիչ, «մոտ». ինչպես

մի Հինգ Հոգի. վեց. Հոգի մը կըլլայ.

Թուրքերեն՝ պիր իւչ էվ օլուր:

Ոմանք էլ (Հաշվապահական լեզվով) ասում են մի Հարյուր, մի Հազար, որոնք
ըստ օրինի մի չունեն, բայց միլիոն, միլիարդ միշտ մի-ով են:

Թվականի բացարձակը կարող է ստանալ ստացական Հոդ և այն ժամանակ
նշանակում է մենք, դուք երկուս. ինչպես՝ երկուքնիս, երկուքնիդ, երկուքնին,
երեքնիս, երեքնիդ, երեքնին, սկսյալ չորսից կա միայն Հոգնակի ձևով. չորսերնիս,
Հինգերնիդ և այլն: Նույնը կա նաև թուրքերեն. ինչպես՝ ikimiz, -niz և այլն. այս-
պես նաև չուվաչերեն tăvat-sār դուք չորսդ, tăvattāše չորսերնին. iksemer եր-
կուքնիս և այլն (Ашмарин, Матер. 183).

ԹՎԱԿԱՆԻ ՀՈԳՆԱԿԻՆ

Աշխարհաբարում թվականից հետո հաճախ գոյականը հոգնակի չի դրվում, օրինակ՝ 9 հոգի, 2 տուն, այս երևույթը սովորական է չատ լեզուների մեջ, ինչպես պարսկերեն, թուրքերեն, հունգարերեն. նույնիսկ անգլերենում կան այսօրինակ ձևեր.

much fruit չատ պտուղ.

four hundred men 4 հարյուր մարդ.

two dozen collars 2 դուժին վզնոց և այլն:

(Jespersen, Growht and ... 175)

Բրետոներեն քերականության մեջ էլ հատուկ կանոն կա, որ ասում է, թե թվականներից հետո գոյականը հոգնակի չի դրվում. ինչպես՝

dec dén diüe verh

10 մարդ, 2 աղջիկ.

cand soudard

1000, զինվոր:

(Guillome 103)

Առանց համաձայնության թողնելու մտայնությունը, որ և հետո տարածվեց մյուս հոլովների համար և առաջին դեպքում՝ հոգնակի ուղղականի համար: Ըստ այսմ ցուցական, ստացական ածականները թեև զանազան հոլովներում համաձայնում են, բայց հոգնակի և հայցական հոլովներում չեն համաձայնում. օրինակ՝ իմ բանք, բանց իմ, զիմ բանս, զբանս իմ, այս բանք:

ՄԱՍՆԱՎՈՐ ՊԱՐԱԳԱՆԵՐ

Որակական ածականը, դրվելով գոյականից առաջ, մնում է միշտ անփոփոխ. գոյականից հետո՝ համաձայնում է. ինչպես՝ բազում աւուրք, աւուրք բազումք, բազում աւուրց-աւուրց բազմաց: Շիշ իւղոյ նարդեան ազնուի մեծագնոյ (Մրկ. ԺԴ. 3): Յորժամ պատմէր նոցա արքայն վասն առն ուրումն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնուականի՝ Դանիւլ անուն կոչեցելոց (Կորյուն):

Միավանկ ածականները համաձայնում են երկու դեպքումն էլ, բացի նախադաս հոգնակի ուղղական և հայցական հոլովներից. ինչպես՝ մեծ արքայք, մեծի արքայի, մեծաց արքայից, արքայից մեծաց և այլն:

Եթե ածականը ստորոգելի է և անմիջապես բայից առաջ է դրված, չի համաձայնում. ինչպես՝ Լի են:

Երբ թվական ածականը նախադաս է, մնում է անփոփոխ, իսկ գոյականը մնում է եզակի. ինչպես՝ Հինգ այր, Հինգ աւուր և այլն: Բայց հոգնակի կլինի, եթե նախադաս է, ինչպես՝ աւուրք Հինգ, աւուրց Հինգ.

«Անդ էին թակոյկք կճնայք վեց»... (ՅՀ. ք. 6):

ԹՎԱԿԱՆԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ձևերնուն 1 և 2 թվականները համաձայնում են գոյականի հետ ամեն կողմով, իսկ մնացյալ թվականները համաձայնում են միայն հոլովով, սեռով ու թվով չեն փոխվում: Երբ միավորը տասնավորից առաջ է դրվում, մեջտեղը մտնում է *a* (և) չադկապը և իբր մեկ բառ համարվելով՝ վերջին մասն է միայն, որ հոլովվում է: Իսկ եթե միավորը հետո է, կազմում է երկու բառ և երկուսն էլ հոլովվում են (Hantich, Gram, tchèque, էջ 56–58):

Ձևերնուն թվականներից հետո գոյականը հոգնակի կդրվի, իսկ բայը՝ 2–4, հոգնակի կդրվի, 5–ից սկսելով՝ եզակի, օրինակ, ասում են «Հինգ դասեր կայ» (Hantich, Gram, tchèque, 59):

Դասականի փոխարեն բացարձակ թվական է դրվում, այսպես ֆրանսերեն Napoléon II և այլն: Հայերենը չունի այսպիսի բան, նույնպես է նաև չեխերենը, ուր ասվում է հայերենի պես՝ Հինգերորդ դուկ, № տասներորդ տունը, Նապոլեոն 2–րդ, չորրորդ հատոր և այլն:

Ռուսերենում ОДИН «մի» բառից հետո գոյականը դրվում է եզակի ուղղական, ДВА «երկու», ТРИ «3», ЧЕТЫРЕ «4» բառերից հետո՝ եզակի սեռական (որ հին եզակին է), իսկ ПЯТЬ «5»-ից սկսելով՝ հոգնակի սեռական:

Թվականից հետո եզակի գոյական դնելը սկսած է արդեն պահլավերենից, այդպիսի օրինակներ ամեն մի էջում կարելի է պատահել (այդպես են նաև թուրքերենում, վրացերենում [შვიდი მანქანი] չվիդի մանների (Spiegel, Gram, huzv, 152):

Գերմաներենում էլ թվականից հետո կարելի է դնել եզակի, ինչպես՝ «3 ֆունտ, 2 զույգ», բայց նույնը կարելի է ֆրանսերենին:

ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ

Ժողովրդական լեզվում որ դրվում է ավելադրություն, իբր իմաստի սաստկում տալու համար, այսպես և պարսկերեն, թրքերեն.

ևս որ նրան չեմ տեսել.

men ki òrā né dide em

ընթրիքի որ հրավիրված եմ:

sām-rā ki mev ud em

(Jensen, Newper, gram, 295):

Որ Հարաբերականի տեղը սխալ դրվելով անպատահություն.

Տիկին դր Պրիոն, Գաղղիոյ նախկին ատենակալ Պ. տր Պրիոնի կին, որ բավական ատեն կայ ինքզինքը սպաննեց, ինքնասպանություն՝ որու պատճառը չեն գիտեր, Տրէօի Վէր վանքին մեջ մեռաւ (Ա. Տիւմա, Կնոջ մը վեպը, Ջմիւռնիա, R հատ., էջ 500), –որ–ից երևում է, թե կինն է անձնասպանողը, մինչդեռ կինը նոր է մեռնում, անձնասպանողը Պրիոնն է:

Հարաբերականը թվով համաձայնում է հարաբերյալի հետ, սխալ է ասել՝ օրինակ.

Այլևս ոչ մի իր. որոնք հիշեցնում էին իր անցյալը. նրա աչքին չէին գալիս (Սիրաս, Չգրված օրենք, 277):

Երբ հարաբերյալը հոգնակի է, հարաբերականը կարող է դրվել եղակի, բայց միայն ըստ ձևի. ըստ իմաստի նա դարձյալ հոգնակի է և պահանջում է հոգնակի բայ. օրինակ՝

Նրա ատելությունը լի հայացքներով, որ մեկ-մեկ հառվում էին նատաշայի վրա, ցույց էին տալիս, որ աղջիկը լիովին համամիտ է հոր վարմունքին (Սիրաս, Չգրված օրենք, 280):

Որ հարաբերականը չի կարող նաև նախորդ բառերի մի մասի հետ կապվել: Այս սկզբունքի վրա մի գվարճալի բառախաղ ունի, օրինակ, Բօլ տը Քօք, պարոն Շուպլան (Թրգմ. Կ. Պոլիս, 1885, էջ 32):

– Տիկին Րոնար և իւր աղջիկը կը ճանչնամ, խիստ սիրուն տիկիններ... որոնք ամուսնացած չեն:

– Ի՞նչ, մա՞յրն ալ ամուսնացած չէ:

Ո Ր

Հաճախ հոգնակի հարաբերյալի հետ զրաբար դրվում է եղակի հարաբերյալ. օրինակ՝ Ահա ոտքն (արքն) որ թաղեցին զայրն քո (Գծ. Լ. 9): Այս օրենքը այնպես է ազդել զրոդների մտքին, որ մինչև անգամ ունենք՝ թէ վասն որոյ իրաց մերձեցաւ ի նա (Ղկ. ր. 47):

Հարաբերականի պատճառով ընդմիջումը հաճախ շատ անճոռնի արդյունք է տալիս, օրինակ. Ս. Հայկունի, «Հուսեփցի աղգատոհմ» գրքում (տպ. Վաղարշապատ, 1905, էջ 35):

Այդտեղ աղբիւրի վրայ լուացք կանէր իր հօրեղբոր՝ որ Քէօր Օղլի ևս կը կոչուէր, աղջիկը:

ՈՐ-Ի ՍԽԱԼ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Նաթանեան, Արտաս Հայաստանի, էջ 61.

Այս մասին անձամբ ալ բողոքեցինք կետրոնական Վարչութեան, որ ցարդ գոհացուցիչ պատասխան մը չեմ առած (իմա՝ որմէ).

Անգլերենի նման բրետոն լեզուն կարող է չգրել որ հարաբերականը, ինչպես՝
er verh péhani e ziméamb

աղջիկը դոր ամուսնացնում ենք.

կարելի է ասել առանց péhani «գոր», և այս ձևը շատ ավելի ընդունված է:
(Guillome, 36)

ՀԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆԻ ՏԵՂԸ

Օրենք է, որ որ հարաբերականը դրվի հարաբերյալի կողքին, բայց զա շատ անգամ անկարելի է լինում. ուստի կամ պետք է խուսափել այդպիսի հանդիպումներից և կամ հարաբերյալը երկրորդ անգամ առանձին կրկնելով:

Ոմանք հետևում են խստիվ օրենքին և կազմում են այնպիսի նախադասություններ, որոնք հաճելի երևույթ չունեն, օրինակ՝ «Այն տեղեաց, որոնց լեզուն ասորերենի հետք կր կրէ, կարգէն համարելու ենք նաև սա տեղերը» (Հայկ. այլս. ֆեթիթերք. թրգմ. Հ. Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 154). այստեղ տեղեաց ... կարգէն, բավական դժվարալուր է մեր ականջին:

Այս ձևը հնամոլների սովորությունն է:

Որ հարաբերականի վրա արևելյան բարբառում հաճախ դրվում է հոդը, որ նույնիսկ ձայնավորի և Հ-ով սկսող բառերի մոտ դառնում է Ն, օրինակ.

Սիրենների կզգու իշխանուհին է, որը կախարդում է բոլորին (Սիրաս, Ձգրված օրենք, 442).

Վաստակած մարդու էր նման, որն հանգիստ էր որոնում (անդ, 492).

Սիրող սիրտը, որն այդպես ահավոր վիրահատություն էր ենթարկվել (էջ 531):

Երբ հարաբերականը դառնում է անորոշ ածական, այն ժամանակ ը հոդը անհրաժեշտ է. օրինակ՝ Դատապարտյալ, դեպի որը գթո ոչ մի զգացում չունի: Եվրոպական լեզուների ձևով երբեմն հարաբերականից առաջ կրկնվում է հարաբերյալը, և այդ մանավանդ, երբ հարաբերյալը բաժանված է հարաբերականից ղանազան բառերով, և հարաբերյալ ու հարաբերական չեն հաջորդում իրար. օրինակ՝

Շաբոն, ինչպես դահիճը, որ գտել է դատապարտյալին, դատապարտյալ, դեպի որը գթո ոչ մի զգացում չունի... (Սիրաս, Ձգրված օրենք, 480).

Գիտենք, որ հարաբերականը պետք է գտնվի իր հարաբերյալի մոտ, որի ճիշտ ներկայացուցիչն է, իսկ եթե ղանազան միջանկյալ խանգարում են երկուսի հարադրությունը և բաժանում են նրանք իրարից, պետք է կրկնել հարաբերյալը և նրան կից դնել հարաբերականը:

Այս դեպքում, եթե հարաբերյալը սեռական կամ այլ հոլով է, կրկնության միջոցին դառնում է ուղղական եզակի հոլովը:

Մարդն, որ հասարակապետութեան ասերակաց վրայ բարձրացեր և հանրապետութիւնն իր ոտից ներքև բռներ էր, իր ծրագիրը պիտի փոխեր և ազգայնութեան զիննալ հրամանապետը պիտի դառնար, ազգայնութիւն մը, որ վերժանել կուզեր (Անիծեալն, թրգմ. Մամուրեան, հտ. Բ., Ջմիւռնիա, 1875, էջ 121):

Որ հարաբերյալի այսպիսի կրկնությունը ավելի շատ պատահում է եվրոպական լեզուներում և առաջանում է նրանից, որ հաճախ հատկացուցիչ-հատկացյալը գտնվելով կողք կողքի, որ հարաբերականը պատկանում է առաջին բառին և եթե դրվի որ իր բնական տեղում, թյուրիմացություն կառաջանա, օրինակ՝

[օրինակ չի բերում – Պ. Բ.]:

Այսպիսի դեպքում կարող է ոչ միայն մեկ բառ, այլև իր խնդիրն էլ հետը կրկնվել, օրինակ. «Դրանով իսկ մերկացնելով որպես իտալական պրոֆաչիստական ռեակցիայի բարեկամներ ու ոգեչնչողներ, պրոֆաչիստական ռեակցիա, որը փորձում է երկրում քաղաքացիական պատերազմ հրահրել» (Սովետական Հայաստան, 1946 թ., № 142, էջ 9, սյունակ 6):

Այս շնորհայի բնակարանին իրենց վերջին հրաժարական բարենները տալ ուղեցին, բնակարան մ'որ իրենց առաջին խաղերուն ականատեսս վկան եղեր էր (անդ. էջ 138):

ԱՆՈՐՈՇ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Անորոշ անշեշտ անունները դրվում են չեշտյալ բառից անմիջապես հետո. եթե կարող ոք ինչ էր (եզն. 70):

ԱՆՈՐՈՇ – ԱՄԵՆ

Ամեն բառը պահանջում է եղակի բայ:

Սխալ է դնել հոգնակի ձև. ինչպես՝

Ամեն արարած, չնչավոր ու անշունչ, նոր փայլ, նոր թափ, նոր երանգ ստացան (Միրաս, Ձգրված օրենք, 530):

Այսպիսով. պետք չէ չփոթել **ամեն** ածականը **ամենը** գոյականի հետ, որ իրոք հոգնակի է պահանջում:

Աչխարհում ոչ մի դատարան, ոչ մի օրենք և ոչ մի սկզբունք չեն կարող արդարացնել երեխաների առևանգումը: (Սովետական Հայաստան, 1948 թ., հուն. 15, էջ 2, սիւնակ 6):

Կ Ե Ս

Կես-ը իբրև ածական միացնում ենք հաջորդ գոյականին. ինչպես՝ կես ժամ, կես հաց և այլն:

Հնում կար նաև մի այլ ձև. իբրև գոյական դնում էին հաջորդ սեռականի հետ. ինչպես՝

Իբրև կես ժամու միոջ «գրեթե կես ժամ» (Վրբ. հց. ա. 257):

Շիրակացին իբրև թվաբանական տերմին գործ է ածում հասարակ (փոխանակ կէս) (տե՛ս Գ. Տէր-Մկրտչեան, Անանիա Շիրակացի, էջ 14):

Նոյնպես կոտորակները՝

այժմ ըստ արևմտահայերենի 1 հինգերորդ, 6 ութերորդ և այլն ($\frac{1}{6}$, $\frac{6}{8}$). արևելահայերենում – ական մասնիկներով [և գործածվում], իսկ Շիրակացվոյ մեջ երկուր ($\frac{1}{3}$). չորհոր ($\frac{1}{4}$), արդեն այդ ժամանակ չկա այնպիսի կոտորակ. որի համարիչը մեկից ավելի լիներ (Գ. Տէր-Մկրտչեան, Անանիա, էջ 14 և 17): Ուրեմնացու աշխատություն՝ չորեակ $\frac{1}{4}$, յոթենակ $\frac{1}{7}$, քսանեութենակ $\frac{1}{28}$: Երկաքանչիւր ոսկեղարյան չէ և բնագրաց մեջ հետո է ներմուծված, որ երբեմն լավագույն ձևազիրներով ալ կրնանք սրբազրել (ինչպես կրնն Վարդանան, Բուսաք. տետ. Բ., էջ 39):

* * *

Յուրաքանչյուր բառին հետևող գոյականը ուղղականում չի ստանում հոգ, իսկ հայցականում ստանում է. օրինակ.

յուրաքանչյուր (ամեն մի) տուն ներկված է մի առանձին գույնով.

յուրաքանչյուր տունը մի առանձին գույնով ներկեցինք.

յուրաքանչյուր տողը, **յուրաքանչյուր** բառը միտքս եմ պահել:

Կարելի չէ ասել հոգով՝ օրինակ՝

յուրաքանչյուր ժամանակն ունի իր գրված օրենքը (Սիրաս, Զգրված օրենք, 257):

Ամենայն չունի հոգնակի, ինքը հոգնակիի գաղափար է և ստանում է հոգնակի:

Այլ ամենայն առասպելք են և պառաւաց տրտջիւնք (Եղն, 99):

Ամենայն ինչ, որ ի նոցանէլ ասի (Եղ.), առասպելք են և սնտոի պատմութիւնք (Եղն, 140):

Ֆրանսերենում on, գերմաներենում man ձևը կազմելու համար, ամերիկյան zoque լեզվում դնում են namba «ասել», որ միայն խոնարհվում է. օրինակ՝

vica namba? «mange-t-on?» ուտո՞ւմ են.

vica namba â «on Mange» ուտո՞ւմ են:

(Grasserie, Langue zoque, էջ 20)

Անորոշ արտահայտելու համար կան հետևյալ ձևեր զանազան լեզվաց մեջ.

1. Հոգնակի առաջին դեմքով (– Սիրում ենք լինել խնայող)
2. Հոգնակի երրորդ – » են » » »
3. Եզակի երկրորդ – գնում ես պարտեզ, տեսնում ես մարդ չկա.
4. Հոգնակի երկրորդ – գնում եք պարտեզ » » » ».
5. անդեմ – լսվում է մի աղմուկ
6. Հավաքական բառով – մարդիկ վաղվղում են:

Որևէ գործածվում է միայն եզակի գոյականով. անախորժ է հոգնակին. օրինակ.

Բոլորովին հիմնավորված չէ փաստական **որևէ** համոզիչ վկայություններով (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, 1954, էջ 174). պետք էր ասել «որևէ վկայությամբ», մանավանդ որ այստեղ պահանջ կա գոնե մի՝ հատիկ վկայություն:

Եթե անգամ Փիլոնի ու Իրենեսոսի թարգմանիչների նույնացման դեմ լինեն որևէ առարկություններ (Մանանդյան, Հունաբան դպրոցը, էջ 236):

Ինչ-որ-ը, թեև սովորաբար գործածվում է եզակի գոյականի հետ, բայց իհարկև, կարող է ստանալ նաև հոգնակի, ինչպես՝ **ինչ-որ** մարդիկ են եկել, քեզ են հարցնում:

ԱՆՈՐՈՇ ԱԾԱՆՑ

Ոմն գործ է ածվում անձանց համար. բայց կա նաև իրերի համար, օրինակ. Մրկ. դ. 3-4. Ահալասիկ ել սերմանող սերմանել: Եւ եղև ի սերմանելն, ոմն անցաւ աս ճանապարհաւ:

Ու՛վ ասելու տեղ երբեմն գրվում է «ո՛վ է որ». այսպես նաև պորտուգալերենում quem é que օրինակ՝

quem é que o meu bonito sapato

ով է որ ունի իմ գեղեցիկ կոշիկը:

(Anstett, էջ 34)

ՈՒՐԻՇ ԵՎ ՄԻՒՍ

«Առայժմ անցնում եմ Տեր-Մինասևանի ուրիշ կարևորագույն առարկություններին» (Մալխասևան, Տեղեկագիր. Ամստերդամ, 1944 թ., № 3-4, էջ 40):

(Զեռագրում ամբողջ մի էջ աղատ է – Ո. Բ.):

ԱՆՈՐՈՇ

Ոմն գործածելով իբր անորոշ հոդ՝ ստանում է հոգնակի ձև. այսպես նաև պորտուգալերենում um (ար), uma (իգ), որ «մի» բառն է հոգնակի, իբր անորոշ հոդ լինում է uns, umas. օրինակ՝ Vejo umas casas տեսնում եմ (մի քանի) տներ (Anstett, 530-532):

* * *

Ինչո՞ւ և ինչի՞:

Իսկ հիմա ինչո՞ւ է նման... (Դեմիրճյան, Վարդանանք, Ա. 161). պետք է ասել՝ ինչի՞ «ինչ բանի». իսկ ինչո՞ւ «վասն էր»:

Ինչ գործածվում է իրերի համար՝ իբրև անորոշ. ինչ որ, որևիցե իմաստով. եթե բնությամբ «զուր ինչ էր օձ, կամ չարի իրիք արարած» (Եզն., էջ 63): յԱստուծոյ ինչ ի փառս (Եզն. 80): Սակայն են և այլ ինչ պատճառք (Եզն. 80), (ուր է իբր անորոշ հոդ):

Բացառականի հետ անորոշությունը ավելի զորույնելու համար.

Ինքեանք յոգիս ինչ ոչ վնասեն (Եզն. 84):

Ամեն հոլովի հետ էլ կարող է գործածվել, օրինակ՝ Զիա՞րդ համարիցին դԱստուած, իբրև ի տեղուջ ինչ յամենայնի ի հուզն լինել, եթե ի միում ինչ ի մասին նորա (Եզն. 23), (ներգոյականի հետ է):

Ի մեծ ինչ փայտից (Բուդ. գ. 10), (բացառական):

ՈՄՆ

Ոմն գործածվում է իրրև անորոշ հոդ անձերի համար. այդ ոմն և այլն:

ԻՄՆ

Գործածվում է իրերի համար, իրրև անորոշ հոդ, բայց ո՛չ այնչափ, որչափ ինչ. չի հոլովվում, կա միայն Բուզանդի մոտ իմեմնէ:

ԿԷՍՔ

Կէսք «ոմանք». գործածական է միշտ հոգնակի. ըստ էության պիտի նշանակեր «կեսը», բայց այս իմաստը բոլորովին կորցրած է, և մի բանի համար երկուսից չատ ավելի **կեսեր** կարող են գոյություն ունենալ. օրինակ «Կէսքն չութափեն, կէսքն հպատակութիւն մատուցանեն, կէսքն սեղանակիցք լինին, կէսքն ակնառութիւնս կատարեն, կէսքն առաջի սուրհանդակք, կէսքն յետոյ առնեն պատիւ, ընթանան աստի և անտի» (Վեցօր., էջ 85—86):

Կէսք, ոմանք, այլք հոմանիշներ լինելով՝ կարելի է նրանք գործածել փոփոխակի դանազանակերպության համար. այսպես ուշ ժամանակի մի հեղինակ (Արահամ Երևանցի, Պատմութիւն պատերազմաց, Երևան, 1938, էջ 40) գրում է. «Ոմանք ասէին, թե Տեսանեաք, զի հուր երկնից տեղայր ի վերայ մեր: Այլքն ասէին, թե թևաւոր օձք բաղումք յարձակէին ի վերայ մեր: Կէսքն ասէին, թե երկիրն ծովագնալ գրոհէր առաջի մեր ի պատերազմին»:

ՄԻՒՍ ԵՎ ՈՒՐԻՇ

Միւս և ուրիշ ըստ էության միևնույն բաներն են և չատ լեզուների մեջ բացատրվում են միևնույն բառով. օրինակ, *autre, գերմաներեն ander, պարսկերեն دیگر* և այլն: Հայերենի մեջ **ուրիշ** նշանակում է ըազմաթիվ նմաններից որևէ մեկը, իսկ **միւս** միայն մի հատ է և նախապես հայտնի: Օրինակ, եթե տան մեջ կան մի քանի սենյակներ, կարող ենք ասել.— «Նա դուրս եկավ իր սենյակից և մտավ ուրիշ սենյակ», իսկ եթե սենյակների թիվը ընդամենը երկու է, կասենք.— «Նա դուրս եկավ իր սենյակից և մտավ մյուս սենյակը»: Ըստ այսմ **ուրիշ** պահանջում է միշտ անորոշ գոյական, իսկ **մյուս** պահանջում է միշտ որոշյալ գոյական:

Սխալ է ասել՝

Ահա ինչու նա չկարողացավ դսպել իրան, անցավ մյուս սենյակ
(Շիրվանզադե, Երկերի լիակատար ժողովածու, 1930, հտ. Դ., էջ 285):

Նա ուրախ-ուրախ սուլելով, գնաց մյուս սենյակ (անդ, էջ 309):

Երկուսն էլ պետք է ուղղել մյուս սենյակը կամ (մի) ուրիշ սենյակ:
 Երբ գոյականը այնպիսի մի ձև ունի, որ թեև որոշյալ, բայց հող չի ստանում,
 բնականաբար կարելի է գտնել մյուս բառը. օրինակ՝
 Նա քնում էր մյուս սենյակում (այն մեկելը).
 Նա քնում էր ուրիշ սենյակում (մի որեկ).

* * *

Այս, այդ, այն բառերի հին հոլովումը հետո եղծվելով՝ առաջացան դանազան ձևեր.

1) վերջադաս երկար ձևերի փոխարեն զրված կարճ ձև. ինչպես՝ Ոչ է քեզ արժան ի քաղաքիս յայսմ բնակել (Վրբ. հց. ա. 320) – բնդ ժամանակսն բնդ այնս. (անդ.. 113):

2) Հոգնակիի թվականի տեղ եղակի. դերծուցից դքեղ յայդմ տանջանաց:

3) Հոլովի չփոթութուն.

կացար բնդ առն այնորիկ (նրա հետ) (Վրբ. հց. ա. 184): Զայնք (փխ. դայնս) (Վրբ. հց. ա. 189), յայսմ լերին վերայ կայ 349. այսմ պատրողական բանիքս խարեցաւ. 393. յայսմ ճանապարհաւս 394. անարժան կարգիդ այդորիկ 640 (փխ. այդմիկ). վասն այսու ժամու ր. 21. բնակչացն քաղաքիս այսմիկ (Պղատ. Տիմ. 83):

4) Տարբեր հոլովում.

այսիւ աղախնաւ քով (Վրբ. հց. ա. 313), այնիւ հաստատեաց. (Բ. 45), յայսոց պատճառաց (Բ. 45), դկնի այսոց բանից. (Բ. 53), այնիւ (Պղատ. Տրմ. 121): Սևոական՝ այսոյ (Վրբ. հց. ա. 49), այսոքիմքք (ասոնցմով) (Եւսերեոս, Պատմութիւն, 550, 662) և այլն:

5) Ետադաս անհոլով.

աղղեաց սրբոյ ձերոյն այն (Վրբ. հց. ա. 392):

Նա և ինքր,

Նա և իր.

Այս բառերի գործածությունը հաճախ չփոթության տեղիք է տալիս. Ստեղծեց (Աստված) նրան (Աղամին), որ սա սքանչանայ իր վեհ գործերի վրայ (Ավ. Իսահակյան, Ընտիր երկեր, Հտ. Բ. Երևան, 1940, էջ 277):

Դ Ե Ր Ա Ն ՈՒ Ն

Արևելյան հայերենում ուղղական ենթակայից հետո սովորություն դարձան ավելադրությունը դնել դա, դրանք դերանունները.

Օրինակ՝ Կանաչք, դրանք թոշունների այն երամն էին, որոնց այնպես հեշտ պիտի որսար ինքը (Սիրաս, Զգրված օրենք, 252):

ԱՆՁՆԱԿԱՆ ԴԵՐԱՆՈՒՆ

Անձնական ղերանունը կարող է բայից առաջ կրճատվել, որովհետև բայի վերջավորությունը բավական է ղերանունը ցույց տալու, այն լեզուների մեջ սակայն, ուր բայի խոնարհման մեջ միշտ միևնույն ձևն ունի, անհրաժեշտ է ղնել ղերանունը:

Դերանունը հայերենի մեջ էլ պարտադիր է այն դեպքում՝

1) որ մի քանի ենթակա միասին են, օրինակ՝

Ես ու եղբայրս գնացինք:

Դուք և ձեր հարևանը չկայիք:

2) Դերանունը ղնել պարտադիր է, երբ կան տարրեր նախադասություններ տարրեր ենթականերով՝

Ես դպրոց եմ գնում, իսկ նա տուն է գնում:

3) Երբ ղերանունը տարրեր բառերի լրացուցիչ ունի՝

Ես, խեղճս մենակ եմ մնացել:

Դու, որ մինչև երկինք էիր բարձրացել, այժմ ընկար:

4) Երբ չեղտված է՝

Ե՛ս եմ ուղտում:

* * *

Ժողովրդական լեզվով Պոլսում հաճախ եղակիի տեղ հոգնակի է դրվում, օրինակ՝

Գնանք սա տեղ նստենք:

Սա բանն ալ ընենք:

Սա անշուշտ թուրքերենի ազդեցությամբ է. օրինակ՝ չունու տա ալալըմ և այլն: Նույնը կա նաև պարսկերենում օրինակ՝

māōra jidīm kām biz onā gōrdik

փխ. ես նրան տեսա.

և այս բանը այնքան է առաջ գնացել, որ մենք և դուք բառերի տեղ դրվում է նոր հոգնակի ձև. biz-ler, siz-ler, պարսկերեն sumāyān, (Kazem-бек, էջ 115):

Մեկանեղյան լեզվում nguna, երբ մի եզակի ղերանուն միանա մի եզակի գոյականի հետ, ղերանունը հոգնակի կդրվի. ինչպես՝

kinami ma mama

մենք և հայրս – փխ. ես և հայրս,

nara ma supe

նրանք և Աստված – փխ. նա և Աստված:

(Ray, 207):

ԴԵՐԱՆՎԱՆ ՏԵՂԸ

Դրվում է բայից անմիջապես հետո.

Պատրաստեմ ձեզ տեղը (ՀՀ. ԺԴ. 2):

Յամենայն զորութենէ քումէ ծառայեցեր դու ինձ միամտութեամբ.

(Ազաթ. 51):

Այստեղ դու վերջահար է. ուստի առաջ է դրված և հետո՝ ինձ.

Յայնժամ տայր նմա պատիւ (Ազաթ. 30):

Լուաւ զայս ամենայն թագաւորն (Ազաթ. 35):

Ի վախճանի յաղթէ նմա բարին (Եղն. 71):

ՅՈՒՑԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏԱՑԱԿԱՆ

Երբ միասին են. նախ դրվում է ստացականը, հետո ցուցականը. ինչպես՝ իմ այս տղաս. Քո այդ ձեները և այլն:

Նոր բանաստեղծական ձևերում հակառակ չարքն. ինչպես՝ այս իմ տղան. այդ քո ձեները և այլն:

Ժողովրդական լեզվի մեջ ընդունված է միայն առաջին ձևը, բայց կարելի է նաև՝ ան իմին աղվոր աղջիկս. ան քուկին կիւզելիմ տունեբը. իրրև ածական և իրրև դերանուն ունենալով միենույն ձևը՝ հաճախ տեղի պիտի տար չփոթության, օրինակ՝

Այդ մեծ վեճի պատճառ դարձաւ:

Կարելի է հասկանալ երկու իմաստով էլ: Ոոսակցության մեջ կարելի էր խուսափել երկդիմությունից, մի կարճ դադարով անջատելով ցուցականը հաջորդ բառից: Այդ — մեծ վեճի պատճառ դարձաւ:

Իրոք էլ տեղ-տեղ գտնոււմ ենք ցուցականը բաժանված բովով՝ իրրև դերանուն գործածված. օրինակ՝

Այդ՝ համայնական հողատիրության խնդիրն է (Մանանդյան, Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում, 1934, էջ 190). փոխանակ պարզ ձևով ասելու «Դա համայնական հողատիրության խնդիրն է»:

Այս, այդ, այն ցուցականները հաճախ գործածվում են չլրկնելու համար պարբերության մեջ գործածված դանադան գոյականները: Այս դեպքում այս ցուցականը ներկայացնում է մոտավոր գոյականը, այն ներկայացնում է հեռավոր գոյականը: Եթե այս կանոնը չպահվի ճշտով. կարող է առաջանալ բոլորովին սխալ իմաստ. օրինակ՝

Գիւմրիից քիչ հեռու տեսնոււմ են մի գիւղի աւերակները. որտեղ երբեմն 200 թուրք խնդրել էին տեղի հայ բնակիչների հիւրասիրութիւնը, և միևնույն գիւղերը այս բարբարոսները կոտորել էին նրանց (Յ. Յակոբեան, Ուղեգրութիւններ, Զ. 402): Այս ցուցականը ակնարկում է «հայ բնակիչներին». որովհետև այս է վերջին գոյականը. սրանով դուրս է գալիս, որ հայ բնակիչները կոտորել են թուրքերին. բայց անշուշտ հեղինակը հակառակն է ուղել ասել:

Գրարարի մեջ կարող է ն զիմորոշր զրված զեպրում այն ցուցականը կրո-
ճատվել, բայց աշխարհարարում նույնը հաճախ անկարելի է. օրինակ. կարելի
չէ ասել՝

Ինչքան ուշանում էր անձնավորությունը, որին սպասում էր, այնքան ավելա-
նում էր նրա ջղայնությունը (Սիրաս, Չգրված օրենք, 114): – Պետք է ասել «այն
անձնավորությունը»:

Երբ մի քանի գոյական հաջորդում են իրար և ունեն միևնույն ցուցականը,
կարող է ցուցականը կրկնվել կամ ոչ. օրինակ՝ Այս տունը և այս պարտեզը
իմն են – այս տունն ու պարտեզը իմն են:

Բայց ֆրանսերեն կարելի չէ ցուցականը կրճատել, հենց թեկուղ այն պատ-
ճառով, որ սեռերի տարբերության պատճառով ցուցականները հաճախ տարբեր
են լինում. օրինակ՝*

Այսպես նաև ուսմիներեն, ուր անհրաժեշտ է ասել

aceste mere si aceste pere sunt dulci

այս խնձորք և այս տանձր են քաղցր.

բայց գերմաներեն կրճատմամբ սովորական է ասել՝

Diese Äpfel nud Birnen sind süß:

Ցուցականները, ինչպես նաև սրանց փոխարեն զրված զանազան բարեր
(առաջինը, վերջինը, նախորդը, այս վերջինս, հետևյալը և նմանները), պետք է
ճշտիվ պահեն իրենց դիրքը, ապա թե ոչ սխալ իմաստ կտան: Օրինակ. «Այս
թարգմանիչ հայ քաղկեդոնականները խոսքով ու գրով մաքառում էին հակա-
քաղկեդոնականների դեմ. սրանց թվին պատկանում էր և խորենացին» (Մալ-
խասևան, Տեղեկագիր, Ակադ., 1944 թ., № 3–4, էջ 51): Սրանց պիտի նշանակեր
«հակաքաղկեդոնական» և որովհետև գիտենք, թե Մալխասյանը սկսել էր քա-
րոզել, թե խորենացին կաթողիկ է, ուստի պետք էր ասել նրանց:

Աշխարհարարում ցուցականը զրվում է գոյականից առաջ. եթե գոյականը
ունենա մի կամ ավելի ածական, ցուցականը զրվում է բոլորից առաջ. այս
մարդը, այս գեղեցիկ երկիրը, այս մեծ ու լայնածավալ աշխարհը:

Նորաձև երևույթ է. երկրորդ զեպրումն էլ ցուցականը պահել գոյականի
վրա. ինչպես՝ գեղեցիկ այս երկիրը, մեծ ու լայնածավալ այս աշխարհը:

Բանաստեղծական գրվածքների մեջ այս ձևը բավական հաճելի է, բայց
արձակի, մանավանդ զուտ գիտական գրվածքների մեջ դուրեկան կարելի չէ
համարել: Այսպես օրինակ. Մանանդյան, «Ֆեոդալիզմը Հին Հայաստանում»
(Երևան, 1934) դուտ բանասիրական գրվածքի մեջ գործածում է միշտ այդ ձևը՝
անհաճ կերպով: Բայց բոլորովին անախորժ է դառնում երևույթը, երբ ասում է
որ.

Եթե «Կարճադատացն» այս ընթերցվածն աղճատված չէ, (էջ 173):

Լավագույն կլիներ ասել պարզապես՝ եթե այս «Կարճադատացն» ընթերց-
վածը... բայց ավելի լավ կլիներ բոլորովին չդնել այս ցուցականը:

* Բնագրում օրինակը բացակայում է (Ն. Բ.):

Ս, Գ, Ն

Հարարերական նախադասության մեջ առաջին շեշտյալ բառից հետո գրվում է հաճախ սաստկություն համար՝ ղեմքի համեմատ՝ **ս, դ, ն, ինչպես՝**

Ոչ ոք կարէ զայդ նշանՍ առնել, զոր զուղ առնես (ՅՀ. Գ. 2):

ԲանիցԴ առասպելաց զոր ոչդ վայել է քեզ խոսել (Ազաթ. 68):

Պետրոս, եւ որ ընդ նմայն էին (Ղկ. Թ. 32):

Զի ուր **եսն** իցեմ, եւ **դուք** անդ իցէք (ՅՀ. Ժդ. 3):

(նկատելի է 3-րդ ղեմքի տեղ **ն**)

Սակայն **դուք** ինքնին խեղճ քոյրդ գտնելու համար պէտք եղած խուզարկություններն ընելու պարտաւոր էք: (Անիծեալն, Թրգմ. Մամուրեան, Զմիւռնիա, 1875, հտ. Գ., էջ 59):

* * *

Ստացականք. գրվելով բարդ բառի ծայրին, ստեղծում է որոշ անպատահու-թյուն. օրինակ ասում ենք քեռակինա, հորեղբայրս, եղբորորդիս և այլն, որով հասկացվում է այնպես, իբր թե իմ կինն է. իմ եղբայրն է. իմ որդին է. մինչդեռ իրոք իմ քեռու կինն է, իմ հոր եղբայրն է և իմ եղբոր որդին է: Բայց իրոք ոչ ոք ուշադրություն չի առնում այդ հանգամանքը, որովհետեւ բարդ բառերը կազմում են մի և անբաժան միություն:

Նմանապես տեսած տունս, տեսած աղջիկս և այլն խոսքերի մեջ ոչ թե տունն է իմը կամ աղջիկն է իմը, այլ տեսնելն է իմը: Դրա համար շատ ավելի պատշաճ է արևելահայ ձևը, որ ասում է իմ տեսած տունը կամ տեսածս տունը: Այսպես նաև թուրքերեն gördiyim ev կամ benim gördiyim ev.

* * *

Պորտուգալերենում ստացականք վերջը դնելով՝ **փաղաքշանք** կարտահայտ-վի, ինչպես՝

meu querido filho

իմ սիրելի որդի կամ սիրելի որդի **իմ**, ինչպես՝

querido filho **meu** (Anstett, 109):

Իտալերենում ստացականք առնում է որոշյալ հոդ. ինչպես՝

il mio cavallo, la sua casa, il tuo libro,

միայն աղգականական բառերը չեն ստանում (il չկայ):

(Ferrari, Gram, ital, 20)

ՑՈՒՑԱԿԱՆ

Կելտական welsh լեզվով ցուցականք են

hwn այս, hwnnw այն.

դրվում են գոյականից հետո, որ ստանում է որոշիչ հոդ.

y gŵr hwn

մարդ այս — այս մարդը:

(Jones, էջ 294)

զբէնէն (փխ. դբէն) (Վրք. հց. ա. 158):

դդոցանէ ասես եւ զբէնէ (Ավ. գիրք. Նոր Կտակարան, 165):

Հաճնի բարբառ.

աս, էս, իսօ

ադ, էդ, իդօ } այս, այդ, այն.

ան, էն, ինօ

սա — սեռ — սարա (փխ. սորա) (Փիլիսոփայական այլարանություն, 124, 125, 156).

Հոգնակի — սացա (անդ, 157):

Ջնոյն և տո'ն արա (Ոսկ. մ. գ., էջ 132):

Անիկա՛ ձեր գիտե նաև Ասլանբեկի բարբառը:

Մենք — ն հառաջացել է մ-ի պատճառով. սրա օրինակով Համշենի՛ դունք: Հայերենում՝ դու > դուն ունի մի ն ավելի, որ հիշեցնում է հնդեվրոպական լե-դունների հավելյալ ո ձայնը.

Հմտ, Հուն, ատտ, 'դցա Հոմեր, εἶπών

υό τον, τουν Հոմեր, εἶπον

բայց մեր դուն ձեր նույն ծագումը չունի. այլ ահ բառին է ուղղված՝ դուն-ան:

Բ Ա Ց

ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Թեև ամեն մի ժամանակ ունի իր իրական արժեքը և գործածությունը որոշ տեղը, բայց երբեմն մտքի արագություն պատճառով կարող են նրանք իրար փոխանակել: Օրինակ, մեկը հագնված պատրաստ է, վերցնում է գլխարկը և ձեռնափայտը և ասում է. «Ես գնացի»: Իհարկե, նա ղեռ չի գնացել, նա գնում է (ներկա) կամ ավելի ճիշտ պիտի գնա (ապառնի), և սակայն նա արդեն վճռա-կան գործունեություն վերջին կետի վրա լինելով՝ մտքով շտապում է և ասում է «գնացի»: Կարող է նույնիսկ հանկարծ մի բան հիշել և ետ դառնալ, բայց նա ասել է «գնացի». փոխանակ ասելու «գնում եմ»:

Նաև մեկը ասում է ապաղա գործողության համար «վաղը գնում եմ»՝ և ամեն մարդ էլ հասկանում է. թե վաղը պիտի գնա. արդեն երբ վաղն է կատարվելու գործը, անշուշտ ապառնի է. բայց մտքի արագության կամ գործողության վճռականության պատճառով ասում է՝ «վաղը գնում եմ»:

ԷԱԿԱՆ ԲԱՑ

Երբ չեղտյալ կամ հարցական մի բառ կա նախադասության մեջ, նույն նախադասության **էական բայը** առաջ է դրվում ստորոգելիից կամ հարակից բայից. օրինակ՝

Ո՞ւր ես գնում:

Ո՞վ է ասել: Ո՞վքեր են եկել:

Ե՞րբ ես եկել. Լ՞որք եր ուզում գալ:

Ե՞ս եմ այս տան տերը:

Ի՞նչքն է ձևոնարկել այս գործին:

Որո՞նք են մեր նախնիք:

Նմանապես բայական կաղնությանց մեջ. ինչպես՝

Վեր կենալ.՝ Ես առավոտները վեցին եմ վեր կենում:

Անց կենալ.՝ Դու այնտեղո՞վ էիր անց կենում:

Դուրս տալ.՝ Ի՞նչ ես հիմար-հիմար դուրս տալիս:

Այս կարգի բայերի չարքն են նաև **վեր բայով կաղմված բառերը**. ինչպես՝ **վեր կենալ, վեր ածել** և այլն:

Վերջին տարիներս սովորություն դարձավ մի խումբ գրողների մոտ, **վեր ածել «փոխվել»** բայի նման **վերածել «դարձնել»** բայն էլ. իր մասերին վերածել և չըջմամբ ասել՝

Անգլիական ստերլինգը **վեր ենք ածում** ոուրյու (փխ. ասելու անգլիական ստերլինգը վերածում ենք ոուրյու): **Վեր ենք ածում** նշանակում է **փոխում ենք**:

Կարելի չէ նաև բարդ բայերը բաժանելով նման չըջումներ կատարել. օրինակ՝

Հուճերդար իր ուսումնասիրություններում **կիր էր առում** դիպյեկտիկան (տե՛ս Ղափանցյանի հոդվածը, Մառը և Հնդկվրոպարանությունը, Սովետական Հայաստան, 1943, մայիսի 16 (№ 103, էջ 3-րդ, սյունակ 2-րդ):

• Այս ոչ հայերեն դարձվածը հայերենի վերածելու համար պետք է ասել պարզապես՝ **կիրառում էր** (արդեն «կիր էր առում» հայերեն չէ նաև այն պատճառով, որ չի կարելի ասել **առում եմ, այլ առնում եմ**):

* * *

Երկու և ավելի բայեր, որոնք հոմանիշ են կամ միևնույն գործողության հետ կապված գաղափարներ են, հաճախ իրար հետ միասին են գործածվում: Օրինակ՝ փոխանակ ասելու **մնայ**, հաճախ ասվում է **կայ մնայ** (Ազաթ, 108), կամ **կայ և մնայ** (Սղ. թ. 8), իշխան Յունաց ի հալածել **կայր** ղեկեղեցի Աստուծոյ (Ազաթ, 38):

Այսպիսի օրինակներ են՝

Եկն թափեցավ – յաշխարհն նորա (Բուդ. Գ. 10);

Արի կաց (Ղկ. Ը. 55);

Եկն բնակեցաւ (Մտթ. Դ. 13);

Երթայք ասացէք (Մտթ. իր. 7);

Փութո էջ (Ղկ. ԺԹ. 5);

Կապեցին կախեցին (Բուդ. Գ. 6);

Լքին, խոտեցին, մերժեցին, անարգեցին գտերութիւն **Պարթևաք**
(Ագաթ. 18);

Այսպիսի խումբերը կազմում են իբր մի միութիւն, և այն ժամանակ նա-
խաձափւովածը չի դրվել (իբր թե մի բազմաժանկ բայ լինի) ինչպես՝ կաց պատ-
մաց (Ագաթ. § 44):

Էական բայը կազմում է անվանական նախադասութիւն, երբ ցույց է տալիս, թե ով ինչ է. բայց հաճախ նա ցույց է տալիս գոյութիւն ունենալ, գտնվել, ԿԱ, և այն ժամանակ ո՛չ թե անշեշտ է, այլ ստանում է առանձին և անկախ շեշտ, և կազմում է **բայական նախադասութիւն**, ինչպես՝

Ապա ուրեմն է՝ ինչ գորութիւն ծածուկ (Եղն. 11):

Այսպիսի էական բայը մեր քերականութեան մեջ կոչվում է **«չեզոք բայ»**:

Անվանական նախադասութեան մեջ **էական** բայը կարող է դրվել ստորոգե-
լիից հետո. ինչպես՝

Օղ ընդ ջուրս և ընդ երկիր խառն է (Եղն. 219):

Ճշմարիտ է բան գրոյն (Եղն. 217):

Երբ ստորոգելին երկու բառ է, **էականը** կարող է երկուսի մեջտեղում կամ նաև վերջը դրվել.

Արդարեւ չահապետ է գերեղմանաց և պահապան (Ագաթ. § 64):

Վնասակար և ապականիչ է (Եղն. 10):

Երբ ստորոգելին ունի խնդիր, **էականը** դրվում է նախադաս, օրինակ՝

Միայն ինքն կանխագետ է հանդերձելոց (Եղն. 54):

Այս բոլորը կմնա նույնք, եթե էականի տեղ դրվի **լինիմ**, օրինակ՝

Առանց արեան և կոտորածոյ լիցի շինուի կողմանցս երկոցունց

(Ագաթ. § 39):

ԱՊԱՌՆԻ

Ապառնին հաճախ ստանում է պարտաւորականի նշան, և երկուսը միանում են իրար. օրինակ՝

Ես պետք է գնամ – Ես պիտի գնամ:

Պիտի երթալ = Անհրաժեշտ է երթալ:

Այսպես նաև պորտուգալերեն, ուր ապառնին գործածվում է իբր պարտա-
ւորական, ինչպես՝

Amarás a Deos de todo teu coracao

Պետք է սիրես զԱստուած ամբողջ քո սրտով,

Não mentirás (ապ.) չստե՛ս.

չպետք է ստես.
que farei ? (ապառնի)
ինչ պետք է ասեմ:
(Anstett, 302)

Բայր Հաճախ իր գոյականով խնդիր է առնում. **ինչպես՝ քուն քնել...** այսպես է նաև ուսանելում, ուր ստացվում է իմաստի որոշ սաստկություն. **ինչպես՝**
Խոր մտածմունքի մեջ ընկնել (Fuchs, Gram. russe, 352):
Նույնը և իտալերեն.
Questa vita, che noi viviamo...

[ՊԻՏԻ]

Աշխարհարարում **պիտի** մասնիկը, որ դեռ մասնիկ լինելու ճանապարհին է, կարող է բաժանվել իր բայից գանադան երկրորդական բառերով և կրկնություն ղեկավարում էլ ղեղչվել. օրինակ՝

Քեզ Հետ **պիտի** աշխարհք ու երկիր ման գանք, գտնենք նրան ու Հետո Հալալ մոր ու տղի պես ապրենք (Սիրաս, Չգրված օրենք, 393). վերջին **ապրենք** բառը **պիտի** մասնիկից անջատված է ամբողջ մի տողով և Հետո զրկված է. **պիտի** ղեղչված է:

Այս երևույթը կա նաև բարբառներում, ինչպես Մշո բարբառում «Պտի մեր մալ փիտցուն» – «մեր եղբ պիտի սատկեցնեն»:

Կարելի է բայր ղենկ անղեմ բայի ձևով, որին Հաջորդում է Հոգնակի ենթակա. օրինակ՝

Aussitôt que tout le monde eut pris sa plau, il entra des chanteurs et des joueurs d'instruments qui commencerent un Cincert fort agréable. (les mille et un jours, Paris, 1844, էջ 160):

[ՀԱՍՏԱՏԱԿԱՆ ԵՎ ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ]

Բայի Հաստատականն ու Բացասականը միասին գործածվելով տալիս են ղանազան առումներ. **ինչպես՝ տեսավ – չտեսավ, տեսած – չտեսած, տեսար – չտեսար, եկավ – չեկավ** և այլն, որոնք նշանակում են «Հենց որ, Հազիվ թե (ֆրանսերեն à peine)»: Նույնն է թրքերեն. *görür görmez, gelir gelmez* և այլն:

Նման ձևեր ունեն ուսմանական լեզուները՝ մի քիչ տարբեր առումով. **ինչպես՝ սպաններեն.**

a eso de si son luces o no son luces

«յույս է, յույս չէ» (առավոտը լուսանալու մոտ):

Կատալան *el posa caych no caych en es cantells de sus penyes* կրնկնեմ– չեմ ընկնի ժայռերի եզրին:

Իտալերեն՝

improvvisamente, che è che non è, le pupille della fanciulla si accendono

Հանկարծ, ինչ է, ինչ չէ, աղջկա բիրերը փայլեցին...

(Այս ձևերի վրա տե՛ս Léo Spitzcr BSL, Հտ. 35, № 104, էջ 89):

[ԲԱՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԸ]

Պատմելու ժամանակ կարելի է գործածել երեք ձև՝ ներկա, անկատար և կատարյալ.

օրինակ՝ գնում է նրա մոտ, տեսնում է իր եղբորը, բռնում է ձեռքից և բերում իր տունը:

Նույնը կատարյալով.

Գնաց նրա մոտ. տեսավ իր եղբորը, բռնեց նրա ձեռքից և բերավ իր տունը: Երբ նույն երևույթը մի քանի անգամ կրկնվում է, գործ է ածվում անկատար. ինչպես՝

Հաճախ մտնում էր պարտեզ, ման էր գալիս ածուների մեջ, քաղում, դեն էր գցում ավելորդ խոտերը, վնասակար ճճիներն էր կոտորում և այլն:

Անընդունելի է միայն այն ձևը, ուր այս երեքը միասին են գործածվում. օրինակ՝

Երբ «ձմեռային ձյունախաղաղ ցրտութիւնն անցաւ», ոսկեսար երիվարներ, ոսկի թագ և ոսկեհամուկ զգեստներ բնծայ դրկեց Սմբատին, նույնպէս և անոր Աշոտ որդւոյն կը նուիրե «օղապարիկ իմն երիվար և կամար ականակապ» և իշխան իշխանաց Հայոց տիտղոսը կուտայ անոր (Ղուրբան. Ազգ. պոեմ., 314):

Առաջին երկու բայերը կատարյալ են, վերջի երկուսը՝ ներկա:

ԲԱՏԻ ՏԵՂԸ

Պատմողական լեզվի մեջ բայը սկիզբն է դրվում.

Խաղացին եկին Հասին յեկեղեաց գաւառս, իջին բանակեցան առ ափեն գետոյն (Ազաթ. § 48):

Բայը կարող է խնդրի և խնդրատուի միջև մտնել.

Ամենայն ծննդոց յևտ ծննդեանն դին անուանք (Եզն. 123):

Մահուամբ դյոյս Հատաննեմ կենաց (Ազաթ. § 58):

«Պետք է» ձևի տեղ որոշ դեպքերում դրվում է ուզել բայը.՝ օրինակ՝ Լեզու սովորելու համար չատ ժամանակ կուզե. այսպես է նաև թուրքերեն և իտալերեն.

ci vuole del tempo per imparare una lingua (Ferrari, 116):

L'enfant tremblant L'enfant mangeait en tremblant

դողդողացող տղան.

(gérondif) դողդողալով.

[ՀԱՐԱԿԱՏԱՐ ԵՎ ԱՊԱՌՆԻ]

Հարակատարը ցույց է տալիս մի գործ, որ կատարվել է առաջ, բայց նրա հետևանքը տեսնում է խոսված րոպեին, ինչպես՝ Փանի որ դու գործը արդեն վերջացրել ես, կարող ես գնալ:

Ֆրանսերեն ապառնին հրամայականի մեղմն է. ինչպես՝

ևս պիտի խնդրեմ որ լուես.

je vous demanderai de vous taire:

Ֆրանսերեն երրորդ դեմք հրամայականը կղենն ստորադասական,
ինչպես՝ *qu'il se taise* թո՛ղ լռի՛:
Անորոշ դերրայ-հրամայական *aller au pas! Ralentir!*
Սրանք վճռական հրամայական են:

ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՍՈՍԱԼ

Եթե մայրը ժամանակին ղգաստանար, գուցե գործն այլ ընթացք ստանար (Սիրաս, Զգրված օրենք, 532). Հեղինակը պատմում է մի անցյալ դեպք, ուստի պիտի ասեր «ղգաստացած լիներ», անցյալ է նաև «ստանար» և ոչ ապառնի. ուստի այդ էլ պետք է փոխել «ստացած լիներ»:

Հեղինակը հաճախ տեսնելով, որ միատեսակ ձևը (ներկա կամ կատարյալ) ձանձրալի է. փոխում է պատմելու ձևը և ներկայից անցնում է կատարյալի և կամ կատարյալից՝ ներկայի: Բայց այս անցումը այնպիսի ճարպիկ ձևով պետք է անել, որ աննկատելի լինի և ականջ չծակի:

* * *

Ժամանակների հաջորդության մեջ առանձնապես կարևոր է հիշել ասեմբլայը*:

Այս բայը երբ անկախ չէ և կապված է նախադասության մեջ մի գլխավոր բայի հետ, ներկայի անկատարի և ապառնի մեջ հետևում է նույն գլխավոր բային. ինչպես՝

Եւ ահա մատուցեալ բորոտ մի, երկիրպագանէր նմա ևւ ասէր.

(Մտթ. Ը. 2):

Մատեաւ առ նա հարիւրապետ մի, աղաչէր զնա ևւ ասէր:

(Մտթ. Ը. 5):

Եւ Յովհաննէս արգելու զնա ևւ ասէ (Մտթ. Գ. 14):

Յայնժամ պատասխանի տային նմա արդարքն ևւ ասասցեն

(Մտթ. ԻԵ. 37):

Իսկ եթե գլխավոր բայը զրված է կատարյալ, ասեմբլայը զրվում է ներկա. ինչպես՝

Հարցին ցնա ևւ ասեն (Մտթ. ԺԲ. 10):

Այլ առաջ խոսեցաւ ընդ նոսա ևւ ասէ (Մտթ. ԺԳ. 33):

Նա պատասխանի ետ այնմիկ որ ասացն ցնա ևւ ասէ (Մտթ. ԺԲ. 48):

Երկու ձևերի գործածության համար հմմտ.

Ահա հրեշտակ Տեառն ի տեսեան երեսցաւ նմա ևւ ասէ (Մտթ. Ա. 20):

Ահա հրեշտակ երեսէր ի տեսեան Յովսեփու ևւ ասէր

(Մտթ. Բ. 13):

* Vogt, Les deux thèmes verbaux de l'arm, 142-144.

ԲԱՑԱՍԱԿԱՆ ԲԱՑ

Կան դարձվածներ, որոնք թեև ձևով դրական, բայց իմաստով բացասական են. օրինակ, ֆրանսերեն.

je suis trop faible pour le vaincre

Շատ տկար եմ նրան հաղթելու համար (իմա՝ ես այնքան տկար եմ, որ չեմ կարող հաղթել նրան):

Նույնիսկ հայերենի մեջ ստրկարար թարգմանված՝ «Վասնզի չատ աղորտ տղայ մ՝ է բարի ամուսին մը ըլլալու համար» (Ա. Տիմայ որդի, Կնոջ մը վեպը. թարգմանություն. Զմիռնիա, 1881, Ա. հտ., էջ 199).- ուզում է ասել «Նա գեղեցիկ երիտասարդ է և չի կարող լավ ամուսին լինել».- Հմտ. հայկական առածը երևանում՝ Սիրուն կինը իր մարդի կինը չէ. կամ Սիրուն մարդը իր կնկա մարդը չէ:

ՆԵՐԿԱ՝ ԱՊԱՌՆԻՒ ՓՈԽԱՐԵՆ

Ապառնի դնելու փոխարեն կարելի է գործածել **ներկա**. բավական է, որ նրա հետ լինի մի այնպիսի բառ, որ ապագան ցույց տա: Այսպես՝ ֆրանսերեն սովորական ձևեր են՝

je me repose en juillet prochain

je quitte Paris le 2 août.

Հայերեն կարելի է ասել՝

էգուց գնում եմ:

Եկող շարաթ քննություն եմ տալիս:

Մի ամիս հետո պսակվում ենք:

ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԸ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Սահմանականը ցույց է տալիս իրողություն, իսկ ստորադասականը՝ միայն կարելի կամ ցանկալի մի բան. օրինակ՝

Թէ յառաջին ժամանակս արալեզր¹ լիզէին զվիրաւորս և² ողջացուցանէին, արդ ընդե՞ր ոչ³ լիզիցեն և⁴ ողջացուցանիցեն. ո՞չ նոյն պատերազմունք⁵ են և նոյնպէս վիրաւորք⁶ անկանին (Եզն. 100):

1 և 2 Հաստատ իրողություններ են, ուրեմն՝ սահմանական են,

3 և 4 կարելիություններ միայն, անհավատալի, ուստի ստորադասական են,

5 և 6 Հաստատ ղեպքեր են. ուստի սահմանական:

Ոչ ոք¹ ըմպէ զՀինն և² կամիցի գնորն (Ղկ. Ե. 39):

Առաջինը (1) խմելը արդեն հաստատ երևույթ է, իսկ 2 (կամիցի)՝ միայն կարելիություն:

1) Երթայք ի գեղդ... և անդ²⁾ գտանիցէք էջ (Մտթ. ԻԱ. 2).

1) Հաստատ է, 2) ցանկալի:

Հարցից ինչ դձեզ (Ղկ. գ. 9) (ուզում եմ հարցնել):

Կերիցուք և ուրախ լիցուք (Ղկ. ԺԵ. 29) (ցանկություն):

Այս պատճառով ահա ապառնին հաճախ ստորադասական է դրվում. ինչպես՝

ապաշխարիցեն (Ղկ. Ժդ. 30) (առանց վախճանի):

հաւանեսցեն (Ղկ. ԺԶ. 31) (վախճանը հայտնի):

Ստորադասականը գործածվում է նաև իբրև պատվեր. ինչպես՝

բերիցէ կամ բերցէ:

Այս պարագային ավելանում է հաճախ Թո՛ղ.

Թո՛ղ եկեսցէ դժա ուրախութիւն (Ագաթ. § 105):

Այս դեպքում ավելի գործածվում է **-իջիք**.

Ի նմին տան ազանի**ջիք**, ուտի**ջիք** և ըմպի**ջիք** ի նոցանէ (Ղկ. Ժ. 7):

Անկատար չունի ստորադասականը. ուստի դրվում է սահմանական անկատար.

Սա թէ մարգարէ ոք էր, ապա գիտէր (Ղկ. է. 39) (անիրական բան):

ԿԱՏԱՐՑԱԼ ԵՎ ԳԵՐԱԿԱՏԱՐ

Ենթադրվում է (Lyonnet, BSL, 35, № 104, էջ 49–50), թե Հայերենի գերականատարը ցույց է տալիս մի դրություն, որ դեռ չարունակվում է, մինչդեռ կատարյալը ցույց է տալիս մի դրություն, որ փոխված է (այլևս չի չարունակվում): Օրինակ՝

Եդ ի կռածոյ գերեզմանի ուր չէր բնաւ զոք եղեալ

(և այն ժամանակ էլ դեռ գրված չէր և հին դրությունը

չարունակվում էր (Ղկ. ԻԳ. 53–54):

Յորում ոչ ոք երբեք էր եղեալ (ՅՀ. ԺԹ. 41):

Տեսին զտեղին ուր (Մրկ. ԻԵ. 47) կամ՝

Տեսին ... որպես իջաւ մարմին նորա (Ղկ. իգ. 55):

Հայերենի մեջ անկատարը ցույց է տալիս մի գործողություն, որ տևական էր անցյալում. այսպես է նաև անկատարը հունարենի մեջ և ընդհանրապես հնդեվրոպական նախալեզվում: Լատինը ձևափոխելով այս նշանակությունը վերածվել է մի գործողության, որ մի ուրիշ գործողությունից առաջ է եղել: Հայերենում անկատարը ծառայում է նաև պայմանական նախադասության համար, որոհետև հայերենը չունի ստորադասական անկատար ձևը: Օրինակ՝

Սա մարգարէ ոք էր՝ ապա գիտէր (Ղուկ. Ե. 39):

Կատարյալը (aoriste) ցույց է տալիս մի գործողություն, որ վերջացած է, առանց նկատի առնելու տևողությունը: Երկու ձևերի հակադրությունը ցույց տալու համար՝ դնենք հետևյալ օրինակը. Եւ ելեալ վաղվադակի ի գերեզմանէ անտի ահիւ և խնդութեամբ բազմաւ՝ ընթանային պատմել աշակերտացն: Եւ ահա պատահեաց նոցա Յիսուս ևւ ասէ (Մտթ. ԻԸ. 8–9):

Երբևմն միենույն պատմությունը պատմված ենք գտնում մեկ կատարյալ և մեկ անկատար ձևով. օրինակ (Մտթ. ԻՆ. 48-49):

Եւ վաղվադակի ընթացակ մի ոմն ի նոցանէ, առ սպունգ լի քացախով, հա-
րեալ յեղեգան՝ ետ ըմպել նմա: Եւ կէսքն ասէին. Թող, տեսցուք եթէ գա՞յ Եղիա
փրկել զդա:

Մարկ. ԺԵ. 36

Եւ ընթացեալ մի ոմն՝ Լոյից սպունգ մի քացախով ևւ հարեալ յեղեգան՝ տայր
ըմպել նմա ևւ ասէ. Թոյլ տուր տեսցուք, գա՞յ Եղիա իջուցանել զդա: Հունարեն
բնագրում երկու ղեպքումն էլ գրված է *ἐπιδοῦναι* ինչպես որ մենք էլ այսօր պիտի
ասեինք «տուեց խմելու» կամ «տուաւ որ խմէ» և կամ «խմցրեց», ինչպես աշ-
խարհաբար թարգմանությունն մեջ էլ (Պոլիս, 1906) ունենք Մտթ. նորան տուաւ,
որ խմէ, Մրկ. տուաւ նորան՝ որ խմէ. կամ Փրանսերեն թարգմանություն (New
York, 1880) երկու տեղն էլ *lui en donna à boire*: Գրաբարում երկուսի տարբե-
րությունը (Vogt, Les thème verbaux, էջ 131) բացատրում է նրանով, որ երբ
գործողության վերջացած լինելը կարևոր չէ հայտնել, ընտրությունը աղատ է
լինում, բայց կարելի է կարծել նաև, որ թարգմանիչը ըմպելու գործողությունը
տևական է ըմբռնել և իբր թե խմած միջոցին է ասել. թե «թող տեսնենք...»:

Ըստ այսմ պատմական ոճի մեջ, մինչդեռ Հունարենը դնում է չարունակ
aoriste, հայերենը ըստ իմաստի պահանջի դնում է մերթ կատարյալ, մերթ
անկատար, այսպես՝ Մտթ. ԻՆ. 28-30. «Մերկացին զնա, ևւ արկին ղնովաւ
քղամիդ կարմիր. ևւ բոլորեալ պսակ ի փշոց՝ Լոյն ի գլուխ նորա, ևւ Լոյզն
յաջոյ ձեռին նորա... կատակէին ևւ ասէին. Ողջ լեր, թագաւոր հրէից: Եւ թքեալ
ի նա՝ առնուին ղեղէզնն ևւ ծեծէին զգլուխ նորա: Եւ յորժամ ձաղկեցին ղնա,
մերկացուցին ի նմանէ զքղամիդն...»:

Այստեղ, ուր գործողությունը կրկնվում է, հայերենը դնում է անկատար. իսկ
ուր որ մի անգամ Լոյն վերջացել է՝ դնում է կատարյալ: Ամբողջ Մարկոսի
ավետարանում, Հունարենը ունի չուրջ 150 պատմական ներկա (չհաշված բայի
ձևերը), որոնց դեմ հայերենը միայն 90 է պահել, որի մոտավորապես կեսը զալ
բայով (Vogt, անդ. էջ 132):

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ

Հայերենի ստորադասականը. թեև բոլորովին նոր կազմություն ունի հայե-
րենի մեջ, ճիշտ ու ճիշտ համապատասխանում է հայերեն նախադասությունների
ստորադասականին և մասամբ էլ ըղձականին: Ներկայացնում է մի գործողու-
թյուն, որ կարելի կամ ցանկալի է: Այս ձևի մեջ է, որ ներկայի և *aoriste*-ի նշա-
նակությունների տարբերությունը զգալի կերպով երևում է. ներկան ցույց է
տալիս տևական գործողություն, իսկ *aoriste*-ը՝ կատարված, վերջացած: Շատ
լավ ցույց է տալիս հաջորդ օրինակը այս երկու ձևերի տարբերությունը. **Կին
յորժամ ծնանիցի** (տևական, Հունարեն *τίχτει*), տրտմութիւն է նմա, դի հասեալ է
ժամ նորա. այլ յորժամ ծնցի» (վերջացաւ *γεννησθη*) «զմանուկն, ոչ ևւս յիշէ զնե-
ղութեան վասն խնդութեանն, զի ծնաւ մարդ յաշխարհ» (ՅՀ. ԺԶ. 21-22):

Հունարենի ապառնիի դեմ սովորաբար Հայերենում դրվում է ստորադասական *aoriste*, դրա համար էլ այս ձևը Հայերեն քերականության մեջ կոչվում է **«ապառնի»**։ որ սխալ բացատրություն է:

Կատարյալ կոչված ձևը մոտավորապես իմաստով և ծագմամբ համապատասխան է Հունարեն *aoriste*-ին, այսպես՝ **լքի**– *ἐλπιον* և այլն:

[ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ԵՎ ԱՊԱՌՆԻ]

Ստորադասականը հաճախ գործ է ածվում իբր ապառնի, և միևնույն պատմության մեջ երկու ձևերը կարող են խառն գործածվել. օրինակ. Մատթ. Ժ. 7–23:

«Մատնեսցեն գձեզ յատնանս և ի ժողովուրդս իւրեանց տանջեսցեն զձեզ և առաջի դատաւորաց և թագաւորաց տանիցին զձեզ վասն իմ...», «մատնեսցէ եղբայր զեղբայր ի մահ, և Հայր՝ զորդի. և յարիցեն որդիք ի վերայ Հարց և սպանանիցեն զնոսա»: (Մատթ. ԻԴ. 9): Յորժամ մատնեսցեն զձեզ ի նեղութիւն և սպանանիցեն զձեզ»:

Ղկ. ԺԸ. 31–33. «Ահաւասիկ ելանեմք յերուսաղեմ, և կատարեսցին ամենայն գրեալքն...», «զի մատնեսցի Հեթանոսաց, և կատակեսցի. և հարկանիցեն և սպանանիցեն զնա և յերիւ աւուր յարիցէ»:

Այս ձևերի դեմ Հունարենն ունի միշտ ապառնի, Հետևաբար Հայերենի նրբություններից մեկն է, մեզ անծանոթ, որ պահանջում է մերթ ապառնի, մերթ ստորադասական (Vogt, des deux thème. էջ 135):

Vogt (անդ, 136) գտնում է, որ ստորադասականը գործ է ածվում **ընդհանուր խոսքերի համար, իսկ ապառնին՝ մասնավոր և որոշյալ դեպքերի համար**:

Օրինակ՝ Մատթ. ԺԸ. 18. Երբ Յիսուս խոսում է ընդհանրապես բոլոր աշակերտների մասին՝ ասում է. «Ձոր կապիցէք յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս, և զոր արձակիցէք յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս»: Իսկ երբ խոսում է միայն Պետրոսի Հետ մասնավորապես և որոշ կերպով՝ ասում է (ապառնի). «Դու ևս վէմ և ի վերայ այդր վիմի չինեցից զեկեղեցի իմ, դրունք դժոխոց զնա մի՝ հաղթահարեսցեն. Եւ տաց քեզ զփականս արքայութեան երկնից և զոր միանգամ կապեսցես՝ (յերկրի՝ եղիցի կապեալ յերկինս. և զոր արձակեսցես յերկրի՝ եղիցի արձակեալ յերկինս)՝ Մտթ. ԺԸ. 18–19):

Vogt (էջ 137) հիշում է նաև մի ուրիշ օրինակ, որ գրված է երկու ձևով.

Մտթ. Ը. 8 «Տէ՛ր, չեմ բաւական եթէ ընդ յարկաւ իմով մտցես».

Ղուկ. է. 6 Տէր.... » » » » » » » մտանիցես».

Երկու դեպքումն էլ Հարյուրապետն է խոսում, բայց առաջինում իբր իր անվան համար հատկապես, երկրորդում՝ իբր իր աստիճանի համար՝ ընդհանրապես (այսպես է փաստաբանում Vogt):

Ստորադասականը Հայտնում է կասկած, տարակույս, ենթադրություն, որի համար շատ գեղեցիկ օրինակ է Հետեյալը (Vogt, էջ 137).

«Սադուկեցիք, որ չէին հավատում հարություն, գալիս են

Հիսուսին և ասում են.

Արդ ի յարութեանն յորժամ յառնիցեն» (տարակույս) (Մրկ. ԺԲ. 23):

Հիսուս, որ հավատում է հարություն, ասում է.

«Զի յորժամ ի մեռելոց յարիցեն» (Հաստատ) (Մրկ. ԺԲ. 25):

Համեմատել նաև Հետևյալ օրինակները.

«Արդ Լրթալյք յանցս ճանապարհաց և դորս միանգամ գտանիցէք» (անորոշ)՝ «կոչեցէ՛ք ի Հարսանիսս: Եւ Լեւալ ծառայքն ի ճանապարհս՝ ժողովեցեն դամե-նեանան զոր ևւ գտին» (որոշ) (Մտթ. ԻԲ. 9-10):

«Հարցից (որոշ) ևւ ևս զձեզ բան մի, դոր թէ ասիցէք (անորոշ) ինձ, ևւ ևս ձեզ ասացից» (որոշ) (Մտթ. Իա. 24):

«Զի որ սպանանիցէ (անորոշ), պարտական լիցի (որոշ) դատաստանի» (Մտթ. Ե. 21):

«Թէ ևւ մեռանել Հասանիցէ (անորոշ) ընդ քեզ. դքեզ ոչ ուրացայց» (որոշ) (Մտթ. Իզ. 35):

Եթե՛ս պայմանը Լրկու է, առաջինը կմնա պայման (ստորադասական), իսկ Լրկ-րորդը, որ կապված է առաջինի լրացման հետ, կդառնա արդեն իրր Հաստատ (ապառնի). օրինակ.

«Եթէ մատուցանիցես (ա պայման) դպատարագ քո ի վերայ սեղանոյ ևւ անդ յիշեսցես (ք պայման) Լթէ Լդրայր քո ունիցի ինչ խէթ զքէն...» (Մտթ. Ե. 23):

«Եթէ Լրկու ի ձէնջ միաբանիցեն յերկրի վասն ամենայն իրաց, զինչ և խնդ-րեսցեն՝ Լդիցի նոցա» (Մտթ. ԺԸ. 19). (Հմտ. Մտթ. Իա. 22, «Զլամենայն ինչ զոր ևւ խնդրիցէ... առնուցուք»:

Որովհետև ստորադասականը անկատար ձև չունի Հայերենում, ուստի Լրք խոսքը անցյալի մասին է, զրվում է պարզ անկատար. օրինակ.

«Եթէ Հաք յաւուրս Հարցն մերոց, ոչ Հաղորդէաք արքան մարգպրկիցն» (Մտթ. ԻԳ. 30):

«Վա՛հ, որ քակէիր զտաճարն ևւ զերիս աւուրս շինէիր զնա» (Մտթ. ԻԷ. 40):

Նույնը ապառնիի Համար.

«Եւ Լթէ ոչ կարճէին աւուրքն այնոքիկ, ոչ ապրէր ամենայն մարմին» (Մտթ. ԻԴ. 22).

«Լաւ էր նմա, թէ վէմ Լրկանաբար կախէր զպարանոցէ նորա ևւ անկանէր ի ծով, քան թէ զայթակղեցուցանէ զմի ոք ի փոքրկանցս յայսցանէ» (Ղկ. ԺԷ. 2).- առաջին Լրկք դեպքում զրված է անկատար (իր ստորադասական), բայց վերջինը՝ ներկա (որ պիտի լիներ նույնպես անկատար): Միևնույնը զրված կա նաև ստորադասական ձևով. «Լաւ է նմա Լթէ կախիցի Լրկան իչոյ ընդ պարանոց նորա ևւ ընկղմիցի ի խորս ծովու» (Մտթ. ԺԸ. 6):

Հարցումն էլ իբր անորոշ կամ անստույգ բան զրվում է ստորադասական, նույնիսկ Լրք Հարցումը լոկ հոնտորական է, այսինքն Հարցնողը գիտե, թե պատասխանը զրական է: Օրինակ՝

«Հարցանէր ի նոցանէ, թէ ո՞ւր ծնանիցի Քրիստոսն» (Մտթ. Բ. 4). իսկ «Աստ-ված ո՞չ առնիցէ վրեժխնդրութիւն ծառայից իւրոց» (Ղկ. ԺԸ. 7), որի դեմ կա նաև պատասխանի Հարցանողի կողմից. «Այո՛ ասեմ ձեզ զի արասցէ վրեժ-խնդրութիւն նոցա վաղվադակի»:

«Գտանիցէ՞ արդեաւք Հաւատս յերկրի» (Ղկ. ԺԸ. 8).

«Զբաժակն զոր Լտ ինձ, Հա՛յր. ո՞չ ըմպիցեմ զնա» (ՅՀ. ԺԸ. 11):

Նման երկդիմի դեպքեր ներկայացնում են Հետևյալ օրինակները, որոնցից մեկի մեջ խոսքը ընդհանուր է, մյուսի մեջ՝ մասնավոր.

Մտթ. Ե. 13. «Ապա թէ աղն անհամի, ի՞նչ յաղիցի».

= Մրկ. Թ. 49. «Եւ եթէ աղն անհամնեցի, ի՞նչ համնեցի».- Ղուկ. ԺԴ. 34. «Ապա թէ՛ աղն անհամնեցի, ի՞նչ համնեցի».

Մտթ. ԻԲ. 24. «Եթէ ոք մեռցի անորդի» = Ղկ. Ի. 28. «Եթէ ուրուք եղբայր մեռանիցի».

Ղկ. ԺԲ. 37. «Երանի իցէ ծառայիցն այնոցիկ զորս եկեալ տէրն գտցէ արթունս».

= Ղկ. ԺԲ. 43-44. «Երանի իցէ ծառային այնմիկ զոր եկեալ տէր իւր գտանիցէ արարեալ այնպէս».

Մտթ. Զ. 25. «Մի՛ Հոգայք վասն ոգւոց ձերոց՝ զինչ ուտիցէք կամ զինչ ըմպիցէք. և մի՛ վասն մարմնոյ ձերոց թէ զինչ ազանիցիք».

= Մտթ. Դ. 31. «Մի՛ այսուհետեւ Հոգայցէք և ասիցէք. Զի՞նչ կերիցուք կամ զի՞նչ արբցուք կամ զի՞նչ զգեցցուք».

= Ղուկ. ԺԲ. 22, «Մի՛ Հոգայք ընդ ոգւոյ թէ զինչ ուտիցէք. և մի՛ ընդ մարմնոյ թէ զինչ զգենուցուք».

Մտթ. Ժ. 41. «Որ ընդունի զմարգարէ յանուն մարգարէի՝ զվարձս մարգարէի առցէ. և որ ընդունի զարդար յանուն արդարոյ՝ զվարձս արդարոյ ասցէ».- որի դեմ համտ. Մտթ. Ժ. 42. «Եւ որ արբուսցէ միում ի փոքրկանցս յայսցանէ բաժակ մի ջուր ցուրտ միայն՝ յանուն աշակերտի, ոչ կորուսցէ զվարձս իւր»:

Ղկ. Թ. 48. «Որ ոք ընկալցի զմանուկս զայս յանուն իմ... և որ զիս ընդունիցի...» = Ղկ. Թ. 5. «Եւ որք ոչ ընդունիցեն զձեզ...»:

[ԲԱՑԱԿԱՆ ԴԱՐՁՎԱԾՆԵՐ]

Բայական դարձվածներ կոչում ենք այնպիսի կազմություններ, որոնց մեջ մի րայ միանալով մի գոյականի կամ ածականի և կամ մակբայի հետ, տալիս է մի պարզ բայի միտք. ինչպես՝ աղօթս առնել, յաղօթս կալ, աղօթս մատուցանել = «աղոթել»:

յայդ առնել = յայտնել.

ի բաց առնել, ի բաց առնուլ

թույլ տալ = թոյլ տուք դոցա երթալ (ՅՀ. ԺԸ. 8):

Ոչ տայր նոցա թոյլ խօսել (Ղկ. Դ. 42):

Ի քուն եմ (Մտթ. ԻԸ. 13):

Պատասխանի տալ, պատասխանի առնել.

զհետ երթալ.

ի խաւար դառնալ.

պաշտոն առնուլ, պաշտօն մատուցանել:

Նույնը կրկին գոյականով՝

ծաղր և այսպն առնէր անօրէնն Մանածիրհ (Բուզ. Գ. 10):

Այսպիսի կազմությանց մեջ երբեմն գոյականը ունի առանձին ձև. օրինակ.

Ննդրել վրեժ. բայց առանձին վրեժք.

Այսպիսի դարձվածները կարող են գործածվել և ներգործական և կրավորական իմաստով, և երբեմն բայի փոփոխությամբ ձևով է բերվում սեռը. ինչպես՝ պաշտոն առնուլ, պաշտոն մատուցանել.

Դարձվածը կարող էր այլ բառերով բաժանվել, երկու բառի հարակցությունը անհրաժեշտ չէ.

«Ոչ տայր նոցա թոյլ խօսել» (Ղկ. Դ. 42):

Որ հարաբերականից հետո չի ասվում «պատասխանի տալ», այլ «տալ պատասխանի».

Որոց ետու պատասխանի (Գծ. ԻԵ. 16):

Ոսկեդարյան հայերենում սիրում են բայը կրկնել իր խնդրով. նման ձևեր կան հին իրանական լեզուների մեջ. օրինակ՝

Հայ. avam hubrtam abaram հետը լավ վարված վարուեցայ.

Հպ. avam hufrastam aprsam նրան լավ պատժելով պատժեցի.

գնդ. hu irixtəm irinaxti լավ նետերով նետում է.

գնդ. huframərətəm framarəmnəm լավ արտասանված կարտասանի:

Պարսկերենում քաղաքավարության համար թեև կա հոգնակի թիվ. բ. (երկրորդ) դեմք, բայց ավելի քաղաքավարի է հոգնակի գ. (երրորդ) դեմքը. ինչպես՝

sarafrāz farmūdand պատվեցին զիս,

sarafrāz farmūdīd պատվեցիք զիս,

նույնիսկ երրորդ դեմքի համար՝

padišāh ōrā dādand

թագավորը նրան տվեց (տվեցին).

vazīr xāhand āmad վեզիրը պիտի գա:

ԲԱՐԴ ԶԵՎԵՐ

Նախադրությունները բայերին կպցնելով ստացվում են նոր բարդ ժամանակներ. ինչպես՝

ուտելու վրա էի.

ճիշտ այսպես նաև անգլերեն he is on hunting, որ հիմա չի գործածվում, ֆիններեն՝

il était à se raser, quand

աճելվելու վրա էր, երբ...

Վերջինս մեր ՈՒՄ ներկայի ձևն է:

Միաժամանակ՝ և՛ հաստատական և՛ բացասական, կամ նշանակում է անմիջապես, հենց որ. օրինակ.

տեսա — չտեսա «Հենց որ տեսա»,

տեսնում եմ — չեմ տեսնում՝ փախչում եմ.

կերթամ — չեմ երթար, կսկսի գանգատվել:

Կա կրկնությամբ՝ առանց այս պայմանի.

ուզես — չուզես պիտի երթաս.

զիտե — չզիտե, կխոսի:

Այս ձևերը գործածական են նաև թրքերենում:

ԲԱՅԸ ԻՐ ԽՆԴՐՈՎ

Բային ուժ տալու համար իր հետ գործածվում է նաև իր՝ [բայի] արմատը. այսպես նաև ուսներենում *службу служить* ծառայությունը ծառայել. *суд судить* դատ դատել (Fuchs, Gram. russe, 291).

Բայի կատարյալի եզակի և հոգնակի **գ** (երրորդ) դեմքը դրականով և բացասականով կրկնվելով, կազմում է առանձին դարձված, որ ցույց է տալիս անփութություն: Օրինակ՝

եկավ՝ եկավ, չեկավ՝ չեկավ – «եթե եկավ, լավ է, որ եկավ, իսկ եթե չեկավ, ինչ վնաս, նշանակություն չունի»:

եղավ՝ եղավ, չեղավ՝ չեղավ – «եթե հաջողվեց լավ է, իսկ եթե չհաջողվեց, ինչ փոխթ»:

եկան՝ եկան, չեկան՝ չեկան:

եղան՝ եղան, չեղան՝ չեղան:

Կարելի է կատարյալի բոլոր դեմքերն էլ այս ձևով կրկնել: Իսկ բայի մյուս ժամանակները կրկնություն դեպքում ստանում են հրամայական ձև. օրինակ՝

Գալիս է՝ Թող գա, չի գալիս, Թող չգա:

Գալիս ես՝ արի, չես գալիս՝ մի՛ գայ:

Պիտի տաս՝ տուր, չպիտի տաս՝ մի՛ տուր:

Այս ձևը գործածություն ունի նաև պարսկերենի և թուրքերենի մեջ, օրինակ՝
sud, sud, ne sud, ne sud «եղավ՝ եղավ, չեղավ՝ չեղավ»:

A med, amed, ne amed, ne amed «եկավ՝ եկավ, չեկավ՝ չեկավ»:

Xahi amed leya ne xahi amed mga «գալիս ես՝ արի, չես գալու մի արի»:

Geldi, geldi, gelmedi, gelmedi «եկավ, եկավ, չեկավ չեկավ»:

Ուրիշ լեզուներ այսպիսի ձև չունեն: Ռուսերեն չի կարելի ասել. *пришел, пришел, не пришел, не пришел, аял միայն пришел, хорошо, а если не пришел, ничего, կամ մի ուրիշ ձև: Նմանապես ֆրանսերեն չի կարելի ասել* *venu, il est venu, il n'est pas venu, il n'est pas venu, այլ s'il est venu, bien, s'il n'est pas venu, tant pis pour և այլն:*

Գրաբարում էլ չկա այդպիսի արտահայտություն, ուստի կարելի է ասել, որ արտահայտության այս ձևը ընդօրինակություն է պարսկերենից կամ թուրքերենից:

Դիմավոր բայից առաջ դնելով իր աներևույթը, կստացվի «թեև, թեպետ և, ճշմարիտ է որ...» նշանակությունը, որին հաջորդում է սակայն, բայց բառով մի հակառակ նախադասություն: Օրինակ՝*

Էական բայը աներևույթ չունենալով՝ վերի իմաստը ստանալու համար դիմավորն է կրկնվում՝ առանց չադկապի. ինչպես՝ և առաջնորդ մեղաց բանասարկուն... բայց մեղաւ ոչ եթէ... (Կոչ., էջ 12):

* Բնագրում օրինակը բացակայում է (Պ. Բ.):

էականը եթե ունի ածական, կրկնվում է ածականը. ինչպես՝ «Մեծ. մեծ է օրինակդ դոր ասաօյին, սակայն տկար է առ որ ասեմքս եւ անկար (Կոչ., էջ 89): Մեծ. մեծ է եւ այս... բայց սակայն փոքր է առ այն՝ դոր ասելոց եմ (Կոչ., էջ 22): Ջար չար է կամակորութիւն... (Կոչ., էջ 9):

ՆԵՐԳՈՐԾԱԿԱՆ ԵՎ ԿՐԱՎՈՐԱԿԱՆ

Հայերենի մեջ կան մի խումբ ոճական ասություններ. որոնք ըստ իմաստի ներգործական են, ըստ գործածության՝ չեզոք, և Հետևաբար առնում են տրական խնդիր և ոչ Հայցական սեռի խնդիր. այսպես օրինակ՝ ականջ դնել՝ իմաստով («լսել») ներգործական է, բայց կարելի է և՛ ասել «ականջ դնել պատմությունը», այլ «ականջ դնել պատմության», ուր ըստ ձևի դնել ներգործական բայ է. ականջ նրա սեռի խնդիրը, պատմության տրական խնդիր:

Բայց եթե նույն բայից կազմենք ունկնդրել, որ նույնպես, լսել իմաստն ունի, այլևս կարելի է և՛ ասել «ունկնդրել պատմության», այլ ունկնդրել պատմությունը (Հայցական):

ՀԱՐՑԱԿԱՆ

Հարցականի Համար բրետոներենում նախադասության սկիզբը դնում են *a* (*est-e que*). ինչպես՝

me gâre սիրում եմ – a me gâre? – սիրո՞ւմ եմ.

can e gâre նա սիրում է – Pierre a can e gâre?

Պետրոսը սիրո՞ւմ է (Guillome 112):

Հաճախ մեր գրողներն էլ չփոթում են չեզոքն ու ներգործականը և ըստ այնմ դնում սխալ խնդիր. օրինակ՝

«Նա դավանել էր այն սկզբունքին» (Միրաս, Ջգրված օրենք, 50). անշուշտ Հեղինակը սկզբունքին չի դնում իբր Հայցական, այլ տրական, ուրեմն դավանել նրա Համար ոչ թե ներգործական է, այլ չեզոք, իբր թե դավանող լինել:

«Նշանակում էր վնասել մյուս ավելի կարևոր գործերը» (անդ, էջ 84). գործերը դրված է Հայցական. ուստի վնասել ներգործական է Համարում, մինչդեռ վնասել (վնաս պատճառել մեկին) չեզոք է, և պետք է ասել վնասել գործերին. ինչպես ասվում է նաև ֆրանսերենում՝ *nuire* (չեզոք) *aux vignes* (վնասել այգիներին):

«Որպեսզի չարախինդ դիտեր աշխարհին» (անդ, էջ 507)... Դիտել ներգործական բայ է, ուստի պիտի լիներ Հայցական՝ աշխարհը. անշուշտ Հեղինակը դիտել Համազոր է դնում նայել բային և սրա նման Համարում է չեզոք:

* * *

Որ Հարաբերականից Հետո թե էական պատահի, էական-ը ստորոգելիից առաջ կդրվի. ինչպես՝

Որում ե՛ս եմ վկայ (Ազաթ. § 53):

Որ է փառք ազգիս մերոյ (Ազաթ. § 53):

ձիչտ այս ձևն է՝ (օրինակը բացակայում է – **Ն. Բ.**):

Արևելյան բարբառներում սովորական է միևնույն բայի անորոշը իր դիմավորով խոնարհել, հաստատելու համար որոշ գործ, բայց բացասելու համար մի ուրիշը. ինչպես՝ ասելը ասացի, բայց ականջ չտուեց: Այս դարձվածքի համար ահա հին էր.

Զսաղմոսելն ի միասին սաղմոսեմք (Վրք. հց. ա. 280):

ՍՏՈՐԱԴԱՍԱԿԱՆ ԱՆՑՑԱԼ

Եթէ Հնագանդևալ էր հրամանին Տ-ն՝ կերևալ իցէր ղպտուղ ծառոյն կենաց. (Մանդ. սիր. 5):

Բուզ. 207. ինձ այսպես թուէր՝ Եթէ հուր բոց ի գնդէն Ելանիցէր (ուզղել Ելանիցէ):

Ուրիշ օրինակներ՝ տե՛ս Նորայր. Հայկական բառաքնություն, էջ 62–63:

Զի մի դինից խը նոցա յաւելուած (Մծս., էջ 58):

Այս մասին մանրամասն տե՛ս Վարդանեան, Բառաքնական տետրակ, Ա. 44–47:

Այսօր ֆրանսերենից ջնջված է Subj. imperfect և միայն քերականության մեջ է, որ չարունակում է իր ձևական գոյությունը, գիտունները պահանջում են, որ այդտեղից էլ վտարվի: Meillet, BSL № 77, 104-ում գրում է. «Այդ ձևը մեռած է. մինչև իսկ ամենախնամոտ գրավոր լեզվի մեջ նա դարձել է այնքան պակասաօր, որ միայն ավելորդ նեղություն է. նա դարձել է վնասակար, և պետք էր ունենալ քաջություն իսպառ դուրս փնդելու համար: Ֆրանսերենում այլևս չեն ասում tu avais voulu que je vinsse այլ tu avais voulu que je vienne»:

ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆ

Թո՛ղ գործ է ածվում իբր մասնիկ.

առանձին և տարօրինակ ձև մ'է (Վրք. վկ. ա. 417).

Զիս Թո՛ղ անարգեցէր, ա՛յ կեղծաօր, գթազաւորն և զԱստուածսն ընդէ՞ր յանդգնեցար հայհոյել:

Թո՛ղ իբր նշան հրամայականի, ունեն նաև՝

գերմ. lass uns lieben!

լվիդ. lat oss älska, սիրենք,

անգլ. let us love սիրենք, let me cat թող ուտեմ:

Աշխարհաբարում հրամայականի հետ հաճախ դրվում է արի.

Արի տե՛ս որ. Արի դու նրան հասկացրու...

Այսպես և քրդերեն, բայց թուրքերեն gel «արի» բառով. ինչպես՝ gîr gel առ (արի) (Justi, Kurd gram, 251):

Հինդուստանիում կա խնդրական–հրամայական. ինչպես՝ bol «խօսիր», «խնդրեմ խօսիր». boliye, boliyo – «խնդրեմ խոսեցեք». մասնիկն է Լդ. -iye, հգ. -iyo (Bonnerjea, Gram Hindi, էջ 17):

Մեղմացնելու համար հրամանը դնում ենք ապառնի. «կերթա՛ս կասե՛ս այդ մարդուն, որ այլևս...». սա ավելի պատվեր է, քան հրաման. նույնը և ֆրանսերեն՝ *vous ferez ceci*. մեղմացրած հրաման է և ոչ ուժգին հրաման, որ պիտի համարվեր կոչոտ:

Ա լծորդության հրամայականի վերջավորությունն էր ա, որ ձայնարանորեն պիտի դառնար հետո է. այսպես է և արևմտյան բարբառներում. սրա ավելի հին օրինակներն են.

Ընկէ (փխ. ընկեա՛, այն է «զցի՛ր» (Վրբ. հց. ա. 225):

Եփե «եփիր» (Վրբ. հց. ա. 226):

Գնա և ապաշխարէ (Վրբ. հց. ա. 332):

–անել > նել միացել է արմատին, որով՝

հրմ. օծնէ՛ «օծէ՛, քսէ՛» (Մխ. բժշ. 10):

* * *

Պարսկերենում հրամայականը սաստկացնելու համար դրվում են զանազան բայեր. *dih տո՛ւր, gu ասա՛, biya արի՛. ինչպես՝*

dih biro զնա՛.

gu kuni արա՛, gu ne kuni մի՛ անիլ.

biya bigu ասա՛ (ճիշտ ինչպես հայերենում՝ արի՛, արա՛):

(Jensen, Newper. gram, 258)

Հրամայականը ներկա և ապառնի նույնն է, բայց իրապես ներկա է, քանի որ կա հրաման և ենթադրվում է, որ գործադրությունը հրամանից հետո պիտի լինի:

Լեհերեն հրամայական կազմելու համար (առաջին դեմք) դնում են *niech*, որ հին *niechac* «թողնել» բայից է կրճատված (Joel, ԼՁ 278):

Քաղաքավարության համար. *Voudriez-vous rendre ce service Connaitriez-vous une de crs personnes.*

Ցույց է տալիս պայման. *ինչպես՝ dans le cas ou il se deciderait, je vous avertirait* – հայերեն՝ եթե նա վճռի, կհայտնեմ (բառացի՝ եթե նա վճռեր, կհայտնեի) (Clédat, gram hist. ԼՁ 235).

Հայերեն՝ եթե նա վճռի, կհայտնեմ (բառացի եթե նա վճռէր, կյայտնէի) (Clédat, gram hist. ԼՁ 235):

* * *

Սերբերենում հրամայականի եզակի երկրորդ դեմքը կարող է գործածվել նաև ներկայի զանազան դեմքերի փոխարեն՝ կենդանի պատմվածքների մեջ. ինչպես՝

ka" d t čujēm, a jâ be"z i do"ma

որ այդ ասում եմ, ես փախի՛ր տուն –

(տուն եմ փախչում, փախոյ տուն):

Kad sti goše nēprijetelji, a òni ùdri nà njih

նրանք Հարձակվի վրաները –
(Հարձակվեցան վրան):
(Meillet, Gram. scrb. 171).

ԱՐԳԵԼԱԿԱՆ

Մի՛ այդպես պատասխանի տաւ (Վրք. և վկ. բ. 229):
Մի՛ տա, մի՛ արգիլես (Մխ. բժշ. 82, 83), մի՛ մտիկ դնես:
Մի՛ ընդունիս (ԼՋ 88):

Մի՛ շտապիս (Մխ. բժշ. 104), մի՛ տաւ (104, 107):

Հաճնի բրբ. Թող դարձած է իբր մասնիկ Թ.

Թասէ «Թո՛ղ ասի»,

Թնաչտօ «Թո՛ղ երթայ»,

Թրխըմէ «Թող խմի»,

Թաթիթիյէ «Թող բերէ»:

Շամախիում մի-ն կրճատվում է՝ մ, և չեչտր անցնում է Հաջորդ ձայնավորին.
ինչպես՝ մ'ասիլ, մօթթնիլ, «մի՛ օրհնիր», մ'ուրախանալ, մ'րնգնիլ «մի՛ ընկնիր».
մէրվիլ «մի՛ այրուի» և այլն:

ԳԵՐԱԿԱՏԱՐ

Անկատարի նման գերակատարն էլ Հաճախ ցույց է տալիս չարունակական
տևողութիւն. ինչպես՝ երբ բարկացրած էին լինում, նա իրան բոլորովին կորցնում
էր:

ԿԱՏԱՐՅԱԼ

Կատարյալի եղակի երրորդ դեմքի վրայի Հավկումը իր արժեքը կորցնելուց
հետո՝ նույն ոճով կաղմեցին կատարյալներ նաև բազմավանկ բայերից. ինչ-
պես՝

Արարեալ աղօթս, արձակ դնա (փխ. արձակեաց) (Վրք. հց. ա. 600): Եւ մինչ-
դեռ Հսկէր նա ի գիշերին, աքձակ ի վերայ նորա զգազանս առ Հասարակ զա-
նապատին այնորիկ (Վրք. հց. ա. 53):

Թրմնաց Հաց և արձակ ձևթ և աղ և կերաւ (Վրք. հց. բ. 295):

Զոտս արձակ և փախեալ (Եւսեղիոս, Պատմութիւն, 192):

Մերկաց (իմա՝ մերկացալ) Պետրոս զսուր իւր (Սեբեր. 213):

Կամ ուրիշ խոնարհմամբ՝

Գնաց ի Յորդանան գետ և անցաւ զնա (Վրք. հց. ա. 115):

Եճեւղջ գառիւծն (–ճեւղջեաց) (Փիլ. սամփս. 565):

Մոնղոլներնում կա կատարյալի մի ձև, որ մեղմացնում է դեպքերի Հանկար-
ծակի և անսպասելի լինելը. կաղմվում է ծախս մասնիկով. ինչպես՝

oxa irečuxuy Լղբայրը Եկավ
(և ահա Լղբայրը Եկավ).
morin unačuxuy ձին ընկավ
(և ահա ձին ընկավ).
(КЛОЖИХ, 81).

ԱՆԿԱՏԱՐ

Կարնո բարբառում ունենք **իլ** վերջավորությունը. փխ. **եղ**. օրինակ՝ **կլինիր** (փխ. **կլիներ**): Սրա հին վկայություններն ունենք Պղատ. Տիմ. 126՝ փոխիր, ծնանէր, վարիր, որոնք ձևագրին մեջ գրված են փոխիր, ծնանիր, վարիր, ԼՂ 154. ապականէր (ձևո. ապականիր). նաև՝ **գտանիր**, Պղատ. Օրին. 78, վարիր 92, պա-հիր 92, թուիր 98, փրկիր 100, լինիր 182:

Կրավորական **բերիլ** ձևը Pokorny և Hermann, Slbenbildung, ԼՂ 330, կրա-ցատրեն Հնխ. bhereto, որուն հակառակ չէ Meillet, BSL № 77, ԼՂ 54:

Գործածվում է ներկայի տեղ իբր քաղաքավարական ձև. ինչպես՝ **ի՞նչ կու-զեիք**, «**ի՞նչ եք ուզում**» –

պրս. či čiz mi mi-xastud:

Անկատարը ցույց է տալիս նաև չարունակ կատարված մի գործողություն. օրինակ՝ «Առաջ հաճախ նամակներ ստանում էի». այսպիսի անկատարը ֆրան-սերեն կոչվում է imparfait d'habitude.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՆԵՐԿԱ

Անցյալ մի դեպք կամ մի պատմություն պատմելիս թեև բնականաբար գործ է ածվում **անցյալ կատարյալ** ձև, բայց հաճախ, իբրև թե մտքով **ներկա** լինելով դեպքին, պատմում են **ներկա**. ինչպես՝ «Լինում է չի լինում. մի աղքատ մարդ է լինում. ունենում է մի որդի. այս որդին մի օր գնում է...»

Այսպիսի ներկան կոչվում է **պատմական ներկա** (historique): Հաճախ ձանձ-րույթից խուսափելու համար միևնույն պատմվածքի մեջ մերթ ներկա և մերթ կատարյալ են գործածում, բայց այս դեպքում անցումը այնպես արվեստով պետք է լինի, որ աչքի չգարնեն:

ԱՆՍՈՎՈՐ

Բայերի անսովոր կազմությունը «Մի մատակ արջ զթաց լալկանչ Երեկային և կաթնով սննդեց ութ օր և ութ գիշեր (Հոմերոսի Իլիական, Թարգմանություն, Փ. Վարդանեան, Թիֆլիս, 1886, ԼՂ 4):

ՀՈԼՈՎՑԱԼ ԲԱՅ

Լազերեն և վրացերեն ընդհանուր լեզուներում մի ձևը կարող է նաև հոլովական մասնիկ ստանալ. ինչպես՝ լազերեն՝

կատարյալ gecebilckediş-kule nachdem ich an
mir hinuntergeschaut hatte

անկատար րդձական և ստորադասական – ստանալով տրական հորով՝ ցույց են տալիս գործողության ձևը.

va mişk'urtu-**ša** երբ չգիտեի (անսպասելի)

p'ujı xojı var ta-**ša** stier եթե չունենար.

վրաց.-

mofť'i-s-**is** երբ եկա,

moxť' un-**es** երբ գալիս են,

vubirat'-**is** երբ մենք նրա մոտ spielen,

va nanču-**si** nan որովհետև չէր հասնում:

(Dirr, Einf, 113)

Դ Ե Ր Բ Ա Ց

Դերբայը Հայերենի մեջ շատ սիրված ձևերից չէ. և մանավանդ նրանց Հաճախակի կրկնությունը՝ խոտուկի է: Այսպես, Ավետարանի թարգմանության մեջ շատ անգամ, երբ Հունարենը դնում է դերբայ, Հայերենը դնում է դիմավոր բայ. օրինակ՝ Մտթ. Դ. 23–24:

«Եւ շրջէր Յիսուս րնդ ամենայն կողմն Գալիլեացւոց ուսուցանէր ի ժողովուրդս նոցա և քարոզէր զաւետարանն արքայութեան, եւ բժշկէր զամենայն հիւանդութիւնս և զամենայն խիստս ի ժողովրդեանն». Հունարեն *καὶ παριῆγεν... οὐδ' ἄσθεον... ἀπερὶσσαν... θύραπ εὐών.*

ԱՆԵՐԵՎՈՒՅՔ

Եզիպտացիներնում աներևույթը նույն բայի հետ գործածվելով՝ իմաստը սաստկացնում է. օրինակ՝

hnn. sn hn. t թիավարեն թիավարել (եթե լավ՝ եռանդով թիավարեն).

sđm sđm. t w որ լսել լուիցէ:

(Roeder, Ägyptisch 43)

Բրդոններենում կա միայն անցեալ դերբայ. ուրիշ տեսակի դերբայներ գոյություն չունեն. և երբ հարկ լինի, բայը դիմավորի վերածելով են արտահայտում (Guillome, էջ 116):

Հայերենի մեջ աներևույթը թեև ձևով պատկանում է ներկայի բունին, բայց նշանակությամբ ներկա չէ, և չկա աներևույթի աօր., աներևույթը կարող է թե՛ իրր ներգործական և թե՛ իրր կրավորական գործածվել. ինչպես՝ վասն կարճելոյ չարեացն Եզն. 59 կրավորական է, բայց վասն կարճելոյ զչարիս ներգոյական:

Աներևույթը գոյական է և ունի վերացականի իմաստ. առանց յապաղելոյ նոյնն է, ինչ որ առանց յապաղութեան կամ առանց յապաղման:

Իրրն գոյական. ասերևույթը կարող է ամեն հոլովով հոլովվել. ինչպես՝
Ուղղական – Լավ է ոչ ուտել սիս (Հո, ԺԴ. 21), ինձ լիցի պահել զուխտ (Ազաթ.
§ 111):

Սևոական – Արարեք ձեզ քսակս առանց հնանալոյ (Ղկ. ԺԲ. 33),

Վասն իմոյ տանջելոց ի քէն (Ազաթ. § 71):

Տրական – Ակն ունէին ջրոյն յուղելոյ (ՅՀ. Ե. 3):

Հայցական – Ձեռ ոգի կլանել (Եզն. 90):

Ձղջացաւ զամուսնանայն (Բուգ. Գ. 5):

Յառաջ քան չլինելն աշխարհի (ՅՀ. ԺԷ. 5):

Զի՞նչ եղիր ի մտի, լինել կցորդ կենաց իմոց, եթէ մեռանել
(Ազաթ. § 100):

Նախդրավոր Հարցական – Յամուսնանայն բռնադատեցաւ

(Բուգ. Գ. 5):

Բացառական – Գտաք զսա զի արգելոյր ի տալոյ Հարկս կայսեր

(Ղկ. ԻԳ. 2):

Գործիական – Զայդ բանս ասելով եւ զմեզ թշնամանքս

(Ղկ. Ժա. 45), Հանին նմա կոուփս ի գլուխն,

Հարկանելով զնա անհնարին (Ազաթ. § 105),

Գումարելով զգօրսն եւ Հանելով զթշնամին

յաշխարհէ. ցոցանեն եթէ ոչ ըստ սահմանելոյ,

ինչպես՝ Հրամանի կոտորածն գործիցին (Եզն. 162):

Ներգոյական – Ի բառնալ տերութեանն յԱրտաւանայ,

ի սպանանել զնա Արտաշրի (Ազաթ. § 18):

Ի սերմանելն իւրում (Ղկ. Ը. 5):

Գործիականը և ներգոյականը իրար հետ միասին գործածվում են հին վի-
պասանական մի հատվածում՝

Իրրն զսեզն Տրդատ, որ սիգալովն աւերեաց զթումբս

գետոց եւ ցամաքեցոյց իսկ ի սիգալով իւրում

զյորձանս ծովուց (Ազաթ. § 123):

Հաճախ աներևույթը ուղղական-Հայցական անփոփոխ ձևով դրվում է որևէ
հոլովի փոխարեն. ինչպես՝ «Եկն Մարիամ տեսանել զգերեզմանն» (Մտթ. Իբ. 1),
(փխ. ի տեսանել):

Երկիրս երթալ անդր (Մտթ. Բ. 22), (յերթալոյ):

Իշխանութիւն ունիմ արձակել զքեզ (ՅՀ. ԺԹ. 10), (փխ. սեռ.):

Աներևույթը իրրն բայ առնելով վերցնում է

տրական ենթակա. ինչպես՝ Զիա՞րդ մարթէ

այդմ լինել (ՅՀ. Գ. 9): Լաւ է առն միում

մեռանել ի վերայ Ժողովրդեանն (ՅՀ. ԺԸ. 14):

Կայ և Հայցական՝ Ոչ եթող զնա Հանապազ

խառն ի խուռն վարել (Եզն. 21):

* * *

Աշխարհարարի ղերբայական ձևերից է աներևույթի գործիականը՝ — լով. որ կարող է երկու նույն ժամանակի բայ միացնել. օրինակ՝ գնացի տեսա > գնալով տեսա. պիտի գնամ պիտի տեսնեմ > գնալով պիտի տեսնեմ:

Այս ձևը չատ դարգացած է ինչպես թուրքերենում, նույնպես և ճապոներենում, ուր կա առանձին բայական ձև — ե վերջավորությունը և կոչվում է ստորադաս (subordinations form).

setomonoya ye **itte** hanaike wo **katte** nedan wo **haratte** uci ye kaerimāsta
(Հախճապակու խանութը գնալով, մի ծաղկաման գնելով, գինը վճարելով, տուն վերադարձայ (Plaut, 14):

Այս ձևը սակայն նույնիսկ ածականների վրա է գործածվում. ինչպես՝ սև նիհար ու տգեղ է ասելու փոխարեն ասենք՝ սևով նիհարով տղեղ է: Այս ձևը չգիտե հայերենը:

ԱՆՑՑԱԼ ԴԵՐՔԱՅ

Կարող է գործածվել իբրև գոյական. իբրև ածական և իբրև բայ:
Առաջին դեպքում հետևում է —ո հոլովման և կարող է գործածվել ամեն հոլովով.

- Ուղղական —
Սևոական — } (օրինակներ չի բերում — Ն. Բ.):
Տրական — }
Հայցական — Թող զմեռեալս թաղել զմեռեալս իւրեանց
(Ղկ. Թ. 60), փրկել զյուսացեալս իւր (Ագաթ. § 64):
Բացառական — Պարտ է նմա ի մեռելոց յառնել (ՅՀ. ի. 9):
Գործիական — } (օրինակներ չի բերում — Ն. Բ.):
Ներգոյական — }

Իբրև ածական գործածվում է իր հարադիր գոյականի հետ ետադաս և նախադաս և բոլոր օրինի համաձայնում է կամ ոչ. ինչպես՝

- Ուղղական — Առևժ քաղցեալ և գայլ ծարաի (Առ. ԻԸ. 15).
կինս այս ըմբռնեալ (ՅՀ. Ը. 4):
Սևոական — Կոտորած զօրացն հարելոց (Բուգ. Գ. 7):
Տրական — (օրինակներ չկան — Ն. Բ.):
Հայցական — Յաճախես ինձ զպատրաստեալ ուրախութիւնն
Քրիստոսի (Ագաթ. § 55):
Վաղվադակի գտուեալ հրամանս նորա կատարէր (Բուգ. Գ. 11).
— Ածին առ նա... կին մի ըմբռնեալ ի շնութեան (ՅՀ. Ը. 3):
Բացառական — (օրինակներ չկան — Ն. Բ.):
Գործիական — Գայ Յիսուս դրօքն փակելովք (ՅՀ. Ի. 26):
Ներգոյական — (օրինակներ չկան — Ն. Բ.):

Հին Հայերենի սովորական ձևերից է անցյալ զերրայի գործածությունը դիմավոր բայի հետ թե՛ ներգործական և թե՛ չեղդք նշանակությամբ. եթե ներգործական է, կարող է ունենալ սեռի խնդիր.

Դիզեալ կային ամբոխ (Բուզ. Գ. 3):

Գտաւ յղացեալ ի հոգւոյն սրբոյ (Մտթ. ա. 18):

Ի գեաւոյն որ անուանեալ կոչի Ամարազ (Բուզ. Գ. 6):

Յայնմ ամենայնէ ուրացեալ հրաժարէր (Բուզ. Գ. 5):

Աւար առեալ զերկիրն ամենայն՝ քաջութեամբ դառնային (Ազաթ. § 23):

Տեսեալ զհաւատսն նոցա, ասէ (Ղուկ. ե. 20):

Այս պարագային զերբային վերաբերող ենթական կարող է լինել ուղղական կամ սեռական.

Նոքա առեալ տանէին զնա (ՅՀ. ԺԹ. 17):

Զայն ամենայն տեսեալ Լիկիանոս դարմացաւ (Ազաթ. § 43):

Նորա ընկեցեալ զձորձս իւր յարեաւ առ Յիսուս (Մրկ. Ժ. 50):

Ասել և տեսանել բայերի հետ, երբ դրվում է Հայցական սեռի խնդիր և մի զերրայ. ստացվում է այնպիսի մի նախադասություն, ուր Հայցականը զերրայի ենթական է դառնում:

Տեսին զնա յարձակեալ ի վերայ նոցա (Բուզ.):

Հիւզ... ուստի ասեն Յունաց իմաստունքն դարարածս արարեալ:

(Եզն. 235):

Դերրայր եմ, լինիմ, եղանիմ օժանդակ բայերի հետ կազմում է բայի բաղադրյալ ձև, ներգործական և կրավորական իմաստով. ինչպես՝ ծնեալ եմ, ծնեալ էի, ծնեալ իցեմ, և այլն:

եմ- Ի բարւոյ արարչէ արարեալ է (Եզն. 66):

Հրամայեալ է յԱստուծոյ (Ազաթ. § 52):

Ժամանակ իմ չեւ է Հասեալ (ՅՀ. է. 6):

Ոչ եթէ մեռեալ է աղջիկդ, այլ ննջէ (Մտթ. Թ. 24):

իցեմ- Արդ հոտեալ իցէ (ՅՀ. Ժա. 39):

լիցիմ- Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո (Ղկ. Ե. 20):

Մարմնաւոր լեալ է (Եզն., էջ 5):

եղէ- (օրինակ չի բերում - ի. Բ.):

էի- Զաշխարհն յինքեանս գրաւեալ էին ի ծառայութիւն (Ազաթ. § 47):

Օժանդակ բայը այս դեպքում հաճախ դրվում է եզակի երրորդ դեմքով (որով վերածվում է անդեմ բայի), և այն ժամանակ ենթական լինում է սեռական.

Առ եկեղեցեաւն զոր շինեալ էր մեծին Գրիգորի. որոց տեսեալ էր զնա (ՅՀ. Թ. 8 և Բուզ. Գ. 1):

Վասն չարագործաց էր շինեալ զայն տեղի (Ազաթ. § 124).

(անորոշ ենթակա. ֆրանսերեն օո):

Կարելի է նաև զերբայ առանց օժանդակի.

Ես եմ Հացն կենդանի, որ յերկնից իջեալ (ՅՀ. գ. 51):

Եւ արդ եղեալ որոտումն յերկնից (Ազաթ. § 175):

Սովորական կանոնին հակառակ ձևով ունենք՝

Եւ ոչ որս երբէք՝ որպէս մարտեան՝ արարեալ են վիշապաց,
կամ առնիցեն (Եզն., ԼՋ 104).

ուր են հոգնակիի աջ-ի փոխարեն պիտի դրվեր ե*:

Ներկա դերբայը իբրեւ բայ ըմբռնվելով կարող է ստանալ սևոի խնդիր. ինչպես՝
Զարմացմամբ օրհնէր զԱստուած՝ զպարզեւիցէ այնպիսի
գօրութիւն և ժուժկալութիւն մարդկան (Վրբ. Հց. ա. 382):

Այս ոճը հայկական չէ և գտնվում է միայն թարգմանական գրվածքներում:
Այս դերբայի ներկան չլինելով հայերենում՝ հնարվել է մի նոր ձև համտ.

Ամենայն իրողութիւնք լեալք եւ լինելով եւ լինելոց (Պղատ. Օրին., 354):

[ԴԵՐԲԱՅՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ]

Դերբայները, նախադասության մեջ գործածված ժամանակ իրր բայ հա-
մարվելով, ստանում են խնդիր և այդ խնդիրն էլ դրվում է այն հոլովով, որ
հոլովով որ պիտի դրվեր, եթե այդ դերբայը դիմավոր բայ լիներ: Ստորև տալիս
ենք մի քանի օրինակ դերբայական ձևերի, իրենց համապատասխան դիմավոր
բայի հետ միաժամանակ.

Հց.	{	Այս գիրքը կարդացողը – Ով կարդում է այս գիրքը:
տր.	{	Այդ մարդուն դիմողը – Ով դիմում է այդ մարդուն:
բց.	{	Նրանից բան հարցնողը – Ով նրանից բան է հարցնում:
զրծ.	{	Այդ միջոցով հարստացողը – Ով հարստանում է այդ միջոցով:
հգ. բց.	{	Այդպիսի չարիքներից խուսափողը – Ով խուսափում է այդպիսի չարիքներից:

* Այս մասին խոսում է Դուրեան, Ուսումն և քնն., 1935, էջ 187:

Այդպիսի դեղերով բուժող անձր –
 Հգ. գրծ. { Այն անձր, որ բուժում է այդպիսի դեղերով:
 ներգ. { Այս հարկում բնակվողները –
 Ովքեր բնակվում են այս հարկում:

Երբ դերբայը իր բայական ուժը կորցնելով վերածվի գոյականի, այն ժամանակ խնդիրը կ'ընթերցվի և կ'վերածվի **հատկացուցչի**. օրինակ՝

Ֆրանսերեն le porteur de lettre, բայց celui que porte cette lettre, Հայերեն ասում ենք՝ «այս նամակը (Հայց.) կրողը», որովհետև **կրող** դերբայ է, իսկ ֆրանսերեն դնում ենք սևո de cette lettre, որովհետև porteur գոյական է, Հայերեն էլ ասում ենք՝

Այս քաղաքում բնակվողները, բայց՝

Այս քաղաքի բնակիչները.

որովհետև առաջին դեպքում **բնակվող** դերբայ է, երկրորդ դեպքում՝ **բնակիչ**, գոյական:

Նույնիսկ միևնույն բառը մի անգամ կարող է դերբայ լինել և մի ուրիշ անգամ գոյական՝ նայելով իմաստին, և ըստ այնմ փոխել խնդիրը: Օրինակ՝ Այս գաղափարը (Հյց.) ծնողները նշանավոր մարդիկ են եղել: Կարապետի (սևո) ծնողները աղքատ էին:

* * *

Կան լեզուներ, որոնք սիրում են նախադասության միայն հիմնական բայը դնել **դիմավոր**, իսկ մյուս երկրորդականները՝ **դերբայներով**. այս կարգի լեզուների մեջ առաջին տեղն է բռնում տաճկերենը. երկրորդ կարգին կարող ենք դնել եվրոպական լեզուներից լատիներենը (Brentano 44), ռուսերենը և այլն: Հայերենի մեջ՝ արեւմտահայերը, մանավանդ Հները, հետեւելով տաճկերենին, զարգացրել էին դերբայական ձևը, որ հիմա ընդունված չէ:

* * *

Անցյալ դերբայը վրացերենում ևս կարող է ստանալ սեռական ենթակայ. օրինակ՝

[ხმა გავრცელდა მოსახლის ხანძლი]

խմա գավրցելդա ռոսափիա սախլի

լուր տարածվեց Ռոսափիի տունը:

[თბარის დამწვარი]

Ոթարիա դամծվարիառ –

Օթարի այրածն է.

«Լուր տարածվեց, թե Ռոսափիի տունը Օթարն է այրել» (Vogt 254–255):

Թե աներևույթը նույնն է գոյականի Հետ, ցույց են տալիս այնպիսի օրինակներ, ուր մեկի տեղ մյուսը կարելի է գործածել. օրինակ՝ «գոհաբերելու ոչխար կամ գոհաբերություն ոչխար». «պարսավանքի թուղթ» և «պարսավելու թուղթ» և այլն. բայց այնուամենայնիվ աներևույթը զուտ գոյական չէ և խընդրառությունը Հետևում է բային. օրինակ՝ կարելի է և պետք է ասել՝

«Ձոհաբերում է այն ամենը, ինչ գոհաբերելու նա ընդունակ է». բայց կարելի էլ ասել՝

«Ձոհաբերում է այն ամենը, ինչ գոհաբերության նա ընդունակ է» (Սիրաս, Զգրված օրենք, էջ 9):

Առաջին դեպքում զոհաբերել իբրև բայ ստացել է Հայցական սեռի խնդիր (ի՞նչ) երկրորդ դեպքում զոհաբերություն իբրև գոյական կարող չէ ստանալ սեռի խնդիր, այլ առավելն պետք է ստանար ածական «Ձոհաբերում է այն ամենը, ինչպիսի գոհաբերության նա ընդունակ է»:

Այս կանոնի դեմ մեղանչելու սխալներ.

Սոքա պատմեցին մեզ, որ ականատես իսկ լեալ էին գտեսիլս զարմանալի (Գր. Դարանաղցի, Ժամանակագրություն, տպ. Երուսաղեմ, 1915, էջ 49): Կարելի էր ասել «տեսնալ էին գտեսիլս զարմանալիս» կամ «ականատես իսկ լեալ էին տեսական զարմանալու»:

Այսպես նաև ներկա դերբայը. օրինակ՝ սպանող, այրող և այլն. տարբեր են՝ իր սպանող Հայացքը և իրեն սպանող Հայացքը. առաջինի մեջ իր ստացական ածական է, ուղղական Հոլով և պատկանում է Հայացք բառին. իսկ երկրորդի մեջ իրեն Հայցական է՝ սեռի խնդիր սպանող դերբայի: Առաջինում Հայացքը իրն է. երկրորդում՝ ուրիշի եթե ասեինք սպանիչ, այն ժամանակ դերբայի Հետ գործ չէինք ունենալ, ուստի կարելի կլիներ ասել միայն՝ իր սպանիչ Հայացքը, բայց ոչ՝ իրեն սպանիչ Հայացքը:

Երբ դերբայը բարդ բառ է, ստացականի գործածությունը երկբայական է դառնում. օրինակ՝ Հետևյալ Հատվածի մեջ.

Ամեն մեկի Հայացքում նա կարողում էր իրեն սրտամաշող կասկածը (Սիրաս, Զգրված օրենք, 306):

Այստեղ կասկածը իրենն է, ուստի պիտի ասվեր իր սրտամաշող կասկածը, բայց այդ կասկածը մաշում է իրեն, ուստի ճիշտ է իրեն սրտամաշող ձևը. միևնույն ժամանակ իրեն կարող է առնվել սրտի Համար, իբր թե իր սիրտը մաշող, բայց այն ժամանակ Հարկ կլինի դնել իր և ստացականը պատկանած կլինի բարդության մի մասին, ինչ որ աններելի է. այս բոլոր երկդիմություններից դուրս գալու Համար անհրաժեշտ է ասել «իր սիրտը մաշող կասկածը»:

Պես բառը անորոշ սեռականի Հետ նշանակում է «անմիջապես որ». օրինակ՝ ուտելուն պես գնաց: Այս ոճը զուտ թրքական է:

Արևմտահայ բարբառում գոյականի նման ստանում է ստացական Հոգ. այսպես՝ ուտելուՄ պես, ուտելուԴ պես, ուտելուՆ պես, Հոգնակի՝ ուտելնուՄ պես, ուտելնուԴ պես, ուտելնուՆ պես. անսքվոր է՝

ուտելներնուՄ պես, ուտելներնուԴ պես, ուտելներնուՆ պես:

Արևելահայ բարբառում այս ոճը չկա, բայց արևմտյանի օրինակով վերջերս սկսեցին գործածել, սակայն առանց Հոգի. ուտելու պես և այլն:

* * *

Դերբայները կրկնությունը գործածվում են իրր գոյական, նաև բացառականով, ինչպես՝

երթալ-գալր,
տանել-բերելու ժամանակ,
կերած-չկերած մեկ է.
կերածդ-խմածդ քեզի, տենածդ պատմէ՛.
առնել-տանելը մեկ բրավ.
առնելու-տալու ատեն:

Անցյալ դերբայն էլ մերթ դերբայ է և մերթ ածական, գործածության ժամանակ երբեմն չփոխվում են այս երկուսը իրար հետ. օրինակ՝

Տարված աշխատանքով՝ նա հաճախ չէր կարողանում գյուղ վերադառնալ (Միրաս, Ջգրված օրենք, 314):

Տարված կարելի է առնել իրր ածական աշխատանքի, այսինքն այն աշխատանքով՝ որ տարված էր, բայց խոսքի մտքից հայտնի է, որ դերբայ է, իրր «գրավված»: Այսպիսի դեպքերում երկդիմության առաջն առնելու համար լավագույն է դերբայը դնել միշտ ետադաս. օրինակ՝ ասել վերևի դեպքում՝

Աշխատանքով տարված՝ նա հաճախ չէր կարողանում գյուղ վերադառնալ:

Դերբայը առնվելով գոյականաբար՝ հղովվում է, բայց զանազան հղովների փոխարեն կարող է մնալ անփոփոխ. օրինակ՝ Նա արտասովոր պահանջ զգաց՝ տեսնել ու խոսել որևէ մեկի հետ (Միրաս, Ջգրված օրենք, 59). սևո.

Արտակարգ ցանկություն զգաց ավելի երկար ու ավելի մտերմորեն խոսել նրա հետ (էջ 61). սևո.՝ [խոսելու].

Միրտ չարավ այլևս որևէ բան հարցնել (էջ 62). սևո.՝ [հարցնելու].

Մուշեղի լրջությունը նրան զրկում էր ավելի առաջ գնալ (էջ 88). բացառական՝ [գնալուց].

Ուսսափում էր մարդկանց, մանավանդ ծանոթներին հանդիպել (էջ 522). բացառական՝ [հանդիպելուց]:

Ոնդիրը կարող է լինել թե՛ գոյականի ձևով և թե՛ բայի. օրինակ՝ քեզ սիրողը-քո սիրողը:

«Ուսարով Ա եղաւ Սասանեան տան հզորագոյն դէմքը. յիշեցնող Հին աքեմենեան հարստութեան անուանի արքաները» (Ակինյան, Եղիշե, Ա., էջ 250). ավելի լավ պիտի լիներ ասել արքաների, որից հետևում է, թե նախադաս ձևով պիտի լիներ հայցական (արքաները Հիշեցնող), ետադաս ձևով՝ սեռական:

Մինչև անգամ գործածուած կա ի՞նչ վերջավորութեամբ դերբայը՝ հայցական խնդրով: Այսպես՝ Կոստանդին Բ Կաթողիկոսի սրբարանի արձանագրության մէջ (հրտ. Միսուան, էջ 108 ա.) կարդում ենք.

«Յորում զլուսն պատուական
Նստիւր ի գահն պետական,
Հայրն հանուր հայոց լրման,
Որ Յիսուսի գալով փախան,

Յաջորդ զնդին սուրբ Գրիգորեան,

Լուսաւորչին ըզ Հայաստան.

փոխանակ ասելու Լուսաւորչին Հայաստանի: Այստեղ թերեւ հայցականը դրված է հանգի համար:

ԳՈՑԱԿԱՆ*

Անորոշութիւնը հոգնակի կարտահայտվի օրինակ՝ հինդերու կուգամ (հն/ս.). աւ օրերս, աւ ատենները:

– Երբ ամեն անգամ նույնն է՝ հոգնակի է՝ գիշերները կը բանի, ցորեկները կը քնանայ:

– Ընդհանրական – գաղափարներ կան, որ հոգնակի անհարմար է. «գետերից չոգիններ են բարձրանում»:

– tabou է. սատանայ, գրող և այլն. որ կրսուի մենէ աղեկ.

– Շնչավոր բառի մը տեղ դրվածն ալ սեռական–տրական սեռի խնդիր կառնէ. Գուրգենը գնում էր Ռչտունեաց ուստանը՝ իր սրտի հատորին գտնելու. երկրորդ անգամ կարդացի ձեր հատորը: Ուրեմն բառը չէ. որ հոլովվում է, այլ բառին իմաստը:

– Վերացական բառերը հոգնակիի տեղ կը գործածվին իբր հավաքական. օրինակ՝

Համգալիմանի հասարակութիւնը ներկա էր. Ուսուցչութիւնը բողոքում է. Հոգեւորականութիւնը բացակայում էր. Աշակերտութիւնը դժգոհ է:

– Զի ետ զորդին իւր Աստուծոյ իւրոյ (Եփր. Ծն., էջ 83):

– Գրծ. քաղաքաւք > քաղաքօք բանիւք > ի՞նք թէ ի՞նք. հմմտ. արհաւիրք, սեռ. արհաւերաց, ուրեմն աւ բաղաձայնի քով փոխված չէ ըստ analogic. բայց ունենք նաև արհօրաց (Իգնատ. Ղկ. 272):

– Գոյականն էլ ունի ներգործական և կրավորական. սպանութիւն – մահ, հաղթութիւն – պարտութիւն:

Բառի յամառօտաւորութեան և համառօտութիւն գրվածք տարրեր բաներ են:

անցողականի ձևեր. – Լամարթինի Ռաֆայել վեպում (Զմիւռնիա, 1867)՝

հասկցունել 62, կորուսրնել «կորցնել» 63, վերցունել 60:

– Մի քանի առարկաների քննութիւնները (թէև յուրաքանչիւր առարկայ մի քննութիւն ունի).

ԱՄԱԿԱՆ [–ՔՎԱԿԱՆ]

– Ամենն զժվար փոխառյալ բառերն են թվականները. սրա համար շատ զարմանալի է հայ բարբառների մեջ եթմիչ, սէքսէն, տօխսան թվականների փոխառութիւնը: Ըստ իս, սրա պատճառն է իծծուն և ուծծուն բառերուն նմանութիւնը, որ շատ կը չփոթեցնէ. ուստի ուծծուն դարձուցած են սէքսէն, որից ազդված են նախորդ և հաջորդ թվերը, որովհետև զժվար էր ըսել սէքսէն –

* Այս և հաջորդ բաժինների ձեռագրերից միայն պատասխիկներ կան, որոնք Աճառյանը բերում է գծիկներով. բերում ենք նույնությամբ (Պ. Բ.):

իննսուն, յոթանասուն — սէքսէն: Մինչև այժմ այլ շատ կը պատահի նույնիսկ գրագետ մարդկանց մեջ, երբ ութսուն չեն հասկանում, պետք է ըսել ուրիշ լեզուներով, որ հասկանան:

— Թվական-ածական նարդիի մեջ կգործածվի պարսկերեն՝ վեցսասան (Նորագիտ Յայտ, ԺԳ. 18):

— «Ձևոք» մեր մեջ այլ հինգ զաղաբարն ունի. ինչպես՝ ձևոք մը լաթ (որ նա խապես հինգ կտոր էր. փայթօ, ելեկ, շապիկ, վարտիք, փանթոլ):

— Մեկ թվականը կը ջնջվի և կրավի. Արշին ու կես, ժամուկես, օր ու կես, վերստ ու կես և այլն:

— Կես բառը գոյական կառնն կամ՝ ոչ. ինչպես՝ վերստ ու կես, մեկ ու կես վերստ:

— Ժամացույցի հաշիվը. յոթ ու կես, ութին կես, երեքին բան է արել և այլն:

— Նոր Նախիջևանի գերադրականի համար շեշտ է դրվում, օրինակ՝ Կա՛րմիր, Երկա՛յն, ճե՛րմակ:

— Թվականի հետ հոգնակի կդրվի նոր Նախիջևանի բարբառում մոտավոր իմաստով. օրինակ՝ 3 գաղեր կ'երթայ. 3 գաղեր առի. սահաթը հինգերու կուգամ:

— Ածականը կրկնվելով կստանա գերադրական, հմմտ. իտալերեն *il nostro amico ha due occhi neri neri* «չատ սև աչքեր ունի»:

— Մի քանի չընդունեն հոգնակի. սխալ է ըսել՝ մի քանի հոգիններ եկան:

— Հետաքրքիր.

— Իզական ածական մանկամարդ, բնավ տղամարդու հետ չի գործածվի:

— Պաս եմ (ի պահս եմ), քուն է (ի քուն է) ներգոյական հոլովը ածական է դարձել:

— Կելտական լեզուների մեջ «երկրորդ»^{*} այլ բառ են ինչպես՝ *alos, allos* «երկրորդ» հին *goneloi* լեզվով:

— Սկովտերեն *two threc* նշանակում է մի քանի, մի քիչ (ինչպես հայերենում՝ 2-3) (Grant et Dixon, 105):

Դ Ե Ր Ա Ն ՈՒ Ն

— Քաղաքավարական Դուք = հրամանք: Գերմաներեն՝ հոգնակի երրորդ դեմք. իտալացիք՝ եզակի երրորդ կամ հոգնակի երկրորդ. հիմա տարածվել սկսեցավ երկրորդ դեմքը. «պարոնը չի՞ փափաքեր». «Ձերդ մեծութիւնը կը ցանկա՞յ», «Ձերդ վեհափառութիւնը համաձայն է»:

— Հարաբերականը հարաբերյալին քովը դնելու օրենքը կարելի չէ խստիվ գործադրել աշխարհաբարի մեջ, ուր շատ անգամ անկարելի է, օրինակ՝ «Թորոս Լևոնի» վեպը ներկայացնում է Թորոս Բ-ի ապստամբությունը հունաց դեմ և Ռուբինյանց իշխանությունը վերականգնումը, որ Լևոն Ա-ի գերությունը կործանվել էր: Կարելի չէ որ-ր դնել իշխանություն քով. շատ տգեղ է ըսել՝ «Իշխանություն, որ Լևոն Ա-ի գերությունը կործանվել էր, վերականգնումը». երկար է ըսել, «... վերականգնումը, այն իշխանություն, որ Լևոն Ա-ի գե-

^{*} Բնագրում բառերի տեղը բաց է թողնված (Պ. Բ.):

րությունով կործանվել էր»։ Թուրքի ոճ է ըսել՝ «և Լևոն Ա-ի գերությունով կործանված Ռուբինյան իշխանությունն վերականգնումը»։ Ուստի պետք է օրենք դնել, որ ուր որ երկդիմություն չկա, կարելի է որ-ը հետաքննել, ինչպես վերի օրինակում, ուր կարելի չէ հասկնալ, թե «վերականգնումը կործանվեց»։

— Երբեմն հարաբերյալը եզակի, հարաբերականը հոգնակի դնել պետք է յիշում, այն ժամանակ նմանները և այլն նույնը պետք է ավելացնել. օրինակ՝ Դիտում էի այն գեղեցիկ տեսարանը, որի նմանները (որպիսիները) հաճախ չեն պատահում այդ լեռներում։

— Հարաբերականը դնել հետո նորեն հայցական մը դնել սխալ է. օրինակ՝ Ինչ դրություն մեջ պիտի լինի իմ հայրենիքը, որը քանի-քանի տարիներ թշնամիները ոտնակոխ էին անում այդ երկիրը։

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ*

— Համար-ը ցույց է տալիս թե՛ պատճառ և թե՛ նպատակ։ Ինչո՞ւ համար «Ինչ նպատակով»։ Բայի մոտ հոդը կը զանազանի երկու իմաստները. ուղելու համար «որպեսզի ուղլ, ուղելու նպատակով», ուղելուն համար «ուղելուն պատճառով, ուղած ըլլալուն համար»։

— Բացի, դեպի կազմված են ի նախդիրով, որ հաջորդ բացառականին համար է։ Գրաբարականները կզրեն բաց ի, դէպ ի. բայց ի դուր է, որովհետև ասոնք արդեն մեկ բառ կազմած են. հմտ. պարսկերեն դայրաչ, որ նույնպես բաց (դայր) և ի (բացառական աչ) ձևերեն է։ Իսկ ի սկիզբը եղած ժամանակ դեռ սովորություն է անջատ գրել, թեև օր մը անչուշտ պիտի կցվի. ի դեպ, ի վեր։

— Քան-ը գոյականի հետ ալ կը դրվի, բայի հետ ալ և այլն։ Ավելի կուլայ, քան կը ծիծաղի։ — Երբ առարկան հիմա չկա, կրնա առնել էր. այս գիրքը ավելի մեծ է, քան այն (ներկա է), այս գիրքը ավելի մեծ է, քան այն գիրքն էր (չկա)։

— Զի գոհասցեն վասն խորհրդոյն այնմիկ՝ որ արար ծնունդներ ի մկրտութիւն աւագանին (Եփր. Մն., ԼՂ 80), (վասն տրականով)։

— Նախդրի կրկնություն. Բացիր զբերան՝ ոչ զուղղոց զստուղոց զարդարոց զքաջաց զլուսաց զառաքիննաց, այլ զամպարչտաց զամբարհաւածից զուրացողաց զհայհոյողաց (Եփր., թգ., ԼՂ 397)։

— Դեպի-ն վերցնում է հայցական և ոչ տրական. «խոսքերը դարձնելով դեպի Աստծուն» չըսվիր, այլ՝ «դեպի Աստված»։

— Հակառակ նախադրությունը կամ գոյական է, իսկ ընդհակառակը մակբայ — ոմանք հակառակը գործ են անում իբր մակբայ. սխալ և զեղջուկ է։

— «Մոտ» առնում է բացառական արարերեն, օրինակ՝ Մտթ. Իա 1. Իբրև մօտ եղեն յեմ... (Ձեռագիրը ընդհատվում է — Ո. Բ.)։

* Աճառյանը նախադրություն ասելով՝ նկատի ունի և՛ նախադրությունները և՛ ետադրությունները (կապերը), իսկ՝ «Նախդիր են կոչվում մի կամ երկու ևս երեք ձայներից բաղկացած այն բառիկները, որոնք իբրև բառ առանձին գոյություն չունեն...»։ Տե՛ս Հ. Աճառյան Լիակատար յերականություն հայոց լեզվի, հտ. 5, եր., 1965, էջ 60 և հաջորդ (Ո. Բ.)։

* * *

Բայի ներկայի կը, կ, կու մասնիկները. ոմանք միասին. ոմանք անջատ կը գրեն. վիեննացիք կը գրեն կու գամ, կու լամ, կու տամ. մինչդեռ արևմտյան գրականը միշտ միասին կը գրեն:

— Այն մասնիկները, որ արդեն զուտ մասնիկ ըմբռնված են, տեղը չեն փոխեր. իսկ որոնք որ դեռ բառ են. կրնան տեղը փոխել. օրինակ՝ պիտի ըսիմ, ըսիմ պիտի. թող բերէ՛, բերէ՛ թող. բայց չբերի (չըսվի՛ր բերի ոչ): Թօ/լա (թող բլա), թօ բերե, պիտի գամ և այլն. կարելի չէ չըջել, որովհետև զուտ մասնիկ է, այնքան որ մինչև իսկ համառոտված դարձած է թօ. նույնիսկ թո՛ղ ձևը հոս վերացած է և տեղը զրկված ա տուր: Ինչպես՝ թօ անէ:

— Անկատար ձևը խնդրական է. պիտի խնդրեի, որ եթե կը հաճեիք, ինձ 200 ոսկի փոխատվություն մը ընեիք. կը փափագեի հարցում մը բնել Ձեզ:

— Ցրվել կրավորական բայ չէ իբր ցրել բայի. որովհետև ու-ն արմատական է, օրինակ զրդել, զրդուել, զգուել և այլն: Կրավորական պիտի բլար ցրուրվիլ. ցրուիլ — չեղոք է:

— Քաղաքավարական ձևը հոգնակին է. բայց բայեր կան, որ չեն ընդունիր հոգնակի. ինչպես՝ կարծես, գրեթե, համարյա թե. գողցես: «Թող ուտե», չըսվի՛ր՝ «թողեք ուտե». ռուսերեն пусть և ոչ բնաւ пустьте:

— Ընդհանուր իմաստով գործողությունը կպատմվի մարդ (բառով, կամ եր-րորդ դեմքով. տեսնում են նրա գործերը և դատում. մարդ չիք՝ մարդ չկա. տեսնում և չի խոսում: Ռուսաց ձևով ոմանք սկսած են երկրորդ դեմքով պատ-մել. «Տեսնում ես նրա վատ արարքները, դիտում ես, բայց ի՞նչ անես, լեզուդ քեզ ես քաշում ու լռում»: — Այս ձևերը բնավ կարելի չէ հոգնակի դնել՝ իբրև քաղաքավարություն: — Սակայն շատ տգեղ կը լինի, եթե անվայել բառեր պա-տահի. ինչպես՝ «Տեսնում ես նրա արածը, զարմանում ես, էջ ես կտրում, լռում ես, կամ չան նման զնում ես՝ քսվում» և այլն:

* * *

— Դերբայի սեռը անորոշ է. չարժում կը նշանակե «չարժուիլը» և ոչ թե «չարժիլը», կրակի բորբոքումը (կրավորական). Թագավորին հայտարարութիւնը (ներգործական). Սիրելոյս մեկնումը (չեզոք). Եսայիայ մարգարեութեան մեկ-նութիւնը (կրավորական). քու մեկնութիւնդ յաջող չէ (ներգործական). Ասոր համար է, որ տարբեր սեռերի համար տարբեր բառ ունենք. ինչպես՝ պարտու-թիւն (կրավորական), յաղթութիւն (կրավորական), յաղթութիւն (ներգործա-կան): Չունենք սիրումն սիրվումն:

— Վերնագրերի մեջ [հիմնականում] բայ չի դրվիր, և միշտ անորոշ կըսվի. օրինակ՝ «Լևոնի փախուստ» (և ոչ թե Լևոնը փախաւ). «Գայլ ու աղվես» (ոչ թե գայլը խաբում է աղվեսին: Կան նաև բայով. ինչպես՝ «Թե ինչո՞ւ կը սիրեմ Ժօյին և ոչ Ժիլին», «Թե ինչու ամեն զխարկավոր բժիշկ չէ». առաջ ալ թեև

բայ ունեն, նորեն սակայն անորոշությունամբ մը կը ներկայացնեն: Ավելի բայափոր վերնագրեր են. «Իսահակը օրհնում է Յակոբին», «Արրահամը բաժանվում է Ղովտից». առաջ ալ կարճ ղեպքերում՝ իբրև կոնսպեկտ:

– Ձեզոքին ալ կրավորականը կա՝ Հետևություններ թուրքերենին. օրինակ՝ ըլլացուիլ, երգըցուիլ, տաճկերեն օլընտը, օգունդը:

– Բացասականին չ–ն չարքի մը մեջ կրնա կրճատվիլ. «Աղեկ պահե, չերթա ան ալ կորսվի»: «Գաղութ մը պետք է, որ միշտ խմբական մնա, ու զանազան կողմ չցրվի, որով նորեն անհատականի չվերածվի ու կորսվի»:

– Եթե երրորդ ղեմքի բառ մը ուրիշ ղեմքի տեղ դրված է, բայը վերջնույս ղեմքով կրվա. **Հրամանքդ կուզե՞ս գալ, ոչ թե կուզե գալ: Մառադ կը փափաքեմ պատկերդ քաշել**. ծառադ 6 տարի եվրոպա մնացած է. գիշերները քունս ծախած և աշխատած եմ:

– Ռուսահայերեն –ում գեշ է անոր համար, որ կրնա ներգոյական հասկցվիլ. «Այն տղան լա՛վ է խաղում» (լավ կը խաղա, խաղի մեջ լավ է):

– Ոսկանի տպագրության Հետևեցին բոլոր ապագա հրատարակիչները. սխալ է. պիտի գրել պիտի Հետևեին բոլոր ապագա... կամ Հետևեցին բոլոր հաջորդ կամ պիտի Հետևեին բոլոր ապագա...

– Ում մասնիկի ծագումը կը ցուցնե. «Ահավասիկ մեք յողբումն և յաշխարումն եմք (կողբանք) վասն չարիդ, որ պատահեցաւ մեզ, եւ դու անփութ լիսա եւ ոչ լիսա (Անկ. գիրք առաք., ԼՋ 224):

– Առաջին ղեմքով խոսել երրորդի տեղ. հմտ. թուրքերեն, արար. «նևսվան–լարը՝ պէօյլը կէօրինեյիմ տէյու պէտէնինէ նաստըք պաղլարը»:

Բայերի ժամանակները կարող են իրար փոխարինել օրինակ՝ անցյալ ղեպքը պատմել ներկայով (գուցե եկավ – կարելի է կգա, իմաստով):

ԲԱՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱՅԼՆ

– **Ութին** մասնիկը կջնջվի չատ անգամ. օրինակ՝ Հեղինակավոր (ոչ թե Հեղինակ՝ այլ Հեղինակություն ունեցող). իշխանավոր, մեծավոր. բայց աստիճանավոր, գլխավոր և այլն կանոնավոր են:

– **Ոց, անոց, նոց** մասնիկը հագուստ կը շինե. օրինակ՝ կրկնոց, օթոց, թիկնոց, ձեռնոց, գլխանոց, վզնոց, գոգնոց, թենոց:

– **Ստան** մասնիկը՝ վայրենի երկիր, իսկ իա՝ կրթված. ինչպես՝ Գերմանիա, Ռուսաստան, Հնդկաստան, բայց նաև Լեհաստան, Արարիա, Եթովպիա և այլն: Պատճառը ծագում է. որը արևելքեն ծանոթ է՝ ստան, որը արևմուտքեն՝ իա. իսկ Ռուսիա–Ռուսաստան: Կա և **Քորէա**: Փորթուկալ, Ճաբոն, որ Ռուսահայք բրած են Պորտուգալիա, Ճապոնիա:

Անարժեք և **անգին**. իրարու հակառիշ են: – **Հետաքրքիր** և **հետաքրքրական** տարբեր բաներ են. սխալ գործածությունը ընդհանրացած է:

– **Լի** մասնիկը պետք չէ չփոթել ածականին հետ. եթե ջնջելով՝ մնա բայ՝ մասնիկ է, թե ոչ՝ բարդ՝ լի բառով. օրինակ՝ հրաշալի «հրաշքով լի», զի հրաշալ բայ չկա, իսկ անմոռանալի՝ ածանց է:

– **Տեղացի** կազմելու չի մասնիկը զանազան բառերի մեջ ջնջվում է. գյուղերինը շատը մնում է. ինչպես՝ Սամաթիացի, Թարաբիացի, Սուելիացի [ազ+ի], և այլն. բայց՝ կեսարացի՝ երկրները ոմանք այո, ոմանք ոչ. ինչպես՝ ֆրանսացի, սպանացի, գերմանացի, ճապոնացի, արաբացի, անգլիացի*, գաղիացի, փոռոգիացի, Հոլանդացի, իտալացի, քորեացի, բայց ռուսահայք ավելի պահելու կողմն են. ինչպես՝ ֆրանսիացի:

– **Ի՜չ և ող մասնիկները.** նրանց գրավող երգերը, նրանց գրավիչ երգերը (տարբեր իմաստով):

– Այս օրիորդները հիվանդանոցի մեջ ծառայելու պատրաստականություն ունեն. բայց պատրաստություն չունեն:

– Մենք ձեզ կուղեկցենք (և ոչ թե կուղևորենք):

– Օտար ձայն չի կարող մտնել լեզվի մեջ. ուստի իդուր է ասել քայցօ, քայցօ և այլն:

– Դերբայով կազմած երկրորդական նախադասության ենթական կարող է ջուկ լինել. ինչպես՝ **Ինքը** ծերացած լինելով / նրա որդին նստավ թագավոր. – բայց կարծես ոուս. կասվի միայն. «որովհետև նա ծերացած էր, որդին նստավ...»:

ՄԱԿԲԱՑ ԵՎ ԱՑԼՆ

– **Ներտե և ներեյե** – ԴԱԵ և ԿԿԱՐ ԽՐԷ և յՐ տարբերությունը օրեցօր վերնալու վրա է. օրինակ ֆրանսերեն օս, գերմաներեն սօ, հայերեն՝ ԽՐԷ ես, ԽՐԷ կերթաս, թուրքերեն և ռուսերեն ունեն այս տարբերությունը, բայց ՀԻի չէ աղղած նոր լեզուին վրա: Նոր նախֆրանսի ժողովրդական խոսվածքում ռուսերեն ԴԱԵ կը յՐ ԴԱԵ ПОУДАЮЩ–ի համար ոմանց մտցրած (որտե՞ղ է) և ԽՐԷ (կերթաս) տարբերությունը բռնի է: Կրնայինք մտածել և ԽՐԷ (կերթաս) թե հոս և այստեղ, հող և այդտեղ, հոն և այնտեղ նույնպես կրնային գոյություն ունենալ, եթե պետք ըլլար:

– Որ հարաբերականի քով շատ անգամ կրկնում են հարաբերյալը, եթե հեռու ինկած է. «Ստիպված է բազմաթիվ սխալներն ուղղել, սխալներ, որոնք սպրդած են լինում բնագրի մեջ՝ արտագրողների անզգուշությունից»:

– **Մի փոքր** իրը մակրայ կգործածվի. օրինակ՝ մի փոքր նստի. բայց պետք չէ գոյականի քով ձգել. օրինակ՝ մի փոքր հաց ուտելով քնել. այս պարագային կրնա հասկցվիլ հացը փոքր էր:

– Չ պետք չկա գրել՝ չը կամ չ՛:

– **Մինչև անգամ** պետք չէ գործածել, երբ կա անգամ. «մինչև անգամ երկրորդ անգամ յուր տվի. դարձյալ չսեց. բսէ՛ Մինչև իսկ...»

– **Ծնորհիւ և պատճառաւ.** մեկը լավ բանի համար. մյուսը՝ գեշ.

* Անգլիացի (լի–ի ընդգծումը իրենն է – Ո. Բ.), բառի մեջ Աճառյանը լի–ն կատակով արմատ է համարում՝ անգլ լի առ (Տե՛ս մեր «Աճառյան մարդը և գիտնականը» գրքի, Եր., 2005 «Զանգակ» հրատ., 219 էջը – Ո. Բ.):

Շ Ա Ղ Կ Ա Պ

–Ալ կամ ել շեշտյալ կամ անշեշտ տարրեր իմաստ ունի. Եւփիմէն մի ընտիր րարեկամ ուներ, որ Թորոսն ալ ուներ մեկ ծառա և այլն: Իսկ եթե ըսենք Թորոսն ալ ուներ մեկ ծառա՝ կհասկացվի, թե Եւփիմեն ծառա մը ուներ. Թորոսն ալ ուներ:

–Կամ, կրնայ գործածվիլ երկու բառի մեջ կամ՝ ոչ. եթե երեք բառ ըլլալ կըսենք՝ ջուր, գինի կամ օղի – ջուր կամ գինի և կամ (կամ թե) օղի:

Սկիզբը եթե լինի՝ կը շեշտվի. կա՛մ ես, կա՛մ դուն:

կամ–ին Հարցականն է Թե. ես թե՞ դուն. բայց ֆրանսերեն երկուքն ալ՝ օս:

–Եւ = Ու չաղկապով ու = Վ (Աստուած), մայր ու տղա, քուր եւ ախպար. տաս–վերկու, տասվիթեր.

– Հոմանիշների մեջ չատ անգամ և չի դրվիր. կեղտոտ, պատոտած, ծվիկ–ծվիկ եղած ցնցոտիների մեջ:

– Հաճնի բարբառում բայերի հետ «և, բայց» իմաստով ունենք չէք՝ գաճճի չէք իզի «գացի ու եկա». քիչտի չէք չգաճճի «պիտի երթայի, բայց չգացի»:

Ձ Ա Յ Ն Ա Ր Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

– Ոոսք մը կրնա այնքան կրճատվել, որ ձայնարկություն դառնա, օրինակ՝ Ղարաբաղում՝ ի՛ «ինձ տուր». (էն ջուրը ի՛): Նախիջևանում ի՞ «մի՞թե». (այս պարագային կպահանջեմ բառին շեշտը կամ շեշտերը. մի՞թե = ի՞):

Երևանում՝ ես իմ՝ ես ի՞նչ իմանամ, չգիտեմ:

Վանի բրբ. = այո (խա < հա ձևեն կրճատ). ճիշտ, ինչպես՝ ֆրանսերեն օւյ բառ–իւ տեղ կա ձայնը խմելու ձևը:

– Շատ գործածական բառեր կրճատվելով դառնում են ձայնարկություն. Շամչադինում՝ ա՛ քաճ (կին, աղջիկ կանչելու ձև է) > որից հա՛քա, քա՛. նաև՝ ծո՛լու > ծո՛. ay gādä > ädä > արա:

Հ Ո Ղ

– Պատմության մը մեջ առաջին անգամ հիշվածը անծանոթ– անորոշ է, երբ երկրորդ և ավելի անգամ կհիշվի, արդեն դառնում է ծանոթ՝ որոշիչ: Մուկ մը և կատու մը կար. մուկը ըսավ կատուին...

– «Այս տեղեկությունները քաղած եմ ճեմարանի ուսուցիչներեն (ուրեմն բոլոր ուսուցիչներեն (կամ ուսուցիչներեն» (ուրեմն մեկ քանի հատ են):

– «Բերելու համար» (որպեսզի բերեմ). «բերելուն համար» (որովհետև բերած էր):

– «Մատուռին մեջ գտնված երեք խաչքարերու տակ» (միայն 3 հատ չեն ուրեմն)։ Իսկ «3 խաչքարերուն տակ» (միայն 3 հատ կա)։ զրաբար «ի ներքոյ երեք խաչաքարիցն, և ի ներքոյ երից ի խաչաքարիցն»։

– Զարուհին ասում է. «Քեֆս գալիս և Աննայի անկողին շինկուց»։ (Շինողը Աննան է. իսկ երբ ըսենք **անկողինը՝** շինողը Զարուհին է)։

– «ՎարվելուՄ համար, վարվելու համար» (պատճառ, նպատակ)։

Անորոշը շեշտ կառնե, որոշյալը՝ ոչ. **գա՛յլ** եկավ, **գայլԸ** եկա՛վ. ըստ այսմ վանեցի մը չի հասկնա գա՞յլ եկավ, թե՞ գայլը եկա՛վ։

– Հայերենի հոգակապն է **ա, ե, բ** այց **օտար բառերի** հետ առնում ենք նաև **ո** ինչպես՝ ֆիդիկո-մաթեմատիկական, էլեկտրոտեխնիկական, որոնք իրապես ամբողջական փոխառություններ են, ինչպես՝ կիլոգրամ։

ԵՐԿԻՄԱՍՏ ԽՈՍՔԵՐ

Զիու վրա նստած կրնա՞նք հանել (նկարել – **Ո. Բ.**)։ Զին վազցնելով սակայն։ – Ո՞վ է նստած կամ կը վազցնե, պատկերահա՞նը, թե՞ նկարվողը։

– Կովկասի հասարակ ժողովրդի մեծ մասին ուսերենը չէ ավելի սովորական օտար լեզուն, այլ դարձյալ թրքերենը (ՀԱ, 1891, էջ 3 ր)։ Պետք էր ըսել մեծ մասին համար։

Աբարեկիրի, Տիվրիկի, Կյուրիների, Տարենտեի, ինչպես և Կեսարիո պատկանող քանի մը **գյուղերու հայերենը՝** ունենալով ընտիր հայ բառեր... (գյուղերը կպատկանեն Կեսարիո և ոչ մյուսներու, իսկ հայերենը՝ բոլորին)։

Պաշտոնավարած ևմ Շուշիի և Նոր Նախիջևանի թեմական դպրանոցը։ (Եթե ըսեմ **դպրանոց, կը** հասկցվի, թե երկուքը միասին մեկ դպրանոց ունեն։ Եթե ըսեմ՝ **դպրանոցները, կկարծվի, թե** Շուշին և Նոր Նախիջևանը ունեն մի քանի դպրանոց։ Զիկա կարճ ձև մը ըսելու, թե «Շուշիի դպրանոցը և Նոր Նախիջևանի դպրանոցը»։

Հիմարի պես վարվեցավ հետս (ո՞վ է հիմարը. վարվո՞ղս թե՞ վարվածը. պարզ կրլա ըսել՝ վարվեցավ հետս իբր հիմար, կամ իբր հիմարի հետ)։

«Ես Զարուհուն քեզնից ավելի կսիրեմ» (այսինքն ավելի կը սիրեմ Զարուհին, քան քեզ, կամ թե՞ «և՛ս ավելի կսիրեմ Զարուհին, քան դու կսիրես»)։

Կզարմանար անոր տանը և պարտեզին մեծություն վրա (մեծությունը միայն տա՞նն է, թե՞ նաև պարտեզին)։

Նա սկսավ քննել գյուղերու տունները և առուները (առհասարակ առուները և ոչ թե գյուղերուն առուները)։

12000 գերի բռնված էին ապստամբներն (այսինքն՝ des insurgés, թե՞ par les insurgés)։

Անհնարին էր մտնել ավստրիացոց բանակը (չէր հնար ավստրիացոց մտանել ի բանակն. կամ՝ չէր հնար մտանել ի բանակն Ավստրիացոց)։

Կարելի՞ է ձեզ ուտել (Ձեզ համար կամ զձեզ)։ (Կարելի է՞, որ Դուք ուտե՞ք)։

Ներելի՞ է ձեզ խոսել այսպիսի խնդրո մասին (ձեզ համար կամ ընդ ձեզ)։

– Կովում վիրավորվում ու մեռնում է (կովի մե՞ջ, թե՞ կովելով)։

ԲԱՌԵՐՈՒ ՇԱՐՔԸ

– Տեսակ մը փայտե փայլուն զարդ պետք չէ ըսել, դի հասկցվի տեսակ մը փայտ, այլ տեսակ մը փայտյա փայլուն զարդ կամ փայտե փայլուն տեսակ մը զարդ է և այլն:

Տարբեր են՝ «Գրական առաջին շրջանի դասախոսություն» և «գրական շրջանի առաջին (ած) դասախոսություն»:

Աշխարհիկ ձևով շարված – Մեք զմեր իշխան որո՞վ երեսօք տեսանեմք:

Որ քո զօրքդ դիմ երկրիս զխորս ևս կերևալ (է դար), (Մասիս, 1892, հոկտ. 10):

ՇԵՇՏ ԵՎ ԱՅԼՆ

Նոր Նախիջևանի բարրառում չեղտը առաջին վանկում իմաստը զորացնելու համար է. կա՛րմիր, դե՛ղին – չա՛տ կարմիր, չա՛տ դեղին. պահպանելու նույնը վերջին վանկում է՝ կարմիր, դեղին:

Ե **Նշանը** (պատիվ) իբր իսկական պատիվ բմբռնվելուն համար է [օրինակ՝ անձ = Աստված, սր = սուրբ]:

Բուծ (ս) – Մերենցը հայտնի է իր վեպերով. գրական մյուս սեռերին պատկանող նրա գործերը՝ հրապարակախոսություններն ու ճառերը այնքան նշանակություն չունեն: (Բուծ նշանը կը ցուցնե, թե նրա գործերն են հրապարակախոսությունները և ճառերը, իսկ եթե (,) ստորակետ լիներ, կիմացվեր հրապարակախոսություն, ճառ և այլն):

– Ուրիշի խոսքը դնելիս « » պետք է. բայց վեպերի մեջ երկու անձանց խոսակցությունը սովորաբար դնում են նոր տողով և մի – (գծիկ) քաշելով: Անգլիական վեպի մը մեջ «Պոմպեի վերջին օրերը». այս ընդգծված դրությունը և ամեն խոսք նոր տողով սկսած ու գծի տեղ չակերտներ դրված է:

– Տե՛սնելուն պես, ըսե՛լուն պես. հետևություններ թուրքերենի. ուր ունենք ալտորդը կիպի, քա՛շտորը կիպի (չեղտը առաջին վանկին վրա. հոս ը ձայնն ալ չեղտ կառնե մեր մեջ, մինչ այլուր անշեղտ է): Բայց չեղտ չունի այտըղը՝ կիպի վերտի «առածին պես տվավ», ինչ ձևով որ առած էր, անաղարտ ետ տվավ:

– Խոնա՛րհաբար, մեծա՛պես, սա՛ստկապես, խրո՛խտորեն – կա՛ռնեն չեղտ մասնիկեն առաջ, հետևություններ ֆրանսերենի. բայց **ռամկորեն** իբր գոյական՝ չունի չեղտ:

– Առա՛ջին, ե՛րկրորդ, ե՛րրորդ, չո՛րրորդ, հի՛նգերորդ, վե՛ցերորդ, յո՛թներորդ, ու՛թներորդ, տասներկո՛ւերորդ և այլն, և այլն:

Հունարեն և լատիներեն հեղինակները ունեն *Ἀρταεατα* (Ստրաբոն). այս վերջին պատմիչն ունի և *Ἀρταειασατα* (XI, 14, 16) կցուցնեն Արտա՛չատ Արտա՛չարար (չեղտը վերջնթեր վանկին վրա):

– Լա՛վ երգ է, լա՛վ երգե՛լ կլսվի միևնույն ձևով:

– Տողադարձե՛լ հայ-ևացք, թե ոչ կկարդացվի հայ-յևացք:

– Ձակերտը տողադարձ չըլլար. կետերը կպատկանին բառավերջին:

Հարցնում է, թե «քանի տարեկան է»: Ձակերտը պետք չէ:

Հին տպագրություն մեջ կային զանազան չակերտներ. օրինակ՝ Պոլիս, 1717 թ. տպված Ոսկերերանի Հովհաննու մեկնություն մեջ Ավետարանից բերված հատվածները տրված են հունական խաչից հետո փակագծի մեջ, իսկ լիդիներից և հին կտակարանից եղածները՝ աստղանիշից հետո՝ փակագծի մեջ, այսպես՝ † (չև է հասնալ...): Կամ՝ ·×· (ի հարւածս....):

Նոր պարբերություն և նոր տող կսկսի միշտ աստղանիշով, այնպես որ առանց աստղանիշի վերջակետը միջակետ պետք է համարել, այսպես * բայց այս բան:

– Ա՛յլ (չեչտով) = ուրիշ, իսկ անչեչտ՝ բայց, օրինակ՝ Ա՛յլ էր նրա վիշտը:

– Բուժը անհրաժեշտ է ցուցականների համար, օրինակ՝ Մինչ այդ՝ պատանին լուռ էր, թե չէ կլլայ՝ մինչ այդ պատանին լուռ էր:

– Հարցական նշանը միշտ հարցված վանկի վրա պետք է դնել:

– Մի՛ չեչտով ու՛, անչեչտ սո՛.

– Սովորարար կասվի՝ «արդյօք կերթա՞ն», ուրիշներ՝ «արդյօ՞ք կերթայ»:

– «Սովորությունները կախված են ճաշակից, և ժամանակի ու քաղաքակրթության հետ փոփոխվում են».- Այստեղ պետք է և-ից առաջ ստորակետ (,) դնել:

– Կոչականից հետո՝ միջանկյալ «բա՛վ նա»-ից հետո դնում ենք ստորակետ (,), բայց հեչում, [որպես միջակետ]:

Ախ ու վախ բառերի վրա չեչտ չի դրվում, որովհետև գոյականներ են:

Յ Ա Ն Կ Ե Ր

ԼԵՋՈՒՆԵՐ

- Արխայերեն – 139, 240, 242, 265
 Ագնի (agni) – 266
 Ալբաներեն – 69, 89
 Ալթայական – 240
 Ադվաներեն – 153, 253
 Ամերիկյան – 160, 164, 240
 Անգլերեն – 15, 27, 29–31, 37, 39, 40, 43, 47, 52, 55, 57–60, 69, 73, 79, 101–104, 106, 108, 113, 114, 119, 125, 140, 141, 142, 147, 157, 158, 196, 198, 201, 202, 203, 222, 223, 226, 235, 238, 264, 265, 281, 283, 309
 Անգլոսաքս(ոն)երեն – 53
 Աննամերեն – 69
 Անջատական լ-ներ – 169, 224
 Ասիական լ-ներ – 260
 Ասորերեն – 13, 107
 Ավստրաասիական լ-ներ – 162
 Արաբերեն – 13, 15, 28, 46, 47, 68, 77, 91, 109, 116, 123, 149, 150, 162, 191, 200, 221, 232, 236, 271, 274
 Արամերեն – 221
 Աֆղաներեն, տե՛ս Ադվաներեն
 Բալթյան լ-ներ – 234
 Բակաիրի (bakairi) – 49, 120
 Բակի (baki) – 178
 Բանտու – 160, 174, 176, 200
 Բասկերեն – 118, 171, 222
 Բելուջերեն – 153, 253
 Բերերո (berero) – 118
 Բրտտոներեն }
 Բրտտոն (բրետոն) } – 28, 224, 225, 281, 308, 313
 Բրոկպա (brokpa) – 269
 Բուլգարերեն, տե՛ս Բուլղարերեն
 Բուլղարերեն – 158, 159, 245
 Բուլղաթ-մոնղոլերեն – 205
 Գարարդիներեն, տե՛ս Կարարտիներեն
 Գալլերեն – 64, 70
 Գերմանական լ-ներ – 80, 158, 202
 Գերմաներեն – 19, 22, 24, 26, 27, 30, 37, 39, 40, 43, 48–52, 56, 60, 64, 69, 70, 75, 79, 80, 89, 101–104, 113, 119, 125, 141, 143, 147, 156, 157, 159, 165, 167, 171, 196, 198, 202, 221, 222, 223, 233, 240, 262, 265, 267, 272, 273, 282, 286, 288, 292, 309
 Գնչուերեն – 32, 73, 74
 Գոթերեն – 37, 49, 65, 70, 71, 119
 Դանիերեն – 55, 73, 79, 104, 206, 222, 262, 271, 272, 273
 Դրավդյան լ-ներ – 155
 Երրայեցերեն – 47, 141, 200, 270
 Եգիպտացերեն – 313
 Եվրոպական լ-ներ – 39, 79, 181, 208, 212, 241, 245, 273
 Զենդերեն (դանդկերեն) – 57, 58, 65, 69, 70, 162, 171, 213
 Հսկիմոներեն – 121, 123
 Հիթրուսկերեն – 260
 Թաթարերեն – 98, 264, 280
 Թամի'ուլերեն – 155
 Թինգիթ (thingit) – 175
 Թոխարերեն – 169
 Թրքական լ-ներ – 264, 280
 Թրքերեն }
 Թուրքերեն } – 13, 14, 28, 29, 47, 52, 55, 64, 67, 68, 73, 78, 79, 84, 89, 93, 94, 97, 101–103, 109–110, 113, 114, 116, 142, 147, 149, 154, 166, 186, 191, 192, 198, 200, 208, 218, 234, 240, 261, 262, 280, 282, 290, 293, 298, 307, 309, 315, 326
 Ինդոնեզիական լ-ներ – 28, 101, 103
 Իռլանդերեն – 64, 70, 119, 201, 202, 273
 Իսպաներեն – 30, 37, 40, 45, 57, 78, 101, 118, 177, 236, 243, 264
 Իտալերեն – 20, 22, 30, 44, 50, 60, 71, 73, 92, 101–103, 106, 119, 142, 174, 175, 177, 223, 265, 267–268, 271–275, 279, 280, 293, 297, 298
 Իրանական լ-ներ – 102, 153, 169, 221
 Լազերեն – 163, 312
 Լակ – 174
 Լանգդոնկ – 274
 Լատիներեն – 14, 19, 20, 22, 24, 27,

29-32, 37, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 55, 57-60, 64, 65, 69, 70, 89, 105, 117, 119, 122, 143, 145, 147, 152, 155-157, 159, 162, 167, 169, 171-173, 180, 181, 182, 184, 188, 199, 201, 212, 219-221, 227, 231, 240, 244, 246, 249, 251, 267, 269, 318, 329

Լատիշերեն }
Լեթթերեն } - 219
Լեհերեն - 157, 175, 176, 243, 310
Լիտվաներեն - 49, 69, 70, 71, 119, 120, 171, 213

Նալդերեն - 190, 260

Նալխա-մոնղոլերեն - 205

Նուրբի - 260

Կարարդիներեն - 176, 218, 240, 266, 279

Կաբիլ (kabile) - 172

Կամիսերեն - 169, 221

Կատալան - 274, 297

Կատե (käte) - 119

Կարիեր (carrier) - 160, 172, 240

Կելտական լ-ներ - 70, 188, 202, 322

Կիզրաթի (gizrati) - 173

Կիկույու (kikuyu) - 173

Կիմերերեն - 65

Կիչ (quiche) - 176

Կովկասյան լ-ներ - 139, 218, 260

Կվակիուտի (kwakiutl) - 164

Կրի (cri) - 173

Կունամա (kunama) - 244

Հաթերեն - 179, 260

Հարավսլավական լ-ներ - 40

Հաուսա - 156

Հին Ավեստա - 234

Հին բարձր գերմաներեն - 64, 173

Հինգոտստանի - 222, 242, 243, 270, 309

Հին իդանդերեն - 52, 188, 201, 221

Հին իրանական լ-ներ - 306

Հին պարսկերեն - 32, 182, 199, 206, 220, 229

Հին պրոտսերեն - 69, 70, 162

Հին սլավոներեն - 29, 64, 65, 70, 119, 169, 176, 221

Հին քիմերերեն - 188

Հին ֆրանսերեն - 70, 93, 103, 162

Հնդարիական լ-ներ, տե՛ս Հնդեվրոպական լ-ներ

Հնդեվրոպական լ-ներ - 200, 201, 223, 240

Հնդեվրոպական նախալեզու - 14, 21, 30, 31, 35, 36, 40, 49, 63-65, 70, 80, 89, 143, 147, 152, 156-159, 162, 165, 169, 171, 180, 185, 188, 190, 199, 203, 213, 214, 220, 223, 230, 234, 246, 250, 267

Հնդիկ-իրանական լ-ներ - 169

Հնդկերեն - 121, 251

Հուանդերեն - 52, 53, 57, 187, 201, 202, 213, 246

Հունարեն - 14, 20, 24, 29, 32, 40, 42, 43, 45, 53, 57, 60, 64, 69, 70, 107, 110, 114, 119, 122, 142, 154, 156, 157, 159, 162, 166, 168, 169, 171, 173, 180, 182, 187, 199, 201, 203, 213, 215, 219, 220, 221, 231, 233, 234, 244, 245, 246, 249, 250, 267, 273, 294, 302, 303, 313, 329

Հունգարերեն - 200, 240, 281

Հուրոն (huron) - 121

Ճապոներեն - 115, 156, 160, 200, 201, 218

Ճավայերեն - 162

Մալայան լ-ներ - 240

Մալայերեն - 101

Մելանեզյան լ-ներ - 120, 290

Մենդերերեն - 161

Մենթավայ (mentawai) - 162

Միջին բարձր գերմաներեն - 173

Միվոկ (mivok) - 160

Միտաներեն - 260

Մոնղոլերեն - 205, 218, 256, 311

Յաագան (yaagan) - 142

Յուկի (yuki) - 160

Նագա (naga) - 100

Նամա - 118

Նգունա (nguna) - 290

Նորալատին, տե՛ս Ռոմանական լ-ներ

Նոր Հնդկական լ-ներ 251

Նոր Հունարեն - 57

Նորպոմերանյան լեզու - 174

Շվեդերեն — 70, 218, 222, 236, 271, 273, 303

Չամ լ-ներ — 162

Չեխերեն — 218, 264, 267, 284

Չերոկե (cherokce) — 120

Չիմշիան (tsimshian) — 163

Չինարեն — 32, 122, 140, 141, 165, 200, 201, 218, 226

Չինուկ (chinook) — 165, 172

Չուվաշերեն — 47, 242, 265, 280

Պաշտավերեն — 16, 32, 153, 170—172, 282

Պարսկերեն — 13, 32, 40, 41, 42, 44, 47, 52, 54, 55, 65, 67, 75, 84, 89, 92, 101, 103, 108, 114, 115, 142, 147, 149, 153, 172, 181, 182, 201, 202, 243, 263, 264, 280, 281, 282, 288, 290, 306, 307, 310

Պլե-տեմեր (ple-temer) — 162, 233

Պոլինեզյան լ-ներ — 160, 240, 269

Պորտուգալերեն — 175, 224, 243, 264, 265, 274, 287, 293, 396

Պրովանսալ — 22, 176

Ջավայերեն — 218, 280

Ռեստոնոման — 177

Ռոլհ (rolh) — 267

Ռոմանական լ-ներ — 22, 297

Ռումիներեն — 176, 292

Ռուսերեն — 13—15, 20, 23, 24, 29, 30, 32, 34, 37, 41—43, 47, 52—54, 60, 64, 67, 70, 72, 73, 75, 78, 81, 89, 91—93, 97, 98, 100—103, 105, 106, 109, 110, 114, 123, 140, 141, 147, 149, 159, 172, 173, 175, 183, 184, 189, 196, 201, 202, 218, 224, 231, 233, 242, 245, 246, 261, 265, 266, 267, 279, 282, 297, 307, 318, 326

Սամոսական լեզու — 269

Սանսկրիտ (երեն) — 32, 45, 49, 53, 64, 65, 69, 70, 101, 152, 156, 157, 162, 171, 199, 201, 202, 213, 215, 220, 221, 231, 246, 251, 267

Սանտալի (santali) — 161

Սեմական լ-ներ — 200, 206, 221, 293

Սերբերեն — 310

Սիոնան (sionan) — 219

Սլավոնական լ-ներ — 231

Սկովտերեն — 175, 322

Սլավոներեն, տե՛ս Իսլանդերեն

Սվաչիլի — 200, 201

Սուիսլավան (suislawan) — 178

Սումերերեն — 71

Վապպո (wappo) — 160

Վաֆիր — 178

Վեդայական Հնդկերեն — 230, 231

Վելշ (welsh) — 294

Վիյոթ (wiyot) — 176

Վոլոֆերեն — 155

Վոլոֆ (volof) — 240

Վրացերեն — 98, 114, 163, 164, 189, 218, 226, 242, 260, 262, 266, 269, 282, 312, 313, 318

Տարասարան — 160

Տակելմա (takelma) — 161

Տաճկերեն — 23, 41, 52, 92, 108, 116, 150, 204, 318

Տամաչեկ (tamachek)

Տուարեգերեն } — 172

Յվա — 176

Ուրիխ (երեն) — 139, 240, 266

Ուզբեկիստանական լ-ներ — 70, 200, 271

Փանջարի (panjābī) — 171

Քաչմիրի — 240

Քրդերեն — 84, 89, 153, 245, 270, 271, 309

Քուչերեն — 206

Օյրոտերեն —

Օսերեն — 153

Օսկերեն — 243

Ֆիններեն — 271, 306

Ֆիջի — 221

Ֆրանսերեն — 15, 18—20, 22—27, 29—32, 34, 35, 37—43, 45—50, 51—60, 66, 68, 69, 71—73, 75, 76, 78, 79, 84, 89, 93, 98, 100—110, 113, 114, 117, 119, 122, 125, 139, 140, 142, 143, 145, 147, 155, 157, 167, 183, 196, 198, 201, 203, 221, 223, 224, 226, 227, 235, 237, 246, 248, 261, 265, 266, 267, 269, 273, 274, 279, 280, 282, 286, 288, 292, 298, 299, 300, 307—310, 312, 316, 318

Ֆլորիդա — 178

ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐ, ԵՆԹԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐ ԵՎ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐ

Ազուլիս – 88, 97	Ղարաբաղ – 14, 47, 54, 67, 90, 97, 102, 107, 150, 272, 324
Ախալցխա – 71	Ղրիմ – 55, 108
Ակն – 81, 88	Մարաղա – 40
Առտիալ – 156	Մեղրի – 102
Ասլանբեգ – 190	Մուշ – 81, 88, 297
Ատափաղար – 175	
Արդվին – 263	
	Նոր Նախիջևան – 47, 49, 52, 57, 88, 101, 147, 148, 154, 327, 329
Եվդուկիա – 150, 157	Շամախի – 47, 67, 311
Երևան – 64, 67, 68, 88, 89, 147, 148, 190, 327	Շամչադին – 327
Թավրիզ – 40, 81, 88	Պոլիս – 13, 47, 48, 54, 55, 68, 71, 78, 79, 81, 88, 89, 91, 94, 100, 147, 148, 150, 158, 175, 179, 182, 190, 191
Թբիլիսի – 89	
Թեհրան – 55	
	Սեբաստիա – 70, 150
Լոռի – 71	Սեդլեջ (Բուժանիա) – 35
	Սյունիք – 47
Խարբերդ – 90	Սվեդիա – 19, 35, 67, 68
	Սուչավա – 147
Կարին – 81, 88, 89, 312	
	Վան – 64, 81, 88, 89, 277, 327
Հաճին – 18, 54, 98, 263, 294, 327	
Համչեն – 67, 89, 95	Ուրմիա – 81, 88
ՀունգարաՀայ – 190	
Ղաղախ – 81, 88	

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ա. ԼԵՋՈՒՆԵՐ

(Բառասկզբում՝ Հ = Հին, Վ = միջին, ն = նոր)

Արխագ. — արխագերեն
 ալր(ան). — ալրաներեն
 աղվ. — աղվաներեն
 անզլ. — անզլերեն
 անզլոսաքս. } — անզլոսաքսոներեն
 անզսք. }
 աննամ. — աննամերեն
 աշխ. — աշխարհաբար
 արար. — արարերեն

բասկ. — բասկերեն
 բելուջ. — բելուջերեն
 բուլղար. — բուլղարերեն
 բրետ(ոն). — բրետոներեն
 բրլտոն. — »

գալլ. — գալլերեն
 գերմ. — գերմաներեն
 գնչ. — գնչուերեն
 գոթ. — գոթերեն
 գրբ. — գրաբար

դան. — դանիերեն
 դրավիդ. — դրավիդյան

եբր. — եբրայեցերեն
 եվր. — եվրոպական

դնդ. — զենդերեն

էսկիմ. — էսկիմոսերեն

թամիլ. — թամիլերեն
 թրք. — թուրքերեն
 թուրք. — »

իռլ. — իռլանդերեն
 իսպան. — իսպաներեն
 իտալ. — իտալերեն
 իրան. — իրանական

լատ., լտ. — լատիներեն
 լեզգ. — լեզգիերեն
 լեթթ. — լեթթերեն

լեհ. — լեհերեն
 լիթ. } — լիտվաներեն
 լիտ(վան). }
 լտ. — տե՛ս լատ.

կամիս. — կամիսերեն
 կելտ. — կելտերեն, կելտական
 կիմր. — կիմրերեն
 կով. — կովկասյան
 կորն. — կորներեն
 կումուլս. — կումուլսերեն

Հաթ. — Հաթերեն
 II Հյ. } — Հայերեն
 I Հայ. }
 Հիթիթ. — Հիթիթերեն
 Հիոգ. — Հին իուլանդերեն
 Հյ. — Հայերեն
 Հն. — Հունարեն
 Հնդ. — Հնդկերեն
 Հլ. — Հոլանդերեն
 Հնխ. — Հնդեվրոպական նախալեզու
 Հպրս. — Հին պարսկերեն
 Հպ. } — Հին պարսերեն
 Հպրուս. }
 Հսլ. — Հին սլավոներեն
 Հուն. — Հունարեն
 Հունգ(ար). — Հունգարերեն
 Հքիմր. — Հին քիմրերեն
 Հֆր. — Հին ֆրանսերեն

ճապոն. — ճապոներեն

միջ. Հյ. — միջին Հայերեն
 մոնղոլ. — մոնղոլերեն

յապոն. — տե՛ս ճապոն.

նհն. — նոր Հունարեն

չվ(եղ). — չվեղերեն

չեխ. — չեխերեն
 չին. — չինարեն
 չուվաչ. — չուվաչերեն

պահլ. — պահլավերեն
 պհլ. — տե'ս պահլ.
 պորտ. — պորտուգալերեն
 պրով. — պրովանսալ
 պրս. — պարսկերեն

ռ. — ռուսերեն
 ռոման. — ռոմանական
 ռումին. — ռումիներեն
 ռուս. — ռուսերեն

սանս., սնս. — սանսկրիտ
 սեմ. — սեմական
 սերբ. — սերբերեն
 սլ. — սլավոն(երեն), սլավոնական
 սլավ. — »
 սլով(են). — սլովեններեն
 սլովակ. — սլովակերեն

սկանդ. — սկանդինավյան
 սնս. — տե'ս սանս.
 սվան. — սվաներեն
 սում. — »
 սումեր. — սումերերեն

վր., վրաց — վրացերեն

տնկ. — տաճկերեն

ուրիխ. — ուրիխերեն
 ուզբեկ. — ուզբեկերեն
 օսմ(ան). — օսմաներեն

քրդ. — քրդերեն

ֆինն. — ֆիններեն
 ֆր., ֆրանս. — ֆրանսերեն

բ. ՀԱՅԵՐԵՆ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐ, ԵՆԹԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐ
 ԵՎ ԽՈՍՎԱԾՔՆԵՐ

Ասլ. — Ասյաներգ
 Ատ(աի). — Ատափազար
 Արբ. — Արարելիբ
 Արդ. — Արդվին

Եվդ. — Եվդոկիա
 Երև. — Երևան

Թավր. — Թավրիզ
 Թբ. — Թբիլիսի
 Թեհհ. — Թեհրան

Խրբ. — Խարբերդ

Կր. — Կարին

Հճ. — Հաճին
 Հմչ. — Համչեն
 Հունգ. — Հունգարահայ

Ղբ. — Ղրիմ
 Ղրբ. — Ղարաբաղ

Մդ. — Մեղրի
 Մչ. — Մուշ
 Մրդ. — Մարաղա

Ննխ. — Նոր Նախիջևան

Շմ. — Շամախի
 Շմչ. — Շամչաղին

Պլ. }
 Պոլ. } — Պոլիս

Սեր. — Սերաստիա
 Սչ. — Սուչավա
 Սվեդ. — Սվեդիա

Վն. — Վան

Ուրմ. — Ուրմիա

գ. ՕՐԻՆԱԿՆԵՐԻ ՀՂՈՒՄՆԵՐ

Առաջարկվող Հատորի օրինակների աղյուրների Համառոտագրությունները հիմնականում նույնանուն են Արմատականի Հղումների Հետ: Այդ պատճառով գրական Հին աղյուրների Համառոտագրությունների ցանկում աղյուրների մատենագիտական լիակատար բնութագրում չի տրվում՝ հետաքրքրողներին խորհուրդ տալով օգտվել «Հայերեն արմատական բառարանի» առաջին Հատորի սկզբում դրված ցանկերից:

Արևելահայերեն գեղարվեստական գրականության օրինակները քաղված են երեք հիմնական աղյուրներից՝ Հ. Սիրաս, Զգրված օրենք («Անահիտ» վեպի նախնական անվանումը), Շիրվանդադե, Երկերի լիակատար ժողովածու, Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանք՝ հիմնականում ցուցադրելու համար լեզվական չեղումները: Այս աղյուրների Համառոտագրությունները համատեքստից հասկանալի են ընթերցողին, այդ պատճառով ցուցակում չեն ընդգրկվում:

Ագաթ. – Ագաթանգեղայ Պատմութիւն Հայոց

Անկ. գիրք առաք. – Անկանոն գիրք առաքելականք

Առաք. – Առաքել վարդապետի Դավրիժեցւոյ Պատմութիւն...

Արմ. – Արմատական բառարան

Բուդ. – Պատմութիւն Բուզանդ Փաւստոսի

Եղն. – Եզնկայ Կողբացւոյ... Եղծ աղանդոց

Եզն. խրատ. – Եզնկայ վարդապետի Որատք...

Եփր. մատ. – Ս. Եփրեմի մատենագրութիւնք՝ (ծն. Լյ Լն)

Եւս. պտմ. – Եւսեբիոսի Կեսարացւոյ Պատմութիւն եկեղեցւոյ...

Քր. – Եսեբի Պամփիլիայ Կեսարացւոյ, Ժամանակականք (Քրոնիկան)

Թր. քեր.

Թրակ. քեր. } – Արուստ Դիոնիսեայ քերականի...

Իգնատ Ղկ. – Մեկնութիւն Ս. Աւետարանին Ղուկասոս՝ Իգնատիոսի վարդապետի խոր. – Ս. Նորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց...

Կոր. – Կորին վարդապետի Պատմութիւն Ս. Մեսրոբայ

Մանդ. սիր. – Յովհան Մանդակունի, Յաղագս սիրոյ...

Մխ. բժշկ. չեբ. – Մխիթարայ բժշկապետի Հերացւոյ Զերմանց Մխիթարութիւն

Մտթ. Լազր. – Մատթէոս վարդապետի ... Գիրք ուրիշ խորհրդոց...

ՆՀԲ. – Նոր բառգիրք Հայկադեան լեզուի

Նչ.

Եզեկ. } – Եսայի վրդ ... Նչեցւոյ ... Մեկնութիւն

Ոսկ. – Ոսկերերան

Ոսկ. (պօղ.) – Յովհաննու Ոսկերերանի Մեկնութիւն թղթոցն Պօղոսի...

Պղատ. տրմ. – Պղատոնի Տրամախօսութիւնք

տիմ. – Պղատոնի առ Տիմէոս

տրմ. օրին. – Պղատոնի օրինաց և օրէնսդրութեանց...

ՍԳր. – Աստուածաշունչ մատեան Հին և Նոր Կտակարանաց

Մն. – Մնունդք

Ել. – Ելք

Թգ. թագ. – Գիրք թագաւորութեանց...

Ա. ր. Լղր. – Եղր. գիրք ա. բ.

Առակք – Առակք Սողոմոնի
 Սղ (մ.) – Գիրք սաղմոսաց Դաւթի
 Ժղ. ժող. – Ժողովող
 Երգ. – Երգ երգոց
 Ես. – Մարգարէութիւն Եսայեայ
 Հռ. – Թուղթ Պողոսի առաքելոյ առ Հռովմայեցիս
 Յովել – Մարգարէութիւն Յովելայ
 Միք. – Մարգարէութիւն Միքիայ
 Մտթ. – Աւետարան ըստ Մատթէոսի
 Մրկ. – Աւետարան ըստ Մարկոսի
 Ղուկ. }
 Ղկ. } – Ավետարան ըստ Ղուկասու
 ՅՀ. – Աւետարան ըստ Յովհաննու
 Գծ. գործ. – Գործք առաքելոց
 Կոր. ա. բ. – Թուղթ Պողոսի առ Կորնթացիս
 Եփես. – Թուղթ Պողոսի առ Եփեսացիս
 Թես. ա. բ. – Թուղթ Պողոսի առ Տիմոթէոս
 Տիմ. – Թուղթ Պողոսի առ Տիմոթէոս
 Սերբեր. – Սերբերիանոսի Եմեսացոյ ձառք
 Սեր. – Պատմութիւն Սերէոսի եպիսկոպոսի

Վրք. Հց. – Վարք սրբոց Հարանց...
 Փարսլ. – Ղազարայ Փարսեցոյ Պատմութիւն Հայոց
 Փիլ. – Փիլոնի Հեբրայեցոյ ձառք
 Փիլ. սամիս. – Փիլոնի առանց պատրաստութեան ի Սամիսովն

դ. ԱՅԼՔ

անձ. բառ. – Անձնանունների բառարան
 աշխ. – աշխարհաբար
 արք. – արքեպիսկոպոս
 բաց. }
 բց. } – բացառական (Հոլով)
 բնձ. – բնաձայնութիւն, -ական
 գալ. }
 գվռ. } – գալատական
 գիտ. աշխ. – գիտական աշխատութիւններ
 գործ. }
 գրծ. } – գործիական (Հոլով)
 եծ. – երկերի ժողովածու
 եպս. – եպիսկոպոս
 եր. լիակ. ժող. – երկերի լիակատար ժողովածու
 երկ. – երկեր
 երկաս. – երկասիրութիւններ
 ընկ. – ընկեր
 թրգմ. – թարգմանութիւն, -ական
 ժող. – ժողովրդական

ինչ. – ինչպես

Ման. – ծանոթագրություն

Հարգ. – հարգական

Հ.

Հտ. } – Հատոր

Հգ., տե՛ս Հոգ

Հմմտ. – Համեմատե՛լ, -ի՛ր

Հյց. – Հայցական (Հոլով)

Հոգ. – Հոգնակի

Հրմ. – Հրամայական

Հրտր. – Հրատարակություն, Հրատարակված (է) ևն

ներգ. – ներգոյական (Հոլով)

նխ. – նախապես

նշանակ. – նշանակություն, -թյամբ, նշանակում է ևն

պատմ. – պատմական (Հոլով)

պետ. հմլս./Համ. – պետհամալսարան

սեռ. – սեռական (Հոլով)

վրդ. – վարդապետ

տպ. – տպագրություն, -գրված

տր. – տրական (Հոլով)

փխր. – փոխաբերություն, -աբար

օր. – օրինակ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հրաչյա Աճառյանի «Լիակատար քերականություն Հայոց լեզվի» մենագրության «Իմաստարանություն, Բառաքնություն, Շարահյուսություն» հատորը	5
ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ	9
Իմաստ	11
Բառի իմաստը	13
Իմաստի փոփոխություն	14
Իմաստի տարածություն	15
Սխալ իմաստ	16
Բազմիմաստություն և համանմանություն	18
Բառերի նախանշանակությունը	20
Բառի [արտաքին ձևի] և իմաստի հարաբերությունը	21
Իմաստի փոփոխության ժամանակը	26
Հակառակ իմաստ	27
Բառերի իմաստի փոփոխություն նյութականից վերացական	29
Մասնավոր և ընդհանուր փոփոխություն	30
(Անպայմանականը և պայմանականը)	31
Իմաստի հարաբերականությունը	33
Նոր իմաստի տարածումը	35
Իմաստի փոփոխության պայմանները	35
Իմաստի փոփոխության դասակարգությունը	36
Նմանողությամբ անվանում	39
Սևոր դառնում է տեսակ	40
Տեսակից տեսակ	40
Տեսակը դառնում է սև	40
Բառի իմաստի [փոխվելը տեղափոխությամբ]	41
Մասնավորից ընդհանուր	41
Ընդհանուրից մասնավոր	43
Իմաստի մեջ զգայնությունը	44
Քաղաքավարական բացատրություն կամ պարկեշտարանություն	47
Իմաստի մեղմություն	47
Հեզնանք	48
Դրականը բացասական	48
Սաստկություն	49
Գզվական բառեր	50
Իմաստի բարձրացում կամ ազնվացում	50
Նախատական կամ արհամարհական լեզու	51
Ստորացում կամ հոսեցում	51
Նշանակության աստիճաններ	54
Տարանջացում	54
Սխալ թարգմանություն	55
Փոխարկություն	55
MÉTonymie [փոխանունություն], SYNECDOQUE	57
Մասը ամբողջի տեղ	57

Պարունակողը պարունակյալի տեղ	58
ELLIPSE [կրճատում, զեղչում]	59
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ	61
Մուտք	63
Արմատ	63
Անպարկեչտ և պարկեչտ բառեր	66
Ժողովրդական բառեր	68
Նախատական բառեր	68
Արգելված բառեր	69
ARGOT	71
Ծածկալեզու	73
Ծածկալեզվի ձևեր	73
Ծածկալեզուներ	74
Սրախոսություն	76
Կատակ	78
Կատակով բառեր	79
Բնաձայն բառեր	79
Մանկական բառեր	80
SUBSTRAT	90
Գավառական բառեր	90
Ժողովրդական խոսքեր	91
Առած	93
Ասացվածք	95
Հոմանիչներ	95
Հոմանիչների շարքեր	100
Համանուն	101
Փոխառյալ բառեր	101
Միջազգային բառեր	103
Նորակերտ բառեր	104
Բարդ բառ	106
Մասունք բանի փոխանակություն	107
Մարդու անունից բառ	108
Տեղանունից բառ	109
Բացարձակ և Հարաբերական, պայմանական	111
Լեզվի կապը տրամաբանության հետ	115
Սեռ և տեսակ բառի մեջ	117
Բառի հորինման պատմությունը	121
Բառերի Հաճախականությունը	124
Բառերի անհատականությունը	132
Բառը նախադասության մեջ	140
Իրականության երեք ձևերը	141
Անհատական բառապաշար	141
Լեզվի հիմքը նյութական է	143
Նախ գաղափար, հետո բառ	143
Բառերի կյանքը	145
Բառերի մրցում	145
Բառերի ջնջումը (մահը)	146

[Տեղաչարժերի բառապաշարում]	149
Արմատների կորուստը	151
Բառերի կորուստը	153
Անվան փոփոխում	154
[Բառ և մասնիկ]	155
Միջամասնիկ	161
Նախդիր և բայ	163
Նախամասնիկ	163
Ածանցում	166
Գոյականից կամ ածականից կաղմված ածանցները	167
Մասնիկները [Հին Հայերենում]	168
[Փաղաքական, նվաղական և առավելական մասնիկներ]	170
ՀԱՎԵԼՎԱԾ	179
Դիտարկումներ առանձին ածանցների վերաբերյալ	179
-ազին	179
-ած	179
-ական, -կան	179
-ակ, -իկ, -ուկ, տե՛ս [փաղաքական, նվաղական և առավելական մասնիկներ]	180
-ակն	180
-աղ	180
-ային	180
ան-	180
-անի	181
-անոց, -ոց	181
ապ-	182
-ավ, -ով, -իվ	182
-ավոր	182
-ար	183
-արան	183
-ացի, -եցի, -ցի	183
-եղ	185
-եղեն	185
-ենի	185
-ել (և)	185
-երեն	185
-եցի, տե՛ս -ացի	186
-եք	186
ընդ-	186
-ի	186
-իկ, տե՛ս -ակ	186
-ին	186
-իչ	186
-իվ, տե՛ս -ավ	187
-կան, տե՛ս -ական	187
-ճան	187
-յա	187
-յան	187

-յուն	187
-չի	187
-ո	187
-ով, տե՛ս -ավ	187
-ովին	187
-ոտ	188
-որդ	188
-ոց	188
-ոք	188
-չա	188
-ված	188
տ-	188
-ցի, տե՛ս -ացի	189
-ու	189
-ություն	189
-ուկ, տե՛ս -ակ	190
-ուհի	190
-ումն	190
-ույն	190
-ուն	190
-ունի	191
-ուստ	191
թրք. փոխառյալ մասնիկներ	191
ՇԱՐԱՀՑՈՒՄՈՒԹՅՈՒՆ	193
Նախադասության կազմը	195
Ջեղյալ նախադասություն	197
Անվանական նախադասություն	199
[Բայական նախադասություն]	200
Անկապ նախադասություն	204
Համադիր և անհամադիր նախադասություններ	205
Անկանոն նախադասություններ	206
Կիսառո նախադասություն	208
Անհարիր նախադասություն	208
Միջանկյալ նախադասություն	208
Հարաբերական նախադասություններ	208
Երկրորդական և Հարաբերական նախադասություններ	212
Ստորադասական նախադասություն	215
Բացասական նախադասություն	215
Հարցական նախադասություն	217
Շարադասություն (բառերի շարքը)	219
Համաձայնություն	223
Բառանջատ	225
Բառերի շարքը	225
Նախադասությունների շարք	228
Դեմքի փոփոխություն	228
Բառերի տեղը և Համաձայնությունը	229
Տոնի գործածությունը	230

CATACHRÈSE	232
FLLIPSE (ղեղյում, բացթողում)	232
[Նախադասությունների անդամներ]	233
Ենթակա	233
Սեռի խնդիր	236
Բնությունի խնդիր	236
Հատկացուցիչ	237
Բացահայտիչ-բացահայտյալ	238
Ստորոգելի	239
Հոլովներ	239
Ուղղական	239
Սեռական	239
Տրական	241
Հայցական	242
Տրական և Հայցական	244
Ներգոյական	244
Կոչական Հոլով	244
Հոլովների գործածություններ	245
[Ուղղական]	245
Սեռական	246
Տրական	248
Հայցական	249
Բացառական	251
Փորձական	253
Փորձականի զանազան նախդիրներով	255
Ներգոյական	255
Հոլովական ձգողություններ	256
Թիվ	261
Հոգնակի	261
Հոգնակի-եղակի	263
Ածական	263
Ածականի գոյականի հետ	264
Ածականի տեղը	264
Ածականի գոյական	265
Ածականի տեղը գոյական	266
Ածականի Համաձայնությունի գոյականի հետ	267
Ածականի աստիճանները	268
Փերադրական	268
Փոյականի իբրև ածական	269
Ածականի Համաձայնություններ	269
Ածականի խնդիր	270
Փոյական և ածական	270
Հոդ	271
Մի անորոշ Հոդ	272
Թվական	278
Դասական թվական	278
Միւս (մյուս)	279

Մի	279
Թվականի տեղը	279
Թվականի հոգնակին	281
Մասնավոր պարագաներ	281
Թվականի համաձայնությունը	282
Հարարերական	282
Որ	283
Որ-ի սխալ գործածություն	283
Հարարերականի տեղը	283
Անորոշ անուններ	285
Անորոշ-ամեն	285
Կես	285
Անորոշ ածանց	287
Ուրիշ և միս	287
Անորոշ	287
Ոմն	288
Իմն	288
Կէսք	288
Միս և ուրիշ	288
Դերանուն	289
Անձնական դերանուն	290
Դերանվան տեղը	291
Ցուցական և ստացական	291
Ս, Դ, Ն	293
Ցուցական	294
Բայ	294
Ժամանակների փոխանակություն	294
Էական բայ	295
Ապառնի	296
[Պիտի]	297
[Հաստատական և բացասական]	297
[Բայի ժամանակները]	298
Բայի տեղը	298
[Հարակատար և ապառնի]	298
Ժամանակի սխալ	299
Բացասական բայ	300
[Ներկա՝ ապառնիի փոխարեն]	300
Եղանակները Հայերենում	300
Կատարյալ և գերակատար	301
Ստորադասական	302
[Ստորադասական և ապառնի]	303
[Բայական դարձվածներ]	305
Բարդ ձևեր	306
Բայը իր խնդրով	307
Ներգործական և կրավորական	308
Հարցական	308
Ստորադասական անցյալ	309

Հրամայական	309
Արգելական	311
Գերակատար	311
Կատարյալ	311
Անկատար	312
Պատժական ներկա	312
Անսովոր	312
Հոլովյալ բայ	312
Դերբայ	313
Աներևույթ	313
Անցյալ դերբայ	315
[Դերբայների գործածությունը]	317
Գոյական	321
Ածական [–թվական]	321
Դերանուն	322
Նախադրություն	323
Բարդություն և այլն	325
Մակբայ և այլն	326
Շաղկապ	327
Ջայնարկություն	327
Հոդ	327
Երկիմաստ խոսքեր	328
Բառերու չարքր	329
Շեշտ և այլն	329
Ծանկեր	331
Լեզուներ	333
Հայերեն բարբառներ և խոսվածքներ	336
Համառոտագրություններ	337
ա. Լեզուներ	337
բ. Հայերեն բարբառներ, ենթաբարբառներ և խոսվածքներ	338
գ. Օրինակների հղումներ	339
դ. Այլք	340
Բովանդակություն	343

ՀՐԱՋՑԱ ԱՃԱՌՅԱՆ
ԼԻԱԿԱՏԱՐ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՎԻ

ԻՄԱՍՏԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԲԱՌԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆ

Տեխնիկական խմբագիր՝ Վ. Զ. Բղոյան

Կադմի ձևավորում՝ Գ. Վ. Մարիկյան

Համակարգչային շարվածքը
և ձևավորումը՝ Թ. Շ. Վարդանյան

Սրբագրիչ՝ Վ. Վ. Դերձյան

Ստորագրված է տպագրության՝ 31.10.05. թ.: Չափսեր՝ 70x100 ¹/₁₆
Թուղթ՝ օֆսեթ: Տպագրություն՝ օֆսեթ:
Հրատ.՝ 25,0 մամուլ, տպագր. 22,0 մամուլ=28,6 պայմ. մամուլի:
Տպաքանակ՝ 300: Պատվեր՝ 50-1:

Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, Այ. Մանուկյան 1

Երևանի Համալսարանի տպարան, Երևան, Արուսյան 52

**Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնարկության հովանավորությամբ
Երևանի համալսարանի հրատարակչությունը լույս է
ընծայել հետևյալ գործերը**

1. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Յ. Բարսեղյան** Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 3, 1998:
2. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Յ. Բարսեղյան** Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 4, 1998:
3. **Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախշյան, Յ. Բարսեղյան** Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատոր 5, 2001: (Բառարանը 2002 թ. արժանացել է ՀՀ նախագահի մրցանակին «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռքբերված նվաճումների համար»):
4. **Ստեփանոս Տարոնեցի Ասողիկ** - Տիեզերական պատմություն (աշխարհաբարի վերածեց Վ. Վարդանյանը), 2000 թ.:
5. **Յրաչյա Գարրիեւյան** - Հայկական լեռնաշխարհը, 2000 թ.:
6. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայերենի հոլովները, 2000 թ.:
7. **Նահապետ Քուչակի** բանաստեղծական աշխարհը, աշխատասիրությամբ ակադեմիկոս Յրանտ Թամրազյանի, Եր., 2001 թ.:
8. **Շարական (ժողովածու)** - Աշխարհաբարի վերածեցին **Ա. Մադոյանը և Գ. Մադոյանը**, 2001 թ.:
9. **Յրաչյա Միրզոյան** - Հովհաննես Մրքուզ Ջուղայեցի, 2001 թ.:
10. **Ռուբեն Ղազարյան** - Միջին գրական հայերենի բառապաշարը, 2001 թ.:
11. **Բարկեն Հարությունյան** - Մեծ Հայքի վարչա-քաղաքական բաժանման համակարգն ըստ «Աշխարհացոյցի», 2001 թ.:
12. **Վարդան Արևելցի** Տիեզերական պատմություն, (աշխարհաբարի վերածեց Գ. Թոսունյանը), 2001 թ.:
13. **Գևորգ Մադոյան** - Գրիգոր Անավարզեցին շարականագիր, 2001 թ.:
14. **Գևորգ Արզարյան** - Հայ տպագրության նախապատմություն, 2001 թ.:
15. **Փայլակ Անթապյան** - Հովհաննես սարկավագ Իմաստասեր, 2001 թ.:
16. **Յոզեֆ Կարստ** - Կիլիկյան հայերենի պատմական քերականություն, 2001 թ.:
17. **Ռաֆայել Մաթևոսյան** Կուբան ապագայի որոնումներում. իրադարձություններ և դասեր, 2001 թ.:
18. **Խաչիկ Բաղիկյան** - Ուսումնական դարձվածաբանական բառարան, 2002 թ.:
19. **Յրաչյա Գարրիեւյան** - Հայոց բնաշխարհը (դասագիրք), 2002 թ.:
20. **Էդուարդ Աղայան** - Լեզվաբանական հետազոտություններ, 2003 թ.:
21. **Արտակ Մովսիսյան** - Նախամաշտոցյան Հայաստանի գրավոր մշակույթը, 2003 թ.:
22. **Յրաչյա Աճառյան** - Քննություն Կիլիկիայի բարբառի, 2003 թ.:
23. **Պիոն Հակոբյան** - Գիտական ուսումնասիրություններ, 2003 թ.:

24. **Աշոտ Սուքիասյան** - Հայոց լեզվի հոմանիշների բացատրական բառարան (2004 թ. արժանացել է ՀՀ Մախագահի մրցանակին՝ «Մարդկային զարգացման և հումանիտական արժեքների, այդ թվում՝ հումանիտար գիտությունների զարգացման բնագավառում ձեռք բերված նվաճումների համար»), 2003 թ.:
25. **Երջանիկ Պետրոսյան** - Հայոց շարժումային լեզվի բացատրական բառարան (Շարժութարան), 2003 թ.:
26. **Հայնրիխ Գյուրջման** - Հայերենի քերականություն, առաջին մաս, Հայերենի ստուգաբանություն, 2003 թ.:
27. **Հայնրիխ Գյուրջման** - Հայագիտական ուսումնասիրություններ, 2004 թ.:
28. **Ալեքսանդր Մարգարյան** - Հայոց լեզվի քերականություն (Ձևաբանություն) 2004 թ.:
29. **Ռամազ Գորգածե** - Հայերեն-վրացերեն զրուցարան, 2004 թ.:
30. «Ժուռնալ Ազիատիկ» հանդեսի հայագիտական նյութերի ծանոթագրված մատենագիտություն, 2004 թ. (ռուսերեն):
31. **Հրաչյա Աճառյան** - Հայոց պատմություն, հյուսված ընդհանուր պատմության հետ, 2004 թ.:
32. **Յովհաննես Սարկաազ Իմաստասեր** - Լուծմունք «Սահմանաց գրոց», 2004 թ.:
33. **Սանդղո Սարգսյան** - Հայաստանը քաղաքակրթության օրրան, 2004 թ.:
34. **Կարեն Իսգրաշեան** - Աւարայրի ճակատամարտից դէպի Նուարսակի պայմանադրութիւնը, 2005 թ.:
35. **Հարություն Դեյլալյան** - Ժողովածու, 2005 թ.:
36. **Բախտիար Հովակիմյան** - Հայոց ծածկանունների բառարան, 2005 թ.:
37. **Գառնիկ Անանյան** - Ակնարկներ հայոց հին և միջնադարյան հրապարակախոսության, 2005 թ.:
38. **Վահան Տեր-Ղևոնդյան** - Կիլիկյան Հայաստանը և Մերձավոր Արևելքի արաբական երկրները (1145-1226 թթ.), 2005 թ. (ֆրանսերեն):
39. **Գառնիկ Ստեփանյան** - Երզնկա (Հնագույն դարերից մինչև մեր օրերը), 2005 թ.:
40. **Հրաչյա Աճառյան** - Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի (Համեմատությամբ 562 լեզուների / Իմաստաբանություն. Բառաքնություն. Շարահյուսություն), 2005 թ.: